శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

విద్యానాథకవీంద్ర ప్రణీతమైన
ప్రతాపరుద్రీయమను

అలంకారశాస్త్రము.

ఇది
శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి
పుత్రుండగు, కుమారస్వామిసోమయాజిచే
రచియింపఁబడిన
రత్నాపణమనెడు
వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ.
సరస్వతి - తిరువేంగడాచార్యులచేతను
వంగీపురం - రామకృష్ణమాచార్యులచేతను
పండితసాహాయ్యంబున
లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి
శ్రీమచ్చెన్నపురమందుఁబ్రతిష్ఠింపఁబడియుండు
సరస్వతీనిలయ. శ్రీసరస్వతీనిలయ
ముద్రాక్షరశాలయం
దచ్చుగూర్పించి ప్రచురింపఁబడియె.
రెండవకూర్పు ౧౦౦౦

౧౮౯౧ సం॥

ప్రకటన,

ఈ గ్రంథమంతచ్చుటచ్చుటఁ గొన్నివిశేషములంజేర్చి పరిశోధించియచ్చువేయించియున్నాము. కాఁబట్టి ౧౮౪౭ సంవత్సరపు ॥ ౨౦ ఆక్టు ప్రకారము దీనిని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు...............*

౧౮౭౧ సం॥ ☞ స॥ తిరువేంగడాచార్యులు.
☞ వం॥ రామకృష్ణమాచార్యులు.

శ్రీరస్తు.

వి ష యా ను క్ర మ సూ చి కా.

రా । సోహంతద్వ్యవహారహేతుబుధనాకంచితర్కరోమ్యాగణంతత్రా
నుగ్రహాపూల్యతోఖిలషితంశ్రీణంతుశన్యాజనాః ॥ (యద్యన్నిగూఢమ
ఖిలంశక్త్యాతత్తత్ ప్రకాశ్యతే । నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షిత
ముచ్యతే ॥) అథతత్రభగవాన్విద్యానాథనామామహాకవి రలంకారశా
స్త్ర మారభమాణ స్తస్య విఘ్నపరిసమాప్తయే ప్రచయగమనాయచ
మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిశాస్త్రాణి ప్రథంతఇత్యాది
భగవద్భాష్యకారవచనమాలోచ్య-ప్రియావస్తు నిర్దేశోవాపి తన్ము
ఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వ ప్రతిపాదకమాచా
ర్యదండివాక్యంచప్రమాణయన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టేష్టదేవ
తానమస్కారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయాదౌ గ్రంథతో
నిబధ్నాతి ....*

విద్యేతి॥ విద్యా వేదవేదాంగాదయః॥శ్లో॥ అంగానివేదాశ్చత్వారో
మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతా
శ్చతుర్దశేతిస్మరణాత్ - తాఏవకైరవాణికుముదానితేషాంకౌముదీం
చంద్రికాం- నిఖిలవిద్యోల్లాసకారణభూతామిత్యర్థః-శ్రుతీనాంశిరాం
స్యుపనిషదఏవ శిరాంసిమూర్ధానః తత్రసీమంతముక్తామణింకేశమార్గా
భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యర్థః ॥ అథాస్యాలౌకికస్వ
రూపమాహ॥ దారానితి॥దారాః పుంసిచభూమ్న్యేవేత్యభిధానాద్బహు
త్వంపుంస్త్వంచ - త్రయవయవోలోకస్త్రిలోకః-శాకపార్థివాదిత్వా
న్మధ్యమపదలోపీసమాసః - లోకత్రయసముదాయోఽత్ర త్రిలోకశబ్దేన
వివక్షితః- తస్యాజననీమితిషష్ఠీసమాసః-అన్యథాతద్ధితార్థేత్యాదినాసమా
హారసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్ద్విగోరితీకారేత్రి
లోకీతిస్యాత్ - అతఏవద్విగోర్లుగనపత్యఇత్యత్రత్ర్యవయవా విద్యాత్రి
విద్యా-తామధీతేవేత్తివాత్రైవిద్యః- నతుతిస్రోవిద్యా అధీతఇత్యణ్ప్ర
త్యయనిమిత్తస్తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః- అతఏవాణ్ప్రత్యయస్యలుగ
భావఇత్యాహభగవాన్భాష్యకారః - ఇత్థంనమస్కర్తవ్యదేవతాయా
వైశిష్ట్యముక్త్వాస్వగ్రంథారంభోపయోగిత్వేనఇష్టత్వంచ సూచయ

తి॥ యత్పాదేతి॥ పాదావబ్జ ఇవేత్యుపమితసమాసః - నతు పాదావేవాబ్జే
ఇతి రూపకసమాసః - తథా సత్యబ్జయోః ప్రాధాన్యేన తత్ర నమస్కారా
యోగాత్ - సారస్వతప్రక్రియాః కావ్యనాటకాదివాఙ్మయవిశేషాః-
తాసాం బీజం కారణభూతశ్శక్తిః ప్రతిభాద్యపరపర్యాయస్సంస్కారవిశే
షః - తదేవ బీజమంకురకారణం తస్యాన్యాసభువః ఆవాపభూమయః- కవి
తా నాట్యస్యైక జీవాతవో ముఖ్యజీవనౌషధాని - అవిచ్ఛేదహేతవ ఇత్య
ర్థః- అత్ర నమస్కారాత్కవితా కారణభూతస్సంస్కారో జాయతే సం
ప్రదాయావిచ్ఛేదశ్చ భవతీతి భావః - నమస్క్రియా ఇతి బహువచనం తా
సాం భక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వం ద్యోతయతి - తథావిధానామేవ శ్రే
యస్కరత్వాత్ - తథా చ శ్రుతిః॥ భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విధేమేతి- అ
తో ఽపమారూపకవిశేషాణాం తిలతండులవత్పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృ

పూర్వేభ్యో భామహాదిభ్యస్సాదరం విహితాఞ్జలిః। వక్ష్యే
సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్ ॥ ౨॥ చిరే
ణ చరితార్థోభూతాద్వ్యలంకారసంగ్రహః। ప్రతాపరు
ద్రదేవస్య కీర్త్యైన ప్రకాశ్యతే॥ ౩॥ రసప్రధానాశ్శబ్దా

ష్టిః। తదన్వయప్రకారస్త్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తీభవిష్యతీత్యుపర
మ్యతే - గ్రంథాదౌ వాయుబీజస్య వకారస్య శుభంకరస్య భూదేవతాక
స్య మగణస్య చోపాదానాద్వర్ణగణాదిశుద్ధిరస్త్యేవేతి సర్వమవదా
తం॥ ౧॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకం వక్ష్యమాణమ
ర్థం ప్రతిజానీతే॥ పూర్వేభ్య ఇతి॥ యద్యపి రసాలంకారాద్యనేకవిషయ
మిదం శాస్త్రం తథాపి ఛత్రిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్ర స
ర్వస్వం రసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతే సంక్షిప్యతే యేనాసావలంకార
శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రారిప్సితో గ్రంథః - తం సమ్యగ్విశదం వ
క్ష్య ఇతి యోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాది సర్వప్రమేయప్రతి
పాదనాత్సర్వోత్కృష్టస్స గ్రంథ ఇతి సూచితో భవతి ॥ ౨॥ సంప్రత్యలం
కారశాస్త్రస్య లోకోత్తరవర్ణ్యలాభేనోత్కర్షమాహ॥ చిరేణేతి॥ ౩॥
శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహ ఇత్యుక్తం- తద్విభజతే॥ రసేతి॥ రసప్రధానే

రసజీవితా ఇత్యర్థః - యద్యపివస్త్వలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్యాపి వ్యంగ్యస్యజీవితత్వముత్తరత్రవక్ష్యతి - తథాపిస్వాత్మమాత్రవిశ్రాంతత్వేనప్రాధాన్యాద్రసస్యైవముఖ్యం జీవితత్వం - వస్త్వలంకారవ్యంగ్యయోస్తుసర్వదారసపర్యవసానేనప్రాధాన్యాభావేపి - వాక్యార్థత్వమపేక్ష్య సామాన్యాదౌపచారికో జీవితత్వవ్యవహార ఇతినకశ్చిద్విరోధఇతిధ్వనిలోచనరహస్యం- గుణావక్ష్యమాణలక్షణాః - అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చశబ్దశ్చయావ్యాపాకావాకర్షతి ॥ ౪॥ కావ్యస్వరూపనిరూపణేనత్యప్యుదాహరణాహః నాయక నిరూపణాభావాత్పశ్చాం

ధాః గుణాలంకారవృత్తయః। రీతయశ్చేతిశాస్త్రప్ర
మేయంకావ్యపద్ధతిః॥ ౪ ॥ యద్యప్యసౌప్రబంధేషుప్రా
చాంసాధునిరూపితా । తథాప్యస్యాస్సమం నేతురుదా
హరణమాదృతం॥ ౫॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరితముదాహరణమ
ర్హతి। నశ్శ్చిత్తాదృశైఃపూర్వైఃప్రబంధాభరణీకృతః॥౬॥
ప్రబంధానాంప్రబంధ్ౄణామపికీర్తిప్రతిష్ఠయోః। మూ
లంవిషయభూతస్య నేతుర్గుణనిరూపణం ॥ ౭ ॥ వాక్యం ॥
యథారామగుణవర్ణనం రామాయణవల్మీకజన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం ॥ తథామహాపురుషవర్ణనేనహి శ్రేయ
స్కరీప్రబంధస్థితిః ॥ యథావేదశాస్త్రపురాణాదేర్హిత

ప్రబంధేష్వపకర్ష ఇత్యాహ॥యద్యపీతి॥ అసౌకావ్యపద్ధతిః॥౫॥ అతఏవ ప్రబంధ్ౄణామప్యపకర్ష ఇత్యాహ॥ పుణ్యేతి॥ చరితోదాహరణేకర్తృకర్మణోః॥౬॥ తన్నిరూపణేతుమహానుభయేషాముత్కర్ష ఇత్యాహ ॥ప్రబంధానామితి॥ ప్రబంధ్ౄణాంప్రబంధకర్తౄణాం॥౭॥తత్రదృష్టాంతమాహ॥ యథారామేతి ॥ ఉత్తమగుణవర్ణనేనైవప్రబంధనిర్మాణమనేకశ్రేయోహేతురిత్యాహ॥ తథామహాపురుషేతి॥అతఏవోత్తమగుణవర్ణనమవశ్యంకర్తవ్యమితిభావః ॥ అథస్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్యకావ్యస్యవేదాదివత్పురుషార్థపర్యవసాయితామాహ॥ యథావేదేతి ॥ సన్నుత్తమనాయకాశ్రయవర్ణ్యత్వేనయస్యతస్మాత్ ॥ అభ్యుచ్చయమా

హాభియానీతి॥ ఉక్తమర్థముపపాదయతి॥ తథాహీత్యాదినా॥ ప్రత్యక్షా ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యుపాయం జ్యోతిష్టోమాదికమనిష్టపరిహారోపా యం కళంజభక్షణవర్జనాదికం చ యేన విదంతి స వేదః - తదుక్తం॥ ప్రత్య క్షేణానుమిత్యా వా యస్తూపాయో న బుధ్యతే । ఏనం విదంతి వేదేన తస్మా ద్వేదస్య వేదతేతి-తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాద్రాజకులాత్ - కుతః శబ్దప్ర ధానాత్ వాక్యమాత్రేణ ప్రభువిద్వేదోపి విధినిషేధబలేన పుంసాం ప్రవర్త కో నివర్తకశ్చ - ప్రభుర్వ్యపక్షే దండయతి వేదస్తు ప్రత్యవాయం జనయతీ తి శబ్దప్రధానత్వమితి భావః- ప్రత్యవాయజనకత్వం చ వేదస్య స్వరవర్ణ యోరన్యథోచ్చారణేపి దురితశ్రవణాదన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా కై ముతికన్యాయసిద్ధం - అధ్యయనవిధేః ఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాదితి వే దితవ్యం- చిరం బహూనాం సాపేక్షయా కృచ్ఛ్రేణేత్యర్థః - యత్కర్తవ్యక

ప్రాప్తిరహితనివృత్తిశ్చ తథా సదాశ్రయణీతా- వ్యాద
పి॥ ఇయాన్విశేషః- కావ్యకర్తవ్యతాధీస్సరసాన్యత్ర న
తథా॥ తథాహి॥ శ్లో॥ యద్వేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధిగతం
శబ్దప్రధానాచ్చిరం యచ్చార్థప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్। కాంతాసమ్మితయా యయా సర
సతామాపాద్య కావ్యశ్రియా కర్తవ్యే కుతుకీ బుధో విరచిత

ర్తవ్యరూపం అధిగతం ప్రమితం - అర్థప్రవణాదర్థవాదబహుళత్వేనార్థ ప్రధానాత్ - పురాణాదికం న వేదవదేవం కుర్యాన్నైవం కుర్యాదితి ప్రవ ర్తకం నివర్తకం వా విధినిషేధబలేన - కింతు తన్న్యకారేణ పూర్వపురు షచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషావుత్పాద్య మిత్రవత్ప్రవృత్తినివృ త్తిహేతుభూతం - అతోర్థప్రధానత్వమిత్యవగంతవ్యం- అతస్సు హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చ యదిష్టమభిరుచితం తస్మిన్నిత్యధ్యాహ్రి యతే- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయా యయా - కవ యతే వర్ణయతీతి కవిః తస్య కర్మ కావ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్ర త్యయః - తచ్చ పంకజాదివద్యౌగిత్వాద్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనా త్మకమేవ న కర్మమాత్రం- తస్య శ్రియా విలాసేన సరసతామాపాద్య- ఉ

తత్కాంతా జననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యేగుర్వాజ్ఞాకరణాదౌ - బుధోపిద్వాన్నతుపామరః కుతుకీ రాగవాన్విరచితః- ఉభయత్రాప్య కారప్రశ్లేషాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదౌ అకుతుకీద్వేషవాంశ్చేతిలభ్యతే- యథా కామినీ కటాక్షవీక్షణాదివిలాసైరేవ కాముకమావర్జయంతీమమేదమభిలషితంకురుఅనభిలషితం మాకుర్విత్యనుక్త్వైవసర్వం సంపాదయతితథా కావ్యశ్రీరపివ్యంజనవ్యాపార మాత్రపరత్వేనోపసర్జనీభూతశబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుహృత్సమ్మితాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విలక్షణా సతీసహృదయహృదయాహ్లాదకారిణా వ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదివద్వర్తితవ్యం నతురావణాదివదితి పుంసఃకర్తవ్యే ప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యాదిత్యస్యాః కాంతాసమ్మితత్వమవగంతవ్యం-ఏతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేన ప్రవర్తకత్వా

త్తస్యైస్స్పృహాంకుర్మహే॥౭॥ వాక్యం॥ తతఃకావ్యందృష్టాదృష్టఫలజనకతయాబహూపయుక్తం॥ తచ్చోక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ కావ్యంయశసేఽర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయెకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజఇతి ॥ ప్రసిద్ధంచైతన్మహాప్రబంధేషు॥ పరివ

ఢ్యయానునయపురస్సరంప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాంవిశేషావివక్షితఇతిబోద్ధవ్యం ॥ అతస్తల్లక్షణాయప్రయతామహఇత్యాహ - తస్యైస్స్పృహాంకుర్మహఇతి॥ స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ఏతేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తద్వ్యక్తం కావ్యంవిషయః- తద్జ్ఞానంప్రయోజనం-ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావస్సంబంధః-జిజ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధిచతుష్టయంసూచితం॥౭॥నహ్యుక్తోపదేశవిశేషఏవాత్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ ॥ తతఇతి ॥ తతస్సప్రయోజనత్వాత్ - బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభావః॥ అత్రవృద్ధసంవాదమాహ-తచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ కృద్విద్యుజ్శబ్దాః భావేసంపదాదిత్వాత్ క్విబంతాః - అత్రయశోర్థానర్థప్రతీకారాః ద్వయోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతుసహృదయస్యైవ నిర్వృతికాలే కవిర

పిసహృదయఏవేతినిర్వృతేర్ద్వయోరపి ॥ పరివడ్ఢ ఇతి॥ పరివర్ధతేవిజ్ఞానం సంభావ్యతేయశోవిసర్పంతిగుణాః । శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః॥ నహరంతీత్యత్ర మనఇతి శేషః - విడప్పందిగుణాః-అజ్జైర్విడప్పఇతికర్మణివిడప్పాదేశ ఇతిత్రివిక్రమభోజరాజౌ,కింబహునాచతుర్వర్గవ్యుత్పత్తిరప్యత్రైవభవతీతిభావః - తథాపిపరనిర్వృతిరేవేహాముఖ్యంఫలమితిరహస్యం- అన్యథా కావ్యస్యకాంతాసమ్మితత్వవిశేషోనస్యాత్ - తదుక్తంలోచనే చతుర్వర్గవ్యుత్పత్తేరపిచానందఏవపార్యంతికంముఖ్యంఫలమితి॥ ననుకావ్యాలాపాం శ్చవర్జయేదితినిషేధాద్విఫలో

ఢ్ఢఇవిణ్ణాణంసంభావిజ్జఇజసోవిసప్పందిగుణా।సువ్వఇసుపు
రుసచరిఅంకింతజ్జేణణహరంతికవ్వాలావా॥ ఛాయా॥ ప
రివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశోవిసర్పంతిగుణాః। శ్రూ
యతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః॥
యత్రపునరుత్తమపురుషచరితంననిబధ్యతేతత్కావ్యంపరి
త్యాజ్యమేవ । తన్మూలాచేయంస్మృతిఃకావ్యాలాపాం
శ్చవర్జయేదితి । నకేవలంకావ్యస్యాయంపంథాః।కింతు
శాస్త్రజాతస్యాపిసదాశ్రయత్వేనమహాన్లోకాదరః॥ త
థా వైశేషికాదేరీశ్వర ప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పూ
జ్యతా॥తథామహాభారతాదీనామపిమహాపురుషవర్ణన
పరతయైవవిశ్వాతిశాయిత్వం। కింబహునావేదాంతాఅపి

యంప్రయాసఇత్యాశంక్య స్మృతేరన్యవిషయత్వమాహ ॥ యత్రపునరితి ॥ అన్యథారామాయణాదేరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యేకైముతికన్యాయేనోత్తమ పురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాదయితుంశాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ॥నకేవలమిత్యాదినా ॥ ఈశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయేతి - అంకురాదికంసకర్తృకంకార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాదిప్రమాణైరితిభావః । అత్రకర్తరిచేతినిషేధాద్యాజకాదిభిశ్చేతిషష్ఠీసమాసోద్రష్టవ్యః- తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వాశేషషష్ఠీసమాసః- తస్యైతన్నిషేధాభావాత్ - ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం- భారతాదీనామపి

శాసకత్వాచ్ఛాస్త్రత్వేన నిర్దేశః ॥ † ననుచిదేకరసతయా నిర్ధర్మకస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకేషు వేదాంతేషు గుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీతి చేన్నైష దోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామౌపాధికానాం విద్యమానత్వాత్ - తదుక్తం పంచపాదికాయాం - ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి తద్ధర్మా ఇతి । అథవా సచ్చిదానందస్య బ్రహ్మణో నిర్గుణస్యాపి నిర్దోషత్వమేవ గుణః - యథాహ మాఘః - అపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి తదేతదభిప్రేత్యాహ కిం బహునేతి ॥ నచేదం మాఘవచనమబ్రహ్మపరమితి వచనీయం - తథాహి ॥ అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభానునభః । అవసన్నతాపమతమిస్రమభాదపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి - అత్ర ప్రాకరణికసంధ్యానభః ప్రతిపాదనాత్ప్రతీయమానస్యాప్రాకరణికస్య - నతత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం కో మోహః కశ్శోక ఇత్యాద్యుపనిషదర్థ సనాథస్యాకాశపర్యాయనభశ్శబ్దార్థస్య బ్రహ్మణోఽర్థాంతరస్యానేన నిర్గుణస్య నిర్దోషత్వమేవ గుణ ఇతి వివక్షితత్వాత్ - పదార్థ

బ్రహ్మప్రతిపాదకతయా పరముత్ప్రేక్ష్యంతే ॥ అథాతో
ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతా మహర్షిణా

వివేచనప్రపంచః పునరస్మన్మహోపాధ్యాయవిరచితమాఘవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే ద్రష్టవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపి మీమాంసకానాం గుణధారేయ ధర్మప్రతిపాదనాదేవ గుణవత్పురుష వర్ణనపర్యవసాయిత్వమిత్యాహ ॥ అథాతఇతి ॥ అథ వేదాధ్యయనానంతరం అతో వేదస్యావివక్షితార్థత్వాద్ధర్మస్య జిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి సంక్షేపతస్సూత్రార్థః - మహర్షిణా జైమినినేతి శేషః - ధర్మో నామ శ్రేయస్సాధనభూతో యాగాదిరేవ నాపూర్వమాత్మనిష్ఠం - తదుక్తం - శ్రేయస్సాధనతా యత్ర ద్రవ్యాదౌ విధితో భవేత్ । తస్యైవ ధర్మతా జ్ఞేయా ధర్మస్తత్సాధనం యత ఇతి - అపూర్వం చ యాగాదేరవాంతరవ్యాపారశ్శక్తిర్వేతి భాట్టః । తన్మతాశ్రయణే ధర్మ

---

† వస్తుతస్తు భేదవాదిమతే - బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణవిశిష్టతయా వేదాంతానాం గుణవన్మహాపురుషప్రతిపాదకత్వం నోపపాదనమేవేతి కిము నేన సగుణబ్రహ్మావలంబనక్లేశేనేతి విభావనీయమ్.

స్యాపూర్వత్వాదాకారా పురుషాశ్రితత్వం గుణత్వం చౌపచారికం - ప్రాభాకరాస్తు యాగాదివ్యతిరిక్తం స్థిరకార్యం లిఙ్గాదివాచ్య మపూర్వమేవ ధర్మ ఇతి ప్రతిపేదిరే - తన్మతే పునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చ సంప్రతిపన్నమేవేతి సూక్తం- పురుషాశ్రితస్య గుణశ్రేష్ఠస్యేతి-ఉరరీకృతమంగీకృతం- నన్వేతచ్ఛాస్త్రం నాయకనిరూపణపరం న పురుషగుణవర్ణనపరమిత్యాశంక్యైతస్యాపి పురుషగుణధర్మనిరూపణార్థత్వాత్తత్పర్యవసానమన్యథా నైష్ఫల్యమిత్యాశయేనాహ॥ తత్ర నాయకేతి॥ ఉక్తమర్థముపసంహరన్ స్వగ్రంథస్య విద్వత్పరిగ్రహార్హతామాహ॥ అతశ్చేతి॥ ౯॥ వర్ణ్యప్రబంధయోరుభయోరుత్కృష్టత్వాదన్యోన్యముపకార్యోప

తథాపి పురుషాశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వారేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్య ప్రాణ ఇత్యురరీ
కృతం। తత్ర నాయకనిరూపణపరస్యాపి ప్రబంధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హి మహాన్ సహృదయామోదః। అత
శ్చ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణానాశ్రిత్య నిర్మితః। అలం
కారప్రబంధోఽయం సంతః కర్ణోత్సవోస్తు వః॥ ౯ ॥ కాకతీ
యనరేంద్రస్య యశోభూషయితుం కృతా। విద్యానాథకృ
తిశ్శ్రేయం స్వయం తేన విభూష్యతే ॥ ౧౦ ॥ తదుక్తం దం
డినా॥ ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శం ప్రాప్య వాఙ్మయమ్।

కారకభావ ఇత్యాహ॥ కాకతీయేతి॥ కాకతిర్నామ దుర్గాశక్తిరేకశిలానగరేశ్వరాణాం కులదేవతా- సా శక్తిః పూజనీయా యస్యేతి కాకతీయః-వృద్ధాచ్ఛ ఇతి శైషికశ్ఛప్రత్యయః ॥ ౧౦ ॥ అత్ర ప్రబంధ మహిమ్నా వర్ణ్యోపకారే వృద్ధసంవాదమాహ॥ తదుక్తం దండినేతి॥ అత్ర బింబశబ్దః కర్తృవాచీ-వాఙ్మయాదర్శః కర్మ- అత్ర నలనహుషాద్యసన్నిధానేపి తద్యశోబింబప్రతిష్ఠాయా వాఙ్మయాదర్శాధీనత్వోక్తేః ప్రబంధమహిమ్నా ప్రతిపాద్యోత్కర్ష ఇతి భావః - కేచిదితోఽశేష్వేతత్పద్యం ప్రతిపాద్య మహిమ్నా ప్రబంధోత్కర్షపరగ్రంథమధ్యే లేఖకదోషాల్లిఖితం తత్తుగార్గ్యాః కామనుషంగసన్నిరిత్యాద్యేతత్పద్యపూర్వోత్తర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్మదుక్తార్థావధారణాదుపేక్షణీయం॥ అథవర్ణ్యమహిమ్నా ప్రబంధోప స్యా- దిత్యాముపాదిసంవాదమాహ॥ సూక్తైరిత్యాదినా॥ నాయకేతి॥ నాయకః రామాదిః తస్య కీర్త్యా- గుణాశ్శౌర్యాదయ స్తైస్తత్వస్య- ఆకల్పమాచరంతిఆకల్పంతి- సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్య ఇతి క్విప్- అనేన కర్ణావతంసతీత్యాఖ్యాతః॥ ఏవమసత్యం లోకోత్తరగుణో నాయకః కావ్యే

తేషామసన్నిధానేపి నస్వయం పశ్యసత్యతీతి॥ సూక్తైవప్రతీపాద్యమహిమ్నా ప్రబంధమహాత్మ్యా। తదుక్తం ప్రాచాఖ్యాయహేన ॥ ఉపశ్లోక్యస్య మహాత్మ్యాదుజ్జ్వలాః కావ్యసంపద ఇతి। ప్రతిపాదితం చోద్భటేన ॥ గుణాలంకారచారుత్వయుక్తమప్యధికోజ్జ్వలం । కావ్యమాశ్రయసంపత్త్యా మేరుణేవామరద్రుమః ఇతి ॥ రుద్రభట్టేనాపి కథితం। ఉదారచరితనిబంధనాత్ప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ ప్రపంచితం చ సాహిత్యమీమాంసాయాం ॥ నాయకగుణగ్రథితా సూక్తిః ప్రజస్సుకృతినా మాకల్పమాకల్పంతీతి ॥ నిరూపితం చ భోజరాజేన॥ కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తిర్విద్వత్కర్ణావతంసతి । నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తర ఇతి ॥

* మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః *

తత్రైతే నాయకగుణాః ॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహాభాగ్యముదారతా । తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాదయో గుణాః ॥ ౧౧ ॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణ కతిచిత్కథితా ఇమే । ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణా వాచామగోచరాః॥ ౧౨ ॥ అథైతేషాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥ త

వర్ణ్య ఇత్యుక్తం- తే గుణాః క ఇత్యాకాంక్షాయాం పూర్వశాస్త్రానుసారేణ కతిచన గుణాన్ గణయతి॥ తత్రేత్యాదినా ॥ అథైతేషాం యథోద్దేశక్రమం లక్షణోదాహరణే ప్రదర్శయతి॥ మహాకులీనత ఇత్యాదినా॥ మహాకులాదఞ్ ఖఞౌ ఇత్యత్రాన్యతరస్యామ్ గ్రహణానువృత్త్యా ఖఞ్ ప్రత్యయః॥ ౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥ తాదృగితి॥ అత్ర భూలోకస్య స్వర్గాతిశాయిత్వే

భవం కాకతీయనరేన్ద్రాణామిన్ద్రాదిసాదృశ్యం చ వ్యజ్యతే॥ ౧౩ ॥ ఔ
జ్జ్వల్యమాహ ॥ రూపేతి ॥ కుణ్డలముక్తాహారనూపురాఙ్గదాదిచతుర్వి
ధభూషణాభావేపి భూషితవదవభాసమానః ఆకారవిశేషో రూపం - తదు
క్తం భావప్రకాశే ॥ అవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబన్ధనిర్మైరభూషితమ్ । యద్
భూషితవద్భాతి తద్రూపమితి కథ్యత ఇతి॥ ఉదాహరతి॥ మురారేరితి॥
మహాదేవాన్మహాదేవనామకాన్మహారాజాత్ - అవనిభృద్దుహితరి పు
త్ర్యాం- ఈశ్వరాత్పార్వత్యామితి చ ధ్వన్యతే - అత్ర మదనతోఽప్యతి

త్ర॥ మహాకులీనతా నామకులమహతిసంభవః ॥ యథా॥
తాదృక్షుధన్యమఃలోక భాగ్య విభవా ఇందాద్రి బృందార
కైః క్షోణ్యాం క్రీడితుమిచ్ఛుభిశ్చిరతరం సంప్రార్థితగిప
స్మభూః । అత్యర్థ్యం దుకులప్రశస్తిమస్య జన్యం కాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్ సంప్రతి వీరరుద్రవపుషా జాగర్తి ల
క్ష్మీపతిః ॥ ౧౩ ॥ అథౌజ్జ్వల్యం॥ రూపసంపన్నదేహత్వ
మౌజ్జ్వల్యం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ మురారేర్యద్వత్పూర్వం
జలనిధిసుతాయాముదభవన్మహాదేవాజ్జాతస్స పునరవనీ
భృద్దుహితరి । వపుష్మానారోహో యం జయతి జగతీభాగ్య
విభవైః ప్రతాపశ్రీరుద్రస్స్వయమితి మనీషావ్యగదృ
శాం॥ ౧౪॥ అథ మహాభాగ్యం ॥ విశ్వంభరాధిపత్యం య
త్తన్మహాభాగ్యముచ్యతే ॥ యథా॥ సేవానమ్రనరేన్ద్ర
మౌళి విలసద్రత్నాంశునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారపదవీ మా రుద్రస్య సింహాసనం । క్షోణీం రక్షతి విక్రమై

తుయారూపసంపత్తిరుక్తా॥ ౧౫॥ మహాభాగ్యమాహ॥ విశ్వంభరేతి॥ వి
శ్వం బిభర్తీతి విశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజీత్యాదినా ఖచ్ ప్ర
త్యయో ముమాగమః - తస్యా ఆధిపత్యం సార్వభౌమత్వమిత్యర్థః ॥ ఉదా
హరతి॥ సేవేతి॥ ప్రథమావతారోఽవతరణం-అవే తౄస్త్రోర్ఘఞిత్యత్ర పా
ణిని గ్రహణానువృత్తేరసంజ్ఞాయామపి ఘఞ్ప్రత్యయః- తస్య- పదవీం-
సింహాసనస్య రాజ్యలక్ష్మీప్రథమచిహ్నత్వాదితి భావః- ప్రత్యర్థిపృథ్వీప

తీనాంశ్లాఘయాఉత్కర్షస్య లంఘనేజంఘయాచరంతీతిజాంఘికాః శీ
ఘ్రగామినః- చరతీతిఠక్- దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యామఖిలలోకా
సంరక్షణాదస్య మహాభాగ్యం ॥ ౧౫॥ ఔదార్యమాహ॥ యదితి॥ తచ్ఛీల
స్వభావస్తాచ్ఛీల్యం- విశ్రాణనే తాచ్ఛీల్యమితి శివభాగవతవత్సమాసః॥ ఉ
దాహరతి- వదాన్య ఇతి॥ త్రయాణాంజగతాంసమాహారస్త్రిజగదితి తద్ధి
తార్థేత్యాదినా ద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘయాగుణగణోత్కర్షేణపిహితం
తిరస్కృతంహరిదీశానాందిక్పతీనాంయశో యేనతస్య- అత్రసమృద్ధ
వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః॥౧౬॥ తేజస్విత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉదాహ
రతి॥ సదేతి॥ జయినోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోవిభుఃకాకతివి

రనుపమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
నిధిః శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥౧౫॥ అథౌదార్యం ॥ యద్విశ్రా
ణన తాచ్ఛీల్యమౌదార్యం తన్నిగద్యతే॥ యథా॥ వదాన్యో
నాన్యోస్తి త్రిజగతి సమో రుద్రనృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లాఘాపి
హితహరిదీశానయశసః । సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరదమ
దగంధైస్సురభయః క్రియంతే యద్విద్వజ్జనమణిగృహ
ప్రాంగణభువః॥౧౬॥ అథ తేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశక
త్వం యత్తేజస్విత్వం తదుచ్యతే॥ యథా ॥ సదా తేజోభా
నుస్స్ఫురతి జయినః కాకతివిభోరరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికు
రతిమిరాహంకృతిముషి। ప్రకాశవ్యాప్తిర్భవతి జరదుద్దా

భుః- మధ్యమపదలోపీసమాసః- అరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికురాః శత్రురా
జస్త్రీకుంతలా ఏవ తిమిరం తస్యాహంకృతిముషి గర్వనిర్వాపకే- ప్రియవి
రహాజనేన తన్నివర్తకత్వాదితి భావః- తేజోభానౌ సదానదివైవ- స్ఫురతి స
తీతి భావలక్షణా సప్తమీ- జరంతి జీర్ణాని సర్వదాప్రకాశవిరహాద్ధ్వసీభూతా
నీత్యర్థః- జీర్యతేరతృన్నితి భూతే అతృన్ప్రత్యయః- తాన్యుద్దామాని బహు
ళాని తమాంసి యాసాం తాసాం తథోక్తానాం - నసూర్యంపశ్యంతీత్యసూ
ర్యంపశ్యాః- అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితి ఖశ్ప్రత్యయః- అరుర్ద్విషద
జత్యాదినా ముమాగమః- ఉపపదమతిఙితి సమాసః- అత్ర నఞసూర్యకర్మ

కయోర్హృదిశ్రియయోః సంబంధో నతు సూర్యస్థయోః సక్తయోః అతో న సూ ర్యమిత్యసమర్థసమాసః తథాపి సాధురేవ- యదాహ భగవాన్భాష్యకా రః-అవశ్యం కస్యచిన్నఞ్సమాసస్యాసమర్థస్య గమకస్య సాధుత్వం వ క్తవ్యం అసూర్యంపశ్యాని ముఖానీతి- తాసామవధిగిరేః లోకాలోకపర్వ తస్యపార్శ్వస్పృశదాం అప్రకాశప్రదేశవర్తిస్థలానాం ప్రకాశవ్యా త్పత్తిః ప్రకాశజ్ఞానం - యద్వా అయం ప్రకాశశ్శబ్దో వాచ్య ఇతి శృంగగ్రా హికయా సంగ్రహః - అత్ర సూర్యప్రకాశరహితయోరపి దేశకాల యోరతివేలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్య తేజస్విత్వమితి భావః ॥ ౧౬॥ వైదగ్ధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషు కర్తవ్యార్థేషు చాతుర్యం ప్రయోగకౌశలం ॥ ఉదాహరతి॥ చాతుర్యమితి॥ యత్ర విద్యా న తత్ర శ్రీ ర్యత్ర శ్రీర్న సరస్వతీతి న్యాయేనాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపి వాణీశ్రియో

మతవ సామసూర్యంపశ్యానామవధిగిరిపార్శ్వస్పృశ
దాం॥౧౬॥అథ వైదగ్ధ్యం॥కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్ధ్యం
పరికీర్త్యతే॥ యథా॥చాతుర్యం కిము వర్ణ్యతే గుణనిధేశ్శ్రీ
వీరరుద్రప్రభోర్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపి మహద్వాణీ
శ్రియోరార్జవమ్। కించాభ్యాం సహ సోపచారలలితాంత

ర్యత్ర వీరగుదెర్మహదార్జవం సౌహార్దమేకత్రావస్థానమితియావత్ - అస్తీతిగమ్యతే - అస్తిర్భవంతిపరోఽప్రయుజ్యమానోఽప్యస్తీతి మహాభా ష్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తు వీరరుద్రవ్యతిరిక్తనిర్గుణభూపాల విషయ ఇత్యర్థః - ఆభ్యాం శ్రీవాణీభ్యాం - సహేతి శేషః- అత్ర స హాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాం వృద్ధో యూనేతి జ్ఞాపనా త్తృతీయా- సద్భిస్స్వస్వశీలోచితైరుపచారైః ప్రియాచరితసత్కా రవిశేషైః లలితాం హృష్టామిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ ఉపచా రో యథాసత్వం స్త్రీణామల్పోపి హర్షదః । మహానప్యన్యథాయుక్తో నై వతుష్టికరో భవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపి తత్రైవ॥ వాసోంగరాగాభరణ మాల్యశయ్యాసనాదిషు । యత్ర యత్ర స్పృహా తత్తద్దేశకాలానుకూల్య తః॥ అత్యాదరేణ సత్కార ఉపచార ఇతీరితః ॥ ఆభ్యామిత్యత్ర ప్రధా

నేతృతీయావిధానేపి శ్రీవాణ్యోశ్శాఖపహోపసర్జనభావోనత్యర్థః - సహశాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివతయోర్భువశ్చ సమప్రధానభావోపపత్తేః అన్యథా అనౌచిత్యాదితిరహస్యం-అతస్తిస్రోఽపి సదృశోపచారసంతుష్టా ఇతిభావః - తాంభువం సన్నృపతిః-తత్రాన్నృశబ్దయోః స్వరూపప్రకారస్మారకయోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః-వక్తుమశక్యైరిత్యర్థః - ఉత్సవైః హర్షోత్పాదకవ్యాపారైః-ఉత్సూస్తేహర్షణమిత్యేవ ఉత్సవః పరికీర్త్యత ఇతితత్రైఽవోక్తేః- మిథోవిరుద్ధానామేతాసాం మన్యోన్యానురాగజననేన వశీకరణాద్వైవద ధ్యముక్తం - వితరణవిద్వద్గోష్ఠీప్రజారంజనాదిభిః శ్రీవాణీధరణీర్నిర్వి

క్తాద్యశైరుత్సవైర్నిస్సపత్న్యమిహాంభువం సన్నృపతిర్ధ
త్తేదిశాంజిత్వరః॥౧౭॥ అథ ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయ
త్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వముదీర్యతే॥ యథా ॥ పరిహాసే
ప్యనౌచిత్యం స్వప్నేప్యన్యవధూకథామ్ । శతాంఽపప్యగు
ణారోపం కాకతీంద్రోఽనమృష్యతి॥ ౧౮॥ ఆదిగ్రహణాన్మ
హామహిమత్వపాండిత్యప్రభృతయః॥ తన్మహామహిత్వం
స్యాద్యాపునర్దైవతాత్మతా॥ యథా॥ కౌసల్యేవప్రథమ
జననీ దేవకీవద్వితీయా విష్ణోర్మాతా తదను మహితా ముప్పమాం
బా తృతీయా । యస్త్రేతాయాం రఘుపతిరభూద్ద్వాప

రేఽథం హావయతీతిభావః॥౧౭॥ ధార్మికత్వమాహ॥ ధర్మైతి॥ ధర్మంచరత్యాసేవత ఇతి ధార్మికః- సకృతఠ్ఠతధర్మేణ ధార్మిక ఇతి వృత్తికారః- తస్యభావస్తత్త్వం॥ ఉదాహరతి॥ పరిహాస ఇతి॥ అనౌచిత్యమన్యత్రవ్యాభిలాషానృతభాషణాదిహేతుకమిత్యర్థః- పరిహాసాదావప్యనౌచిత్యాదికమసహమానస్య ధార్మికత్వం కిము వక్తవ్యమితి భావః॥౧౮॥ ఆదిగ్రహణసంగృహీతేషు మహామహిమత్వమాహ॥ తదితి॥ ఉదాహరతి॥ కౌసల్యేతి॥ కోసలస్యాపత్యం (స్త్రీ) కౌసల్యా - వృద్ధేత్కోసలజాతాఞ్ఞ్యఙితి ఞ్యఙ్ ప్రత్యయేటాప్-తద్వేవకీత్యనుపశ్చాద్దేవకీత్యానంతరమిత్యర్థః- అనులక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా । మహితా పూజ్యమా

నా-ఽగతిబుద్ధిత్వాదినావతీర్ణ ఇత్యుక్తః - అత్ర శివస్యావతారత్వేన దేవతా త్మకత్వాన్మహామహిమత్వం ॥౨౦॥ పాండిత్యమాహ ॥ సర్వేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ గోష్ఠీభిరితి ॥ షణ్ణాం దర్శనానాం పాణిన్యాదిప్రస్థానానాం సమాహారః ష డ్దర్శనీ-పాణినేర్జైమినేర్జైనవ్యాసస్య కపిలస్య చ । కణాదస్యాక్షపా దస్య దర్శనాని షడేవహి ప్రాహుః - ద్విగుత్వాన్ఙీప్ - సా సీమా గోచరో యాసాం తాభిస్తథోక్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్శాస్త్రప్రసంగైః - సత్సారస్వతమా ర్గస్య సత్-విలామార్గస్య దర్శనం ప్రకాశనం - దృశేర్ణ్యంతాల్ల్యుట్ - తేన సక్తైస్తత్పరైః - తేన విత్తశ్చుంచుప్చణపౌ ఇతి చణప్ప్రత్యయః - సం

శేశౌరిరాసీత్ప్రాక్షుంయగ్రాణీం గజయతి కలౌ వీరరుద్రావ తారః ॥ అత్ర గరుడధ్వజాత్మకతయా మహామహిమతో క్తా ॥౨౦॥ అథ పాండిత్యం ॥ సర్వవిద్యాకరత్వం యత్పాం డిత్యం తదుదాహృతం ॥ యథా ॥ గోష్ఠీభిః పరితోషయన్బు ధగణాన్షడ్దర్శనీసీమభిః సత్సారస్వతమార్గదర్శన చణై స్సూక్తైః కవీన్ప్రీణయన్ । సంగీతోపనిషద్రహస్యపిశునై రాతోద్యయోగ్యక్రమైర్ధిన్వన్సంసది వైణికాన్విహరతి శ్రీ కాకతీంద్రో నృపః ॥ ౨౧ ॥ అథ నాయకగుణనిరూపణా

నాయకస్వరూపనిరూపణం

నంతరం నాయకస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోపనిషద్రహస్యపిశునైః నాట్యవేదమర్మోద్ఘాటకైః ఆతోద్యయోగ్య క్రమైః తదాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటీభిః - వీణాశిల్పమేషాం వైణి కాః తాన్ ధిన్వన్ ప్రీణయన్ - అత్ర విభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాద్దక్షం డంపాండిత్యమితి భావః - ప్రభృతిగ్రహణాద్వినీతత్వాదయో యే దశరూ పకోక్తాస్తేత్ర ద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతే స్త్రీపుంససాధార ణా గుణాః-పురుషమాత్రనియతాస్త్వన్యేపి శోభాదయః-తదుక్తం ॥ శో భా విలాసో మాధుర్యం గాంభీర్యం స్థైర్యతేజసీ । లలితౌదార్యమిత్యష్టౌ సా త్త్వికాః పౌరుషా గుణా ఇతి ॥ ౨౧ ॥ తేపి అత్ర ద్రష్టవ్యా ఇత్యుపేక్ష్య నా యకలక్షణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ లక్షయతి యశ ఇతి ॥ గుణైః పూర్వోక్తై

స్పష్టార్థైర్మహాకులీనతాదిభిరసాధారణైః శ్లాఘాదిభిశ్చ ఆఢ్యఇత్యేతా వదేవసామాన్యలక్షణం - నయతిప్రాప్నోతివృత్తంఫలంచేతినాయకఇతి వ్యుత్పత్త్యాప్రబంధవ్యాపిఫలవానిత్యపివిశేషోద్రష్టవ్యః - చశబ్దోనుక్త సముచ్చయార్థస్సచోత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధోనాయకఇతి నాంః భాగమాకర్ణ్యతి- తేనోక్తసకలగుణసంపన్నఃప్రబంధవ్యాపిఫలశిర స్కవ్యాపారఉత్తమః- కతిపయగుణహీనోమధ్యమః- బహుగుణహీనో ధమ ఇతివివేకః - అత్రధార్మికత్వాదయఇత్యాదిగ్రహణసంగృహీతా నాంయశఃప్రతాపాదీనాంగుణానామాఢ్యపదేనైవోపాత్తానామపి పునరుపా దానమేతేషాంసర్వేష్వపినాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయితుమితిర హస్యం-సత్త్వమాఖ్యాయశః- కీర్తిమండలం తేజఃప్రతాపః - ధర్మాదయః

భోగీధర్మార్థకామానాంతత్పరః । ధురంధరోగుణాఢ్యశ్చ
నాయకఃపరికీర్తితః॥ ౨౨ ॥ యశఃప్రతాపాఖ్యాంసుభగ
త్వంయథా॥ధర్మాలంబసముచ్ఛ్రితాంత్రిభువనస్యైకా
తపత్రశ్రియంధత్తే కాకతివీరరుద్రనృపతే స్ఫారంయ
శోమండలం। ఛాయామేవాస్యనభస్స్థలీకువలయస్యామేయ
మాలోక్యతేతన్మన్యే నియతంప్రతాపతపనస్తస్యోపరి
ద్యోతతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామార్థతత్పరత్వంయథా॥ధర్మో

ప్రసిద్ధాః - ధూరేవధురా-టాబంతత్వంహలంతానామితివచనాట్టాప్- తాంధారయతీతిధురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృతౄవృజీత్యాదినా ఖశ్ప్రత్య యః- ఖిత్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥ ౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి- ధర్మేతి॥ధర్మఏవాలంబోదండఃత స్మిన్సముచ్ఛ్రితాంవిస్తారితాం-త్రిభువనస్యేతిసమాహారద్విగుః - పా త్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం- స్ఫారంప్రభూతం- అత్రత్రిభువనోల్లంఘినః కీర్తిమండలాతపత్రస్యోపరిప్రతాపతపనః ప్రకాశతఇత్యుత్ప్రేక్షణాద ర్వాచీన సూర్యాదిమహసాం ఛత్రాధఃఖచితమణిగణవదవభాసమాన త్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంద్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్యతే॥ ౨౩॥ ధర్మఇ తి ॥ అత్రధర్మార్థయోఃపర్యాయేణోపమానోపమేయ భావాదుపస్థే

మోహనమాలంకారఇతినత్వ్యాత్ - ఏతేనాస్యమోహనత్వమేవసాధ్యత్వం న
త్వేతత్సవ్యత్యోస్యః కోపీతివ్యజ్యతే- ఏవముత్తరత్రాపి బోధ్యం॥౨౪॥ ధునీ
నాం పతి-ఖస్సర్వధురాదిత్వాత్ర ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ప్రత్యయః॥ గాయం
తీతి॥ స్వభర్తృణాం భాగ్యాతిశయసంతోషభాజః స్వీయపురకీర్తిమేవేతి భా
వః - కల్పకవతి రాజహర్మ్యాంతరాళే హరితపోషభాగత్యాద్రాళింగనార్థం
కల్పస్థలీ నక్షనాత్-స్వర్లోకేనేత్యర్థః - లక్ష్మీం ప్రీణయతి- ప్రీఞ్
తర్పణ ఇత్యస్మాద్ధాతోః ణ్యాదికాణ్ణిచి స్వార్థే ప్రీఞోః నుగ్వక్తవ్య ఇతి
నుక్ - అనుప్రజ్యయాహారంతు మసనుధావనేన - ప్రజనయతో గ్రాహకస్యనిల
క్ష్యమ్ - కరేణుకాను వందిప్రలంభజనితాం- అస్యేతి సత్త్వాత్ర సంబంధ్యతే-

క్షణ ఇవ పూర్ణశ్రీరథో ధమణ ఇవ స్థితః । కామస్తేన
తౌ కా నః ఇవ రుద్రనరేశ్వరో ॥ ౨౪ ॥ ధునీనాం నాయకాః
గాయంతి దనుమోదతే నిజవధూ శ్చైత్రశ్చిరః కంఠవైన్ల
క్ష్మీం ప్రీణయతేస్య కల్పవతిక్స్వేచ్ఛ స్థలీ నక్షనాత్ । ఆ
జాన్వాగాక్స్వ కరేణుకాదచహపాఠగవ్యం క్ష్యనుప్రజ్యయా
దోష్ణా కాకతివీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాం బిభ్రతి॥ ౨౫॥
గుణాధ్యత్వం యథా॥ యస్మై స్వహా స్వాహా సఫణీన దిశ్వాత్త
రైస్సహస్రైరితి ఖ్యాత్యవశస్స్వః । నేత్రైస్సహస్రైర్హ
రిశ్చవక్త్రైర్ధాతా న గుణానాం కతివీర భర్తుః ॥ ౨౬ ॥

శేషాదయోభువం బిభ్రతి-శేషాదీంస్తు స్యామణ గాయ ఇత్యాగమః - శేష
విఘ్రరణీయాం విశ్వంభరాం వీరరుద్రో బిభ్రతి తేన బిభ్రతీతి విష్ణ్యే ఇత్యా
యుధురంధరత్వముక్తం॥ ౨౫॥ యస్మై రితి॥ కద్రైరిత్యాదీ సహాస్ర
మోహరభేదాత్ఫణసాహస్రనిస్సాధనస్యాపి నిర్దేయం - వదాదిత్యాదావ
హేణ కృత్యత్వచ స్వత్వాఘ్నే ప్రత్యయః - శేషాదయఎవాస్య గుణా
నామభివదనాదిన్యహంతి తథాచేస్యుక్తమితి వాక్యార్థః - అసంఖ్యే
యా గుణా ఇతి భావః - సహస్రైరిత్యత్ర సంఖ్యాయ బాహుళ్యేపి - వింశ
త్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యాస్సంఖ్యేయ సంఖ్యయోరిత్యమరవచనాదే
కత్వమవగంతవ్యం॥ ౨౬ ॥ అథనిరోధాత్తాదయశ్చత్వారో నాయకాస్స

ర్వరససాధారణా స్తేషామేవ శృంగారాశ్రయతయాఽనుకూలాదిభేదేన ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేష్టాచత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చ మహావీరచరితాదిమహాప్రబంధే ష్వేకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభ మహోక్షాద్యాదిశబ్దవదవస్థావాచినోనజాతివాచినఇతిప్రతిపాదితందశరూపకే - తత్రకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంప్రదర్శ్యంతే॥అథేత్యాదినా ॥ ఉదాత్తఇతి ॥ ధీరపూర్వా ఉదాత్తాదయఇత్యుక్తేధీరశబ్దపూర్వా ఉదాత్తాదిశబ్దాఇత్యుక్తంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థలక్షణాకథంచిత్కల్ప్యా॥ ౨౮॥అత్రధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధరణ్యేపియథాక్రమంవీరరౌద్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వం వక్ష్యమాణ విశేషలక్షణపర్యాలోచన

అథనాయకవిశేషానిరూప్యంతే

ఉదాత్తఉద్ధతశ్చైవలలితశ్శాంతఇత్యపి । ధీరపూర్వా ఇ
మేపూర్వైశ్చత్వారోనాయకాస్స్మృతాః॥ ౨౮॥తత్రస
ర్వరససాధారణాశ్చత్వారోనాయకాః ధీరోదాత్తధీరో
ద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాంస్వరూపముదాహర
ణంచ ॥ మహాసత్త్వోఽతిగంభీరః కృపావానవికత్థనః । ప్ర
తాపరుద్రవద్ధీరోధీరోదాత్తస్ససమ్మతః ॥ యథా॥ సంది

యాఽవిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్త్వఇతి॥ కోపాద్యనభిభూతాంతఃకరణోమహాసత్త్వః - అయమేవధీర ఇత్యాహుః - అత్రత్వధీరశబ్దేనతూణ్యోగాదేరచలితత్వలక్షణఃస్థిరశ్శాస్త్రచక్షుర్వాభిధీయతఇతినపౌనరుక్త్యం- సత్యపివికారేసావహిత్థోగంభీరః- పరదుఃఖాపహరణేచ్ఛుఃకృపావాన్- ఆత్మశ్లాఘావిహీనోఽవికత్థనః-అనుదాత్తేతశ్చహలాదేరితియుచ్ - ఏవంగుణకోయఃప్రతాపరుద్రవద్వర్తతేసధీరోదాత్తఇతియోజనా - ఏవంచసర్వోత్కర్షేణవృత్తిరౌదాత్త్యమితిఫలితం - అత్ర స్థైర్యాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషూపాదానంతత్రావశ్యకత్వసూచనార్థం ॥ ఉదాహరతి ॥ సందిగ్ధఇతి ॥ కృపయాఽన్యదుఃఖస్యహర్తుమిచ్ఛయానేనమహాసత్త్వతోవ్యక్తా - క్షణమల్పకా

లమేవ పశ్చాత్తు హంత్యేవేతి స్థైర్యం - ప్రసక్తిస్తావానర్హా - నమ్రపలాయితా
నతిధార్మికత్వం - శౌర్యేతి - వందిభిర్విహితప్రశంసాకర్ణనేనైవ లజ్జమా
నస్యాత్మశ్లాఘాయామరతప వేత్యవికత్థనత్వం - సమనుష్యాత్రిష్వం లజ్జానుభా
వః - ఇష్టానుభవజన్యాత్రిక ఆనందస్సుఖం - సాపరాధవిషయో మనస్తాపో రోషః - ఇష్ట
లాభజన్యో మనః ప్రసాదో హర్షః - తేషాం పిశునానామాకారాణా మాకా
రాణా మక్షిణీ మీలనభ్రూకుటిముఖరాగాదీనాం వక్త్రే నాగీకరణమపి నధత్తే ఇ
త్యవహిత్థయా గాంభీర్యం - త్రయాణాం లోకానాం త్రైలోక్యం తదతిశయాలుకీర్తి
తి మధుపిపాసు ప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసో ద్రష్టవ్యః - శీఘ్రోవక్తవ్యా
దాభుర్వృత్త్యయః - అత్ర స్థైర్యధార్మికత్వాదికత్రయమసాధారణగుణాః కృ

ద్ధిః కృపయా మృదుః క్షణమరీన్ హంతుం ధృతాసిః పురశ్శ్లో
ఘ్యః శ్రీప్రణయప్రశంసిషు నమన్త్యజ్ఞైతె వందిషు। ఆకా
రాన్సుఖరోషహర్షపిశునాన్ వక్త్రే నధత్తే మనాక్ త్రైలో
క్యాతిశయాలుకీర్తిసుభగశ్శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥-౨౮॥ దర్ప
మాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తిర్వికత్థనః । మాయావీసు
లభకోపో ధీరోద్ధత ఉచ్యతే ॥ యథా ॥ రేరే ఘూర్జర
జర్ఝరోసి సమరే లంపాక కిం కంపసే వంగత్వం గసికిం ము
ధా బలరజః కాణోసి కింకోంకణ । బాణపాత్రిణపరాయ
ణో భవ మహారాష్ట్రాధిరాష్ట్రోస్యమీ యోద్ధారోవయమి

పాదయస్తు విశేషా ఇతి వివేకః ॥ ౨౯ ॥ ధీరోద్ధతమాహ॥ దర్పేతి॥ దర్పశ్శౌ
ర్యాదిమదః - మాత్సర్యమసహనమసూయేతి యావత్ - తాభ్యాం భూయి
ష్ఠః - చండవృత్తిః రౌద్రః - వికత్థనః ఆత్మశ్లాఘాపరః - మంత్రాదిబలేనావి
ద్యమానవస్తుప్రకాశకః కేవలవంచకో వా మాయావీ॥ ఉదాహరతి॥ రేరే
ఇతి॥ హీనసంబోధనేతు రేరే ఇత్యమరః - తస్య ప్రతివాక్యమావర్త్య మాన
స్య వాక్యాదేరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతి కోపమత్సన భర్త్సనేష్వి
తి యథాయోగమసూయాద్యర్థేషు ద్విర్భావః - అత్ర స్వరితమామ్రేడిత
ఇత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్యాసర్వఃప్లుతస్యాహాసమునిచ్ఛతా విభాషా
వక్తవ్యేతి పాక్షికః ప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహాసమితి హారదత్తః -

అత్ర ఘూర్జరాదివాక్యేషు యథాయోగముద్యాని తైర్దర్పమాత్సర్యాది భిరోద్ధతో రోషయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రేశుమాభృద్భటానాం ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ ధీరలలితమాహ॥ నిశ్చింత ఇతి॥ సుతసచివాదిభిః నిహితయోగక్షేమతయా చింతావిరహితో నిశ్చింతః - అత ఏవ కలాసు గీతాదిష్వాసక్తః- సుఖభోగప్రవణః శృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారో మృదుః॥ ఉదాహరతి॥ శౌర్యేతి॥ అత్రాసర్గశౌర్యాదిభిర్దైవానుకూల్యేన యువరాజధురంధరత్వేన చ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతి వీరరుద్రనులస్యేత్తస్య ధీరలలితత్వం॥ ౩౦॥ ధీరశాంతమాహ॥ధీర ఇతి॥ వేదకః

త్యారీనభిభవత్యంధ్రశుమాభృద్భటాః॥ అత్ర భటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ నిశ్చింతో ధీరలలితః కలాసక్తస్సుఖైక
భూః॥ యథా॥ శౌర్యోష్మనిరవగ్రహాః ప్రతినృపాస్స
ర్వేపి సమ్రాక్కృతాః పాతివ్రత్యముపైతిభూరియమయం
నాథస్సువంశ్యాశ్శ్రితాః। ధీరోయం యువరాజ ఏవ వహతి
శ్రీవీరరుద్రో ధురం సర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతికలం శ్రీ
కాకతీంద్రో నృపః॥ ౩౦ ॥ ధీరశ్శాంతః ప్రసన్నాత్మాధీ
రశాంతో ద్విజాదికః॥ యథా॥ వీరం రుద్రనృపాలరత్న
మభితః ప్రాప్తోదయం మోదతే సంఖ్యావద్గణ ఏవ ప్రాపణ
మివ ప్రత్యగ్రసజ్జాకరః। ఉన్మీలత్కమలావిహారవసతి
ర్భూత్వా వికాసైర్నిజైర్విశ్వం మోదముదంచయన్నపిర

స్నేహసహితస్సర్వో ధీరః-శమప్రధానశ్శాంతః- హృష్టాంతఃకరణః ప్రసన్నాత్మా - ద్విజాదిక ఇత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్సచివావివక్షితౌ- సామాన్యగుణయుక్తస్తు ధీరశాంతో ద్విజాదిక ఇతి కేచిత్॥ ఉదాహరతి॥వీరమితి॥సంఖ్యాజ్ఞానం తద్వతాం విదుషాం గణః సంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్త ఉదయో అభివృద్ధిరన్యతో ఽదయాచలో యేన తం తథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయతాఽభినవం- ఉన్మీలంత్యా ఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరన్యత్ర లక్ష్మ్యాః విహారవసతిః- వికాసైరుత్సవాదిభిరన్యత్ర దళవికాసైః విశ్వస్యామోదం హర్షమన్యత్ర గంధవిశేషముదంచయన్నప్యేధయన్ - దోషావసానం పాపోపశ

షః అన్యత్ర దోషాయాతౌ తేఽపి పునస్సంప్రఘాతం - దోషాత్రిముఖా
రాత్రివతాన్నిపత్యయమపత్యసానిపిబన్నే - తతోఽత్యుత్సుక ఇతి - అత్ర దో
షావసానే త్యాదౌ ధైర్యశాంత్యోః విశ్వాసోదయత్వాత్ ప్రసాదాద
ప్రప్రతిపాదనాద్విప్రలంభశృంగారత్వం ॥ ౩౧॥ అథశృంగారనాయ
కానాం యథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణాని వ్యాచష్టే ॥ అథేత్యాది
నా. ౩౨॥ తత్రానుకూలమాహ॥ ఏకేతి॥ సత్స్వపి నాయికాంతరేష్వితి శే
షః॥ తదేవాహ ఏకస్యామితి॥ ఏకజాని రేవానుకూలోయథా రామాదిరిత్య

త్వం హో షావసానోత్సుకః॥ అత్ర విప్రలంభశృంగారత్వం

—— శృంగారనాయకనిరూపణం తే. ——

౩౧॥ అథశృంగారవిషయాశ్చత్వారో నాయకా ఇమే । అ
నుకూలో దక్షిణశ్చ ధృష్టశ్శఠ ఇతి స్మృతాః॥ ౩౨॥ ఏషాం స్వ
రూపముదాహరణం చ॥ ఏకాయత్తోఽనుకూలస్స్యాత్॥ ఏ
కస్యాం నాయికాయాం విశేషానురక్తోఽనుకూలో నాయకః॥
యథా ॥ కిం నామాచరితం తపస్సుబహుధా యస్యాః పతిర్గీ
యతే వీరో రుద్రనృపః క్వ తత్సుచరితం తస్య ప్రియాయాస్త్వం
యతః । జానే మానిని మాఽపి పీనపురతః ప్రఖ్యాప్య నామస్థి
రాం త్వాం రత్నాకరమేఖలాం త్వయి సదాసక్తం పిధా
స్యే నృపమ్ ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య తస్యాం విశేషాను
రాగో వ్యజ్యతే యేన పథ్యాస్థిరా రత్నాకరమేఖలేతి త
న్నామగ్రహణేన స్నేహప్రఖ్యాపనం క్రియతే॥ ౩౩॥ తు
ష్ట్యై॥ ఉదాహరతి॥ కిమితి॥ నాయికావాక్యమేతత్ - భువాకయాచిన్నాయి
కయా - నామేతి సంభావనాయాం - యతస్సుచరితాత్ ॥ అథసఖీనాయి
కామాహ ॥ జానఇతి- నాయకఘటనోపాయమితి శేషః - అనుపసర్గాజ్జ ఇ
త్యాత్మనేపదం - నామేతి కుత్సాయాం - అనురాగోత్పాదనార్థం సపత్న్యా
నామసామ్యేన నాయికాప్రకాశనస్య కుత్సితత్వాత్ - నామ ప్రకాశ్య
సంభావ్య కుత్సాభ్యుపగమేష్వపి చేతి విశ్వః - అత్ర రాజ్ఞో భూమావిశేషాను
రాగోఽస్య ప్రనతత్వేత్యానుకూల్యం॥ ౩౩॥ దక్షిణమాహ॥ తుల్య ఇతి ॥ స్వే

హేనానువర్తతే తేనాచ్ఛిత్యేన స్నేహానువర్తీ ॥ ఉదాహరతి॥ నర్మేతి॥ అగ్రామ్యఇష్టజనావర్జనరూపః పరిహాసోనర్మ- కేళీష్వితి విషయసప్తమీ- స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్భృఙ్గీకారఆకూతం - తదుక్తం-ఆకూతంతద్యత్రభావస్సోప్యభీష్టోవిభావ్యతఇతి - ప్రసాధనవిధిఃస్రక్చందనాభరణాదిః- ప్రభాతేతి ప్రభాతప్రాయేత్యర్థః - అత్ర వాక్యత్రయే.. యథాక్రమముక్తివిశేషేణ కలావినోదస్య-విలోకనవిశేషేణవక్షస్స్థలావిష్కరణస్య-కరేణవశీకరణస్యచ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాః ప్రతీయంతే- అత్ర ప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయా చింతాకులత్వేనాస్య సమానురా

గోనేకత్రదక్షిణః ॥ అనేకాసు నాయికాస్వవైషమ్యేణ
స్నేహానువర్తీ దక్షిణో నాయకః ॥ యథా ॥ నర్మోక్త్యైవ
నిమంత్రితా స్మరకళాకేళీషు కాచిన్మయా సాకూతేనవి
లోకనేన హృదయం కస్యైచిదావిష్కృతం । కస్యాశ్చి
త్పరిహితః ప్రసాధనవిధిర్దూతీకరేణక్వ వాగంతాస్మీత్య
నుచింతయైవ నృపతేరాసీత్ప్రభాతానిశా॥ ౩౪॥ తథాచ॥
వాణీం ముఖేన నేత్రాభ్యాం శ్రియం దోర్ష్ణాచ మేదినీం ।
మానయంస్తుల్యతాం ధత్తే తాసు రుద్రనరేశ్వరః ॥ ౩౫ ॥
వ్యక్తాగాగతభీర్ధృష్టః॥ స్పష్టం ॥ యథా॥ రాజ్యశ్రీపరి
భోగశంసి భవతస్సర్వాంగమాలోక్యతే కస్తత్రావిన
యో స్తి సాహసమిదం తన్నామమయ్యర్పితం । జానే
త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పావయం త

గత్వ ప్రతీతే దక్షిణోయం నాయకః ॥ ౩౬ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ ॥ వాణీమితి ॥ అత్ర వాణ్యాదీనాం వాచ్యత్వా న్ముఖాదిశబ్దైర్నమోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః - స్త్రీలింగమహిమ్నా ప్రతీయమానలౌకికనాయికాభేదాధ్యవసాయేన వాణ్యాద్యనురాగేపిన శృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః ॥ ౩౫ ॥ ధృష్టమాహ ॥ వ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నామ్నీకాచిన్నాయికా రాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్పక్షే సర్వాంగం సప్తాంగాని - అ

ల్పాదరిద్రాః- నామేతిప్రసిద్ధౌ-జల్పితైఃకింజల్పితసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః-గ
మ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయా - నకేవలంశ్రూ
యమాణైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య - అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుశశ్చైతదుక్తంతాతపాదైస్సంజీవిన్యాదౌ- ధ
నపరా రాజానోనవాల్లభ్యపరా ఇతినాయికాభిప్రాయః - అత్రస్త్ర్యంత
రసంభోగప్రకాశనా ద్గోత్రస్ఖలనాచ్చాపరాధాభివ్యక్తిర్నిర్భీకత్వంచా
త్యస్యధృష్టత్వం-అన్యాసంభోగచిహ్నైఃకుపితత్వాదియంఖండితా॥ అధీ
రాపరుషైర్వాక్యైఃక్షిపదేద్వల్లభంరుషేతిలక్షణాదధీరాచ॥౩౮॥ శఠ
మాహ॥గూఢేతి॥ఉదాహరతి॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్రదర్శనప్రియభాషణయో

స్యాంప్రీమితవాధికం వసుమతీయానామకింజల్పితైః ॥
౩౮ ॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః ॥ నాయికామాత్రవిదితవి
ప్రియకారీశఠః॥ యథా॥ దృష్ట్వైవపశ్యసికేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభావేనభుజాంతరం ప్రకటయ
స్యగేహినచాభ్యంతరం । జ్ఞాతంకాకతినాథభూస్తవవరం
ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతో మాదృశేషువిడంబనైవ తదలం
వ్యర్థైర్బహిస్సంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకవిషయత
యాకాకతీశ్వరాణా ముదాహరణేనవీరరుద్రస్యైవవర్ణ
నం॥౩౯॥ ఏషాంనాయికానుకూలనేపీఠమర్దవిటచేటవిదూ

షకతుర్యాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదేవ సిద్ధేర్దృష్ట్వావాచేతిచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపౌనరుక్త్యం-భూః-వరం
భూరేవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాదృశేషుజనే
ష్వితిశేషః - దృశేఃకస్రప్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అత్రనాయికామా
త్రవిదితభావశూన్యదర్శనాదివిధానాదస్యశఠత్వం- నాయికాత్వధరము
ధ్యా॥వీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరతి॥అత్రేతి ॥ ౩౯ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధ నియమాత్తదనుకూలనేసహా
యానాహ॥ఏషామితి॥ క్రమేణైషాంలక్షణమాహ॥కించిదిత్యాది॥ ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీనస్మాన్యసగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కిం

విదూనశబ్దేనవివక్షితః--తదుక్తం॥ పతాకానాయకస్త్వన్యః పీఠమర్దో విచ
క్షణః। తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తు తద్గుణైరితి॥ సచసుగ్రీవ
మకరందాదిః। నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానా
మేకవిద్యాభిజ్ఞో విటః కలహంసాదిః। వాక్యాంగవేషవికారాదినా హా
స్యకారీ విదూషకః॥ ౩౭॥ అథ సంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగి
నీ నాయికేతి సామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్య తద్విశేషాః కతిచిల్లక్షణోదా
హరణాభ్యాం నిరూప్యంతే॥ అథేత్యాదినా॥ ౩౯॥ తత్ర స్వాధీనపతికా
మాహ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యుపరి ఇనః స్వామీ యస్యాః సా అధీనః ఆయత్తః - అధీ

పకనామానస్సహాయాః॥ తేషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥
కించిదూనః పీఠమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్మృతః। సంధానకుశల
శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః॥ స్పష్టమేషాముదా
హరణం॥ ౩౮॥ ....*

అథాష్టవిధాః శృంగారనాయికాః.

స్వాధీనపతికా చైవ తథా వాసకసజ్జికా। విరహోత్కం
ఠితా చైవ విప్రలబ్ధా చ ఖండితా॥ కలహాంతరితా చైవ తథా
ప్రోషితభర్తృకా। తథాభిసారికా చేతి క్రమాల్లక్షణ
ముచ్యతే॥ ౩౯॥ ప్రియోపలాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా
మతా॥ యథా॥ ప్రియాం సర్వంసహాం తైస్తైర్విశేషైరుప
లాలయన్। ప్రతాపరుద్రనృపతిః ప్రతిక్షణముదీక్షతే॥

నోऽస్యామాయత్త ఇత్యమరః - స్వస్మిన్నధీనః స్వాధీనః - యద్వా స్వస్మిన్న
ధికృత ఇతి వా విగృహ్య - సప్తమీశౌండైరితి సమాసః॥ అషడక్షీణేత్యాది
నా అధ్యుత్తరపదాన్నిత్యః ఖః ప్రత్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాస
న్నత్వాత్ స్వాధీన ఆయత్తః పతిర్యస్యాః సా తథోక్తా॥ ఉదాహరతి॥ ప్రి
యామితి॥ సర్వం సహత ఇతి సర్వంసహా నామ కాచిన్నాయికా - సంజ్ఞా
యామిత్యాదినా ఖచ్ ప్రత్యయే ముమాగమః - విశేషైర్వాసోంగరాగా
దిభిః ఉపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేనాసన్నాయత్తరమణత్వం ప్రతీతేరి
యం స్వాధీనపతికా - నాయకస్త్వనుకూలః - భూపరిపాలనే నిత్యజాగరూ

యమిత్యపిగమ్యతే॥౭౦॥ వాసకసజ్జికామాహ॥ ప్రియేతి ॥ వాస
వాసవేశ్మని భోగోపకరణైః సజ్జా సన్నద్ధా సైవ వాసకసజ్జికా - స్త్రీణాం
వారస్తు వాసక ఇతి పక్షే వాసకే వారదినే సజ్జయతి సజ్జీకరోతీహర్షేణ కే
ళీగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా । అయమేవపక్షో విద్యానాథస్యాపీక్షితః॥
ఉదాహరతి ॥ స్వేతి ॥ పరిష్కృత్యాలంకృత్య - ఉత్కమోన్మనసా ఉ
త్కంఠితయేత్యర్థః- ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః - అత్ర క్రీడా
గారపరిష్కారాదిభిరియం వాసకసజ్జికా - అతఏవోదాత్తాపి-తదుక్తం॥
ఉదాత్తా కేళివాసోంగమాల్యభూషాసుసాదరా।శయ్యాభవనసంస్కార
పరిబర్హాసమేధినీతి॥౭౧॥ విరహోత్కంఠితామాహ॥ చిరయతీతి॥ అ
వ్యళీక ఇతి శేషః- అతఏవ చిరయత్యవ్యళీకే త్వితి ధనికేనోక్తం - అనపరాధ

కం ॥ ప్రియాగమనవేళాయాం మండయంతీ ముహుర్ము
హుః । కేళీగృహం తథాత్మానం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా॥
యథా ॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య త్రధానాగారముత్క-
యా। త్రియాభిషేకవేళాయాం చిరదుః ప్రప్రతీక్షితః॥
౭౧॥ చిరయత్యధికం కాంతే విరహోత్కంఠితోన్మనాః॥
యథా ॥ నకంకాన్యాగా హృగ్నణపరిమళేషు ప్రసృతశోక
యాం నాగోష్ఠ్యాం సా చిరయతి సఖీభిర్న సులభః । సమానే
తుం కాంతం వ్రజ సదనబద్ధాంజలిరయం యతో విస్రబ్ధశ్రీః

ప్రియ ఇవిలంబేనోన్మనా విరహోత్కంఠితేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ॥ సేతి॥
అన్యాశంకా నాయికాంతరాసక్తిరూపేత్యర్థః- అతఏవానపరాధ ఇతి భా
వః- తాదృగితి త్యాదాదిష్వితి త్యాదినాక్విక్ప్రత్యయః- ఆ సర్వనామ్న ఇతి తద
ఆత్వం - అత్రదృశ్యర్థానాం వేదనాసర్వస్వమయమాద్వైతైలపాయికాదిన
ద్వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా - అతఏవానుప్రవృత్తికారః- తాదృశాదయోరూ
ఢిశబ్దా ఇతి - భాష్యేతు కర్మకర్తరి వ్యుత్పత్తిర్దర్శితా- తమివపశ్యంతీజ
నాస్సోయం స ఇవదృశ్యమాన స్తమివాత్మానంపశ్యతీతి - గోష్ఠ్యాసంగీతా
దిప్రసంగేన- అతఏవాహోద్గీరలలితో నాయకః -త్వత్తి విష సఖి త్వం ప్రే
షిత్వ శ్రీపః సర్వతో ... - బుధ్యిగిత్యాది నాక్విక్ప్రత్యయ...

వధూరితి కేరద్యాద్దేశః ॥ ౨౨ ॥ విప్రలబ్ధామాహ ॥ క్వచిదితి ॥ ఉదాహరతి॥ గచ్ఛేతి॥ ఆగమనసమయ ఇవాధునా పురో గన్తుమశక్తాహ-అగ్రే గచ్ఛేతి - నిశీథః పరమర్ధరాత్ర ఏవ ప్రాప్తః- నతు ప్రియః- హే సంకేతాలయ త్వం మోక్ష్యసే - నాద్యాపి సంకేతస్థానం మోక్తుం శక్నోమీతి భావః - అశ్రుభిః కిన్తు సుగతశ్చ జలాదినా పంకిల ఇత్యనేన ద్వారదేశం ప్రతీక్షమాణా తేనూచ్యతే- అన్యథా పంకిలత్వాభావాత్ - అథ ప్రియముద్దిశ్య నచాయం తవాపరాధః కిన్తు బహువల్లభేత్వయ్యాసక్తాయా మమైవేత్యాహ॥ యద్వేతి॥ నాహమేకైవ త్వయా వంచితా కిన్త్వనుమంతా

కిరతి కిరణాంస్త్వత్ప్రియసఖః॥ ౨౨॥ క్వచిత్సంకేతమావే
ద్య దయితే నాథ వంచితా । సా తు రాత్రౌ విప్రలబ్ధేతి కోవిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ గచ్ఛాగ్రే సఖి కాంత్ప్రియాగమకథా
ప్రాప్తో నిశీథః పరం సంకేతాలయ మోక్ష్యసే మమ వృథా
జాతోఽశ్రుభిః పంకిలః। యద్వా రుద్రనరేశ్వరే ప్రియతమే
రాజ్యశ్రియో వల్లభే భారత్యాదయితే భువః కృతపదాః
ప్రాయో వయం వంచితాః ॥ ౨౩ ॥ నీత్వాన్యత్ర నిశాం
ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే । అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు
కుపితా ఖండితా మతా॥ యథా॥ రాత్రిర్వ్యామత్రయపరి
మితా వల్లభా స్తే సహస్రం మార్గాసక్త్యా మమ గృహమపి
ప్రాతరేవాగతోఽసి । కింకర్తవ్యం వద నృపతిభిర్వీక్షణీ

రస్సఖ్యాదయస్సర్వేపి మదీయా ఇత్యాహ॥ వయమితి॥ అత ఏవ నమమేత్యేకవచనప్రక్రమభంగః- అత్ర భారత్యాదయితే భువ ఇతి పాఠస్స్వాధీయాన్ త్తి నాయక ఇతి సమాసపాఠే వ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర సంకేతమావేద్య దయితేన వంచితాసతీ కామాతురేతీయం విప్రలబ్ధా॥ ౨౩॥ ఖండితామాహ॥ నీత్వేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాత్రిరితి॥ అత్యంతయామార్ధయోరితరేతర సంచారత్వేన రాత్రిత్వాభిమానాత్త్రియామేతి వ్యవహారః- సహస్రమితి - వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యేకత్వం- తథాపి మార్గాసక్త్యా నతు మదుద్దేశేన- ప్రాతరేవ

విహారానసహా సమయ ఏవేతి భావః - అత ఏవాగసః ప్రయోజనం పృచ్ఛతి- కిమితి- యద్వా నైవాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాం నృపాణామిత్యాహ ॥ నృపతిభిరితి ॥ కింతు తవైవం ప్రయాససజననాత్- యద్వా పాపం మనైవం జీవంత్యా ఇతి చింతయామిత్యాహ - కోవేతి- అత్ర ప్రాతరాగతస్య ప్రియస్యాన్యాసంగవికారదర్శనాత్కుపితేయం ఖండితా- సక్తిసోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా ధీరమధ్యా కృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమధ్యా చ- నాయకస్తు ధృష్టః ॥౨౨॥ కలహాంతరితామాహ ॥ కోపాదితి ॥ ప్రియం ప్రణామాదినా ప్రసాదనపరమిత్యర్థః- తదుక్తం ॥ సత్యావాగాజ్ఞావరతిరుపకుర్వన్ ప్రియంవదః । భజతే యాస్వయం ప్రీతః ప్రియాస్సుఖవతి స్త్రియా ఇతి- కలహే సతి సుఖనాంతరితా కలహాంతరితా ॥ ఉదాహరతి ॥ తన్వి

యాహి సర్వః కోవాదోషస్తవ పునరహం కామమాయా
సయిత్రీ ॥ ౨౨ ॥ కోపాత్ప్రియం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపస
మన్వితా । కలహాంతరితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా ॥ య
థా ॥ తహ తహ అణుణి అంతో పిఓ తుఏ హీ అ అరోసకలుసే
ణ । అవహీరిదో ణ ముణం ఓ గాఏ త్తిః ఓ అవేఅణం సహాస్సు ॥
ఛాయా ॥ తథా తథా అనునయన్ప్రియస్త్వయా హృదయ
రోషకలుషేణ । అవధీరితో నజ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేద
నాం సహస్వ ॥ ౨౪ ॥ దేశాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషి

తి ॥ తథా తథా అనునయన్ ప్రియస్త్వయా హృదయరోషకలుషేణ । అవధీరితో నజ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేదనాం సహస్వ (ముణిఅమితి జాణమునిజ్ఞ ఇతి జానాతేర్ముణాదేశః - విసూరణమితి ఖిదేర్విసూర ఇతి విసూరాదేశ ఇతి కోశాంతరే) తథా తథేత్యనేన పునః పునః ప్రణామాది ద్యోత్యతే- అత్ర తాదృశం రాజానం ప్రియమనాదృత్య కిమర్థమధునా దూయస ఇతి హృదయోపాలంభాదియం కలహాంతరితా- నాయకస్తు శఠః- కామతంత్రే ప్రియమనిపుణః కృద్ధానునయకోవిద ఇత్యాదిలక్షణాత్ ॥ ౨౪ ॥ ప్రోషితభర్తృకామాహ ॥ దేశేతి ॥ కాంత ఇతి- కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్భోగైశ్చ సర్వదా ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్స కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ ఇత్యర్థః ॥ ఉదా

హరతి॥ త్రైలోక్యేతి॥ వ్యక్తం ప్రథితం తద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా ప్రరూఢాః సాంద్రపులకాపవ్యాకీర్ణా కామేషవః కీలితకామబాణాయా సాంతాస్తథోక్తాః- అత్ర చింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాత్ఖిన్నత్వేనేయం ప్రోషితభర్తృకా॥ ౨౬॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మణికర్తుర్వాభిసరణే ఉద్యుక్తా - అతఏవోక్తం- స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వాభిసారికేతి॥ సారయేదితిదూత్యాదిముఖేనేతి శేషః॥ ఉదాహరతి॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయ కరేణుమానయేతి కయాచిదుక్తే సఖ్యావచనమేతత్ - అథవా నైవకరేణుస్థాభిసరణం దృష్టచరం శ్రుతచరం వేత్యాభాణకముఖేన సఖీనాయికాయాః ప్రకటాభిసరణం వారయ

తభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవార్థం చిరయత్సు కాకతిపురే భూ
పేషు యద్ప్రోషితః। ద్వారాసక్తదృశో నయంతి దివసా
స్స్పష్టాశయాంచతుపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధసాంద్రపులక
వ్యాకీర్ణకామేషవః॥ ౨౬॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తా స్మ
రార్తా సాభిసారికా॥ యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞైః ప్రే
ష్యతాం నస్తుమహీపతిః। కరేణుస్థాం నపశ్యామి నశృణోమ్యభి
సారికాం॥ ౨౭॥ ఆసాం నాయకానుకూలనే సహాయాః॥
మాతీ దాసీ సఖీ చేటీ ధాత్రీ యా ప్రాతివేశినీ॥ లింగినీ శిల్పి

నీ-అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞే మూర్ఖ- అత్రాపి భోసుపసగే-కఇతికప్రత్యయో నత్విగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇత్యాదినా- అతఏవాహభగవాన్కాత్యాయనః- ఆకారాదనుపపదాత్-ద్వ్యుపపదోఽపి ప్రతిషిద్ధేనేతి-ఏతచ్చ సంజీవనీసర్వంకషాదావసకృదుక్తం తాతపాదైః - అత్ర కాంతకర్మకాభిసరణముక్తం- ఏవం కాంతకర్తృకాభిసరణేప్యుదాహార్యం-ఏతాసాం చ॥ చింతానిశ్వాసఖేదాశ్రుపైవర్ణ్యగ్లాన్యభూషణైః। యుక్తాష్టడంత్యాద్వే చాద్యే క్రీడాజ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారా ద్రష్టవ్యాః॥ ౨౮॥ అథాసాం మాతీరాహ॥ మాత్యఇతి॥ దాసీకర్మకరి - సఖీస్నేహనిబంధనా కారూరజకాద్యాదిః ధాత్రీ యా ఉపమాతృసుతా- ప్రాతివేశినీ సవిధగృహవర్తినీ-లిం

గినీపరివ్రాజికా- శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వా స్వయం చేతి దూత్యః సహాయాః- నాయకానుకూలనా ఇతి శేషః- స్వా చేతి- స్త్రీలింగే మూలం వ్యాఖ్యం - స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోస్త్రియాం ధనే ఇతి నపుంసకత్వే నాభిధానాత్ - అథవా స్వా స్వకీయా బాంధవస్త్రీ యావత్ తదుక్తం సర్వజ్ఞ సోమేశ్వరేణ- భగినీ స్యాలికా వాపి మాతులస్యాథవా సుతా। ఏతా భవంతి దూత్యస్తు బాంధవస్త్రీతి సంజ్ఞితా ఇతి ॥ ౨౭॥ పద్మిన్యాదీనాం జాతివాచిత్వం న ముగ్ధాదివదవస్థావాచిత్వమిత్యాహ॥ పద్మినీతి॥ ప్రభృతిగ్రహణాచ్ఛంఖినీహస్తిన్యౌ గృహ్యేతే-లక్షణాదికమేతాసాం కామశాస్త్రఏవ ద్రష్టవ్యం - ఇత్థం స్వాధీనపతికాద్యవస్థాష్టకముక్త్వా తదాశ్ర

నీస్వా చ సహాయాః పరికీర్తితాః ॥ ఏతాసాం స్వరూపము
దాహరణం చ స్పష్టం ॥౨౭ ॥ కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః పద్మినీ
చిత్రిణీప్రభృతయో జాతివిశేషా జ్ఞాతవ్యాః ॥ సంక్షేపే
ణ నాయికా త్రివిధా- ముగ్ధా మధ్యా ప్రౌఢా చేతి॥ ఉదయ
ద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా । లజ్జామన్మథమధ్య
స్థా మధ్యమోదితయౌవనా॥ స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌ
ఢా సంపూర్ణయౌవనా ॥ ౨౮ ॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని॥ ముగ్ధా యథా ॥ ముగ్ధే యన్మనసోపి గోప్యమఖిలం త
న్మహ్యం న వేద్యం త్వయా కేయం కాచిదహం తవ ప్రియసఖి ప్ర
చ్ఛాద్యకిం తావ్యసి। ఆసక్తిస్తవ రుద్రదేవనృపతౌ వా శా

యభూతానేక నాయికామధ్యే ముగ్ధాది త్రయం లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శయతి ॥ సంక్షేపేణేత్యాదినా ॥౨౮॥ తత్ర ముగ్ధాముదాహరతి-ముగ్ధ ఇతి॥ యా కాచిదనాప్తా కిం- నేత్యర్థః - అనుక్తేపి తవ మనోగతం జానామీత్యాహ ॥ ఆసక్తిరితి - అస్తీతి శేషః - ఆశాస్యత ఇత్యేకం వాక్యం యస్సర్వాభిరఖిలవ్యత ఇత్యర్థః - యద్వా రుద్రనృపతౌ తవాసక్తిరాశాస్యతే అస్మాభిరపేక్ష్యత ఇత్యర్థః - ఆజశ్శాసు ఇచ్ఛాయామిత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి యక్ - కింభవేదితి సంప్రశ్నే లిఙ్ - అత్రాభిరూప్యాది గుణయోగసూచకేన సుతనుశబ్దేన ప్రథమయౌవనస్య దత్తోత్తరా వ్రీడయా త

నేన లజ్జావిజితమన్మథత్వస్య చ ప్రతీతేరియం ముగ్ధా - ఆభిరూప్యమాకార
స్యమంగానాం చాతిమార్దవం। ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యౌవనే భ
వేదిత్యుక్త్వా - కృతాధరాంగసంస్కారా సఖీ కేళీషు లాలసేత్యాదినా త
చ్చేష్టాశ్చోక్తాః - తచ్ఛ్లాఘ్యం ప్రణయైకవాచీత్యనేన సూచ్యతే ॥ ౫౦ ॥
మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగో నామ నాట్యాదౌ కర్తవ్యో
రంగప్రసాధనాఖ్యః కర్మవిశేషః- తదుక్తం - యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం
రంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తిత ఇతి-
లీలావిభ్రమాణాం యత్ర లబ్ధవిలాసానాం పూర్వరంగం తారుణ్యస్య వి
లాసహేతుత్వేన తత్పూర్వభావిత్వా త్పూర్వరంగత్వేన రూపణం -య
ద్వా లీలావిభ్రమా ఏవ పూర్వరంగో యస్య తత్తారుణ్యమేవ రంగస్థలమితి
గమ్యతే- తత్రైవ నేపథ్యం నీహారావరణసదృశీ యవనికా అత ఏవ తస్యాంత

స్యతే కిం భవేదితా శ్లాఘ్యం ప్రణయైకవాచి ముఖతను ర్దత్తోత్త
రా వ్రీడయా॥౫౦॥ మధ్యా యథా॥ లీలావిభ్రమపూర్వ
రంగముదితం తారుణ్యమేతత్రపానేపథ్యాంతర బింబిత
స్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః॥ సఖ్యః పశ్యత కాకతీయ
నృపతౌ భావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరళభ్రమో వి

రబింబితాస్మరకళా కామోద్దీపనం సైవ లాస్యప్రపంచ శ్రీర్యస్యాస్తథో
క్తాయాః లజ్జామన్మథమధ్యస్థాయా ఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణంతు సంగీతచూ
డామణౌ॥ శృంగారరసభూయిష్ఠైర్యద్భూరిభావతరంగితైః॥ అంగైరనంగస
ర్వస్వైశ్శోభాతిశయశాలిభిః ॥ అన్వితో నృత్తభేదోయ స్తల్లాస్యమితి కథ్య
త ఇతి॥ బింబగ్రహణోచిత నేపథ్యంతదంతరేణ వర్తనం చ తత్రైవోక్తం కుం
డలినృత్తప్రస్తావే॥ నీరంధ్రా శ్చిత్రకర్తవ్యాస్నిగ్ధా యవనికాదిమా । అప
రే ద్వే యవనికే నీహారావరణోపమే । ప్రేక్షకాణాం వితన్వానా నానయా నా
నందకందళం। నేపథ్యాంతరితా భూత్వా నర్తకీ నృత్తమాచరేదితి॥ భావస్య
రత్యాఖ్యస్థాయిభావస్యానుబంధో విచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
రతిరస్కార ఇత్యర్థః - అథవా భావానాం సాత్త్వికసంచారిణా మనుబంధః
కల్లోలవదసకృదనువర్తనం తేనోజ్జ్వలో మనోహరః నాట్యపక్షే భావో నా

మవ్యాపారవిశేషః-తదుక్తం - వాగంగసత్త్వాభినయైర్ముఖరాగోపశోభి
తైః । భావయన్నాంతరగం భావం వ్యాపారో భావ ఇష్యత ఇతి ॥ కోప్యనిర్వ
చనీయః-శృంగార ఏవ నాట్యం నర్తనం తస్య క్రమః-పశ్యతేత్యస్యవాక్యా
ర్థః కర్మ॥౪౧॥ ప్రౌఢాముదాహరతి॥ సహేలమితి॥ ప్రకృత్యామధురం
ప్రియదర్శనం- వ్యక్తశృంగారసూచకోంతఃకరణవికారో హేలా - తత్స
హితం యథా భవతి తథా పశ్యంత్యాః - అత ఏవ తదాత్వే తత్కాలే ప్రియ
దర్శనసమయ ఇత్యర్థః - ప్రత్యుద్యంతి ఉత్పద్యమానాని వివిధాని చలితా
ని కర్ణకండూయనకుచవిమర్దనాదికోమలాంగవిన్యాసాః- సుకుమారాంగ
విన్యాసో లలితం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ - తేషామాటోపేన మధురమితి
స్మరమందీకృతవ్రీడత్వముచ్యతే- రసస్య శృంగారస్య ప్రాదుర్భావాదు
దయాదనుభావాదిత్యర్థః॥ ఉత్పన్నా రతిరేకత్ర ప్రథమం దర్శనాదిభిః। హ్రా

జయతి శృంగారనాట్యక్రమః॥ ౪౧ ॥ ప్రౌఢా యథా॥
సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగం యద్రస్యపతిం తదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలలితాటోపమధురం । రసప్రాదు
ర్భావా ద్యుగపదుదయత్సాత్త్వికమహో మృగాక్ష్యా
స్తారుణ్యే కుసుమశరశిల్పం విజయతే॥ ౪౨॥ భేదాంతరం యు

దారంభానుభావేన శృంగారం పిశినష్టి సేతి వచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకౌశలం- అత్ర దయితావలోకనకాలే అంగానాం సాతిశయవిశే
షకథనాద్విలాసః- తత్కాలీనో విశేషస్తు విలాసోంగక్రియాదిష్వితి లక్ష
ణాత్ ॥ ౪౨ ॥ విస్తరభయాదస్మాభిరుపేక్షితానాం ధీరాద్యవస్థానాము
దాహరణాని స్వయమేవ ద్రష్టవ్యానీత్యాహ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రా
యం నాయికాసంగ్రహః - స్వాన్యాసాధారణా చ స్వా ముగ్ధామధ్యాప్ర
గల్భికా। అద్యైకధా త్రిధాన్యే ద్వే ధీరాధీరోభయాత్మనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా
భేదేన తే ఏవ ద్వివిధే పునః । అన్యా కన్యాపరోఢా చ వేశ్యా త్వేకేతి షోడశ॥
స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమన్వితాః । ప్రత్యేకమష్టధా ముఖ్యామ
ధ్యాహీనేతి తాస్త్రిధా। ఇత్యేవం నాయికావస్థాస్సముదాహృష్టాగ్నిసమ్మి
తాః (౩౮౪) ॥ విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇత్యాద

స్థాత్రయం ప్రాహుః కేచిత్ - న్యాయరోధయోః । చతుఃపంచాశదధికత్రి శత్యాసాంతదాభవేత్ ॥ ఇత్థం ప్రసక్తమనుప్రసక్తం చ పరిసమాప్య పరిమ

ధాసంభవముదాహార్యం॥ గుణాలంకారాణాం రసమహతి కావ్యే విలసితం స్ఫురచ్ఛబ్దార్థాభ్యాం తదపి హృదయానందిభవతి। తదేతా రప్యున్మేషస్ప్రవదమృతమాధుర్యసుభగైః పరం పుణ్యశ్లోకం చరిత మనుబధ్నన్ విజయతే॥ ఏష సంగ్రహశ్లోకః॥ ౫౩॥ ....

(ఉపస్కారహేతూనాం గుణాలంకారాణాం సద్భావేలంకార్యేసతి చరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వం తదేవ లోకన్యాయేనాలంకార్యం । తేనగుణాలంకారాణాం కావ్యమేవాశ్రయభూతమితి తదేవాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోక్తిః ప్రాధాన్యేనాత్మన ఇవ హారనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూతత్వాద్రసాదేః కావ్యాత్మతా। క్వచిద్రసస్య ప్రాధాన్యం । క్వచిదలంకారస్య ప్రాధాన్యం - క్వచిద్వస్తునః ప్రాధాన్యంచ॥ రసప్రాధాన్యంయథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌ దేహవల్లవితకాంతినితన్వ్యాః। యౌవనేముకులితస్తనమాత్రే పుష్పితశ్చఫలితశ్చమనోభూః ॥ ఏతత్కాంచిద్బాలామాలోక్యసస్పృహస్యప్రతాపరుద్రస్యవచనం॥ అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతే ॥ అలంకారప్రాధాన్యంయథా ॥ కీర్త్యాప్రతాపరుద్రస్యవిహరంత్యాందిగంతరే । లోకాలోకతటాశ్శశ్వద్ద్రవచ్చంద్రోపలాంకితాః॥ అత్ర చంద్రకాంతకుట్టిమానాం లోకాలోకాచలతటానాంద్రవ కీర్తిచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ద్రవోభూదితి భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపిప్రాధాన్యమస్త్యేవ ॥ వస్తుప్రాధాన్యంయథా ॥ అవతరతివీరరుద్రే కాకతివంశే త్రిలోకమహనీయే । త్యక్త్వాదుగ్ధపయోధింతల్పఫణీశస్స్వమందిరంప్రాప్తః ॥ అత్రతల్పఫణీశోదుగ్ధాంబుధింవిహాయస్వగృ

ప్రకృతంపుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపస్కుర్వన్నేవ సంహరతి॥ గుణేతి॥ పుణ్యః శ్లోకోయశోయస్మిన్ తత్పుణ్యశ్లోకం పద్యేయశసిచశ్లోకఇత్యమరః॥ ౫౩॥

హం ప్రాప్త ఇత్యనేన క్షీరసముద్రే హరిరాస్త ఇతి వ్యజ్యతే ॥ అనేన పురుషోత్తమః ప్రతాపరుద్రరూపేణ కాకతీయకులేవతతార ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ఇతి త్రివిధం వ్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాశ్రిత్య సకలాలంకారాణాం విలాసః ॥ తచ్చ కావ్యం శబ్దస్ఫురణేనార్థస్ఫురణేన తదుభయస్ఫురణేన చ సహృదయహృదయానందిభవతి॥ శబ్దస్య స్ఫురణం నామ ప్రౌఢబంధస్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర ఆరభట్యాం ప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం॥ యథా॥ క్షోణీరక్షణదక్షిణాః క్షతజగత్క్షోభాద్దరిక్ష్యత్క్రమాః క్షుద్రక్షత్రియపక్షశిక్షణవిధాప్రోక్షిప్తకౌక్షేయకాః । ఉద్దామోద్యమసద్యరుద్రనృపతేర్దోర్దండదోశ్చండయో ర్గర్జ ద్దుర్జన గర్వపర్వతభిదాదంభోళయః కేళయః । అచుంబితార్థసంపత్తిరర్థస్ఫురణమిష్యతే ॥ యథా॥ ఖగ్గేజుజ్ఝవిజుంభిఏరిపుమహీణాహాంజలింబింబిఅం పెచ్ఛింతో జయళచ్ఛివాసకమళం మణ్ణంతి విణ్ణాణిణో । మణ్ణేవీరఅ ఆవరుద్దపిహుణో జణ్ణే సుఘొత్తుం ఉణో సిట్ఠేఏరిపుజీవిఆఇవిహిణో వత్తస్సపీఢంబుఅం॥ ఛాయా॥ ఖడ్గే యుద్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాంజలింబింబితం ప్రేక్షంతో జయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతే విజ్ఞానినః । మన్యే వీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యే మృహీతుం పునస్సృష్టై రిపుజీవితాని విధేః ప్రాప్తస్య పీఠాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫురణంయథా॥ ఉద్యద్బృంహితగర్జితైః కరిఘటాకాదంబినీడంబరైః క్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిస్సద్యస్స్ఫురద్దిక్తటైః । ప్రావృట్సంభ్రమశంసినో రిపువధూబాష్పప్లవం దుర్దినం కుర్వంతశ్చలమత్తిగండనృపతేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఏవంవిధశబ్దార్థస్ఫురణాభ్యాం కావ్యస్య చారుత్వం॥ శబ్దార్థయోరపి పుణ్యశ్లోకచరితవర్ణనేన సహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతో నాయకస్యైవ కావ్యే ప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యశ్రుతశీలాది

(ఉపసంహారహేతూనామిత్యాద్యతిశ్లాఘాకారణమిత్యంతో గ్రంథో బహుషు కోశేషు న దృశ్యతే నాపి వ్యాఖ్యాతః కుమారస్వామిసోమపీథినా.

వర్ణనం। క్రియతే నేతురేవం యత్తదేవ బహుసమ్మతం॥ అథవా ప్ర
తిపక్షస్య వర్ణయిత్వా గుణాన్మహాన్ । తజ్జయాన్నాయకోత్క
ర్షవర్ణనం చ మతం క్వచిత్॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్వం
యస్స్వవరః పురాణవతరో యస్యాన్వయే కాకతిక్ష్మాపానాం చరి
తం చ యస్య భువనక్షేమంకరప్రక్రమం। శ్లాఘా యస్య లఘూ
కృతామరతరుస్ఫూర్తిర్మనశ్చింతామణి స్సోయం విశ్వధురంధరో విజ
యతే శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥ యత్తేజః ప్రతిపక్షభూపవిహరద్గ
ర్వాంధకారాతపో యద్దోరర్గళవిక్రమస్త్రిజగతీశుద్ధాంతదౌ
వారికః। సోప్యాసీన్మృధసేవనక్షితిపతిస్సన్నాహభేరీధ్వనిం శ్రు
త్వా రుద్రనరేశ్వరస్య మహతో భీతః పలాయ్యాకులః॥ ఏవంవిధవ
ర్ణనముత్పాద్యే నాయకేన ఘటతే। తస్య లోకప్రసిద్ధ్యర్థం చ
లవ్యపదేశాభావాద్బహుధా వర్ణయితుమేవోచితాః। స్వతస్సిద్ధే
తు నాయకే ద్వైవిధ్యమపి సంభవతి। తస్య కులవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్తద్విభిన్నబలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనం యుక్తం।
ఏవం స్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేన నాయకస్య ద్వైవిధ్యం-తత్ర చ॥
ధీరోద్ధతే యథా రావణో వర్ణ్యతే బాహ్యసంభ్రమః॥ యథా చ ధీర
లలితే శృంగారో బహుభావకృత్॥ న ధీరోదాత్తవిషయే తథా వర్ణ
నమిష్యతే। కార్యతో రససంపూర్తిస్తస్మిన్నప్యుచితక్రమా॥ హా
స్యాదీనాం తథాన్యేషాం రసానామపి కీర్తనం। మందోద్యమానుభా
వం స్యాద్ధీరోదాత్తే తు నేతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదా
త్తస్య తద్విషయత్వం ప్రబంధానామతిశ్లాఘాకారణమ్, ...

ఇతి శ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రే నాయకప్రకరణం సమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోల
చలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్య
స్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యా
నే రత్నాపణాఖ్యే నాయకనిరూపణం నామ ప్రథమం ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే,

కావ్యప్రకరణమ్.——౨.

అథ ప్రాసంగికం నాయక స్వరూపం నిరూప్య ప్రకృతం కావ్యస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ॥ గుణేతి॥ అత్ర గద్యపద్యేత్యాదినా కావ్యస్య త్రైవిధ్యవిభాగో దర్శితః - శేషం లక్షణం- అతస్తదేవ నిష్కృష్యాహ॥ అదోషావితి॥ అత్ర సూత్రే ప్రథమ ముపాత్తస్యాపి దోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యాన మల్పోపి దోషః ప్రమాదాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతి ద్యోతయితుం-తదుక్తం దండినా॥ తదల్పమపినో

కావ్యస్వరూప నిరూపణం.

అథ కావ్యస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ । గద్యపద్యోభయమయం కావ్యం
కావ్యవిదో విదుః ॥ అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ
కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం॥ ౧॥ శబ్దార్థౌ మూర్తి
రాఖ్యాతౌ జీవితం వ్యంగ్యవైభవం। హారాదివదలంకారా
స్తత్ర స్యురుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయో గుణాస్తత్ర శౌ
ర్యాదయ ఇవ స్థితాః। ఆత్మోత్కర్షావహాస్తత్ర స్వభావా
ఇవ రీతయః ॥ శోభామాహార్యకీం ప్రాప్తా వృత్తయోవృ

పేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచన । స్యాద్వపుస్సుందరమపి శ్విత్రేణైకేన దుర్భగమితి॥ ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇతి తు కావ్యవ్యతిరిక్తవిషయమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ అథ వక్ష్యమాణలక్షణశబ్దార్థాదికావ్యసామగ్ర్యాం శరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి ॥ శబ్దార్థావిత్యాది ॥ స్వభావా జాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః - ఆహార్యకీం కృత్రిమాం- వృత్తయో వర్తనాని - పదానామానుగుణ్యం పదవినిమయా

సహిష్ణుత్వం-రసశ్శృంగారాదిరాస్వాద్యతేయేనగాంభీర్యేణ తస్యవిశే షాఃరసాస్వాదప్రభేదాః ॥ ౨॥ అథయథాయోగంవివేచయన్నాదౌతా వచ్ఛబ్దార్థౌవిభజతే - వాచకేత్యాదినా॥ క్రమేణాభిధాలక్షణావ్యంజనా వ్యాపారై రర్థావబోధకాశ్శబ్దాః వాచకలాక్షణికవ్యంజకాః- తైరేవబో ధ్యాఅర్థావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాఇతివివేకః - ననుచతుర్థే తాత్పర్యార్థేజా గ్రతికథమర్థత్రైవిధ్యోక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయేంతర్భావఇత్యాహ ॥ తాత్పర్యార్థఇతి॥ అత్రవక్తృబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్యా ర్థోరసాదిరూపస్తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే - తస్మిన్ పరాస్తత్పరాస్తదాసక్తాస్త ద్విషయాఇత్యర్థః- తేషాంభావస్తాత్పర్యం-నన్వభిహితానాంపదార్థానా మర్థాభిధాయినాంవాపదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తి స్తాత్పర్యమితి మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తన్మతే దేవదత్తగామానయే

త్తమోయథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యాశయ్యేవ
సమ్మతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్స్యుఃపాకాఃపాకాఇవ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియంసామగ్రీకావ్యసంప
దః ॥ ౨ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం।
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వే నార్థజాతమపిత్రివిధం। తాత్ప

త్యాదౌదేవదత్తకర్తృకదండకరణకగోకర్మకానయన రూపో విశిష్టార్థఏవ వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యార్థ ఇత్యుచ్యతే కథమ స్య వ్యంగ్యేంతర్భావఇతిచేత్సత్యం - నహితావన్మాత్రే కవిసంరంభవి శ్రాంతిఃకావ్యశబ్దాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూ తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతుతదర్థస్యకా రేణప్రతీయమానేసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావర్థాంతరే- అత స్సఏవతాత్పర్యార్థః- తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ యే-తచ్చనాభిధా- స్వార్థేసంకేతాభావాత్ - నాపిలక్షణా - ముఖ్యా ర్థబాధాద్యభావాత్ - అతోవక్ష్యమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్యైవేదం నా మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తర్హ్యత్ర సం సర్గరూపోవాక్యార్థఃకథంప్రతీయతఇతిచేత్ తార్కికాణామివవాక్యమ

హిమన్నైనపునస్తాత్పర్యేణ మీమాంసకానామివేతిబ్రూమః - అతఏవ
తైవర్ణయంతి- ఆకాంక్షాదిమత్త్వేసతిపదానాం పదార్థానాంవాసమన్వ
యశక్తిర్వాక్యం- తద్బలాయాతోవాక్యార్థః-తాత్పర్యార్థస్తుపరిణతివిర
సంపనసఫలంపరిణతిసురసమామ్రఫలమిత్యాదినిందాప్రశంసాదివాక్యే
షు హానోపాదానాదిరూపఏవ నాన్యః - తాత్పర్యమపి భావాభిప్రా
యాద్యపరపర్యాయం-ఉద్దేశో నామవక్తృధర్మో నమీమాంసకానామివ
వాక్యధర్మఇతి - తదేతదుదయనాచార్యైః కుసుమాంజలావుద్దేశఏవతా
త్పర్యమిత్యేతచ్ఛ్లోకవ్యాఖ్యానావసరేప్రతిపాదితం - యద్వావైయాసి
కదేవతాధికరణేఽర్థాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థస్తత్సద్భావే
తత్రైవప్రతీతివిశ్రాంతేస్సఏవ తాత్పర్యార్థో నసంసర్గ ఇతిప్రతిపాది
తం-తద్వదత్రాపిద్రష్టవ్యం - కావ్యేసంసర్గమాత్రవిశ్రాంతిర్నసంభవ
తీత్యుక్తం-తర్హ్యవ్యంగ్యమపరంస్మృతమితికావ్యప్రకాశవచనస్యకాగతి
రితిచేన్నైషదోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రానుదరా కన్యేతివన్నఞీషదర్థ
ర్థోపివ్యంగ్యార్థఏవనపునఃపృథగ్భూతః । అభిధాల
త్వేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్యవివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధాని
ధౌ ॥ అనుల్బణత్వాదవ్యంగ్యానామవ్యంగ్యంచిత్రమీరితం।వ్యంగ్యస్యా
త్యంతవిచ్ఛేదః కావ్యేకుత్రాపినేష్యతఇతి- ఏవంచసతిప్రాచీనాలంకార
శాస్త్రకారాణాంసంసర్గరూపవాక్యార్థస్యతాత్పర్యార్థత్వేనప్రతిపా
దనంమతాంతరాభిప్రాయేణేతిద్రష్టవ్యం- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే-
తాత్పర్యార్థోపికేషుచిదితి - ఉక్తంచసుధానిధౌ ॥ అస్మన్మతంతాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షుంనభవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యంనామ
వ్యాపారాంతరంపరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనాపరపర్యాయమే
వతాత్పర్యంకవిభిరంగీకృతం నాన్యదితిసిద్ధం-అతఏవోక్తంభావప్రకాశే॥
అతోధ్వన్యాఖ్యతాత్పర్య గమ్యమానత్వతస్స్వతః । కావ్యేరసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి· ఉక్తంచధ్వన్యాచార్యైః ॥ యత్త్వ
భిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాంప్రకాశ్యతే తద్భవతి వివ
క్షితంతాత్పర్యేణప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోపిత్రివిధాఇత్యాహ॥అ

భిధేతి॥ గౌణవృత్తిర్లక్షణాతోఽభిన్నేతి ప్రాభాకరాః- తదయుక్తం - త
స్యాలక్షణాయా మంతర్భావాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి - గుణనిమిత్తా
వృత్తిర్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా
అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యార్థయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపప
త్తిః - అగ్నిర్మాణవకఇత్యత్రాగ్నిలక్షితపైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయో
గస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతోఽభయనిష్ఠ
స్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్య వాసాదృశ్యస్యసంబంధ
రూపత్వం-తస్యచోభయనిరూపణీయత్వసాధర్మ్యేణోపచారాత్ - తదు
క్తం వాక్యపదీయే-సాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్ఠంకైశ్చిత్ప్రతీయతే।
గుణభేదోఽప్యభేదేనద్విర్వృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసం
బంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోనతథాలక్షణాయాం- అతఃకథము

క్షణావ్యంజకాఖ్యాస్తిస్రశ్శబ్దవృత్తయః। గౌణవృత్తిరపి
లక్షణాప్రభేదఏవ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్॥
యథాగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ
కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా- తథైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర
గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
బంధస్యోపలక్షణత్వే ఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః। అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్య లక్షణాయామపిసంబం
ధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి ॥ అత్రసాదృశ్యస్య
మాణవకనిష్ఠత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం - అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహే
తుకప్రవాహాత్మకత్వప్రతీతివిషయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశి
ష్టత్వం - ఏవంచస్రోతస్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతే
స్స్రోతోధర్మాఅత్యంతపావనత్వాదయస్తీరే ప్రతీయంతఇతిప్రయోజన
సిద్ధిః- ఏవమనంగీకారేతదసిద్ధిరేవబాధికేత్యాహ॥గంగాసంబంధస్యేతి॥
ఉపలక్షణత్వ ఇతినైదం సముద్రాదితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసం
బంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః-ఘోషగతేతి-తీరద్వారేతిభావః - తథా
హితిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయాభేదోనస్యాదితి

స్యాదయం-నచవహాభూద్భైః ఇతివక్తుంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యాసంభవతి గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైవోత్సీదేదితి - అనేన సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానాం త్రయాణామపి లక్షణాబీజత్వముక్తం- తస్యావిభాగమాహ॥ అతఏవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యర్థః-అత్రసాదృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణభావాదయస్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరిక్తాగోబలీవర్దన్యాయేనోచ్యంతే- ద్వయోరపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ ॥ సంబంధేత్యాది ॥ అత్రయద్యపిసారోప సాధ్యవసాయయో స్సాదృశ్యనిమిత్తత్వేగౌణత్వంగౌర్వాహీకోగౌరయమిత్యాదౌ - కార్యకారణభావాదిసంబంధాంతరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం- ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదౌ - ఏవం చాతుర్విధ్యేజహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహాషోఢాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశే

ఏవసాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాలక్షణా । సంబంధ నిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఅజహద్వాచ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోపాసాధ్యవసాయాచేతిద్వివిధా।ఏవంలక్షణాచతుర్విధా ॥ కైశిక్యారభటీసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేనరసావస్థానసూచకాశ్చతస్రోవృత్తయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యార్థస్యహానోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణోనాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదావపిగౌణత్వస్యైవసుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడామణౌ॥యత్రవస్త్వంతరేవస్త్వంతరముపచర్యతేసగౌణోర్థః-యత్రనతథాసలక్ష్యఇతివివేకఇతి - కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాక్షాత్సంకేతవిషయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢిహేతుకత్వంలక్షణాయా ఇత్యాచార్యహేమచంద్రః - రూఢిపదాశ్రయణేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతుర్విధ్యమితిజ్ఞేయం ॥ నను కైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం తిస్రశ్శబ్దవృత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృత్తిత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి ॥ రసాద్యనుగుణత్వేనౌచిత్యేనా

నర్థ-వ్యాపారః కైశిక్యాదిః-తాదృశ ఏవ శబ్దవ్యాపారో వైదర్భ్యాదిః- తే
దుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః-రసాద్యనుగుణత్వేన వ్యవహారోఽర్థ-శబ్దయోః। ఔ
చిత్యవాన్యస్తా ఏవ వృత్తయో ద్వివిధాః స్థితా ఇతి- ఏవం కైశిక్యాదీనామ
ర్థవ్యాపారాభిధాన్యపి నాంతరీయకాణాం శబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
దిసాపేక్షత్వస్య ధనికాదిభిః ప్రతిపాదనాద్రచనాశ్రితత్వమిత్యనుసంధే
యం - కైశిక్యాదీనాం రసవ్యంజకత్వస్య రచనాధీనత్వాత్తస్యాస్తథాత్వ
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దర్శయతి- రచనాయా అపీతి- ప్రసిద్ధమితి కావ్యా
లోకాదావితి శేషః-తదుక్తం ॥ యస్త్వలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో ధ్వనిర్వర్ణప
దాదిషు। వాక్యే సంఘటనాయాం చ స ప్రబంధేఽపి దీప్యత ఇతి। యద్యపి-వి
భావాదీనామేవ రసవ్యంజకత్వం - రచనాదీనాం తు విభావాదిసహకారి
త్వమేవ- అత ఏవోక్తం లోచనే ॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుం సంఘట

కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్త్వతీ భారతీ తథా । చతస్రో వృత్త
యో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకా ఇతి ॥ రచనాయా అపి ర
సవ్యంజకత్వం ప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముక్తం । వైదర్భీప్రభృతయో రీతివిశేషా నవృ
త్తిష్వంతర్భూతాః। తత్ర సంకేతితార్థగోచరశ్శబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌ సప్తమీనిర్దేశ ఇతి - తథాప్యుపచారికం రసవ్యంజకత్వ
మితి బోద్ధవ్యం - దోషత్వమితి- రసస్యాస్వాద్యవిరోధాయ వృత్త్యనౌచిత్య
మేవ చేతి వచనాద్రసభంగహేతుత్వాదితి భావః - అథ ప్రసంగాద్వైద
ర్భ్యాదీనాం వక్ష్యమాణం కైశిక్యాద్యంతర్భావమధునా ప్రతిజానీతే ॥
వైదర్భీప్రభృతయ ఇతి॥ అథోద్దేశక్రమానుసారేణాభిధాలక్షణమాహ॥ అ
త్రేతి॥ సంకేతశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృతో యస్య సం
కేతితః-అర్థోఽత్ర జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకః కేవలజాతిర్జాత్యాలింగిత
వ్యక్తిరన్యాపోహో వా మతభేదాత్ - సార్వపథీనాః ఖలు కవయో భవం
తి- విశేషణద్వయేన వ్యంజనచేష్టయోః క్రమేణ వ్యుదాసః లక్షణాయాస్తు
ద్వయోరన్యతరేణేతి వివేకః - లక్ష్యేఽపి సంకేతోఽస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః- తన్మతే శబ్దవ్యాపారపదం నైవేతి విశేషః-అశబ్దవ్యాపారో లక్షణేతి

త్యతే-అభిధాం సభజతే ॥ సేతి ॥ రూఢిరశ్వకర్ణాదివదవయవార్థాభావే
నసముదాయప్రసిద్ధిః - తదుక్తమాచార్యైః-అసత్స్వవయవార్థేషు యో
ప్యతార్థే ప్రయుజ్యతే । తతోఽన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిద్ధ్యతీతి-
యోగః ప్రోక్షణ్యాదౌ ప్రకృష్టోక్షణకరణత్వాదివదవయవప్రసిద్ధిః ॥ ఆ
ద్యాముదాహరతి ॥ తప ఇతి ॥ తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః
జగతీమహిష్యాః భూకాంతాయాః-శుభైశ్చరిత్రైః పురంధ్రీసాధ్వ్యర్హారి
వ్రతాదిభిః- అస్యభువనస్యమధ్యమలోకస్య-భాగ్యైరదృష్టపరిపాకైః-
అత్ర తపః ప్రభృతినిమిత్తభేదావచ్ఛిత్తివిశేషం వక్తుం మధ్యమలోకపదస
మష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః- ప్రజాపృథివీవ్యతిరిక్త మధ్యమలోకాసంభ

పారోఽభిధా । సాద్విధా-రూఢిపూర్వికా యోగపూ
ర్వికాచేతి । రూఢిపూర్వికా యథా ॥ తపోవిశేషైః ప్రథి
తైః ప్రజానాం శుభైశ్చరిత్రైర్జగతీమహిష్యాః । భా
గ్యైః ప్రభూతైర్భువనస్య భాగ్యబిభర్తి రాజ్యం వరవీర
రుద్రః ॥ అత్ర సర్వే శబ్దా రూఢాః ॥ ౩ ॥ యోగపూర్వికా
యథా ॥ రాజ్ఞి రుద్రనరాధీశే రంజయత్యఖిలాః ప్రజాః ॥
భూరన్వర్థా వసుమతీ రత్నగర్భాస్థిరేతి చ ॥ అత్ర వసుమ
తీరత్నగర్భేత్యేవమాదయో యౌగికాః ॥ ౪ ॥ వాచ్యార్థా
నుపపత్త్యా తత్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్ద వ్యాపారో లక్షణా ॥

వాదితి ద్రష్టవ్యం - అత్ర తపః ప్రభృతీనామవయవార్థాభావాద్రూఢత్వే
నకోఽపి వివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవార్థసద్భావేన యౌగికత్వేపి
రూఢిర్యోగమపహరతీతి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాదర్థాంతరే ప్రయోగనివార
ణాన్నిర్మంథ్యపంకజాదివద్రూఢత్వమభిమతమేవేత్యాశయేనాహ । అ
త్ర సర్వ ఇతి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి ॥ రాజ్ఞీతి ॥ అత్ర వసుమత్యా
దిశబ్దానాం ధనవత్త్వాద్యవయవార్థసద్భావాద్యౌగికత్వమిత్యాహ ॥ అత్రే
తి ॥ ౪ ॥ లక్షణాం లక్షయతి ॥ వాచ్యేతి ॥ వాచ్యార్థానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థ
బాధేన హేతునా తత్సంబంధిని ముఖ్యార్థసంబంధిని విషయే ఆరోపితశ్శబ్ద
వ్యాపారో లక్షణేత్యర్థః - అత్ర యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యాపరత్వా

పారస్యశబ్దస్యపునర్వాచ్యపారాంతరాయోగాదర్థవిలక్షక ఇత్యర్థవ్యా పారోలక్షణా- తథాపి వాచ్యధర్మో వాచకఉపచర్యత ఇతిలక్షణాయాశ్శబ్దవృత్తిత్వవ్యవహారఇతివిజ్ఞేయం ॥ అత్రతావత్పూర్వోక్తవిభాగక్రమేణజహల్లక్షణాముదాహరతి॥ జేతురితి ॥ అత్రాక్రోశసిద్ధ్యర్థంనగరశబ్దస్స్వార్థంహిత్వాతద్వాసినఃప్రాణినోలక్షయతీత్యేషాజహల్లక్షణా- తత్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాంవ్యనక్తిఅత్రేతి॥౫॥ అజహల్లక్షణాముదాహరతి॥పత్యురితి॥పాదపీఠమితిఅల్పంపీఠంపీఠీ-గౌరాదిత్వాత్ఙీష్- అతఏవోక్తమమరకోశే- స్త్రీస్యాత్కాచిన్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి- బాహుళ్యప్రతీతిః ప్రయోజనం॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి॥ అత్రేతి॥ నృపతయఇతిమౌళిసహితాఏవేత్యర్థః

తత్రజహల్లక్షణాయథా॥ జేతుః కాకతిభూభర్తురాకర్ణ్య
పటహధ్వనిం । సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతిస
మంతతః ॥ అత్రనగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతీతి వాచ్య
స్యానన్వయః - అచేతనానామాక్రోశస్యాసంభవాత్ ॥
౫॥ అజహల్లక్షణాయథా॥పత్యుః కాకతినాథస్యపాదపీఠ
మనారతం । స్ఫురద్రత్నప్రభాజాలైరలంకుర్వంతిమా
ళయః॥అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థంమౌళిభిస్తదాశ్రయభూ

పవంచాత్రాపిస్వార్థంహిత్వైవతద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతిసిద్ధం - స్వార్థాపరిత్యాగేతుస్వార్థాంశేఅభిధా- అంశాంతరేతులక్షణాచేత్యేకస్యశబ్దస్యైకదావృత్తిద్వయాపత్తేః - తర్హిజహదజహల్లక్షణయోః కభేదఇతిచేన్నత్యం - కింత్వత్రాభిధాతఃప్రచ్యావ్యస్వార్థస్యాపిలక్ష్యత్వేనస్వీకారాదజహత్స్వార్థేతివ్యపదేశః - అన్యత్రతు తదపినాస్తీతిజహత్స్వార్థేతి । తదుక్తంతాతపాదైరేకావళీతరళేతంత్రవార్తికవ్యాఖ్యానేసిద్ధాంజనేచ - స్వార్థత్యాగేసమానేపిసహితేనాన్యలక్షణా। యత్రేయమజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థాతుతంవినేతి-నన్వథ ఏవలక్షక ఇత్యుక్తం- తథాసత్యజహత్స్వార్థాయాస్స్వార్థాంశే వృత్తివిరోధఇతిచేన్నైవమదోషః- కేవలస్వార్థస్యలక్షకత్వంతత్సహితస్యాన్యస్యలక్షకత్వమితి భేదస

ద్భావాదిత్యేతదపి తత్రైవోక్తమిత్యలమతిబాలసులభైః ప్రసఙ్గైః॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణాముదాహరతి॥ మన్థానేతి॥ మన్థానో మన్థదణ్డః- తేద చలో మన్థానాచలో మన్దరాద్రిరిత్యర్థః - మన్థానం మన్దరం కృత్వా నేత్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి విష్ణుపురాణాత్ - తస్య మూలోపలేషు సంఘట్టనేన వాసుకిసంఘర్షణేన శ్యామికా కాళిమా తదాకారమతి నీలమిత్యర్థః- తస్మాద్రితి- వరాహధ్వజత్వాత్ కాకతీశ్వరస్యేతి భావః- లోకే కేనచిజ్జితస్తస్మాద్రామురసా బిభర్తీతి ప్రసిద్ధిః - అత్ర కురఙ్గస్య వరాహాత్మకత్వం ప్రతీయతే ॥ అత్ర విషయవిషయిణౌ విభించ వాన్నారోపసం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ ౭॥ భేదాన్తరసాఙ్కర్యశఙ్కానిరాసార్థమారోపల

తాన్యపతయోర్లక్ష్యతే ॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణా యథా॥
మన్థానాచలమూలమేచకశిలాసంఘట్టనశ్యామికాకా
రం యత్తు హిమద్యుతౌ స్ఫురతి తత్సారఙ్గమాచక్షతే। మ
న్యే సన్నిహ వీరరుద్రనృపతేః కీర్తిశ్రియా నిర్జితస్తస్మాద్రి
జః-వరాహమిన్దురురసా బిభర్తి సముజ్జృమ్భతే ॥ అత్ర
చన్ద్రకలఙ్కరూపే కురఙ్గే వరాహత్వమారోప్యతే॥ ౭॥
విషయవిషయిణోరభిహితయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః।
విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః ॥ సాధ్యవ
సాయలక్షణా యథా॥ కాకతీయకులామ్భోధేః ప్రభవత్యే
వ చన్ద్రమాః । కృతః కువలయోల్లాసో యేనోదయముపే

క్షణమాహ - విషయేతి॥ విషయః ప్రకృతో మాణవకాదిః- విషయీ అప్రకృతో వహ్న్యాదిః - తయోరభిహితయోరపహ్నుతిభేదతయా సామానాధికరణ్యేనోక్తయోరిత్యర్థః- ఏతేనాధ్యవసాయాద్భేద ఉక్తః॥ ప్రసఙ్గాత్సాధ్యవసాయలక్షణమాహ॥ విషయేతి॥ విషయస్య నిగరణమత్యన్తాపలాపః- తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయిణ ఇతి సామర్థ్యాల్లభ్యతే - న చాయం జహల్లక్షణాభేదః - అత్ర సాదృశ్యాదినిబన్ధనస్యైవ తత్త్వాన్తరేవ తత్త్వాన్తరోపచారస్య విద్యమానత్వాత్॥ సాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరతి॥ కాకతీయేతి॥ ఉపయమభ్యుదయం పూర్వపర్వతం చోపేయుషా ప్రాప్తవతా- కు

వలయోల్లాసో భూమండలాహ్లాదః కైరవవికాసశ్చ - అత్రైవచంద్రమా ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన చంద్ర ఏవ పురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదం తయాపిశిష్యతే- నతు రాజావివక్ష్యతే - అన్యథా సారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తాదృశచంద్ర ఏవ నిగీర్ణవిషయతయా ఏకరస్యేన ప్రతీయతే ॥ సర్వమేతన్మనసినిధాయాహ ॥ అత్రేతి ॥ లక్షణాంతరయోగవిచ్ఛిత్తివిశేషోస్తీత్యభిప్రాయేణాహ ॥ కాకతీయేతి ॥ సూ ॥ వ్యంజనావృత్తేర్లక్షణమాహ ॥ అన్వితేష్వితి ॥ పదార్థేషు పదైరభిహితేషు- అన్వితేషు ఆకాంక్షాదివశాన్మిథస్సంబద్ధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీత ఇత్యర్థః - యుద్వా అర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణికార్థపర్యవసితేష్విత్యర్థః - ఏతేనాభిధాన్వయశక్త్యోస్సతి సంభవే లక్షణాయాశ్చానంతరభావీ వ్యంజన వ్యాపార ఇతి సూచితం - లక్షణా తు సమన్వయశక్తి సమర్పితాన్వయవిధురీకరణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావిన్యేవేత్యవోచన్నభినవగుప్తాచా

యుషా ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే ।
కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః ॥ సూ ॥ అథవ్యంజనావృ
త్తిః ॥ అన్వితేషు పదార్థేషు వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాం
తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యంజనావృత్తిః ॥ సా త్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్య కావ్యశరీరభూతస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితి భావః- వాచ్యలక్ష్యాఖ్యానస్యార్థాదర్థాంతరం వ్యంగ్యం తద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః- అత్ర శబ్దగ్రహణమర్థస్యాప్యుపలక్షణార్థం - అజ్ఞాతార్థస్య శబ్దస్య విశిష్టస్య శబ్దానభిధేయస్య చార్థస్య వ్యంజకత్వాయోగాదుభయవ్యాపారత్వస్యావగమాత్ - కింతు శబ్దార్థశక్తిమూలయోర్యథాయోగమేకస్య ప్రాధాన్యమితరస్య సహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపి తత్తదంశయోరేవమేవ విభాగో ద్రష్టవ్యః ॥ వ్యంజనావృత్తిం విభజతే ॥ సా త్రివిధేతి ॥ అత్రానేకార్థస్య శబ్దస్యార్థప్రకరణాదిభిరప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపి తత్ప్రతీతిర్యత్ప్రసాదలబ్ధా సా శబ్దశక్తిమూలా-వక్తృబోద్ధవ్యాదివశాత్సహృదయానామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యస్యార్థవ్యాపారోర్థ శక్తిమూ

లా-ఉభయసంబంధేతూభయశక్తిమూలేతివివేకః॥ తత్రశబ్దశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ వాహిన్యఇతి॥ నదీపక్షే సర్వతోముఖస్యోదకస్య సంభ్రి
యమాణాం తా ఇతి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః - అర్క ఆదిత్యా ద్వాదశ
త్త్వష్టృవరాహశ్చ వృత్త్యయః - సర్వమన్యత్స్వయమేవ వ్యాచక్షాణో వ్యంజ
నావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం విశినష్టి- అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీసర్వ
తోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకార్థానామితి శేషః- అర్థః ప్రయోజ
నం ప్రకరణం ప్రస్తావః ఆదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకాః సంయోగాదయో
గృహ్యంతే- తదుక్తం వాక్యపదీయే- సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచ
ర్యం విరోధితా। అర్థః ప్రకరణం లింగం శబ్దస్యాన్యస్య సన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

ద్వార్థోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాయ
థా॥ వాహిన్యః కాకతీంద్రస్య సర్వతోముఖసంభృతాః।
కుర్వంత్యవ్యత్కబంధాఢ్యం ప్రతిపక్షబలార్ణవమ్॥ అత్ర
వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామర్థప్రకరణాదినా
సైన్యసర్వవ్యాపిత్వలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచక
త్వేనియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీజలప్రతిపత్తిర్యా
జాయతే సా వ్యంజనావృత్తిః ॥ ప్రాకరణికార్థపర్యవసి
తాభిధా నశక్నోత్యప్రాకరణికార్థప్రతిపత్తింకర్తుం -
అప్రాకరణికార్థస్యాపి వాక్యార్థ శోభార్థంవక్తుర్వివక్షిత

మౌచితీదేశఃకాలోవ్యక్తిస్స్వరాదయః। శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృ
తిహేతవఇతి - ఏతేషాముదాహరణప్రపంచః కావ్యప్రకాశికాదౌ ద్రష్ట
వ్యః - వాచకత్వే అప్రకృతనదీజలవాచకత్వ ఇత్యర్థః- నియంత్రితేనివారి
తేసత్యపియాతత్ప్రతిపత్తిర్జాయతే సా శబ్దశక్తిమూలా వ్యంజనావృత్తి
రితియోజనా-అన్యథోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యాపత్తేః॥ నన్వభిధాలక్ష
ణా వా ప్రసిద్ధే వా ప్రకృతేర్థాంతరేపి ప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధేన వ్యంజనా
వ్యాపారేణేత్యాశంక్య క్రమేణదూషయతి - ప్రాకరణికేత్యాదినా -
ననుమాభూదప్రకృతార్థప్రతీతిర్యదర్థంవ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ
అప్రాకరణికేతి॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్య వైచిత్ర్యాభావాదితిభావః- శ

బ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయకత్వాచ్ఛబ్దస్యైవాయం వ్యాపార ఇత్యాహ॥ అన్యత ఇతి॥ అన్యతః శబ్దవ్యతిరిక్తాదిత్యర్థః॥ అథ లక్షణాం ప్రతిక్షిపతి॥ నాత్రేతి॥ తత్ర ముఖ్యార్థబాధాభావ ఏవ హేతురిత్యాహ- వాచ్యేతి॥ నన్వేకస్మిన్ వాక్యే వ్యాపారభేదేనానేకార్థప్రతిపాదనే వాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్యత ఆహ నాత్రేతి॥ తత్ర హేతుమాహ- ప్రయోక్తురితి॥ పౌరుషేయవాక్యానాం ప్రయోక్త్రుపరతంత్రత్వాచ్ఛ్వేతో ధావతీత్యాదివదనేకార్థత్వం న దోషాయేతి భావః। నను శబ్దశక్తిమూలే ధ్వనౌ ప్రకృతాప్రకృతౌ ద్వావప్యర్థౌ వాచ్యౌ। తథా హి ప్రకృతార్థాభిధానే వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయిత్వం మా ప్రసాంక్షీదితి ప్రకృతస్యాప్రకృతేన సహోపమారూపణాదికం వ్యంగ్యతయా కల్ప్యతే। తచ్చ వ్యంగ్యమన్యథాసిద్ధం చేచ్ఛ్లేష ఏవ - యథా - భ్రమిమరతిమలసహృదయాం ప్రళయం మూర్ఛాం తమశ్శరీరసాదం - మరణం చ జలదభుజగజం ప్రసహ్య కురుతే విషం వియోగినీనా

త్వాత్ - అన్యత్ర తదప్రతీతేర్వ్యంజనాఖ్యం వ్యాపారాం
తరం శబ్దస్యైవ కల్ప్యతే। నాత్ర లక్షణా సంభవతి - వా
చ్యాసుపపత్త్యభావాత్। నాత్ర వ్యాపారద్వయేనార్థప్ర
తిపాదనే వాక్యభేదః- ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా

మిత్యత్ర జలవాచినా విషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థాభిధానే యదసంబంధార్థాభిధాయకత్వం తజ్జలదభుజగేతి వాచ్యేన రూపకేణైవ నిరాకృతమితి వ్యంగ్యస్యావకాశాభావాచ్ఛ్లేష ఏవాయమిత్యుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - తద్వదత్రాపి వాహిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరానభిధాననిబంధనస్య ప్రతిపక్షబలార్ణవమితి రూపకేణైవ నిరాకరణాచ్ఛ్లేష ఏవ యుజ్యతే। కించాలంకారసర్వస్వకారోఽపి విద్వన్మానసహంసోఽపీ ఇత్యత్ర రాజ్ఞో హంసత్వేన రూపణం- మానస మేవ మానసం సర ఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్య శ్లేషస్య నిమిత్తం- అతోఽత్ర రూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్యాదౌ తు విషశబ్దస్య గరళార్థాభిధానం భ్రమ్యాదికార్యాష్టకనిబంధనం - న పునర్జలదభుజగేతి రూపకహేతుకం- అతః శ్లేష ఏవాయం న రూపకమిత్యవోచత్ - అత ఏవోక్తం తద్వ్యాఖ్యానే చక్రవర్తినా। రూపకం పూర్వసంసిద్ధం శ్లేషముత్థాపయేద్య

టి। తదా రూపక మేవస్యాదస్య థాశ్లేషఇవ్యత ఇతి- తన్మతావలంబనేతు వా హిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరాభిధానెనిమిత్తాంతరాభావాదుౘ్రిపం హేతుత్వాచ్చ రూపకాలంకారత్తై వోచితా । అతఃపక్షుద్వయెపినధ్వనిత్వాశం కావకాశ ఇతిచేత్సత్యం- అప్రకృతార్థస్య తేనసహోపమాదేరలంకారస్యచవ్యంగ్యత్వమితి కేచిత్- తదుక్తం కావ్యప్రకాశే। శబ్దశక్తిమూలేతు నియంత్రణెనాభిధేయస్యార్థాంతరస్య తేన సహోపమాదెరలంకారస్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమేవోదాహృత్యవ్యంగ్యభావినోరర్థాంతరాలంకారయోర్మధ్యేలలంకారస్యజలదభుజగేతిరూపకేణాభిహితత్వాద ప్రకృతగరళార్థేఽభిధాయాః కుంఠీభావాద్వ్యంజనావ్యాపారవిషయత్వే నార్థాంతరమెవవ్యంగ్యం-తచ్చవాచ్యస్యజలదభుజగేతిరూపకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామగుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్యనద్యాద్యర్థాంతరస్యప్రతిపక్షుబలార్ణవమితిరూపకసాధకత్వాత్పూర్వోక్తమెవగుణీభూతవ్యంగ్యంభవిష్యతీతినదోషః- నన్వేవమపిధ్వన్యుదాహరణప్రస్తావెమధ్యమకావ్యోదాహరణం కిమర్థంక్రియత ఇతిచేదస్తుతద్వాతావృగ్వ్యాకోన్యత్రవిశేషః-వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్రప్రయోజనసిద్ధేఃఉత్తమమధ్యమవివేకఃపునరుత్తరత్రభవిష్యతి॥ నన్వేవమపిశౌంటికర్మణిబేతాళోదయః-యదత్రద్వయోరప్యర్థయోఃప్రాకరణికత్వేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిధత్వేనచత్రివిధశ్లేషః-తత్రతృతీయంభేదమనంగీకుర్వతః కావ్యప్రకాశకారస్యమతెర్థాంతరమస్తువ్యంగ్యం- అభిమతోభయశ్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరవిరోధస్స్యాత్ -యదుత్తరత్రభవానేవబ్రవీతి ॥ నీరాజయంత్యంధ్రిపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రమ్ । చంద్రాననాగోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిరిత్యత్రోభయశ్లేషఇతి-నచశబ్దశక్తిమూలధ్వనెరనవకాశత్వం। యత్రవిశేష్యస్యాపిశ్లిష్టత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్ - యథా ॥ రాజమౌళిరసౌభాతిరుద్రదేవోజగత్పతిరితి । ఏవంచసతీహాన్యథోదాహరణంపరీక్షకప్రతిభాపరీక్షార్థమేవేత్యలమతిప్రసంగేన॥౯॥ . . . . *

అర్థశక్తిమూలాముదాహరతి॥ శ్రుత్వేతి॥ అత్ర నతాననత్వాదేరనుభావ
స్యానేకకారణకత్వసంభావనయా ఝటితి కారణవిశేషాప్రతీతావపి రు
ద్రవిభోర్ధరణిపరిణయశ్రవణానుసారేణ విషాదపదవిశ్రాన్తేస్తస్య సం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాదర్థశక్తిమూలత్వం చే
త్యభిప్రాయేణాహ ॥ అత్రేతి ॥ తథాచ సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాది
ధ్వనిరిత్యస్య కా గతిః - యత్ర స్థాయిభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావవ
శాదాశుభావినీ రసాభివ్యక్తిస్సైవ గతిరితి రహస్యం - తదుక్తమభినవగు
ప్తాచార్యైః- యద్యపి రసభావాదిరర్థో ధ్వన్యమాన ఏవ భవతి - న వాచ్యః
కదాచిదపి తథాపి న సర్వోऽసంలక్ష్యక్రమస్య విషయ ఇత్యాదినా - అత ఏ
వ ధ్వనికారోऽపి- ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ। లీలాకమలప

ల్లౌకికవాక్యానాం॥౯॥ అర్థశక్తిమూలా వ్యంజనావృత్తిర్య
థా॥ శ్రుత్వా కాకతిభూభర్తుః క్షోణీపాణిగ్రహోత్స
వం। అంగుష్ఠేనాలిఖన్భూపాః పాదపీఠం నతాననాః॥ అత్ర
భూపా విషణ్ణా ఇత్యర్థశక్త్యా వ్యజ్యతే। న చార్థశక్తిమూ
లే వ్యంజనేనుమానశంకా। వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవినా
భావాభావాత్। నతాననత్వాదికార్యస్యానేకకారణక
త్వాత్ - నియతకారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

త్త్రాణి గణయామాస పార్వతీత్యత్రోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్ ॥ వ్యంజనవ్యాపారస్యానుమానత్వ
మంగీచకార మహిమభట్టస్తన్మతం దూషయతి- న చేతి॥ అర్థశక్తిమూల ఇ
తి- అర్థోऽభిధేయః - స చ వస్త్వలంకారధ్వన్యోర్వస్త్వలంకారరూపో ర
సాదిధ్వనౌ తు విభావాదిరూపశ్చేతి వివేకః - తన్మూలే తత్సామర్థ్యాక్షి
ప్త ఇత్యర్థః- అత ఏవోక్తం లోచనే - వాచ్యసామర్థ్యాక్షిప్త ఇతి భేదత్ర
య వ్యాపకం సామాన్యలక్షణమితి । అనుమానత్వాభావే వ్యాప్త్యభా
వో హేతురిత్యాహ-వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపి హేతుమాహ॥ నతేతి॥ నతా
ననత్వాదిహేతోర్గురుజనసమక్షాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా
వ ఇతి భావః- తర్హ్యత్ర విషాదైకవిషయప్రతీతిః కుత ఇత్యత ఆహ - నియతే

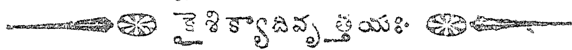
తి ॥ శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛా శబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛా చేతి ద్విధా వివక్షా- వాచ్యో వ్యంగ్యశ్చేతి ద్వివిధః ప్రతిపాద్యః - చతుష్టయం చేదం శబ్దానాం విషయః- తత్ర వివక్షాద్వయమనుమేయం- ప్రతిపాద్యద్వయం శాబ్దమితి వివేకః - తదేతత్సర్వం ధ్వన్యాచార్యైః ప్రపంచేన ప్రతిపాదితం- ద్వివిధో హి విషయశ్శబ్దానామనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదినా - తత్ర శబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుగృహీతాత్తత్సహాయాదిత్యర్థః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యర్థః॥ దూషణాంతరమాహ- కించేతి॥ యథాస్తమేతి గభస్తిమానిత్యుక్తే సంధ్యావందనవిక్రేయవస్తూపసంహరణాభిసరణాద్యనేకార్థప్రతీతిర్యథాక్రమం విప్రవణిక్కాముకాదీనాముత్పద్యతే తథా వహ్నిమానయం ప్రదేశో ధూమవత్త్వాదిత్యుక్తే సకలస్యాప్యర్థాంతరప్రతీతిరితి వ్యంగ్యానుమేయయోర్విలక్షణత్వాదనుమానత్వం వ్యంజనస్య విరుద్ధమితి భావః ॥ మీమాంసకాః పునరభిధైవ ప్రతీ

దేవ - కించ - ఏకస్మాదేవ వ్యంజకాత్తత్తద్వ్యంగ్యార్థ
ప్రతీతిర్వక్తృవివక్షానుసారేణ భవతి - అనేకవ్యంగ్యా
ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటీవిరుద్ధా ॥ నచాభిధావృత్తి
స్సంకేతితార్థ ఏవ తస్యాః పరిచయ ఇతీయతీ గమనికా ॥

యమానేపి ప్రవర్తత ఇత్యాహుః తన్మతం దూషయతి॥ నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ-సంకేతితేతి ॥ ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాం ప్రతివ్యక్తిసంకేతానుపపత్తేః సామాన్యరూపాణాం కేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వం తతస్తేషామాకాంక్షాదివశాన్మిథోన్వయే తత్సంసర్గరూపో వాక్యార్థో లక్ష్యమాణస్సముల్లసతీతి భాట్టః తదుక్తం॥ తస్మాత్పదైరభిహితైః పదార్థైర్లక్షణయా వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి ।అతస్తన్మతేపి స్వార్థసంసర్గరూపతయా సన్నికృష్టవాక్యార్థాభిధానేప్యసమర్థానాం పదానామర్థాంతరత్వేన విప్రకృష్టస్య వ్యంగ్యస్యాభిధానం దూరాపాస్తమితి వ్యంజనోపాదానమేవ సమంజసమితి భావః-తదుక్తం॥ విశేషరూపం వాక్యార్థమపదార్థమపీచ్ఛతాం । వ్యక్తిరిష్టాభిధాతోన్యాభిహితాన్వయవాదినేతి-ప్రాభాకరాః పునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తస్య వాక్యస్యైవ శ

ప్రయోగయోగ్యత్వాత్తదంతర్వర్తినా మేవపదానాం పదార్థవిశేషా న్వితస్వార్థసంకేతవత్త్వే ప్రతివాక్యంస్వార్థస్య విశేషరూపత్వాద్వా క్యాంతరేష్వస్యార్థస్యైతద్వాచకమితిప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః - పదార్థాం తరసామాన్యాన్వితేస్వార్థేసంకేతః - విశేషవ్యుత్పత్తిస్తుసంబద్ధానాం పదార్థానాంవిశేషరూపత్వాద్భవిష్యతీత్యాహుః - తన్మతేపివిశిష్టార్థాభి ధాయినోవాక్యస్యస్వార్థసన్నికృష్టపదార్థాభిధానేప్య సమర్థస్యకుతో విప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా-అతస్తేషామపివ్యంజనమవశ్య మేష్టవ్య మితిభావః - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - అనన్వితోర్థోభిహితాన్వయేపదా ర్థాంతరమాత్రేణాన్వితాభిధానేన్వితవిశేషస్త్వవాచ్యఏవేతి - ఉభయ మతేప్యపదార్థఏవవాక్యార్థ ఇత్యాది సర్వంమనసినిధాయాహ-ఇయతీతి॥

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలాయథా॥ విజితారిపురోమూర్త్యా విలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిరసౌభాతిరుద్రదేవో జగత్పతిః ॥అత్రవిజితారిపురఇత్యర్థశక్తిమూలత్వంవిల సత్సర్వమంగళోరాజమౌళిరితిశబ్దశక్తిమూలత్వ మిత్యు భయశక్తిమూలత్వం ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశంకరయో

రుపమాలంకారధ్వనిః॥ ౧౧॥ అథకైశిక్యాదీనాంస్వరూ

గమనికాగమ్యతేజ్ఞాయతేనయేతిగమనీగతిః- అల్పాగమనీగమనికా-కరణే ల్యుటటిత్వాత్ జీపిఅల్పఇతికనిచకేణఇతిహ్రస్వః॥౧౦॥ ఉభయశక్తిమూ లాముదాహరతి॥విజితేతి॥ అత్రప్రకృతేనిర్జితారినగరోన్యత్రత్రిపురాంత కః-మూర్త్యావిలసత్సర్వమంగళః-కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః-అన్యత్రపార్వతీ పరిచ్ఛిన్నార్ధదేహఇత్యర్థః- రాజమౌళీరాజోత్తమః- అన్యత్రచంద్ర శేఖరః ॥ అర్థశక్తిమూలత్వమితి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదితిభావః- అత్రప్రతీయమానేనాప్రకృతేనశంకరేణప్రకృతస్యరాజ్ఞఉపమానోప మేయభావోయథేవాదివాచకాప్రయోగాద్ధ్వన్యతఇత్యాశయేనాహ॥ ప్రతాపేతి॥౧౧॥అథసంగ్రహకారికోద్దేశక్రమప్రాప్తాగుణాలంకారా బహువక్తవ్యత్వేనోపేక్ష్యసూచీకటాహన్యాయేనాదౌతా వద్వృత్తిశబ్ద

వాచ్యత్వసామ్యాచ్ఛబ్దవృత్తినిరూపణానన్తరం కైశిక్యాది స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత్యాదినా॥ గతార్థమేతత్॥౧౨॥ కైశికీముదాహరతి- జితేతి॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేన సూ[illegible]త్తరరూపయా భావనాద్యుద్దీపనవిభావైః నరపతిమఙ్గనానామితిచాలంబనవిభావైః రనిమేషం ద్రష్టుమాశంసినీనాం కామినీనామిత్యౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైః దిఙ

వం నిరూప్యతే॥ అత్యర్థసుకుమారార్థసందర్భా కైశికీమతా। అత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరారభటీస్మృతా॥ ఈషన్మృద్వర్థసందర్భా భారతీవృత్తిరిష్యతే। ఈషత్ప్రౌఢార్థసందర్భా సాత్వతీవృత్తిరిష్యతే॥ అత్యంతసుకుమారౌ ద్వౌ శృంగారకరుణౌ మతౌ। అత్యుద్ధతరసౌ రౌద్రబీభత్సౌ పరికీర్తితౌ। హాస్యశాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమారాః ప్రకీర్తితాః। ఈషత్ప్రౌఢౌ సమాఖ్యాతౌ సౌవీరభయానకౌ॥ యత్ర శృంగారకగుణావతికోమలేన సందర్భేణ వర్ణ్యేతే తత్ర కైశికీ॥ యత్ర రౌద్రబీభత్సావతిప్రౌఢేన సందర్భేణ ప్రతిపాద్యేతే తత్రారభటీ॥ యత్ర నాతిసుకుమారా హాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సందర్భేణ సంగ్రథ్యంతే తత్ర భారతీ॥ యత్ర నాతిప్రౌఢౌ వీరభయానకౌ నాతిప్రౌఢేన సందర్భేణ నిర్వాహ్యేతే తత్ర సాత్వతీ॥ ౧౨॥ యథాక్రమముదాహరణాని॥ తత్ర కైశికీ యథా॥ జితమదనవిలాసం కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిమనిమేషం ద్రష్టుమాశంసినీనాం। సపదివిరచితాసీదంగనానామపాంగైర్దివికువలయదామ శ్యామలాతో

వికువలయమేత్యుపమాభూషితైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చ సంయుక్త కోమలవర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానో రససార్వభౌమశ్శృంగారః కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిం చేతి విశేషణద్వయసూచిత మహాకులీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయా పరిపోషాతిభూమిమనుభవతీత్యత్రేయం కైశికీ॥౧౩॥ ఆరభటీముదాహరతి॥ ఖడ్గేతి॥ అత్ర లా

లాదినిరసనవాచినా నిష్ఠ్యూతశబ్దేనోపచారాన్నిర్గమనమాత్రముచ్యత ఇతిచారుత్వాతిశయః-తదుక్తం దండినా॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం । అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహత ఇతి- స్త్యానంఘనీభూతమసృగ్యేషాంపిశితాస్థిఖండానామితిబహువ్రీహిః-చలమర్తిగండేతిశౌర్యాతిశయసూచకం బిరుదనామ - అత్ర ఖడ్గాదిశస్త్రోల్లాసాదిసూచితోరౌద్రోరక్తమాంసాదిసూచితో బీభత్సశ్చపరస్పరం ప్రధానోపసర్జనభావాపన్నౌ పరుషవర్ణవికట బంధేన ప్రతిపాద్యేతే॥౧౪॥ భారతీముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి॥ అత్ర సర్వత్ర యథాక్రమం

రణశ్రీః॥ ౧౩ ॥ ఆరభటీ యథా॥ ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాత్ర
వశిరోనిష్ఠ్యూతరక్తచ్ఛటాజాలైరుద్భట శస్త్రఘట్టనభ
వత్స్ఫారస్ఫులింగోత్కరైః । స్త్యానాసృక్పిశితాస్థిఖండ
వికటస్థాలోజ్జ్వలాంగారకైరుచ్చండశ్చలమర్తిగండనృ
పతేః క్రోధాగ్నిరాయోధనే॥ ౧౪ ॥ భారతీ యథా॥ ఔ
న్నత్యంమహదస్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమాకావ్య
న్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరస్యైవ బాహ్వోః ప్రథా।
సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జ్ఞానేన తన్నిర్మితౌ సామ
గ్రీచతురాననేనకియతీకీదృక్క్వ వాకల్పితా ॥ ౧౫॥ సా
త్త్వతీ యథా॥ దూరాదాకర్ణ్య విశ్వప్రసృమరమహసో వీర
రుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరినృపాః పూర్ణ

కిమన్యశబ్దావనిర్వచనీయత్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకౌ - అతఏవరుద్రనృపతేస్సంబంధిసర్వమౌన్నత్యాదికంనూతనమేవసామగ్రీతి- బ్రాహ్మణాది ష్యఞంతాత్ సామగ్ర్యశబ్దాత్ స్త్రియాంఙీష్ప్రత్యయో వైకల్పికః షిత్కరణసామర్థ్యాల్లభ్యతే। తదుక్తంవామనేన- ష్యఞః షిత్కరణాదీకారోబహులమితి-జాన ఇతి। అనుపసర్గాద్జ్ఞ ఇత్యాత్మనేపదం- అత్ర సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భుతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౫॥ సాత్త్వతీముదాహరతి॥ దూరాదితి ॥ విశ్వప్రసృమరమహసోవిశ్వవ్యాపితేజస్కః- సృమరస్వభావః క్మరచ్ - జైత్రయాత్రారంభభేరీభాంకారాకర్ణనే

నైవ కాంచిశీకానామరిభూపతీనాం హారతఏవసమరకథేతిభావః- అత్రాతి
వికటబంధపరుషవర్ణసందర్భేణభయానక ప్రతిపాదనాత్సాత్వతీ॥ ౧౮॥
అథమతాంతరానుసారేణసర్వరససాధారణంవృత్తిద్వయమాహ ॥ మ
ధ్యమేతి॥ అనయోఃక్రమేణేషత్ప్రౌఢలేశత్వాప్రౌఢయోరతిప్రౌఢాతికో
మలరసానుప్రవేశోనవిరోధాయేతివ్యతిరేకేణప్రతిపాదయతి- మృదుస్వ
ర్థఇత్యాదినా॥ నదూష్యతఇత్యేతదధ్యాహృత్యవ్యాచష్టే శృంగారేతి॥ కిం

కర్ణజ్వరార్తాః । అనుప్రేక్ష్యవిశంతోగహనవృత్తిమాహ
తర్జంటకాక్రుష్టకేశాస్త్రియధ్వం ముంచతేతిప్రతినృపతి
ధియాంపాదపాన్ప్రార్థయంతే॥౧౮॥ మధ్యమారభటీస్వ
న్యాతథామధ్యమకైశికీ । వృత్తీఇమేఉభేసర్వరససాధా
రణేమతే॥ ఆసాంస్వరూపం ॥ మృద్వర్థేస్యనతిప్రౌఢబం
ధామధ్యమకైశికీ ॥ శృంగారకరుణయో రతిసుకుమార
యోరల్పప్రౌఢత్వంనదూష్యతే ॥ కింత్వతిప్రౌఢసంద
ర్భోనేష్యతే - ప్రతికూలవర్ణరూపదోషాపత్తేః మధ్యమా
రభటీప్రౌఢేష్వర్థేనాతిమృదుక్రమా ॥ అతిప్రౌఢయో
రపిరౌద్రబీభత్సయోరీషన్మృదుబంధోనదూష్యతే - అతి
మృదుసందర్భస్తువిరుద్ధః॥ ౧౯॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని ॥ తత్రమధ్యమకైశికీయథా ॥ ఆసన్నేపిమహో
త్సవేకథమిత స్త్యక్త్వా ప్రవాసంవ్రజేర్ధిగ్ధిక్ సాహస
మావయోర్విఘటనంకోవావిధిఃకాంక్షతి । ఇత్థంస్వప్న
నివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతో బుద్ధ్వామూర్ఛతి

తర్హీన్దుష్టమిత్యాకాంక్షాయామాహకింత్వితి॥ ఆపత్తేర్దండమాహప్రతి
కూలేతి॥ రసాననుగుణత్వంప్రాతికూల్యం॥ ఏతద్వైపరీత్యంమధ్యమారభ
ట్యామిత్యాహ మధ్యమేతి॥ ౧౯॥ మధ్యమకైశికీముదాహరతిఆసన్నఇతి॥
త్యక్త్వామహోత్సవమితిశేషః - ఇతస్సర్వసౌభాగ్యనిధేర్మద్వాసాదిత్య
ర్థః-కథంప్రవాసంవ్రజేః-గర్హితమేతదితిభావః- విభాషాకథమిలిఙ్చేతి
గర్హాయాంలిఙ్- ధిగ్ధిగితినిత్యవీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యేద్విరుక్తిః-కోవావిధిరి

తి- నత్వేవం సాహసిక ఇతి భావః-త్వద్వైరినారీజనః త్వయా వియోజిత భర్తృక ఇతి శేషః - అత్రోపాత్తోగ్రసందర్భః శృంగారసంకీర్ణః కరుణో రసః ప్రతిపాద్యతే॥ ౧౮॥ మధ్యమారభటీముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥ అత్రోగ్రమృదుసందర్భేణ బీభత్సః ప్రతిపాద్యతే ॥ అథ వైదర్భ్యాదీనాం మతభేదేన వృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరం తన్నిరూపణం చికీర్షుః ప్రథమం తావత్తదంతర్భావం వారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ తత్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి - మాధుర్యాదిపరతంత్రాణామిత్యర్థః- యద్యపి సహృదయహృదయాహ్లాదకః శృంగారాదిధర్మో మాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాదిధర్మ ఓజః - శుష్కేంధనానలవదచ్ఛజలవద్వా యథాయోగం సహసా సహృదయహృ

కాకతీయనృపతే త్వద్వైరినారీజనః ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార
భటీ యథా॥ మాంసకీకససంకీర్ణాః ప్రసరద్రుధిరాపగాః॥
వసాకర్దమితా యుద్ధభువోఽంధ్రసుభటైః కృతాః॥ ఏవం ర
సాంతరేష్వప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదిరీతీ
నాం శబ్దగుణాశ్రితానామర్థవిశేషనిరపేక్షతయా కేవల
సందర్భసౌకుమార్యప్రౌఢత్వమాత్రవిషయత్వాత్కై
శిక్యాదిభ్యో భేదః। సందర్భస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త

దయవ్యాపీ సర్వరసధర్మః ప్రసాదః - తథాపి తేషాం శబ్దగుణత్వమాత్మధర్మస్య శౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివౌపచారికం - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః- శబ్దధర్మత్వం త్వేషామన్యాశ్రితత్వేపి శరీరాశ్రితత్వమివ శౌర్యాదీనామితి-తదాశ్రితత్వం చాసాం కావ్యప్రకాశే । మాధుర్యంవ్యంజకైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే । ఓజః ప్రకాశకైస్తైస్తు పరుషా కోమలా పరైః। కేషాంచిదేతా వైదర్భీప్రముఖా రీతయో మతా ఇతి ॥ ఫలితమాహ అర్థవిశేషేతి ॥ మాధుర్యాదిపర్యవసితత్వేన శృంగారాదినిరపేక్షత్వాదిత్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాం రసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వం కైశిక్యాదీనాం తు సాక్షాదేవ రసపరత్వమితి మహాన్భేద ఇతి భావః - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్వాశ్రయాః కాశ్చిదర్థతత్వాశ్రయాః ప

రా ఇతి।టవర్గవర్జితాస్స్పర్శాస్స్వస్వవర్గాంత్యశేఖరాః। లఘురేఫణ
కారౌ చ కోమలాః పరికీర్తితాః ॥ రేఫేణయస్యకస్యాపియోగఆద్యతృతీ
యయోః । స్వోత్తరాభ్యాంతుల్యయోర్వాపరుషాష్టగణశ్శషౌ॥ ఇతికో
మలవర్ణపరుషవర్ణసంగ్రహః॥ యద్వాశబ్దఃపదరచనాత్మకః-తద్గుణా
ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహవామనః । ఓజఃప్రభృతయోబంధగుణా
ఇతి॥౧౯॥ అథరీతిసామాన్యలక్షణమాహ॥రీతిరితి॥గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా
మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసంనర్భఇత్యర్థః - యద్వాఓజఃప్రసాదాది
విశిష్టపదరచనేత్యర్థః॥ ౨౦॥ విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణవై

కోమలవర్ణబంధత్వం । అతిప్రౌఢత్వంపరుషవర్ణవికటబం
ధత్వం। సంయుక్తిమృదువర్ణైష్వీషన్మృదుత్వం । అవికట
పరుషవర్ణైష్వీషత్ప్రౌఢత్వం॥౧౯॥..............*

అథవైదర్భ్యాదిరీతయః

అథరీతీనాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ రీతిర్నామగుణా
శ్లిష్టపదసంఘటనామతా॥ సాత్రివిధా-వైదర్భీగౌడీపాం
చాలీచేతి॥౨౦॥ బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాఠిన్యవర్జితా।
నాతిదీర్ఘసమాసాచవైదర్భీరీతిరిష్యతే॥ యథా॥ కాకతీ
యనరేంద్రస్యకీర్తిచందనచర్చనం । దిగంగనాఃతన్వంతి
వతంసీకృతతద్గుణాః॥ యథావా॥ వితరణగుణలీలాతోషి
తాశేషలోకేవిభవతినరనాథేకాకతీయాన్వయేందౌ। సు

దర్భ్యాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యర్థం
ప్రత్యేకముదాహరణద్వయంచక్రమేణాహ॥బంధేతి ॥ బంధపారుష్యం
దుస్సంధికృతం-శబ్దకాఠిన్యంపరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్యనశబ్దస్యాతిదీ
ర్ఘసమాసేత్యనేనసుప్సుపేతిసమాసః - ఏతేనాత్రసమాసామధ్య
సమాసాచవివక్షితేతిబోద్ధవ్యం-తదుక్తం॥ అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వామా
ధుర్యేఘటనాతథేతి॥ఉదాహరతి కాకతీయేత్యాది॥ వతంసీకృతేత్యత్రవ
ష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితివచనాదకారలోపః ॥ విత
రణేతి॥ విభవతిప్రభవతి-క్షితిసురజనాఃబ్రాహ్మణజనాస్తేషాంసమాహా

ఇతిజనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనేత్యాదినా తల్ప్రత్యయః - ఖండికాదిభ్యశ్చేత్యత్రసామూహికేష్వితదంతవిధిరస్తీతిజ్ఞాపనాత్ । అత్రోదాహరణస్యాపికోమలపదైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేన చకితేత్యాదార్థ్యాద్యుద్దీపనవిభావవ్యంగ్యశృంగారగతాహ్లాదకత్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపాదనాద్వైదర్భీరీతిః - అత్ర యద్యపి కేతకీచందనవర్ణనమిత్యాదౌ - రేఫసంయోగః - తోషితాశేషేత్యాదౌ శకారషకారౌ చేత్యేవమల్పశః పరుషవర్ణాస్సంతి - తథాపి నమాధుర్యభంగః - అతఏవానందవర్ధనాచార్యైః। శషౌ చ రేఫసంయోగష్టవర్గశ్చాపి భూయసా। విరోధినస్స్యుశ్శృంగారే తేనవర్ణా రసచ్యుతా ఇత్యత్ర భూయసేత్యుక్తం । ఏవముత్తరత్రాప్యూహనీయం॥ ౨౧॥ గౌడీయామాహ ఓజ ఇతి । అత్రౌజశ్శబ్దేన సమాసభూ

రతరుగణనాయాం కామధేనుప్రసంగే క్షితిసురజనతే
యం వీతకౌతూహలాసీత్ ॥ ౨౧ ॥ ఓజఃకాంతిగుణోపే
తా గౌడీయారీతిరిష్యతే ॥ యథా॥ ప్రచండతరదోర్దండ
ఖండితారాతిమండలః। బిభర్త్యుర్వీధురాంగుర్వీం ప్రభవ
న్నంధ్రభూపతిః॥ యథా వా॥ ఉత్కోశోత్తుంగఖడ్గత్రుటద
రిమకుటాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతిభ్రశ్యత్పతంగా
భయకరణచణస్ఫారనాసీరరేణుః। అంధ్రక్ష్మాభర్తురా
సీదధికరణధురాభిన్నమత్తేభకుంభ ప్రోచ్యన్ముక్తాఘుతా

యస్త్వముచ్యతే - కాంతిశబ్దేన చోద్భటపదత్వం ॥ ఉదాహరతి ప్రచండేతి॥ ఉర్వీధురాం భూభారం - ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽచ్ప్రత్యయః॥ ఉద్యదితి ॥ అత్ర ఖడ్గోత్కృత్తప్రతిభటమకుటేషు స్వర్భానుభ్రాంత్యా కాందిశీకస్య భానోర్భయకరణచణత్వం నాసీరరేణోరుత్ప్రేక్ష్యతే - తేనాస్య సూర్యాస్తమయప్రతీతిజనకం తన్మండలావరణం గమ్యతే. తతశ్చ వీరవరణోత్సుకతయా సమాగతాప్సరోముఖానాం చంద్రత్వేన దళితేభకుంభయుగళోద్గళితమౌక్తికానాం తారాత్వేన చ రూపణాద్రణధరాయా రజనీత్వం గమ్యతే - న చానేకనిశానాథకథనం దోషాయ - వీరరుద్రవిక్రమవిహ్వలీకృతచేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేన ప్రతీ

తేః - అత్ర పరుషవర్ణసంశ్లేషేణ సమాసభూయస్త్వేన చ గౌడ్యాః ప్రకాశత దీపకత్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్గౌడీయం ॥ ౨౨ ॥ పాంచాలీమాహ పాం చాలేతి॥ ఉదాహరతి జేతురితి ॥ నభస్స్యాంతరిక్షస్య భూభాగం బిభ్రాణం భూభాగం వి భర్తీతి సతి- వియద్దీర్ఘికా ఆకాశగంగా - నిశ్శంకటకాభ్యాం శైలాభ్యాం తటీ భ్యాం దీర్ఘా సతీ మర్త్యనదీ భాగీరథీ జాతా - తథా గాఢం గూఢం వారిజానామయ భూమేరధో వర్తమానా గౌతమనదీ - పాతాళగంగా జాతా భోగవతీ స తీత్యాశ్చర్యమహదద్భుతమితి భావః ॥ స్థానత్రయే॥ సర్వ్యాపకత్వం వాక్పాలోక త్వాత్కష్టోరగస్యద్విషత్వాన్నిపతిపుష్టత్వం నాద్భుతమితిభావః ॥ తద్రీతికమ

రాణికరపరిత్యక్తాస్స్వరూపద్వయధారకత్రిచత్రాః ॥౨౨॥ పాం చాలరీతిర్నైషధ్యాద్ గౌడీరీత్యోర్విభజ్యాత్మికా ॥యథా॥ జేతుః కా కపీరయుప్రస్పృష్టతేజైః త్రిత్రయాణోర్ధ్వితెత్ర్యోణీరేణుభరై నభస్స్థలిభృశం భూవిభ్రమం బిభ్రతి । జాతా మర్త్యనదీవిశం కటతటీ దీర్ఘా వియద్దీర్ఘికా గాఢంగూఢతమా చ గౌతమనదీ పాతాళగంగాయతే ॥ యథావ ॥ స్థానేతచ్ఛలము త్రిగండస్పృ వతె త్వత్కష్టభోగిద్విషత్వాత్రైర్వ్యాప్తిరితోభవెలి సతతంకిం త్వేతదత్యద్భుతం । పితేన ప్రతిపక్షపార్థివయశః క్షీరేణగౌర త్వేవం యత్సంవర్ధయతి త్రిలోకభరితాం స్వత్కీర్తిలక్ష్మీసు ధాం॥౨౩॥ ——⊛ అథశయ్యా ⊛——

అథశయ్యా ॥ యాపదానాం పరాన్యోన్యమైత్రీశయ్యేతికథ్య ద్భుతమిత్యాకాంక్షాయామేతదిత్యాహ పీతేనేతి ॥ పయఃపానం భుజం గానాం కేవలం విషవృద్ధయ ఇతి లోకప్రసిద్ధం - అత్ర పునరధికశరసుధావృ ద్ధయ ఇతి మహదద్భుతమితి భావః-త్రిలోకభరితామితి - త్రయాణాం లో కానాం త్రిలోకః - శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీ సమాసోనద్వైగురితి ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజననీమిత్యత్ర ప్రథమశ్లోకే - అత్రోదాహరణ ద్వయేపి పూర్వోక్తరీతిసాంకర్యేణాద్భుతరసప్రతిపాదనాత్పాంచాలీ ॥ ౨౩ ॥ అథరీతయశ్శయ్యేతివ్యత్ర చశబ్దసముచ్చితయోశ్శయ్యాపాకయోరా ర్థ్యోశబ్దధర్మత్వసామ్యాద్రీత్యనంతరం శయ్యామాహ॥ యాపదానా

మితి ॥ పరాఙుత్కృష్టా అన్యోన్యస్య మైత్రీవినిమయాసహిష్ణుత్వ మిత్యర్థః అతఏవాస్యారీతిభ్యో భేద ఇతి భావః ॥ ఉదాహరతి- దాతురితి॥ గతార్థమేతత్ ॥ లక్ష్యేలక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౮ ॥ పరిశేషాత్పాకమాహ॥ అర్థేతి ॥ అర్థస్య శృంగారాదేర్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేష ఇతి షష్ఠీసమాసః - పూరణగుణేత్యాదినా నిషేధస్తు - తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తస్యాః గౌరవం ప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖ మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్య ఇతి పదమంజరీకారః ॥ ౨౯ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి స్మరేతి॥ విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణో విశ్రం

తే ॥ యథా ॥ దాతుః కాకతివంశమండనమణేర్విస్మిమవిశ్రా
ణనశ్లాఘాలంఘితకల్పపాదపగుణప్రౌఢేరగాధౌజసః। బిభ్రి
చ్ఛారదకౌముదీపరిమళం సామంతసీమంతినీగండాభోగనిరూ
ఢపాండిమధురంధత్తే యశః ప్రాయశః॥ అత్ర పదవినిమయా
సహిష్ణుత్వాద్బంధస్య పదానుగుణ్యరూపా శయ్యా॥ ౨౮॥...

అథ ద్రాక్షాదిపాకాః

అర్థగంభీరిమా పాకః స ద్విధా హృదయంగమః । ద్రాక్షాపా
కో నాళికేరపాకశ్చ ప్రస్ఫుటాంతరౌ ॥ ౨౯ ॥ యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణం చ ॥ ద్రాక్షాపాకస్స కథితో బహిరం
తస్స్ఫురద్రసః॥ యథా ॥ స్మరస్మేరాస్యం గస్మితమధురసౌర
భ్యసుభగాస్మనాగ్విశ్రాడాజాడ్యాః ప్రణయరసకల్లోలఝరి

ఖలవృత్తిస్వాదమంథరత్వాదిగుణశీలాః స్మేరాః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమంథరమీలితం।స్ఫురద్భ్రూపక్ష్మతారం యత్తత్స్మేరమితి కథ్యత ఇతి - తే చ స్మరప్రధానాః స్మరస్మేరాః - మందస్మితాహాసగర్భాః సంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాః సంతాపహరాః సౌరభ్యేణ పద్మినీజాతేరస్యాః స్మితనిమిత్తేన సుభగాశ్చ యే తథోక్తాః - కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సంభోగౌత్సుక్యభావనా । శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమితి చోక్తేః - నాయికాయాః ప్రౌఢత్వాన్నాంగ [illegible]వ్రీడాజాడ్యం యేషాం తే తథోక్తాః - అతఏవాస్యానుకూల్యప్రకాశ

కాః - తదుక్తం - సవ్రీడాలోకనే నైవ స్యాదనుకూల్యప్రకా
శనమితి । విప్రలంభే పరమాం కాష్ఠామారూఢే వర్ణనాదిభిః । యేనాంతరం
గం ప్రవిశేత్స స్నేహ ఇతి కథ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేన వివ
క్షితః - సపదరసోద్రవద్రవ్యాంతస్యాంతరంగవారిధివాస్తవ్యకల్లోలైర్మ
హోర్మిభిర్ఘూర్ణితాః ప్రేమదాయిన ఇత్యర్థః ॥ ద్రవీభూతం మనో యత్ర
తన్మనః ప్రేమదాయి తదితి లక్షణాత్ । కృతానేకసంబంధాః ప్రియదృష్టి
ప్రతిఘాతే నౌత్సుక్యభరేణ చ యథాక్రమమాసారప్రసారాభ్యామంగీ
కృతతరంగభంగికా ఇత్యర్థః- అత ఏవ సోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ- తదు
క్తం । సోత్సుకం తద్యదాలోక్యభూయోభూయోऽవలోకనం । కల్లోలక్షిప
యః కాంతివిచ్ఛేదస్తత్తరంగితమితి - మనసిజసహప్రాణిసృజతః - విర

తాః । కృతానేకసంబంధా మనసిజసహప్రాణిసృజతః క
టాక్షా నాన్యాక్షీకిరతి పరితో రుద్రనృపతిం ॥౨౬॥ సనాళికే
రపాకస్స్యాదంతర్గూఢరసోదయః ॥ యథా ॥ లీలావిభ్రమ
పూర్వరంగముదితం తారుణ్యమేత్య త్రపానేపథ్యాంతరసీం
ఖితస్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః । సవ్యః పశ్యత కాకతీయ
నృపతేర్భావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరళభ్రువో విజయ
తే శృంగారనాట్యక్రమః అత్ర నద్రాగర్ధప్రతీతేః - ఏవంవ
స్త్వలంకారప్రతీతావపి ద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంతరాణి మధుక్షీ

క్తస్యాపీతి భావః - యద్దర్శనే విరక్తోపి క్షుభ్యేత్తత్సమన్మథమితి లక్షణా
దేతే సమన్మథా ఉచ్యంతే- ఏవంవిధాన్ కటాక్షాన్ - వామాక్షీ మనోహ
రనయనా- రుద్రనృపతిం పరితః సర్వతః కిరతి - అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వి
తీయా-కటాక్షలక్షణం తు సంగీతరత్నాకరే। యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచి
త్ర్యేణ వివర్తనం । తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షత ఇతి ।
అత్రైతత్సన్మాదనసహిష్ణుశ్శృంగారస్య పాకసమయే ప్యాస్వాద్యమా
నత్వాదంతర్బహిశ్చ స్ఫురణం ద్రష్టవ్యం ॥౨౬॥ నారికేళపాకముదాహర
తి ॥ లీలేతి ॥ విస్తరేణ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయికాప్రకరణే సద్య ఏవోదాహర
ణప్రస్తావే। లక్ష్యలక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ఏవం వ్యాఖ్యానసాపేక్ష

త్వాస్వాదమాత్రగమ్యప్రతీతిరిత్యర్థః - ద్రాక్షాపాకనారికేళపాకావిభజే, స్వాదమాత్రవిలంబితప్రతీత్యోః పరాంకోటిమారూఢౌ - అతస్తదంతరాళవర్తిన్యామధ్యమప్రతీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపాకాస్స్వయమూహ్యా ఇత్యాహ ఏవమితి ॥౨౮॥ ఇత్థం కావ్యసామగ్రీం నిరూప్యశబ్దాదీనిరూప్యంతే ॥అథేత్యాదినా॥ తేషాం సామాన్యతస్స్వరూపనిరూపణపూర్వకం విభాగమాహ ॥ వ్యంగ్యస్యేతి ॥ ప్రాధాన్యాదినిమిత్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాదిసంజ్ఞా ప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా ॥ యథా లోకే కస్యచిద్వస్తునస్సంజ్ఞానార్థం ప్రదీపాదావివ వ్యంగ్యార్థమేవ వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌ మహాకవి

రాదీని యథాసంభవమూహ్యాని॥౨౯॥ ....*

అథ కావ్యవిశేషాః

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యామస్ఫుటత్వేన చ త్రివిధం కావ్యం । వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యే ఉత్తమం కావ్యం ధ్వనిరితి వ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యే మధ్యమం గుణీభూతవ్యంగ్యమితి గీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వే ధమం కావ్యం చిత్రమితి గీయతే ॥ ౩౦ ॥ ధ్వనిర్యథా॥ స్వామిన్నో త్రమపీహధరాసి(-మధునానీశైర్విధత్సే కుతో-గాంధానం బుని ధీన(- రోషికరుమేకిం దిక్పతీనల్పకాః । ఇత్థం వాగ్య చరానుబాపమతి

ప్రవృత్తేర్వ్యంగ్యస్యమధ్యావిత్రాంతివిరహిణస్స్వపర్యంతం సహృదయహృదయాకర్షణాద్వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యమిత్యనుసంధేయం - శబ్దార్థయో ప్రాధాన్యం - తచ్చ వ్యంగ్యస్య బాధిత్వాపకర్షాపాదికృతం నస్వాభావికమితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యత్ర ద్విప్రత్యయేన సూచ్యతే । అధమకావ్యస్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేన నీరసత్వాత్కేవల వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యమాత్రే నాలేఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం - తచ్చ శబ్దార్థాలంకారయోరాన్యతరస్య సమాసాభ్యాం నిబంధనేశబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి త్రేధా విభజ్యతే ॥౩౦॥ తత్ర ధ్వనిముదాహరతి॥ స్వామిన్నితి॥ అల్పకానల్పాః - ఐనాలాపమమహాబ్ధ మానసక్తి (- ఖనామితియావత్

ధత్తైషిణా నతు కులాచలాన్యథాభూతైషిణా - గుణైకవశగతిః నపునరచలా ఇవ దేవైకగుణాధారః ॥ అత్రాన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాద్వ్యపకర్షనిమిత్తాభావాత్ప్రాధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వమేవేత్యభిప్రాయేణాహ- అత్రేతి ॥ ౨౯ ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి ॥ ప్రత్యగ్రేతి ॥ అత్ర కార్పణ్యవచనాదిచేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో

లం న్యక్కృత్యత్యధమైః షిణాస్వేష్టః పద్మభువా గుణైకవశతిః శ్రీ
వీరరుద్రో నృపః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కులశైలాతిశాయి
సమున్నతత్వమతి సముద్రగాంభీర్యం లోకపాలాధికమైశ్వ
ర్యం చ ధ్వన్యతే । తథా కులశైలసముద్రలోకపాల నిర్మాణ
సంరంభాతిశాయీ సర్వవిలక్షణః కాకతీయనిర్మాణవైభవ ఇ
తి వ్యజ్యతే ॥ ౨౯ ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యం యథా ॥ ప్రత్యగ్రప్రస
రత్ప్రతాపవిభవవ్యాప్తాఖిలాశాంతరే విశ్వత్రాతరి వీరరుద్ర
నృపతౌ సింహాసనాధ్యాసిని । ఆస్థానీం సముపాగతైర్నృపవ
రైస్తాస్తాస్తథా దర్శితాశ్చేష్టా యాభిరముష్య కాకతివిభోర్దృ
ష్టిః కృపార్ద్రీకృతా ॥ అత్ర ప్రాప్తాభిషేకమహోత్సవస్య
ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్రే శరణార్థినాం పార్థివా
నాం తథావిధకార్పణ్యోక్తి పునఃపునః ప్రణామాదికం వ్యం
గ్యం తాస్తాశ్చేష్టా దర్శితా ఇతి వాచ్యాదనతిశాయీతి గుణీభూ
తవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦ ॥ చిత్రం త్రివిధం-శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభ
యచిత్రం చేతి-తత్ర శబ్దచిత్రం యథా ॥ క్షోణీరక్షణదక్షిణాః
క్షతజగత్క్షోభా క్షరితక్షత్రమాః క్షుద్రక్షత్రియపక్షశిక్షణవి
ధౌ సాక్షిక్షితాః కాక్షేయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్తపప్రశ

క్షత్రప్రమాణత్వస్యాగూఢత్వేన నచారుతాత్వాతిశయ ఇత్యాహ- వాచ్యాదనతిశాయీతి ॥ ౩౦ ॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ క్షోణీతి ॥ క్షరితక్షత్రమాః అక్ష్యాసజనతలాఘవాతిశయేన ఉరవబోధాయుధప్రయోగపరిపాటీకాః- క్షుద్రక్షత్రియపక్షః రాజపార్శ్వబలం- కాక్షేయకః ఖడ్గః-కులకుక్షిత్యా సనా నైషికోద్ధతక్షత్రప్రత్యయః-యద్వైతత్సూత్రం భావ్యకారోనమస్యే

తదావృతికుక్షిత్వాదినాథశ్ - స్వార్థికఃకప్రత్యయః - అత్రదోర్దండ
క్రీడానామకత్వరూపణంగర్వానాంపర్వతత్వరూపణేహేతుః- అతఃప
రంపరితంరూపకం - తస్మిన్ సత్యపికవేర్వ్యుత్పత్త్యనుప్రాసఏవాభినివేశా
చ్ఛబ్దచిత్రస్యైవ ప్రాధాన్యమర్థ చిత్రస్యతుగుణభావ ఏవేతినోభయచి
త్రత్వమస్యేతిభావః॥౩౧॥ అర్థచిత్రముదాహరతి ॥ ఖడ్గఇతి ॥ ఖడ్గేయు
ద్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాం జలింబింబితంప్రేక్షుంతోజయలక్ష్మీవాస
కమలంమన్యంతేఽజ్ఞానినః । మన్యేపీరప్రతాప రుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీ
తుంపునస్సృష్ట్యైరిపుజీవితాని విధేర్యాతస్యపీఠాంబుజం ॥ జన్యేషుయు
ద్ధేషు-యాతస్యగచ్ఛతః(పత్తస్సేతిపాఠేప్రాప్తస్యేతిఛాయా)ఛిత్వా

తైర్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జద్దుర్జనగర్వపర్వతభిదాదం
భోళయః కేళయః॥౩౧॥ అర్థచిత్రంయథా ॥ ఖగ్గేజుజ్ఝవిజుం
భిపరిపుమహీణాహాంజళింబింబి అంపెక్ఖంతోజయళచ్ఛివాస
కమళంమణ్ణంతిపిణ్ణాణిణో । మణ్ణేవీరపఆవరుద్దవిహుణోజణ్ణే
సుఘెత్తుం ఉణోసిట్ఠీఏరిపుజీవిఆ ఇవిహిణోజత్తస్సపీఢంబు
అం॥ఛాయా ॥ ఖడ్గేయుద్ధవిజృంభితేరిపు మహీనాథాం జలిం
బింబితంప్రేక్షుంతోజయ లక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతేవిజ్ఞాని
నః । మన్యేపీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీతుంపునఃసృ
ష్ట్యైరిపుజీవితానివిబుధేర్యాతస్యపీఠాంబుజం॥౩౨॥ఉభయచి

సేత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యనిహాంమిథస్సఇతిపాఠికోపప్రాస్యః- ఘెత్తుంఉణో
ఇత్యత్రతుంతవ్యక్త్వాసుగ్రహేరితితుమున్ప్రత్యయేగ్రహేర్ఘైరాదేశేఘె
త్తుమితిసిద్ధం- తస్యోత్తరపదేనసంధ్యభావః- పదయోస్సంధిర్వివక్షితవికల్పిత
త్వాత్ - పీరపఆవేత్యత్రవాసమాసఇతిసమాసేవికల్పాద్విత్వాభావః-
జత్తస్సేతిప్రత్యమానాపదేశే నపరాసువైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య
కమలభువఃకమలోపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే - అత్రప్రతాపరు
ద్రఖడ్గప్రతిబింబితేరిపు నృపాంజలౌ జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోప్య
తదపహ్నవేనార్థసిద్ధేనబ్రహ్మాసన కమలత్వప్రతిపాదనాపహ్నవాలం
కారః- అత్రైవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం - వృత్త్యనుప్రాసేతు
గుణభావఏవేతినాత్రోభయచిత్రత్వమితిభావః॥ ౩౨॥ ఉభయచిత్ర

ముదాహరతి॥ విద్యేతి ॥ అత్రోభయత్ర కతేరభినివేశాదుభయచిత్రత్వ మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి ॥ యద్యప్యేతత్ప్రాచీనాలంకారకారై ర్నోదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రాధాన్యేనేతరభేదద్వయవదుభయ ప్రాధాన్యేనాస్యాపి సుపచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ తు వో విజయాయ మంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయా ఇత్యత్రో పమానుప్రాసయోరన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సమప్రధానభావయోస్సం సృష్టిమంగీకుర్వాణైః ప్రాచ్యైరేవోభయచిత్రమప్యంగీకృతమితి విజ్ఞే యం- నన్వేషూదాహరణేషు యథాయోగం భావానుభావవిశేషకథనే నవీరశృంగారయోః పర్యవసానాత్కథమధమత్వం- సత్యం- శబ్దార్థాలం కారయోరేవ కవివివక్షావిషయత్వాద్విద్యమానోఽపి రసోదివాచంద్రప్ర

త్రంయథా ॥ విద్యాసముద్రేభువనైకభద్రేప్రతాపరుద్రే జితవైరిభద్రే । రణాగ్రనిద్రేధృతశౌర్యముద్రేకాంతేవపృ థ్వీరమతే గుణాఢ్యే ॥ అత్రానుప్రాసోపమాభ్యాంచి త్రతా॥ ౩౩ ॥ ....*

అథధ్వనివిశేషాః

అథధ్వనివిశేషానిరూప్యంతే ॥ అత్రధ్వనేర్లక్షణాభిధామూ లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యాఖ్యౌప్రథమం భేదౌద్వౌ। అవివక్షితవాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమితాత్యంత

కాశవన్నప్రతీయతే - తదుక్తంకావ్యాలోకే॥ రసభావాదివిషయవివక్షా విరహేసతి । అలంకారనిబంధో యస్సచిత్రవిషయోమతఇతి ॥ ౩౩ ॥ ఏవంత్రివిధమపికావ్యం సామాన్యతోనిరూప్యతత్రోత్తమ కావ్యంప్రపం చయితుంప్రతిజానీతే అథేతి॥ విభజతే అత్రేతి ॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన న్యగ్భావితంవాచ్యంయత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం రాజతాత్పర్యేణ రాజపురుషసేవనవద్వ్యంగ్యపరత్వేనైవ వివక్షితం వివక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్రసవివక్షితాన్యపరవాచ్యః తత్రలక్షణామూలంచతుర్ధావిభజతే- అవివక్షితేతి ॥ తత్రార్థాంతర సంక్రమితవాచ్యేవాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపి తావతానుపయోగాదజ

హల్లక్షణామూలత్వం – అత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానుపపన్నత్వాజ్జహల్లక్షణామూలత్వమితి వివేకః – సంక్రమితేతి । ఇతి వ్యంజనసహకారివర్గస్యాయం ప్రభావ ఇతి సూచ్యతే । అభిధామూలం విభజతే – వివక్షితేతి । సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేద్యః క్రమో వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర స సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః – యత్ర వ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య చ రసాదేస్సన్నపి క్రమో నిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతభేదవదాశుభావిత్వాన్న లక్ష్యతే సోऽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః । తత్రాద్యస్య శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్యాద్యస్య చతుర్ధా విభజతే – సంలక్ష్యేతి॥ జాతిగుణాదిరూపోऽర్థో వస్తు – సదేవ విచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తస్సాలం-

తిరస్కృతవాచ్యయోర్ద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయా ద్వౌ భేదౌ । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే శబ్దశక్తిమూలే వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే వాక్యపదగతత్వేన చాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే అర్థస్య స్వతస్సంభవిత్వేన కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వేన కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధత్వేన చ త్రైవిధ్యం । త్రివిధస్య వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే షడ్విధత్వం । షడ్విధస్యాపి వ్యంగ్యవ్యంజకతయా ద్వైవిధ్యే ద్వాదశవిధత్వం । ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధగతత్వేన వాక్యగతత్వేన పదగత

కారః॥ ద్వితీయష్షట్త్రింశత్ప్రకార ఇత్యాహ॥ అర్థశక్తిమూల ఇత్యాదినా అర్థస్య మూలభూతస్య వ్యంజకస్యేత్యర్థః – యో న కేవలం సాహిత్యమాత్రసిద్ధః కింతు లోకేప్యౌచిత్యేన సంభావ్యతే – స స్వతస్సంభవీ – యః పునరసన్నపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే స కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః – కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధ ఇతి త్రయాణాం వివేకః – షడ్విధస్యేతి – వ్యంజకస్యేతి భావః – వ్యంగ్యవ్యంజకతయేతి – వ్యంగ్యయోః వస్త్వలంకారరూపయోః వ్యంజకతయేత్యర్థః – తథా చోక్తం కావ్యప్రకాశే అర్థశక్త్యుద్భవోऽప్యర్థో వ్యంజకస్సంభవీస్వ

తః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధోవాకవేస్తేనోదితస్సవా ॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతిషడ్భేదోసౌవ్యనక్తియత్ । వస్త్వలంకారమథవా తేనాయంద్వాదశాత్మకఇతి॥ హేమచంద్రస్తు ప్రౌఢోక్తిమంతరేణాస్వతస్సిద్ధస్యాప్యుకిం చిత్క రత్వాత్తత్సిద్ధత్వమేవ సర్వత్రేతి స్వతస్సంభవిత్వాదిభేదత్రయం నాంగీచకార ॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేః ప్రథమస్య నానంతరభావీస్నిగ్ధస్స్వనోనురణనం తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణనధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేనభూషణేనేవభామినీ । పదద్యోత్యేనసుకవేర్ధ్వనినాభాతిభారతీతిధ్వన్యాచార్యవచనాత్పదగతేప్యపిరమ్యత్వమస్తీతి వేదితవ్యం ॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తీతి ॥ ఏకవిధఏవేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యదుశ్శకత్వాదితిభావః - అనురణనధ్వనిభే

త్వేనచత్రైవిధ్యేషట్త్రింశత్ప్రకారోర్థశక్తిమూలోనురణనధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలో వాక్యగతత్వేనైకవిధఏవ॥ ఏవంసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేనషడ్విధః ॥ ఏవంవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేః సప్తచత్వారింశద్భేదాః। అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్భిస్సహధ్వనేః ప్రథమంశుద్ధాఏకపంచాశద్భేదాః ॥ తేషాంప్ర

దాన్క్రోడీకృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకశ్చచత్వారింశచ్చఏకచత్వారింశదితిద్వంద్వః- సర్వోద్వంద్వోవిభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశిష్యంలోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతిభాష్యకారవచనాజ్జనపదాదిశబ్దవన్నపుంసకత్వాభావః - నాపిభేద్యలింగత్వం-వింశత్యాదీనాంనవత్యంతానామమరకోశే- తాసుచానవతేః స్త్రియఇతినియమేనస్త్రీలింగతాభిధానాత్ - యద్వాఏకోత్తరాచత్వారింశదితిమధ్యమపదలోపీసమాసః-ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయమభిధామూలధ్వనింవిభజతే అసంలక్ష్యేతి॥ రసాదీనామానంత్యేన తద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్ద్యోతకప్రబంధాదికృతోరసాదేష్షోఢావిభాగఇత్యాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వానపిధ్వనిభేదాన్ సంకలయ్యాహఏవమితి॥ శుద్ధాఃధ్వన్యంతరాసంబద్ధాఇత్యర్థః॥ మిశ్రభే

దానాహ తేషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః ॥ నను లక్షణామూలధ్వనే రభిధామూలధ్వనిసంబంధే యథైకో మిశ్రభేదః తథైవాభిధామూలధ్వనేర్లక్షణామూలధ్వనిసంబంధే భేదాంతరంభవిష్యతి ఏవమేకపంచాశతోపి భేదానాంవిచార్యమాణె ఏకోత్తరశతషట్కాధిక సహస్రద్వయసంఖ్యాక (౨౬౦౧) మిశ్రభేదసంభవాదేకైకన్యూనతాశ్రయణేనషడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమయుక్తమితిచేత్సత్యం- భేదద్వయేపి తస్యాముష్యవా తేనేతిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్చారణవ్యత్యాసమాత్రంనపునశ్చమత్కా-

త్యేకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధే ప్రథమభేదస్యైక పంచాశద్భేదాః। ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః। తృతీయస్యైకోనపంచాశద్భేదాః। అనేనక్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగె షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రసంఖ్యాకామిశ్రభెదాః॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధె యోభేదస్తస్మిన్నెవాంతర్భూతో వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యావివక్షితవాచ్యసంబంధెభేదోనపృథగ్భూతః। అనేనైవక్రమేణ వస్తుధ్వనేరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోప్యలంకారధ్వనేర్వస్తుధ్వనిసంబంధాన్నపృథగ్భూత ఇతిపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరసంబంధేప్యేకైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయా। తస్యాపిమిశ్రణస్య త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయాసంసృష్ట్యాచపునశ్చతుర్ధా యోజనేచతురుత్తర శతత్రయాధికపంచసహస్రాణిభేదాః

రవిశేషః - అతస్తేషాంయథాయోగంమిథోంతర్భావఏవేతియుక్తమేవోక్తం॥తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యేతి ॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వన్యంతరేష్వంతర్భావందర్శయతి అనేనైవేతి॥ భూయోవిభాగమాహ తస్యాపీతి ॥ ధ్వన్యోస్సందేహాస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేనైకవ్యంజకానుప్రవేశేనచత్రిరూపేణేత్యర్థః - సంకరవత్సాపేక్షత్వాభావాత్సంసృష్టేరేకరూపత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతురుత్తరేతి ॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేత

ఛాయయాఙ్గీకృత్యాహ శుద్ధా ఇతి ॥ అత్రాఙ్క ప్రస్తారో వ్యుత్క్రమేణ ద్రష్టవ్యః- చంద్ర ఏకః- శరాః పంచ (౫౧) ఋతవష్షట్- నేత్రే ద్వే- అనలాస్త్రయః-ఇందు రేకః॥ (౧౩౬౬) అబ్ధయశ్చత్వారః-ఖం శూన్యం బిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః- శరాః పంచ (౫౩౦౪) తథ్లాకింనిమిత్తం కావ్యప్రకాశకారోంతర్భావయా తయా మానపి కతిచన భేదాన్ సంగృహ్య చతురుత్తర చతుశ్శతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాన్

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రా ఋతు నేత్రాగ్నిలేందవః
(౧౩౬౬) ॥ సంసృష్టి సంకరాయాతా(౫౩౦౪) స్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥ తత్రశుద్ధానా మేకపంచాశద్భేదానాం నామధేయానికథ్యంతె ॥ ....*
పదగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.
వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.
పదగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.
వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.
పదగతస్వత స్సిద్ధార్థశక్తి మూలోలంకారేణా లంకారధ్వనిః
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౨.

సంసృష్టి సంకరాయాత్త భేదానజీగణత్ - కో వేదకింవాతత్ర నిమిత్తం తత్త్వెన స్తఎవతత్రభవంతో విదాంకుర్వంతు - అస్మాభిస్తుయుక్తియుక్తం వచోగ్రాహ్యం నతుపూరుష గౌరవాదితి న్యాయసరణి రనుసరణీయేతివిద్యానాథహృదయం॥ ౩౪॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం శుద్ధభేదానాం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకంనామానికథయతి తత్రేతి॥ గతార్థమేతత్॥ ౩౫ ॥ అత్ర

వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౩.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౪.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౫.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౬.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౭.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౮.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౯.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౨౦.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౧.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౨.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౨౩.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౨౪.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౫.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౬.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౨౮.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౯.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౦.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౩౨.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౩.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౪.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౫.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౩౬.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౭.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౮.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౯.

కతిపయోదాహరణప్రదర్శనే నేహ కుశలానాం భేదాంతరాణి సుబోధా నీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రదిఙ్మాత్రమితి॥ ౩౫॥ ఉదాహరతి మూర్ధ్నానఇతి॥ అస్మాకా అస్మదీయాః-యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చేత్యణ్ ప్రత్యయేతస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః - అతాఽస్మాకప్రకృత్యాస్మచ్ఛబ్దేనాస్మద

వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః
ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః　　౪౫.
వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః　　౪౬.
పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః　　౪౭.
పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః　　౪౮.
రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః　　౪౯.
వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః　　౫౦.
వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః　　౫౧.

తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ ౩౫॥ అర్థాంతరసంక్రమితా వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధ్నానోయూయ మాస్మాకాః కిమిత్యాన్నత్యమిచ్ఛథ । ఇతిప్రతాపరుద్రస్యప్రణతాః ప్రతి పార్థివాః ॥ అత్రఆస్మాకాఇతిసర్వదైన్యభూమయోవయం-ఈదృశానామస్మాకం సంబంధినోయూయ మిత్యర్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬ ॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోధ్వనిర్యథా ॥ విశదిమవిలిప్తవియతోధవళిమపరిపూరితా ర్థమహిత్వైవ తావతానుపయోగాద్దైన్యవిశిష్టోస్మదర్థ స్సామాన్యవిశేషభావసంబంధేనలక్ష్యతఇత్యాహ సర్వదైన్యేతి ॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుద్రవైరిణాంవైనతేయసన్నిధానేహాతాశినామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేతదభిసంధాయాహ అతేఽతి॥ ౩౬॥ విశదిమేతి॥ అత్రవిశదిమధవళిమ్నా

ర్విషయభేదాన్మిథోనపౌనరుక్త్యం- అనయోర్వియద్విలేపనదిగంతపరిపూరణవిధానార్థత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేనగౌరా ఇత్యనేనాపిన పౌనరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్తౌచితస్య విలేపనస్యామూర్తవియత్యనుపపద్యమానత్వాత్స్వార్థపరిత్యాగేనోపరంజనాతిశయంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశే ప్రకాశాధిక్యంవ్యనక్తీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి- వాక్యగతత్వమేవాత్ర భేదకమితిభావః- అత్ర జహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం - తచ్చ శబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ - అన్యథాలక్షణాయాఅపవానుపాదేయత్వప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాధా

ఖిలాశాంతాః। విహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్రస్య॥ అత్రవిశదిమవిలిప్తఃయతఇత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వం॥అనేనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యుదాహార్యం॥౩౭॥

అథార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా॥అబ్దానృతూన్ వినామాసాన్శుక్లపక్షాన్వినాతిథీన్ । రాత్రీర్వినాపికాంతుం తేకాకతీయరిపుస్త్రియః ॥ అత్రఋతుప్రభృతీనాంకామోద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంక్ష్యత ఇతిప్రతీయతే॥ తేనతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనేనప్రతాపరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః । త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే। ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్ర వ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి ॥ ౩౭ ॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదబాహుల్యేనబహువక్తవ్యత్వాదర్థశక్తిమూలానాదావుదాహర్తుమాహ అథేతి ॥ అబ్దానితి ॥ అత్రఋతూద్యభావాకాంక్షాయావాచ్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతుకత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి ॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ- తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥ తస్యాపివ్యంగ్యమాహ - అనేనేతి- ప్రియవియోగేనేత్యర్థః- వ్యజ్యతఇత్యనుషజ్యతే-ఏవముత్తరోత్తరవ్యంగ్యఏవకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్య వాచ్యాదుత్కర్షాయేనాస్యధ్వనివ్యపదేశఇత్యాహ- ఇతివాచ్యాదితి॥ కించప్రథమకక్ష్యాయాంప్రతీయ

మానస్య బుభుత్స్వాద్యభావాకాంక్షాలక్షణస్యవస్తునోవ్యంజకవస్తుత్రైవి ధ్యాత్త్రైవిధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా ॥ ౩౭ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్రకీర్తౌ శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంక్షాదిలక్షణేనవస్తునా తేషాంయథాక్రమంకైలాసక్షీరోదమందాకినీచంద్రాభ్రమాతంగభ్రాంతిరూపోభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ తదేతదాహ అత్రహరస్యేతి॥ అత్రవ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా

> ధాప్రియవిరహవిధురాశ్చతుస్త్రియః కతిపయవత్సరాణ్జీ వితాశయాప్రథమమృతూనామభావంవాంఛంతి- అనంతరం తానపిగమయితుమశక్తాః కతిపయమాసేషుప్రాణాన్ధారయి తుముద్యుక్తాఃజ్యోత్స్నవతాంపక్షాణాం వినాశంవాంఛంతి అనంతరంమాసానప్యపనేతుమపారయంత్యః కతిపయతిథిషు జీవితాశయారాత్రీణామసృష్టి మభిలషంతీతిబహువస్తువస్తు నావ్యజ్యతే॥ ౩౮॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ దృష్ట్వాకాక తీవీరరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపినీం వస్తుంవాంఛతిశంభు రత్రశయితుంలక్ష్మీపతిఃకాంక్షతి । స్నాతుంధావతిదివ్యతాప సగణఃసంవర్ధితుం వార్ధయశ్చేష్టంతె సవిలాసమభ్రమురపి స్ప్రష్టుంశనైరీహతే॥ అత్రహరస్యకైలాసభ్రాంతిర్హరేః క్షీరార్ణవభ్రాంతిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౩౯॥ అ లంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణెకృపాణఃస ద్యస్సముద్యద్రుధిరారుణశ్రీః। ఆలంబతేరోషకషాయితస్యకా లీకటాక్షస్యవిజృంభితాని॥ అత్రాలంబతఇతినిదర్శనాలంకారే ణసకలరిపుక్షయఃక్షణాత్కృతఇతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౪౦॥ అలం

నబలాదలంకారవ్యపదేశోనవిరుధ్యతే - ఏవమన్యత్రాప్య లంకారధ్వనావేదితవ్యం॥ ౩౯॥ ప్రతాపేతి॥ కషాయితస్యారుణీకృతస్య - అత్రకృపాణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవ విజృంభితానీతి సాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తు సంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః॥ ౪౦॥ కాకతీయేతి॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః- అనానుగుణ్యరూపఇతి

ఆధారస్య నభసోల్పత్వాదాధేయస్య యశసోధికత్వాచ్చేతి భావః॥ తచ్చ వ్యజ్యత ఇత్యాహ ఆశ్రయస్యేతి ॥ ఏష స్వతస్సిద్ధేతి - వ్యంజకస్య లోకసిద్ధార్థత్వాదితి భావః ॥ ౪౧ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషు వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి శ్రావం శ్రావమితి ॥ శ్రావం శ్రావం పునః పునః శ్రుత్వేత్యర్థః - ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః - ఖురళీ ర్మల్లాదిసాధనశాలా - తత్ర విహారతః క్రీడతః - కార్తికేయస్య కృత్తికాపత్యస్య స్కందస్య - ఇషుణా శరేణ జాతం యచ్ఛిద్రం తస్య ఛద్మనా వ్యాజేన యా శ్రవణపదవీ బహిర్నిర్గతం బాణరంధ్రమేవ శ్రవణసరణిర్బభూ

కారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥ కాకతీయవిభోః కీర్తిపుండరీకే విజృంభితే । ధత్తే మధుకరక్రీడాం తమాలశ్యామలం నభః ॥ అత్ర కీర్తిపుండరీకే నభో భ్రమరక్రీడాం ధత్త ఇతి నిదర్శనాలంకారేణాశ్రయాశ్రయిణోరనానుగుణ్య రూపోధికాలంకారో వ్యజ్యతే॥ ఆశ్రయస్య కీర్తిపుండరీకస్య వైపుల్యం భ్రమరసాదృశ్య ప్రతిపాదనేనాల్పత్వం నభసః ప్రతీయతే। ఏష స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలత్వం॥ ౪౧ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిర్యథా ॥ శ్రావం శ్రావం ఖురళివిహారకార్తికేయేషుజాతచ్ఛిద్రచ్ఛద్మశ్రవణపదవీ చారిణీం చారణౌఘైః । శశ్వద్గీతాం భువనమహితాం కాకతీంద్రస్య కీర్తిం క్రౌంచక్ష్మాభృద్భవతి మహతో విస్మయాన్నిశ్చలాంగః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కీర్తిః స్థావరాణామపి విస్మయకారిణీతి వ

వేతి భావః - తత్ర చరతి తాచ్ఛీల్యే ణిని - తాం తథోక్తాం - పురా కిల కార్తికేయః ఖురళీవిహారణవేళాయాం పరశురామస్పర్ధయా క్రౌంచ గిరిం దదారేతి ప్రసిద్ధిః - భువనానాం మహితాం పూజ్యమానామితి శేషషష్ఠ్యా నిష్ఠాంతేన సమాసః - అత ఏవ - క్తేన చ పూజాయామిత్యాదిషు కారకషష్ఠ్యా ఏవ సమాసనిషేధ ఇతి హరదత్తః - అత్ర క్రౌంచాద్రిర్నిశ్చలాంగత్వే విస్మయాదివేతి హేతోరుత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారో వ్యంజకాప్రయో త్రార్థవ్యః - ఏవమలంకారే సత్యపి క్రౌంచక్ష్మాభృదితి వస్త్వేవ స్థావరాణా

మపినిష్పన్నయసకారిణీతి త్రిరితి వస్తువ్యక్తిః - నపునరలంకారభాగః - అతో వస్తు
నా వస్తుధ్వనేరిదముదాహరణం ॥ ౭౧ ॥ వీరదప్రేతి ॥ నిరదవ్యాఖ్యాన
మేతత్ ॥ ౭౨ ॥ ఓసరఇతి ॥ త్స్వగనాతో నా ఇవశబ్దస్యపి కారః- భ

స్తువ్యజ్యతే, ౭౨ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ వీరదప్రభ
టాన్దృష్ట్వా జయలక్ష్మీస్త్వదాహవే । కర్షంత్యుద్ధూతకేశా
న్యాసన్నేకంటకితా ఇమాః ॥ అత్ర జయలక్ష్మీసమాలింగితాన్వీ
రదప్రభటాన్దృష్ట్వా సముదనాఇవ కంటకితాశ్శత్రుప్రియ
ధూతకేశాన్కర్షంతీ వేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే ॥ ౭౩ ॥ అలంకా
రేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ఓసరఇసహీహిసమంశజ్జావహూఅవ
సిఢిళమాణాఏ । అప్పగ్గహణభఏణవ్వ సవిహంగఏసణోహరే
దఇవ ॥ ఛాయా ॥ అపసరతి సఖి స్వసంలజ్జావధ్వాశ్శిథి
లమానాయాః । ఆత్మగ్రహణభయేనేవ సవిధగతే మనోహరే
దయితే ॥ అత్రోత్ప్రేక్షయాలింగనరూపం వస్తువ్యజ్యతే ॥
౭౪ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ అభయంయాచమా
నానాంకాకతీయేంద్రవిద్విషాం । రణాంగం నాంగీకరోతీవ వనసం
శాఖాగ్రకంపనైః ॥ అత్ర నాంగీకరోతీవేత్యుత్ప్రేక్షయా ప్ర
తాపరుద్రశత్రుభ్యో రక్షణం కర్తుం వనమపి బిభేతీ వేత్యుత్ప్రే
క్షావ్యజ్యతే ॥ ౭౫ ॥ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్త్యు
ద్భవో వస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ జంతాతణా నా పాహ్వాదుఅ
జ్జాణరణాహకరేహిరక్షిణం ససిణో । జంతా మొకదక్ఖో కా
ఆణత్తాతంమసీకామం ॥ ఛాయా ॥ యథా తథా నాభవత్యా
ర్యాన సనాథకరుర రక్షణం శశినః । యత్త్వయాకటాక్షో లా
ఆజ్ఞప్తాతంమషీకర్తుం ॥ అత్ర వీరహాతురా ఆర్యా చంద్రికా

యేణ వేత్యత్ర - ఇవస్యాపి నమివతివద్వా ఇతిసశబ్దస్య కేవలోవకారోపా
తూత్ప్రేక్షావ్యంజకః ॥ ౭౬ ॥ అభయమితి । అత్ర క్రియోత్ప్రేక్షయో
ర్వ్యంగ్యవ్యంజకభావ ఇత్యాహ ॥ అతే ॥ ౭౭ ॥ అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌ
ఢోక్తిసిద్ధార్థేషు వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి జహాతహావేతి ॥ నవాచ్య

నోదాత్తాదావితిహ్రస్వః ॥ విలంబితాగమనం ప్రియం ప్రతివిదగ్ధమాతి వచనమేతత్ ॥ ౪౬॥ కస్త్వమితి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధే లోకాలోకవీరరుద్ర నృపశసోః ప్రశ్నోత్తరవాక్యానిచత్వారి - ద్వితీయార్ధమేకం లోకాలోక వాక్యం- నత్వస్మాదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః- మేనుహ్యాది తిక్వచిదపపాఠో లేఖక దోషాత్ - యుష్మదస్మదాదేశానాం పదాత్పర త్వనియమాత్ - అత్ర తు వాక్యాదిత్వేన తదభావాదితి- అతఏవోక్తం-న

నుపదాం నారోహోజ్జ్వలితయా కటాక్షలక్ష్మ్యా చంద్రం
మషీకరోతి సరసిజాక్షీయ మిత్యనేన వస్తునా ఇతఃపరం సా జీవితం
ధారయితుమశక్తా౽ధునైవ త్వయా సమాగంతవ్యమితి వస్తు
వ్యజ్యతే ॥ ౪౭॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కస్త్వం శుభ్రా
ఖిలాంగశ్శరసిన మయశో వీరరుద్రస్య వర్తికో యం తే దివ్యదే
హాస్సురతి పరిసరే మత్సఖ్యాత్తత్ప్రతాపః । ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్మరదిశ్యః సముదసరసిజైః ఖ్యాపితం* వస్స్వరూపం సోమార్కా
స్వాగతం వాహ వద గిరి రహం కల్పితో నిస్తమస్కః ॥ అత్ర ప్ర
తాపరుద్రయశః ప్రతాపయోః సోమార్కాభ్యాం సాదృశ్యప్రతీతే
రుపమా వ్యజ్యతే ॥ ౪౮ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥
ఉవహాహళ్ళావహులుఅఏ తహఅరూఢోవిణిబ్బరోమాణో । ణి
వ్వుసమాఅమసంభమ సంజాఅభఓవ్వడీసరఇ॥ ఛాయా ॥
పశ్యతహాళ్ళావధ్వాస్తథా రూఢోపి నిర్భరోమానః । నృపతిస
మాగమసంభ్రమసంజాతభయఇవాపసరతి ॥ అత్రోత్ప్రే

మానవాక్యేనిఘాత యుష్మదస్మదాదేశావక్తవ్యా ఇతి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి తి-నప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః- అలంఖల్వోరితి క్త్వాప్రత్యయేల్యబాదేశః- ఖ్యాపితం వ ఇత్యత్ర ద్విత్వే భిధేయే వ ఇతి పాక్షికం బహువచనం - యుష్మది గురావేకేషామితి జయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమస్కో-బాహ్యభాగేపీతి భావః ॥౪౮॥ ఉవహేతి పశ్యేత్యర్థే వ్యయం- హళేతి చ సఖ్యాహ్వానే- వానసఖ్యామామిహళాహళేతి ॥ భఓవ్వేత్యత్రమివపివవిఅవవ్వఇవార్థే

*ఖ్యాపితం నా- స్వరూపమితి పాఠాంతరం.

ఇతివార్థద్విత్వం ప్రాప్త్యావకారః ॥ విభావనాలంకారఇతి-అకారణకార్యో త్పత్తే స్తల్లక్షణత్వాదితి భావః ॥ ౨౮ ॥ అప్రాప్యేతి॥ శ్యామాయావనవతీ అత్ర విరహపాండిమ్నః కీర్తిసేవాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౨౯ ॥ అవ శిష్టా అర్థశక్తిమూలా అన్యతఏవ ద్రష్టవ్యా ఇత్యాహ ఏవమితి ॥ అతోఽను క్తాహేతుమాహ విస్తరేతి ॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహర ణాంతరావగమస్య సులభత్వాత్పున స్తదుపాదానం గ్రంథగౌరవమే

తుయా ప్రియప్రార్థనాం వినైవ మానినీమనః ప్రసన్నమితి వి భావనాలంకారో వ్యజ్యతే ॥ ౨౮ ॥ అలంకారేణ వస్తుధ్వనిర్య థా॥ అప్రాప్య సేవావసరం నాథ కాంతావృతస్య తే । త్వ త్కీర్తిం సేవమానేవ శ్యామా సర్వాంగపాండురా ॥ అత్ర సే వమానేవేత్యుత్ప్రేక్షయా సర్వథా స్వకార్యత్వాదిరూపం వ స్తువ్యజ్యతే ॥ ౨౯ ॥ ఏవం ప్రబంధాదిగతత్వేన యథాసంభవ ముదాహరణాని ద్రష్టవ్యాని-విస్తరభయాదిహ నోక్తాని ॥ ౩౦ ॥

అథ శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ స చ వస్త్వలంకారమూలత్వేన ద్వి విధః॥ తథా చోక్తం ॥ అలంకారోఽథ వస్త్వేవ శబ్దాద్యత్రావభా సతే । ప్రధానత్వేన స జ్ఞేయః శబ్దశక్త్యుద్భవో ద్విధేతి ॥ ౩౧ ॥

తత్రాఽలంకారధ్వనిర్యథా ॥ ఏసో సచ్చం రాఆ సామా ఖు తు మం సమాఅమోదోణ్ణం। కిం ఉణ ణప్పదోసకహా దిసఇ ఏదం ఖుఅ చ్ఛరిఅం॥ ఛాయా॥ ఏష సత్యం రాజా శ్యామా ఖలు త్వం సమాగ మోద్యయోః। కింపునర్న ప్రదోషకథా దృశ్యతే ఏతత్ ఖల్వా

వావహాదితి శబ్దప్రపంచపరం విస్తరశబ్దం ప్రయుంజానస్యాఽహృదయం - ప్ర థనే వావశబ్దఇ ఘుఞ్ ప్రతిషేధాదప్ప్రత్యయః -స తు శబ్దస్య విస్తర ఇత్యమ రః ॥ ౩౦ ॥ శబ్దశక్తిమూలధ్వనేర్ద్వైవిధ్యే పృథక్సంవాదమాహ తథా చో క్తమితి ॥ యద్యప్యలంకారోఽపి వస్త్వేవ- తథాప్యలంకారో విచిత్రం వస్తు- ఇతరత్తు శుద్ధమితి ప్రతిపాదయితుం వస్త్వేవేత్యేవకారః॥ ౩౧ ॥ ఏసోఇతి॥ నాయికాం ప్రతి సఖీవాక్యమేతత్ - సమాగమః ఇతి- యుజ్యత ఇతి శేషః- ప్రదోషో దోషః కాలవిశేషశ్చ - అత్ర శ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోః కాం

తాన్నృపయోః ప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచంద్రాభేదాధ్యవసాయేన ప్రా
ప్తస్య ప్రదోషస్య కాలవిశేషలక్షణస్య ప్రతిషేధేన విరోధః ప్రతీయతే- త
ద్యోతకమాశ్చర్యపదం- పరిహారస్తు దోషనిషేధ ఇతి విరోధాభాసోలంకా
రః ॥ వ్యంగ్యం వివినక్తి అత్రేతి॥ అనేకార్థపదగుంభనమహిమ్నా కవేర
ర్థాంతరం వివక్షితమేవ ప్రతీయతే- తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయ ప్రకృతే
నౌపమ్యం కల్పనీయం - తేన వ్యంగ్యస్యోపమాలంకారస్య శిష్టశబ్దాన్వయ
వ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వమితి భావః ॥ ౫౨ ॥ కాంతా
రేతి॥ హితా బాష్పాదితోఽస్యాన్మత్త ఇత్యర్థః- (హితార్థిన ఇతి పాఠాంతరం)

శ్చర్యం ॥ అత్ర ప్రకరణేన కాంతాన్నృపవాచకాభ్యాం శ్యామా
రాజశబ్దాభ్యాం నిశాచంద్రప్రతీతేరుపమా వ్యజ్యతే॥ ౫౨॥ వస్తు
ధ్వనిర్యథా॥ కాంతారవాససంతప్తాస్సంశృణుధ్వం హితాది
తః। కురుధ్వం సుధనా రాజపాదసేవాం నరేశ్వరాః ॥ అత్ర రా
జపాదసేవామితి శబ్దశక్త్యా ప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్ర
తీతిః ప్రకరణాజ్జాయతే। అనేన ప్రతాపరుద్రస్య సేవాకర్తవ్యా
కిమరణ్యవాసేన సంతప్తా ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ౫౩ ॥ ఉభయశక్తి
మూలధ్వనిర్యథా॥ జిష్ణురేష భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతా
యుధః॥ ముంచంతు క్ష్మాభృతస్సర్వే నిజపక్షవిజృంభితం ॥ అత్ర
క్ష్మాభృతో నిజపక్షవిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురేష ఇత్యత్ర
శబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధ ఇ

సంశృణుధ్వమిత్యత్ర కర్మణో హితోపదేశస్యావివక్షితత్వాదకర్మకత్వం
తదుక్తం॥ ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేర
వివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి - అతఏవ సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యామిత్యాదినాఽఽ
త్మనేపదం ॥ అత్ర ప్రకరణానుగృహీతస్య రాజపదస్య మహిమ్నా ప్రతా
పరుద్రసేవాకర్తవ్యా తైర్వంద్యః ఖ మనుష్యవితవ్యమితి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యా
హ అత్రేతి॥ ౫౩॥ జిష్ణురితి॥ జిష్ణుర్జయశీల ఇంద్రశ్చ- అద్భుతాయుధం ఖడ్గా
దికం వజ్రాయుధం చ- క్ష్మాభృతో రాజానః పర్వతాశ్చ - పక్షౌ బలాని గ
రుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాభావాదితి భావః ॥

ప్యర్థశక్తిమూలతేతి - తత్సహిష్ణుత్వాదితిభావః - అయంతు వాక్యగత ఏవ॥ ౫౩ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ రసభావేతి॥ తదాభాసారసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేనభావోదయభావసంధిభావశబలత్వానిగృహ్యంతే - అక్రమఃఅసంలక్ష్యక్రమ ఇత్యర్థః - నచాత్రరసవదాద్యలంకారసాంకర్యమిత్యాహ భిన్నఇతి ॥ తత్ర హేతుమాహ అలంకార్యతయేతి - ప్రధానతయేత్యర్థః - రసాదీనామంగభావఏవాలంకారత్వాత్ - తదుక్తం - ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతిరితి ॥ ఉదాహరణము

త్యత్రార్థశక్తిమూలతా॥ ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ॥ తథాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థితఇతి ॥ రసభావోదాహరణంతత్స్వరూపనిరూపణప్రసంగేరసప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౫౫ ॥ గుణీభూతవ్యం

గుణీభూతవ్యంగ్యమష్టవిధంనిరూప్యతే.

గ్యంమధ్యమంకావ్యమష్టవిధం । తథాచోక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి ॥ కామినీకుచకలశవద్గూఢస్యైవచమత్కారకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యంమధ్యమంకావ్యం ॥ ౫౬ ॥ యథా॥ ఔన్నత్యంయదివర్ణ్యతేశిఖరిణఃప్రత్యంతిసైకతాగాంభీర్యంయదికీర్త్యతేజల

త్తరత్రభవిష్యతీత్యాహ రసేతి ॥ ౫౭ ॥ అథమధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్షణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజేనోద్దిశతి అగూఢమిత్యాదినా ॥ గూఢస్యైవేతి- సర్వైరపశ్యక్షితంద్రవ్యంప్రచ్ఛాదనమపేక్షతఇతిన్యాయాదితిభావః-వ్యంగ్యస్యద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం - మధ్యప్రతీతౌగూఢత్వం-విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం - తదాద్యంతయోర్మధ్యమత్వంమధ్యమస్యోత్తమత్వంచేతిపాకః॥ ౫౮॥ అగూఢముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి ॥ వామనేక్షితసింధ్వాదులభ్య చులుకీకృతసింధుసలిలస్య కుం

భూసంభవఇతిమహతీప్రథా - అతోఽగస్త్యస్మీత్యనేనశైలసముద్రేభ్యోన బిభేమీతివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహఅత్రేతి ॥౫౭॥ అపరస్యాంగమితి॥అనయోర్వివక్షితావర్థౌక్రమేణాహ యత్రేతి॥ అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేనభావాదయోవాక్యార్థీభూతావాచ్యాశ్చగృహ్యంతే-ద్వితీయాదిశబ్దేనచభావాదయోఽనురణనంచగృహ్యంతే - తేనయత్రాంగినోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవా రసభావాదిరనురణనంవాంగత్వేన నిబధ్యతే తదపరాంగమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి వీతవ్రీడమితి॥ఏకత్రోత్రా శనాదన్యత్రాలాపాచ్ఛమానత్వాగః - వైస్వర్యం గద్గదభాషిత్వం

ధయఃక్షుభ్యంతిగాఢీకృతాః। తత్త్వంవర్ణయితుంబిభేమియ
దివాజాతోఽస్మ్యగస్త్యస్థితస్తత్త్వత్పార్శ్వేగుణరత్నరోహ
ణగిరే శ్రీవీరరుద్రప్రభో ॥ అత్రయదివాజాతోఽస్మ్యగస్త్య
స్థితఇత్యనేనజలనిధిపర్వతేభ్యోనబిభేమీతివ్యంగ్యమత్రా
గూఢం ॥౫౭॥ అపరస్యాంగంయత్రరసాదేఽసాదిరంగంతద
పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ॥యథా॥ వీతవ్రీడముపాస్తమానము
దయద్వైస్వర్య మావిష్కృతస్వేదంనిర్ఝరగాత్రవేపథుమిళ
న్మూర్ఛంగళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయంచ కాకతిమ
హీనాథస్మరోద్వేజితాభూపాశైలగుహాసు యాంతివిజనం
భీత్యాసమాలింగితాః॥ అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
౫౮ ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఛాతూర్యేంద్రియత్వం- ప్రళయోనష్టచేష్టతా- శైలగుహాస్విత్యత్రాపిశబ్దోనుక్తోపిసామర్థ్యాల్లభ్యతే - అతస్తత్రాపివిజనంకంచనకోణంప్రాంతంప్రవిశంతీతి భావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకధర్మప్రతీతేస్సమాసోక్తిః -అత్రాస్యపోషకత్వే నాంగస్యాపి శృంగారస్యవర్ణ్యమానత్వేన ప్రాధాన్యాత్తద్వశేన గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యేవవ్యపదేశోనపునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయాధ్వనిరితి - అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే- క్వచిత్తేనచిద్వ్యవహారఇతి - ఏవమపరాంగాంతరముదాహార్యం ॥౫౯॥ తృతీయంభేదమాహ వాచ్యేతి॥ వాచ్య

స్యసిద్ధేరుపపత్తేరంగమితివ్యుత్పత్త్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపోద్బలకాదపరాంగాదస్య భేదో దర్శితఇతి వేదితవ్యం ॥ ఉదాహరతి కరాళఇతి ॥ అత్రజలధారావ్యంగ్యేతి అభిధాయాః ప్రకరణాత్ఖడ్గధారాయామేవ నియంత్రణాదితిభావః- అతఏవనశ్లేషఇత్యుక్తం - వాహిన్యాః కాకతీంద్రస్యేత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్యసిద్ధికృదితియతోరూపకంస్వనిర్వాహాయప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలనవాంబుదః - కరవాలోనవాంబుదఇవేతివారూపకోపమితసమాసయోస్సందేహస్స్యాత్ - నచాత్రప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః। ధారయాశమయత్యగ్రంప్రతాపజ్వలనం ద్విషాం॥అత్రజలధారావ్యంగ్యా - సాచకరవాలనవాంబుద ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్యరూపకస్య సిద్ధికృదితిగుణీభూతవ్యంగ్యం ॥౫౯॥ అస్ఫుటంయథా ॥ వీరరుద్రకృపాణస్య మహిమాకోప్యసంకుశః । ప్రసూతేకీర్తిగంగాంయః పీత్వాద్విషదసృజ్నదీం ॥ అత్రకృపాణస్యజహ్నోరాధిక్యప్రతిపాదనాద్వ్యతిరేకః పరమస్ఫుటః ప్రతీయతే ॥౬౦॥ సందిగ్ధంయథా॥కాకతిక్ష్మాపతేర్దృష్టిరనురాగతరంగితా । లగ్నాకల్హారమాలేవవధ్వాస్తుంగేకుచద్వయే॥అత్రాలింగనేచ్ఛాయాం వాక్యవిశ్రాంతిరథవాస్తనమండలాలోకఏవేతి సందేహః ॥౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥నృపాః ప్రతాపరుద్రస్యని

మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణసమానధర్మత్వాభావాత్ -నచాస్తునామసందేహఇతివాచ్యం - సాధకబాధకాభావఏవతస్యాలంకారత్వాదితి ॥౫౯॥ అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రేతి॥ జహ్నుః పీతామేవనదీంపునరజీజనత్ - అయంపునరన్యథేత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్యవిలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ అత్రేతి ॥౬౦॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి॥ అత్రాలింగనేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వాత్ప్రాధాన్యం ఉతవాచ్యస్యేతిసందేహాత్సందిగ్ధప్రాధాన్య మత్రేత్యాశయేనాహ అత్రాలింగ

నేతి॥ ౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి న్యపాణితి ॥ అకలుషంకలు షంభవతి కలుషాయతే - లోహితాదిత్వాత్క్యష్ప్రత్యయః - వాక్యష ఇ త్త్వాత్మనేపదం - సర్వత్ర కవినా వ్యంజనైకప్రవణేన భావ్యం - అత్ర తు వాచ్యస్య వ్యంగ్యేన సహ సమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణీభావ ఇతి భావః ప్రాధాన్యస్య సందేహసాదృశ్యయోః సహృదయవిచక్షణాం ఉ ద్ధంతైరన్యథాపి నక్తుం శక్యత్వాదిత్యుక్తం భట్టగోపాలేన॥ ౬౨ ॥ ......* సప్తసముల్లంఘ్య బుద్ధిస్థత్వాదష్టమం భేదముదాహరతి - అసుందరమితి॥

షేవధ్వం పదాంబుజే । అన్యథాస్యమనస్త్రాద్యక్ ప్రసాదం కలు
షాయతే ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య పాదసేవాయామిత్యాజ్యాలేత
దానీం నగరేషు వాసో మర్త్య ఇతి వ్యంగ్యార్థస్య వాచ్యస్య చ
సమం ప్రాధాన్యం ॥ ౬౨ ॥ అసుందరం యథా॥ ఏఅసిళాణ
హిళాణం సోఊణ ణరేందసంసణా మోఅం । గురుఅణణిఅంతిఅ
ఏవహుఅపసాఅకోంపఅణం॥ ఛా ॥ ఏకశిలామహిలానాం శ్రు
త్వా నరేంద్రదర్శనామోదం । గురుజననియంత్రితాయా వ
ధ్వాశ్శ్యామలం వదనం ॥ అత్ర నరేంద్రదర్శననిమిత్తం హర్ష
ముత్పశ్యంత్యా వధ్వా ముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవ చా
రుత్వం । గురుజననియంత్రితాహం నరేంద్రం ద్రష్టుం న గతవ
త్యస్మీతి వ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥ ౬౩ ॥ యత్ర కాక్వా
ర్థాంతరమాక్షిప్యతే తదపి గుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥

ఏతేనైతేషాముద్దేశక్రమో నవివక్షిత ఇతి సూచ్యతే ॥ ఏఅసిళేతి ॥ అత్ర గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహిలానాం నరేంద్రసందర్శనసంతో షమహోలాభం శ్రుత్వా మలినముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదా త్మనస్తదలాభరూపస్య వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వమిత్యాహ అత్ర నరేంద్రే తి ॥ ౬౩ ॥ అవశిష్టం భేదమాచష్టే యత్ర కాక్వేతి ॥ కాకుర్నామ శబ్దధర్మః తత్ప్రయోగే సర్వత్ర శబ్దస్పృష్టత్వేన వ్యంగ్యస్య గుణీభావ ఏవ- తదుక్తం లోచనే- కాకుయోజనాయాం సర్వత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి - కావ్య ప్రకాశకారస్తు గురుః ఖేదం భిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుష్విత్యాదౌకాక్వ

చిత్రాఙ్కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యాపయిన యోగ్యః ఖేదః
కురుష్వ యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వ
నిత్వమప్యంగీచకార॥ ఉదాహరతి॥ పిఅసహీతి ॥ మయిమమ మహామజ్ఝా
ఇసావితిపంచమ్యేక వచనేస్మదో మజ్ఝాదేశః - జసేల్లుగితి వైకల్పికో లుక్-
ఇత్యాత్వాపూర్వస్య దీర్ఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్య వాచకాభావాత్కే-
వలవాచ్యసామర్థ్యలభ్యత్వేన వ్యంగ్యత్వం - తస్య చ కాకుసంస్పర్శా

పిఅసహికహాహిఅహిఆఖోణీళచ్ఛిసరస్సఈమజ్ఝా । జాబ
హుమణ్ణఇసోణరణాహో గుణవిసేసణ్ణో ॥ ఛాయా॥ ప్రి
యసఖికథయాధికాక్షోణీలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః।యాంబహు
మన్యతేసనరనాథోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రక్షోణీముదధికేతికా
కుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౬౪॥ చిత్రంతుకా
వ్యంశబ్దాలంకారచిత్రతయా బహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోఽ
లంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౫ ॥ అథమహాకావ్యాద

మహాకావ్యోపకావ్యాది ప్రబంధనిరూపణం

యః ప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రా
ర్కోదయవర్ణనం । ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్స
వాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాఅపి । ఏతానియత్ర
వర్ణ్యంతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే ॥ ఏషామష్టాదశానాంద్వైః
త్రైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం, గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి॥ అపాదఃపదసంఘాతో గద్యంపద్యంచ

గాఢత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగేనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం
మనసినిధాయాహ॥అత్రేతి ॥ ౬౪ ॥ అథచ కావ్య ప్రపంచోఽలంకారప్ర
కరణేభవిష్యతీత్యాహ చిత్రంత్వితి ॥ ౬౫ ॥ పూర్వం ప్రబంధానాంధ్వ
న్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్స్వరూపస్య లక్షణమంతరేణ దుర్జ్ఞానత్వా
త్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ తత్రమహాకావ్య లక్షణమాహ॥నగ
రేత్యాదినా ॥ ఏతచ్చసర్గనిబంధచతుర్వర్గఫలచతురోదాత్తనాయక

త్యాదీనాముపలక్షణం- తత్ప్రపంచస్తు కావ్యాదర్శే ద్రష్టవ్యః- చంపుకావ్యందమయం త్యాది- అఖ్యాయికానామ గద్యకావ్యవిశేషః॥ తల్లక్షణమాహ॥ వక్త్రమితి॥ ఉచ్ఛ్వాసస్సర్గాదిరివ పరిచ్ఛేదభేదః-భేదకమితి- కథాయాః ఇతి శేషః - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- ఆఖ్యాయికోచ్ఛ్వాసాదినా వక్త్రాపరవక్త్రాదినా యుక్తా - కథాతు తద్విరహితేతి - దండినా పునరుభయోర్నామమాత్ర భేదో న జాతిభేద ఇత్యుపపాదితం - తత్కథాఖ్యాయికేత్యేకా జాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా- వక్త్రం నామాష్టాక్షరపాదో మాత్రావృత్తవిశేషః - అపరవక్త్రమర్ధసమవృత్తభేదః- ఉభ

తుప్పదం॥ గద్యకావ్యం కాదంబర్యాది । పద్యకావ్యం రఘువం
శాది ॥ అసర్గబంధమపి యదుపకావ్యముదీర్యతే ॥ అసర్గ
బంధం సూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్యమయం కావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే । వక్త్రం చాపరవక్త్రం చ సోచ్ఛ్వాసత్వం చ భే
దకం ॥ వర్ణ్యతే యత్ర కావ్యజ్ఞైరసా వాఖ్యాయికా మతా॥

క్షుద్రప్రబంధనిరూపణం.

౭౭॥ అథ క్షుద్రాః ప్రబంధా నిరూప్యంతే॥ యేనకేనాపి తాలే
న గద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాది ప్రా
సవిచిత్రితం । తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టకసంయు
తం॥ యత్రాదౌ జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదివృత్తం రమ్యం

యోర్లక్షణంతు వృత్తరత్నాకరే - వక్త్రం నాద్యాన్నసౌ స్యాతామబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయుజి ననరలగురుస్సమే తదపర వక్త్రమిదం నజౌ జరావితి॥ ౭౭॥ అథ క్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్య లక్షణమాహ ॥ యేనకేనేతి ॥ తాలేన చంచత్పుటాదినా- గద్యైః క్రమేణ కలికోత్కలికాపరపర్యాయైః విభక్తివిభక్త్యాభాసాంకితైః వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యమాదౌ తత్తద్వాక్యసమానవిభక్తిక నాయక నామాంకితైశ్శ్లోకైశ్చ సమన్వితం- మాలినీ నామ వృత్తవిశేషః- ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ - అత్ర లక్షణస్య న్యూనత్వాద్వర్తమాన పదానాంచ సంకీర్ణత్వాదుభయం వారయన్వ్యాచష్టే॥ యత్రేత్యాదినా॥ అత్ర సం

బోధనవిభక్తిరష్టమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చే త్యాదివిశేషాణాంసాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః- అంతే కవిప్రబంధనామాంకితంపద్య విశేషంకుర్యాత్- తదుక్తం - అంతేనుష్టుభమార్యాంవాకవికృత్యాఖ్య యాన్వితాం। కుర్యాచ్చాటు ప్రబంధానామయంసాధారణోవిధిరితి ॥౬౭॥ చక్రవాళలక్షణమాహ॥సంబోధనేతి॥ పద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకళికాత్వేనానుప్రవేశఉక్తః - విముక్తస్సర్గపునరాకృష్టోవిముక్తపునరాకృష్టః- స్నాతానులిప్తాది వత్పూర్వ

పద్యం నిబధ్యతే। అనంతరమపిచేత్ష్య పక్రమాన్యష్టవాక్యాని
సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే। అనంతరం
విభక్త్యాభాసాః- తదుదాహరణం॥ ౬౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం। విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్చక్రవాళకం॥ ౬౮॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృ
తప్రాకృతాత్మికా। అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్స్కం
ధసమన్వితా॥ ప్రతిస్కంధంభిన్నవాక్యైరీతిదేవనృపోచితా।
సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావళీమతా॥ ౬౯ ॥ వర్ణ్యమా
నాంకబిరుదవర్ణన ప్రచురోజ్జ్వలా। వాక్యాడంబరసంయు
క్తాసామతాబిరుదావళీ॥ ౭౦ ॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః- తథాభూతశ్శబ్దోద్వితాక్షరపదం యస్యతత్తథోక్తం - శృంఖలితదళాద్యంత పదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయోరారా వృత్త్యాదికమన్యతోద్రష్టవ్యం- తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్ఠమాద్యంతాశీస్సమన్వితం। చతుర్థావాష్టధావృత్తంచక్రవాళంప్రచక్షతఇతి ॥ ౬౮ ॥ భోగావళీమాహ॥ఆద్యంతేతి॥ స్కంధఃపరిచ్ఛేదభేదః- అత్రభోగో పకరణోద్యానవసంతనాయకగుణాదివర్ణనంప్రాయేణకర్తవ్యం ॥ ౬౯ ॥ బిరుదావళీమాహవర్ణ్యమానేతి ॥ అత్రస్వవిక్రమకులక్రమాగత బిరుద వర్ణనాతిరిక్తంభోగావళీవద్ద్రష్టవ్యం ॥౭౦॥ తారావళీమాహ॥తారాణా

మితి ॥ సంఖ్యయాన స్తవింశత్యేత్యర్థః॥ ౭౧॥ నన్వన్యేపిచతురుత్తరచ
తుర్థ్యన్తాది చాటుప్రబంధాః కిమితినలక్ష్యంత ఇత్యతాహ వివమితి॥

ర్వ్యక్తాతా రావలీమతా॥ ౭౧॥ ఏవంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాఃక్షు
ద్రాఃప్రబంధా యథాసంభవ మూహ్యాః। అత్రైతేషాముదా
హరణానిపిస్తరభయాదిహనోక్తాని॥ ౭౨॥ .... *

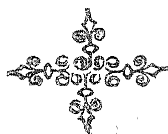
ఇతి విద్యానాథవిరచితేప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రేకావ్యప్రకరణం సమాప్తం

ఉదాహరణానుక్తౌహేతుమాహ॥అథేతి॥ ౭౨॥ .... *

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కొలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వ
న్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
థినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
పణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయంప్రకరణమ్ - సమాప్తం,

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

నాటకప్రకరణమ్— 3

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ నిరూపణంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః - పచాద్యజంతః- అభిపూర్వస్తుణీఞ్ధాతురాభిముఖ్యార్థనిర్ణయే । యస్మాత్పదార్థాన్నయతి తస్మాదభినయస్స్మృతఇతి - తైశ్చతుర్విధైఃతత్రపరగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతః కరణత్వంసత్త్వంతతోభవాభావాస్సాత్త్వికాః స్తంభాదయః-తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః - అంగంహస్తాది-తద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచికాహార్యాభినయౌగృహ్యేతే - అత్రపాఠ్యాపరపర్యాయంకావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాఃప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ తత్రనాట్య
స్వరూపంనిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైఃసాత్త్వికాంగికపూ
ర్వకైః।ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యంరసాశ్రియం॥ ౧

కరూపంవాచికం- తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం- అభినయాదిలక్షణంతుసంగీతచూడామణౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాన్ । ఉత్పాదయన్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం । అనుకర్తృస్థితోయోఽర్థోఽభినయ స్సోఽభిధీయతే।ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్యకావితి । సచతుర్ధా - కృతస్తజ్జ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే । రాగానుషంగియద్వాక్యం స్యాత్తద్వాచికంస్మృతం । సత్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యాదాహార్యోభూషణాదికమితి।ధీరోదాత్తాదినాయకానామవస్థాధీరోదాత్తాదయః - అ... తత్త్వాదవస్థాత్వమేవతేషాంనజాతిత్వమిత్యుక్తంనాయకప్రకరణే - త

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యాప
త్తిరిత్యర్థః-రసాశ్రయమితి - వక్ష్యమాణక్రమేణవాక్యార్థీభూతరస
విషయమిత్యర్థః - అతోత్రవాక్యార్థాభినయఇతి వేదితవ్యం - నటఅవ
స్పందనఇత్యస్మాద్ధాతోరిష చ్చలనార్థాణ్ణ్యత్ప్రత్యయే నాట్యమితివ్యుత్ప
త్త్యా సాత్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ ప్రసంగాన్నృత్యనృత్త
యోర్లక్షణమాహ భావేతి॥ భావాఃపదార్థీభూతావిభావాద్యాఆశ్ర
యావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం- అతఏవాత్రపదార్థాభినయో
ద్రష్టవ్యః - నృతేర్గాత్రవిక్షేపవాచినోనిష్ఠాంతాదర్హార్థేయతి నృత్యమితి
వ్యుత్పత్త్యాఆంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ అతఏవనాట్యాద్భేద
ద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయ

వాశ్రయంతునృత్తంస్యాన్నృత్యంతాలలయాన్వితం॥ ౧॥ ష
షాడశరూపకోక్తాప్రక్రియా। నృత్తనృత్యయోర్నాటకాద్యం
గత్వాదిహాస్వరూపనిరూపణంకృతం। తథోక్తందశరూపకే ॥
మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయంద్వివిధంపునః । లాస్యతాండవ
రూపేణనాటకాద్యుపకారకం ॥ తేననాట్యేనదశరూపకాణి
భవంతి । నాటకంసప్రకరణంభాణఃప్రహసనండిమః। వ్యా

మాంగికబహుళం మార్గాపరపర్యాయంనృత్యమితివివేకః ॥ నృత్తమితి ॥
గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదఃకాలవిశేషఃతాళశ్చంచత్పుటాదిః - తదుక్తం -
కాలోలఘ్వాదిమితయా క్రియయాసమ్మితోమితిం । గీతాదేర్విదధత్తా
ళస్సచద్వేధాబుధైఃస్మృతఇతి- లయోపి తాళాంతరాళవర్తీయః కా
లోసౌలయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణఃకాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం
దేశ్యాపరపర్యాయంనృత్తమిత్యర్థః॥ ౧ ॥ అస్యస్వకపోలకల్పితత్వంప
రిహరతి- ఏషేతి॥ నృత్యేతిక్వచిదవాంతరపదార్థాభినయేన శోభాహే
తుత్వేనచనాటకాదావుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదేతత్సం
వాదవ్యాజేనానయోః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ మధురేతి ॥ మధురంలా
స్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యర్థః॥ తేనేతి- నృత్యనృత్తోపకృతేనేత్యర్థః -
దశరూపకాణీతి ॥ నాటికాసట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితి భావః-

తత్ప్రకారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨ ॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్వాదిభేదా ద్రూపకభేదఇత్యాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి॥వస్తుకథాశరీరం - తస్యే తివృత్తమితినామాంతరం- తదుక్తంభావప్రకాశే - వస్తుతత్త్వాత్ప్రబంధస్యశరీరంకవికల్పితం । ఇతివృత్తంతదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా ఇతి-తద్ద్వివిధం - ఆధికారికం,ప్రాసంగికంచేతి - తత్రాధికారఃఫలస్వామ్యం-తద్వానధికారీ - అధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం-యథారామాయణే సీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేననిర్వృత్తం ప్రాసంగికంఅంగభూతం - తత్తుద్వివిధం - పతాకాప్రకరీచేతి - తత్రదూరానువర్తినీకథాపతాకా- యథాసుగ్రీవాదివృత్తాంతః- అల్పానువర్తినీప్రకరీ-యథాజటాయుశ్శ్రమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

వ్యోగసమవాకారౌవీథ్యంకేహామృగాదశేతి॥ ౨ ॥ నాట్యాశ్రయత్వేనాభేదఇతిశంకా యుజ్యతే । వస్తునేతృరసాస్తేషాంరూపకాణాంహిభేదకాః॥ ౩॥ వస్తుత్రివిధం।ప్రఖ్యాతముత్పాద్యంమిశ్రంచేతి । తథోక్తందశరూపకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పాద్యమిశ్రత్వభేదాత్తత్త్రివిధంమతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనంప్రఖ్యాతం।కవికల్పితముత్పాద్యం।సంకరాయత్తంమిశ్రంచేతి।ఏవమాదివస్తుభేదాన్నాయకభేదాద్రూపకాణాం పరస్పరంభేదః॥౪॥తథాహి॥నాటకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్తో

ధికారికంద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యంసిద్ధవత్కృత్య పునస్త్రైవిధ్యమాహ వస్తుత్రివిధమిత్యాది॥ప్రఖ్యాతంమహావీరచరితాది - ఉత్పాద్యంమాలతీమాధవీయాది- మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారికపతాకాప్రకరీణాంప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యేవస్తునోనవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభేదాదితి ॥ దివ్యమర్త్యోభయాత్మనా వస్తునఃపునరపి త్రైవిధ్యాంగీకారే తద్వదన్యేపిబహవోభేదాః కల్పయితుంశక్యంతఏవ - లక్ష్యేషు తేస్వయమేవోహనీయాఇతివిస్తరభియానేహపృథగ్వ్యుత్పాద్యంతే॥ ౪॥ వస్త్వాదయోరూపకభేదకా ఇత్యుక్తంతద్వివినక్తి తథాహీత్యాదినా ॥ స్పష్టో

ర్థః॥ ౫॥ వస్త్వాదిభేదాద్రూపకభేదో నిరూపితః అథ నావస్త్వేకదేశవి
శేషభూతసంధ్యాది స్వరూపం నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ తత్ర సమ్మ
తివ్యాజేన సంధీనాం విభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమర్శా అవమర్శసహి
తా- ఉపసంహృతిః విమర్శో నిర్వహణం చేత్యర్థః - ఏతేషాం సామాన్య

నాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం।
అన్యేషాం రసానామంగత్వేనానుప్రవేశః। ప్రకరణే ఉత్పాద్య
మితివృత్తం। ధీరశాంతో నాయకః । శృంగారరసస్యైవ ప్రా
ధాన్యం। భాణే ఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధూర్తవిటో నాయకః।
శృంగారవీరయోః సూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనే క
ల్ప్యమితివృత్తం। పాషండప్రభృతయో నాయకాః । హాస్య
రసః ప్రధానం। డిమే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపిశా
చాదయో ధీరోద్ధతా నాయకాస్తే షోడశ । రౌద్రరసః ప్రధా
నం। శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః। వ్యాయోగే ప్రఖ్యాతమితి
వృత్తం। ధీరోద్ధతో నాయకః। వీరరసః ప్రధానం । సమవాకా
రే దేవాసురాదయో ద్వాదశ నాయకాః। వీరరసః ప్రధానం।
కల్పితమితివృత్తం ప్రసిద్ధం వా। వీథ్యాం కల్పితమితివృత్తం । ధీ
రోద్ధతో నాయకః। శృంగారరసస్య సూచనామాత్రసారతా ।
అంకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ప్రాకృతజనో నాయకః । కరుణ
రసః ప్రధానం। ఈహామృగే మిశ్రమితివృత్తం। ధీరోదాత్తో నా
యకః। శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథ తేషాం సామగ్రీ
నిరూప్యతే॥ తత్ర పంచ సంధయః । తథాచోక్తం దశరూపకే॥
ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధీనా

లక్షణమాహ సంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్ర త్రివర్గరూపం ఫలం - తచ్చ
ధర్మార్థకామేష్వేకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తాభ్యాం ద్వాభ్యాముపసర్జనా
భ్యాం వ్యాసేన సమాసేన చ సంబంధే కైవల్యే చ ద్వాదశవిధం - తదు
క్తం - ఫలం త్రివర్గస్తచ్ఛుద్ధమేకానేకానుబంధి చేతి - తేనైకేన ముఖ్యే
నాన్వితానామితివృత్తఖండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధ స్సం

ధిరిత్యర్థః- తదుక్తం-ఏకకార్యాన్వితేష్వత్ర కథాంశేషు ప్రయోగతః । అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరిష్యత ఇతి । అథావస్థార్థప్రకృతి సంబంధే ముఖాదిసంధయో జాయంత ఇత్యాహ తత్రేతి ॥ అత్ర సమ్మతిమాహ బీజేతి ॥ అర్థప్రకృతయః ప్రయోజనసిద్ధిహేతవ ఇతి కేచిత్ - కథాశరీరకారణానీతి భోజరాజాదయః - తద్విశేషాః పూర్వోక్తా బీజాదయః పంచ - ఫలసిద్ధయే స్వక్రియమాణస్య నాయకవ్యాపారరూపస్యోపాయస్య పూర్వోక్తా ఆరంభాదయః పంచావస్థా భవంతి- తదుక్తం- అవస్థాః పంచ కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిరితి - తదేతదుభయసంబంధే పం

సైకేన ప్రయోజనేనాన్వితానాం కథానామవాంతర ప్రయోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధో ముఖసంధిః । ప్రయత్నబిందుసంబంధః ప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాపతాకయోస్సంబంధో గర్భసంధిః । నియతాప్తిప్రకర్యోస్సంబంధో విమర్శసంధిః । ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధో నిర్వహణసంధిః । తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యాః ప్రకరీకార్యలక్షణాః । ఆరంభయత్నప్రాప్త్యాశానియతాప్తిఫలాగమాః ॥ అర్థప్రకృతయః పంచ పంచావస్థాసమన్వితాః । యథాసంఖ్యేన జాయంతే ముఖాద్యాః పంచ సంధయ ఇతి ॥ ౬ ॥ అథారంభాదీనాం లక్షణం నిరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమాత్రమారంభః ఫలలాభాయ భూయసే । ప్రయత్నస్తు ఫలా

చసంధయో జాయంత ఇత్యర్థః - తత్ర సాధనత్వాద్బీజస్యాదావుపక్షేపః-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే-అవిచ్ఛేదార్థం బిందోస్తయోర్మధ్యే - పతాకాప్రకర్యోస్తు బీజకార్యయోర్మధ్యే యథాయోగం నివేశ ఇతి విజ్ఞేయం-తత్ర పతాకాయా వికల్పమాహ కోహళః- తన్మతే పతాకాస్థానే - అపతాకే నివేశస్స్యాద్బిందోర్బీజస్య వాక్యవదితి భావప్రకాశోక్తో విశేషో ద్రష్టవ్యః- అవస్థానాముద్దేశక్రమసామర్థ్యలబ్ధస్స్పష్ట ఏవ ॥ ౬ ॥ అవస్థాపంచకం క్రమేణ లక్షయతి ఔత్సుక్యేతి ॥ కాలాక్షమత్వలక్షణోఽభిలాషప్రకర్ష ఔత్సుక్యం - మాత్రశబ్దోఽపేక్ష్యమాణప్రయత్నాన్నివ్యవచ్ఛే

దకః ఫలస్య త్రివర్గరూపస్య లాభాయ నపునః తుచ్ఛస్య - అత్ర ఫలగతం భూయస్త్వం లాభ ఉపచర్యతే - నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాతిరేకం చిదుచ్ఛూనత్వమారంభ ఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకవిషోదాహరణం భవిష్యతీతి లక్షణమాత్రమత్ర పరీక్ష్యతే ॥ ప్రయత్నస్త్వితి॥ ఫలాప్రాప్తావితి సతి సప్తమీ - ఫలప్రాప్తావితి పాఠే విషయసప్తమీ - కార్యసంపాదనయోగ్యతా ప్రయత్న ఇత్యర్థః॥ ఉపాయేతి ॥ ఉపాయేనాపాయశంకయా చ కార్యస్య సంభవః - సంభావనా ప్రతిబంధకోపనిపాతేన శంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః ॥ నియతాప్తిం లక్షయతి అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిశ్చయో నియతాప్తిరిత్యర్థః ॥ సమగ్రేతి ॥ బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వా ద్దార్ఢ్యం ఫలాగమ ఇత్య

ప్రాప్తౌ వ్యాపారోతిత్వరాన్వితః॥ ఉపాయాపాయశం
కాభ్యాం ప్రాప్త్యాశా కార్యసంభవః। అపాయాభావతః
కార్యనిశ్చయో నియతాప్తికా। సమగ్రఫలసంపత్తిః ఫలాగ
మ ఉదాహృతః॥ ౭॥ అథ బీజాదిపంచకం నిరూప్యతే॥ స్తోకోద్ది
ష్టః కార్యహేతుర్బీజం విస్తార్యనేకధా। అవాంతరార్థవిచ్ఛే

ర్థః॥ ౭॥ అథార్థప్రకృతిపంచకం క్రమేణ లక్షయతి॥ స్తోకేతి ॥ స్తోకోద్దిష్టః స్వల్పోపక్షిప్తః- అనంతరమనేకధా మూలస్కంధ శాఖాపలాశాదివన్నాయకోపనాయకప్రతినాయక భేదేన బహుధా విస్తారి కార్యస్య త్రివర్గరూపస్య ఫలస్య యో హేతుస్తద్బీజమివ బీజం - తచ్చ క్వచిదాత్మాధీనసిద్ధేర్నాయకస్య త్వౌత్సాహాత్మకం - క్వచిదమాత్యాధీనసిద్ధేస్తదుత్సాహాత్మకం - క్వచిదుభయాధీనసిద్ధేరుభయోత్సాహాత్మకం చేతి ద్రష్టవ్యం- అత్రామాత్యగతోప్యుత్సాహో యాజకవ్యాపారో యజమానస్యేవ నాయకస్యైవ ఫలం జనయతీతి బోద్ధవ్యం ॥ అవాంతరేతి ॥ అవాంతరార్థైరవాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదే సామర్థ్యాత్పరమప్రయోజనస్యేతి భావః- తదవిచ్ఛేదకారణం బిందుః- తదుక్తం భావప్రకాశే - ఫలేప్రధానే విచ్ఛిన్నే బీజస్యావాంతరైః ఫలైః। తస్యావిచ్ఛేదకో హేతుర్బిందు

రిత్యాహకోపాళఇతి ॥ ప్రతిపాద్యేతి ॥ ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలోద్దేశ ప్రవృత్తత్వేనప్రధానభూతాయాః రామాదినాయక వ్యాపారరూపాయాఅంగం తత్సంబంధిత్వాదితిభావః- తదుక్తమాచార్యైః- ప్రధానం ఫలసంబంధితత్సంబంధ్యంగమిష్యతఇతి - తథాభూతాకథా - సుగ్రీవాద్యుపనాయక వ్యాపారరూపా పతాకా- వ్యాపినీత్యనేనప్రకరీవ్యవచ్ఛేదః - నను పతాకాయామపి పృథక్ఫలమిచ్ఛంతిశారదాతనయాదయః- సుగ్రీవాదీనాంతథాదర్శనాత్ -నైతన్న్యాయసహం - అంగానాంప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితిచేన్నైషదోషః - దధ్నేంద్రియకామస్యేత్యాదావంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకారాత్- నన్వంగప్రధానఫలయోరేకాశ్రయత్వం దృష్టాంతే - దార్ష్టాంతికేతు నతథేతి వైషమ్యమితిచేన్నైవం - ఫలసంతుష్టస్యైవానుచరస్యార్థక్రియాకారిత్వేనతత్ఫలస్యాపిస్వామిఫలత్వాభిమానాత్ ॥ అవ్యాపి

దెబిందురచ్ఛేదకారణం ॥ ప్రతిపాద్యకథాంగంస్యాత్పతా
కావ్యాపినీకథా । అవ్యాపినీప్రకరీ కాకార్యంనిర్వాహకృత్ఫ
లె ॥ ౮ ॥ అథముఖంనిరూప్యతే ॥ ముఖంబీజసముత్పత్తిర్నానా

నీతి ॥ లఘుః ప్రకరః ప్రకరీ-గౌరాదిత్వాత్ జీష్-తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్కాచిన్మృణాల్యాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరః పరేషామేవవేదికాదీనాంశోభాయైభవతి - ఏవమృతువర్ణనజటాయుశ్శబరీవృత్తాదివృత్తాంతరూపా ప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవఫలంజనయతి నపునస్స్వస్యేతిగ్రంథాంతరోక్తోవిశేషోద్రష్టవ్యః - అవ్యాపినీతివిశేషనిషేధస్తుపతాకోక్తప్రతిపాద్యకథాంగత్వమాత్రాభ్యనుజ్ఞాపరఇతి ద్రష్టవ్యం - కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకోంతిమ కథావయవః కార్యమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ ఇత్థమవస్థా అర్థప్రకృతయశ్చనిరూపితాః- తదుభయయుగళపంచక సమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణంక్రమేణాహ ముఖమిత్యాదినా ॥ ఏతదేవలక్షణందశరూపకాదావప్యుక్తం - తత్ర నానాభూతానామర్థానాం ప్రయోజనానాంరసానాంచ హేతుర్బీజసముత్పత్తిర్ముఖసంధిరితికశ్చిద్వ్యాచష్టే - నానార్థశబ్దస్యరసవిశేషణత్వం సాంఖ్య

త్వానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యర్థః - మతద్వయమపి సర్వేష్వపి రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయార్థశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరిక్తం ప్రయోజనజాతంవివక్షితం-అతివిహోక్తముభాభ్యాం- తేనాత్రివర్గఫలేప్రహసనాదౌరసోత్పత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి - భావప్రకాశకారస్తు॥ యథాకామోపయోగ్యత్ర శృంగారోద్భూశ్యతేరసః। అర్థోపయోగీవీరస్స్యాద్రౌద్రోపిస్యాత్క్వచిత్క్వచిత్ ॥ రణౌరూపేణధర్మార్థోపయోగీకరుణోభవేత్। అద్భుతోపిమనఃప్రీతిప్రదత్వాత్తన్ముస్యసాహ్యకృత్ ॥ తే

ర్థరససంభవాః। అంగానిద్వాదశైతస్యబీజారంభసమన్వయాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేన ముఖసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని॥ఉపక్షేపఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం । యుక్తిఃప్రాప్తిస్సమాధానంవిధానంపరిభావనా । ఉద్భేదభేదకరణాన్యన్వర్థానియథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపక్షేపః। బీజస్యబహూపకరణంపరికరః॥బీజనిష్పత్తిఃపరిన్యాసః।బీజగుణవర్ణనంవిలోభనం । బీజానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః। బీజసుఖాగమఃప్రాప్తిః । బీజసన్నిధానంసమాధానం । బీజసుఖదుఃఖహేతుర్విధానం।బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా। గూఢబీజప్రకాశనముద్భేదః। బీజానుగుణప్రోత్సాహనంభేదః । బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం। ఏతానిద్వాదశము

భయానకబీభత్సహాస్యాఃకావ్యేషుయోజితాః। తత్తన్నేతృమనోవృత్తివశాత్ప్రియ త్రివర్గగాఇత్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం త్రివర్గోపయోగిత్వమంగీచకార - తన్మతేనైకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయోజనకరసహేతుత్వంవివక్షితం- లక్షణానుగతిరపిసులభైవ - యదత్రయుక్తంతద్గ్రాహ్యం॥అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ఉద్దిశతి ఉపక్షేపఇతి॥ అన్వర్థానీతి- నపృథగ్లక్షణాపేక్షేతిభావః॥ ౧౦॥తథాపివిమందబుద్ధ్యనుగ్రహార్థ ముపక్షేపాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రతిజానీతే ॥ ఏతేషామితి ॥ కంటకశోధనన్యాయేనలక్షణానాంయథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశపవకరిష్యామః - మిథః ప్రయోగక్రమో నవివక్షిత ఇతి వక్ష్యామః ॥ ౧౧ ॥ అథసాంగం ప్రతిముఖసంధిమాహ లక్ష్యేతి॥ కేనచిదంశేన లక్ష్యత్వమపరేణాంశేనాలక్ష్యత్వం చేత్యర్థః - ప్రత్యంకనిబద్ధకార్యానుకూలానేక ప్రయోజనమధ్యే కతిపయనిష్పత్తిర్లక్ష్యత్వం కతిపయానిష్పత్తిగ

ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాం మధ్యే ఉపక్షేపపరికరపరిన్యాస యుక్త్యుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧ ॥ అథప్రతిముఖసంధిః ॥ లక్ష్యాలక్ష్యస్య బీజస్య వ్యక్తిః ప్రతిముఖం మతం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్య త్రయోదశ ॥ బిందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగాని ప్రయోక్తవ్యాని ॥ విలాసః పరిసర్పశ్చ విధూతం శమనర్మణీ॥ నర్మద్యుతిః ప్రగమనం విరోధః పర్యుపాసనం । వజ్రం పుష్పముపన్యాసో వర్ణసంహార ఇత్యపి ॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ సంభోగవిషయమనోరథో విలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుసరణం పరిసర్పః। అనిష్టవస్తువిక్షేపో విధూతం। అరత్యుపశమనం శమః। పరిహాసవచనం నర్మ। అనురాగోద్ఘాటనోత్థా ప్రీతిర్నర్మద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైరనురాగబీజ ప్రకాశనం ప్రగమః। ఛద్మనాహితాగమననిరోధనం విరోధః । ఇష్టజనానునయః పర్యుపాసనం। ప్రముఖనిష్ఠురవచనం వజ్రం । అనురాగప్రకాశనవిశిష్టవచనం పుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరచనా ఉపన్యాసః। చతుర్వర్ణనిర్వర్ణనం వర్ణసంహారః । ఏతేషాం మధ్యే పరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాం ప్రాధాన్యం॥ ౧౨ ॥ అథగర్భసంధిః॥ గర్భస్తు దృష్టనష్టస్య బీజస్యాన్వేషణం ముహుః। అస్యాప్త్యాశాపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక

లక్ష్యత్వం చేతి మతాంతరం - తాదృశస్య బీజస్య వ్యక్తిః ప్రకాశనం ప్రతిముఖమితి॥ ౧౨॥ అథసాంగం గర్భసంధిమాహ గర్భ ఇతి॥ ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా దృష్టనష్టస్య బీజస్యాపాయశంకాను వృత్త్యా విచ్ఛేదానువృత్తే ముహుః పౌనః పున్యేనాన్వేషణం గర్భసంధిరితి । అత్ర పత్తా

కాయా వైకల్పికత్వాత్తదభావపక్షేపి ప్రాప్త్యాశానియతైవ - పతాకాస్థానే తు బీజబిందోః రన్యతరస్య నివేశ ఇత్యనుపదమేవోక్తం॥ ౧౩॥ అథ సాంగం విమర్శసంధిమాహ॥ గర్భసంధావితి॥ యేన కేనాపి హేతునా క్రోధవ్య

ల్పకం ॥ పతాకా ప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేన గర్భసంధేరంగాని ప్రయోక్తవ్యాని॥ అభూతాహరణం మార్గో రూపోదాహరణక్రమాః। సంగ్రహశ్చానుమానం చ తోటకాధిబలే తథా । ఉద్వేగసంభ్రమాక్షేపా ద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగిచ్ఛద్మాచరణమభూతాహరణం । తత్త్వార్థానుకీర్తనం మార్గః। వితర్కప్రతిపాదనవాక్యం రూపం। ప్రస్తుతోత్కర్షాభిధానముదాహృతిః । సంచింతితార్థప్రాప్తిః క్రమః। ప్రస్తుతోపయోగి*సమాధానవాక్యం సంగ్రహః। లింగాదభ్యూహనమనుమానం। రోషసంభ్రమవచనం తోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలం। అపకారిజనాద్భయముద్వేగః। శంకాత్రాసౌ సంభ్రమః। ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేపః। ఏతేషాం మధ్యే అభూతాహరణమార్గతోటకాధిబలాక్షేపాణాం ప్రాధాన్యం ॥ ౧౩॥ అథ విమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌ ప్రసిద్ధస్య బీజార్థస్యావమర్శనం । హేతునా యేన కేనాపి విమర్శస్సంధిరిష్యతే॥ నియతాప్తిప్రకర్యుక్తైరంగాన్యత్ర త్రయోదశ ॥ నియతాప్తిప్రకర్యానుగుణ్యేన విమర్శసంధేరంగాని ప్రయోక్తవ్యాని ॥ తత్రాపవాదస్సంఫేటో విద్రవద్రవశక్తయః। ద్యుతిః ప్రసంగశ్ఛలనం వ్యవసాయో నిరోధనం । ప్రరోచనం విచలనమాదానం తు త్రయోదశ॥ ఏతేషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥ దోషప్ర

సనాదినా అర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనం క్రోధవ్యసనాదిజన్యో గర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్మకో విచారనిర్ణయో విమర్శ ఇత్యర్థః - తదుక్తం గర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధో వ్యసనాదిజః ।

---

* సామదానవాక్యమితి పాఠాంతరం,

విచారనిర్ణయోయస్తుసవిమర్శఇతిస్మృతఇతి॥ ౧౮॥ అథసాంగంనిర్వహణసంధిమాహబీజవంతఇతి- సంసర్గేమతుప్ - బీజయుక్తాఇత్యర్థః - యథాయథం యథాస్వంవిప్రకీర్ణానిజస్థానేష్వావస్థా ఇత్యర్థః - ఏకోముఖ్యోర్థఃప్రయోజనంయేషాంతేషాంభావస్తత్త్వం- యత్రబీజయుక్తాము

ఖ్యాపనమపవాదః। రోషసంభాషణంసంఫేటః । వధబంధాదికంవిద్రవః। గురుతిరస్కృతిర్ద్రవః । విరోధశమనంశక్తిః। తర్జనోద్వేజనేద్యుతిః । గురుకీర్తనంప్రసంగః। ఉపహాసంచలనం। స్వశక్తిప్రశంసనంవ్యవసాయః। క్రోధసంరబ్ధానామన్యోన్యవిక్షేపోనిరోధనం । సిద్ధవద్భావిశ్రేయఃకథనంప్రరోచనం । స్వగుణావిష్కరణంవిచలనం । కార్యసంగ్రహఆదానం ॥౧౮॥ అథనిర్వహణసంధిః॥ బీజవంతోముఖాద్యర్థావిప్రకీర్ణాయథాయథం । ఏకార్థ్యముపనీయంతేయత్రనిర్వహణంహితత్ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్యచతుర్దశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేననిర్వహణసంధేరంగానిచతుర్దశ ప్రతిపాదనీయాని ॥ సంధిర్విరోధోగ్రథనంనిర్ణయఃపరిభాషణం। ప్రసాదానందసమయాఃకృత్యాభాషోపగూహనం ॥ పూర్వభావోపసంహారౌప్రశస్తిశ్చచతుర్దశ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ బీజోపగమనంసంధిః । కార్యమార్గణంవిరోధః। కార్యోపక్షేపణంగ్రథనం। బీజానుగుణకార్యప్రఖ్యాపనంనిర్ణయః । మిథోజల్పనంపరిభాషా।పర్యుపాసనంప్రసాదః।వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః। దుఃఖప్రశమనంసమయః । లబ్ధస్థిరీకరణంకృతిః। ప్రాప్తకార్యానుమోదనమాభాషణం। అద్భుతార్థప్రాప్తిరుపగూహనం। ఇష్టకా

ఖసంధ్యాద్యర్థాః పరమప్రయోజన సంబంధంలభంతే సనిర్వహణసంధిరిత్యర్థః - అతోఽపక్షేపాదిషు యత్రక్వచనకార్యకారణభావసద్భావస్తత్రైవక్రమోంగీకర్తవ్యోనత్వన్యత్ర - వస్తుస్వరూపవిచారేక్రమాంగీకారేకారణాభావాత్ - లక్ష్యేష్వవ్యత్యయోపదర్శనాచ్చ - తమ

క్తం॥వస్తునేతృరసాదీనామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితో౽త్రనాం గానాం క్రమఇత్యేవనిర్ణయఇతి - నచతేషాం ప్రధానవస్తు సంబంధఏవ నిబంధనీయఇతివాచ్యం - అన్యథాపిదోషాభావాత్ - తదుక్తంనాటకప్రకాశే - ఉపక్షేపాదయః ప్రబంధేష్వాధికారికావా ప్రాసంగికావాప్రయోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాయైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని సంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యోపసంహరతి - ఏవంచతుష్షష్టీతి ॥ ౧౫॥ తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగసమృద్ధిరితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజనసమృద్ధిరిత్యర్థః - నన్వేతేషాంప్రయోజనకథనమనుపపన్నం - అంగానాంప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం - తస్యాదృష్టఫలవత్త్వనియతత్వాత్

ర్యదర్శనంపూర్వభావః । కార్యార్థోపసంహృతిస్సంహారః । శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్షష్ట్యంగసమన్వితాఃపంచసంధయఃప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాంషట్ప్రయోజనానిసంభవంతి । వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం ప్రకాశ్యార్థప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమత్కారిత్వమితివృత్తవిస్తరశ్చేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రేతివృత్తంసూచ్యమసూచ్యంచేతిద్వివిధం । అసూచ్యమపిద్వివిధం। దృశ్యం శ్రా

ఏతత్తుదృష్టంఫలం - తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధం హ్యేతద్దృష్టంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషాం లక్ష్యేషూదాహరణమూహనీయ మిత్యుపేక్ష్యపునరపి వస్తునోద్వైధావిభాగమాహ-తత్రేతివృత్తమితి॥ ద్వితీయంద్వేధావిభజతి-అసూచ్యమితి ॥ తత్ర ॥ నీరసోనుచితస్తత్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః। దృశ్యస్తుమధురోదాత్తరసభావనిరంతరఇత్యాద్యయోర్వ్యవస్థాద్రష్టవ్యా - శ్రావ్యంచేత్యత్రచశబ్దఃశ్రావ్యగతావాంతరభేదాననుక్తమశ్రావ్యభేదంచ సముచ్చినోతి - శ్రావ్యంచ సర్వశ్రావ్యంనియతశ్రావ్యంచేతిద్విధా - ద్వితీయంచజనాంతికమపవారితంచేతిద్విధా - ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వశ్రావ్యం ప్రకాశం స్యాదశ్రావ్యం స్వగతం మతం । త్రిపతాకకరేణా

స్యానపవార్యాంతరాకథాం । అన్యోన్యామంత్రణంయత్స్యాత్తజ్జనాం
తేజనాంతికం। రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిప
తాకగ్రహణంపతాకస్యాప్యుపలక్షణార్థం - తదుక్తంతద్వ్యాదిభిః-త్రిప
తాకః పతాకశ్చగండశ్చోత్రంగతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషే
ష్వపిసికీర్తితఇతి । లక్షణంత్వనయోస్సంగీతరత్నాకరే-తర్జనీమూలసం
లగ్నకుంచితాంగుష్ఠకోభవేత్ । పతాకస్సంహతాకారఃప్రసారితతలాం
గులిః।సఏవత్రిపతాకస్స్యాద్వక్రితానామికాంగులిరితి ॥ విష్కంభత్యా
దిశ్లోకశేషఃపునః అథోపక్షేపకైస్సూచ్యం పంచభిః ప్రతిపాదయేదితి
ప్రథమాంకేప్రస్తావనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదితిభోజరాజః - అన్య

వ్యంచ। తత్రసూచ్యస్యసూచనాక్రమఃపంచవిధః।తథోక్తం
దశరూపకే ॥ విష్కంభచూలికాంకాస్యప్రవేశాంకావతార
కైరితి॥ ౧౭॥ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ వృత్తవర్తిష్య
మాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః। సంక్షేపార్థస్తువిష్కం
భోమధ్యపాత్రప్రయోజితః ॥ సద్వివిధః-శుద్ధస్సంకీర్ణశ్చే
తి । కేవలసంస్కృతప్రాయశ్శుద్ధః । సంస్కృతప్రాకృత
తమిశ్రితస్సంకీర్ణః॥౧౮॥ అథచూలికా॥ అంతర్యవనికాసం
స్థైశ్చూలికార్థస్యసూచనా ॥ యత్రనేపథ్యగతైః పాత్రైర

త్రాంకద్వయమధ్యఇత్యన్యే ॥ ౧౭ ॥ సతద్వయమప్యంగీకృత్యతల్లక్షణ
మాహ వృత్తేతి॥వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః - భూ
తభావికథాసూచక ఇత్యర్థః - సంక్షేపార్థః సంక్షేపైక ప్రయో
జనకః-మధ్యపాత్రైరేకేనానేకేనవా ప్రయోజితః - తత్రైకమధ్యపా
త్రోనేకమధ్యపాత్రశ్చేతి శుద్ధోద్వివిధః - నీచమిశ్రస్తుసంకీర్ణ ఏకవి
ధః-తదుక్తం- ఏకానేకకృతశ్శుద్ధఃసంకీర్ణోనీచమధ్యమైరితి - తత్రసంకీర్ణే
పిమధ్యపాత్రసంభవాత్తత్ప్రయోజితత్వంనవిహన్యతే - అతఏవనాత్ర
నాయకపాత్రప్రవేశఇతివేదితవ్యం॥౧౮॥చూలికాంలక్షయతి-అంతరితి ॥
అంతర్గప్రధానాయవనికాఅంతర్యవనికా తత్రసంస్థాయేషాంతైః యవ
నికాంతర్వర్తిభిరప్రవిష్టరంగైరిత్యర్థః - విశేష్యమధ్యాహృత్యవ్యా

చష్టే-యత్రేతి॥౧౯॥అంకాస్యంలక్షయతిఅంకాంతేతి ॥ యత్రకృతాఖ్యాంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాట్య వ్యాచష్టే యత్రపూర్వేతి॥ ౨౦ ॥ ప్రవేశకంలక్షయతివృత్తేతి॥నీచపాత్రైశ్చేటీప్రముఖైరేకేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణైర్వృత్తవర్తిష్యమాణానాంపూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యర్థః ॥ అతఏవాస్య విష్కంభవత్ప్రథమేంకేనప్రవేశఇత్యాహ-నాద్యేంకఇతి॥ ౨౧॥ అంకావతారంలక్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విష్కంభాదివిచ్ఛేదేనభావ్యమితిభావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవపా

ర్థస్సూచ్యతేసాచూళికా ॥ ౧౯ ॥ అథాంకాస్యం॥అంకాంతపాత్రైరంకాస్య ముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూర్వాంకాంతపాత్రైరుత్తరాంకార్థఃసూచ్యతే తదంకాస్యం॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః । ప్రవేశకస్తునాద్యేంకేనీచపాత్రప్రయోజితః ॥ నీచపాత్రప్రయుక్తఃప్రవేశకఃఅద్యేంకేనయుక్తః ॥ ౨౧॥ అథాంకావతారః॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థఃపూర్వాంకార్థానుసంగతః । అసూచితాంకపాత్రంతదంకావతరణంమతం ॥ ఏభిస్సూచ్యంసూచయిత్వాదృశ్యమంకైఃప్రదర్శయేత్ ॥ ౨౨ ॥తత్రాంకస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్షనేతృచరితోబిందువ్యాప్తిపురస్కృతః। అంకోనానాప్రకారా

త్రాణామత్రానుప్రవేశాన్నతత్సూచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంతరభావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవేదంకబహిర్భావోవిష్కంభే చప్రవేశకే। ఉభయంచూళికాయాంతుయథాయోగమితిస్థితిరితి॥౨౨ ॥ దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్కీదృశోంక ఇత్యాకాంక్షాయామాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనసాక్షాన్నిర్దిశ్యమానంనేతృచరితంనాయకవ్యాపారోయత్రసతథోక్తః - బిందువ్యాప్తిపురస్కృతఃబిందుసూచనార్థం పరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః - నానాప్రకారార్థానామనేకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాం కథాసన్నివేశవిశేషా

దీనాం-రసానామంగభూతానామంగినో వారసస్య చ । నచాతిరసతో
మారంవస్తువిచ్ఛిన్నతాంనయేత్ । రసంవానతిరోదధ్యాద్వస్త్వలంకా
రలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యాపగస్వరానుపమర్దినామాశ్రయః। అత్రాంకే -
దూరాహ్వానం వధంయుద్ధం రాజ్యదేశాదివిప్లవం । సంరోధంభోజనం
స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యక్షాణినినిర్ది
శేత్।నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనచ । అధికారివధస్యాపి
క్వచిత్సూచ్యతయాల్పనార్హతా । అర్వాక్ప్రకారాంశ్చపునఃప్రత్యుజ్జీవస్య
తేయది। నాయకస్యయదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాశ్లి
ష్టస్తత్రైవాసన్ననాయకః । విదూషకాదిభిఃపాత్రైర్యోగ్యైస్త్రిచతురై
రపి । సమస్తపాత్రనిష్క్రామావసానోంకోభిధీయత ఇత్యాదిప్రతిపా
దితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా॥ ౨౩ ॥ ఏవంసూచ్యాసూ
చ్యవస్తుఖండప్రతిపాదకమంకవిష్కంభాదికం స్వరూపతోనిరూపితం -

ర్థసంవిధానరసాశ్రయః॥౨౩॥అథాముఖంనిరూప్యతే ॥ సూ
త్రధారోనటీంబ్రూతే మారిషంవావిదూషకం । స్వకార్య

అథసర్వస్యాపికావ్యార్థస్యసూచికాభారతీవృత్తిర్నిరూపణీయా - త
స్యాశ్చత్వార్యంగాని- ఆముఖంప్రరోచనావీథిఃప్రహసనంచేతి - తత్ర
వీథిప్రహసనయోః ప్రాయేణ ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతాకృ
తత్వాద్దశరూపకమధ్యే ప్రాధాన్యే నాపిపఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణం ప్రా
చీనాలంకారమార్గేణ తత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యాల్పవక్తవ్యాం ప్రరో
చనాముదాహరణసహాయ ఏవదర్శయిష్యన్ సంప్రతిసాంగస్యాముఖస్య
స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ తత్రపురుషవిశేషప్రయోజ్య
సంస్కృతప్రధానోవాగ్వ్యాపారోభారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
శ్రోతౄణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం ॥ భారతీ
సంస్కృతప్రాయో వాగ్వ్యాపారోనరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
తత్ర ప్రశంసాతఃప్రరోచనేతి - ఆముఖవిశేషఃప్రస్తావనేతికేచిత్ - ప్ర
స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యపరే - అస్యైవపర్యాయః ప్రస్తావనేతిదశరూ
పకకారః-తన్మతానుసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారఇతి ॥ ద్వావత్ర

సూత్రధారా-ఏకః పూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తు నటస్థాపకాద్యపర పర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్తకః-అత్ర తు నటీమారిషాదిసంభాషణాదయ మేవ వివక్షితః- అస్య గృహిణీ నటీ-మారిషః పారిపార్శ్వకః-నర్మసచివో విదూషకః - ఏతేషాం లక్షణాని భావప్రకాశే - ఆసూత్రయన్ గుణాన్నేతుః కవేరపి చ వస్తునః । రంగప్రసాధనప్రౌఢః సూత్రధార ఇహోదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞా తత్కళాసువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞా చ సర్వభాషావిచక్షణా ॥ నటానుయోగ్య క్రియాకృత్యేషు నటస్య గృహిణీ నటీ । భరతేనాభినీతం యో భావం నానారసాశ్రయం ॥ పరిష్కరోతి పార్శ్వస్థః సభవేత్పారిపార్శ్వకః । తజ్జాత్వప్రతిభో నర్మచతుర్భేదప్రయోగవిత్ । వేదవిన్నర్మవాదీ యో

ప్రస్తుతాక్షేపిచిత్రోక్త్యా యత్తదాముఖం ॥ ప్రస్తావనా వా
యత్ర స్యాత్కథోద్ఘాతః ప్రవర్తకం । ప్రయోగాతిశయశ్చే
తి త్రీణ్యంగాన్యాముఖస్య తు ॥ ౨౮॥ ఏషామంగానాం స్వరూ
పం నిరూప్యతే ॥ స్వేతివృత్తసమం వాక్యమర్థం వా యత్ర సూ
త్రిణః॥ గృహీత్వా ప్రవిశేత్పాత్రం కథోద్ఘాతో ద్విధైవ సః ॥
ప్రస్తూయమానకాలస్య గుణవర్ణనయా స్వతః। ప్రవిశేత్సూ

నేతుస్స స్యాద్విదూషక ఇతి- స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణ పరిషదారాధనాత్మకం ప్రస్తుతం కావ్యార్థరూపం వస్త్వాదిచతుష్టయం తదాక్షేపిణ్యా ఉభయప్రతిపాదికయేత్యర్థః - అతఏవ చిత్రోక్త్యా నాట్యాదికం యద్బ్రూతే తదాముఖమిత్యర్థః-తదుక్తం - పూర్వరంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యార్థం స్థాపయేన్నటః । దివ్యమర్త్యే సతద్రూపో మిశ్రమన్యతరస్తయోః । సూచయేద్వస్తు బీజం వా ముఖం పాత్రమథాపి వేతి - స్థాపకో దివ్యం వస్తు దివ్యో భూత్వా మర్త్యం వస్తు మర్త్యో భూత్వా మిశ్రం వస్తూభయోరన్యతరో భూత్వా సూచయేదిత్యర్థః ॥౨౮॥ అథాముఖాంగత్రయే కథోద్ఘాతం లక్షయతి॥ స్వేతి॥ పాత్రం కర్తృ-సూత్రిణస్సూత్రధారస్య వాక్యమర్థం వా కార్యార్థం వా॥ ప్రవర్తకం లక్షయతి- ప్రస్తూయమానేతి॥ కాలస్య ఋతుం కంచిదుపాదా

మేలి వచన ప్రావృత్తస్య శరద్వసంతాదే ర్గుణవర్ణనయా ఆసన్న ప్రవేశపాత్రప్రాప్త్యే నేతి భావః । ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాగ్లక్ష్మణానందీ । సురచాపనమనహేతో రఘుపతిస్సశ్శరత్సమయ ఇత్యత్ర రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాం శరద్వర్ణనసామ్యేన ప్రవేశకథనాత్ప్రవర్తకం॥ ప్రయోగాతిశయం లక్షయతి ఏష ఇతి ॥ ఏష ఇదమోరన్యతరశబ్దప్రయోగేణోపక్షేపాదిత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ నన్వనంతరముద్ఘాత్యకాదీని వీథ్యంగాన్యుచ్యంతే కథం తేషామాముఖే సంగతిరిత్యాశంక్యోభయేషామంగానామభేదాదవిరోధ ఇతి సంగమయన్నాహ వీథ్యంగానీతి ॥ నచైవం వీథ్యాముఖ

చితం పాత్రం యత్ర తత్స్యాత్ప్రవర్తకం॥ ఏషోయమిత్యుప
క్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః । పాత్రప్రవేశో యత్రా
యం ప్రయోగాతిశయో మతః ॥ ౨౫॥ వీథ్యంగాన్యాముఖాం
గత్వాదుచ్యంతేత్ర స్వభావతః । ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచ
త్రిగతే ఛలం। వాక్కేళ్యధిబలే గండమవస్యందితనాళికే। అస
త్ప్రలాపవ్యాహారమృదవాని త్రయోదశ।౨౬॥ ఏషాం స్వరూ
పం నిరూప్యతే ॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణ ప్రశ్నో
త్తరమాలారూపేణ చోద్ఘాత్యకం ద్వివిధం । అవలగితమపిద్వి
విధం । యత్రైకత్ర సమావేశాత్కార్యమన్యత్ర సిద్ధ్యతి। వ
స్తునోన్యత్ర వాయతస్స్యాద్ద్వివిధావలగితం మతం ॥ అన్య
కార్యచ్ఛద్మనా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్రి

యోరంగినోర్నామమాత్ర భేద ఇతి శంకనీయం - వీథ్యాం కథోద్ఘాతాది విశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాది సంబంధవైధుర్యం ఉద్ఘాత్యకాది సర్వాంగావశ్యకత్వం పాఠక ప్రాధాన్యంచ - ఆముఖే పునరేతద్వైరూప్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అథ సాధారణాంగాన్యుద్దేశపూర్వకం లక్షయతి ఉద్ఘాత్యకేత్యాదినా ॥ ౨౬ ॥ అన్యోన్యాలాపే గూఢార్థపదం తతః పర్యాయశ్చేత్యేవమేకా మాలా ప్రశ్నోత్తరం చేతి ద్వితీయా॥ ద్వేధా వలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృత కార్యసిద్ధేః ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్ర ప్రాసంగికత్వం చేత్యర్థః॥ అసద్భా

తంపారదార్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రం హాస్యే నవిశంపంతి॥ అసద్భూతమిథస్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృన్మతఇతి। త్రిగతంద్వివిధం - తత్రైకంపూర్వరంగాంగమపరమాముఖాంగమితివివిచ న్నుభయోః క్రమేణలక్షణమాహ॥పూర్వరంగఇతి॥ నటాదిసల్లాపఇత్యత్రాదిగ్రహణాన్మారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకాశే పూర్వరంగప్రస్తావే॥ సూత్రధారోనటశ్చైవ తథావై పారిపార్శ్వకః। సల్లాపంయత్రకుర్వంతి తదేవత్రిగతంస్మృతమితి। అత్రత్వితిప్రస్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః-తదుక్తందశరూపకే

> కృతకార్యసిద్ధిశ్చ। అసద్భూతమిథస్తోత్రంప్రపంచః (త్రిగ
> తంద్వివిధంపూర్వరంగాంగంప్రస్తావనాంగంచేతి) పూర్వరం
> గేనటాదిసల్లాపేతత్రతుసామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతం।
> ప్రియసదృశైర్వాక్యైరప్రియైర్వాలోభనంఛలం। సాకాం
> క్షస్యాపివాక్యస్యనివర్తనముక్తిప్రత్యుక్తిరూపేణవాకే(
> ళిర్ద్విత్రిధా। స్పర్ధయాన్యోన్యవాక్యాధిక్యమధిబలం। సహ
> సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం। రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యా
> నమవస్యందితం। సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేళికా నాళికా

తత్రేతి సామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంత్విహ। నటాదిత్రితయాలాపఃపూర్వరంగేతదివ్యతఇతి- ఛలంవ్యక్తం। సాకాంక్షస్యేతి। నివర్తనం - *ఉపరిప్రస్తుతమౌన్నమశ్నివామేతివదితిభావః- ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్రత్యుక్తిః-అత్రద్విత్రైరితిశేషం ప్రాంచఃపూరయంతి-అన్యోన్యవాక్యేతి-పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యాధిక్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యోక్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితికేచిత్ - తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థంసహసోదితమితి। రసవశాదితి ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన॥ సోపహాసేతి॥ నిగూఢోగోపి

---

* కులశోకహరంకుమారమేకంమహనాభైరవపారణోన్ముఖాభ్యాం। ఉపహూయకృతాదరంపితృభ్యాముపరిప్రస్తుతమౌన్నమశ్నివామేతిమహేశ్వరానందే. ... ...

తో బాహ్య ఆభ్యంతరో వా ముఖ్యార్థో యత్ర సా తథోక్తా - అతఏవ అంతర్లాపా బహిర్లాపా చేతి ద్వివిధా ప్రహేళికా - తదుక్తం విదగ్ధముఖమండనే। వ్యక్తీకృత్య కమప్యర్థం స్వరూపార్థస్య గోపనాత్ । యత్ర బాహ్యాంతరావర్థౌ కథ్యేతే సా ప్రహేళికేతి ॥ ప్రలాప ఇతి - రసస్యాపోష్ణ్యాద శైశవాదిప్రయుక్త ఇతి శేషః - అతఏవ నాయమసంగతిర్నామ వాక్యదోషః - అన్యార్థమిత్యర్థాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషాణామితి వైపరీత్యస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషా గుణా గుణా దోషా యత్ర స్యుర్మృదవం హి తదితి॥ ఏతేషామంగానాం కార్త్స్న్యేన ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి॥౨౭॥ రూపకోపోద్ఘాతరూపాం ప్రస్తావనాం నిరూప్య సంప్రతి రూపకస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపః। అన్యార్థం హాస్యలోభకరం వచనం వ్యాహారః । దోషాణాం గుణత్వప్రతిపాదనం మృదవం। ఏతేషాం మధ్యే యథాసంభవం కానిచిత్ప్రస్తావనాయాం ప్రయోక్తవ్యాని॥ ౨౭॥ అథ దశరూపకాణాం స్వరూపం నిరూప్యతే। తత్ర ॥ సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భమర్శోప సంహృతైః । పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషా మాధికారికవృత్తవత్। వీరశృంగారయోరేకః ప్రధానం యత్ర వర్ణ్యతే

అథేతి॥ తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్య స్వరూపమాహ॥ సాంగైరితి ॥ యత్రేత్థమిదం కర్తవ్యమితి కృత్స్నాంగసమేత ప్రధానోపదేశస్సా ప్రకృతిః-యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః - కృత్స్నాంగోపదేశాభావే అన్యతస్సిద్ధాంగాకాంక్షాయాం తద్వదిదం కర్తవ్యమిత్యతిదేశేన యత్రానుపదిష్టాంగ పరిపూరణం సా వికృతిః - యథైంద్రాగ్న్యాదిః- తద్వదత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్స్నోపదేశేన పరిపూర్ణత్వాదాతిదేశికాంగయోగేన వికృతిభూతానాం ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిః -తదేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి ॥ ఫలస్వామ్యమధికార స్తద్వానధికారీ అధికారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - వృత్తశబ్దేనాత్ర ప్రఖ్యాతముచితం చేతివృత్తం వివక్షితం - తదుక్తమిత్యర్థః- ప్రధా

నమిత్యనేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సూచ్యతే- ప్రఖ్యాతో రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోధీరోదాత్తోరాజర్షిర్దివ్యోవా - త దుపేతంనాటకం- ఏవమేవోక్తందశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్యుక్తోధీరో దాత్తఃప్రతాపవాన్ । కీర్తికామోమహోత్సాహస్త్రయ్యాస్త్రాతా మహీపతిః। ప్రఖ్యాతవంశోరాజర్షిర్దివ్యోవాయత్రనాయకః। తత్ప్రఖ్యా తంవిధాతవ్యంవృత్తమత్రాధికారికం । యత్తత్రానుచితంకించిన్నాయ కస్యరసస్యవా । విరుద్ధంతత్పరిత్యాజ్యమన్యథావాప్రకల్పయేదితి॥౨౮॥ పూర్వరంగోనామ నాటకాదౌకర్తవ్యఃప్రత్యూహపరిపంథికర్మవిశేషః- తదుక్తం-యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వంరంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః

తే। ప్రఖ్యాతనాయకోపేతంనాటకంతదుదాహృతం॥౨౯॥త త్ర నాందీస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ అర్థతశ్శబ్దతో వాపిమనా క్కావ్యార్థసూచనం। యత్రాష్టభిర్ద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ వా। ద్వావింశత్యాపదైర్వాపిసానాందీపరికీర్తితా॥నాటకా దిరూపకాణామాదౌవిహితంపద్యంనాందీత్యుచ్యతే। వేణీసం హారేష్టపదానాందీ। అనర్ఘరాఘవేద్వాదశపదా । బాలరా మాయణేద్వావింశతిపదా । కైశ్చిన్నాంద్యాం పదనియమో నాభ్యుపగతః॥ ౩౦ ॥నాంద్యంతరంప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి- తస్యప్రత్యాహారాదీనిద్వావింశ తిరంగానితన్మధ్యేవశ్యంకర్తవ్యానాందీ - తదుక్తంబాదరాయణేన- యు ద్యప్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్యనాటకే । తథాప్యవశ్యంకర్త వ్యానాందీవిఘ్నోపశాంతయఇతి - అతస్తత్స్వరూపంనిరూప్యతఇత్యా హ-తత్ర నాందీతి॥ చంద్రనామాంకితాప్రాయోమంగళార్థపదోజ్జ్వ లా । ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవా ప్రకల్ప్యతఇత్యాదివిశేషోప్య త్రద్రష్టవ్యః - అసాధారణత్వమస్యానివారయన్వ్యాచష్టే- నాటకాదీ తి॥ స్పష్టమన్యత్ ॥౩౦॥ అనంతరకర్తవ్యమాహనాంద్యంతరమితి॥సూత్ర ధారేణద్వితీయేన - రంగప్రసాధనంనామ సభాపతావుపవిష్టేరంగప్రవిష్ట సాంప్రదాయికసంపాదితో యవనికామగమావిర్భూతపాత్రవిశేషప్రకీ

ష్టపుష్పాంజలిపరిష్కృతో నృత్తగీతవాద్యవిశేష ప్రయోగః కేవలగీతవా ద్యవిశేషప్రయోగో గీతాదేరేకైకశః ప్రయోగో వా - ఏతచ్చ - సంగీత జ్ఞైర్బహిః స్వార్థం నాయకే ప్రేక్షకే స్థితే । ప్రవిశ్యరంగభూమిం తే తిష్ఠం తస్సాంప్రదాయికా ఇత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - తదపి రూపాంతరైరివ ద్రష్టవ్యం - భారత్యా లక్షణముక్తం ॥ అత్రార్థే సంవా దమాహ॥ రంగమితి॥ అత్ర స్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూ చనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయభావవైరూప్యం ఫలభేదా భావాన్న దోషాయేతి ద్రష్టవ్యం - నాటకేంకానకర్తవ్యాః పంచస్యానా దశాధికా ఇతి॥ అస్యాస్సాంగ్యాత్రి అసాధారణత్వమాహ-ఏషేతి॥ ముఖ్యా నియతేత్యర్థః॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి-ఉత్పాద్యేనేతి॥ ఇతివృత్తేనోపల

రంగప్రసాధనపురస్సరం భారతీవృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః కావ్యార్థస్సూచనీయః । తథోక్తం దశరూపకే । రంగం ప్రసాధ్య మధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః । ఋతుం కంచిదుపాదాయ భారతీం వృత్తిమాశ్రయేదితి ॥ ఏషా ప్రక్రియా నాటకస్యైవ ముఖ్యా ॥ ౩౦॥ అథ ప్రకరణం॥ ఉత్పాద్యేనేతివృత్తేన ధీరశాంతప్రధానకం । శేషం నాటకతుల్యాంగం భవేత్ప్రకరణం హి తత్ ॥ ౩౧॥ అథ భాణః॥ భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం శౌ

క్షితం - శేషం వస్తు - నాటకతుల్యాన్యంగాన్యాముఖాదీని యత్ర తత్తథోక్తం అయమతిదేశో యథాయోగముత్తరత్రాప్యనుషంజనీయః - ధీరశాంతప్ర ధానకమిత్యత్ర ప్రధానగ్రహణముద్దిష్టవ్యధర్మాంతరసూచకం - తాని చ దశరూపకే - అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాత్యవి ప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం ॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయం ధర్మకా మార్థతత్పరం । శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదికం॥ విపకంతరితార్థసి ద్ధిస్సాపాయః - కించ॥ త్రేధాత్ర నాయికా జ్ఞేయా కులస్త్రీ గణికోభయం। తద్వశాద్రూపకం త్రేధా తృతీయం ధూర్తసంకులం ॥ గణికా ప్రాకృతం బ్రూతే కులస్త్రీ సంస్కృతం తథేతి। ఇకృత్యంతరాపేక్షయా సంధ్యా దీనాం ప్రకరణైకకరణాత్ప్రకరణం॥ ౩౧॥ భాణం లక్షయతి-భారతీతి ॥ శౌ

ర్యసౌభాగ్యవర్ణనస్సంస్తవైః- ధూర్తాః ద్యూతకరాదయః - తేషాంచారి
త్రం స్వేనాన్యేనవానుభూతమితిశేషః - స్పష్టమన్యత్ ॥ ఏకపాత్రప్ర
యోజ్యేస్మిన్ కుర్యాదాకాశభాషితం । అన్యేనానుక్తమప్యన్యోవచశ్శ్రు
త్వైవయద్వదేత్ । ఇతికింభణసీత్యేతచ్చ వేదాకాశభాషితం । లాస్యాం
గదశకంచాత్రయోజ్యం గేయపదాదికం । భావప్రకాశికాద్యేషుతత్ప్ర
పంచః పరీక్ష్యతాం । అత్రోపరమ్యతేస్మాభిరతివిస్తరభీరుభిః॥ యత్రైక
ఏవవిటస్స్వకృతంపరకృతంవా భారతీవృత్తిభూయిష్ఠంభణతి సభాణః ॥
౩౭ ॥ ప్రహసనంలక్షయతి యత్రేతి॥ హాస్యవచఃప్రచురత్వాదిదంప్ర
హసనముచ్యతే - తత్ర శాక్యశ్రోత్రియాదివేష భాషావిశిష్టంశుద్ధం - వి

> ర్యసౌభాగ్యసంస్తవైః । సూచ్యేతే వీరశృంగారౌ చేననిపు
> ణోక్తినా॥ కల్పితేనేతివృత్తేనధూర్తచారిత్రవర్ణనం । ఏకాం
> కో ముఖనిర్వాహౌ యత్ర భాణస్స సమ్మతః॥ ౩౭॥ అథ ప్రహస
> నం ॥ యత్ర సంధ్యంగవృత్త్యంగ వర్జం భాణవన్మతం । హా
> స్యోరసః ప్రధానం స్యాద్భవేత్ప్రహసనం హి తత్ ॥ తచ్చ
> త్రివిధం - శుద్ధంవైకృతంసంకీర్ణంచేతి-తత్రశుద్ధం ॥ పాషం
> డవిప్రప్రభృతిచేటీచేటసమాకులం । వేషభాషాదిసహితం
> శుద్ధంహాస్యవచోన్వితం ॥ అథవైకృతం ॥ కాముకాదివచోవే
> షైః షండకంచుకితాపసైః । ప్రహసాభినయప్రాయం వై

టకాముక వృద్ధకంచుకిప్రముఖ వచోవేషానుకారివైకృతం - వీథ్యంగవిశి
ష్టంధూర్తచేష్టితసంకులంసంకీర్ణం- తదేతత్త్రివిధంవిభజ్యక్రమేణలక్ష
యతి-తచ్చేత్యాదినా॥తత్రశుద్ధమాహ పాషండేతి ॥ పాషండాశ్శాక్యా
దయః- విప్రా జాతిమాత్రోపజీవినోత్యంతసృజవో వా - ప్రభృతిపదేన
తాదృశా ఏవ వైశ్యాదయో గృహ్యంతే - చేట్యాదయోలక్షితచరాః- ప్ర
ధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేతైస్సమాకులం- వేషభాషాదిసహి
తమితి అర్థాదేతేషామేవేతిగమ్యతే ॥ వికృతమాహ అథేతి ॥ కాముకాద
యోభుజంగాద్యాః తేషాంవచోవేషా యేషాంతైస్తథోక్తైః - తథాషం
డకంచుకితాపసైస్తద్వేషభాషాయుక్తైరేవాన్వితమితిశేషః ॥ సంకీర్ణ

హాహా యదితి ॥ వీథ్యంగైరుద్ఘాత్యకాదిభిః - ధూర్తాశ్చగద్యూతకరాదయః॥ ౩౩॥ డిమం లక్షయతి యత్రేతి॥ ప్రసిద్ధం వస్తు-త్రిపురదాహాదయః - వృత్తయః కైశికీవర్జాస్తిస్రః - రసా దీప్తా ఏవ-అత ఏవోక్తం-శృంగారహాస్యవిధురైరసైర్దీప్తైర్నిరంతర ఇతి - అతశ్శాంతరసస్యాప్రసక్తిరేవ నాస్తీతి భావః - రౌద్రః స్థాయిత్వేన ప్రధానం యేషాం తే రౌద్రప్రధానకాః - మర్శో విమర్శః - మాయాటవోనుభావాః - తత్ర మాయేంద్రజాలయోర్లక్షణం భావప్రకాశే ॥ సద్రూపోద్భావనా మాయా స్వాత ఏవాసతః పురా। అథవాన్యపదార్థానామన్యథాకృతిరేవ వా ॥ అదేశకాలపారోక్ష్యం

కృతం తత్ప్రకీర్త్యతే ॥ అథ సంకీర్ణం ॥ యద్వీథ్యంగైస్సమాకీర్ణం సంకీర్ణం ధూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అథ డిమః ॥ యత్ర వస్తు ప్రసిద్ధం స్యాద్వృత్తయః కైశికీం వినా । నేతారో దేవగంధర్వయక్షరక్షోమహోరగాః ॥ భూతప్రేతపిశాచాద్యాః షోడశాత్యంతముద్ధతాః । హాస్యశృంగారరహితా రసా రౌద్రప్రధానకాః ॥ చత్వారోంకాస్సంధయశ్చ చత్వారో మర్శవర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్రగ్రహాదయః ॥ శేషం నాటకవత్సర్వం స డిమః పరికీర్త్యతే॥ ౩౪॥ అథ వ్యాయోగః॥ యత్ర ఖ్యాతేతివృత్తం స్యాదుద్ధతో నాయకో మతః । గర్భావమర్శరాహిత్యం డిమవద్రసపోషణం । ఏకవాసరకార్యం చ స వ్యాయోగో మహారణః ॥ ౩౫॥ అథ స

పరోక్షస్యైవ వస్తునః । మంత్రౌషధాదిభిస్సోయమింద్రజాల ఇతీరిత ఇతి - చంద్రగ్రహాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దేనోల్కా-నిర్ఘాతాదయో గృహ్యంతే - గతమన్యత్ ॥ డిమస్సంఘాత ఇతి నాయకసంఘాతవ్యాపారాత్మకత్వాడ్డిమ ఇతి ధనికః॥ ౩౪ ॥ వ్యాయోగం లక్షయతి-యత్రేతి॥ శాంతశృంగారహాస్యరహితా రౌద్రప్రధానకాష్షడ్రసాః కైశికీవర్జమితరవృత్తయశ్చేత్యేతడ్డిమవద్రసపోషణమిత్యతిదేశేన లక్ష్యతే - అస్త్రీనిమిత్తో మహారణః - తదుక్తం - అస్త్రీనిమిత్తసంగ్రామో జామదగ్న్యజయో యథేతి॥ వ్యాయుజ్యంతేస్మిన్ బహవః పురుషా ఇతి వ్యాయోగః॥ ౩౫॥ సమవకా

రంజయతి యత్రేతి ॥ శేషం నాటకతుల్యాంగ మిత్యతిదేశానుషంగా దేశానుషక్తో ముఖాద్యఖిలాంగలాభేప్యత్ర ముఖం నాటకవదిత్యతి దేశో రూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతి ద్రష్టవ్యం॥ ఏకకార్యానుబంధినాం నాయకానాం పయోధిమథనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం దర్శయతి పృథక్ఫలా ఇతి ॥ వీరప్రధానా ఇత్యనేన శృంగారాదీనామంగత్వేనానుప్రవేశః - అతఏవాత్ర మందకైశికోత్రవృత్తయశ్చేతి గమ్యతే - త్రయోఽంకా ఇతి - ప్రథమేంకే ముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయే గర్భస్య తృతీయే నిర్వహణస్య చ నిబంధో ద్రష్టవ్యః ॥ అంకత్రయే కపటవిద్రవశృంగారత్రికాణాం త్రయాణాం క్రమేణ నిబంధ ఇత్యాహ తేషు చక్రమాదితి ॥ కపటో నామ మోహః- తదుక్తం భావప్రకాశే - కపటస్య స్వరూపం తు భ్రమ

మవకారః ॥ యథాముఖం నాటకవత్సంధయోఽమర్శవర్జితాః।
నేతారో ద్వాదశ పృథక్ఫలా దేవాసురాదయః। వీరప్రధానా
శ్చరసాస్త్రయోఽంకాస్తేషు చక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
వాదికృతాస్స్యుః కపటాస్త్రయః। పురరోధరణాగ్న్యాది
నిమిత్తా విద్రవాస్త్రయః।ధర్మార్థకామానుగుణాస్త్రిప్రశ్శృం
గారరీతయః। ప్రథమేంకే నిబద్ధవ్యా కథాయామత్ర యావ
ధిః। యామావధిర్ద్వితీయేంకే తృతీయేంకేఽర్ధయామికా। అ

మో మోహాత్మకః స్మృత ఇతి॥ స చ నిమిత్తానురోధేన త్రివిధ ఇత్యాహ- వస్తుస్వభావేతి ॥ వస్తుస్వభావకపటః క్రూరసత్త్వాదిసంభవః। దైవికః కపటో వహ్నివర్షవాతాదిసంభవః। శత్రుజః కపటస్తత్ర సంగ్రామాదిసముద్భవః। కపటజన్యం పలాయనం విద్రవః - సోఽపి కపటవత్త్రివిధ ఇత్యాహ- పురరోధేతి ॥ పురరోధరణాదినిమిత్తో రికృతో విద్రవః- అగ్న్యాదినిమిత్తో దైవికో విద్రవః- వ్యాళవ్యాఘ్రాదినిమిత్తో వస్తుస్వభావకృతో విద్రవః- వ్రతాదిజనితః కామో ధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యర్థప్రాప్తిహేతురర్థశృంగారః - పరదారసురాపానాదిసుఖలలితః కామశృంగారః ॥ అంకత్రయవర్తినో వస్తునః కాలనియమమాహ ప్రథమేంక ఇత్యాది ॥ యథాలాభముద్ఘాత్యకాదీనామనుప్రవేశ ఇత్యాహ-వీథ్యంగైరితి ॥ సమంతా

దవకీర్యంతే స్మిన్నర్థా ఇతి సమవకారః- శేషం స్పష్టం॥ ౩౬॥ వీథీం లక్షయతి యత్రేతి ॥ ఏకోఙ్కో ముఖనిర్వహావిత్యాదికో భాణవదిత్యతిదేశలభ్యః । విశేషమాహ వృత్తిరిత్యాదినా ॥ శృఙ్గారోఽతిభూయసా సూచనీయ ఇత్యనేన రసాన్తరాణామత్యల్పశస్సూచనం గమ్యతే - ఉద్ఘాత్యకాదీని ప్రస్తావనాయాముక్తాని- యత్రైవం సా వక్రిసా వీథీ-వీథివదఙ్గానాం మాగణప్రవృత్తేర్వద్వామతా - ఏకపాత్రేణ పాత్రద్వయేన వా యోగో త్రాస్యేతోవగన్తవ్యః॥(ఇదమప్యత్రానుసంధేయం - అస్యాం ప్రాయేణ లాస్యాఙ్గదశకం యోజనీయం వా । సా చ స్యాత్ పరకీయా వా నాయికా త్వనురాగిణీ। వీథ్యఙ్గప్రాయవస్తుత్వాన్నోచితా కులపాలికా । లక్ష్యమ

సౌ సమవకారస్స్యాద్దివ్యం త్వైః క్కైశ్చిదన్వితః ॥ ౩౬॥ అథవీథీ॥ యత్ర భాణవదఙ్గానాం క్లృప్తిర్వృత్తిస్తు కైశికీ । శృఙ్గారః పరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోఽతిభూయసా । ఉద్ఘాత్యకాదీన్యఙ్గాని సా వీథీ వీథివన్మతా॥ ౩౭॥ అథాఙ్కః॥ యత్రేతివృత్తం ప్రఖ్యాతం ప్రధానం కరుణో రసః । స్త్రీణాం విలాపో వాగ్యుద్ధం నేతారః ప్రాకృతా నరాః । భాణవత్సన్ధివృత్త్యాదిసఉత్సృష్టాఙ్కసంజ్ఞితః॥ ౩౮॥ అథేహామృగః॥ మిశ్రమీహామృగే వృత్తం చతురఙ్కం త్రిసన్ధికం । మర్త్యదివ్యావనియమా న్నాయకప్రతినాయకౌ । ధీరోద్ధతౌ స్త్రియం దివ్యాం హ స్తు

ప్యాస్తువిజ్ఞేయం మాధవీవీథికాదికమితి)॥ ౩౭॥ అఙ్కం లక్షయతి యత్రేతి ॥ ఇతివృత్తం ప్రఖ్యాతముత్పాద్యం వేతి కేచిత్ -ప్రాకృతాదివ్యతిరిక్తాః - అత ఏవ శారదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయుక్తః పురుషైశ్శేషైరన్యైస్సమన్విత ఇతి-సుగమమన్యత్ - య ఏవంవిధస్సోయం పుత్రాదీనామివ ప్రాకృతనాయకాదీనా మాశ్రయత్వాదఙ్క ఇతి సంజ్ఞితః - అయమఙ్కో నానాప్రకారేతి లక్షణముల్లఙ్ఘ్య సృష్టత్వాదుత్సృష్ట ఇత్యుచ్యతే- అత ఏవోత్సృష్టికాఙ్క ఇతి నాటకాన్తర్గతాఙ్కవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికో వ్యాచష్ట॥ ౩౮॥ ఈహామృగం లక్షయతి॥ మిశ్రమితి॥ గర్భావమర్శరహితాస్త్రయస్సన్ధయో యస్మిన్ తత్త్రిసన్ధికం - ఆభాసరసయోరనురాగ

శూన్యనాయికానురక్తత్వాదితి భావః - అత ఏవోక్తం దశరూపకే దివ్య
స్త్రియమనిచ్ఛంతీ మపహారాదినేచ్ఛ ఇతి - అవధం యుద్ధమజాయుద్ధక
ల్పమిత్యర్థః- గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాం నాయికాం నాయకోఽస్మిన్నీ
హత ఇతీహామృగః- అస్యారూపకసామగ్ర్యాస్సోస్వస్మైషమూలత్వం వార
యతి- ఏషేతి॥ ౩౯॥ ... ... *

కేవలోద్దేశలక్షణాభ్యాం రూపకసామగ్ర్యా దుర్గ్రహత్వాద్రూప
కాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పత్వం హృది నిధాయ జిజ్ఞా
సుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రోదాహ్రియత ఇతి ప్రతిజా
నీతే-తత్రేతి ॥ అథ సాంగం నాటకముదాహర్తుమారభమాణో విద్యానాథ
స్తత్ప్రత్యూహ పరిపంథినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామాచ కాముకౌ। అవధం యుద్ధమన్యోన్యమాభాసరససమో
స్తయోః॥ ఏషా ప్రక్రియా దశరూపకోక్తరీత్యనుసారేణ॥ ౩౯॥

నాటకోదాహరణప్రారంభః

తత్ర సాంగం నాటకముదాహ్రియతే ॥ భద్రాం కౌతుకవే
దిమాగతవతోరన్యోన్యమాసేదుషో శ్శైలైర్మేరుహిమాచల
ప్రభృతిభిర్దైవైర్హరీంద్రాదిభిః । వ్యాప్తాం పార్శ్వయుగే
పురోఽంబుజభువా పశ్చాచ్చ మేనాదిభి స్సాధ్వీభి శ్శివయోర

రూపమంగళాన్వితాం నాందీమాదావుదాహరతి॥ భద్రామితి ॥ భద్రాం
విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిష్కారేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగేవ
ధూవరప్రత్యాసన్నైశ్శైర్మేరుహరిప్రభృతిభిర్వ్యాప్తాం - పురోభాగేఽం
బుజభువా యాజ్ఞికేన బ్రహ్మణా - తదుక్తం శ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణ
కాండే-దాతా మహీభృతాం నాథో హోతా దేవశ్చతుర్ముఖః । వరః ప
శుపతిస్సాక్షాత్కన్యా విశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీతదా
దిభిస్సాధ్వీభిః పురంధ్రీభిః-పశ్చాద్భాగే వ్యాప్తాం - కౌతుకవేదిం వివా
హోత్సవ వితర్దికాం ఆగతవతోః ప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషోః
యథామిథస్సంస్పృశ్య తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థాన ముపవిశ్యా
న్వారబ్ధా యామిత్యాపస్తంబస్మరణాత్ - శివయోః పార్వతీపరమేశ్వర

యోః-పుమాన్‌స్త్రియేత్యేకశేషః- వివాహేభవా వైవాహికీ - అపాం
గసరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః - ఇదమపితత్రైవోక్తం- దేవోఽపిదేవీమా
లోక్యసలజ్జాంహిమశైలజాం। నతృప్యతినతాపాంగీసాచదేవంవృషధ్వ
జమితి- సావఃపాత్వితిసంబంధః ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి ఏషేతి ॥
౧॥౨॥నాంద్యంతఇతి- నాందీంప్రయుజ్యపూర్వసూత్రధారేణనిర్గతఇత్య
ర్థః ॥ సూత్రధారఇతి - ద్వితీయోనటాఖ్య ఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్టఇతిశే
షః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాధ్యేత్యాదినాతత్కృత్యముక్తం ॥
తదాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయి

పాంగసరణిర్వైవాహికీపాతువః ॥ ఏషా ద్వావింశతిపదా
నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తయోశ్శివయోర్వర్ణనయా
సకలనరేంద్రపరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనరూపా కించిదర్థశక్త్యాసూ
చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్సిద్ధింమహాలక్ష్మీర్జగద్రక్షాధురంధరా।
విష్ణువక్షస్స్ఫురన్మాలావిహితాలయతోరణా ॥ ఏషాచనాం
దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా॥ ౨॥ నాంద్యం
తేసూత్రధారః-సమంతాదవలోక్యసహర్షం॥ కథమాసూ
త్రితఏవసమంతతోరంగమంగళవిధిః॥ తథాహి ॥ ఆవిష్కు
ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధురీం। సంగీతోపనిషద్విద్యాం
వీణాః ప్రస్తావయంత్యమూః ॥ ఏతద్రంగప్రసాధనం॥ ౩॥సప్ర

కైస్సన్నద్ధమానద్ధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః ॥ త్రివిధంరంగప్రసా
ధనముక్తంతత్రద్వితీయముదాహరతి ఆవిరితి ॥ శబ్దానాంవాద్యవిశేషా
ణాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ ష్యఞంతాత్ ఙీ
ష్ప్రత్యయేయస్యేతియలోపేమాధురీతిసిద్ధం - అతఏవాహవామనః -
ష్యఞష్షిత్కరణాదీకారోబహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం
తామేవవిద్యాం - ఉభయత్రమౌరజికావైణికాశ్చలక్ష్యంతే॥ ౩॥ అథ
శ్లోకైఃకావ్యార్థసూచకై రిత్యాదినాభారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
దుదాహరతి- భూభృదితి - యస్యదేవస్యభూభృత్సుతామహాదేవాపా

త్యతీపరమేశ్వరౌ- పితరౌమాతాపితరావితివిశ్రుతౌ - పితామాత్రేత్యే కశేషః - కదాచిల్లీలయాగౌరీగిరిశౌగజాకారేణవిహరమాణౌ గజానన మజీజనతాం-తదుక్తంస్కాందపురాణే-ప్రశస్తమత్తమాతంగ వపుర్భూ త్వాథభూతపః । భ్రమమాణోవనేతస్మిన్క్రీడాంస్వీకృతవాన్విభుః । తమాలోక్యమహాదేవీమహేశేచ్ఛానువర్తినీ । కరిణీరూపమాస్థాయతేన సావిచచార హేత్యాదినా - ఏకస్మిన్నర్ధేనరస్యేతరస్మిన్కరిణశ్చాకృతిర్య స్యసోయంనరనాగాకృతిః- తథాపిశ్రీమాన్ రమణీయస్సదేవోగణేశోవ స్సామాజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యార్థః- సూచ్యార్థస్తు - యస్యక థానాయకస్యభూభృత్సుతారాజపుత్రీముమ్మడంబా- మహాదేవస్తన్నా మకోమహారాజః - పితరావితివిశ్రుతౌ-నరనాగానరశ్రేష్ఠాః - సింహశా ర్దూలనాగాద్యాఃపుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాఇత్యభిధానాత్ - ఉపమితస

హార్షం॥భూభృత్సుతామహాదేవాపితరౌయస్యవిశ్రుతౌ।నర
నాగాకృతిశ్శ్రీమాన్సదేవశ్శ్రియసేస్తువః ॥ ౪॥ ఊర్ధ్వముద
లోక్య । చిరాదసుకరాలేనకాలేనాపగతముద్దినానిదిఙ్ముఖాని ॥
యతః॥విహారద్రాజహంసశ్రీర్విలసన్మిత్రమండలః। ప్రసా

మాసః- తదాకృతిః-నలనహుషదిలీపాదిసదృశఇత్యర్థః - సదేవోరాజా దేవస్సురేషునరేరాజ్ఞీతివిశ్వః- అత్రద్వయోరప్యర్థయోర్వాచ్యత్వాభా వాన్నశ్లేషః- నాపిశబ్దశక్తిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ సంబంధాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోవస్తుధ్వనిః- అతఏవోక్తమలంకారసర్వస్వే శ్లేషాలంకారప్రస్తావే - యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ లోవస్తుధ్వనిర్బోద్ధవ్యఇతి॥ ౪ ॥ ఋతుంకంచిదుపాదాయతీసమంశము దాహరతి-ఊర్ధ్వమిత్యాదినా ॥ విహరంతీరాజ్ఞశ్చంద్రస్యహంసావా చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశ్రేష్ఠాస్తల్లక్ష్మీవిహా రభూమిరిత్యర్థః - విలసత్ప్రకాశమానంమిత్రమండలంసూర్యమండలం అన్యత్రసుహృత్సమూహోయత్రస తథోక్తః - ప్రసన్నఃఏకత్రమే ఘాపగమాదన్యత్రస్వభావాచ్చేతిభావః - సన్మార్గంనక్షత్రమార్గం అన్య

త్రసాధుమార్గం ప్రసాధయతి భూషయతి - అత్ర ప్రస్తుత శరద్విశేషణ సామ్యేనాప్రస్తుతరాజసూచనాత్సమాసోక్తిః - అతఏవేదంగుణీభూత వ్యంగ్యం - నపునఃపూర్వవద్ధ్వనిరితిబోద్ధవ్యం ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజ యతి-కావ్యార్థేతి॥౫॥అథసామాజికానుగ్రహమాశాస్తేసవినయమిత్యా దినా ॥ భాగధేయవివర్తస్యభాగ్యపరిపాకస్య-కళార్ణవోనామనాట్య వేదాచార్యః॥ ౬॥ ఆకాశభాషితేనతదీయముత్తరమాహ, ఆకాశఇతి॥ తల్లక్షణంతు॥ కింబ్రవీష్యేవమిత్యాదివినాపాత్రంబ్రవీతియత్ । శ్రు

ధయతి సన్మార్గం ప్రసన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యార్థసూచకా ఖ్యాంశ్లోకాఖ్యా ఋతుసమాశ్రయణేన సంస్కృతప్రా యనరాశ్రిత వాగ్వ్యవహారరూపా భారతీ వృత్తిః కథితా ॥ ౫॥ సవినయముపసృత్య। సభాభిముఖమంజలింబద్ధ్వా। భోభో మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్య రా శేః కాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య సతతమ హోత్సవ మాసేదివాంసో విద్వాంసః కళార్ణవనాట్యవే దాచార్యస్య పుత్ర మభినయదర్పణం మా మభిమతరూప కప్రయోగానుజ్ఞయా పరమనుగృహ్ణీత॥ ౬ ॥ ఆకాశేకర్ణంద త్త్వా - కింబ్రూథ ॥ యస్మిన్ జగన్మంగళ మస్తి వస్తు యస్మై స్వయంభూః స్పృహయత్యజస్రం । తచ్ఛ్రోత్రయోర్లో చనయోః పథాం నః శృంగాటకం నాటకమావిరస్తు, ఇతి॥ ౭ ॥ సహర్షం॥అస్మన్మనోరథసంవాద్యేవపరిషదాదేశః। యత్ప్రి

త్వైవానుక్తమప్యేకస్తత్స్యాదాకాశభాషితమితి॥యస్మిన్నితి ॥ స్వయం భూరీశ్వరో యస్మైవస్తునేఽజస్రంస్పృహయతి - స్పృహేరీప్సితఇతిసం ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేస్తీతి యో జనా । వాచికాభినయేనశ్రావ్యత్వాదితరాభినయేన దృశ్యత్వాచ్చాహ శ్రోత్రయోరిత్యాది- శృంగాటకంచతుష్పథం- తన్నాటకమావిరస్తు - ఇతిశబ్దఉత్తరసమాప్త్యౌ ॥ ౭ ॥ సంవాదేనసంతుష్యన్నుత్తరార్ధముద్ఘాట యతి- సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందైవానుకూల్యంజాతమి

త్యాహ అహో ఇతి ॥ సభా గుణగ్రాహిణీతి భావః - మహార్ఘా మహా మూల్యాః - నటానామామ్నాయో నాట్యం - ఛందోగౌక్థికేతిఞ్ప్రత్యయః- తస్య శ్రుతిశబ్దేనచూతవృక్షాదివత్సమానాధికరణసమాసః- తస్యాః పారం దృష్టవాన్ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా - దృశేః క్వనిప్ - సుధాముచోఽమృతవర్షిణ్యః ॥ ప్రరోచనాముదాహరణే యోజయతి - ప్రశంసయేతి- ప్రస్తుతార్థస్యేతి శేషః- అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితి శే

తాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాం మనసి వర్తతే। అహో సర్వంసుఘటితమనువిధాత్రా విధాత్రా ॥ యతః ॥ సభా స్వయం భూపరమేశ్వరస్య ప్రతాపరుద్రస్య గుణా మహార్ఘాః । అహం చ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా సుధాముచస్సూక్తవేశ్చ వాచః ॥ ఏషా ప్రశంసయాభిముఖీకరణరూపా భారతీవృత్తేరంగం ప్రరోచనా ॥ సవిమర్శంకథమస్మత్ప్రియసీ సంగీతశారికాచిరయతి ॥ ౮ ॥ ప్రవిశ్యనటీ-పురోవలోక్య సస్పృహం ॥ కిం భారఉ ఎసుం వఇ మంజీరరవో సహావ విహరంతీఏ। అహ సంగీఅసు ఇం వావింణాదణంటంపముహతూరణిణాఓ॥ ఛాయా ॥ కింభారత్యాశ్శ్రియ తేమంజీరరవస్సభాయాం విహరంత్యాః । అథసంగీతశ్రుతిర్వా విజ్ఞాతం నాట్యప్రముఖతూర్యనినాదః ॥ ఏతత్సామ్యాదనేకార్థయోజనరూపం త్రిగతం ప్రస్తావనాంగం॥౯॥ఉపసృత్య । అంజఇఅమ్మిఆణవేదుకోణిఓఓఅణుంఠీఅదు త్తి॥ఛాయా॥ ఆర్య ఇయమస్మి ఆజ్ఞాపయతు కో నియోగోనుష్ఠీయతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారః ॥

షః॥ పేక్షకాద్యన్ముఖీకారః ప్రస్తుతార్థప్రశంసయా । ప్రరోచనేతిలక్షణాత్ ॥ ౮॥కి మితి॥ భారఉఎఇత్యత్ర ఏకారస్య ఏదోతోః క్వచిత్స్వరూపేణ ప్రాప్తస్వ ఇతి హ్రస్వః, ఎవమన్యత్రాపి వృత్తానుసారేణ ద్రష్టవ్యం ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి, ఏతదితి ॥ ప్రస్తావనాంగమిత్యనేన పూర్వరంగాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః ॥ ౯ ॥ ఇయమస్మి ఆజ్ఞాపయతు కో నియోగోనుష్ఠీ

యతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారో విలంబితవతీం నటీముపాలభతే యదితి॥ ధ్రువాలక్షణం వక్ష్యామః-మాధుర్యం గాయనీవిశేషగుణః - తదుక్తం శార్ఙ్గదేవేన- రూపయౌవనశాలిన్యో గాయన్యో గాత్రవన్మతాః । మాధుర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియా ఇతి - చారుభిః ప్రియదర్శనైః - అంగహారేషు లలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహారైరిత్యర్థః - సప్తమీశౌండైరితి బహువచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యం మృదునర్తనం- లాస్యం తు సుకుమారాంగం మకరధ్వజవర్ధకమితి లక్షణాత్ - గాస్యామీత్యాదీనాం స్థానినోఽస్మదోఽహమితి విశేషణం ధ్రువాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం- అత్ర - ధ్రువాగానాదికం సర్వం నిర్వహామీతి ప్రాగుక్తవత్యా భవత్యా సర్వమేవం నిర్వ్యూఢమితి విపరీతలక్షణయా న నిర్వ్యూఢమితి లభ్య

ఆర్యే॥ యద్గేహాకలకంఠనాదమధురం గాస్యామి గీతిం ధ్రు
వాం లాస్యం చారుభి రంగహారలలితై రావిష్కరిష్యామి
యత్ । రక్ష్యం యత్రిలరంగమంగళవిధిం సంపాదయిష్యామ్య
హం ప్రాగిత్యుక్తవతీ తదద్య నిపుణే నిర్వ్యూఢమేవం త్వయా॥
ఏతత్ప్రియసదృశైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ ఛలం॥
౧౧॥ నటీ॥ సభయం॥ ణంటసామంగి సమంగీకాదుపిళబిఅ ।
సంజీకిఆఖు ఏసా । కేణఉణ రూవపణపఓఓఉపంకమిాఅదు॥

తే- అత్ర నర్తనోపయోగికరపాదాదికర్మవిశేషః-కరణం తు పుష్పపటాది- తదుక్తం సంగీతరత్నాకరే - స్యాత్ క్రియా కరపాదాదేర్విలాసేనా త్రుటద్రసా । కరణం నృత్తకరణం భీమవద్భ్రమసేనవదితి- తత్సముదాయసాధ్యో నర్తనప్రయోగవిశేషః అంగానాముచితదేశప్రాపణేన హారప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహార ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం - అంగానాముచితే దేశే హరణం సవిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహారోఽభిధీయతే॥ యద్వాహారో హరస్యాయం ప్రయోగోంగైర్నిత్తిస్మృత ఇతి - లలితాదిలక్షణం బహ్వపేక్షమిహావిస్తరభయాన్న లిఖ్యత ఇత్యన్యతో ద్రష్టవ్యం॥ ౧౧॥ నాట్యసామగ్రీం సమగ్రీకర్తుం విలంబితం - సజ్జీకృతాక్షిల్పే

షా- కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥ ౧౨॥ సంస్కృతమా శ్రిత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతిపఠతి - వచి రయించారాదికః ॥ నాళికాఖ్యమంగంవక్తుం బహిర్గాపాంప్రహేళికా మాహ తేజఇతి॥ నాళికాలక్షణేసోపహాసవిశేషణం కృతాకృతమితి హృ దయం-అతఏవోక్తమేషానిగూఢార్థానాళికేతి॥ ౧౩॥ ణిగూఢత్థమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రీంసమగ్రీకతుర్ణంవిలంబితం। సజ్జీ కృతాఖల్వేషా । కేనపునారూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర ॥ సన్నియమేవరూపయిత్వేతిపత్రికాంద దాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥ తేజః పర్యాయహారయోః కింకింసంబోధనంమతం । కిమాశీ ర్వాదవిషయోవిద్యానాథకృతిశ్ఛకా॥ ౧౩॥నటీ॥ సమందస్మి తం ॥ ణిగూఢంథఖుఏదఛేఆణవఅణపడిహాఇ - కీరిసఉత్తర ణిరూవేదుఅంజో ॥ ఛాయా॥ నిగూఢార్థంఖల్వేతచ్ఛేకానాం వచనంప్రతిభాతి - కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూ త్ర॥అయిసువ్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణ మితిప్రతీ యతఏవ॥ ఏషానిగూఢార్థానాళికా॥౧౪॥నటీ ॥ కహంకహాణా అఅణామహెఆణుబధ మణోహార ఖునాడఅ । పఅవోపప దకిఅతంసరంణోణామకహంజా అంతిపుంఛీఅది ॥ ఛాయా ॥ కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహారం ఖలునా టకం । ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితి పృచ్ఛ్యతే.౧౫॥సూత్ర॥ప్రియేశ్రూయతాం ॥ తంసుజాతంప

కావిదగ్ధాః ॥ ౧౪ ॥ కథంకథానాయకనామధేయానుబంధమనోహారం ఖలునాటకం - అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరా జ్ఞోనామకథంజాతమితిపృచ్ఛ్యతే - అత్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణేపి కథంతర్కే-విస్మయేసంపదుద్భవఇతిభావప్రకాశవచనాత్ ॥౧౫॥సూర్య సదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్ర ఇతి సంజ్ఞాసంజాతేత్యుత్తరమాహ తమితి ॥

౧౬ ॥ వీరావతారత్వాద్వీరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోరితి ॥ ౧౭ ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేనైతన్నామయుగళం శ్రూయతే ॥ అథావలగితస్యద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్యేతి ॥ ప్రకృతకార్యంనాటకప్రయోగరూపం ॥ ౧౮ ॥ అహోఇతి ॥ ప్రతాపోంకశ్చ

ముద్వీక్ష్యతూర్ణ్యాంరవిమివోదితం। ప్రతాపరుద్రఇత్యాఖ్యా
మకరోత్కాకతీశ్వరః॥ ౧౬॥ అన్యచ్చ॥విష్ణోర్విశ్వైకవీరస్య
కాకతీయకులేస్థితం । అవతారమముంజ్ఞాత్వా వీరరుద్రంప్ర
చక్షతే ॥ ౧౭ ॥ నటీ॥ లోఆణకంణజుఅళంసభాఅహేవిణవిద
ణామజుఅళంసుణీఅది- చిరంసణంటవింజాణువంటణంఫళింఅ- జే
ణలోంఅమంగళంకాకఇణరిందచరింఅంఅహిణీఅంజఇ ॥ ఛాయా ॥
లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం
శ్రూయతే - చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనంఫలితం - యేనలో
కమంగళంకాకతినరేంద్రచరితమభినీయతే ॥ ఏతన్నాట్యప్ర
సంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలగితంద్వితీయం ॥ ౧౮ ॥
సూత్ర॥అహో ప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్మత్యాః । య
దియంకవీనాంప్రశ్నోత్తరమాలికా ॥ యథాకిల ॥ కింలోక
శ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః। కింమంగళంప్రతా
పాంకరుద్రస్యచరితాద్భుతం॥ ఏతత్ప్రశ్నోత్తరమాలారూ
పముద్ఘాత్యకం। ౧౯ ॥నటీ॥ అంఅ*పరివంటణేణసంవంసఘుటీఅ
ది॥ ఛా॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే॥ సూత్ర॥ఆర్యే॥
త్వయాదారైరుదారశ్రీర్నాట్యసంపదియంమమ । ప్రబం

ధ్నాంయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య ॥ ద్వితీయ ఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యాహ ఏతదితి ॥ ౧౯ ॥ మిథస్తోత్రమాత్రమపిప్రపంచలక్షణంమిత్యాహ అప్యేత్యాదినా ॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే॥ త్వయేతి॥ దారైః కళత్రైః - భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారా ఇత్యమరః - విదగ్ధకవి

పా* పరిణంతణేణ- పరివర్తనేన.

ప్రియాఫణితిర్విదర్భఫణితిః తత్ప్రశంసేత్యావైదర్భ్యా ॥ ౨౦ ॥ ఏతాదృశగుణ మహార్ఘప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వత స్తస్యకవే స్సంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోస్త్రిరావృత్తిరూపాం వాక్కేళిమాహ- మాతరితి ॥ అత్ర మాతృశబ్దేన కవేర్భారత్యాం భక్తివిశేషో వత్సశబ్దేన తస్యాస్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చ సూచ్యతే ॥ కవిరాహ తవేతి ॥ భారతీ ప్రయోజనంపృచ్ఛతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ- జిహ్వేతి ॥ భారతీ స్మరణమభినీయైవాహ-జ్ఞాతంత ఇతి - ప్రాగ్ధనానిమిత్త

ధలక్ష్మీరిత్యేవవిదర్భఫణితిస్ప్రశౌ ॥ ఏషమిథస్తోత్రరూపః ప్రపంచః॥ ౨౦ ॥ నటీ॥ ఏఆరిసగుణమహంఘపఆవరుందచరిఅంఅహికరిఅతోతంసకఇణో సంపుణో సరంసఈపసాదో ॥

ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహార్ఘప్రతాపరుద్ర చరితమధికుర్వత స్తస్యకవేః సంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః॥ ౨౧॥ సూత్ర ॥ ఆర్యేఏవమేవ- నన్వేషాకవిభారత్యోర్వాక్కేళిః ॥ యథాకిల॥

మాతర్భారతివత్సకింతవ కృపాంయాచేద్య కింప్రస్తుతం జిహ్వాకాకతివీరరుద్రనృపతేస్తోత్రాయసన్నహ్యతి । జ్ఞాతంతేవిహారంతు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వం గన్మౌళితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాన్యోన్యసంలాపరూపావాక్కేళిః ॥ ౨౨॥ నటీ॥ అహ్మాణంఈరిసంణరేందచ

మితి శేషః - సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వంగన్మౌళితరంగిణీ కలకలారంభస్య సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తఖండపరశుదోధూయమాన జటాజూటవిజృంభమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః తత్కల్పా ఇత్యర్థః - కర్తరిభువ ఇతి ఖుకఞ్ప్రత్యయేముమాగమః - వాగ్లహరయోవాగ్వైఖర్యః - విహారంతుప్రవర్తంతాం - యదిజ్ఞాతమిత్యేకంవాక్యం - తదాసమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశావక్తవ్యా ఇతినియమాద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగాత్పదాత్పరస్యయుష్మదోవిధీయమానస్తేమయావేకవచనస్యేతితయాదేశోనస్యాత్

౨౨॥ అమ్లాణమితి ॥ ౨౩॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కుర్వన్నాహ కించిదిత్యాది॥ ఆః కోపే- ననురవధారణే - యోగ్యతయా సామర్థ్యేనకర్తృత్వ్రి।౨౪॥ నటీ స్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కరోతి-సంగీదేతి॥ సంగీతసారస్యమహార్ణవఉద్వేల్యతే ప్రవర్ధ్యతే - అవధానయానపాత్రమారోహత్వార్యః- అవహితోభవేత్యర్థః- అతఏవాధిబలమిదమిత్యాహ-ఏత

రిఆణుఊలోణంటాడంబరో హోయాఇణ వెంతిసంఝుసేణవేవఇ మేహిఅఅ ॥ ఛా ॥ అస్మాకమీదృశనరేంద్రచరితానుకూలో నాట్యాడంబరో భవతి న వేతి సాధ్వసేన వేపతే మే హృదయం ॥ ౨౩॥ సూత్ర॥ కించిత్సూయం। ఆః కిముచ్యతే। నిరవద్యానసుమన్నాట్యవిద్యాసామగ్రీ । కీదృశీ పునస్తవగీతిర్యోగ్యతయాభవిష్యతి ॥ ౨౪॥ నటీ॥ సంగీదసారంసమహాంణవోఉంవేంళఇ-అవహాణజాణపంతఆరోహదుఅంజో॥ ఛా॥ సంగీతసారస్యమహార్ణవ ఉద్వేల్యతే అవధానయానపాత్రమారోహత్వార్యః।ఏతదన్యోన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥౨౫॥ సూత్ర॥ చిరమవహితఏవాస్మి। సన్వీయముపక్రమ్యతే ధ్రువా । నటీకర్తృకధ్రువాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితిగండం। ౨౬॥ నటీ॥ సస్మితం। కహంఅంజో ధువంగాఅఇ॥ ఛా ॥ కథమార్యో ధ్రువాం గాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమర్థోక్త ఏవత్వరా నాట్యవిద్యేతి శేషం న జిఘ్రతి । ఏతదుక్తస్యాన్యథా యోజనరూపమవస్యందితం । ఆర్యే నానంద ధ్రువాగానోత్సుకం తవ చేతః । తదారభ్యతాం గీతిః॥౨౮॥నటీ - తథాకరోతి॥

దితి॥ ౨౫॥ చిరమిత్యాదిగండాంతం స్పష్టం॥ ౨౬ ॥సూత్రధారవాక్యం విడంబయతి సస్మితమితి॥ కథమార్యో ధ్రువాం గాయతి॥ ౨౭॥ ధ్రువా నాట్యవిద్యేతి మే వివక్షితం - తదర్థోక్త ఏవ త్వమన్యథా మన్యస ఇత్యాహ అయీతి॥ త్వరాకర్త్రీ- ధ్రువాగానోత్సుకమితి - అన్యథా తన్మయి నారోపయేతి భావః ॥ ౨౮॥ నటీ రాజ్యలక్ష్మీం శరత్కాలసరసీం చ ప్రస్తుత్య ప్రవృ

త్తాంధ్రువాంగాయతి-శచ్చీతి ॥ ఇహహి ఇయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీః శౌర్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవలితానిభువనాంతరాణి లోకాంతరాణి
యస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్వీమండలశోభా చ
రాజ్ఞోనృపస్యప్రసాధనంకరోతి- -అన్యత్ర ఇయంసరసీధవళితంకాలుష్యా
పగమేననిర్మలీకృతం భువనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతథోక్తా - వి
లసత్కువలయశ్రీరుల్లసన్నీలోత్పలసంపత్తిశ్చ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
ధనంకరోతి - రూపకేష్వతాపన్యాగ్గాభినయేనప్రావేశికీప్రభృతయః పం
చధ్రువాఃప్రయోక్తవ్యాః- తదుక్తం ॥ ధ్రువాఃపంచప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయఇతి - తత్రేయమంతరానామధ్రువా-తల్లక్షణంతుభా

శంభీసరంసఈఅఇమాధవళిఅభువణంతరావిరాఅంతీ । విళస

తకువళఅసిరీరాఅంసపసాహణంకుణఇ॥ ఛా ॥ లక్ష్మీస్సరస్వతీ

చఇయంధవళిత భువనాంతరాపిరాజంతీ। విలసత్కువలయ

శ్రీరాజ్ఞఃప్రసాధనంకరోతి ॥ ౨౯॥ సూత్ర ॥ అకర్ణ్యసరసా

వేశం॥గాఢాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షురగళత్సుధాం। ధ్రువాం

కరోమిసర్వాంగేశ్రోత్రైకామృతవర్షిణీం ॥ పఠరసవశా

దసంగతార్థవ్యాహారరూపోసత్ప్రలాపః॥ ౩౦॥నటీ॥సోపహా

సం ॥ సుఉమారాఖువిసా అంఅంసణింద ఆలిగణవేంలణంస

వప్రకాశే॥ సర్వాసామంతరావస్తురసాదివశకల్పితా । అంతరాసాధ్రు
వాజ్ఞేయానాట్యాభినయరంజనీతి- విశేషాంతరాణితత్రైవ ద్రష్టవ్యాని
విస్తరభయాదిహనలిఖ్యంతే॥ ౨౯॥ రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరతి
గాఢేతి ॥ పూర్వంశ్రోత్రయోరేకంముఖ్యమమృతంవర్షతితాచ్ఛీల్యేన
తాంతథోక్తాం - సంప్రతిగాఢాలింగనసమ్మర్దేన ప్రత్యక్షురందాద్రియాస
దృశాదశేషాదపివర్ణాద్గళత్సుధాంసతీంధ్రువాంసర్వాంగేకరోమి ॥ ౩౦॥
సూత్రిణోసత్ప్రలాపముద్ఘాటయితుమాహ-సోపహాసమితి॥సుకుమారా
ఖల్వేషా ఆర్యస్యకర్తుర్నిర్దయాలింగనస్యవేల్లణంక్షేపణం ప్రేరణంప్ర
యోగమితియావత్ - నసహతే- క్షిపప్రేరణఇత్యస్యధాతోఃక్షిపేర్వేల్ల

ఇత్యాదినా వేల్లాదేశః ॥ ౩౧ ॥ దోషం గుణీకరోతి ॥ రసేతి ॥ తరళా రసలోలా యే విపశ్చితో విదగ్ధా రసాస్వాదేన మాద్యంతి పరవశా భవంతి తఏవ లోకే భావుకాశ్చర్వణనిపుణాస్సంతో హృదయాళవస్సహృదయా భవంతి- హృదయాదాళుజన్యత ఇతి రసస్యాళుత్వాళుచ్ఛ్రిత్యయః - యేషాం కావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురే వర్ణనీయతన్మయీభవనయోగ్యతా తఏవ హృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇత్యభినవగుప్తాచార్యాః ॥ ౩౨ ॥ ఆర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయితు ॥ ౩౩ ॥ సూత్రధారో

హాసి ॥ ఛా ॥ సుకుమారాఖల్వేషా ఆర్యస్యనిర్దయాలింగనక్లే
షణంనసహతే। ఏషహాస్యలోభకరో వ్యాహారః ॥ ౩౧ ॥ సూ
త్ర ॥ సవ్రీడం ॥ రసాస్వాదేనతరళా యేమాద్యంతి విపశ్చితః।
తఏవ భావుకా లోకే భవంతి హృదయాళవః ॥ ఏతద్దోషస్యగుణ
త్వారోపాన్మృదవం ॥ ౩౨ ॥ నటీ ॥ అంబొఅణంతరకరణిజ్జంణిరూ
వేదు ॥ ఛా ॥ ఆర్యోఽనంతరకరణీయంనిరూపయతు ॥ ౩౩ ॥ సూత్ర ॥
నన్వయమిదానీంసభాపతిర్దైవస్స్వయంభూరుపశ్లోక్యతే ॥ స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతేః । రుద్రస్యమహి
మా భాతి విశ్వానుగ్రహకారిణః ॥ నేపథ్యే ॥ భో భో స్సత్యం స
త్యం । సర్వాంగ విలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతిరేవా
యం రుద్ర ఇతి । ౩౪ ॥ సూత్ర ॥ సహర్షం । కథముపక్రాంతమే
వాస్మద్వాక్యానుగుణ్యేన ప్రస్తుతస్యానుగుణం కుశలైః కుశీల

నంతరకర్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకమావదతి నన్విత్యాదినా ॥ సర్వాంగే విలసంత్యా సర్వమంగళయా పార్వత్యా అలంకృతాకృతె రర్ధాంగయే నేత్యర్థః ॥ అత్ర సర్వాంగవ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతత్వలక్షణాన్య పీరరుద్రవిషయార్థాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యమవలంబ్యావచనముపక్షిప్యతే ॥ నేపథ్య ఇతి ॥ ౩౪ ॥ ఉక్తమర్థముద్ఘాటయతి ॥ కథమితి ॥ కుశీలవా నటవిశేషాః ॥ భూమికాభిరనేకాభిః కర్మాంగచేష్టితైః । యథా ప్రకృతిసంధానకుశలాస్తే కుశీలవాస్తులక్షణాత్ ॥ అతఏవాయం కథోద్ఘా

తభేద ఇత్యాహ. అయమితి॥ ౩౫ ॥ ఏతచ్ఛబ్దోపక్షేపేణ ప్రయోగాతిశయముదాహరతి కథమేతావితి॥ వైతాలికలక్షణంతు భావప్రకాశే॥ తత్తత్ప్రహరకయోర్వై రాజ్ఞస్తత్కాలవాచిభిశ్శ్లోకైః । సరభసమేవవితాళం గాయన్వైతాళికో భవతీతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతి ప్రస్తావనా ॥...............

కథాదౌ విష్కంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య వర్తిష్యమాణస్యచ వీరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయప్రయోజితం శుద్ధవిష్కంభముదాహరతి తతః ప్రవిశత ఇత్యాదినా ॥ ఇతః పరంస్వాప్నోపదేశపర్యంతో వృత్తకథాభాగః । తత్రోపక్షేపముదాహ

వైః । యతః కాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యతయోర్వైతాళికయోర్వచనమిహోపక్షిప్యతే ॥ అయం కథోద్ఘాతః- ఇదమేవ గుణవర్ణనాత్ప్రవర్తకంచ॥ ౩౫॥ పురోవలోక్య। కథమేతౌ వైతాళికావితఏవాభివర్తేతే। ఏషోయమిత్యుపక్షేపాత్ప్రయోగాతిశయః ప్రస్తావనాంగం । తదేహి, ఆవామప్యనంతరకరణీయాయ సజ్జీభవావ ఇతి నిష్క్రాంతౌ॥ ౩౬॥ ఇతి సమగ్రాంగా ప్రస్తావనా॥ ... ... *

తతః ప్రవిశతః కాంపిల్యకలూతకౌ వైతాళికౌ॥ ప్రథమః ॥

సహర్షం ॥ యోయం జాతస్త్రిలోకీప్రథితసుచరితే కాకతీయాన్వవాయే యస్మై శ్రేయాంస్యజస్రం వితరతి భగవాన్ దేవదేవస్స్వయంభూః । యస్యాజ్ఞా సర్వపృథ్వీపతిమకుటమ

రతి॥ యోయమితి ॥ మణిమకుటశ్రేణ్యాః కేళివయస్యా క్రీడాసఖీ- సర్వైరపిభూపాలై రస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యత ఇతి భావః - యోయమిత్యత్రేదంశబ్దః ప్రసిద్ధిమాత్రపరోనతు యచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః - అన్యథోత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తేః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్దసన్నిహితానాంతదేతదిదమదసాం ప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవం విధేయవాక్యగతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమదసామపి - తచ్చైవలోకవేదయోః ప్రయోగదర్శనాదిత్యాది బహుధా ప్రపంచితమస్మన్మహోపాధ్యాయమల్లినాథసూరిభిరేకావళీతరళే - అతస్సోయమిత్యత్రాప్యేవమేవ

ద్రష్టవ్యం॥ ౩౭॥ పురాకిలకాకతికులసంభూతేగణపతినామ్నిమహారాజే దుహితృమాత్రసంతానేకదాచిద్దైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయుషి తన్మహిషీరుద్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహూనివర్షాణితద్రాజ్యమకంటకం పరిపాల్యపరిణతాసతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రేరాజ్యధురాంసదధే - తామిమాంకథాంమనసినిధాయాహ॥ యోరుద్రఇతి॥ అర్ధాంగంనారీయస్యా సావర్ధాంగనారీః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నద్యృతశ్చేతిక బభావపక్షేగోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతిహ్రస్వః - సర్వాంగేణనారీసర్వాంగనారీ- రుద్రదేవీరూపేణస్థితఇత్యర్థః - తత్పురుషత్వాత్పరవల్లిం

> ణి శ్రేణికేళీవయస్యా సోయంభూపాలమౌళిర్జయతి గుణమ
> హాన్రుద్రదేవోనరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రేయోవిత
> రణరూపబీజన్యాసాదుపక్షేపోంగం ॥ ౩౭॥ ద్వితీయః॥ సఖైకి
> ముచ్యతే ॥ యోరుద్రోరజతాచలేస్థితియుగాదర్ధాంగనారీః
> పురాసోయంసంప్రతికాకతీశ్వరకులేసర్వాంగనారీస్థితః।
> స్థానేయద్విషమావలోకనకళామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
> సన్వైరిపురాణి చిత్రమసధునాఖడ్గేవిషంధార్యతే ॥ ౩౮ ॥
> ప్రథమః ॥ సఖైసాధుసమర్థితం। అన్యథాకథమస్మైమహారా
> జాయ స్వప్నే కులగురుసదృశస్స్వయంభూదేవస్తాదృశీం
> శ్రేయస్సంగ్రహకారికాముపదిష్టవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ

గతా- అథవాఅత్రాపిబహువ్రీహిః-ప్రక్రియాపిపూర్వవదేవ- అవతారభేదాదాకారభేదేపితస్మిన్రుద్రే పౌరుషభేదాభావోనాశ్చర్యావహఇత్యాహ॥స్థానఇతి॥ యద్యతః-విషమావలోకనంతృతీయదృష్టిఃఅన్యత్రక్రోధదృష్టిః - తస్యకళామాత్రేణాంశమాత్రేణవైరిపురాణ్యసురనగరాణి- పతిసత్రిః పురోభిస్తైర్భ్యోలోకేభ్యో సురాన్ప్రాణుదతేతిశత్రుస్తేరితిఖ్యావః- అన్యత్రశత్రునగరాణి- స్థానేయుక్తమిత్యర్థేవ్యయం। కైలాసవాసినోరుద్రస్యకంఠేవిషం కాకతీకులభూషణస్య స్త్రీరూపస్యఖడ్గేవిషమితి మహదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి ॥ గుణాః పూజాస్థానంగుణిషునచలింగంనచవయఇతిభావః॥ ౩౮ ॥ అథవక్ష్యమాణకథాభాగేపరికరము

దాహరతి సఖ ఇత్యాదినా ॥ సంగ్రహకారికాం సంగ్రహశ్లోకం ॥ ౩౯॥ ౪౦॥ రుద్రనరేశ్వరేణ రుద్రదేవ్యా - స్త్రీత్వేఽపి పుంస్త్వేన నిర్దేశస్య యమేవోపపత్తిం వక్ష్యతి ॥ ౪౧॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయసంతానేషు - అనుబధ్యంతే అవిచ్ఛేదేన సంబధ్యంతే - మహీయసి మహే మ

ప్రసాదరూపస్య బీజస్య బహూకరణాత్పరికరః ॥ ౩౯॥ ద్వితీయః ॥ సవిమర్శాశ్చర్యం । కథమవగతం రాజరహస్యం వయస్యేన ॥ ౪౦॥ ప్రథమః । సఖ కస్య వా న విదితమిదం - యత్సర్వస్మిన్నపి జనపదే మహోత్సవమాదిశతా రుద్రనరేశ్వరేణ కులదేవతాయాస్స్వప్నోపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యాప్యంత ఏవ ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్య బీజస్య ప్రఖ్యాపనేన పరిస్పష్టైః పరిన్యాసః ॥ ౪౧॥ ద్వితీయః ॥ అహో నిరంతరప్రసాదోన్ముఖతా దేవస్య - యథా కాకతీయప్రసవేషు శ్రియాం స్యుత్తరోత్తరమనుబధ్యంతే ॥ ఏతద్బీజస్య శ్రేయోనుబంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నేవ మహీయసి మహే మహీమండలాఖండలం చలమర్తిగండ ముపశ్లోకయితుమావయోరయమేవావసరః । తదేహి రాజకులం ప్రవిశావః ॥ ౪౨॥ ప్రథమః ॥ వయస్య సాంప్రతం పురోధః ప్రముఖానమాత్యవృద్ధానపి పురస్కృత్య కల్యాణస్వప్నక్రమం మీమాంసమానో నృపతిరభ్యంతరాస్థానీమధితిష్ఠతి - తదావామపి తావదితో గత్వా యథావసరం ప్రతీక్షావహే ఇతి పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతౌ ॥ ౪౩॥ అయం శుద్ధవిష్కంభః ॥............*

అంకారంభః.

తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టవేషో రాజా చామరగ్రాహిణీ చ ॥

హోత్సవే - ఉద్దండపురుషఖండకోపీరప్రకాండక శ్చలమర్తిగండ ఇతి బిరుదశబ్దేనోచ్యతే ॥ ౪౨॥ వయస్యేతి ॥ మీమాంసమానో విచారయన్ ॥ ౪౩ ॥ ఇతి శుద్ధవిష్కంభః ॥ ... ... *

అంకమారభతే ॥ తత ఇతి ॥ హర్షానుభావం ప్రియభాషణమాహ ॥ సో

మేతి॥ అభిజనో వంశః-తం ప్రసిద్ధం - అమీష్వేవమనుగ్రహపాత్రేష్వితి భావః-అజో బ్రహ్మా-నిజదోః ప్రసూతిం క్షత్రజాతిం - రాజన్యో మనుష్యాణామితి తస్య బాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ యదితి॥ ౧॥ రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయోరుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్రభావోఽస్తి అతో హితోపదేశో యుజ్యత ఏవేత్యాహ అథవేత్యాదినా ॥ సైవేతి॥ సైవ తవ మాతా ఉమా చేతి నిర్దిష్టా సతీ - లోకైరితి శేషః- సోమా

రాజా-సహస్రాతిశయం । అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య ॥ సోమా రాజాభిజనం తనద్యజయతి శ్రీ కాకతీయాన్వయః పాతి వ్రత్యముపైతి సాంప్రతమిమాం స్వస్మిన్ విశ్వంభరా । అస్మాభిర్నిజదోః ప్రసూతిమధునా భూత్వా పునర్జో మన్యతే యత్కర్తవ్యముపాదిశ త్కులపతి ర్దేవస్స్వయంభూస్స్వయం॥౧॥ పురోధసః॥ మహారాజ భవాదృశా ఏవ పరమహాంతి తాదృశమహిమ్నో దేవస్య హితోపదేశాః ॥ అథవా కిమత్రాభినవం- పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితురేవ-యుక్తం కథయంతి తద్విదః ॥ సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్రథామగాత్ । తవ మాతా శివః సాక్షాద్దేవో గణపతిః పితా॥౨॥ మంత్రిణః॥ ఏవమేవైతత్ । అస్య ఖలు కథమీశ్వరప్రసాదాత్తే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవమానుషశంభునా గణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవమహి

చేతి ప్రథాం ప్రసిద్ధిగామత్- పరస్పరసముచ్చయార్థౌ చకారౌ - పితా గణపతిస్తు సాక్షాత్ప్రమథాధిపః శివో దేవ ఇతి తత్పిత్రోశ్శివయోశ్చ తాదాత్మ్యమితి భావః॥ ౨ ॥ అథాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశః ప్రభావ ఇతి విభావ్య మహారాజో దుహితరం పుత్ర ఇతి వ్యవహృతవానిత్యాహ ఏవమితి ॥ అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమాహాత్మ్యగోచరాయాః అంతఃకరణవృత్తేరిత్యర్థః - అతఏవాహ తత్రభవాన్ కవికులశిరోమణిః కాళిదాసః ॥ సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతఃకరణప్ర

వృత్తయ ఇతి- అత్ర దుహితరి- తదనుగుణా వ్యవహారానుగుణా- రుద్ర ఇతి పుంస్త్వేన సమాఖ్యేత్యర్థః - ప్రాచామియం శైలీ యదయం లింగవ్యత్యాసేన నిర్దేశః-యథా స్త్రీవ్యక్తౌ శిఖండిని పుంస్త్వేన వ్యవహారః-యథా చేంద్రం పుమాంసమపి శ్రుతిరేవ సుబ్రహ్మణ్యేతి స్త్రీత్వేన నిర్దిశతి - తథా చ షడ్వింశబ్రాహ్మణం - సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోమితి స్త్రియమింద్రమాహేతి - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ స్వప్నోపదేశప్రసంగావసరవశాత్ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం నివేదయతి రాజేతి॥ కదాచిదితి॥ కల్యాణేషు గ్రహయోగాదినా మంగళే - రజనిసమయే స్మేరవదనం ప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - సయువతివపుర్ధాం జానీత్యర్థః - సాక్షునిటలం ఫాలలోచనసహితమిత్యర్థః - ఉభయత్ర బహువ్రీహి

మ్నః సద్యశ్చ పుత్రీతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ
రుద్ర ఇత్యాఖ్యా ॥ ౩ ॥ పురో॥ సకౌతుకం । కీదృశీ దేవస్య స్వప్నో
పదేశపరిపాటీ ॥ ౪ ॥ రాజా ॥ సాదరం । ఇదానీం నివేద్యతే ॥ కదా
చిత్కల్యాణే రజనిసమయే స్మేరవదనం పురః ప్రాదుర్భూతం
సయువతివపుస్సాక్షునిటలం । స్రవంతీచంద్రాభ్యాం మహి
తమకుటం త్ర్యక్షకమపి స్వయంభూర్దేవోఽసావయమితి హ

గర్భే బహువ్రీహిః - బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోరితి షజంతస్సాక్షుశబ్దః ॥ స్రవంతీ మందాకినీ - కిమపి వక్తుమశక్యం వస్తుప్రీత్యా - హారశబ్దేన చిరంతన తటాకోదకాచ్ఛాదిత హరితద్రవ్యముచ్యతే - తదుత్పాద్యమానమపి స్వచ్ఛందతో ముహురుదక మాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారో లక్ష్యత ఇత్యుక్తమాచార్యైరుద్భిదధికరణే - ఏవమత్ర సంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదన సంభవాత్సంభ్రమో లక్ష్యత ఇతి వదామః - తేన హారోత్థానం సంభ్రమోత్థానమితి వేదితవ్యం - స్వప్నే దేవతాదిదర్శనే ఫలం దైవజ్ఞవల్లభే ॥ సుగంధపుష్పాక్షతపూర్ణకుంభశక్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం । ఉద్వృద్ధినేశేందుసుహృత్సురాణాం సితద్విజాదర్శసువాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాబ్జఫలేగ్రహీణాం భయాన్నరత్నాంబరవాహనానాం । సందర్శనం శ్రేష్ఠముశంతి సంతస్స్వప్నే స్మృతానాం చ సుచేష్టితానామితి - అభజమిత్యనద్యతనే

లజ్ - తేనచతుర్థయామాదర్వాచీనస్స్వప్న ఇతిసూచ్యతే - తత్ఫలస్యరాజ్యలక్ష్మీప్రాప్తిరూపస్య విజయయాత్రయా ద్విత్రమాసవిలంబ సంభవాత్ -తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్వప్నాధ్యాయె ॥ స్వప్నస్తుప్రథమేయామేవత్సరేణవిపచ్యతే । ద్వితీయెచాష్టభిర్మాసైస్త్రిభిర్మాసైస్తృతీయకే॥ అరుణోదయవేళాయాందశాహేనఫలంభవేత్। గోవిసర్జనవేళాయాంసద్యస్స్వప్నఫలంభవేదితి॥ ౫॥వపుషానుసృత్య సాష్టాంగం ప్రణమ్యేత్యర్థః- సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సూనృతముచ్యతే॥ సృతేర్యామలవిభుజాదిత్వాత్ ఉప్రత్యయః-అన్యేషామపీతిసోద్ఘ్యః॥ ౬ ॥ ౭ ॥ అవిష్టంభక్తిర్యేషామితి లింగసామాన్యే నపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

తోత్థానమభజం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నపప॥వపుషాతంనమ
స్కృత్యస్తువన్సూనృతయాగిరా । స్వామినేకాకతీయా
నాంరత్నాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
హోదేవంస అణుసంధాణం జంసివిణేవికుళసామిణో సమా
రాహణం ॥ఛా॥ అహోదేవస్య అనుసంధానంయత్స్వప్నే
విపులస్వామినఃసమారాధనం॥ ౭॥ పురోధసః॥కిముచ్యతే॥అ
విష్టభక్తయః ఖలు స్వయంభూదేవేకాకతీయనరదేవాః ॥
తతః ॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థానకృతస్స్వపూర్ణకుంభ

హిః - స్త్రీపూర్వపదత్వేభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠాదప్రియాదిష్వితినిషేధేనస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావప్రతిషేధప్రసంగాత్ అతపవాహవృత్తికారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్యస్యావివక్షితత్వాత్సమాధేయమితి - భోజరాజస్తు-కథం-సాధనస్త్యేవభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠో నభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదావభావసాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధఇత్యాహ - ప్రపంచితంచైతత్తాతపాదైస్సంజీవన్యాదౌతత్రతత్రేత్యస్మాభిరుపరమ్యతే - అస్మాకం తు పిస్త్రీపూర్వపదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః॥ ౮॥ శయ్యాశిరస్థానేపూర్ణకుంభస్థాపనంమంగళార్థం - తదుక్తంస్మృతిరత్నావళ్యాం ॥ మాంగళ్యంపూ

ర్ణకుంభంతుశిరస్థానే ధాయచ । వైదికైర్గారుడైర్మంత్రై రత్నాంకృ
త్వాస్వపేన్నిశీతి - అతీందుసారై రత్న్యుజ్జ్వలైః-స్వాప్నె దేవతార్చనే -
సురపూజోత్సవసేవా నైవేద్యం నృత్తగీతవాద్యంచేత్యాదినా దైవజ్ఞ
వల్లభోక్తంమహాఫలంద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలంచ పుష్పసారసుధా
నిధౌ: సువర్ణకుసుమైర్దివ్యైర్మాణిక్యవిద్రుమవిస్తృతైః । రాజతైరత్నసం
భూతైరథవాచిత్రవస్త్రకైః ॥ యేర్చయంతిహరంభక్త్యానరాస్తేస్యుర్మ
హేశ్వరా ఇతి॥ ౯॥ పూజానంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధవ
ధూపలాలితాం పార్శ్వత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినాప్రసా

స్యశోద్యైఃపరికల్ప్యపాద్యం।అతీందుసారైర్మణిభిఃకిలామ
మాపూజయన్నైనతమస్మదీయం॥ ౯॥ అథచ॥ విభుస్స్వయం
భూరవదచ్ఛుచిస్మితాం గిరంస్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।
స్పృశన్కరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలింమాంవిన
యానతాననం॥ ౧౦॥ యతి-౮॥ ఉన్మస్తకైర్మధ్యమలోకభా
గ్యైస్తపోవిశేషైరనఘైఃపృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలైస్సచ్చరి
తైఃప్రజానాం ప్రతాపరుద్రోయమిహావతీర్ణః ॥ ౧౧ ॥ వత్స
కాకతీయకులప్రదీప ॥ స్వీకృతేపుత్రభావేనదోహితే ప్రా
జ్యమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిధేహిధారేయోగుర్వీముర్వీ ధురామి

దమూచకేనేత్యర్థః॥ ౧౦ ॥ ఉన్మస్తకైరుల్లంఘితశిరస్కైరతిప్రభూతైరి
త్యర్థః - మధ్యమలోకస్యభాగ్యైరదృష్టపరిపాకైస్తపోవిశేషైఃకృచ్ఛ్ర
చాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైఃస్వస్వవర్ణాశ్రమోచితవ్యాపారైః
అత్రభాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంవక్తుం మధ్యమ లోకపదస
మష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః-ప్రజాపృథివీవ్యతిరిక్తమధ్యమ లోకాసంభవా
దితిద్రష్టవ్యం - ఏవంచాస్మిన్రాజ్యంశాసతిసస్యాకరాదిసంపత్తిఃప్రజా
సమృద్ధిశ్చప్రభవతీతిఫలితం ॥ ౧౧॥ వత్సేతియదాంబాయాఃపుంస్త్వేన
సంబోధనం - ప్రాగ్జన్మకాలే-ధురంవహతీతిధారేయోధురంధరః - ధు
రోయడ్ఢకావితిఢక్ - ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతోఽప్రత్యయః - త

తష్టాప్ ॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి-అస్మిన్న శ్లేషప్రతిపత్తే గర్భావాదితి భావః- తదుక్తం బృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చ ద్విజాగావః పితరోలింగినస్తథా। యద్వదంతినరంస్వప్నే తత్తథైవః నిర్దిశేదితి - ప్రియంకరోతీతి ప్రియం

తి॥ ౧౨॥ పురోధసః॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల యోగక్షేమవిధానదక్షిణేన దాక్షాయణీపతినా సాక్షాద్దేవ మాదిష్టం। తవాప్యయమేవమనోరథః। ప్రియంకరశ్చాయం మహోత్సవః ప్రజానాం । తదాగోహాతు ప్రాగితిస్పష్ట యౌవరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశిఖరం సాగరమేఖ లా ॥ ఇయం ప్రయోజననిర్ధారణరూపాయుక్తిః॥ ౧౩॥ తతస్త తః॥ రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీ నిర్భరహర్షః కస్వైరలో చనా మేదిన్యపిదేవస్య పార్శ్వే స్పృష్టా॥ ౧౪॥ చామర॥ మహారా అంసహీఅఅఅణువంటమాణాఏ వసుధరాఏఉఇదోఖు హరి సావింభావో ॥ ఛా॥ మహారాజస్య హృదయమనువర్తమానా యావసుంధరాయాఉదితః ఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఏషాస్వ యంభూదేవస్య వచనాకర్ణనేన మేదిన్యాస్సుభాగమేన ప్రా ప్తిః॥ ౧౫ ॥ రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాం దేవఏవప్రమా ణమితి తస్యాజ్ఞామయాశిరసిధృతా । దేవోపిసప్రసాదాతిశ యమవలోక్యాంతర్హితోభూత్ ॥ ఇదం మేదినీప్రాప్తిహే తోర్బీజస్య స్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీకరణాత్సమాధా నం॥ ౧౬॥ మంత్రిణః॥ విశ్వప్రియంకరః స్వప్నప్రత్యయః-కిం తుకాకతీయ నరేంద్రవృద్ధోచితమాచార మనువర్తమానస్య దేవస్య నగరనివాసవైముఖ్యం తథాకులధురంధరస్య వీరరు ద్రస్యవిశ్వరక్షాక్షమే బాహుపరిఘే రాజ్యధురావిశ్రాం

కరః క్షేమప్రియమద్రెస్వైతిఖశ్వ ప్రత్యయః-అతిస్పష్టందత్తం॥ ౧౩॥ స్వ ప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కా కతీయేతి॥ ౧౬॥ విశ్వేతి॥ ప్రియంకరోదిశ్వస్త్వాఅనుపదమేవోక్తాః - ధురంధ

రశబ్దస్తు నాయకప్రకరణే ॥ ౧౭ ॥ ౧౮ ॥ అయం కాకతీయేత్యాది స్పష్టం ॥ ౧౯ ॥ ౨౪ ॥ షడ్విధాని మౌలాదిరూపాణి బలాని - మౌలం భృతం సుహృచ్ఛ్రేణీ ద్విషదాటవికం బలమిత్యమరకోశాభిధానాత్ - అత్ర విస్రంభాదా

తిరితి చ విషాదహర్షయోస్సీమానం స్పృశత్యస్మాకం మనః। ఏతత్సుఖదుఃఖహేతుభూతం విధానం ॥ ౧౭ ॥ చామర ॥ అంచరిఅ అంచరిఅ - కుళామంచముహేణంవ పంపఈవంశహేణ ఎంవఉవదింఠ ॥ ఛా ॥ ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం - కులామాత్యముఖైనైవ పార్వతీవల్లభేనైవముపదిష్టం ॥ ఇయం బీజవిషయాశ్చర్యరూపా పరిభావనా ॥ ౧౮ ॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశయం। అమాత్యాన్ప్రతి । అయం కాకతీయకులశ్రేయఃకల్పలతాప్రరోహః స్వయంభూదేవానుగ్రహః సర్వేషామపి శ్రవణమహోత్సవః క్రియతాం। ఏష బీజప్రకాశనామ ద్భేదః ॥ ౧౯ ॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతి కాకతీయపరమేశ్వరః ॥ ౨౦ ॥ రాజా ॥ కిమిదానీం కర్తవ్యం ॥ ౨౧ ॥ పురో ॥ మహారాజ కిమన్యత్ - సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేకసంభారః। ఏష బీజానుగుణప్రోత్సాహనరూపో భేదః ॥ ౨౨ ॥ మంత్రిణః ॥ దిగ్విజయయాత్రావశీకృతానాం సర్వపార్థివానాం వర్గేణానీతైః సకలతీర్థసలిలైః ప్రకాశితం స్వయంభూదేవప్రసాదం మహాభిషేకమనుభవతు రాజపుత్రః ॥ ౨౩ ॥ పురో ॥ ఉచితమనుమంత్రితం మంత్రిభిః ॥ ౨౪ ॥ రాజా ॥ తర్హి జైత్రయాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాం షడ్విధాని బలాని । అహమపి సజ్జోభవామి। ఏష ఆరంభః। ఇదం బీజానుగుణారంభరూపం కరణం ॥ ఏవమారంభబీజసంబంధరూపః సాంగో ముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదనువర్తమానస్య బీజస్య నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాభివ్యంజకముచ్ఛ్వాసత్వలక్షణారంభసంబంధాన్ముఖసంధిరిత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ ౨౫ ॥ మధ్యాహ్నవర్ణనమారభతే సుఖాయేతి ॥

లోకే యత్కించనవిప్రకృష్టంవస్తుదిదృక్షవోవృక్షాగ్రమద్రిశృంగంవా రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడతే - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహత్వలక్షణస్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిథిలోయస్య సతథోక్తః - ఏతచ్చరాజతేజసఏవతద్భారోద్వహనాదితి వేదితవ్యం - అతఏవాలోకనకౌతుకీ వేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే॥తత్రనిమిత్తముపాదత్తే అథునేతి॥ ౨౬॥ ఉద్గాయంతీతి ॥ మలయాద్రిచందనలతాకుంజేదివావిహారదేశఇత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః। లతాగృహాణిచి

సంధిః ॥ ౨౫॥నేపథ్యే వైతాళికా । సుఖాయమాధ్యందినీసంధ్యాభవతుదేవస్య॥యదిదానీం॥ లోకాలోకగిరీంద్రకందరతమస్సందోహదర్పాపహం త్వత్తేజఃపటలంకియంతి భువనాన్యాక్రమ్యసంక్రీడతే। ఇత్యాలోకనకౌతుకీవశిథిలస్వీయాధికారశ్రమోభాస్వానేష సమగ్రదీప్తి రథునావ్యోమాగ్రమారోహతి॥ ౨౬॥ అపిచ॥ ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమత్విషస్త్వద్గుణాన్ క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుంజేభుజంగాంగనాః। పీత్వాతత్తదుదీర్ణవర్ణగళితాంప్రత్యగ్రధారాంసుధాంవాతాహారతయాప్రభూతమయశః ప్రకాశయంత్యోనిజం॥౨౭॥ ఇదానీంఖలు॥ఆఘ్రాయకిరణాన్భానోర్యజురామోదమేదురాన్। యతంతెకృతినస్సర్వేకర్తుంమాత్రాణిశయ్యాకిసలయాంచితా। దివావిహారదేశాస్స్యురితి- క్రీడంత్యః నిజరమణైరితి శేషః-తత్తదితివీప్సాయాంద్విర్భావః - ఉదీర్ణవర్ణాదుచ్చారితాక్షరాద్గళితాంగళంతీమిత్యర్థః - గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థేభ్యశ్చేత్యత్రచశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్ - అతఏవాహవృత్తికారః - సుప్తశయితే త్యేవమాదయోవర్తమానేద్రష్టవ్యాఇతి - ఇదమేవకవేర్వివక్షితం-యదన్యత్ర ప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యవోచత్ - అతఏవప్రత్యగ్రధారామతిరసామిత్యర్థః ॥ ౨౭॥ ఆఘ్రాయేతి॥యజురేవామోదఃపరిమళవిశేషః తేనమేదురాంస్తన్మయానిత్యర్థః - యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యేఅహ్న

ఇతిశ్రుతేః - భుంజభాసమిదోఘురచ్ - ఏతేనభానుకిరణానాంపుష్పస మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్మిన్నర్థే అభూత్ప్రయోగపదంబోద్ధవ్యం - మధ్యాహ్నకర్తవ్యామాధ్యాహ్నికీ- కాలాట్ఠగితి శైషికష్ఠక్ ప్రత్యయః॥౨౮॥ ౨౯॥ ఇతి నాటకప్రకరణే ప్రథమోఙ్కః॥ ... ... *

ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥౨౮॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్య సహర్షం॥ ప్రతి। సాధయ తస్యాయమభిమతాచరణాయ॥ అహమపి తావదభ్యంతరం ప్రవిశామీతి। యథోచితముత్థాయ పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే॥ ౨౯॥ ఇతి నాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నోనామ ప్రథమోఙ్కః॥ ... ... *

నేపథ్యే॥ ఇదో ఇదో అంజో॥ ఛా॥ ఇత ఇత ఆర్యః। తతః ప్రవిశతి వృద్ధకంచుకీ॥ కంచుకీ॥ సహర్షం॥ చిరాయ యౌవనమతిశయానయా చరితార్థయా జరయాఽనయా సంచరే। యయాదీర్ఘాయుషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేక మహోత్సవమనుభవితాస్మి - ఏషమధ్యాహ్నవర్ణనయా విచ్ఛిన్నస్య ప్రకృతార్థస్య పునరవమర్శాద్బిందుః॥ అపి చ॥ పదే పదే స్ఖలంతం మాం వాచా గత్యాథ చేష్టయా। అవలోక్య హసన్నాస్తే స్వామీ రుద్రనరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయనరేంద్రస్య రాజ్యశ్రీర్యన్మాలవేశ్మనః। యువరాజగృహే నస్య గవాక్షైస్స్వైరమీక్షతే॥ ఏష రాజ్యలక్ష్మ్యాః ప్రతాపరుద్రగతాభిలాషాద్విలాసః॥ పురోఽవలోక్య॥ కథమయం రాజపుత్రపరిచారకో దారకస్ససంభ్రమం మామభివర్తతే॥ ౨॥ ప్రవిశ్య దారకః॥ అంఅ

చూళికాముదాహరతి నేపథ్య ఇత్యాదినా॥ తతః ప్రవిశతీతి - నేపథ్యమేవ నరంగం - అన్యథా చూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యౌవనమితిశయానయేతి - అత్రైవ పురుషార్థలాభాదితి భావః - జరయా సంచర ఇతి - సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - పురుషార్థమాహ యయేతి॥ అనుభవితాస్మి అనద్యతనే లుట్॥ బిందుం యోజయతి - ఏష ఇతి॥ ఇతోఽపి జరాయాః శ్లాఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదే పద ఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఆర్య ప్రణమామి॥ ౩॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాం - సవ్యదక్షిణపాదోప
స్పర్శరూపో గురునమస్కారః పాదోపగ్రహః-తదుక్తం మనునా ॥ వ్యత్య
స్తపాణినాకార్యముపసంగ్రహణం గురోః । సవ్యేన సవ్యస్స్ప్రష్టవ్యో ద
క్షిణేన తు దక్షిణ ఇతి॥ ఉత్తిష్ఠతే ఉద్యుక్తే-ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనే

పణమామి॥ ఛా॥ ఆర్య ప్రణమామి॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భద్ర కల్యా
ణాస్పదం భూయాః । కిమనుమతం రాజపుత్రస్య దిగ్విజయ
ప్రస్థానం రుద్రనరేశ్వరేణ॥ ౪॥ దారకః॥ కహం కహం విఅణుమద
ఛా॥ కథం కథమప్యనుమతం॥ ౫॥ కంచుకీ ॥ స్వనామానుగుణమి
దం రాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనం మహారాజం సపాదో
పగ్రహణం నివార్య స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయాముత్తి
ష్ఠతే॥ ౬॥ దారకః॥ అంఅఅణఙ్ఖుహాదజుంఝపరింస మోజువ
రాఓ-దుంఖరోఖుదిఅతజఓకహం భవింసఇ ॥ ఛా॥ ఆర్య అనను
భూతయుద్ధపరిశ్రమో యువరాజః దుష్కరః ఖలు దిగంతజ
యః కథం భవిష్యతి॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భద్ర నిరంకుశా స్వయం
భూదేవప్రవృత్తయః విష్ణోరవతారః ఖల్వయం వీరరుద్రోఽస్య
చింత్యమహిమా॥ ఏష దృష్టనష్టబీజానుసరణరూపః పరిసర్పః ॥
అత్ర స్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్ష్యస్య దిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలక్ష్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేద ఇతి ప్రతిముఖ
సంధిరయం॥ ౮॥ దారకః॥ ఏవంఏద॥ ఛా॥ ఏవమేతత్ । అమాణు
సోఖుసో పహావో॥ ఛా॥ అమానుషః ఖలు స ప్రభావః ॥ ౯ ॥ కం
చుకీ॥ కుత్రేదానీం రాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః॥ కాఅఈఅమళ
దుంగాదేవీ సమారాహణేణ విఅఅవంధాణమంగళకాఊణ త

పదం॥ ౬॥ ౭॥ భద్రేతి॥ అత్ర పూర్వాఙ్కే స్వప్నదృష్టస్య మధ్యాహ్నే లక్ష
నయా నష్టస్య చ బీజస్య స్వయంభూదేవ ప్రసాదరూపస్య భద్రనిరంకుశా
ఇత్యనేనానుసర్పణాత్పరిసర్ప ఇత్యర్థః । అత ఏవాయం ప్రతిముఖసంధిరి
త్యాహ అత్రేతి ॥ ఉద్భేదః ప్రకాశనం భద్రేత్యాదివాక్యేనేతి భావః ॥

టా॥ ఏవమేతదిత్యాదిస్పష్టం॥ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కిమితి॥తాతంశమోన్ముఖంవిరక్తం రచయతా రాజ్యేనమయ్యర్పితేనసతేతిశేషః - కిం - నమేకించిత్సాధ్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్మిన్రాజ్యేపితృవియోగాదిష్టహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్యాహ కించేతి ॥ అతఏవోక్తం మహాభాగతే శాంతిపర్వణి భీమంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతోషఃప్రమోదశ్చ మదో రాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసముద్వేగశ్చసర్వతః। ఏభిఃపాప్మభిరావిష్టంరాజ్యంత్వమభికాంక్షసీతి। నన్వే

ంథహాణుమదఅళపేరతబహిరుంజాణేణివేసిఅ కధావారో అమంచపరివుదోజువరాఓచింఠఇ- తాఅణుజాణీహిమహాతంథపంథాణ॥ ఛా॥ కాకతీయకులమర్గాదేవీసమారాధనేనవిజయప్రస్థానంమంగళంకృత్వాతత్రహనుమదచలపర్యంతబహిరుద్యానేనివేశితస్కంధావారః అమాత్యపరివృతో యువరాజస్తిష్ఠతితదనుజానీహిమమతత్రప్రస్థానం॥ ౧౧॥కంచుకీ॥భద్రసాధయ ॥ అహమపిరాజకులం ప్రవిశామీతియథోచితం పరిక్రమ్యనిష్క్రాంతౌ॥ ఇయంచూళికా॥౧౨॥ప్రవేశకః । తతః ప్రవిశతియథానిర్దిష్టఃప్రతాపరుద్రో మంత్రిణః పరిజనశ్చ ॥ ౧౩॥ ప్రతాప ॥ కింరాజ్యేనశమోన్ముఖంరచయతా తాతంకులాలంబనం కించాస్మిన్సముదాహరంతి మహాతోదోషాన్బహూన్సూరయః । ధర్మోధ్వాచఖిలీకృతోయమధునాకస్యం

వంసతి॥యదహోన్కురుతేకర్మప్రజాధర్మేణపాలయన్। దశవర్షసహస్రాణితస్యభుక్తేః మహత్ఫలమిత్యాదినా రాజ్యేమహాఫలప్రతిపాదక మన్వాదివచన విరోధస్స్యాదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్నవిరోధఇత్యాశయేనాహ ధర్మాంఘ్రేతి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్షణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం సూర్యసిద్ధాంతే-కృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - ఆదిపురాణేప్యుక్తం ॥ నవిద్వత్తాసశుద్ధోర్థోనశుద్ధిర్మునసఃకలావితి-అథనాకలి

కాలేఅస్ఖలన్న ప్రసుత్తఃకస్సంచరేత్ - నకోపిసంచరితుంశక్నుయా దిత్యర్థః- శకిలిజ్యేతిలిజ్ - తృతీయాభావాన్నాత్మనేపదం- తద్యౌవరాజ్య మపి నేష్టంకిలకిముతదుష్టంరాజ్యమితిభావః - మస్రృణితేష్వనిష్కంటకీకృ తేషు-అతఏవస్వస్యనప్రయాసఇతివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రేతి సర్వాస్వపథోవ్యాప్నువంత్యాసర్వపథీనయా - తస్సర్వాదేరితిఖప్రత్య యః॥ఆచారశ్చేతి.ధర్మేష్వవర్త్మనిసంస్థాప్యప్రజావర్తేతధర్మవిత్। పుత్ర

చరేదస్ఖలంస్తన్నేష్టం కిలయౌవరాజ్యమపి మేబాల్యోత్సవే క్రీడతః ॥ తద్వయంమహారాజభుజపరిఘమస్రృణితేషుదిగం తేషువిజయయాత్రావినోదేన విహరామహే ॥ ఏతద్రా జ్యేనిచ్ఛాభిధానాద్విధూతం॥ ౧౪॥మంత్రిణః॥ రాజపుత్ర స ర్వపథీనయాకాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదా త్వాంధురంధ రంలబ్ధ్వానరేంద్ర శ్చిరమాసక్తాం ధురంశిథిలయితు మధ్యవ స్యతి- ఆచారశ్చాయంకాకతీశ్వరాణాం-యద్ధారేమొపుత్రె శమోన్ముఖత్వం - కులస్వామినా స్వయంభువాప్యేవమేవా నుశిష్టం - అనతిక్రమణీయారాజపుత్రేణగురోర్వైర్గరీయసీఖ ల్వాజ్ఞా- కలికాలదోషశిథిలధర్మప్రతిష్ఠాంసరోద్ధుంవోఢుం చమహతీం మహీధురమవతీర్ణస్య కాకతీయవిష్ణోస్తవ ననాం ప్రతంప్రత్యాఖ్యాతుం॥౧౫॥ ప్రతాప॥సానురోధం॥స్వయం భూస్తాత ఇత్యేతావీశ్వరౌదివ్యమానుషౌ । తయోరన్యత రో రాజాయువరాజోస్మిసర్వథా॥౧౬॥మంత్రిణః ॥ రాజపు త్ర సాధారణో యంవినయః కాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు

సంకాశమితశ్రీశ్చవనేవస్యేన వర్తయేదితివ్యాసస్మరణాత్ - గురోర్వై ర్దివ్యమానుషయోఃగరీయసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్ - ప్రియస్థి రేత్యాదినాగురోర్గరాదేశః - కించధర్మసంస్థాపనార్థమేవావతీర్ణస్య విష్ణుమూర్తేస్తవేదంమప్పరిహరమిత్యాహ కలికాలేతి॥ప్రత్యాఖ్యాతుం పరిహర్తుం ॥ ౧౫ ॥ తర్హితావస్స్వయంభూదేవఏవమహారాజోస్తుపూ ర్వవదేవాహం యువరాజఏవేతి వచనభంగ్యారాజ్యమంగీకరోతి స్వ

యంభూరితి ॥ అరత్యుపశమాద్విషయద్వేషనివృత్తేః - ఏషశమః॥ ౧౭॥
౨౦॥ సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభనిమిత్తమి

విమహోరాజే॥ఏష ప్రకృతవిషయారత్యుపశమాచ్ఛమః॥ ౧౭॥
పరిజనః ॥ కాఅఈఅకుళంతవిరోతంతభవతోసఅఁల భూదేవోఁ
ధురఁధారేమరాఅవుంతోఉణరఁజసిరిఅఁ కెఆరోవేదు॥ ఛా ॥
కాకతీయకులస్థవిరస్తత్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం
ధారయతు । రాజపుత్రఃపునారాజ్యశ్రియమంకేఆరోపయ
తు॥౧౮॥ ప్రతాప॥సమందస్మితం పరిజనమవలోకయతి । ఏత
త్పరిహాసవచోరూపంనర్మ॥ ౧౯॥ పరి॥చిరేణచరిఅంథామేఇణీ
సఁవుంతా॥ గోంతగిరిసిహరణింయురవిఅడసిళావసఇబంబరఁగీఏ
ఖోణీఏ హోఊమవాసోబాహుంమిఏఆవరుందంస ॥ జహాహ
రింఁచదంసభుఏజహారహుణాహంసబాహుఫళిఅంమి । కాఅ
ఇలంఛీఏఇణోబాహుంమితహాముహీరపుదు ॥ ఛా॥ చిరేణచరి
తార్థా మేదినీసంవృత్తా ॥ గోత్రగిరిశిఖరనిష్ఠురవికటశిలావ
సతిబర్బరాంగ్యాః । క్షోణ్యాభవతువాసోబాహౌ ప్రతాప
రుద్రస్య ॥ యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజెయథారఘునాథస్య
బాహుఫలకే । కాకతిలక్ష్మీపతేర్బాహౌ తథామహీరమతు॥
౨౦॥ప్రతాప॥ సబాహుస్ఫురణమధోముఖస్తిష్ఠతి । ఏషా
పరిజనవచోర్థాప్రీతిర్నర్మద్యుతిః ॥ ౨౧ ॥ మంత్రిణః॥ రా
జపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ
స్పృహయంతీ రాజ్యలక్ష్మీర్విలంబనంనసహతే ॥ ౨౨ ॥
పరి ॥ వింజావఁహఁణఅహిఅదంతూణ పఇంమిఏణఅవింఁసఁభ
ఖోణీలంఛీఅకహఁవిళఁబిఅఁ సహఉజువరాఏ॥ఛా ॥ విద్యావధూ
తివత్యుతే-నర్మవచనమనురాగబీజోద్ఘాటనం ॥ ౨౨ ॥ విజ్జేతి ॥ వధూనాం
భర్తృవాల్లభ్యమవలోక్య సపత్న్యస్సముత్సుకాభవంతీతిభావః ॥ ౨౩ ॥

రాజ్యశ్రీయోవాసకసజ్జికాసమాధిమాహాస్య తేజసేతి॥ గతార్థమేతత్
౨౪ ॥ కహమితి ॥ నిరోధనలక్షణేభక్ష్మనేత్యుక్తంతత్కారణమాతోపల
క్షణమితిద్రష్టవ్యం ॥ ౨౫ ॥ సావజ్ఞమితి॥సమరమేవాపదానమద్భుతక
ర్మ - తేనారాధితస్వామినఃప్రసాదితేశ్వరాః । వజ్రలక్షణేప్రత్యక్షగ్ర

నాహధికంనృష్టాపత్యాప్రణయవిస్రంభం। శ్రోణీలక్ష్మీశ్చక
థంవిలంబితంసహతుయువరాజే॥ ౨౩॥మంత్రిణః ॥ ఇత్థమే
వ॥ స్వతేజసాపరిష్కృత్యప్రధానాగారముత్సుకా । ప్రతీక్ష
తేస్యరాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ఏషమంత్రిణాంపరిజన
స్యచవాక్యైర్బీజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః॥ ౨౪॥పరి ॥
కహంఅదరిఓఖువిఏసోమహూసఓదిసావిజఅజంతాఏ॥ ఛా॥ కథ
మంతరితఃఖల్వేషమహోత్సవోదిగ్విజయయాత్రయా॥ ఏ
తద్దిగంతయాత్రయాప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౫॥
మంత్రిణః॥సావజ్ఞంకథంచిరయంత్యంధ్రచమూపతయః॥అథ
వాకింతైః॥ వయమపినకేవలంమంత్రశస్త్రాః కింతుబహుశః స
మరాపదానారాధితస్వామినఏవ ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం
వజ్రం॥ ౨౬ ॥ ప్రవిశ్యదౌవారికః ॥ జేదుజేదుజువరాఓఏదే
ఖుచమూవఇణోపడిహారభూమిభాఅంమి సంజీకిఅచఉరంగ
బళావంటతి ॥ ఛా ॥ జయతుజయతుయువరాజః ఏతేఖలుచ
మూపతయః॥ ప్రతీహారభూమిభాగేసజ్జీకృతచతురంగబలావ
ర్తంతే॥౨౭॥మం ॥అచిరంభోఃప్రవేశయ॥ దౌవా ॥ తథేతిని
ష్క్రమ్యసేనాధిపతిభిస్సహపునఃప్రవిష్టః॥ ౨౮॥ సేనాప॥య
థోచితంప్రణమ్య । స్వామిన్ కాకతీయకులతిలకసర్వతోము

హణం కేవలస్యాప్యుపలక్షణమిత్యాశయేనాహ,ఏతన్నిష్ఠురేతి॥ ౨౬॥ద్వా
రేనియుక్తోదౌవారికోవేత్రధరః- తత్రనియుక్తఇతిఠక్ - ద్వారాదీనాం
చేత్యైజాగమః ॥ ౨౬॥౨౮॥స్వామిన్నితి ॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వ
తోదిక్సంభ్రమావాహిన్యస్సేనాః- శౌర్యోదన్వంతమితిరూపకబలాదుదక

సంభ్రమవత్త్వాన్నద్యశ్చేతిలభ్యతే- అనుగ్రహాయోఘునా అనుగ్రహిత్రా కటాక్షేణ అనుగ్రహదృష్ట్యేత్యర్థః - గ్రహా గ్రహణ ఇత్యస్మాద్ధాతోర దంతాచ్చురాదిణిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః- అతోలోపస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపధగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రేతి॥ పరిపంథిప్రమాథిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూథిన్యస్సేనాః - ప్రస్తూయతామితి ప్రస్థానారంభ ఏవ నాసీరైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంత ఇతి సేనాబాహుళ్యం సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధోపలక్షితో గజో గంధగజః - యద్యపి గజశాస్త్రే త్రైవర్ణికజాతిగజేషు గంధ ఉక్తః తథాప్యాదిత్యాదత్ర క్షత్రియజా

ఖాటోపా వాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతం భవంతమనుప్రాప్తా ఏవ తదనుగ్రహాయోఘునా కటాక్షేణ నిరీక్ష్యంతాం॥ ఏతదనునయవచనరూపం పర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర తహీనసమారుహ్యతాం ప్రతిపక్షనివారణో వారణః। ఆలోక్యంతాం నిరంతరపరిపంథిప్రమాథిన్యో వరూథిన్యః। ప్రస్తూయతాం సేనాపతిపురస్సరాక్రాంత సకలసామంతనిజస్థానం ప్రస్థానం॥ ౩౦ ॥ ప్రతాప॥ యథాభిరుచితమమాత్యేభ్య ఇతి గంధగజాధిరోహణం నాటయతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥ కరోదగ్రేణ మహసా విష్వగాక్రమితుం దిశః । ఆరోహతి గజం వీరరుద్రో భాస్వానివోదయం ॥ ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేన విశేషసంబంధ

తిరుచ్యతే-తదుక్తం ॥ భద్రశ్శ్రీమాన్ హరితాళగుగ్గులుశిలాగంధోతిశూరో రణే నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్సంజేరమః క్షత్రియ ఇతి - అత్ర శుభాశుభగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానం చ తత్రైవోక్తం - స్వేదద్వారముఖేషు భాశుభకరం గంధం సుధీర్లక్షయేత్సేవ్యో భూరుహలాజపాటలఘృతప్రక్ష్యః ప్రశస్తోహ్వయః । ఏతస్మాదపరో శుభో యమువితస్సత్వేనరూపేణ రోమాయుక్తస్సోపి మతంగజస్సముచితః కల్యాణ ఇత్యుచ్యత ఇతి॥ ౩౧॥ కరేతి॥ కరేణోదగ్రేణోద్ధతేన మహసా తేజసా భుజబలేనేత్యర్థః - అన్యత్ర కరైః కిరణైః ఉదయం పూర్వపర్వతం । అత్ర మంత్రిణాం వీరరుద్రం ప్రతి రాగప్రకాశ విశిష్టవచనాత్పుష్పం నామాంగమిత్యాహ ఏతదితి॥ ప్రకృతా

మగుణ్యేనబీజానురూప్యేణేత్యర్థః- పిశేషబంధోరాగవిశేషబంధఇత్యర్థః ॥ ౩౨॥ ధావదితి ॥ పదాతీనాంసమూహః పాదాతం - భిక్షాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః-నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వనిః- రాణఇతి- యద్యపివశిరణోర్యరుపసంఖ్యానమితి అబభావే ఘఞ్ బాధితః-అతఏవోక్తమమరకోశే - రణఃక్వణఇతి- తథాపి ప్రాసాదివత్ బాహులకో ఘఞ్ ద్రష్టవ్యః- పటశబ్దాదవ్యక్తానుకరణాన్నిత్య వీప్సయోరితి ద్విర్భావే సర్వ ప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యాచారే క్విప్ కథంచిత్కల్పనీయః - తతోలటశ్శత్రాదేశః - పటదిత్యస్యైవామకరణత్వేపూర్వావయవస్యతకారాభావశ్చింత్యః - కరటతటంగండస్థ

వచనంపుష్పం ॥ సర్వేయువరాజహస్తినంపురస్కృత్యససం
బాధంకించిత్పరిక్రామంతి ॥ ౩౧ ॥ సేనాప॥ సోత్సాహప్రణా
మం । స్వామిన్నితోదీయతాందృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
హతిదళితమహీరంధ్రనిరంధ్రనిర్యద్ధూళీజాలాంబుదాంతర్వి
లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః । ఉద్యన్నిస్సాణరాణస్తనిత
పటపటద్దిక్తటాః ప్రారభంతే ప్రావృళ్లక్ష్మీంధ్వజిన్యః కరిక
రటతటస్యందిదానాంబుధారాః ॥ ౩౨ ॥ అన్యతోనిరూప్య ॥ బలే
చలతి సంభ్రమం ప్రతిభయోవిజేతుందిశః పురందరహరిజ్జయ
వ్యవసితాస్సహోద్ధతాః । చలంతిచిరమత్సరాశ్శిఖరిణోయ
థాదంతినోభరావనమదున్నమద్భుజగరాజఫక్కణాః ॥

లం॥ ౩౩॥ సేనాంగేషుమతంగజసన్నాహమాహ- బలఇతి॥ చిరమత్సరాః పక్షచ్ఛేదాత్ప్రభృతిప్రరూఢవైరాః - అతఏవపురందరహరిజ్జయవ్యవసితాః ప్రాచీవిజయోద్యుక్తాఇత్యర్థః ॥ ఇయంతంకాలంతూష్ణీంస్థిత్వేదానీంవైరనిర్యాతనే హేతుమాహ సహోద్ధతాఇతి ॥ యథాకస్యచిద్వస్తునోభారాక్రాంతః కశ్చనభాగోనమతి భాగాంతరంతూన్నమతి - తద్వద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్యకేషాంచిత్ఫణానా మవనమనమితరేషామున్నమనం ద్రష్టవ్యం-ఫక్కనమత్రసంకోచః- ఫక్కనీచైర్గత్యామిత్యస్మాద్ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః- అత్రయథాశబ్దసూచితా

ద్యద్యప్యుపమా ప్రతీయతే - తథాప్యుపమానభూతానాం విశిష్టశిఖరిణా ముపమేయ దంతరూపతయాభ్యూహ నాదుత్ప్రేక్షాయాం పర్యవస్యతీ త్యుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షేయం॥ ౩౪॥ పత్తిసంపత్తిమాహ ఉద్యదితి ॥ తోమరా దండవిశేషాః తైర్డామరా భయంకరాః - కౌక్షేయకాః ఖడ్గాః - కులకుక్షిత్యాదినా ఢకఞ్ ప్రత్యయః - సైన్యరోద్దీర్ణముసుంఢయః స్వోచ్ఛ్ద్యతదారుమయాయుధవిశేషాః-కర్మణేప్రభవతీతి కార్ముకం ధనుస్తద్విశేషో వా - గదాః ప్రసిద్ధాః- ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తంవృత్తికారేణ అకర్తరి చకారకే సంజ్ఞాయామిత్యత్ర పాస్యః ఇతి ప్రాస ఇతి - రౌద్రప్రకారాః రౌద్రభేదాః -

౩౪॥ పరిజనః॥ విలోక్య-సాశ్చర్యం । మహంతో ఖుపసోంతిలింగసు
హండాణఉంసాహో ॥ ఛా ॥ మహాంఖల్వేవ త్రిలింగసుభ
టానాముత్సాహః । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్తోమర
డామరాః ప్రతిపక్షప్రక్షిప్తకౌక్షేయకాసైన్యరోద్దీర్ణము
సుంఢయః పటుతరాకృష్టధ్వనత్కార్ముకాః । భ్రామ్యద్భీమ
గదాస్సహస్రపరిహరత్ప్రాసస్ఫురత్పట్టసాః క్షేలంత్యంధ్ర
చమూభటాః సవపుషా రౌద్రప్రకారా ఇవ॥ ౩౫॥ మంత్రిణః ॥
అహో తురంగతరంగా త్రిలింగాధిపతేః ॥ ఉత్క్షిప్తోత్క్షి

తోమరాదీనామభిధానం వైజయంత్యాం ॥ తోమరో (స్త్రీ) లోహహులశదండః కాసూశ్చ సర్వలా (హులం ద్విఫలపత్రాగ్ర) ముసుంఢీ స్యాద్దారుమయీ వృత్తాయః కీలసంచితా । కార్ముకం తు చతుర్హస్తం॥ పట్టసో లోహదండో యస్తీక్ష్ణధారః క్షురోపమ ఇతి॥ ౩౫॥ తురంగసామగ్రీమాహ ఉత్క్షిప్తేతి॥ పశ్చిమపాదాభ్యాంభువిస్థిత్వా ముహురగ్రపాదోత్క్షేపణ మశ్వానాంపురుషాఖ్యస్థానభేదః-తదుక్తం ॥ ముహుః పశ్చిమపాదాభ్యాంభువిస్థిత్వాగ్రపాదయోః। ఊర్ధ్వం ప్రేరణయాస్థానమశ్వానాంపురుషః స్మృత ఇతి - అత్ర పూర్వపాదోత్క్షేపణస్యసూర్యాశ్వశిరస్తాడనఫలకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఉత్క్షిప్తేతి॥ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః - పశ్చార్ధవాపాశ్చా

త్వా-దక్షిణాపశ్చాత్పురస్త్యక్ - సంరబ్ధా సంరంభవిషయీభూతా ఆస తీసున్నేత్యసంబంధే సంబంధరూపా షష్ఠీ శేషోక్తిః - తాంధరణీమవష్టభ్యా లంబ్యేత త్రస్థిత్వేత్యర్థః - సహేలక్రమణేనపినోదగత్యాపరిణమంతః ప్రయత్నం వినా ప్రవర్తమానా ఇత్యర్థః - ధారానామాస్కందితాదయో గతిభేదాః పంచ - తదుక్తం వైజయంత్యాం - అశ్వానాంతుగతిర్ధారాః పంచభిన్నాస్సా చ పంచధేతి । ఆస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం। గతయోమూః పంచ ధారా ఇత్యమరశ్చ - ఏతాసామేవాశ్వశాస్త్రే సంజ్ఞాంతరేణోక్తానాం ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యే పంచదశవిధత్వం- తదుక్తం- గతిః పు

వ్యపాదో రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వాపాశ్చాత్త్యా
భ్యాం పదాభ్యామపి ధరణిమవష్టభ్య సంరబ్ధమస్యాం । వా
త్రైర్వ్యాధూయమానైః ప్రతినృపతిహయోత్సాహముస్మా
ర్జయంతః క్రామంత్యశ్వాస్సహేలక్రమణపరిణమత్పంచ
ధారాప్రపంచాః॥ ౩౬॥ మంత్రి॥ విలోక్య ॥ అహో విదళిత
పరబలమనోరథానాం రథానాం సంభ్రమః ॥ తథాహి ॥ ర
థాస్సరభసంభ్రమన్నిబిడహేమనేమిక్షతక్షమాతల సము
చ్ఛలద్బహుళధూళిజాలాంబుదైః । తిరోహితమసూయయా
సపది భాస్వదీయం రథం విధాయ ముఖరీభవంత్యక్షభృతాక్షధూ
ర్నిస్స్వనాః॥ ౩౭ ॥ ప్రతాప॥ సర్వతో విలోక్య సప్రమోదం ।

లా చతుష్కా చ తద్వన్మధ్యజవా పరా । పూర్ణవేగా తథా చాన్యా పంచధారాః ప్రకీర్తితాః। ఏకైకా త్రివిధా ధారా హయశిక్షావిధౌ మతా । లఘ్వీ మధ్యా తథా దీర్ఘా జ్ఞాత్వైతా యోజయేత్క్రమాదితి - తదేతన్మనసి నిధాయాహ పంచధారాప్రపంచా ఇతి ॥ ౩౬ ॥ లోకే కశ్చిద్వీరభటః ప్రతిభటమభిభూయ గర్జతి తత్సమాధిమత్ర భానురథాభిభావినాం వీరరుద్రరథానామాహ రథా ఇతి॥ అసూయయా స్పర్ధయేత్యర్థః - అక్షాణాం చక్రాధారకాష్ఠానాం ధురో(గ్రా)ణి అక్షధురః అక్షుంరథాంగఆధార ఇతి వైజయంతీ-అనక్షు ఇతి నిషేధాదృక్పూరిత్యాదినా న సమాసాంతః - నిభృతో నిశ్చలో న భవతీత్య నిభృతో నిత్యప్రవృత్త ఇత్యర్థః - తథాభూతో క్షుద్ధో

ర్నిస్స్వనో యేషాం తేతథోక్తాః॥ ౩౬॥ బృంహమాణేతి ॥ బృంహమాణా
బృంహణశీలాః - తాచ్ఛీల్యే చానశ్ ప్రత్యయః-నతుశానచ్ - బృహిశబ్ద
ఇత్యస్యధాతోః పరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవభట్టమల్లః - హేషతే హ్రే
షతే శ్వానాం హస్తినాం బృంహతీతిచేతి - సంక్రీడత్స్యందనాః కూజద్ర
థాః - క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనఇతినియమాత్పరస్మైప
దం-అతఏవోక్తం తైనైవ- ఉత్సర్జతిసంక్రీడత్యేతౌ శకటకూజనఇతి - క్ష్వే
డంతేసింహనాదంకుర్వంతీతిక్ష్వేడాః ఇతిక్ష్విదాస్నేహన మోచనయో

కథం సమగ్రసాధనాని సైన్యాని ॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా
హ్రేషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్స్యందనాః క్ష్వేడ
త్సుభటాస్సైన్యసంపదః॥ ౩౭ ॥ మంత్రి॥ యువరాజాలోక
నామద్వేలస్సైన్యసాగరోవర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితో మ
హీభృద్వాహినీర్బహూః । కాకతీయకులాంభోధిరేషసైన్యవ
రంగ్రసిష్యతే॥ ౩౮॥ సేనాపతయః ॥ యథాదిశంత్యమాత్యా
ఇతి। సప్రణామం । విజయయాత్రాకుతూహలిన్యోధ్వజిన్య
స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥
ప్రతాప॥ సప్రసాధమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧ ॥ మంత్రి
ణః॥ సోత్సాహం ప్రతిష్ఠంతాం ప్రాచీంప్రతిసైన్యాని॥ ౪౨ ॥
సేనాప॥ యథాదిశంత్యమాత్యా ఇతి ప్రస్థాననాటితకేనసమం
తాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ పవనేనానుకూలేనప్రసా

రిత్యస్మాద్ధాతోః పచాద్యచ్-పృషోదరాదిత్వాద్దకారస్యడకారః - కవిక
ల్పద్రుమకారస్తు- డాంతఏవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకా
ర్థత్వాదుక్తార్థలాభః - అతఏవక్ష్వేడాతుసింహనాదస్స్యాదిత్యమరః -
క్ష్వేడదితికాచిత్కశ్మత్రంతపాఠోస్యధాతోరనుదాత్తేత్త్వాదు పేక్షణీ
యః॥ ౩౭ ॥ అభ్యాపతంతీరితి॥ మహీభృద్వాహినీః శత్రుభూపాలసేనాః-
అన్యత్ర పర్వతప్రభవానదీః - తదుక్తంమానసోల్లాసే - వ్రజేదబ్ధిరివా
క్షోభ్యానిగరన్నరివాహినీః । శూరాణాంసింహనాదైశ్చ హేషారావై
శ్చవాజినాం । మహారథమహాధ్వానైర్మాతంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౮ ॥

౪౨ ॥ సుత్రామ్ణ ఇంద్రస్యేమాం సౌత్రామణీం దిశం ప్రాచీం - సుశకునసంశుభనిమిత్తం ॥ శకునం తు శుభాశంసినిమిత్తే శకునః ఖగ ఇతి విశ్వః - అనుకూలవాయోః శుభనిమిత్తత్వం చ తత్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందాద్దక్షిణస్య భుజస్య చ । మనసశ్చ ప్రసాదేన స్వానుకూలానిలేన చ । ఏవం నిమిత్తైర్నిశ్చిత్య విజయం భూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యమంగం లక్ష్యే యోజయతి॥ ఏష ఇతి ॥ ఉపన్యాసలక్షణేపి ప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్యత ఇత్యాశయేనాహ - ప్రస్థానానుగుణేతి ॥ బీజోపయోగిత్వాత్ప్రస్థానస్య ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్య శకునస్యానురాగహేతుభూతస్య కథనాదుపన్యాస ఇత్యర్థః॥ ౪౩ ॥ విప్రప్రవేశం సూచయతి కథమితి॥ ౪౪ ॥

రితపటాంచలాః । ఉద్వ్యంజంత ఇవాక్రష్టుం ధ్వజాస్సౌత్రామణీం దిశం ॥ సర్వే సుశకునమభినందంతి॥ ఏష ప్రస్థానానుగుణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥ ౪౩॥ ప్రతాప॥ పురోవలోక్య కథం కరాభ్యాముత్క్షిప్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగత ఏవ విప్రవరః॥ ౪౪॥ ప్రవిశ్య విప్రః ॥ సవినయమగ్రతస్థిత్వా ప్రాధ్వం దక్షిణభుజముద్యమ్య విజయతాం విజయతాం వీరరుద్రః । రాజపుత్రస్స్వయంభూదేవమహోత్సవాద్యనంతరం మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకతీయమహారాజే న ప్రే

సవినయమితి ॥ ప్రాధ్వమాశీర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । అనుకూలార్థకం ప్రాధ్వమిత్యమరః - మకారాంతమవ్యయం చైతత్ - నను యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమస్తు కింత్వేకస్మిన్ బ్రాహ్మణే దృష్టే కార్యహానిరితి కిం వదంత్యాః కాగతిరితి చేన్నైష దోషః - తస్యాః కృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రాహ్మణదర్శనే మహాఫలస్మరణాత్ - ఇదమపి తత్రైవోక్తం॥ పూర్ణకుంభౌ తథాదర్శే దధ్నిమద్యే తథామిషే । మీనే శంఖధ్వజే ఛత్రే చామరే చారుయోషితి। చాషే మృగే భరద్వాజే ఫలపుష్పాక్షతేషు చ । వృషభే సముదే నాగే సితవాహే ద్విజోత్తమే । సువర్ణే దివ్యరత్నే చ వీణాయాం పటహేపి చ। బడేచైకపశౌ దృష్టే యాత్రా భవతి సిద్ధిదేతి॥ వసంతరాజీయేప్యుక్తం॥

ధృతాతపత్రశ్శుభశుక్లవాసాఃపుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రాశ్శి
ఖావాన్కృతభోజనశ్చ దదాతిదృష్టఃపథిసర్వసిద్ధిమితి - మహోత్సవా
దీత్యత్రాదిశబ్దేనదేవ్యాది దానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥
తతఃకృత్వామహాపూజాముద్దిశ్యకులదేవతాం । ధేనుంభూమింహిరణ్యాం
చవిప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశిషస్సమాదాయనీరాజితహయద్వి
పఇతి॥ ౪౫॥ ఆమూలాదితి॥ సంపూర్ణస్స్వయంభూప్రసాదఇత్యర్థః- పౌ
రాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః- నపుంసకేభావేక్తః - జయోత్తరా

షితాఃఖల్వేమంగళాక్షతాః॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రణా
మాదరంగృహీత్వాతాన్నిజోత్తమాంగే గజమూర్ధనిచనిధా
య ॥ అమూలాత్ఫలితాప్రసత్తిలతికాపత్యుస్స్వయంభూ
ప్రభోః రాజ్ఞా క్షత్రియవంశాళి మండనమణేస్తాతస్యసాను గ్ర
హా ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభిణ్యా కాంక్షితాన్యన్వ
హం పౌరాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరీషజ్జయాస్స్వ
ర్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణకీర్తనాద్వర్ణసంహా
రః॥ ౪౬ ॥ మంత్రిణః॥ రాజపుత్రస్యభావనిరర్గళస్యతవభు
జార్గళయోరోజాయితస్యకియతీభూతలవిజయవిడంబనా ॥
౪౭ ॥ పరి ॥ ఏఅఅళంభీపాణింగహణసమఅదింణాఏఅమంగ
ళంఖదాజువరాఅంసస్సెదిసది ॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్ర
హణసమయదత్తాక్షత మంగళాక్షతా యువరాజస్యశౌర్యైదృ

శీజయప్రధానాసి - తత్తస్మాదమూర్స్వతస్త్రీపదదిశః ఈషజ్జయాఃసుల
భజయాఇత్యర్థః- ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః- దిగ్విజయేదేవతా
ప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేచమహాఫలప్రయోగమనుకరోతీతిభా
వః- అంగంయోజయతిపదఇతి॥ ౪౬॥ రాజపుత్రస్యేతి॥ ఓజశ్శబ్దోవృత్తి
విషయేతద్వతివర్తతఇతిపదమంజరీకారః - అతస్తద్వతస్సింహశార్దూ
లాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్య
ఙంతాద్భావేక్తః - ఓజసోప్సరసోర్నిత్యమితి నిత్యస్సలోపః ॥ ౪౭ ॥

౫౧ ॥ స్వస్తీతి ॥ విజయాయేతి క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రాయేతి స్వస్తియోగే ॥ ౫౨ ॥ సప్రశ్రయమితి ॥ ప్రతిష్ఠామహా ఇతి - సమవప్రవిభక్తస్స ఇత్యాత్మనేపదం ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే-ద్వితీయోఙ్కః ॥ ***

తత ఇతి ॥ జంఘయా చరత ఇతి జాంఘికౌ వార్తాహరౌ ॥ అఙ్కాస్య

శ్యంతే ॥ ౪౮ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్ర తత్తద్దిగ్విజయ వార్తాహారిణః పురుషానాతిచిరాదేవ ప్రేషణీయా ఇతి మహారాజస్యాజ్ఞా ॥ ౪౯ ॥ ప్రతాప ॥ శిరసి కృత స్తాతస్య నియోగః । అమాత్యాన్ప్రతి । కతిచన యూయం కాకతీశ్వర సేవార్థం నివర్తధ్వం । కతిపయే విజయయాత్రాపరాః ప్రవర్తధ్వం ॥ ౫౦ ॥ అమాత్యాః - సప్రణామం । యదాజ్ఞాపయతి యువరాజః ॥ ౫౧ ॥ విప్రః ॥ స్వస్తి విజయాయ శివాః పంథానస్సంతు రాజపుత్రాయ ॥ ౫౨ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రశ్రయం । భగవన్ననుజానీహి । వయమితః ప్రతిష్ఠామహా ఇతి యథోచితం పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే ॥ ౫౩ ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే విజయయాత్రావిలాసో నామ ద్వితీయోఙ్కః ॥ ... ... *

తతః ప్రవిశతో లేఖహస్తౌ జాంఘికౌ । ఏతత్పూర్వాంకాంతపాత్రేణ విప్రేణ నిర్దిష్టయోః పాత్రయోరుత్తరాంకే ప్రవేశాదంకాస్యం ॥ ప్రథమః ॥ సానుసంధానాశ్చర్యం - అహో ప్రతాపరుద్రస్య మహిమానుభావః - యస్య విజయయాత్రా సంభ్రమేణైవ వ్యాకులీకృతాని ద్వయానా మపి భూభృతాం కటకాని ॥ ౧ ॥ ద్వితీయః ॥ వయస్య కిముచ్యతే ॥ కాకతీయ ప్రదీపో యమంశశ్చాతుర్భుజస్స్వయం । యద్వజ్రకవచాయంతే ప్రసాదాశ్చ స్వయంభువః ॥ ఏష స్వయంభూదే

వో జయతి ఏతదితి ॥ మహిమానుభావో మహిమాతిశయః ॥ ద్వయానాం పర్వతానాం రాజ్ఞాం చ - కటకాని పర్వతనితంబ ప్రదేశాః రాజధాన్యశ్చ - కటకం వలయే సానౌ రాజధానీ నితంబయోరితి విశ్వః ॥ ౧ ॥ కాకతీయేతి ॥ చాతుర్భుజో వైష్ణవః - వజ్రకవచాయంతే వజ్రకవచవదాచరంతి-

కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేతి క్యఙ్ ప్రత్యయః - జిత్వాదాత్మనేపదం ॥ గర్భసం ధిం దర్శయతి ఏష ఇతి॥ బీజస్యేతి - ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా దృష్టనష్టస్యేతి శేషః॥ ఏతచ్చాన్వేషణాదిత్యనేన లభ్యతే॥ ౨ ॥ వైతాలిక భోగావలీప్రముఖా ఉక్తలక్షణాః- పూరయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప ద్యత ఇత్యర్థః॥ ౩॥ అపవార్యేతి రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ॥ మాగధలక్షణముక్తం ॥ రాజ్ఞః పురజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః । మా న్యైర్మాగధికా గీతైర్మాగధా ఇత్యుదీరితా ఇతి । ప్రభుతైవ రహస్యం గూ ఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తేషామితి భావః - ధ్వజచక్రగ్రహ

వప్రప్రాసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః॥ ౨॥ ప్రథమః॥
అధ్యక్షమభినీయ పురోవలోక్య । ప్రాప్తేయమంధ్రనగరీ
కించిత్ప్రవేశనాటితకేన - సమంతతో నిరూప్య । అహో నిరతి
శయమహోదార్యం రుద్రనరేశ్వరస్య। యదేతే వైతాళికాస్సర్వ
తో భోగావలీప్రముఖాంశ్చాటుప్రబంధానుచ్చైః పఠంతః స్వ
భావరమణీయాః ప్రతిరవేణ పూరయంతీవ కకుభః ॥ ౩ ॥ ద్వితీ
యః॥ సమ్యఙ్నిర్వర్ణ్య సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్యమపవార్య। సఖే ప
శ్య పశ్య ॥ సమ్యఙ్మాగధవేషధారణతిరోభూతా అపిత్వమీభుజః
సూచ్యంతే ప్రభుతా రహస్యపిశునైరాపమ్రైర్లక్షణైః ।
హస్తాగ్రైర్ధ్వజచక్రలాంఛితతలైర్వక్షస్స్థలైర్విస్తృతై రా

జ్ఞం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం - చక్రాబ్జవరశతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభా రేఖాః । కుర్వంతి చ మహానా థం మకరధ్వజసన్నిభా మహీపాలమితి - వక్షో విస్తారఫలమపి తత్రైవ ॥ ఉరోలలాటం వదనంచ పుంసాం విస్తీర్ణమేవం త్రితయం ప్రశస్తమితి । వృ త్తైః జంఘాదావితి శేషః - వృత్తజంఘో భవేద్భూపో వృత్తలింగో భవేద్ధని తివచనాత్ - అనీచైరున్నతైః వక్షఃప్రభృతిషు దీర్ఘైర్బాహుప్రభృ తిషు- తదపి తత్రైవోక్తం- వక్షోథకక్షౌ నఖనాసికాస్యం కృకాటికా చేతి షడున్నతాని ॥ హనులోచనబాహునాసికం స్తనయోరంతరమత్ర పంచ మం। అతిదీర్ఘమిదం తు పంచకం న భవత్యేవ నృణామభూభృతామితి - అత

ఏవాఽమనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్త దుర్లభైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ సూచితమర్థం ద్రఢయతి నూనమితి ॥ అస్యా అపి రీతేర్లాస్యావాంతరభేదత్వాదితి భావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగుళివిచ్ఛేదఉరోవిన్యస్తహస్తకం । తన్నామకరణం చేతి లాస్యమేతచ్చతుష్టయమితి-శిష్టంస్పష్టం ॥౫॥ ౬॥ప్రి

కారైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వ్యక్తైరసీచైరపి ॥ ౪ ॥ ప్రథమః॥నూనమేతే ప్రతాపరుద్రసమరపరాఙ్ముఖావక్షుణ్ణలవిరచిత వరాహలక్ష్మాణః ప్రాణత్రాణార్థమనయా రీత్యా కాకతీయ మహారాజం ప్రసాదయితుమభ్యవస్యంతీతి తర్కయామి॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగి ప్రతిరాజభద్రాచరణాదభూతాహరణం ॥ జాంఘికేన పునస్తైస్తైర్లక్షణైర్నరేశ్వరాభ్యూహనాదనుమానంచ॥ ౫॥ ద్వితీయః ॥ అహో విజయయాత్రాశ్రవణకుతూహలితాపౌరాణాం। యదావామనుసరంతి పునః పునః ప్రశ్నమాలయా తత్సఖి ప్రకాశ్యతాం ప్రతాపరుద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం॥౬॥ప్రథమః॥కించిదుచ్చైః భో భోః శ్రూయతాం కాకతీయకులశ్లాఘాకామధేనుః ప్రియోదంతః ॥ జైత్రా కాకతి వీరరుద్రవిభునా సర్వా దిశో నిర్జితాః క్ష్మాపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదం నిర్వీరముర్వీతలం । యస్యోద్యద్భుజవైభవం సరభసారోహద్విషత్కామినీనాం జీరధ్వనిపూర్ణకందరముఖైర్వ్యాకుర్వతే పర్వతాః॥ ఏష తత్వానుకీర్తనరూపో మార్గః॥ ౭॥ ద్వితీయః॥సఖి నూనమేషు దివసేషు కాకతీయమహారాజో నిరంతరం పురస్కృత పురోధః ప్రవరామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానో గమయతి వాసరాణి ॥ ౮ ॥ ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితం వయస్యేన ॥

యోదంతః ప్రియవార్తా॥ జైత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః - అభూతతద్భావేచ్వి ప్రత్యయేన ఇయంతం కాలమజయ్యా అపి జితా ఇతిలభ్యతే- నిర్వీరం ప్రతివీరరహితం - యేకరంనప్రయచ్ఛంతి తే ప్రాణైరేవవియోజితా ఇత్యర్థః ॥ తతః కిం జాతమత ఆహ యస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే

వ్యాచక్షతే॥ ౭౹౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణిక్రియంతేప భీరితిప్రియంక రాణి-అభ్యసుభగేత్యాది నాఖ్యుక్ప్రత్యయేముమాగమః - కాకతీయవృ షా కాకతీంద్రః॥౧౧॥౧౨॥భవతాఖలుపిత్ర్యమానితి - కారణగుణానాంకా

౯ ॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్య సహర్షం । కథగస్మదీయంవ చనమాకర్ణ్యసానందమహారాజాయనివేదయితు మమాత్యపు త్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజకులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా వామపిప్రతిహారభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరంప్రతి పాలయిష్యావఇతిపరిక్రామతః ॥ ఏతద్వితర్క-ప్రతిపాదనా ద్రూపం॥౧౦॥తతః ప్రవిశత్యమాత్యపుత్రః॥అమాత్యపుత్రః॥ సప్రమోదం ॥ అహోమహదధన్యతా - యదీదృశానాంమ హోత్సవానాంని వేదయితాస్మిసంవృత్తః । యన్మయావి జ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తావృత్తైస్స్వ స్వసాతా త్కృతాదపిస్వ యంభూదేవప్రసాదాత్ప్రమోద యిష్యతే కాకతీయవృషా॥ఏవంతర్కవచనరూపోదాహృతిః॥పురోవలో క్య।కథమయంమహారాజః పురోహితైరమాత్యైరన్యైనపరిజ నేనచపరివృతోమహాస్థానమండపమధితిష్ఠతి।తదహముపసర్పా మీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౧॥ తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టోరాజామం త్రిణఃపురోధసశ్చ॥ రాజా॥ సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యాన్ప్ర తి । అహోశైశవేప్యుచితకారిత్వంవత్సస్యవీరరుద్రస్య। యదస్మదనురోధాద్ధ మిమానమాత్యాన్నివర్త్య స్వయమేవ జిగీషుఃప్రస్థితః॥౧౨॥మంత్రిణః॥ సబహుమానం। మహారా జభవతాఖలుపిత్ర్యమాణకుమారః ॥౧౩॥ పురోధసః॥విజయ ప్రస్థానాత్ప్రభృతినక్తందివమున్మిషంతికల్యాణాని । తద్విజి తాఖవదిశోరాజపుత్రేణ ॥ ౧౪ ॥ రాజా ॥ భవతామాశీవ

ర్యసంక్రాంతిరుచితైవేతి భావః॥౧౩॥నక్తంచదివాచనక్తందివం- అచ తురేత్యాదినాసప్తమ్యర్థవృత్త్యో రవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నిపా త్యతే-కల్యాణానిశుభనిమిత్తాని ఉన్మిషంత్యుద్భవంతి॥ ౧౪॥ ప్రముహతే-

దుహ్యతేః కర్మణి కర్తరి లిజ్ - సముహేతి యక్ప్రతిషేధః॥౧౫॥ ౧౬॥ ప్రఘా
ణో బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకః - అగారైకదేశే ప్రఘణః ప్రఘాణశ్చ నిపాతి

ఏవ కాకతీయకులశ్రియాంసి స్వయం ప్రదుహ్యతే॥౧౫॥ పరి॥

కాఅఈఅకులం సకిం ణుణ సపుంణపుంణేణ - జంసి అవఇంణో భువణేంకభందో పఆవరుందో॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్య కిన్ను న సంపూర్ణం పుణ్యేన యస్మిన్నవతీర్ణో భువనైకభద్రః ప్రతాపరుద్రః॥ ౧౬॥ రాజా॥ సౌత్సుక్యం। కథం చిరయతి వత్సస్య విజయయాత్రా శ్రవణమహోత్సవః॥ ౧౭॥ అమాత్యపుత్రః॥ సవినయసంభ్రమముపసృత్య సప్రణామం। దేవ ముఖ్యమలోకపాల యువరాజప్రేషితౌ విజయవార్తాహారిణౌ ప్రఘాణప్రాంగణమధివసతః। ఏష సంచింత్య మానార్థప్రాప్తిరూపః క్రమః॥౧౮॥ సవేగ సహర్షాతిశయం నిరూపయంతి॥ మంత్రిణః॥ భద్ర శీఘ్రం ప్రవేశయ॥౧౯॥ అమాత్యపుత్రః॥ యథాదిశంతి మహామంత్రిణ ఇతి నిష్క్రమ్య సహ తాభ్యాం పునః ప్రవిష్టః॥ ౨౦॥ పురుషౌ॥ ప్రణమంతావుపసృత్య। దేవ విశ్వైకవిజయినా పుత్రేణ వర్ధసే బాఢమప్రమేయమహిమా ప్రతాపరుద్రభుజస్థేమా। యస్మై ఛశవేష్యతిశయితతరుణ కాకతీయపరాక్రమస్తస్య విక్రమః॥ ౨౧॥ రాజా॥ సహర్షాతిశయమమాత్యానవలోక్య। మనోరథాభ్యామివ చింతితోపగతాభ్యాం మహార్ఘం పారితోషికం ప్రతిపాద్యతాం। ద్వాగనో కృతహర్షయోరనయోర్ముఖాద్వత్సస్య విజయలక్ష్మీపరిగ్రహ వృత్తాంతశ్రవణ మహోత్సవేన చరితార్థయామః శ్రోత్రవృత్తిం॥౨౨॥ మంత్రిణః॥ యదాజ్ఞాపయతి దేవ ఇతి ద్వారిక ముఖాత్తథా కుర్వంతి। ఏష సామదానాచరణరూపస్సంగ్ర

తః-తత్ప్రాంగణమధివసతః-ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతి సకర్మకత్వం॥౧౮॥
౨౨॥ భూరిసువర్ణం తత్ర నియుక్తౌ ద్వారికః కనకాధ్యక్షః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ నీరా

జనానామ రాష్ట్రసమృద్ధయే శరత్కాలకర్తవ్యశ్శాంతికర్మవిశేషః- స
చ గజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేన ద్వివిధః- తదుక్తం శౌనకేన - నవ
మ్యామాశ్వయుజ్యాం సే కార్తిక్యామథాపి వా। హస్తినీరాజనం కుర్యా
ద్రాజా జనసమృద్ధయే ॥ అశ్వనీరాజనం కుర్యాదశ్వానాం హితకామ్య
యా। తద్వచ్చైవాశ్వయుజ్యాం సే పూర్వపక్షే నృపోత్తమేతి - తత్ర ద్వితీ
యం ప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి॥ వీతిహోత్రస్య హుతభుజః ॥ యా
త్రేతి॥ మహోత్సవేషు - అహం ప్రథమోऽహం ప్రథమ ఇతి యస్యాం క్రి

హాః ॥ ౨౩ ॥ పురుషః॥ సప్రణామం గృహీత్వా మూర్ధ్ని నిధా
య మహారాజప్రసాదమభినందతః॥ ౨౪॥ మంత్రిణః॥ భద్రా
వితపత్యయువరాజవిజయవిఖ్యాతయః పరాక్రమపల్లవితా మ
హారాజసదసః కర్ణపూరీక్రియంతాం॥ ౨౫॥ పురుషః ॥ సావ
ధానమవధారయతు మహారాజః॥ ౨౬॥ ప్రథమః ॥ దేవదేవ
స్య ప్రసాదేన వాజినీ రాజనా సమిధ్యమానస్య వీతిహోత్ర
స్య విజయప్రదానేన ద్విగుణితోదగ్రప్రతాపే ప్రతాపరుద్రే
ప్రతిష్ఠమానే ॥ యాత్రారంభమహోష్వహం ప్రథమికాని
ర్యచ్చమూడంబరక్షుణ్ణక్షోణితలోత్థితేతి బహులేషాం సా వి
యద్వ్యాపిని। జేతవ్యాస్సకలా దిశస్స్వవిభుతామంతః పిధా
యాధికం త్రాసాత్కాల్యపి పలాయితా ఇవ దృశాం నైవాభవన్
గోచరాః॥ ౨౭॥ అనంతరం చ ॥ ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలో
నాయం చమూడంబరో నేదం ఖండమభిగర్జితం త్రిపురజిత్కల్పాం

యామాసావహం ప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః
స్వార్థేకప్రత్యయః - స్వవిభుతాం నిజవ్యాపకత్వం అత్రానుపహితదిగ్గ
తం విభుత్వం చ ఉపహితాస్వపి ప్రాచ్యాదిషూపచర్యతే - అత్ర సేనా
రజోవ్యాప్తినిమిత్తస్య దిశామదర్శనస్య భయనిమిత్తపలాయన హేతుక
త్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ౨౭ ॥ ఉద్వేలదితి ॥ పరితో ధాటీ
షు॥ శత్రుదేశావమర్దాయ సద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోః ప్రవృత్తి
ర్యా సా ధాటీతి నిగద్యత ఇత్యుక్తలక్షణాసు - ఆటోపపటీయసీషు సంరంభ

పటుతరాసు సర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః - ఇతి విస్మితమిత్యన్వయః -
ఉద్వేలార్ణవకోలాహల కల్పాంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం
రంభదుందుభిగర్జితయోరభూతపూర్వయోరనుభవా దద్భుతవ భూది
త్యర్థః - అథ సైనికాభినివేశదర్శనానంతరం - దిగీశైరింద్రాదిభిరపి త్రస్తం
కిముతాన్యైరంతరాళవర్తిభిరితి భావః - ఉభయత్ర భావే క్తః॥ ౨౮॥ ౨౯॥
మఘోన ఇంద్రస్యేమాం మాఘవనీం దిశం ప్రాచీం ॥ సైన్యరజసా సూ
ర్యే తిరోహితే సత్యుత్ప్రేక్ష్యతే రథేనేతి ॥ మాం పురః అయం వీరరుద్రో

తథకారరవః। ఇత్యాటోపపటీయసి ఘూపరితో ధాటీషు భారా
నమచ్ఛేషాశేషఫణాసువిస్మితమథ త్రస్తం దిగీశైరపి॥ ౨౮ ॥
పురోధసః ॥ అహో యానిరంకుశమోజాయిత సాంద్రచమూప
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥ అథ యువరాజాజ్ఞయా ప్రథమం
మాఘవనీం దిశం ప్రచలితాని సైన్యాని ॥ రథేనాభిముఖాయాం
తం వీరరుద్రో విలోక్యమాం । దృశ్యతే నాయమిత్యర్కః సైన్య
రేణౌ తిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః। తతస్తతః॥ ౩౧॥ ద్వితీ
యః ॥ అనంతరం సేనాగ్రే ఏవ పౌరస్త్యాన్ క్షుద్రక్షత్రి
యాన్విజిత్య సర్వపథీనే నాటోపేన పటీయసి తస్మిన్మహతి బలే
ప్రచలతి॥ యుద్ధాయ సమనహ్యంత కళింగాః స్ఫుటపౌరుషాః॥
మాద్యద్ద్విపఘటోద్దామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ తైస్సా
ర్ధమంధ్రచమూపతీనాం పరాక్రమధనే మహత్యాయోధనే ॥
౩౨॥ పీత్వా మాంసోపదంశం ద్విరదగళగళద్రక్తమైరేయధారా

న మృష్యతే న సహతే పరిపంథిబుద్ధ్యేతి భావః ॥ ౩౦॥ ౩౧ ॥ పౌరస్త్యాన్
ప్రాచ్యాన్ సర్వాన్ పథో వ్యాప్నువతా సర్వపథీనేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥
మాద్యద్ద్విపానాం ఘటాః సంగ్రామార్థసజ్జనాని - కరిణాం ఘటనా ఘ
టేత్యమరః - తాసాముద్దామసంభ్రమేణాధికాటోపేన ఆడంబరేణ సం
గ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధవీరరుద్రఖడ్గస్య కాల
భైరవసమాధిమాహాపీత్వేతి ॥ మాంసేనోపదశ్యమానం సోపదంశం మాం
సముపదంశం కృత్వేత్యర్థః - ఉపదంశస్తృతీయాయామితి ణముల్ప్రత్య

యః-మాంసస్య దంశనక్రియాకర్మత్వేఽపి పానక్రియాకరణత్వాత్తృతీయోపపదత్వం-తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితి వికల్పాదుపపదసమాసః-మస్తిష్కం నామ మస్తకస్థితో గోర్ధాపర పర్యాయో మేదోవిశేషః-తల్లగ్నైః కీకసైరస్థిభిః స్పృష్టదంష్ట్రైః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ఛిన్నేతి॥ ప్రతిభయే

రాంమత్తో మస్తిష్కలగ్నైర్గళితనృపవపుః కీకసైస్స్పృష్ట
దంష్ట్రైః । బిభ్రద్రౌద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో
భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాః కళింగైర్బలివిధిమ
కరోద్వీరరుద్రస్య ఖడ్గః॥ ౩౩॥ పురోధసః ॥ మానుషవేషతిరో
హితేనాపి కాకతీయస్వామినా కించిదావిష్కృతో నిజప్రభా
వః॥ ౩౪॥ మంత్రిణః॥ సహర్షాతిశయాద్భుతం । అహో పా
రాక్రమాతిభూమిః ప్రతాపరుద్రస్య॥ ౩౫॥ పరి॥ సరిసఖుప
దజమహారాఅరుందణరే సరణదణేణ కాదంవ జకా అణ్ణకుళ
ంపసవాణఖమ జకుళదేవదాప సఅభూదేవంస పసంతి వి
సెసాణజుంత తఖుకిఅజువరాఏణ॥ ఛా॥ సదృశం ఖల్వేతత్
యన్మహారాజరుద్రనరేశ్వరనందనేన కర్తవ్యం యత్కాక
తికులప్రసవానాం కుమారం యత్కులదేవతాయాః స్వయం
భూదేవస్య ప్రసక్తివిశేషాణాం యుక్తం తత్సులుకృతం యువ
రాజేన॥ ౩౬॥ రాజా-సప్రమోదగద్గదం ॥ తతస్తతః॥ ౩౭॥
ప్రథమః ॥ అనంతరం ॥ ఛిన్నోద్వృత్తైర్వైరివీరప్రతిభయముకు
టాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రశ్యత్పతంగాభయకర
పృతనారేణుబద్ధాంధకారా। ఆసీత్సంగ్రామవెళాః హరద

నభయంకరేణ మకుటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యా భ్రశ్యతః క్లిశ్యమానస్య పతంగస్య సూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన - మకుటాచ్ఛాదకతయా రాహుభ్రాంతినివర్తకత్వేనేతి భావః - చమూరేణునా బద్ధాంధకారా అత ఏవ సంగ్రామవేళాయా రాత్రిత్వం ప్రతీయతే - తత్రైభకుంభనిర్గతా ముక్తా ఏవ తారాః అప్సరోముఖమేవ చంద్రో౽

ఖూదిత్యాహ విహరదితి॥౩౮॥వృత్రేతి ॥ వృత్రారాతిరింద్రః తస్యదిక్ ప్రాచీ - పారంపూర్వపయోధేః పారేపూర్వపయోధి-పారేమధ్యేషష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః॥ ౩౯ ॥ మునావితి ॥ లోపాముద్రాసుహృది మునావగస్త్యే నికటస్థే సమీపస్థేపి- అగస్త్యోదయేనతోయ్యేనిర్మలాభవంతి - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం- ఉదయే చ మునేరగస్త్యనామ్నః కలుష

సిలలోద్భిన్నమత్తేభకుంభపోత్రిస్యన్ముక్తాఘుతారా నికరపరివృతస్సర్వధూవక్త్రచంద్రా ॥ ౩౮ ॥ అనంతరంయువరాజాజ్ఞయా ॥ వృత్రారాతిదిగంతరాళవిజయప్రఖ్యాతవిక్రాంతయః పారేపూర్వపయోధి కల్పితజయస్తంభాస్స్ఫురత్తేజసః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవం దేవస్య దోర్విక్రమం శ్రుత్వాంతో ముహురంధ్రసైన్యపతయః ప్రాప్తా దిశం దక్షిణాం ॥ ౩౯॥ తత్ర చ ॥ మునౌ లోపాముద్రాసుహృది నికటస్థేపి మహతా భవంత్యేతా నద్యః కలుషపయసస్సైన్యరజసా। ఇతీవవ్యోమాగ్రే చలయవపనాందోళితశిఖాః పతాకాస్సోత్ప్రాసాః ప్రతిపదమనృత్యన్నతితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం పాండ్యప్రముఖాన్ దాక్షిణాత్యాన్ క్షితీశ్వరాన్ శరణముపగతాన్ కాకతీయవీరరుద్రస్య చమూపతిర్నిశ్శేషం సంభావ్య తైస్సహ ప్రతీచీం దిశం ప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ మంత్రిణః॥ సాధు సాధు సమాచరిత మాత్మనీనం పాండ్యైర్యతః పూర్వమేవ దేవస్య శరణమూలం ప్రాప్తాః॥ తతస్తతః ॥౪౨॥ ద్వితీయః॥ తత్ర చ ॥ పాశ్చాత్యాంధ్రజేషు క్షితవధికభాగ్రస్తదండేషు గృధ్రి

మామోగమలప్రదూషితాని। హృదయాని సతామిహ స్వభావాత్పునరంబూనిభవంతినిర్మలానీతి-తథాపి కాలుష్యమితి విరోధద్యోతకోపిశబ్దః- సోత్ప్రాసాః సోపహాసాః - లోకైకశ్లాఘ్యబలం కంచన విజిత్య సోపహాసమున్నతస్థలేచలచ్ఛిఖో నరీనర్తి-తద్వదితి భావః॥౪౦॥౪౧ ॥ సాధ్వితి ॥ ఆత్మనేహితమాత్మనీనం-ఆత్మన్విశ్వజనేత్యాదినాఖప్రత్యయః ॥ ౪౨। పాశ్చాత్యానామితి॥పశ్చాద్భవాః పాశ్చాత్యాః- దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్ -

తేషాంధ్వజేషు గృధ్రవ్రాతైః స్థితమితియత్తదేవగారుత్మత మస్త్రంసమజని-యుద్ధాత్పూర్వంగృధ్రైరేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవరాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదకౌశికకపోతకకాకకంకైః కేతుస్థితైర్మహదుశంతిభయంనృపస్యేతి- అత్రక్రవ్యాదాగృధ్రాదయఇతి తద్వ్యాఖ్యాతోత్పలపరిమళకారః-తర్హిపునర్యుద్ధస్యకింఫలమతఆహవిజయమితి ॥

వ్రాతై ర్వ్యచ్చండతుండాహతివిహతపతెష్వా తతక్షిప్తపక్షైః। అస్త్రంగారుత్మతంతత్సమజనివిజయప్రాప్తినామంత్రసైన్యప్రస్థానజన్యస్యన్యస్ఖజ నిబిడభుజాదండకండూవిడంబః॥ ౨౩॥ అనంతరం ॥ జిత్వాప్రతీచీమథవీరరుద్రః ప్రత్యర్థినారీనయనాంబుపూర్ణాం। రేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్రభృతయస్సర్వే భూపాలామిళిత్వా యుద్ధాయ బద్ధాదరాః పురతః ప్రాదురభవన్॥ ౨౪॥ మంత్రిణః॥ అహోపరమనాత్మవేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రతాపరుద్రస్యాపి పరిపంథినో భవంతి॥ ౨౫॥ రాజా॥ తతస్తతః॥ ౨౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం సముపనీకినీభిరాపతంతి రాజకానివిలోక్య సగర్వమేవముక్తం సేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జగజర్జరాససమరేలంపాకకిం కంపసేవంగత్వంగసికింముధాబలరజః కాణోసికింకొంకణ। ప్రాణత్రాణ పరాయణోభవమహారాష్ట్రపరాష్ట్రస్యమీ వోద్ధారో†వయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్థానామగ్రగామినాం-ప్రస్థోగ్రగామినీతినిపాత్యతే - జన్యంయుద్ధం - కండూవిడంబఃకండూయాపనయనం ॥ ౨౩ ॥ జిత్వేతిక్త్వాప్రత్యయేనైవానంతర్యేసిద్ధే అథశబ్దోవిళంబాభావసూచనార్థః - నయనాంబుపూర్ణాందుస్తరామిత్యర్థః- తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి ॥ రేవాంనర్మదాం॥ ౨౬॥ సముపనీకినీభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకానిరాజసమూహాః- గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః॥ రేరేఇతి ॥ వ్యాఖ్యాతంనా

† వయమంధ్రనాథసుభటాః ప్రత్యర్థిదావానలాఇతి-పా

యకప్రకరణే॥ రోషసంబంధవచనరూపమితి-రోషసంబంధసంభ్రమవచనరూపమిత్యర్థః॥౪౭॥ ౪౮॥ స్వాత్మనితనుత్యజామం తేస్వయమేవదివ్యత్వంసంపాదయామీతిస్వర్గంగామయోయం మహానహంకార స్తన్నివారకోయంమహాహవః - తదతిశాయిమహిమేత్యనుపమసైనికపరాక్రమ ఇత్యాహ యస్తత్రేతి ॥ సురాణాంభావస్సురభూయం- భువోభావఇతిక్యప్-అత్యాక్షీత్ త్యక్తవతీ - ఆరాత్సమీపే॥ ౪౯ ॥ భయేనప్రచ్ఛన్న

ఏతద్రోషసంబంధవచనరూపంత్రోటకం॥ ౪౭॥పరి॥సాహుసాహుచమూవఈణంవఅణం । ఏవంభణిఅఉణకీరిసంఉవక్కంతంతేహిం॥ ఛా ॥ సాధుసాధుచమూపతీనాంవచనం ఏవంభణిత్వాపునః కీదృశముపక్రాన్తంతైః॥౪౮॥ప్రథమః॥ కింకథ్యతే । సైనికానాంనిరుపమః పరాక్రమః ॥ యస్తత్రాభవదాహవస్తస్మిన్ ఖిలంజానాతి భాగీరథీ యాత్యాక్షీత్సురభూయకారణనిజాహంకారముచ్ఛృంఖలం । ఆరాద్వీక్ష్యసమగ్రగంధగ్రహభటప్రోద్ఘుష్ణఖడ్గావలీధారాతీర్థముపేత్య దివ్యనగరీమారోహతోభూపతీన్ ॥ ౪౯ ॥ అనంతరం తత్రప్రలీనాత్మనఃప్రతిపక్షభూపాలానన్విష్య కామస్త్రీలింగసైనికాస్తత్తద్దేశవేషభాషాదికమాశ్రిత్య రాజ్ఞాస్సర్వతః పర్యటంతిస్మ - జీవగ్రాహం గృహీత్వాసమానయంతిస్మ యువరాజాంతికం ॥ ౫౦॥మంత్రిణః ॥ సాధీయాన్ఖలుసైనికానాముద్యమః । ఏత

వృత్తేనార్థినః ప్రచ్ఛన్నాన్గూఢాన్సాధయన్నిత్యాహ-అనంతరమితి జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవతీతిజీవః-ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః - జీవంతంగృహీత్వేత్యర్థః॥నచహన్యాత్ స్థలారూఢంనక్లీబంనకృతాంజలిం। నభీతంనపరావృత్తం సతాంధర్మమనుస్మరన్నితిభీతవధేమనునానిషేధస్మరణాదితిభావః - సమూలేత్యాదినాణముల్ప్రత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః॥ ౫౧॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం - తత్రేష్టంప్రకృతోపయోగి-జనాతిసంధానంవంచనమిత్యేవముక్తంమయాత్వయోజ్ఝయాతి ॥ ఏతది

తి ॥ ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్మాచరణమాత్రమభూతాహరణం తేనపరవం చనమధిబలమిత్యనయోర్భేదఇతిద్రష్టవ్యం ॥ ౫౧॥ ౫౩॥ ఏషఇతి ॥ భయ ప్రతిపాదనాదితిఅపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః॥ ౫౪॥ కాతర్య మేవరాజ్ఞాంశ్లోకత్రయేణాహ అంగాఇత్యాదినా ॥ పలాయఃపలాయనం

త్ప్రకృతోపయోగిత్వేనవంచనాదధిబలం॥౫౧॥ రాజా। తతః॥ ౫౨॥ ద్వితీయః ॥ అనంతరంనరపతయోనిజపరిజనేష్వప్యకృతవిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్యపాదమూలమేవ శరణముపగతాః॥౫౩॥ పరిజనః ॥ అహోయాణరవఈణ* సంఉగసకాఅరంతణం॥ ఛా॥ అహోనరపతీనాంసాధ్వసకాతరత్వం । ఏషభయప్రతిపాదనాదుద్వేగః॥ ౫౪॥ ప్రథమః ॥ కిముచ్యతేకాతర్యమితి ॥ అంగాస్సంగరభీరవస్సముభవంశ్చోళాః† పలాయాకులాః కాశ్మీరాస్స్మరణీయ విక్రమకథా స్థాణానిరీణశ్రియః । లంపాకాభయకంపమానవపుషో వంగానిరంగీకృతానేపాలాఃపరిపాలనవ్యసనినస్సింహాశ్చనీరంహసః ॥ ౫౫ ॥ అపిచ ॥ కాంభోజాఃక్షతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తప్రణాస్సైంణా గౌడాః పీడితవిగ్రహాః శ్రితకులగ్రావాంకణాః కొంకణాః । లాటాఃపాటితమూర్తయఃపరిగళద్భువిహ్వలాస్సింహలాఃకర్ణాటాః పరిపూర్ణవేపథుభృతస్తంద్రాళవో మాళవాః॥౫౬॥ కించ॥ భోజావ్యర్థభుజాయుధాః క్షతనిజశ్రీకేళయః కేరళాః పాండ్యాః ఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహ్రీజర్జరాఘూర్జరాః। పాంచాలాఃప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా

తతాంత్రికులాః-ఉపసర్గస్యాయతావితలత్వం-నిరీణశ్రియోగతసంపదః - రిణాతేత్యాదిత్వాన్నిష్ఠానత్వం- నిరంగీకృతాఃనిరవయవీకృతాః - నీరంహసోనిర్వేగాః॥౫౫॥ కాంభోజాఇతి॥కుంభినీభూమిః - తంద్రాళవోలసాః నిరుద్యోగాఇత్యర్థః-ప్రకటితహ్రీత్యాదినాఆఘుచ్ఛ్రిత్యయః॥ ౫౬॥భో

* జుంఉగకాఅరంతణ యుద్ధకాతరత్వం   † ప్రలాపాకులాః -

జా ఇతి॥ చాటూని త్రాయస్వేత్యాదీని ప్రియవాక్యాని తైరుత్కటాః-శ్రితపల్లయః ప్రాప్తోప్యగ్రామాః॥ ౫౮॥ ౫౯ ॥ ఆమూలచూడంఆమూలా

టూత్కటాఃకీకటాఃకాంపిల్ల్యాశ్శ్రితపల్లయః కృతయశోభంగాఃకళింగాఅపి॥సర్వేహర్షాతిశయేన నాటయంతి ॥ ౫౮ ॥ పరి ॥ సాశ్చర్యం ॥ అహోహో వీరరుద్రం స అఇ సఇ తిహువణాఇ జంఝావదాణాఇ॥ ఛా ॥ అహోహో వీరరుద్రస్య అతిశయిత త్రిభువనానియుద్ధావదానాని॥ ౫౯॥ రాజా॥ సహర్షం। మహతీం ప్రతిష్ఠా మారోపితం ఖలు కాకతీయకులం వీరశ్రీ వైజయినావత్సేన॥ ౫౯ ॥ పురోధసః ॥ ఆమూలచూడంఫలితాః ప్రసత్తయః కాకతీయాన్వయదేవతానాం ॥ ౬౦ ॥ రాజా ॥ తతస్తతః॥౬౧॥ ప్రథమః ॥ అనంతరం సకలదిగ్విజయసముత్తేజిత తేజోవిలాసః సర్వనరేశ్వరాణాం తానితాన్యుపాయనాని స్వీకృత్య సమగ్రసైన్యైస్సపక్షైర్మహీభృద్భిరాశ్రితేనమహతా బలార్ణవేనన్యవర్తత పితృవ్యకవీరో వీరరుద్రః ॥ ౬౨॥ మంత్రిణః। సహర్షం॥ కుత్రేదానీంరాజపుత్రః॥ ౬౩ ॥ ద్వితీయః॥ సాంప్రతం కింకుర్వాణరాజలోకస్సర్వానపి సేనాపతీన్నగరం ప్రస్థాప్యకతిపయమౌలపరివృతః కాకతీయవీరః స్వైరం గోదావరీపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీ విహరతే॥౬౪॥ మంత్రిణః ॥ సవిమర్శం - మహారాజనూనం స్వవ్యవశాసతివసుమతీం యావ రాజ్యమేవబహుమన్యతే రాజపుత్రః॥ఏషా ప్రాప్త్యాశా ॥ దిగ్విజయాత్ప్రతి నరేశ్వరవృత్తాంతస్యవ్యాపిత్వాత్ప్రతాకానిరూపితా॥ ౬౫॥ రాజా ॥ తదచిరమేవయుష్మాభి రానేతవ్యోవత్సః । అనునేతవ్యశ్చ రాజ్యాభిషేకాయ ॥ ౬౬ ॥ మంత్రిణః॥యదాజ్ఞాపయతి దేవ ఇతినిష్క్రాం

గ్రం॥౬౦॥౬౩॥ కింకుర్వాణరాజలోకః కింకరీభవద్రాజవర్గః - మౌలం మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషా ప్రాప్త్యాశేతి । రాజ్యాభిషేకస్యమృగయాలక్షణ ప్రతిబంధకోపనిపాతేనశంక్యమానత్వాదితి భావః- పతాకాం యోజ

యతి-దిగ్విజయేతి॥ ౧౫॥ ౧౬॥ ఆలానమితి॥ఆలానంబంధనస్తంభః- నిగళానిశృంఖలాని-పాతితధూర్గతః పాతితాధోరణః-కరిగ్రామణీః రాజప్రియో గణపతిర్నాసుగజశ్రేష్ఠః। భ్రశ్యత్పుణ్యపథమిత్యాదౌ శంకాత్రాసయోన్నిరూపణాత్సంభ్రమ ఇత్యాహ ఏష ఇతి॥ ౧౮ ॥ కటకం నగరం ॥ ౧౯ ॥ ౨౦ ॥పిత్రేతి॥గజాస్యో గణేశః- అత్రేష్టార్థస్య మహాభిషేకస్య

పాటలితాః॥ ౧౬॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమం భో భో నాగరికాః
సత్వరమపసరత మార్గం యదిదానీం॥ ఆలానం తరసా నిపాట్య
నిగళాన్యుచ్ఛిద్య ధూతాంకుశో వేగాత్పాతితధూర్గతః కటత
టీనిర్యన్మదాంబుస్రుతిః । భ్రశ్యత్పుణ్యపథం చలద్గజఘటాయం
విభ్యజ్జనౌఘం పురం విష్వగ్వ్యాకులయత్యమందరభసస్సైన్యేశ్వ
రం కరిగ్రామణీః ॥ ఏష శంకాత్రాసరూపస్సంభ్రమః ॥
౧౮॥రాజా॥ఆకర్ణ్య సస్మితం । కథం వ్యాకులయతి కటకం కరీం
ద్రః॥౧౯ ॥ పురుషః ॥ మహారాజ మానమిదానీం నగరం ప్రవి
శతాం నరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాం గంధానిలాయ
సంక్రుధ్యన్నిరగళో జాతః ప్రధానహస్తీ॥ ౨౦॥పురోధసః॥
పిత్రా స్వయంభూపతినోపదిష్టం ప్రతాపరుద్రస్య మహాభి
షేకం । నిర్విఘ్నమాపాదయితుం గజాస్యః కరేణురాజాకృ
తిరభ్యుపైతి॥ ఏష గర్భబీజోద్భేదనాదాక్షేపః॥ ౨౧॥ రాజా
సహర్షం॥ తర్హి వయమపి ప్రమదవనద్వార ప్రాసాదమారు
హ్య గజేంద్రమవలోకయిష్యామ ఇత్యుత్థాయ నిష్క్రాంతా
స్సర్వే॥౨౨॥ఇతి నాటకప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయో నామ తృ
తీయోఽంకః ॥ .... *

నిర్విఘ్నమిత్యనేన గణేశప్రసాదరూపోపాయానుసరణాదాక్షేపః। ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేప ఇతి లక్షణాత్ । అత ఏవాత్ర గర్భబీజోద్భేదనాదిత్యాహ తస్య ప్రాప్త్యాశా సంబంధిత్వేనైవంవిధత్వాదితి ॥ ౨౧ ॥ అంతఃపురోచితం రాజ్ఞో వనం ప్రమదవనం- జ్యాపోరితి హ్రస్వః ॥ ౨౨ ॥
ఇతి తృతీయోఽంకః॥ .... *

నీచపాత్రద్వయయుక్తం ప్రవేశకం ప్రారభతే॥ తత ఇతి ॥ తత్ర
ప్రతిహారప్రవేశాత్పూర్వః కథాభాగః పూర్వాంకశేషతయా వృత్తః -

తతః ప్రవిశతి ధాత్రీ చేటీ చ॥ ధాత్రీ॥ సరోషం। హంజే ఏఆరి
స సహం సకంజపంజా ఉళరా అఉళమహూసవేవి సఅళా
విరఅణీ కేణ సమతుపణీదా॥ ఛా॥ హంజే-ఏతాదృశ సహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజకులమహోత్సవేపి సకలాపి రజనీ కే
న సమంత్వయానీతా ॥ ఈరిసమహం ఘూఇభూసణాఇ సుదో
చోరిఆఇ కహం ణ విండాదతుపదాసీపఉంతేవి ॥ ఛా ॥ ఈదృశ
మహార్ఘాణి భూషణాని సుతశ్చోరితాని కథం న విజ్ఞాతం త్వయా
దాస్యాః పుత్ర్యా॥ సఅళా దిసా జేఊణ చఉరత సామతపరివా
రోప ఆవరుందో ణఅరం పవింఠో॥ ఛా॥ సకలా దిశో జిత్వా చతురం
తసామంతపరివారః ప్రత్యాపరుద్రో నగరం ప్రవిష్టః ॥ కుళదేవ
దాపపసంతీపమహారాఅం స అంణావి పురోహిదాణ అణురో
హేణ అమంచాణ అణువంటణేణ పఆణ భాఅహేఏణ ఖోణీ ఏత
వోవిసేసేణ అహ్మారిసం సపరిఅణం సుకిద పరివాపణ అంభువ
గఅ మహారంజాహిసేఓ జువరాఓ సజాఓ॥ ఛా ॥ కులదేవతా
యాః ప్రసత్త్యా మహారాజస్యాజ్ఞయా పురోహితానామను
రోధేన అమాత్యానామనువర్తనేన ప్రజానాం భాగధేయేన తత్
క్ష్యాస్తపోవిశేషేణ అస్మాదృశస్య పరిజనస్య సుకృత పరిపాకే
న అభ్యుపగత మహారాజ్యాభిషేకో యువరాజస్సంజాతః ॥
ఎంవవి ఏఆఇణీ మమ మహూసవా ఉళిఅ మోంతూణ కహిం చా॥
ఛా॥ ఏవమపి ఏకాకినీం మాం మహోత్సవాకులితాం ముక్త్వా
ఉత్తరస్త్రోత్తరాంకశేషతయా వక్ష్యమాణ ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ హంజే చేటి
హండే హంజే హళా హ్వా నేని చాం చేటీం సఖీం ప్రతీత్యమరః ॥ ఈరిసేతి ॥
మహార్ఘాణి మహామూల్యాని। దాస్యాః పుత్ర్యా - పుత్ర్యైస్యతరస్యామితి,

వికల్పాత్సలుక్ ॥ విమర్శసంధింయోజయతి॥ అనేనేతి॥అనేనగ్రంథసంద
ర్భేణేత్యర్థః - ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకార్యనిశ్చయోనియతాప్తిః - తస్యాః
కుత్రస్థితా ॥ అనేనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖేనబీ
జస్యావమర్శాద్విమర్శసంధిః । చేటీగతదోషప్రఖ్యాపనాద
పవాదోంగం ॥ ౧ ॥ చేటీ॥సామిణిఅవరాహంసహంస॥ ఛా ॥
స్వామినిఅపరాధంసహస్వ॥ఇతిపాదయోఃపతతి ॥ ౨ ॥ ధా
త్రీ ॥ సభ్రూభంగం । దాసీఏఉంతిపడచ్ఛలేణసంపదంసణంప
డిమంజేసి । జంపణ్ణామేణఈరిసావరాహంసిఢిలేసి॥ ఛా ॥ దా
స్యాఃపుత్రిపటాంచలేనసర్పదంశనంపరిమార్జయసి । యత్ప్ర
ణామేనఈదృశాపరాధంశిథిలయసి। ఏషరోషసంభాషణరూ
పస్సంఫేటః॥ ౩ ॥ చేటీ॥ఈరిససహావా ఏంవఅమ్హ । తాణి
ంకారణకోవిణీంహోదీం అణువంటిదుంఅహంణపంజంతా॥ ఛా ॥
ఈదృశస్వభావైవత్వం తస్మాన్నిష్కారణకోపినీం భవతీమ
నువర్తితుమహంనపర్యాప్తా॥ ౪॥ధాత్రీ॥సరోషశిరఃకంపం ।
వంకసీలేదుంళలిపలూణకంణణాసింఅతుమంబంధిఊణ కారాంగ
హంభాఅణంకరేమి ॥ ఛా ॥ వక్రశీలేమ్లులితలూనకర్ణనాసి
కాంత్వాంబద్ధ్వాకారాగృహభాజనం కరోమి।ఇతిబాహుబం
ధనంనాటయతి।ఏషబంధనరూపోవిద్రవః॥౫॥చేటీ॥సభయకం
పం।సామిణీరంక్ఖేహిరంక్ఖేహి అసరణం ణిరవరాహంఇమంజణం॥
ఛా ॥ స్వామినిరక్షరక్ష అశరణంనిరపరాధమిమంజనం ॥ తు
హంఅంతిఆఏ హిడింబంసమంగంఛతీఏ అహంబళేంకారేణ ణీదా ॥
ఛా॥తవఅన్తికయాహిడింబాశ్రమంగచ్ఛంత్యా అహంబలా
త్కారేణనీతా॥ తంధపడిఊంల దేంవ పసాదఅతీఏ పిళవిదకిం
ప్రకర్షనముఖేనబీజస్యగర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యావమర్శనాత్ పర్యాలోచ
నాత్ ॥౧॥ ౫॥తవఅన్తికయాజ్యేష్ఠభగిన్యా-అన్తికాభగినీజ్యేష్ఠేత్యమరః

౬॥౧౦॥ప్రతీహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః॥దీపరించ్ఛోళిం దీపపద్ధతిం ॥ ౧౧ ॥

కరోమి॥ ధా॥ తత్ర ప్రతిహారాలం దైవం ప్రసాదయంత్యా యయా
విలంబితం కిం కరోమి॥ ౬ ॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం ॥ ఏఆ
రిసరా అఉళమహూసవఉం ఝుఅహిండిబాల అగడసే ళసుకిత్తి
మంతఅ తాడింజఇ మదభాఇణీప ॥ ఛా ॥ ఏతావృశం రాజ
కులమహోత్సవముజ్ఝిత్వా హిండింబాలయా గండశైలేషు కి
మితి మస్తకం తాడ్యతే మందభాగిన్యా॥ఏషగుహుత్తర సట్యృతి రూ
పో ద్రవః॥ ౭॥ చేటీ॥ సామిణి సహేహి ఏళంబిఅం। తుఏ కాదంవ
మంగళోవఆర సింఘణింవం తెమి॥ ఛా॥ స్వామిని సహస్వ విలంబి
తం-త్వయా కర్తవ్యం మంగళోపచారం శిక్షయిత్వా నిర్వర్తయామి।
ఇతి వపుషా ప్రణమతి॥ ౮ ॥ ధాత్రీ॥ సప్రసాదం॥ హం జేఉంతె
హిఉం తెహి॥ ఛా॥ హం జేఉ త్తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ ॥ ఏషా విరోధశమన
రూపా శక్తిః॥ ౯॥ చేటీ ॥ సహర్షముత్థాయ హస్తావలంబం ద
త్వా॥ఇదో ఇదో తంత హోదు॥ ఛా ॥ ఇత ఇత స్తత్ర భవతి ॥
౧౦॥ధా॥కించిత్పరిక్రమ్య పురోవలోక్య చ। కహం ఏసో పడిహార
పవరో ససంభమ ణిం గచ్ఛి। తా పం చా సంణ్ణో ఏఅహ మహిసెఆ
సమఓ తేణ రా అవుంతం సమంగళణీరఅణ దీవరించ్ఛోళిణం వ
ంతేదుమ అంభంతర పవిసాహో ॥ ఛా ॥ కథమేష ప్రతీహార ప్ర
వరః ససంభ్రమం నిర్గతః తస్మాత్ప్రత్యాసన్న ఇవ మహాభిషే
కసమయః తేన రాజపుత్రస్య మంగళనీరాజనదీపపంచ్ఛోళిం
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరం ప్రవిశావః। ఇతి నిష్క్రాంతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥తతః ప్రవిశతి ప్రతీహారః॥ ప్ర॥ సాటోపం పరిక్రమ్య
ద్వారే నరపతికులకలకలమసహమానః సావమానం కనక వేత్ర

ప్రవేశకః ॥ తత ఇతి॥ వంతేతి ॥ రథాశ్వమితి సేనాంగత్వాదేకవద్భావః

నాగరకులం పౌరసమూహః - స్వైరం అసంబాధేన॥ ౧౫॥ సంశృణుధ్వమి
తి సంప్రార్థ్యాత్ శృణోతేరవివక్షితకర్మకాత్ - సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాది
నా ఆత్మనేపదం ॥ కాకతిభూపతీనాం భూపరిపాలనముదితోదితం భవతీత్యా

లతాముద్వహ్య - రేరే నరేశ్వరాః శృణుధ్వం ॥ దంతివ్యూహా
ముపాయనీకృత మముం సర్వం తు పుర్యా బహిర్యస్యోద్యద్ఘన
బృంహితైర్గఘటీకాఘంటాధ్వనిః శ్రూయతే । దూరే చాస్తు
రథాశ్వమేతదఖిలం యస్యాతిసమ్మర్దతో నిష్క్రామత్ప్రవిశ
చ్చ నాగరకులం న స్వైరమాచేష్టతే ॥ ఏషా తర్జనో ద్వేజనరూ
పాద్యుతిః॥ ౧౫॥ కిం చిదుచ్చైః । భో భోః కులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణః పరిజనాః పౌరాశ్చ సంశృణుధ్వం ఏషా రు
ద్రదేవస్యాజ్ఞా, యథా కిల ॥ పూర్వైః కాకతివంశజైర్నృపతి
భిస్సమృద్ధ్యతా యా చిరం యస్యామానుషశంభునా గణపతి
క్షోణీభుజా భూత్ప్రథా । యేయం నద్భుజయా కులాద్రివస
తింపస్మారితా మేదినీ సేయం సంప్రతి వీరరుద్రభుజయోరారో
తు ప్రతిష్ఠాం స్థిరాం ॥ ఏవ స్వవంశజానాం కీర్తనాద్గురుకీర్తన
రూపః ప్రసంగః॥ ౧౬॥ పునస్సాటోపం పరిక్రమ్య । అధికృతాః
కిమిదానీమారభధ్వే । కిముపక్రాంతస్స్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిః కచ్చిద్దత్తాః పురదేవతాభ్యో బలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వే వర్ణవృద్ధాః కచ్చిత్ప్రసాధితా మహాభిషేకవేదిః
కిం సజ్జీకృతాః కనకకలశేషు పుణ్యతీర్థసలిలాని కచ్చిదభ్యర్ణ
ముపనీతాన్యుత్తమోపకరణాని కిం మంగళముహూర్తైకకృతా
వధానా జ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతా త్రిలింగనగరీ మృగీదృ
శశ్చ యదిదానీం వసుమతీపాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషః ప్రతాపరుద్రః కాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహోంతఃపు

హం పూర్వైరితి। విస్మారితేత్యత్ర గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం -
తస్మిన్నభిధేయే కర్మణి క్తః - ణ్యంతేకర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి వచనాత్ ॥ ౧౬॥ ఉ
త్తమోపకరణాని ఛత్రచామరాదీని - అభ్యర్ణం అంతికముపనీతాని సమర్పి

తాని॥ లిఖితపఠితమా బాల్యాదభ్యస్తం న నూతనం భవతీత్యర్థః- స్నాతా నులిప్తాదివత్పూర్వకాలేతి సమాసః ॥ ౧౪ ॥ పటాక్షేపేణ నేపథ్యాపసర

రేవర్తతే-తత్త్వరధ్వం। అన్యతో గత్వా ససంభ్రమం ఆక్షేపమవలోక్య। కథం రాజానో న విరమంతి । కించిదుపసృత్య। భో భో భూపాలాః యథావకాశమాధ్వం సజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం నవృథా సమ్మర్దం సహతే మమ వేత్రయష్టిః॥ ఏతదవమాననరూపం ఛలనం। సమంతాదవలోక్య సగర్వాతిశయం। అహో తృణీకృతజగతాం క్షితిక్షితాముద్వేలం సమ్మర్దం నివారయతో మమ ప్రభావః । అథవా కాకతీయదౌవారికాణాం లిఖితపఠితమేవ రాజనివారణం ॥ ఏషస్వశక్త్యావిష్కరణరూపో వ్యవసాయః॥ ౧౪॥ ప్రవిశ్య పటాక్షేపేణ దౌవారికః ॥ దౌవా ॥ సాక్షేపం । అరే కేన ఖల్వసమయవిదా భూపతయో నివారితాః । మహోత్సవదిదృక్షవస్సర్వే ప్రవిశంతు ॥ ౧౫ ॥ ప్రథమః॥ సరోషం । ఆరే కాకతీయకులవృద్ధప్రతీహారం మామసమయవేదినముదాహరసి ॥ ౧౬ ॥ ద్వితీయః॥ భవతు రే మో వాక్కో వా భవాన్ప్రవేష్టవ్యా నరపతయ ఇతి మహారాజస్యాజ్ఞా । ప్రతిప్రతిహారయోరన్యోన్యరోషసంరబ్ధవచనరూపం విరోధనం॥ ౧౭॥ ప్రథమః ॥ కిమనేనాసమంజసకలహేన తావత్ప్రధానాగారద్వారవేదికామధ్యమధ్యాసీనం పురోహితపురస్సరం యువరాజమేవోపసర్పామీతి పరిక్రామతి॥ ౧౮॥ ద్వితీయః॥ అహమపి యథానిర్దిష్టమనుతిష్ఠామీతి పరిక్రామతి ॥ ౧౯ ॥ తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రః పురోధసో మంత్రిణశ్చ ॥ పురోధసః॥ కాకతీయకులతిలక యువరాజేన భవతా లీలయైవ దిశో దశ విజితా ఇత్యమీసభ్యాగద్యసత్యాశిషావయం ॥ కించ ॥ అద్యాన్వయః కాకతిభూపతీనాం ప్రాప్తస్త్రిలోకీప్ర

శేన సూచనం వినైవ ప్రవిశ్యేత్యర్థః॥ ౧౫॥ ౧౯॥ అభిషేకానంతరకార్యం సిద్ధవత్కృత్యాహ॥ అద్యేతి ॥ రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ - రాజన్వాంత్సౌరాజ్యే

ఇతి నిపాతనాత్సాధుః-ఏతోపసర్గా నిరుపద్రవాః॥ ౨౦॥ విచలనం నామ స్వ గుణావిష్కరణం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేన పరిశింపన్ యోజయతి - ఏతదితి ॥ ౨౧॥ రాజపుత్రేతి। భద్రాసనమభిషేకోపయోగిపీఠవిశేషః ॥ తదుక్తం వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః ॥ శ్లక్ష్ణం షడంగులోత్సేకం షోడశాంగులవిస్తృతం। ద్విద్వాదశాంగులాయామం (ద్వాత్రింశదంగులాయామమితి పాఠాంతరం)

ధితాం ప్రతిష్ఠాం। రాజన్వతీ భూరియమద్య జాతా వీతోపసర్గా
స్సకలాః ప్రజాశ్చ ॥ ఏషాస్థితపద్మావిర్భయ (?) కథనాత్ప్రరో
చనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః ॥ సూర్యసోమాన్వయామాత్యానహం
త్వాద్యాఙ్గరీకృతా। అస్మాభిరధికుర్వాణైః కాకతీయకులస్థితిం॥
ఏతత్ప్రకృతానుగుణ ప్రశంసనాద్విచలనం॥ ౨౧॥ పురోధసః ॥
రాజపుత్ర సజ్జీకృతేయం మహాభిషేక సామగ్రీ కాకతీయన
రేశ్వరక్రమాధిష్ఠితం భద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
తే తత్పరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా
జస్యాజ్ఞాం॥ ఏతత్కార్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౨౨॥ ప్ర
తాప ॥ తస్మాత్కులదేవతాం స్వయంభూదేవం నమస్కృత్య గు
ర్వాజ్ఞాం వోఢుమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధసః॥ సదృశోయమా
చారః కాకతీయకులప్రదీపస్య భవతః - కింతు ప్రత్యాసీదతిమ
హాభిషేకసమయః తదచిరేణైవ విహితకర్తవ్యేన రాజపు
త్రేణాగంతవ్యం వయమితః కరణీయశేషం పరిపాలయామః
౨౪॥ ప్రతాప॥ యథాదిశంతి కాకతీయాన్వయ ప్రత్యాయయి
తారః ఇత్యాజ్ఞాయ యథోచితం పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే ॥
ఇతి నాటకప్రకరణే ప్రతాపరుద్రకల్యాణే మహోత్సవో నామ చతుర్థోంకః.

క్షీరదారుసముద్భవం। పద్మాంకితం భద్రపీఠం స్నపనకర్మణీతి- ఏత త్సింహాసనమితి వస్త్రాదయో వ్యవహరంతి॥ ౨౨॥ ౨౪॥ ప్రత్యాయయితారో విశ్వాసయితారః - స్వాధీనత్వ సంపాదకావా - వశుద్వాయేపిగ్రాహ్యవాచ ఇత్యర్థః ప్రతిపూర్వాదిణో ణ్యంతాత్తృచ్ ప్రత్యయః - ప్రత్యయో ధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్వితి త్యమరః- సర్వమన్యత్సుగమం ॥ ౨౫॥ ఇతి నాటకప్రకరణే - చతుర్థోంకః .... ✻

తత ఇతి ॥ జ్యోతిర్విదో మౌహూర్తికాః॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్మౌహూర్తికైరసూచితైరేవాతాత్రినుప్రవిష్టైరభిహితస్యాం కార్థస్య పూర్వాంకార్థానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుత్తరేతి ॥ ఆదేష్టేతి ॥ అత్ర బీజయుక్తానాం ముఖసంధ్యాద్యర్థానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవిశంతి జ్యోతిర్విదః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరిక్రమ్య। భో భోస్త్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వామంత్రిణః సమానీయతాం స్వయంభూదేవ సమారాధనాసక్తచిత్తతయా విళంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో వర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుత్తరాంకస్య పూర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం॥ సవిమర్శాశ్చర్యం । అహో విశ్వాతిశాయినీ కాకతీయకులప్రతిష్ఠా॥ యతః॥ ఆదేష్టా కులదేవతా సభగవాన్ యస్య స్వయంభూశ్శివో యం సజ్జీకురుతే పరాక్రమజితః క్షోణీపతీనాం గణః। యస్మై చస్పృహయత్యశేషజగతీ తం వీరరుద్రాఖ్యతే ర్విష్ణోర్విష్ణ్య మహాభిషేచనవిధిం నందంతి సర్వే జనాః॥ ఏష స్వయంభూదేవోపదేశనరేశ్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యాదిబీజార్థానాం మహాప్రయోజనీభూత మహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నిర్వహణసంధిః॥౧॥ సోల్లాసం నూనమిదానీం॥ స్వప్నేప్యాసూత్రితామాజ్ఞాం పాలయంతం కులోద్వహం। సమాంస్యంతస్సమదశ్శంభోర్విభోరప్యభినందతః ॥ ఏష ముఖసంధౌ ప్రసిద్ధస్య స్వప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః।౨॥ ....*
కించిదుచ్చైః॥ కల్యాణీ సకలాపి భూతసరణిః సౌమప్రదా చె

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏష ఇతి ॥౧॥ స్వప్న ఇతి, ఆసూత్రితాం సూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతమభినందతో నుమోదమానస్య శంభోర్విభోర్వ్యాపకస్యాప్యంతస్సమదోనమాంతి - అప్రమేయో విధిర్మోహాహోర్భూదిత్యర్థః-సంధ్యాఖ్యమంగం యోజయతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమాత్ప్రాప్తేరుపగమనాదిత్యర్థః ॥౨॥ కల్యాణీతి॥ భూతసరణిః ప్రాణ్యాదిభూత

ష్టముహాః- కల్యాణీఅప్రాప్తవికారతయాశుభశంసినీత్యర్థః-శ్రియః ప్రప్రవేణశ్రియస్సంపాదనేననిర్భరాః - ద్విజనుషాంద్విజానామాశీర్గిరోజాగ్రతినిత్యంప్రవర్తంతఇత్యర్థః- గ్రహగణాస్సూర్యాదయః ఉన్నతంపదముచ్చసంజ్ఞంస్థానం- తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజవృషభమృగాంగనాకుళీ రాఝషవణిజౌచదివాకరాదితుంగాఇతి- ఆరూఢాఃప్రాప్తాః - ఏతత్ఫలముక్తంవృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పాతదోషాదివివర్జితేహ్నినరాధిపానామభిషేకఇష్టః।మూలత్రికోణస్వగృహోచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వాథతదంశసంస్థైః। శుభేవిలగ్నే సతతంగ్రహేంద్రాదిశంతిలక్ష్మీం విపులాంచకీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్రషడ్వర్గరూపఃకాలవిశేషోవివక్షితః-సచక్రూరసౌమ్య గ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయఃప్రప్రవనిర్భరాద్విజనుషామాశీర్గిరోజాగ్ర
తి। ఆరూఢాఃపదమున్నతంగ్రహగణాశ్శ్రియాన్ముహూర్తశ్శు
భైర్నక్షత్రాణి శివంకరాణి శుభదాశ్చాన్యే నిమిత్తోద
యాః॥ తద్వ్యయిమేవరాజపుత్రానయనాయప్రయతిష్యామహే
ఏషప్రకృతకార్యమార్గాణాద్విరోధః ॥ ౩ ॥ సత్వరంపరిక్ర
మ్యపురోవలోక్యచసహర్షసంభ్రమం॥ నన్వాగతఏవప్రతా

శాద్విధః- తదుక్తం-లగ్నమర్ధం తృతీయాంశో నవాంశో ద్వాదశాంశకః।త్రింశాంశశ్చేతిషడ్వర్గః।క్రూరసౌమ్యవశాద్విధేతి॥ తత్రాప్రియంసౌమ్యఇత్యాహ॥ శ్రియానితి॥శుభైస్సౌమ్యగ్రహైః-శ్రియానతిప్రశస్తఇత్యర్థః-తదపితత్రైవోక్తం॥షడ్వర్గోభవతిసదా శుభఖచర సముద్భవశ్శుభదః।పాపసముత్థస్త్వశుభస్తస్మాద్గ్రాహ్యస్తుసౌమ్య షడ్వర్గ ఇతి॥ నక్షత్రాణిరోహిణ్యాదీనిరోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః-ఏకదాబహూనామసంభవాత్ - శివంకరాణిక్షేమంకరాణి- యద్యపిమేఘర్తిభయేషుకృఞ ఇత్యత్రశివంకరశబ్దశ్ఛందస్యేవ నభాషాయామిత్యాహ పదమంజరీకారః- తథాపిక్షేమంకరోరిష్టతాతిశ్శివతాతి శ్శివంకర ఇత్యమరకోశమూలోయంప్రయోగఇత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః దిక్ప్రసాదాదయః ॥౩॥విప్రైరితి॥మంగళసూక్తాని-కనిక్రదజ్జనుషంమమా

శ్చైవరోచ్చైవిహావేష్టాస్తి వ్రత్యేవమాదీని - ఆలోకశబ్దాజయజయేత్యేవమా
దయః-ఆలోకోవందిభాషణఇతివిశ్వః - భూపాఅపి వందిభిరివభూపు
వ్యోబభూవురితిభావః- ఉపకరణానిఛత్రచామరాదీని-వందిజనాః - వం
ద్యభూభృద్గుణోత్కర్షశంసకా వందినస్తుస్తుత్రాలా ఇత్యుక్తలక్షణాః॥
౪॥శుద్ధాంతప్రధానాగారమంతఃపురప్రధానగృహం॥౫॥ పురాఖలుగణప
తిమహారాజోయస్మిన్ముహూర్తే అభిషేక మనుభూయసమస్తాంభువ

పరుద్రః॥ విప్రైర్మంగళసూక్తిపాఠముఖరైరాలోకశబ్దో
ద్యతైర్భూపాలైఃకరసంభృతోపకరణైరాప్తైరమాత్యాగ్ర
జైః శ్లాఘ్యైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయశ్లాఘాసముద్ఘోషణై
స్త్రీస్సవనైశ్చయథోచితంపరివృతోనీరాజనోద్యోగిభిః॥ నద్యా
యంచాస్థానీమేవగత్వాసముచితం మాచరిష్యామి ఇతిపరిక్రా
మంతి॥ ౪॥ తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రోమం
త్రిణశ్చ॥మంత్రిణః॥సవినయమగ్రతోభూత్వా కాకతీయకుల
తిలకఇతఇతః- ఇదంరాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారం ప్ర
విశతుస్వామీ-నవిలంబావ్యాకులదేవతాయా మనోరథాః॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపయుక్తానాగ్రథనం ॥౫॥ జ్యోతి
ర్విదః॥ కించిదుచ్చైః॥భోభోకులామాత్యాః॥సన్నహ్యధ్వ
ముపాహరధ్వముచిత ద్రవ్యాణ్యుపాధ్వంసురాన్సంప్రా
ప్తస్సముహూర్తఏషవిజయీకల్యాణసంపత్తినిః। యస్మిన్
ప్రాప్య మహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రలీనాఖిలక్ష్మాపా
లాంచిరమన్వశాద్గణపతిర్భూభృత్కులగ్రామణీః॥ ఏషజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఏతాదృశోయం ముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అ
తోవధానేనదేవతారాధనాదికంకర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి॥
సన్నహ్యధ్వంముహూర్తేసావధానాభవతేత్యర్థః- ఉచితద్రవ్యాణి తీర్థ
కలశాదీని - సురానుపాధ్వమర్చయధ్వం - అత్రేదంపిత్రాదీనాముప్య
పలక్షణం-యథాహవృద్ధవసిష్ఠః॥ ఆశిషోవాచనంకృత్వాపూజయేచ్చసు
రాన్పితౄన్। ఆయుధానిచపట్టంచపిప్రాగ్గంధాదినార్చయేదితి-అన్య

శాత్-శాస్త్రైర్లక్ష్-అనుభూతార్థఖ్యాపనాదితిఅనుభూతస్యబీజానుగుణై

తిర్విద్భిరనుభూతార్థఖ్యాపనాన్నిర్ణయః ॥౮॥ పరి॥శ్రుత్వా।క
హాపంచాసంణావి ముహుంతే కివిళబిఅది మహామంచెహి॥
ఛా॥కథంప్రత్యాసన్నేపిముహూర్తే కింవిలంబ్యతే మహామా
త్యైః॥౭॥మంత్రిణః॥ ఉపసృత్యనాథ కింవిస్మృతాగుర్వా
జ్ఞానాయనవ సరోనరేశ్వర విజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహాస్థా
న్యామేవానుగృహ్యంతామమీ ॥౮॥ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవఖ
ల్వతాంతస్యాజ్ఞా। కింతునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం।
ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనాన్యోన్యపరిభాషణాత్పరిభాషణం॥
౯॥పురోధసః॥సవినయసంభ్రమముపసృత్య। స్వీకృతమహా
భిషేకోచితవేషఃకనకవేదికామారోహతు ప్రతాపరుద్రః।
దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖరమారోహతు మేదినీ॥
౧౦॥ప్రతాపః తథాభవత్వితి వేదికామారోహతి ॥౧౧॥ నృ
పాః॥ సప్రణామంమంగళవేదికాం పరివార్యవిజయతాం
విజయతాంకాకతీయకులస్వామీ ॥ ఏష నరేశ్వరపర్యుపాస
నాత్ప్రసాదః॥౧౨॥పరి॥విలోక్య సామోదకౌతుకం॥పుంవవ
ంవఅకణఅసాణుసహాంసరంసీవిఅ సుమేరుకడఅతడమహే
దోవి అపంఖిచంకవంటిణ చంకధరోవిఅ కణఅవేది ఆరూఢో
పఅవరుద్దో ॥ ఛా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుసహస్రరశ్మి
రివ సుమేరుకటకతటమహేంద్ర ఇవ పక్షిచక్రవర్తినం చ
క్రధర ఇవ కనకవేదిమారూఢః ప్రతాపరుద్రః ॥౧౩॥మంత్రి
ణః॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం - అమీపు
రోధసో మహాభిషేకాయతీర్థసలిలపూర్ణాన్ కనకకలశాన్
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్వితి స్వయంభూదే
వం కాకతీయకులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమన్ సింహాసనే సముపవి
శ్యార్థవ్యఖ్యాపనాదిత్యర్థః॥ ౮॥ ౧౫ ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృ

తసలిలాః వేదత్రయాభిమంత్రితోదకానీత్యర్థః॥ అభిషేకముహూర్త సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాది రూపతయాసం భావయతి-ప్రతాపేత్యాది ॥౧౬॥ అథవిశ్వాతిశాయిమహిమ్నా వీరరుద్రస్యరాజ్యాభిషేక మహోత్సవోవిశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకత

శతి ॥౧౫॥ పురోధసః ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృత సలిలానకనక కలశాః అమాత్యహస్తైస్సహాయాః సాదరం॥ ప్రతాపరుద్రనృపతే కాకతీయకులోచితైః। ప్రజానురంజనైః క్షోణీం పాలయాచంద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసాధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకౌతుకత్వరమాణరాజ్యలక్ష్మీమంజీర శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమోదాట్టహాసోపబృంహితం కాకతీయకులశ్రేయః ప్రస్తావనాడిండిమం చిరావలంబితధరణీభారఖిన్నానాం ఫణిపతిప్రభృతీనాం ప్రహర్షఘోషాడంబితం ధర్మప్రతిష్ఠామంగళకాహళీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేకముహూర్త ప్రశంసినం కనకజయఘంటికానినాద మనుసందధానాః సస్వరం ప్రతాపరుద్రమభిషించంతి॥ ఏషవాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః ॥౧౬॥ ఏకతో వైతాళికాః ॥ సహర్షాతిశయముచ్చైః ॥ హేలోకాః పిబత శ్రవఃప్రసృతిభిః కల్యాణ వార్తామృతంజాతః కాకతివీరరుద్రనృపతేరాజ్యాభిషేకోత్సవః। అద్యారభ్య కలిః కృతః కృతయుగం రాజన్వతీ మేదినీ దేవాఃపూర్ణహవిర్భుజస్తదధునాయాయం కృతార్థీకృతాః॥౧౭॥ అన్యతో వైతాళికాః ॥ ఆరూఢే వరవీరరుద్రనృపతౌ సింహాసనం శాసితుంత

ఇతి॥ఏకతః పురత ఇత్యర్థః- శ్రవఃప్రసృతిభిః శ్రవణచుళుకైః - కలిః కృతయుగం కృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితి భావః - కుతః రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ- రాజన్వాంత్సౌరాజ్య ఇతి నిపాతనాత్సాధుః- మేదినీ- రాజా కాలస్య కారణమితి భావః-పూర్ణహవిర్భుజ ఇతి - యజేతరాజా క్రతుభిర్వివిధైరాప్తదక్షిణైరితి విహితానుష్ఠానాదితి భావః ॥౧౭॥ అన్యత ఇతి పశ్చాదిత్యర్థః॥

ఆరూఢఇతి ॥ స్వచ్ఛందమనర్గళం-ఆరోహతి - నకశ్చిదప్యవిధేయోభూప
తిరస్తీతిభావః-అనేనాస్యరాజ్ఞః ప్రభుశక్తిరుక్తా - తదుక్తంమానసోల్లా
సే - ఆజ్ఞారూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిస్థితా। ప్రభుశక్తిర్హిసా
జ్ఞేయాప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీఇతి- సూర్యాచంద్రమసోస్సహా
చలఇవకీర్తిప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీత్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్వాజ్ఞాక్షితిపాలమౌళివలభీస్స్వచ్ఛందమారోహతి। లోకాం
స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీకీర్తిప్రతాపౌహతా దారోహంతిచ
వింధ్యభూధరతటాన్ప్రత్యర్థినః పార్థివాః ॥౧౮॥ దక్షిణతో వై
తాళికాః॥ గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూః శ్శైవశ్శిరఃకంపనై
ర్లక్ష్మీంప్రీణయతేద్యకచ్ఛపపతిర్వ్యక్షుస్థలీదర్శనాత్। ది
జ్నాగాశ్చకరేణుకాసుచమహా కుర్వంత్యనువ్రజ్యామోదోష్ణా
కాకతివీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాంబిభ్రతి॥౧౯॥ ఉత్తరతో
వైతాళికాః ॥ ప్రస్థేభ్యఃకులభూభృతామపిహరిద్దంతావళా
నాంమహోకుంభేభ్యోపిఫణాభృతామధిపతేర్మూర్ధ్నాంసహ
స్రాదపి। కూర్మేంద్రస్యచకర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
న్నతౌ బాహౌ సంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠామ
హీ॥ఏషసర్వదుఃఖశమనాత్మయః ॥౨౦॥ మంత్రిణః ॥ అ
హోప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య యదిదానీం ॥ ప్రతాప
రుద్రస్యమహాభిషేకపయఃకణాయేనిపతంతిరాజ్ఞాం। ప్రణా
మనమ్రేషు శిరస్సుతేషాం తైః కల్పితస్స్వస్వపదాభిషేకః॥
౨౧॥ పురోధసః ॥ కాకతీయకులోత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర

ఖ్యాతః ॥ వీరరుద్రే సింహాసనమేకమారూఢే సతితదాజ్ఞాయాస్తత్కీర్తి
ప్రతాపయోస్తత్పరిపంథినాంచ తతోప్యున్నతాని బహూన్యారోహణ
స్థానానిబభూవురితిమహదేతదద్భుతమితిభావః ॥ ౧౮ ॥ గాయంతీరితి॥
వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౧౯॥ ప్రస్థేభ్య ఇతి॥ ప్రస్థేభ్యస్సానుభ్యః-కర్పరాత్
పృష్ఠాస్థికపాలాత్ ॥౨౦॥ ప్రతాపేతి॥ శరణాగతమహీపతయఃమహాభి
షేకసమయేస్వస్వపదేషుస్థాపితాఇతిభావః ॥౨౧॥ ఉత్తంసేక్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాఙ్ముఖస్య మహీపతేః। పట్టం శిరసి బధ్నీయాత్సింహాసనగతస్య చ । వసిష్ఠస్మృగణాత్ - పట్టస్తు॥ రాజ్ఞాం నవాంగుళాయామో మధ్యేష్టాంగుళవిస్తృతః। చతురంగుళవిస్తారపార్శ్వస్స్వర్ణమయశ్శుభః ॥ పట్టః పంచశిఖో రాజ్యప్రజాసౌఖ్యసమృద్ధయ ఇత్యాద్యుక్తలక్షణో ద్రష్టవ్యః॥౨౨॥ కస్మా ఇతి ॥ స్వాంతస్య కిమో వీప్సాయాం ద్విర్వచనం - కస్మాదిత్యాస్వసిత్వం ॥౨౩॥౨౪॥ శ్రూయంత ఇతి ॥ మహానృపతయో నలనహుషాదయః ఈదృక్కర్మో వీరరు

ణ స్రగ్గ్రైవేయముత్తంసీక్రియతాం। ఇతి పట్టబంధమాచరంతి॥ సర్వే సప్రమోదాతిశయం। ప్రియం నః ప్రియం నః। ఏషా ప్రకృతకార్యస్థిరీకరణాత్ప్రీతిః॥౨౫॥ మంత్రిణః॥ సర్వతో వలోక్య కస్కోఽత్ర భోః। ఆనీయతాం ఛత్రం చామర యుగళం చ॥౨౬॥ ప్రవిశ్య ప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ॥ యదాజ్ఞాపయంతి మహామాత్యా ఇతి పరిక్రమ్య తాన్యుపానయతి । ప్రాంతవర్తినో నరపతయోఽభ్యుపేత్య తాని సాదరం గృహీత్వా యథోచితమాచరంతి॥౨౭॥ పురోధసః॥ సహర్షాతిశయం ॥ శ్రూయంతే బహవో మహానృపతయః కింత్వైరనీదృక్కర్మైరీదృగ్విశ్వజనీనశౌర్యగరిమా జాగర్తి కః క్ష్మాతలే। బాల్యక్రీడితదిగ్జయస్త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః కింకుర్వాణసమస్తభూపాలగణః శ్రీవీరరుద్రో యథా ॥ ఏతదఖిలాతిశాయిత్వకథనముఖేన ప్రకృ

త్ర సదృశపరిపాటీతద్రహితైరనీదృక్కర్మైః - తత్కథమిత్యాశంక్య వీరరుద్రవిశేషమాహ ఈదృగితి ॥ విశ్వస్మై జనాయ హితో విశ్వజనీనః- శౌర్యగరిమా యస్య స తథోక్తః- నీతిపురస్సరకృతపరాక్రమ ఇత్యర్థః॥ శౌర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥ త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్పరిపాలనేన ప్రజాహితస్వభావ ఇత్యర్థః - యథాహ మనుః - సంగ్రామేష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనం । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమితి - న కేవలం పరాక్రమేణ కింతు సామాదిభిరపి త్రిభిరుపాయైస్సర్వోఽపి రాజలోకో వశీకృత ఇత్యాహ కింకుర్వాణేతి ॥

తము_త్తం: ఏవం విజయమానస్య యస్య స్యః పరిపంథినః। తాన్ నానయేద్వశే సర్వాన్ సామాదిభిరుపక్రమైరితి॥ ౨౫ ॥ ఛత్రధారణం విశినష్టి యదితి ॥ యత్ కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః యచ్ఛాయయేతి - దుష్టనిగ్రహశిష్టప్రతిష్ఠాపనయోరుపలక్షణం - తేన మహ్యాదౌ ముక్తాతపత్రవిభవాః మాత్రికమయ ఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తు న్యక్తాతపత్రాశ్చేత్యుభయోపపాదనం ॥ ౨౬॥ నాథేతి ॥ సురాజానమితి-నపూజనాదితి నసమాసాంతః॥

తత్కార్యానుమోదనాదాభాషణం ॥ ౨౫ ॥ త్వదిదానీం ఖలు యః కాకతీయనృపరాజ్యవిలాసచిహ్నం యచ్ఛాయయా వసుమతీ విజహాతి తాపం। ఛత్రే తేన కృతలక్ష్మణి వీరరుద్రే ముక్తాతపత్రవిభవాస్సుహృదో ద్విషశ్చ॥ ఏవం రాజ్యప్రాప్తిహేతుభూతే ఛత్రారోపణరూపకార్యదర్శనాత్ పూర్వస్య భావః॥ ౨౬॥ మంత్రిణః। సవినయముపసృత్య । నాథ కాకతీయలక్ష్మీపతేస్సనాథాస్సర్వాః ప్రకృతయస్సురాజానం త్వాం దిదృక్షంతే। తత్త్వాం ప్రతం మహాస్థానీం ప్రసాధయతు దేవః ॥ ౨౭ ॥ పురోధసః॥ ఆచారోయం కాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభిషేకానంతరం ప్రజానాం యోగక్షేమపరీక్షణం ॥ ౨౮॥ రాజా॥ యదాజ్ఞాపయంతి ధర్మ్యపరిః ఇత్యుత్తిష్ఠతి॥ ౨౯॥ కాకతీయకులవృద్ధాః॥ ససంభ్రమముచ్చైః॥ ప్రక్రాంతమూర్ధ్వపతి వహారిరతైషః కుర్వంతు నీరాజనమంబుజాక్ష్యః । ప్రతాపరుద్రస్య లసత్ప్రతాపప్రదీపనీరాజితదిఙ్ముఖస్య॥ ౩౦॥ నృపతయః శిరస్స్వం

౨౭॥ ఆచార ఇతి॥ అలబ్ధలాభో యోగః లబ్ధపరిపాలనం క్షేమః తయోః పరీక్షణం విచారః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాకతీయకులవృద్ధా ఇతి-అంబుజాక్షీవిశేషణమేతత్ - ఉచ్చైరున్నతం- అధః ప్రవర్తమానః దీపమూర్ధ్వం ప్రవర్తయేదితి వచనాదితి భావః - ఊర్ధ్వం ఉర్వీపరమాహారతైషః ప్రక్రాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః - ప్రతాప ఏవ ప్రదీపః తేన నీరాజితాని దిఙ్ముఖాని యేన తథోక్తస్య అత ఏవ తత్ఫలం నీరాజనమిహైవానుభూయత ఇతి భావః ॥ ౩౦ ॥ అస్మాకమియమా

స్మాకీ-యుష్మదస్మదోరిత్యణ్ప్రత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః - చం
ద్రాననాః చంద్రసదృశాననాః- అన్యత్ర చంద్ర ఏవాననం యాసాం తా
స్తథోక్తాః-గోత్రస్య కులస్య పతిం అన్యత్ర గోత్రాణాం పర్వతానాం ప
తిం॥ ౩౧॥ పరిష్కృతం చిత్రపతాకాసువర్ణకలశాదినా భూషితం - సింహా

జలిం బధ్వా అహమాచరితార్థా సాంప్రతమాస్మాకీ చక్షుష్మ
త్తా యయాఖిల్వీదృగనుభూయతే ॥ యతః ॥ నీరాజయం
త్యంతఃపురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం। చంద్రాన
నాగోత్రపతిం గజస్య తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజ
యశబ్దం కుర్వంతి ॥ ౩౧॥ మంత్రిణః ॥ మహారాజ కాకతీశ్వర
సజ్జీకృతం సింహాసనం సర్వతః పరిష్కృతమిదం మహాస్థాన
మండపం సనాథీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమం పు
రోభూత్వా। దేవ ఇత ఇతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సగౌరవం పరిక్ర
మ్య మహాస్థాన్యాం సింహాసనమారోహతి । సర్వే ప్రణమ్య
యథార్హముపవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ ॥ సహర్షోదితం పరి
క్రమ్య వందమానాన్ మూర్ధాభిషిక్తాన్ సాభిమానం కనకవే
త్రలతయా నిర్దిశన్ ॥ కాళింగాత్ర నిషీద కొంకణప తేదూరే భ
వాంగేశ్వర ప్రాంతం సంశ్రయ మాళవేంద్ర శనకై స్సౌవ
పాయసం ప్రాపయ। పాండ్యాగ్రేభవ సేవణక్షితిపతే పశ్చా
ద్భవాద్యైవ వస్స్వామీ కాకతి వీరరుద్ర నృపతిస్సర్వాన్ క్ర
మాదీక్షతే ॥ ౩౫ ॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్య యథార్హముప
విశంతి॥ పురోధసః॥ స్వస్తి కాకతీయకులావతీర్ణాయ సౌపర్ణకే
తనాయ సహామహిమ్నే। అద్య సుప్రజసా కాకతీయాన్వయేన

సనలక్షణం మానసోల్లాసే॥ రుచిరేణ సువర్ణేన నిర్మితం రత్నరంజితం । అష్ట
భిస్స్ఫాటికైస్సింహైః స్కంధవిన్యస్తవిరాజితం ॥ అధః కాంచనవిన్యస్త
రత్నవేదిత్రయాన్వితం । ఆస్థానమండపే రాజ్ఞాం సింహాసనమిదం పరమి
తి॥ ౩౨॥ ౩౫॥ సౌపర్ణకేతనాయ మహిమ్నే గరుడధ్వజావతారాయేత్య
ర్థః-సుప్రజసా శోభనసంతానేన - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్ర

త్యయః॥ శాసితరీతి ॥ అవినీతానాందుష్టానామితారిణామమిత్రాణాం
చేతిభావః - అతఏవేయంతంకాలంస్వర్గపాతాళమధ్యవర్తిత్వేనమధ్య
స్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య
న్వర్థతామిత్యర్థః॥ ౩౬॥౩౭॥సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానిత్రీణ్యపిజగంతి ॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వ
యిశాసతి । మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచిరేణాన్వర్థతాంగతా ॥
౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయం। స్వయంభూదేవవరానుకూలా
నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయక్షా
త్రంవర్ధతే॥ ౩౭ ॥ మంత్రిణః॥ రాజన్ప్రతాపరుద్ర॥సర్వే
షాంకాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః । ఏవంరూపావి
వర్తంతేయత్కులప్రభవోభవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥
నకేవలం కాకతీయానామేషపుణ్యపరిపాకః అపితుసర్వా
సామపిప్రజానాం॥ ౩౯॥ ప్రవిశ్యప్రతీహారః॥ ప్ర ॥ దేవస
ర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్య ప్రతీహారమధ్యా
సతే॥ మంత్రిణః ॥ శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం ॥ ప్రతీ ॥ యదా
జ్ఞాపయంత్యమాత్యాఇతి నిష్క్రమ్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశ
తి॥ ౪౦॥తతఃప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ ॥ సహర్షంరాజాన
మవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోయం వధూరేషావసుంధ
రా।తయోర్ఘటయితాదేవః స్వయంభూస్సదృశక్రమః ॥ ఏ
తత్ స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంధాతృత్వా దద్భుతప్రా
ప్తైరుపగూహనం॥౪౧॥సవినయముపసృత్య। స్వామిన్విశ్వం
భరావల్లభప్రతాపరుద్ర ॥ సర్వాశీర్ఫలవిశ్రామైకవసతేః

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి -
(యత్కులాలంబనంభవానితిపాఠాంతరం) ॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరఇతి॥ అత్ర
వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్స్వయమేవ
సంధాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః ॥ ౪౧ ॥ అథస్వయంభూ
దేవేవిదుషామాశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి ॥ సర్వాశీఃఫలానామైక్య

ర్యాదీనాంవిశ్రమేణసంకొాచేనైకవసతేర్ముఖ్యాధారస్య- సర్వాణిశ్రేయాంసిప్రాప్తవతస్తవాశాస్యంనాస్తీత్యర్థః - తథాప్యవాప్తసమస్తకామేస్స్వయంభుపిశివేపి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్రయుంజానానామస్మాకంతాదృశేత్వయ్యపినైతదాశ్చర్యమిత్యాహ యద్వేతి॥ఆశీర్వాదప్రకారమాహ సవిభురితి ॥ ౪౨॥ పురాఖలుకాకతీయానాంపూర్వో గణపతిమహారాజస్స్వనామాంకితంగణపేశ్వరంనామ మహేశ్వరంప్రతిష్ఠాప్య తస్యస్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేనసమం

కింవాతవాశాస్మహే యద్వా విశ్వభువిస్వయంభువిశివేనస్తన్వతామాశిషః । కించిత్రం సవిభుర్భవానపి సమాగౌరీశ్రియోర్వల్లభా వాచందార్కమిమాం క్షమాంకృతయశోరక్షాయువాంరక్షతం॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతేస్వాయంభువాస్సుధియః॥రాజా॥సాదరంప్రణమతి ॥ ౪౨ ॥ అన్యేసహర్షాతిశయమగ్రతఃస్థిత్వా । మహారాజకాకతీశ్వర॥యత్త్వద్గోత్రమహత్తరస్యజగతాం త్రాతుస్స్వయంభూవిభో స్తత్తాదృక్చరితాద్భుతైర్మహిమభిస్స్వయైర్ద్వితీయోభవత్ । దేవోసౌగణపేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫారప్రసాదోన్ముఖోనస్తస్తైకులమండనస్యమహతీంపుష్ణాతురాజ్యశ్రియం ॥ పురోధసః॥రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజాసాదరంనమస్కరోతి॥౪౩॥అపరేసప్రశ్రయప్రమోదం। స్వామింస్త్రిలిం

నానావిధవైభవం విధాయతత్రవిద్వాంసోబహవఃస్థాపితాః తేషామాశీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యోగణపేశ్వరస్తత్తాదృక్చరితై రఖిలషితప్రదానాదిభి రద్భుతైస్స్వయైర్మహిమభిస్సాక్షాత్వత్తస్త్వద్గోత్రమహత్తరస్యత్వత్కుల దేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయోభవత్-ద్వావపి దేవౌకాకతికులయోగక్షేమధురీణావిత్యర్థః - అసౌదేవః ప్రతికలంప్రతిక్షణం స్ఫారస్యప్రభూతస్యప్రసాదస్యోన్ముఖస్సన్ రాజ్ఞో దేవస్యచాభేదోపచారాద్విరుద్రస్యనప్తృత్వవ్యవహారః - తస్యతేరాజ్యశ్రియంపుష్ణాత్వితిసంబంధః ॥ ౪౩ ॥ అథనగరవాసినాంవిదుషామాశీ

ర్వాదమాహ-త్రైరితి ॥ త్రయోలింగరూపాః శ్రీశైలనాథాదయో దేవా యస్మిన్ దేశే స త్రిలింగాంధ్రదేశ ఇత్యర్థః- ద్రాక్షారామేతి తత్రత్యానామారామాణాం తన్మధ్యవర్తిత్వాదితి ప్రాథోక్తిః - వస్తుతస్తు దక్షసంబంధిత్వాద్ద్రాక్షారామ ఇతి తన్నామ - తదుక్తం స్కాందపురాణే భీమేశ్వరఖండే॥ దక్షస్యారామభూమిత్వాద్ద్రాక్షారామోభిధీయత ఇతి ॥ ౪౪ ॥

గదేశపరమేశ్వర ॥ యైర్దేశస్త్రిభిరేషయాతిమహతీంఖ్యాతిం త్రిలింగాఖ్యయా యేషాంకాకతిరాజకీర్తివిభవైః కైలాసశైలాఃకృతాః । తేదేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాః శ్రీశైలకాళేశ్వరద్రాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసే జాగ్రతు॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం। రాజన్నేకశిలానగరవాసినో మహాద్విజాస్త్వేతే॥ రాజా॥ యథోచితం వందతే॥ ౪౪॥ మంత్రిణః ॥ సాధీయానాశీర్వాదక్రమ ఇతి యథోచితం సర్వానుపవేశయంతి॥ ౪౫॥ పురోధసః॥ సోల్లాసం॥ రాజన్నేకశిలానగరీవల్లభ ॥ సాహ ప్రాంశవమైందవం చ మహతీ యే ద్వే కులే నిర్మితే తే జాతే లఘునీ సుతైర్విజయిని శ్రీకాకతీయాన్వయే । భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రియోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతే లభేతే స్థితిం॥ రాజా సర్వాన్పశ్యతి॥ పురోధసః యథార్హం సర్వానుపవేశయంతి॥ ౪౬॥ ప్రకృతయః ॥ విజయతాం విజయతాం ప్రతాపరుద్రమహారాజః ॥ భూపాస్సంతు చిరాయ సంశ్రృణు మహోభాస్వత్కులాలంకృతీ రామోయం నజగామలోచన

౪౫॥ సాహసేతి॥ నిర్మితే బ్రహ్మణేతి శేషః - లఘునీజాతే నిస్సారే అభూతాం - అధునా భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః భూపాలేష్వనుగ్రహం ప్రాప్య ప్రబలవిరోధిజీవనస్యాదుర్లభత్వంమత్వేతి భావః- ఊర్జితేషు సమృద్ధేషు సత్సు - తత్సమభివ్యాహారాదేతే సోమసూర్యకులే పునరపి స్థితిం ప్రతిష్ఠాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్య కిమసాధ్యమితి భావః॥ ౪౬॥ భూపా ఇతి॥ సంతు నామ భూపాః కిం తైరసర్వగుణాఢ్యై

ఇతి వాక్యశేషః- నచాత్ర విప్రతిపత్తిరిత్యాహ ॥ చిరాయ సంశ్రుణుమహ ఇతి- సమోగతశ్రుచ్ఛిత్యాదినా ఆత్మనేపదం - సర్వగుణాఢ్యోపి రామో మన లోచనగోచరంగత ఇతి ఖేదో రామావతారస్య తవ దర్శనాన్నివృత్త ఇతి ధన్యతామనుభవామ ఇత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ అహార్యణయా పూజయా ౪౮॥ జాగర్త్విత్వతి ॥ ఆజ్ఞా ప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాదిసామర్థ్యమిత్యర్థః- తత్ఫలస్యానుగ్రహాదేరేకభూమ్యన్యనివాసః- రాజ్ఞ ఏవాజ్ఞాశ్రయత్వాదితిభావః - తదుక్తం మానసోల్లాసే అనుగ్రహే నిగ్రహే చ దానే చాదానకర్మణి। ప్రవృత్తౌ చ నివృత్తౌ చ గ్రహణే మోక్షణే తథా। స్వయం సమ

పథం తేనైవ ఖిన్నావయం। అద్యత్వాం వరపీరదు ద్రష్టప తేత
స్యావతారాంతరంపిఖ్యేవం చరితార్థతాం సుమహతీం వా
యగాహోనుహే॥ ౪౭। మంత్రిణః స్వామిన సాంప్రతం య
థాహార్యమర్హణయా మానసీయాః పౌరాణాం శ్రేయః॥౪౮॥
రాజా॥ సానందౌదార్యం ॥ జాగర్తు రాజశబ్దోయం నామైవా
జ్ఞాఫలైకభూః। రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణోహి
నః॥ ౪౯॥ సర్వే సప్రమోదం। సద్యశోయం ప్రసాదః కాక
తీయకులతిలకస్య భవతః॥ ౫౦ ॥ రాజా ॥ ప్రసీదతు భగవా
న్స్వయంభూదేవ ఇతి పురోహితావర్జితకనకకలశసలిలధారా
పురస్సరం సకలభోగపురస్సరాణ్ గ్రామాన్ ప్రశ్రయావ

ర్థోయస్సోయం రాజా సాజ్ఞానిరర్థ ఇతి- ఏవశబ్దో భిన్నక్రమః- మమాయం రాజశబ్ద ఏవ జాగర్త్వితి సంబంధః- రాజ్ఞః కర్మ రాజ్యం- పురోహితాదిత్వాద్యత్ప్రియః-ఆజ్ఞామాత్రమేవ మే భూయాదనుభవః పునరస్మాకం సర్వేషామితి వాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦ ॥ అథ పృథివ్యాదిదానమాహ రాజేతి॥ ప్రసీదతు భగవానితి పరమేశ్వరప్రీణనార్థత్వాద్విమలం నామ చతుర్థమిదం దానమితి ద్రష్టవ్యం యథాహ వ్యాసః- ఈశ్వరప్రీణనార్థం యద్బ్రహ్మవిత్సు ప్రదీయతే। చేతసా భక్తియుక్తేన దానం తద్విమలం శివమితి - సలిలధారా పురస్సరమిత్యాపస్తంబః- సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి దానానీతి - సకలభోగేతి భోగోపకరణ సమగ్రానిత్యర్థః - ప్రశ్రయో విన

యః ఆదరస్సరాగః తత్సహితం సాన్వేకమిత్యర్థః-తదుక్తం వ్యాసేన॥ దాతవ్యమితి యద్దానం దీయతే౽నుపకారిణే। దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమితి - గ్రామాణాం ప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాం కరోతి - దేవతాచితసాతిప్రత్యయః ॥ ౫౧ ॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయ

రసతాగం విప్రసాత్కరోతి। అన్యేషామపి నగరవాసినాం యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧ ॥ నృపతయః॥ సామాత్యానురోధముత్థాయ మహార్ఘాణి గజతురగరథాభరణవిశేషరూపాణ్యుపాయనాని యథావకాశముపనీయ విరచితాంజలయః స్వామిన్ కాకతీయమహారాజ॥ త్రాయస్వేత్యనువాదపరభువనత్రాణైకబద్ధవ్రతే త్వచ్ఛ్రిత్యా ఇతి సిద్ధసాధనమిదం విశ్వైకనాథే త్వయి। త్వద్గర్భే వసతి గతాస్స ఇతి చ స్పష్టార్థం శేషహరేః కుక్షిస్థాఖిలవిష్టపస్య సదృశం కింవాత్ర విజ్ఞాప్యతే॥ రాజా॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి॥ ౫౨ ॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్నేతే సోమార్క వంశ్యా నరపతయోనఃహాతీనఃహాణామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషు పదేషు ప్రతిష్ఠాపనీయాః ప్రస్థాపనీయాశ్చ॥ రాజా తథేతి నరపతీన్యథోచితం సంభావ్య ప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ సహర్షాతిశయం ప్రణమ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వృతిజాతప్రయాణమంగళాదికంత విహరణోద్యతయా తదాజ్ఞయా కృతసాహాయ్యా నిష్క్రాంతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః॥ చిరమనువ

సేత్యయి భువనాంతర్గతానాం సమస్తానాం కం పరిత్రాణప్రార్థనం పునరుక్తమేవేత్యర్థః-త్వచ్ఛ్రిత్యా ఇతి- విశ్వైకనాథే త్వయి విశ్వం తద్వర్తినామస్మాకం భృత్యా ఇతి వచనం చర్వితచర్వణమేవేత్యర్థః-త్వద్గర్భ ఇతి- స్పష్టార్థం-వ్యుత్పన్నం ప్రతి స్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితి కథనమివేతి భావః-సదృశముచితం॥ ౫౩॥ తదాజ్ఞయా కృతసాహాయ్యా ఇతి తదా

క్షాకరా ఇత్యర్థః॥ ౫౫॥ చిహ్నానీతి । పదాబ్జయోశ్చిహ్నాని మాంసలత్వా దీని ఊర్వీశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతి సూచయంతి - తదుక్తం సోమేశ్వరేణ - మాంసలౌ గూఢగుల్ఫౌ చ కూర్మపృష్ఠసమావపి। భవేతాం చరణౌ యస్య స భవేత్పృథివీపతిరితి పాణీ సచాపకులిశౌ ధనుర్వజ్రరేఖాసహితావిత్యర్థః - తదప్యుక్తం॥ చక్రాసిచాపవజ్రాభా రేఖాః కుర్వంతి భూపతిమితి - శారదపుండరీకరుచినీ నేత్రే పుండరీకాక్షావతారమాఖ్యాతః కథయత ఇతి

ర్తయితవ్యా కాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటీ మహారా
జేనేతి నిష్క్రాంతాః॥ ౫౫ ॥ పురోధసః ॥ సాశ్చర్యప్రత్యభి
జ్ఞానం ॥ చిహ్నాన్యస్య పదాబ్జయోః పిశునయంత్యుర్వీశ్వరో
పాస్యతాం పాణీ సూచయతస్స చాపకులిశౌ వ్యాహాలీలాం
భువః । నేత్రే శారదపుండరీకరుచినీ లీలావతారం హరేరాఖ్యా
తస్తదితీహ సిద్ధవచనం ప్రత్యక్షమీక్షామహే ॥ రాజా ॥ సవి
నయవ్రీడం ॥ కిము సాధ్యం స్వయం భూదేవమూర్త్యంతరా
ణాం భూదేవతానాం భవతామనుగ్రహస్య॥ ౫౬ ॥ పురోధ
సః॥ సాదరం। మహారాజ కాకతీశ్వరకులవాసనా వాసితయా
భవదుపాసనయా పరం ప్రసేదివాన్ పరస్సహస్రప్రసాదో
న్ముఖః స్వయం భూనాథః కిం తే భూయః ప్రియముపకరోతు ॥ ప
షా వాక్యార్థసమాప్తిరూపాసంహారః॥ ౫౭ ॥ రాజా॥ స
ప్రణామాదరం। కాకతీయ రాజ్యధురాయామవహితమేవస్వ

యత్పూర్వోక్తం సిద్ధస్యైకస్య విదనాగతవిదః పురుషస్య వచః మథవా ప్రత్యక్షమీక్షామహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయా వాసిత యా కులధర్మత్వేన ప్రాప్తయేత్యర్థః - భవదుపాసనయా పరం ప్రసేదివాన్ ప్రసన్నః అత్ర పవపరే సహస్రాత్పరస్సహస్రాః - పంచమీతి యోగవిభాగాత్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాత్సహస్రశబ్దస్య పరనిపాతే పారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః - తస్యోః భక్తిత్వాద్విసర్జనీయాభావాత్సత్వమేవేతి

దశటీకాసర్వస్వకారః - పరశ్శతాద్యాస్తేయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది
కాదిత్యమరః-తావతాంప్రసాదానాముస్ముఖస్స్వయంభూనాథః ॥ ౫౭॥
ప్రశస్తిసంజ్ఞకంమంగళమాహ-భూరస్త్వితి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥౫౮ ॥
ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః .... *

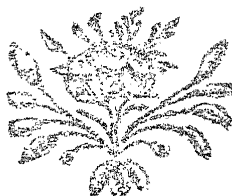
యంభూదేవేన । తథాపీదమస్తు॥ భూరస్తుసంపన్నసమస్త
సస్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ। భూపాశ్చధర్మ
ప్రవణైకచిత్తాస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౫౮ ॥
విషా. శుభశంసనరూపాప్రశస్తిః ॥ ఇతినిష్క్రాంతా
స్సర్వే॥ .... *

ఇతినాటకప్రకరణే ప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకో నామ
పంచమోంకః ॥ ఏవంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ **

ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా
విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే
రత్నాపణాఖ్యానే నాటకనిరూపణం నామ
తృతీయం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాఖ్యానే

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేన ద్వివిధా అపి ప్రబంధా నిరూపితాః తేషామాత్మభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి ॥ రసస్య సామాన్యలక్షణమాహ విభావేతి ॥ వక్ష్యమాణలక్షణైః విభావాదయ ఏవ సామగ్రీ తయా సరసకావ్యసంగృహీతయా నిపుణనట ప్రదర్శితయా వా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసిత ఆస్వాద్యమానో నిర్భరానంద సంవిద్రూపతాం నీయమానస్సన్నిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే । ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స స్థాయీతి నిగద్యత ఇతి - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిస్థాయిభావో రస్యతే

అథ సర్వేషాం ప్రబంధానాం జీవితభూతస్య రసస్య స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారి సామగ్రీ సముల్లాసితస్థాయిభావో రసః ॥ తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । ఆనీయమా

స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం-రసతే స్స్వాదనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి॥ ఉక్తార్థే వృద్ధసమ్మతిమాహ॥ విభావైరితి॥ వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యాపి స్వాదుత్వమిత్యర్థః- తదుక్తం ॥ వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్ । ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రితా ఇతి-అయం చ రసోఽనుకార్యే రామాదావుత్పన్నో రామాద్యభేదభావనయా నటే ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టలోల్లటాదయః - తాదృశేన నటే విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్వ్యత ఇత్యనుమితివాదీ శ్రీశంకుకః నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణ్యేనానుసంధీయమానః ప్రకాశానం

దసంవిద్రూపేణభోగాపరనామ్నాభావకవ్యాపారేణభుజ్యతఇతిభుక్తి
వాదిభట్టనాయకః - వక్ష్యమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోభివ్యజ్య
తఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపక్షోయథాయోగం పక్షాంతర ని
రాకరణపూర్వకముత్తరత్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే ॥౧॥ అథస్థాయిభావస్యల
క్షణమాహ ॥ భావస్యేతి ॥ ఇదమత్రానుసంధేయం కావ్యేనాభినయేన
వానివేద్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూప స్వం
స్వాకారపర్యాయస్సామాజికమనోవికారోభావః- తదుక్తం॥సుఖదుః
ఖాదిభిర్భావైర్భావ స్తద్భావభావనమితి- తస్యభావకస్య భావశ్చిత్తం
తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భావభావనం- సతావద్ద్వివిధః - సన్నిహి
తోవ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యఃపటంప్రతి తంతువద్రసంప్రత్యాకారమా
త్రవ్యవహితఃస్థాయిభావఇత్యుచ్యతే- తస్యసాక్షాద్రసభావ ప్రతిపాద
నాత్ -తదుక్తం ॥ ప్రకృష్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే ।

నస్స్వమత్వంస్థాయీభావోరసస్యప్రకృతఇతి ॥౧॥ భావస్య
స్థాయిత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయాయా

సవివభావస్థాయీతిభరతాదిభిరుచ్యతఇతి- ద్వితీయస్తుకువిందాదివద్భా
వాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః- తస్యస్థాయిద్వారారసోల్లాసకత్వసమ
ర్థనాత్ - ఏతేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానంద స
బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహిత పూర్వావస్థాపి శేషస్థాయిభావఇతి
ఫలితం-అతఏవోక్తమభియుక్తైః- శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయ
దాత్మనస్స్వస్వసభావఇతి- నచవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకళంక రహిత
స్యనిరుపాధికస్యసన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితిశంకనీయం - గగ
నస్యఘటాద్యాసీనస్యమధ్యానిధేయదకాద్యుపాధిసంబంధనిబంధన చాంచ
ల్యాదివదుపపత్తేః- ఏవంవిధస్యభావస్యోత్కర్షః- కస్యాంచిన్నాయికా
యామనురాగస్యనాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- తత్రబీభ
త్సాదిర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయాఅతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధత్వే
నేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్కథా మాలతీమాధవాదౌ ద్రష్టవ్యం -
యథా లవణోదధిస్స్వనుప్రవిష్టంగాంగమపి నాదేయముదకం లవణాయతే

ఏవమన్యానప్యాత్మన్యైక్యం నయతస్స్థాయిభావస్య కుతస్సహవిరోధ వార్తేతి భావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే న యః॥ ఆత్మభావం నయత్యన్యాన్ స్థాయీ లవణాకర ఇతి ॥ యావదనుభవమితి- సంస్కారాత్మనో స్య భావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్యమానో విజాతీయప్రత్యయాసంవలితః ప్రియతమాది స్మృతిసంతానో విభావాదిమహిమ్నా యావత్తన్మయమివ కరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః- తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరం చిత్తే సంబంధాచ్చానుబంధిభిః। వర్ధితా యెర సాత్మానస్తేస్మృతాస్స్థాయినోబుధైరితి ॥ ౨ ॥ శృంగారపకఏవరసఇతి శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్జమష్టౌ రసా ఇతి ధనికాదయః- శాంతవత్సలసహితా దశేత్యన్యే - ఏవమాది విప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధిక సం

వదనుభవమవస్థానం। తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్। యావద్రసం వర్తమానస్స్థాయీభావ ఉదాహృతః ॥౨॥ అథరసవిశేషాః॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః। బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైరుదాహృతాః ॥౩॥ ఏషాం స్థాయిభావాః॥ రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా। జుగుప్సావిస్మయశమాః స్థాయిభావాస్సక్రమాత్ ॥౪॥ అథ

ఖ్యాని వారణాయ రసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥ పూర్వైర్భరతాభినవగుప్తాచార్యాదిభిః-అత్ర చతుర్వర్గమధ్యే సర్వప్రాణిసులభస్య కామస్య సర్వహృదయంగమత్వాత్ప్రథమం శృంగారః - తతస్తజ్జన్యత్వేన హాస్యః- తతస్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోఽర్థప్రధానో రౌద్రః- తతోఽర్థకామయోర్ధర్మమూలత్వాద్ధర్మప్రధానో వీరః-తస్యభీతాభయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరం భయానకః- తతస్తత్కారణభూతో బీభత్సః- వీరాక్షిప్తభయానకాద్యనంతరం వీరరసఫలభూతోద్భుతః-త్రివర్గఫలక రసానంతరం మోక్షఫలక శ్శాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్రమోపపత్తిః ॥౩॥౪॥ అథరసానామగ్ర్యం విభావస్య విభాగం దర్శయిష్యన్ లక్షణమాహ విభావ ఇతి॥ తత్ర విభావాదిచతుష్టయమధ్య ఇత్యర్థః- త

త్ర రసశబ్దేనాత్ర లౌకికో రత్యాదిభావః - ఓదనం పచతీత్యాదివద్భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్య వ్యవహ్రియతే - ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - లోకే నాయకాద్యాలంబనకారణం విశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణం చ కావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతః కరణప్రతిబింబితతయా సామాజికనిష్ఠం సత్ ఆలంబనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతి కథ్యత ఇత్యర్థః - ఏతస్య విశేషేణ కావ్యనాటకవ్యాపారజనితేన భావ్యత్వే జ్ఞాయమాన ఇతి విభావ ఇతి వ్యపదేశో లభ్యతే - తదుక్తం ॥ జ్ఞాయమానతయా యత్ర విభావో భావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణ సముదాయే స్పష్టం

విభావః॥ విభావః కథ్యతే తత్ర రసోత్పాదనకారణం । ఆలంబనోద్దీపనాత్మా స ద్విధా పరికీర్త్యతే ॥ రసస్య సమవాయి కారణమాలంబనవిభావః ఇతరత్కారణజాతముద్దీపనవిభావః। స చతుర్విధః। తథా చోక్తం శృంగారతిలకే ॥ ఆలంబనగుణాశ్చైవ తచ్చేష్టా తదలంకృతిః। తటస్థాశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః ఆలంబనగుణో రూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టా యౌవనోద్భూతహావభావాదికా మతాః ॥ నూపురాంగదహారాది తదలంకరణం మతం । మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితాః ॥ ౫ ॥ అథానుభావః॥ కార్యభూతోఽనుభావ

భవిష్యతి ॥ ౫। అనుభావం లక్షయతి కార్యేతి ॥ నను కార్యత్వం నామ నియతోత్తరకాలభావిత్వం - తచ్చానుభావస్య కిం రసాపేక్షయా ఉత స్థాయ్యపేక్షయా - నాద్యః - విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణతృతీయయా తస్య పూర్వభావిత్వప్రతీతేః - నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కారణస్య - న చాత్ర తృతీయాయాః కర్త్రర్థత్వం ప్రయోజనాంతరం సంభావ్యతే - ఏవం చానుభావేన సతి రసే రసే సత్యనుభావ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగః స్యాదితి - అత ఏవ న ద్వితీయః - న హి భావకమనోఽవస్థాయినః స్థాయినః - పూర్వభావినాం * కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వమితి - అతః స్థాయిత్వయోగ్యస్య లౌకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతో యోఽయం క

పా * కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం.

టాక్షాదిరభినయాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్సహృదయహృద
యస్థితం రత్యాదిభావమనుభావయతీసోఽనుభావ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః ॥ తదు
క్తం॥ భ్రూవిక్షేపకటాక్షాదిప్రకారో హృద్గయస్థితం। భావం వ్యనక్తి యస్సో
యమనుభావ ఇతీరిత ఇతి ॥ ౬ ॥ అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం
కటాక్షాదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేఽపి తేషాం బ్రా
హ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన పృథగుపాదానే అసాధారణకారణమాహ
పరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖేనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనా యావదం
తఃకరణస్యాత్యంతానుకూలత్వం సత్త్వమిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థమాహ
తత ఇతి- సత్త్వేన నిర్వృత్తా భావాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః - అనేనైవంవిధేనై
వాంతఃకరణేన కటాక్షాదయో భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావతైవ న సాత్త్వి
కత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్రకాశే- పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన
చేతసః । అత్యంతేనానుకూల్యేన యేన తద్భావభావనం । తత్సత్త్వం తేన

స్యాత్తత్కటాక్షాదిశ్శరీరః ॥ ౬ ॥ (అథ సాత్త్వికభావాః) పర
గతసుఖాదిభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతో భ
వాస్సాత్త్వికాః॥ స్తంభః ప్రళయరోమాంచౌ స్వేదో వైవర్ణ్య

నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యేఽప్యేషాం
పృథక్తయా। లక్షణం సత్త్వజత్వాద్ధి తేచ స్తంభాదయః స్మృతా ఇతి। అత్ర
తద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం-తదుక్తం ॥ రామాద్యాశ్రి
తదుఃఖాదేరనుభూతే స్తదాత్మనా । సామాజికస్య మనసో భావ స్తద్భావ
భావనమితి - ఏవంచ విభావాదిదర్శనజన్యానురాగనిర్వేదాదిమనోవృ
త్తయోఽపి భావాదితన్మయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజి
కమనసోఽత్యంతానుకూల్యజన్యేనాసాధారణకారణేనావస్థాంతర మావ
న్నాస్తంభాదయో భావాస్సాత్త్వికభావా భవంతి ॥ తే చ స్వకార్యభూ
తైరత ఏవ సాత్త్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భౌతికైశ్శారీరైః స్తం
భాదిభిరనుభావైస్సూచ్యంతే-తథాచ రతినిర్వేదాదిభావా ఏవ సూచితా
భవంతీతి ఫలితం- తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ - బాహ్యాస్తు స్తంభా
దయశ్శరీరధర్మా అనుభావాస్తైశ్చాంతరాళికా భావా గమ్యంతే: ప

రమార్థతోరతినిర్వేదాదిగమకా ఇతిస్థితమితి - ఏవంచస్థాయిసంచారిసం ఘపజీవస్యమనోమయావస్థాం ప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్త్వికగణం సంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిద యంమనోమయవర్తీ రత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయకోశభకత యామనోమయతాదాత్మ్యాపన్నం సీదత్యస్మిన్మనోమయఇతి వ్యుత్ప త్త్యాసత్త్వగుణోత్కృష్టాత్సాధుత్వాచ్చ సత్త్వశబ్దాభిధేయం ప్రాణమ యంప్రవిష్టస్సాత్త్వికత్వమనుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్ర హే స్తంభః- జలభాగానుగ్రహే బాష్పః-తీవ్రతేజోనుగ్రహే స్వేదః - వైపరీత్యే వైవర్ణ్యం - ఆకాశానుగ్రహే ప్రళయః - అనిలానుగ్రహస్య మందమధ్యమోత్కృష్టతయా త్రైవిధ్యే క్రమేణ రోమాంచవేపథువై స్వర్యాణీతివదంతి- కేచిదనుభావాంతరనైరపేక్ష్యేణ రసాపరోక్షీకరణత్వ లక్షణోబలవిశేషస్సత్త్వం తజ్జన్యాస్సాత్త్వికా ఇత్యాహుః - అన్యేపునర

వేపథూ । అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ॥
౭॥ అథవ్యభిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూ
యామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచచింతామోహః

న్నమయప్రాధాన్యేనాభివ్యక్తత్వలక్షణ సత్త్వజన్యత్వోపాధేః కటా క్షాదిసాధారణ్యేపి పంకజాదివద్యోగరూఢత్వేన స్తంభాదయఏవసాత్త్వి కా ఇత్యాహుః - కేచిత్తుకణాదశాస్త్రప్రసిద్ధ్యాద్రవ్యాదిత్రయవాచ కార్థశబ్దవదలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిష్వేవ సాత్త్వికవ్యవ హారఇతివర్ణయంతి - ఏవంప్రాచామాలంకారికాణామనేకధా పారిప్ల వంవర్తతే- తద్యథాతథావాస్తునతత్రాస్మాకమాగ్రహః- కింతు స్తంభా దీనామనుభావాంతరాద్వేపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యేతదేవా స్మాభిరపేక్ష్యతఇతి - విశేషాంతరాణిసరహరిసూరివిరచితే రసనిరూ పణే ద్రష్టవ్యాని-విస్తరభీరుభిరస్మాభిరుపరమ్యతే॥ ౭॥ విశేషాదాభిముఖ్యే నచరంతోవ్యభిచారిణ ఇత్యుక్తదిశా వ్యభిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదా దీనాంసామాన్యలక్షణంసిద్ధమితిమత్వా తేషాంకేవలంసామాన్యతోవిశే షతశ్చోద్దేశమాహ-అథేతి॥ రసస్యసహకారిణ ఇతి - కల్లోలాస్సాగరస్యే

వరత్వాదే ర్లౌకికస్యపరిపోషకతయాసహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌవ్య
భిచారిణ ఇత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతః కల్లోలా
స్త్రైయథార్ణవే।తస్యోత్కర్షం వితన్వంతః యాంతితద్రూపతామపి । తథా
స్థాయినినిమగ్నాహ్యున్మగ్నావ్యభిచారిణః । పుష్ణంతిస్థాయినంస్వాంశ్చ
తత్ర యాంతిరసాత్మతామితి ॥ ఉక్తైరేభిర్యుక్తసంవాదమాహ కారణా
నీతి॥స్థాయినఃస్థాయిత్వయోగ్యస్యేత్యర్థః- అనుభావాఉభయేపి గృహ్యం
తే-నను చేష్టాలక్షణోద్దీపన విభావానాంభావహావాదీనాం శృంగారకా
ర్యతయానుభావత్వం ప్రతీయతే - కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనామనుభా

స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడాచపలతాహర్షఆవేగోజడతాతథా। గ
ర్వోవిషాదఔత్సుక్యంనిద్రాపస్మారఏవచ ॥ సుప్తిర్విబోధో
మర్షశ్చాప్యవహిత్థముగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాద
స్తథామరణమేవచ ॥ త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః।త్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహకారిణః ॥
తథాచోక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ కారణాన్యథకార్యాణిసహకా
రీణియానిచ । రత్యాదేస్స్థాయినోలోకేతానిచేన్నాట్యకా
వ్యయోః॥విభావాశ్చానుభావాశ్చకథ్యంతేవ్యభిచారిణఇతి ॥
లోకేకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యా నాయికానాయకక
టాక్షభ్రూవిక్షేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్తువిభా

వానామనురాగజనకత్వేన సంభవత్యేవవిభావత్వం- ఉక్తానాముభయే
షాంకల్లోలాయమానతయారసపరిపోషణాత్సంచారితాపి - సనుక్తసం
చారిణామపిచింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం - తద్దర్శనశ్ర
వణాభ్యామనురాగాతిశయ జననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదు
క్తంభావప్రకాశే- విభావోప్యనుభావస్స్యాదనుభావోపిభావవత్ ।తౌ
పునశ్చారిణౌస్యాతాంతేచతౌస్తఃపరస్పరమితి- అత్రపరస్పరశబ్దేన సం
చారిణామేవమిథోనుభావత్వం చేత్యాదిద్రష్టవ్యం - అతః కథంపూర్వో
క్తావిభావాదివ్యవస్థేతిచేత్సత్యం - కస్యాశ్చిదనురాగవ్యక్తేర్యానికార్య
కారణసహకారీణితానితాం ప్రతితథైవ నకించిదపిసాంకర్యమస్తి - స్వ

త్త్యంతరాపేక్షయాతస్యైవాకారభేదాపేక్షయావాన్యథాభావేనో విరోధః - యథైకస్యపుత్రాపేక్షయాపితృత్వంపిత్రపేక్షయాపుత్రత్వంచవ్యవతిష్ఠతే - అతోవిభావాదీనామపి ప్రతియోగిభేదాదిభిః కల్పితాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతానియతైవేతిసిద్ధం- ఏవంచవిభావాదిసామగ్రీసంకోచేసతి రసాభాసత్వమిత్యనుసంధేయం॥ ౮ ॥ నసూన్మర్యాదంప్రవృత్తేనాంగరసేనబాధితఃప్రధానరసోరసాభాసః- తదుక్తంరసార్ణవే ॥ అంగేనాంగిరసస్స్వేచ్ఛావృత్తివర్ధితసంపదా। అమాత్యేనావినీతేనస్వామీవాభాసతాంవ్రజేదితి - అంగరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తంభావప్రకాశే॥ భాగత్రయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః । రసానాంస్పృశ్యతేయత్రతత్తదాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాదిభూయిష్ఠాః శృంగారాదయఆభాసాభవంతి - అత్రైతౌసంగ్రహశ్లోకౌ ॥ హాస్యోజు

వానుభావవ్యభిచారిశబ్దవ్యపదేశ్యాభవంతి ॥ ౯ ॥ శృంగా
రవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేన ప
రిపోషాతిశయః॥౯॥ అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయత్వే

గుప్సాశృంగారహాస్యశోకభయానకాః । భయానకౌరౌద్రవీరౌతథా శృంగారవిస్మయౌ ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయథాక్రమం । శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్వితన్వతఇతి - యద్యప్యేవం నవానామపిరసానామాభాసత్వం సంభవతి - తథాపిక్వచిద్విశేషమభివ్యక్తుమారభతే॥శృంగారేతి॥శాంతస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేనేతి ధీరోదాత్తాదినాయకోత్తమవిషయత్వేనేత్యర్థః - అతఏవోక్తంలోచనే।ధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః - వీరరౌద్రప్రధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః- దానధర్మవీరశాంతప్రధానోధీరశాంతఇతి చత్వారోనాయకాఇతి - అత్రవీరరససమానయోగక్షేమత్వాదద్భుతోపాదానం- యదాహమునిః - వీరస్యచైవయత్కర్మసోద్భుతఃపరికీర్తితఇతి-ఏవద్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషఇతిభావః॥౯॥ఏవముక్తేఽపిబోధమాహ అతఏవేతి॥ ఇదమత్రానుసంధేయం-

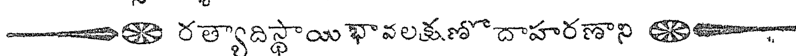
యత్ర విభావాదిపరిపూర్తిస్తత్ర ముఖ్యో రసః - తదుక్తం లోచనే - రస
స్తు స ఏవ యో యత్ర ముఖ్యతయా విభావానుభావవ్యభిచారి సంయోజ
నోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుః స్థాయ్యంశే చర్వణప్రయుక్త ఏ
వాస్వాదప్రకర్ష ఇతి- ఉదాహృతం చ తత్రైవ ॥ కృచ్ఛ్రేణోరుయుగం వ్య
తీత్య సుచిరం భ్రాన్త్వా నితంబస్థలే మధ్యేఽస్యాస్త్రివలీతరంగవిషమే ని
ష్పందతామాగతా । మద్దృష్టిస్తృషితేవ సంప్రతి శనైరారుహ్య తుంగౌ
స్తనౌ సాకాంక్షం ముహురీక్షతే జలలవప్రస్యందినీ లోచనే ఇతి - అత్ర హి
నాయికాకారానువర్ణ్యమానస్యాత్మప్రతికృతిపవిత్రిత చిత్రఫలకావ
లోకనాద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావో విభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేన చర్వణారూఢ ఇతి - ఏవం యత్ర
విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రారోపితో రసః। మ్లేచ్ఛాదౌ తథాభూత
త్వాద్రసాభాసత్వమితి భావః- ఉక్తార్థే సమ్మతిమాహ ఏకత్రేతి ॥ అత్ర

త్వాభాసత్వం। తథా చోక్తం॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్
మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రి

ఏవేత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే - యథా రా
వణో సీతాయాః - తేన స్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగే జాతేఽన్యత్రాను
రాగప్రాగభావే చ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయా నైవం సాభా
సత్వమితి భావః - అన్యథా ప్రథమమనుజాతానురాగే వత్సరాజే జాతాను
రాగాయా రత్నావల్యాః పూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్ - మ్లే
చ్ఛాస్తిరశ్చాం నానాభూతవైదగ్ధ్యగంధానామననుభూతవిభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సైహాసర్గాః - అతస్తేషాం
ద్వయోర్నామపి సమానయోగక్షేమత్వాత్సైహాసాదనం- అతఏవ -
శృంగారాభాసస్త్రేధోక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పి ముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాద్యపరిపూర్తిరితి భా
వః-పుంసోఽప్యనేకనాయికానురాగే రసాభాసత్వమితి కేచిత్ ॥ తన్న-తన్మతే
దక్షిణనాయకానురాగస్య సర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్య ఆభాసత్వప్ర
సంగ ఇతి చేన్నైవం - తస్యాప్యేకస్యాపి గాఢానురాగత్వాత్ అన్య

త్రితుకస్యచిన్మధ్యత్వం కస్యచిన్మందత్వమితి నిశ్చితం - తుల్యోనేకత్ర దక్షిణ
ఇతిలక్షణం పునరనేకాసు నాయికాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వ
పరమితి ద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షద్వయేపి క్రమేణ సకలాసు రాగాభావాదవివే
కాదనేకాసు రాగాచ్ఛరతేరారోపితత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్తన్నిబంధ
నస్త్రివిధోయమాభాస ఇత్యవివేకః ॥ నన్వారోపితస్సాభావాత్తిర్యగాది
షు కథం చమత్కార ఇతి చేచ్ఛుక్తికారజతం గృహీత్వా ప్రమోదమానం
పృచ్ఛ - పశ్చాత్కాలీనబాధస్తు ప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాం
సారికవ్యవహారస్యేవ తాదాత్వికచమత్కారస్య నవిరోధీతి - రసాభాసో
ప్యుపాదేయ ఏవేత్యలం ప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిషు ద్వ్యేవ్యభిచారిభా

ధామత ఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాంత్యుదవస్థ
యోః పరస్పరవిరుద్ధరసాశ్రితయోర్భావయోస్సంధ్యా సం
బంధేనాన్యోన్యోపమర్దకతయా బహూనాం సమావేశేన చ
చాతుర్విధ్యం॥ తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ భావస్యశాంతిరు
దయస్సంధిశ్శబలతా తథేతి॥౧౧॥ ....*

రత్యాదిస్థాయిభావలక్షణోదాహరణాని

అథయథాక్రమం స్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం
చ॥ తత్ర సంభోగవిషయ ఇచ్ఛావిశేషో రతిః॥యథా ॥ శృంగా

వానాముదయాద్యవస్థా చతుష్టయజన్యచమత్కారవిశేషనిబంధనంచా
తుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారీతి ॥ అన్యోన్యోపమర్దకతయేతి స్వస్వబాధ్యా
నాం బాధకత్వేనేత్యర్థో వక్ష్యమాణోదాహరణానుసారేణ కల్పనీయః - ర
సాభాసాదీనాముదాహరణముత్తరత్ర భవిష్యతి॥౧౧॥ ....*
అథస్థాయిభావేషూద్దేశక్రమానుసారేణ రతిం లక్షయతి తత్రేతి ॥
యూనోరన్యోన్యానందజనకం దర్శనాలింగనాదికం కర్మ సంభోగః - త
దుక్తం భావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామః స్త్రీపుంసయో
స్సుఖం।సుఖమానందసంభేదః పరస్పరవిమర్దతః । ఉపచారస్తదానందకా
రకం కర్మ కథ్యత ఇతి- తద్విషయ ఇచ్ఛావిశేషస్స్పృహాపరపర్యాయః
ప్రమోదాఖ్యామనోవృత్తివిశేషో రతిరిత్యర్థః - తదుక్తం-సంపన్నైశ్వ

ర్యాసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః। నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యో
శ్చిత్రరూపయోః। నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావికా। స్పృహా
హ్వయా చిత్తవృత్తీరతిరిత్యభిధీయత ఇతి - స్పృహాలక్షణమపి తత్రైవో
క్తం ఆత్మోపభోగకరణం స్పృశంతీ ప్రియవర్త్మనా। యాజహాతీతరాన్
భోగాన్ సాస్పృహేత్యభిధీయత ఇతి॥ ఉదాహరతి శృంగారేతి॥ జగ
తామానందస్యానందహేతోరేకస్యాద్వితీయస్య నిష్యందస్య ప్రష్టాంశ
స్యభూస్థానంగుణైరాభిరూప్యాదిభిః - ప్రసాదితాః ప్రసన్నీకృతాః దృ
శో లోకదృష్టయో యైస్తైస్తథోక్తాః - గుణప్రసాధితదిశ ఇతి పాఠే గుణాలం
కృతదిశో దిగంతవిశ్రాంతగుణా ఇత్యర్థః - అన్యే గంధర్వగీర్వాణాదయః
తైరేకైకగుణాశ్రయైః కిం న కిమపి సాధ్యమిత్యర్థః - అశేషోన్నతస్సర్వాధి
కః - అత్ర కామస్యాపి కామోత్సవః కాకతివల్లభోపమప్రేయానభూది

రైకరసః స్మరోస్తు జగదానందైకనిష్యందభూరిందుస్తిష్ఠతు వి
భ్రమైకవసతిర్జాగర్తు పుష్పాకరః। సంత్వన్యేపి గుణప్రసా
దితదృశః కిం తైరశేషోన్నతో జాతః కాకతివల్లభోపమపతిః కా
మస్య కామోత్సవః॥ ౧ ॥ వికృతిదర్శనాదిజన్యో మనోవికా

తిపాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనితహర్షానుభావేన కస్యాశ్చి
న్నాయికాయా ఆలంబనవిభావభూతాయాః ప్రమోదాత్మా రతిరభివ్యజ్య
తే - ఇయంచ నిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్సప్తవిధా - తత్ర మదనేందువసం
తాదివైరాగ్యేణ ప్రియవిషయప్రేమ్ణా చేయమభిమానమూలేతి వేదిత
వ్యం - ఇదమేవమమప్రియం నాన్యదితి ప్రత్యయ ఏవాభిమాన ఇత్యాహుః -
భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తు గ్రంథాంతరే ద్రష్టవ్యః॥ ౧॥ హాసం లక్షయ
తి॥ వికృతీతి॥ ఆత్మనః పరస్య వా యే వేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా
స్పష్టభాషణముజ్ఞత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యో మనోవికారో హాసః - స్వ
నహసోర్వా వికల్పాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః - అయమేవ బాష్పాద్యనుభావో
నిద్రాలస్యాదిసహకృతశ్చర్వ్యమాణో హాసే సాధురితి వ్యపదేశ్యో హా
స్యో భవతి - స చోత్తమాదిషు త్రిష్వేకైక యుగళక్రమేణ షడ్విధః - తదు
క్తం - వికృతాకృతివాగ్వేషైరాత్మనో వాపరస్య వా। హాసస్స్యాత్పరిపో

షేస్య హాస్యస్త్రీప్రకృతిష్వల్ప ఇతి ॥ స్మితమిహ వికసన్నయనం కించిల్ల
క్ష్యద్విజం హసితం। మధురస్వనం విహసితం సాంసశిరఃకంపముపహసితం ॥ అ
పహసితం సాస్రాక్షం విక్షిప్తాంగం భవత్యతిహసితం । ద్వే ద్వే హసితే చై
షాం జ్యేష్ఠమధ్యాధమే క్రమశ ఇతి - ఉత్తమస్య స్వకీయ పరకీయవికారద
ర్శనాత్ క్రమేణ స్మితహసితే - మధ్యమస్య విహసితోపహసితే - అధమస్యాప
హసితాతిహసితే ఇతి । తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యం హా
సముదాహరతి బిభ్రాణా ఇతి॥ కబరీః స్త్రీజనోచితాన్ కేశపాశాన్
జానపదేత్యాదినాऽపి - అత్ర బందిగ్రాహం గృహీతాన్ సత ఏవ పలాయ
నపరతయా స్త్రీవేషధారిణో వైరిభూపతీన్ నీవీప్రదేశాదిస్పర్శనేన పు

రోపహాసః ॥ యథా ॥ బిభ్రాణాః కబరీర్ధృతాంజనదృశః కృ
త్వా కుచౌ కృత్రిమౌ స్త్రీవేషాన్నిశి కాకతీంద్ర నగరే ప్రచ్ఛ
న్నరూపాన్నృపాన్। దృష్ట్వా ఘోటముపాస్య వక్షసి కుచావా
కృష్య నీవీస్పృశో హీహీ కష్టమితి త్యజంతి విపణిశ్రేణీషు ధూ
ర్తా విటాః॥ ౨ ॥ ఇష్టజనవియోగాదినా ఆత్మని దుఃఖాతిభూమి
శ్శోకః ॥ యథా ॥ ధాతర్నిష్కరుణోऽసి శిక్షయసి కిం వన్యాం
శరీరస్థితిం తత్తాదృగ్విభవా గృహాః క్వను గతాః స్థానం మరుః క
ల్పితం। హా నాథాః పతితాః ప్రతాపనృపతేః క్రోధాగ్నిషు ద్వి

షాం ఇతి జానతాం ధూర్తవిటానామాలంబనవిభావానాం పురుషస్వ
నస్య హాసస్య హీహీత్యనుకరణం॥ ౨॥ శోకం లక్షయతి - ఇష్టేతి ॥ ఆదిగ్ర
హణాదనిష్టప్రాప్తిర్గృహ్యతే - దుఃఖాతిభూమిర్దుఃఖప్రకర్షః॥ ఆద్యం
శోకముదాహరతి ధాతరితి॥ నిష్కరుణో నృశంసః - వన్యాం ఫలమూలా
దిరూపాం తత్తాదృగ్విభవా నానావిధభోగోపకరణపరిపూర్ణా ఇత్యర్థః ॥
స్థానం మరురితి - పిపాసాయాం యతోऽదకమపి దుర్లభమితి భావః మహార
ణ్యే వా భర్తృభిస్సహ మృగమిథునాదివద్యథాకథం చిద్వర్తామహా ఇతి వి
చారితేऽపి కథం వా కియాన్ దైవపాకః - తే భర్తారోऽపి తత్క్రో
ధవహ్నౌ శలభతాం లభంతే ఇతి పరిదేవితం హా ఇతి శబ్దేన సూచయన్నాహ
హా నాథా ఇతి ॥ అనూపం జలప్రాయం - అత్ర శత్రుస్త్రీణామాలంబ

నవిభావానాంభర్తృవియోగరాజ్యభ్రంశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిస్తై
ర్వోపాలంభసహితేనరోదనేనసూచ్యతే - అతోఽత్రనిఃశ్వసితలుఠనోరస్తాడనా
దయోఽనుభావాః - దైన్యమోహచింతావిషాదాదయోవ్యభిచారిణశ్చవి
శేషేణోపాత్తాఃకరుణతామాపాదయంతి ॥ ౩ ॥ క్రోధంలక్షయతి ॥ శ
త్రుకృతేతి॥ శత్రుగ్రహణంభృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాప
చారేణవధావజ్ఞాదినాప్రజ్వలితామనోవృత్తిః క్రోధఇత్యర్థః - సచత్రివి
ధః - క్రోధఃకోపోరోషశ్చేతి-తదుక్తంభావప్రకాశే - క్రోధఃకోపశ్చరో
షశ్చేత్యేష భేదస్త్రిధామతఇతి - తత్రవధాదిపర్యంతః క్రూరజనాశ్ర
యఃక్రోధః - అభ్యర్థనావధిర్వీరజనాశ్రయఃకోపః - స్త్రీపుంసయోరా
న్యోన్యవిషయః ప్రత్యాయనపర్యంతోరోషః - తత్రావజ్ఞామూలంక్రో

షద్వేషాణాం తదనూపమశక్తిభిరహోజాతంస్థలంమార
వం॥ ౩॥ శత్రుకృతాపచారేణమనఃప్రజ్వలనంక్రోధః ॥ య
థా ॥ రేరేసేవణకస్తవాయమనిదంపూర్వోద్యగర్వోమహా
నుత్తీర్ణాకిలయేనగౌతమనదీప్రాప్తాసిమృత్యోర్ముఖం।ఏషాకా
కతివీరరుద్రఇతి కింనాశ్రావిసప్తాక్షరీప్రత్యుభ్యత్ప్రీతి పక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహోచ్చాటనీ॥ ౪॥లోకోత్తరేషుకా

రాలంబనంక్రోధ ముదాహరతి ॥ రేరేఇతి - వాక్యాదేరిత్యాదినాకోపే
ద్విరుక్తిః - అయంపూర్వోయస్యాసావిదంపూర్వః - సనభవతీత్యనిదం
పూర్వః- నూతనఇత్యర్థః-అన్యధిక్కారేణాత్మోత్కర్షోగర్వః- కుతోఽయం
తేమహానిదానీమభూత పూర్వోగర్వఃప్రాదురభూదిత్యర్థః - యేనగర్వే
ణగౌతమనద్యుత్తీర్ణేత్యవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యలీకే - తేనవార్తామాత్రమే
తదితిభావః-తథాపితస్యేదంకర్మణఃఫలమిత్యాహ ప్రాప్తఇతి ॥ అవ
జ్ఞానిమిత్తమాశంక॥తేఏషేతి ॥ అన్యథాభూతగ్రహాది కల్పానాంవైరి
భూపతీనాం కల్పాంతకాలరుద్రస్యాస్మత్స్వామినః కాకతి వీరరుద్రస్య
నామమాత్రమహామంత్రం నిశమ్యైవ కాందిశీకచరః కథమద్యైవ
ముద్యుక్తైర్భవానితిభావః - క్రోధోఽయంవిపక్షదర్శనాది విభావఃకంఠ
గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామర్షాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణః

స్స రౌద్రో భవతి ॥ ౪ ॥ ఉత్సాహం లక్షయతి లోకేతి ॥ స్థేయానతిస్థిరః - వివక్షితకార్యవిషయవశాత్సౌక్యమేవాత్ర స్థైర్యమితి భావః - అహమేవంవిధ ఇత్యేవం ప్రాణిత్వేనాభిమానాత్మక ఉత్సాహ ఇతి లోచనకారః-శారదాతనయస్తు కార్యమాత్రమంగీచకార- తదుక్తం॥ ఉత్సాహస్సర్వకృత్యేషు సత్వరా మానసీ క్రియా । సహజాహార్యభేదేన సద్విధా పరికీర్తిత ఇతి॥ ఉదాహరతి క్షుబ్ధేష్వితి ॥ త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా కల్పాంతవదితి భావః-క్షుబ్ధేషు క్షుభితేష్విత్యర్థః - అత్ర యద్యపి క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినా నిపాతనాన్మంథమాత్రవాచీ క్షుబ్ధశబ్దః - తథాపి క్షుభితార్థత్వం కథంచిత్సాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాం మంథయోగ్యతాకాలవైషమ్యేపి క్షోభసంభవాత్ - అత ఏవాహ వృత్తికారః - కథం క్షుబ్ధస్సముద్రః క్షుబ్ధా నదీత్యేవమాదావుపమానాద్భవిష్యతీతి - గండో

ర్యేషు స్థేయాన్ప్రయత్న ఉత్సాహః॥ యథా ॥ క్షుబ్ధేష్వబ్ధి
షు సంభ్రమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా సర్వతస్సన్నద్ధేష్వ
పి పర్వతేషు పరితో గండోపలాన్వర్షితుం । శక్తా ఏవ వయం ని
వాగణపతిక్షౌణీంద్రతుమాభృజ్జయే శ్లాఘా నః కియతీతి కాకతివి
భోర్గర్జంతి సైన్యే భటాః॥ ౫ ॥-రౌద్రసందర్శనాదిభిర్నర్థా

పలాః గండశైలాః స్థూలోపలా ఇత్యర్థః - అత్ర వైరిభూపాలవిజయవిషయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వతసన్నాహనివారణే వయమేవ శక్తా ఇతి వాగారంభేణ వ్యజ్యతే- అత్రాత్మశ్లాఘాన్యధిక్కారాది సంభవాద్ధీరోద్ధతోయం నాయకః - తస్య వీరరసే ప్రాధాన్యేనానుప్రవేశసంభవాత్ - తదుక్తం లోచనే-వీరరౌద్రప్రధానో ధీరోద్ధత ఇతి- అయమేవ ప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వహర్షాదిభిర్భావితో వీరరసో భవతి స చ త్రివిధః-యథాహ మునిః - దానవీరం యుద్ధవీరం ధర్మవీరం తథైవ చ । రసం వీరమపి ప్రాహ బ్రహ్మా త్రివిధసమ్మితమితి-ధర్మవీరస్థానే దయావీరముక్త్వా త్రైవిధ్యమాహ ధనికః - తత్ర దానవీరో బలిజామదగ్న్యాదిః యుద్ధవీరో రామాదిః- ధర్మవీరో యుధిష్ఠిరాదిః- దయావీరో జీమూతవాహనాదిః - తత్ర ప్రస్వేదరక్తాతుత్వా

ద్యనుభావరాహిత్యే యుద్ధవీరస్తత్సాహిత్యే రౌద్ర ఇతి వివేకః॥ ౫ ॥ భయం లక్షయతి రౌద్రేతి ॥ ఆదిగ్రహణాద్రౌద్రశబ్దశ్రవణాదయో గృహ్యంతే - తజ్జన్యమనర్థాశంకనమనశ్చాంచల్యరూపం భయమిత్యర్థః - ఏతచ్చ స్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావిక ముత్తమానాం కృతకమిత్యాహుర్హేమచంద్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తు సర్వత్ర కృతకమేవేతి ప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్ర రౌద్రశ్రవణజన్యం భయముదాహరతి- దూరాదితి॥ విశ్వప్రసృమరమహసో విశ్వవ్యాపిప్రతాపస్య- సరతేస్సృఘస్యద ఇత్యాదినా క్మరచ్ - కర్ణజ్వరార్తాః కర్ణవ్యాధిపీడితాః- బధిరీకృతకర్ణా ఇత్యర్థః - తత్రాప్యతిమహద్దుష్ప్రవేశం గహనమరణ్యం విశంతః- ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతః వ్యాకులాంతఃకరణాః - ప్రతిపక్షబుద్ధ్యా పాదపాః త్రాయధ్వమిత్యాదిభిర్దీనోక్తిభిః ప్రార్థ

శంకనం భయం ॥ యథా ॥ దూరాదాకర్ణ్య విశ్వప్రసృమర
మహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరినృ
పాః పూర్ణకర్ణజ్వరార్తాః । ఆసుహ్యద్రిశ్వశంతో గహనమతి
మహత్కంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వం ముంచతేతి ప్రతినృప
తతిధియా పాదపాన్ప్రార్థయంతే ॥ ౬ ॥ అర్థానాం దోషసంద

యంతే- అత్ర వైరిభూపాలసమవేతో భయస్థాయిభావో వ్యజ్యతే - అయం చ స్వోచిత సామగ్రీకో భయానకో భవతి - తదుక్తం - వికృతస్వరసత్త్వాదేర్భయభావో భయానకః । సర్వాంగవేపథుస్వేదశోషవైవర్ణ్యలక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్సహోదర ఇతి॥ ౬ ॥ జుగుప్సాం లక్షయతి ॥ అర్థానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాద్యహృద్యపదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యో మనస్సంకోచో జుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవ నాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్మారాదిసహకారీ బీభత్సో భవతి- సచ విభావాదిభేదాత్ క్షోభ ఉద్వేగశ్చేతి ద్వేధా - తదుక్తం భావప్రకాశే క్షోభాత్మా రుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగాత్మా క్రిమివచ్ఛర్దిపూతివిష్ఠాదిజో భవేదితి - వైరాగ్యాద్యవతిగర్హాసిద్ధస్తృతీయో బీభత్స ఇత్యాహ ధనికః ॥ తత్ర క్షోభజం బీభత్సముదాహరతి

విష్వగితి ॥ మహతివిష్వక్ష్మాస్థిమహాపంకేసార్వత్రికమేదఃకర్దమేపతితాః- గంతుమశక్త్యాప్రహారైశ్చేతిభావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛూనావిస్పష్టాశ్చ తేషాంమాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధఃప్రచారోగోమాయుప్రభృతీనాంయాసుతాస్తథోక్తాః- ప్రవహంతః ప్రకర్షేణస్రవంతః- ఉరవోధికాఃవసాదీనాం వసాదీనాం ప్రవాహాః స్రోతాంసి యాసుతాస్తథోక్తాః - రాశీభూతైరస్థికూటైఃకీకసనమూహైః స్ఫుటితాః వికటీకృతాః నికటాః ప్రాంతదేశాః యాసుతాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉద్భవదామగంధాః - వీరరుద్రేణసృష్టాఃఆయోధనోర్వ్యోయుద్ధభూమయః

శ్మశానాదిభిర్గర్హణాజుగుప్సా ॥ యథా ॥ విష్వక్ష్మాస్థిమహాపంకే మహతి నిపతితోచ్ఛూనమాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః ప్రవహదురువసామజ్జరక్తప్రవాహాః । రాశీభూతాస్థికూటస్ఫుటితనికటానిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యాయోధనోర్వ్యోభయమవనిభృతాం వీరరుద్రేణసృష్టాః ॥ ౭ ॥ అపూర్వార్థసందర్శనాచ్చిత్తవిస్తారోవిస్మయః॥ యథా॥ఔన్నత్యం మహదన్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమా కావ్యన్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవబాహ్యోః ప్రథా। సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జానే నతన్నిర్మితౌ సామగ్రీచతురాననేనకియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా॥ ౮ ॥ శమోవైరాగ్యాదినా

సర్వేషాంభయంకుర్వంతి॥ ౭॥విస్మయంలక్షయతి అపూర్వేతి ॥ లోకసీమాతివృత్తఃపదార్థోపూర్వార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యోమనోవిస్తారోవిస్మయఇత్యర్థః - అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాది విభావో నయనవిస్తారసాధువాదాద్యనుభావోహర్షావేగాది సహకృతోద్భతః॥ ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి॥వ్యాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే - సంఖ్యా ౧౫ -) అత్ర కిమన్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానౌన్నత్యాదివిలోకనవిభావోవిస్మయఃప్రతీయతే॥ ౮॥శమంలక్షయతి ॥ శమ ఇతి॥అత్రాదిశబ్దేనఈశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికంగృహ్యతే - వికారావిషయాభిలాషాదయః- తత్రప్రహితచిత్తత్వంవైరాగ్యాదిజన్యస్తృష్ణాక్ష

యామాద్యపరపర్యాయో నిర్వేదాఖ్యో మనోవికారశ్చ ఇత్యర్థః - అయమేవ యమనియమాద్యనుభావో ధృతినిర్వేదాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణశ్శాంతో భవతి॥ ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయుః ప్రథాం చతుర్యుగసహస్రమేకం దినమిత్యాదిక్రమేణ సంవత్సరశతరూపాం అనన్యసుగమామసాధారణామిత్యర్థః- అస్త్రాంతరుపప్లవా నిరస్తకామక్రోధాదయః - బాహ్యం వా తాతపాదిజన్యమపీత్యర్థః-ఉపప్లవం పీడాం - అతిదీర్ఘమాయురత్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యం చేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకేష్వపరమావధితయా ప్రసిద్ధౌపితౌ మహాపురుషౌ తావపి తృణాయమన్యమానానాం వైరాగ్యాతిభూమిలక్షణశ్శమః ప్రతీయతే ॥ నను అష్టౌ నాట్యే రసాః స్మృతా ఇతి నియమాన్నవమశ్శాంతరసో న సంభవతీతి చేత్తర్హి తఏవం ప్రష్టవ్యాః- కిం మునినా శాంతస్థాయినో వా నిరూపణాత్తదభావః -

నిర్వికారచిత్తత్వం ॥ యథా ॥ కిం లబ్ధం చతురాననేన మహతీ
మాయుః ప్రథాం గచ్ఛతా లబ్ధ్వా సంపదమప్యనన్యసుగమా
మింద్రేణ కిం వా కృతం। ఇత్యస్త్రాంతరుపప్లవాస్సుకృతినో నో జా
నతే బాహ్యమప్యద్యోపప్లవమంధ్రనాథతిలకే విశ్వంభరాం

ఉత తత్సామగ్రీవైధుర్యాత్ - ఆహోస్విదశ్లాఘ్యత్వాత్ - అథవాంతర్భావాత్ - యద్వా పురుషార్థాభావాత్ - నాద్యః - నిర్వేదస్య శాంతస్య స్థాయిభావ ఇతి మునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్చానేకరససాధారణస్య వ్యభిచారిణస్సతోప్యమంగళప్రాయత్వేపి సజాతీయాగ్రగణ్యత్వం ప్రాధాన్యేన కంచిద్రసవిశేషం ప్రత్యసాధారణం స్థాయిత్వం బోధయితుమితి ప్రతిపాదనాత్ - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్యామంగళప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి స్థాయిత్వాభిధానార్థం తేన నిర్వేదస్థాయిభావశ్శాంతోపి నవమోస్తి రస ఇతి-ఉక్తం చ ధ్వన్యాచార్యైః - తృష్ణాక్షయసుఖస్య యః పరిపోషస్తల్లక్షణో రసః ప్రతీయత ఏవేతి - ఏతద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేన లోచనేప్యుక్తం - తృష్ణానాం విషయాభిలాషాణాం సిద్ధో యః క్షయస్సర్వతో నివృత్తిరూపో నిర్వేదః స ఏవ సుఖం తస్య స్థాయిభూతస్య యః పరిపోషస్తస్య చర్వ

మాణతాకృతఃసఏవలక్షణంయస్యసశాంతోరసః ప్రతీయతఏవేతి- నచని
ర్వేదస్తృష్ణాక్షయాత్మాశమఏవస్థాయీనసుఖరూప ఇతిశంకనీయం - వై
యాసికానామవిద్యానివృత్తి వదస్యాపిసుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదు
క్తం॥ యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యంమహత్సుఖం। తృష్ణాక్షయసు
ఖస్యైతేనార్హతః షోడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
గ్ర్యాస్సులభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహ ప్రా
చీనకుశలపరిపాకసత్పురుషసేవావేదాంతవిచారాదయో విభావాః య
మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజ
నకాదేరనుభావాఇత్యుక్తంలోచనే - మతిస్మృతిచింతాధృతివితర్కాద
యోవ్యభిచారిణఇతి-నతృతీయః - రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
చర్వణీయత్వేనాశ్లాఘ్యత్వేపివీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికతిప
యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణ రసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తర్హివీతరాగాణామ
శ్లాఘ్యఇతిశృంగారోపిప్రచ్యవతాం-నచతుర్థః - నతావచ్ఛృంగారాదా
వంతర్భావస్సంభవతి,అప్రసక్తత్వాత్- ననుదానాద్యుపాధినాత్రివిధో
వీరః-తదుక్తంమునినా॥ దానవీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతథైవచ। రసంవీ
రమపిప్రాహబ్రహ్మాత్రివిధసమ్మితమితి॥అయంచధర్మప్రధానోవీరఏవే
తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావితఇతిచేన్న।ఉత్సాహస్యాహమే
వంవిధఇత్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానమయోవీరః । సర్వాహంకారప్ర
శమైకరూపశ్శాంతః।ఏవమనయోరత్యంతవైజాత్యాత్ । తర్హిదయావీ
రేంతర్భావఇతిచేన్న - తస్యాప్యేవంవిధత్వేశాంతస్యైవ నామాంతరక
రణంఅనైవంవిధత్వేవీరప్రభేదఏవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారేస
ర్వత్రైకరస్యప్రసంగః।నాపిపంచమః। చతుర్థపురుషార్థస్యముక్తేరేత
దేకసాధ్యత్వాత్ । తదుక్తంభావప్రకాశే । సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణ
కామస్సంతుష్టమానసః । ప్రాప్నోతిముక్తించరమేశాంతేనైవరసేన
సఇతి । లోచనేప్యుక్తం। మోక్షఫలత్వేనచాయంపరమపురుషార్థనిష్ఠ
త్వాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్సచాయంశాంతరసఇతి । తస్మాన్న
వైవరసాఇతిసిద్ధం । వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

ష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరససాధారణతయా యథా
రసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరిష్యమాణస్తదా
లంబనముదాహరతి లావణ్యేతి ॥ ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమి
వాంతరా । ప్రతిభాతియదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతఇత్యుక్తలక్ష
ణఃకాంతివిశేషోలావణ్యం । తస్యైకఖనిః- కదాచిదపితన్నక్షీయతఇతిభా
వః । రచనాశిల్పంఅంగోపాంగ సౌష్ఠవనిర్మాణంతద్విషయప్రతిజ్ఞాయా
అవధిః ఇతఃపరం విధాతాప్రతిజ్ఞాతుమపినశక్నోతి కిముతవిధాతుమితి
భావః । శృంగారస్యప్రతిభూః॥స్వామిభృత్యాధమర్ణానాంవ్యవస్థాపరి
కల్పనే । అన్యోన్యయఃక్రియతేశిష్టఃప్రతిభూస్సనిగద్యతఇతి సోమేశ్వరోక్త
లక్షణః । యథాప్రతిభూరధమర్ణాద్ధనముద్ధరతితథేయమపివైరాగ్యా

ద్విభర్తి॥౯॥ అథశృంగారస్యాలంబనవిభావో యథా॥లావ
ణ్యైకఖని ర్విధాతృరచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవిపణిః కందర్పఘంటాపథః । నారీణామధిదేవ
తాచ తరుణీసేయంకిమన్యైర్గుణైరస్యామన్మథమన్మథఃప్రి
యతమశ్శ్రీవీరరుద్రోనృపః॥౧౦॥ఉద్దీపనవిభావో యథా॥ఉ
రోమాత్రోత్సేధం భవదపివిలాసైరభినవైర్దృగాద్యాస్తారు
ణ్యాత్ త్రిభువనమిదంవ్యాకులయతి । స్తనాభోగస్ఫీతంయదికిల

చ్ఛృంగారమితిభావః। విలాసానాంవిపణిఃపణ్యవీథికా । విలాసాపేక్షా
యామత్రైవసంపాద్యాఇతిభావః । కందర్పస్యఘంటాపథోవిస్రంభవి
హారభూమిరిత్యర్థః। సేయంప్రసిద్ధా తరుణీయువతిః నారీణామధిదేవతా
చసర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితిభావః-యదాహుః। గుణాఃపూ
జాస్థానమితి । గుణసామగ్రీఫలస్యాప్రియసోలాభాతిర ంగుణాంతరకథ
నేనేత్యాహ-కిమన్యైరితి॥అత్రలావణ్యాదీనామాలంబనగుణానాముద్దీప
నవిభావత్వే ప్యాలంబనోపస్కారార్థమేవోపాదానాన్నతత్ప్రాధా
న్యం॥ ౧౦ ॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉరఇతి॥ ఉరోమాత్రేఉత్సేధ
ఉచ్ఛూనతాయస్మిన్ వయసిస్తనాలవాలస్థలే కించిదున్నతమురఇతిప్రతీ
తిర్జాయతేతదిత్యర్థః। స్తనయోరాభోగోవిస్తారః। స్ఫీతంసమృద్ధం।

స్ఫాయస్ఫీనిస్తాయామితిస్ఫీభావః । ఉదయదేవయశావనం జగన్మోహ
నంజాయతే - ఉదితంపరిపూర్ణంవాకిముతవక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥
అనుభావముదాహరతి స్మరేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ప్రసంగేనకావ్యప్రకర
ణే।ఏవం రసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగం స్వస్వర
సప్రకరణేద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్త్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యాభ్యంతరభేదేనద్వైవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యానాంస్తంభాదీ
నాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే, అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభఇతి ॥ వి

భవేత్సాఖలుకథాభవిత్రీకిం వాన్యద్విజితమఖిలం పుష్పధ
నుషా॥ ౧౧ ॥ *అనుభావోయథా ॥ స్మరస్మేరాన్మందస్మితమ
ధురసౌరభ్యసుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాన్ప్రణయరసక
ల్లోలభరితాన్ । కృతానేకస్సంధాన్మనసిజసహస్రాణిసృ
జతఃకటాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం॥౧౨॥ *అథ

సాత్త్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని

సాత్త్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్స్యాన్ని
ష్క్రియాంగత్వంరాగభీత్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాఅ
ఇపురంధిఆఓపెంఖిఊణరేదకదంప।మఅణసరుంకింణాఓపిఅ
ంతిఅణించళగీఓ॥ ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోన
రేంద్రకందర్పం। మదనశరోత్కీర్ణాఇవస్థితా నిశ్చలాంగ్యః॥
౧౩ ॥ ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యైర్గాఢమింద్రియమూర్ఛనం॥
యథా ॥ జిఅమఅణరూవసారో సహి ఏసో వీరరుందణివ

షాదవిస్మయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనతయా
చేష్టావిఘాతః స్తంభఇత్యర్థః॥రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాఅఇఈ
తి ॥ మదనశరోత్కీర్ణాఃకామబాణకీలితాఇవ । అత్రపశ్యంత్యోనిశ్చ
లాంగ్యఇత్యనేనసత్యపిచైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభఇతిభావః ॥
౧౩॥ ప్రళయంలక్షయతి॥ ప్రళయఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం
దుఃఖాభిఘం గాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయఇత్య
ర్థః-తదుక్తం - వ్యాకుల్యమనసాంప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలం ప్రళయముదాహరతి ॥ జపతి ॥ సర్వాణీంద్రియాణి స్వస్వ వ్యాపారేభ్య ఉపరతానీత్యర్థః - అత ఏవ నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వమితి భావః॥ ౧౪॥ రోమాంచకంపయోరుదాహరణలాఘవార్థం యుగపల్లక్షణమాహ ॥ సుఖేత్యాది ॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచ ఇత్యర్థః - భయజ్వరజరాదిజన్యః స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథురిత్యర్థః సుఖజన్యయో రోమాంచకంపయోరుదాహరణమాహ॥ దక్షపతి ॥ దయితాలిం

ంచదో। జదంతూణిశిమంజఇమంభాతి ఇదిఅంగామో॥ ఛా॥ జితమదనరూపసారస్సఖి ఏవ వీరరుద్రనృపచంద్రః। యం దృష్ట్వా నిమజ్జతి మూర్ఛయాం ఇంద్రియగ్రామః ॥ ౧౪ ॥ సుఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గాత్రకంపనం ॥ ద్వయోరుదాహరణం యథా॥ దఇఆలిగణణింభరకంపా అవహూవిఓఅజిణంగీ। ఉంగిరఇఅతరంతిదమఅణసరేపుళఅచ్ఛంమెణ ॥ ఛా ॥ దయితాలింగననిర్భరకంపా చ వధూర్వియోగజీర్ణాంగీ । ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాన్ పులకచ్ఛద్మనా॥ ౧౫॥ వపుర్జలోద్గమః స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః ॥ యథా ॥ శృణ్వంతీ ప్రియసందేశం ప్రేయసః కాకతీశితుః । స్మరరాజ్యాభిషిక్తేవ స్విన్నాంగీ వామలోచనా॥ ౧౬॥ విషాదమదరోషాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ య

గననిర్భరకంపా చ వధూర్వియోగజీర్ణాంగీ- అత ఏవ-ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాన్ పులకచ్ఛద్మనా॥ సరే ఇత్యత్ర శ స్యాదిత్యేత్వం॥ ౧౫ ॥ స్వేదం లక్షయతి॥ వపురితి ॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమః స్వేద ఇత్యర్థః॥ హర్షజన్యం స్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి ॥ ప్రియసందేశః ప్రేమశాలప్రేషణం॥ ౧౬॥ వైవర్ణ్యం లక్షయతి విషాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభావం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యమిత్యర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలం వైవర్ణ్యముదాహరతి ణరణాహేతి ॥ ఏ

ణ్ణాంఇదానీం-శ్యామాయాః యువతేః శ్యామవర్ణాయాశ్చ॥ ౧౭॥ అశ్రూ
దాహరతి॥ అశ్రు్వితి॥ క్రోధహర్ష భయజృంభాదిజన్యం నేత్రమార్జనాద్య
నుభావం నేత్రజలమశ్ర్విత్యర్థః॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి॥ వీరేతి॥
౧౮॥ వైస్వర్యంలక్షయతి మతమితి ॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యంస్వ
రవర్ణస్ఖాలిత్యాద్యనుభావంగద్గదభాషిత్వంవైస్వర్యమిత్యర్థః ॥ హర్ష
మూలంవైస్వర్యముదాహరతి॥ విలక్షణమితి॥విజనేసురతసమయఇత్యర్థః

ఖా॥ణరణాహచదధవళితుంర్యుగుణేసాహుసంమరతీప । అం
గాఇపొడరాఇ పక్ష్మాజాఆఇసామాప ॥ ఛా ॥ నరనాథచం
ద్రధవళాం స్తవగుణాన్ సాధుసంస్మరంత్యాః। అంగానిపాం
డరాణిఇదానీంజాతానిశ్యామాయాః ॥ ౧౭ ॥ అశ్రు నేత్రో
ద్భవంవారిదుఃఖరోషప్రహర్షజం ॥ యథా॥ వీరరుద్రనృపా
ద్భీతంపాండ్యంమగ్నంపయోనిధౌ । అన్వేష్టుమివతద్యోషిద
శ్రుధారావగాయతే ॥ ౧౮ ॥ మతంగద్గదభాషిత్వంవైస్వ
ర్యంప్రముదాదిజం॥ యథా ॥ విలక్ఖణంమిపిపణసమఖామంఖా
మాంఖరభణితీవి । పంకొముణఇఅణగోఅంథవహుఆపభణి
ఆణ ॥ ఛా ॥ విజనేప్రియేణసమంతౌమతౌమాతురంభణం
త్యాః। పంకోజానాత్యనంగోర్థంవధ్వాభణితానాం ॥ ౧౯ ॥

అథ వ్యభిచారిభావానాంస్వరూపోదాహరణే

అథవ్యభిచారిణాంనిర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥

ప్రియేణసమంతౌమతౌమాతురంభణంత్యాః - సఖిపారవశ్యాదితిభా
వః-పంకోజానాత్యనంగోర్థంవధ్వాభణితానాం - త్రాయస్వ త్వంమే
ప్రాణా అలమలం మామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమమూలమర్థాదసమర్థా
నాంవచనానామిత్యర్థః (ముణఇ-ఇత్యత్రజానాతేర్ముణాదేశః) అత్ర
గద్గదవాక్యానాంకామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః ॥
౧౯॥సంచారిణాంస్వరూపోదాహరణేకర్మేణాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ ని
ర్వేదంలక్షయతి॥ దుఃఖేతి ॥ దుఃఖాదిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదఇత్య

ర్థః-అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనస్వాతంత్ర్యేణ బహుధాసంభవతి- అతస్తత్సంగ్రహార్థ మాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానాహ తత్రేతి॥ చశబ్దాద్వైవర్ణ్యాదయోగృహ్యంతే - సంచారిణామపిక్వచిదనుభావత్వంసంభవతీత్యుక్తం- తత్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖమూలంనిర్వేదముదాహరతి॥ సహీతి॥ప్రతాపరుద్రంచేతి-చశబ్దోవధారణే- కర్పూరాద్యతిరిచ్యమానశైత్యసౌరభ్యయోస్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఉదాహరణాంతరాణ్యన్యతోద్రష్టవ్యానీత్యుపేక్ష్య గ్లానింలక్షయతి॥ గ్లానిరితి॥ క్షుత్పిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితోబలాపచయోగ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేష్వాతత్త్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః ।
తత్రచింతాశ్రునిశ్వాసదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ యథా ॥ స
హీకంపూరేణకిఅంకిం కఛూరీమలఅజోఠాఉ।గుణసిసిరంజససు
రహింఆణేహి†పఅవరుందఅం॥ఛాయా॥సఖికర్పూరేణకృతంకిం
కస్తూర్యామలయజస్తిష్ఠతు । గుణశిశిరంయశస్సురభింఆనయ
ప్రతాపరుద్రంచ॥ ౨౦॥ అథగ్లానిః ॥ గ్లానిర్బలస్యాపచయో
వైవర్ణ్యారతికారణం॥ యథా ॥ తేల్లోంకవహఇమహింతంధర
ఇభుఓపఅవరుందంస । తహింఅపణధరతీసాహసిఈదుంబళంగి
ప్పి ॥ ఛా ॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీంతాంధరతిభుజఃప్రతాప

ర్థః-వైవర్ణ్యారతిగ్రహణంతౌమాంగవచనక్రియామాద్యుపలక్షణం - సురతశ్రాంతాయాః ప్రియగౌరవోద్వహనప్రయాసాపాదన ముత్కర్షంత్వాఃకస్యాశ్చిద్దౌర్బల్యముదాహరతి॥ తేల్లోకేమితి॥ త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యంవిశ్వమిత్యర్థః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః- హృదయేనవక్షస్స్థలేన-సాహసికీస్వయం తన్వంగీతివిదిత్వాపిప్రవృత్తత్వాదితి భావః- సహసాబలేనఅవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నర్థే- ఓజస్సహోంభసావర్తతఇతి ఠగంతాత్సాహసికశబ్దాత్ తల్లోపేస్త్రియాం నిత్యఈకారప్రత్యయేప్రాప్తేసాహసికీతిరూపంగౌరాదౌతథావిధానా ॥-ఫుం

పా - † పఅవరుందణివచ్ఛ— ప్రతాపరుద్రస్యవక్షం

సోఽజ్ఞాతేజ్జ్వవేతి వికల్పస్తు అప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయఇతి సాహసికేత్యాకారాంతపాఠఉపేక్షణీయః॥౨౧॥శంకాంలక్షయతి ॥ అనిష్టేతి॥పరకార్యాదాత్మదుర్ణయాద్వాఅనర్థప్రాప్తేరభ్యూహనంశంకేత్యర్థః - ఆదిగ్రహణాద్దైవవశ్యవైస్వర్యాదిగవలోకనాదయోగృహ్యంతే ॥ ఉదాహరతి॥ ణముణద్విత ॥ ముగ్ధానాంగూఢానురాగస్యప్రాకట్యమేవానర్థ ఇతిభావః॥౨౨॥అసూయాంలక్షయతి॥పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యంపరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయో

రుద్రస్య। తంహృదయొనధరంతిసాహసికీమర్బలాంగ్యస్మిం॥౨౧
అథశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షా శంకారోషాదికారణం॥
యథా॥ ణముణదు అంణోంతి మఏ హిఅఅపరిచఓ పిఅంసకిదో! కిపఅడమ్మిజణాణసంవగిణోహిఉళఏహిం ॥ఛా॥ నజానాత్వన్యఇతిమయాహృదయేపరిచయఃప్రియస్యకృతః। కింప్రకటాస్మిజనానాంసర్వాంగీణైఃపులకైః ॥ ౨౨ ॥ అథాసూయా॥పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయాపరికీర్తితా॥
యథా ॥ అహిఆఈఏ గుణేహిం రూవేణఅసంప్పుకిమహిఅహిఅ॥జత్తపఅవరుందోబహుమణ్ణఇభాఅహేఅత॥ఛా॥ అభిజాత్యాగుణైరూపేణచమత్తః కింమహీఅధికా। యత్తాంప్రతాపరుద్రోబహుమన్యతేభాగధేయంతత్ ॥౨౩॥ అథమదః॥మదిరాదికృతోమోహహర్షవ్యతికరోమదః ॥యథా॥భ

నుభావాః॥ఉదాహరతి॥అహీంతి॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యాదయః-యత్రచతుర్విధాభరణరాహిత్యేపితత్సాహిత్యేనేవాభాసనం తద్రూపం-అవేక్ష్యారోప్యావిభూష్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషిత మివాభాతితద్రూపమితికథ్యతఇతిలక్షణాత్ -అధికాకిం , నభవతీత్యర్థః - తథాపి బహుమానేభాగధేయమేవనిమిత్తమిత్యాహ॥యదితి ॥౨౩॥ మదంలక్షయతి మదిరేతి॥మోహోవైచిత్త్యంహర్షఃప్రసాదః- మదిరాదిజన్యోమోహహర్షసంకరోమదఇత్యర్థః॥అత్రవాగంగస్ఖలిత్యహసితరుదితా

దయో యథాయోగముత్తమాదిష్వనుభావాః॥(సమ్మోహానందసంభేదో
మదో మద్యోపయోగజః । అమునా చోత్తమశ్శేతే మధ్యో హసతి గాయతి ।
అధమప్రకృతిశ్చాపి పరుషం వక్తి రోదితీతి సాహిత్యదర్పణే) ॥ఉదాహరతి।
భణ ఇతి॥౨౪॥ శ్రమం లక్షయతి । శ్రమ ఇతి ॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః
శ్రమ ఇత్యర్థః - స్వేదఉపమర్దనాదేరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ఆఅచ్ఛఇ
తి॥౨౫॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయత్నమాం
ద్యమాలస్యమిత్యర్థః- అత్ర జృంభోపవేశనాదయోఽనుభావాః ॥ ఉదాహ

ణఇఅఅసగఅంథహాసఇఅమదఅరాఅభరిఅంఛీ॥ పిఅచితాప
ఇరాఏపరవసా ఉవహసామఁగీ ॥ఛా॥ భణతి చాసంగతార్థం హా
సత్యమందం చ రాగభరితాక్షీ। ప్రియచింతామదిరయా పరవ
శా పశ్యత శ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథ శ్రమః ॥ శ్రమః ఖేదో
ధ్వరత్యాదేర్జాతస్స్వేదాదిభూమికృత్ ॥యథా॥ ఆఅంఛఇ
ఏంవపిపకీసక రేతీగఆగఆఆస। తంమసి సేఅజలేహి సుదరి ఛుళి
అగరాఆసి ॥ఛా॥ ఆగచ్ఛత్యేవ ప్రియే కస్మాత్ పర్వతీ గతాగ
తాయాసం । తామ్యసి స్వేదజలైస్సుందరి లుళితాంగరాగా
సి ॥ ౨౫ ॥ అథాలస్యం ॥ మందోద్యమత్వమాలస్యం కర్తవ్యే
షు ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ ఆస్తాం మృగాక్ష్యో గృహకృత్యవా
ర్తా స్వాంగోపచారేష్వపి యత్నమాంద్యం । కర్తవ్యమగ్రేద

రతి ॥ ఆస్తామితి ॥ గృహకృత్యవార్తా ధూపవాసనావితానసంవిధానాది
ప్రసంగః స్వాంగోపచారేషు మృగమదానులేపనమాల్యధారణమకరికా
రచనాదిషు- యత్నమాంద్యం ప్రయత్నశైథిల్యం - ఉపచారకరణం పునర
తిదూరమితి భావః - అగ్రేఽపి ప్రియాగమనసమయే యత్కర్తవ్యం ప్రత్యుద్గ
మనరభసాశ్లేష ప్రియభాషణాదికం తత్ స్మరో బలాత్ బలమాశ్రిత్య కా
రయతి - ల్యబ్లోపే పంచమీ - అత్ర మందయత్నేతి పాఠే విధేయస్య మాం
ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వాదవిమృష్టవిధేయాంశం నామ దోష
స్స్యాత్ । నన్వేకం సంధిత్సతోఽపరం ప్రచ్యవత ఇతి న్యాయేనావిమృష్టవిధే

యాంశం పరిహరతో నుశాసనవిరోధస్స్యాత్ - పూరణగుణేత్యాదినా గు
ణేన షష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదితి చేన్నైవం మంస్థాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్త
ద్వ్యత్న గౌరవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాది సూత్ర భాష్యకారా
దిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్ స్థగుణేషు ప్రతిషేధాభావాత్ -పూ
రణగుణేతి ప్రతిషేధస్య పటస్య శుక్ల ఇత్యాద్యతత్ స్థగుణవిషయత్వా
దితి-ప్రపంచితం చైతదస్మదుపాధ్యాయైర్ఘంటాపథే-వచనస్వీకృతమర్థగౌ
రవమిత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే ॥౨౬॥ దైన్యం లక్షయతి ॥సత్త్వేతి ॥ స

యితస్యయత్స్వన్మానం బలాత్కారయతి స్మరస్తత్॥
౨౬॥ అథదైన్యం॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యం దైన్యం కార్పణ్య
సంభవం ॥యథా॥ ఆణేదుణరణాహగదో ఖుసహీజణో విళబే
ఇ। మంమహాణమామిచదసింఖఅదిరేహిఈసింతి॥ఛా॥ ఆనేతుం
నరనాథం గతః ఖలు సఖీజనో విలంబతే। మన్మథనమామి చంద్రం
శిశుయచిరయ ఈషదితి ॥౨౭॥ అథచింతా ॥ ఇష్టానభిగ
మాద్ధ్యానం చింతాశూన్యత్వతావకృత్ ॥యథా॥ సంణిహి
అవిగురుఅణణఅపెంఖఇపుంఛిఆవిణాలవఇ। ఏసావిమంగఇగ
ఇహిఅఅంపిఅణుబధంప ॥ఛా॥ సన్నిహితమపిగురుజనం
నచ ప్రేక్షతే పృష్టాపి నాలపతి । ఏషాపి మార్గతిగతిం హృదయ
స్యప్రియానుబంధస్య ॥౨౮॥ అథమోహః॥ మోహస్తు

త్త్వత్యాగోద్వేగత్యాదేరుపలక్షకః - తేనసత్త్వత్యాగదౌర్గత్యాదిజన్యం
మనసో నౌద్ధత్యం దైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యవచనం దేహావచనమాలిన్యా
ద్యనుభావానాముపలక్షణం॥ఉదాహరతి ఆణేదుమితి ॥౨౭॥ చింతాంల
క్షయతి॥ఇష్టేతి ॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలం ధ్యానం చింతేత్యర్థః - శూ
న్యతా నిశ్వాససంతాపాదయో ఽనుభావాః॥ఉదాహరతి।సణ్ణిహిఅమితి ॥ అ
త్ర ప్రథమార్ధేన శూన్యత్వం ద్వితీయార్ధేన ప్రియానవాప్తిమూలం ధ్యా
నం చోచ్యతే॥౨౮॥ మోహం లక్షయతి ॥మోహ ఇతి ॥ భీత్యాదిభిర్వైచి
త్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్రాశ్లిష్టాసక్తిమోత్పాత ఘూర్ణనాదర్శనాద

మోనుభావాః * ॥ఉదాహరతి॥ కథమితి॥దీర్ఘదీర్ఘంప్రియాగమనార్థం కదావాగభస్తిమానస్తమీయాదితి ప్రతీక్షణేనాతిదీర్ఘమిత్యర్థః-ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః - వాసరంకథమపిక్షణగణనయాకథంచిత్ ప్రయత్నగౌరవేణేత్యర్థః ॥ జ్ఞాతహేతువివక్షాయా మప్యాదికథమవ్యయం। కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్ - గమయిత్వాయాపయిత్వా - విరచితనవవేషావిషహితప్రియాగమనసమయోచితశృంగారా సతీ- అథశబ్దోవిళంబాభావసూచనార్థః - దూతీఃపుంఖానుపుంఖతయాప్రేషయిత్వా - హృదయేశేప్రాణనాథేచిరయతివిలం

మూర్ఛనంభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః ॥ యథా ॥ కథమపిగ
మయిత్వావాసరందీర్ఘదీర్ఘంవిరచితనవవేషాప్రేషయిత్వా
థదూతీః । చిరయతిహృదయేశేప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
భిహతసకలాంగీమూర్ఛితా కోమలాంగీ॥౭౯॥అథస్మృతిః ॥
పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరుదాహృతా॥యథా॥
ప్రతాపరుద్రస్యభుజేవసంత్యాక్షోణ్యాతపః కీదృశమార్జితం
స్యాత్ । స్పృష్టంసకృద్యేన మదీయమంగంపాణిప్తోనైతివి
వ్యక్సుఖవజ్రలేపం॥ ౮౦॥ అథధృతిః॥ ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్పృ

బమానేసతి - కోమలాంగీ- అతఏవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదైరిందుకిరణైః కశాకల్పైరభిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా - అనాథాః పాదైరభిహన్యమానామూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే ॥ ౭౯ ॥ స్మృతింలక్షయతి పూర్వేతి ॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సంస్కారోద్బోధేసతిపూర్వానుభూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరిత్యర్థః - అత్రభ్రూక్షేపనమనశిరఃకంపాదయోనుభావాః॥ స్పర్శసుఖస్మరణముదాహరతి ॥ ప్రతాపేతి ॥ నిబిడస్పర్శాలేపోవజ్రలేపః - అత్రకస్యచిన్మదంగస్యకాదాచిత్కః ప్రియకరస్పర్శస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నంచసుఖంజనయతి - వీరరుద్రభుజేనిత్యనివాసాయాభూమేఃకిమువక్తవ్యమితిభావః॥ ౮౦॥ ధృతింలక్షయతి ధృతిరితి ॥ ఆ

* మోహోవిచిత్తతాభీతిదుఃఖావేగానుచింతనైః । ఘూర్ణనాజ్ఞానాత్రపతనభ్రమణాదర్శనాదికృదితిసాహిత్యదర్పణే. .... *

దిగ్రహణాద్భక్త్యాదయో గృహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిరిష్టస్పృహాత్వం ధృతిరి
త్యర్థః- † ఏతైరేవ సంతోషో ధృతిరిత్యన్యే - అవ్యగ్రభావాదయోఽనుభా
వాః॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ హే హృదయ-త్రయాణాం భువనానాం సమా
హారస్త్రిభువనం-పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వం-ధురం వహతీతి ధురీణః - ఖ
స్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః - సాధుసాధ్వితి త్వాభి
జ్ఞైర్ద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాద్ధృతిః॥ ౩౧ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి చేత
ఇతి॥ అనంగనిమిత్తో రాగోఽనంగరాగః- స్తవః స్తోత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచా
రభ్రంశాదయః- చేతస్సంకోచనం ధార్ష్ట్యాభావః- మదనాభిలాషాదిభిర్మ

హ్యం జ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః ॥ యథా ॥ వీరరుద్రనృపతౌ హృ
దయ త్వద్వల్లభే త్రిభువనైకధురీణే । సాధు సాధు కృతకృత్య
మసి త్వం మన్యసే జగదశేషమసారం॥ ౩౧ ॥ అథ వ్రీడా॥ చేత
స్సంకోచనం వ్రీడాఽనంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా ॥ తథా స
మాలోకనకౌతుకానాం మనోరథైరంధ్రపురాంగనానాం। వి
లోకితే రుద్రనృపే భవంతి పర్యస్తపక్ష్మాణి విలోచనాని॥ ౩౨ ॥
అథ చపలతా॥ చాపలం త్వనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవం ॥
యథా ॥ దృష్ట్వా రుద్రనరేంద్రం తరళతరాక్షీ విలాసమృదు

నస్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అత్రాంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయో
ఽనుభావాః ॥ ఉదాహరతి తథేతి ॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణ చక్షుషాను
క్షణం దృష్ట్వా జన్మనో జీవితస్య నయనానాంచ సాఫల్యం సంపాదయామ
ఇత్యాదయోఽభిలాషా మనోరథాః-తైస్తైస్తుభిః- తథాభూతం గాఢమాలో
కనకౌతుకం వర్ధనోత్కంఠా యాసాం తాసామాంధ్రపురాంగనానాం వి
లోచనాని- రుద్రనృపే విలోకితే సతి పర్యస్తపక్ష్మాణి సనిమేషాణి భవంతి -
దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్ర నృపావలోకనానంతరమేవానురాగో
దయాల్లజ్జాభూదితి భావః॥ ౩౨ ॥ చాపలం లక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

---

† జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తు సంపూర్ణస్పృహతా ధృతిః । సాహిత్యవ
చనోల్లాసనమోసప్రతిభాదికృత్.............................. *

ద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానం చాపలమిత్యర్థః †అత్ర రాగమూలం చాపలముదాహరతి దృష్ట్వేతి॥ బాలారుద్రనరేంద్రం దృష్ట్వా తరళతరాక్షీ అతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః-విలాసమ్మృదుహాసా విలాసప్రధాన మందస్మితా చ-భవతీతి శేషః- అత్ర తరళదర్శనాది చేష్టాచతుష్టయమధ్యే క్షణమప్యేకత్ర మనసోఽనవస్థానాచ్చాపలం॥ ౩౩॥ హర్షం లక్షయతి ప్రసత్తిరితి ॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనః ప్రసాదో హర్ష ఇత్యర్థః- స్వేదాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదితి ॥ అత్ర కాచిత్కామినీప

హాసా । కలయతి మౌక్తికహారం స్పృశతి చ కర్ణోత్పలం బాలా॥
౩౩॥ అథ హర్షః॥ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యో హర్షః స్వేదాశ్రు
కంపకృత్॥ యథా ॥ యత్పూర్వం సగరేషు పక్ష్మముకుళవ్యా
జాత్తపస్సంచితం వత్సౌ జౌ యువయోస్తదద్య ఫలితం జాతౌ
కృతార్థౌ యువాం । దత్తా కాకతివల్లభేన భవతోరేషా స్వవ
క్షఃస్థలీకస్తూరీద్విగుణీభవత్పరిమళా కల్హారమాలా యతః ॥
౩౪ ॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్జాత ఆవేగశ్చిత్తసంభ్ర
మః ॥ యథా ॥ నిస్సాణధ్వనిమాకలయ్య సహసా హేలావిహా
రోత్సృతం ద్రష్టుం కాకతివీరరుద్రనృపతిం ప్రత్యగ్రకౌతూహ
లాః । అర్ధాలంబితమండనాః ప్రతిపదం వ్యత్యస్తభూషా జవా
దారోహంతి సువర్ణసౌధవలభీశృంగాణి పౌరస్త్రియః ॥ ౩౫ ॥

చా సంబోధ్య తయోః ప్రియదత్తస్వయంధృతకల్హారమాలాలాభజన్యధన్యత్వకథనవ్యాజేన స్వకీయం హర్షమావిష్కరోతి ॥ ౩౪ ॥ ఆవేగం లక్షయతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేరిష్టస్య రాజవిద్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్య చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః - అత్ర హర్షశోకత్వరాస్తంభాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిస్సాణేతి॥ అర్ధాలంబితమండనాః - ఏకస్మిన్నేవ లోచనేంజనమేకస్మిన్నేవ చరణే లాక్షాపలేపనమిత్యాదిక్రమేణేతి భావః- ప్రతిపదం ప్రతిస్థానం వ్యత్యస్తభూషాః వైపరీత్యేనాముక్తాభరణాః- కంఠాదౌ కాంచ్యాదికం కటితటాదౌ హారాదికం చ ధారయంత్య ఇత్య

† అత్రానుభావాః-భర్తృసపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయః-

ర్థః॥ ౩౫॥ జాడ్యం లక్షయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం ఇతికర్తవ్యతామూఢత్వం జాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీంభావాదయో౽నుభావాః॥ ఉదాహరతి సమాయాతఇతి॥ సఖీసమక్షనిమిత్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాదితానుభావో హర్షోంతస్తాపః- తస్యవ్యతికరస్సంబంధః - అత్రనోపచరితుమిత్యత్ర నఞోనచలతినోవిరమతీత్యుభయత్రాప్యనుషంగః- తేనోభయత్రనఞ్ద్వయేనలజ్జాసంభావితస్యచలననిషేధస్యోత్కంఠాసంభావితస్యవిరమణనిషేధస్యచ నివృత్తిస్సూచ్యతే - యథాహవామనః - సంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితి-అత్రోత్కంఠాపత్రపాభ్యాం ప్రియోపచారం ప్రతి ప్రవృత్తినివృత్త్యోరుభయత ఆక

అథజడతా॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా॥ సమాయాతే నాథే ప్రమనసి గృహాత్ రుద్రనృపతౌ
వపుశ్శ్రీం దర్శ్యశ్రీవిజితమదనోదారయశసి। వధూరంతస్తా
పవ్యతికరవశాన్నోపచరితుం పురస్తాదాలీనాం నచలతితథా
నోవిరమతి॥ ౩౬॥ అథగర్వః॥ అన్యధిక్కరణాదాత్మోత్కర్షో
గర్వోబలాదిజః॥ యథా॥ కోవాశస్త్రగ్రహణసమయో మా
దృశామీదృశానాం కీదృగ్వైరం ప్రతిధరణిభృత్సైటకీటేష్వ
మీషు॥ ఇత్యావేశప్రతిభయభుజాటోపముర్వారగర్వా
స్సంక్రీడంతే రణభువి భటాః కాకతీంద్రస్య జేతుః॥ ౩౭॥ అథ

గ్లానాన్నాయికాయాస్సర్వవ్యాపారప్రతిబంధినీసేయ ముభయతః పాశారజ్జురభూదితిభావః॥ ౩౬॥ గర్వం లక్షయతి॥ అన్యేతి॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజనోన్యధిక్కారా వజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వఇత్యర్థః॥ బలమూలంగర్వముదాహరతి॥ క ఇతి॥ మాదృశామతిసూర్యప్రతాపానామితిభావః - శస్త్రగ్రహణసమయఃకోవా లఘ్వ్యాభావాదాయుధగ్రహణావసరోనాస్తీతి భావః - యే పునఃపురోవర్తంతే ప్రతిభటమానినస్తేష్వపిదోర్లతకల్పేష్వపివైరవర్ణనమపిలజ్జావహమేవేత్యాహ॥ కీదృగితి॥ ఆవేశఃఆగ్రహః- సంక్రీడంతే-నైవ ప్రయాసమనుభవంతీతిభావః- క్రీడో౽నుసంపరిభ్యశ్చేతితఙ్॥ ౩౭॥ విషా

దంలక్షయతి విషాదఇతి ॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నాది పదాదిభవస్సత్త్వసంక్షయో విషాదఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణ వైమనస్యముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యాదుత్తమాద్యాశ్రయత్వే నత్రివిధఇత్యాహుః॥ తత్రోత్తమాశ్రయంవిషాదముదాహరతి ॥ పేసే మీతి ॥ మనఇతి - నపుంసకత్వేనేదమన్యత్ర రిరంసారహితమితి మత్వేతి భావః- అతఏవోక్తంపూర్వైః । నపుంసకమితిజ్ఞాత్వాతాం ప్రతిప్రేషి తంమనః।తత్తుతత్రైవరమతేహతాఃపాణినినావయమితి - అత్రకింకర్త వ్యమిత్యుపాయగవేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయావిషా

విషాదః ॥ విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ॥

యథా ॥ పేసెమి మణేంతి ముహం తం మం వోంతూణ వ

ంళహెళంగ । మ ఉంఝిఅ ణోగంఛఇ మఅణోసహికింణు

కాదంవ॥ ఛాయా ॥ ప్రేషయామిమనఇతిముఖాతన్మాంము

క్త్వా వల్లభొలగ్నం।మాముజ్ఝిత్వానోగచ్ఛతిమదనఃసఖికిన్ను

కర్తవ్యం। ౩౮॥ అథౌత్సుక్యం॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యంమ

నస్తాపత్వరాదికృత్॥ యథా॥ అంధపురభామిణీజణో అంగాఇప

సాహిఊణతురమాణో।రుందణరేందాగమణే విళంబిఅం సహాఇకిం

ఛేణ॥ఛా॥అంధ్రపురభామినీజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమాణః।

రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతేకృచ్ఛ్రేణ॥ ౩౯॥అథ

దోవ్యజ్యతే॥ ౩౮ ॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి॥ కాలేతి॥ఇష్టవిరహారమ్యవస్తుదిదృ క్షాదజన్యం మనస్తాపత్వరానిశ్వాసనిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్యమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి॥అంధేతి ॥ అంధ్రపురభామినీజనోంగా నిప్రసాధ్యత్వరమాణః। రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతేకృచ్ఛ్రే ణ । భామయత్యవశ్యంకుప్యతీతిభామినీ - భామక్రోధఇత్యస్మాద్ధాతో శ్చౌరాదికాదావశ్యకోణినిః - యద్వాస్త్రీణాంలలితకోపోభామఇతిభో జరాజః- తద్వతీభామినీ - అత్రకృచ్ఛ్రశబ్దసూచితైశ్చింతానవస్థానగాత్ర గౌరవశయ్యాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రియదిదృక్షాజనితమౌత్సుక్యం

వ్యజ్యతే॥ ౩౯ ॥ నిద్రాంలక్షయతి నిద్రేతి॥ చిత్తస్యనిమీలనంబాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతాలస్యశ్రమవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావంచిత్తనిమీలనంనిద్రేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సివిణఇతి ॥ అత్రాలీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవరత చింతాప్రతీతేస్తస్మాలేయంనిద్రేతిభావః-అతఏవాహుఃప్రశస్తపథవాదాః - యమర్థమాదృతశ్చింతయన్ స్వపితి సైవచింతాసంతతిః ప్రత్యక్షాకారాసంజాయతఇతి॥ ౪౦॥ అపస్మారంలక్షయతి-ఆవేశఇతి॥అసుచిత్వధాతువైషమ్యభూతావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోత్త్రిలాలాఫేనాద్య

నిద్రా॥ నిద్రా చిత్తనిమీలనం॥ యథా ॥ సివిణేదిం తదఇఅవ
హుఆఅలీగిదుకిదోజ్జోఆ।ఉవహదరమీలిఅంఛీగఅణంమికరేప
సారేఇ॥ ఛాయా ॥ స్వప్నేదృష్టందయితంవధూరాలింగితుం
కృతోద్యోగా । పశ్యతదరమీలితాక్షీ గగనేకరౌప్రసారయ
తి॥ ౪౦॥ అథాపస్మారః ॥ ఆవేశో మోహముఃఖాద్యైరపస్మా
రోంగణాపకృతే ॥ యథా ॥ దృష్ట్వాస్వప్నేకుపితవదనంకా
కతీయక్షితీంద్రం హాహారక్షేత్యసకలగిర స్సంభ్రమోత్థాన
భాజః । ధావంత్యంతర్వణభువిలుఠంత్యాహ్వయంత్యాత్మ
బంధూనారాదృఖ్యాతానపి రిపుగణావ్యస్తనామగ్రహేణ ॥
౪౧॥ అథసుప్తిః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రేకః॥యథా॥విశ్వై
కరక్షాజుషి కాకతీంద్రే నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో మురా

నుభావఆవేశో౽పస్మారఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి దృష్ట్వేతి ॥ కుపితవదనంభ్రుకుట్యాదినాభయంకరముఖమిత్యర్థః - అంతర్వణభువివనమధ్యఇత్యర్థః - గ్రసనిరంతరిత్యాది నాణత్వం - ఆరాద్ఖ్యాతాన్ సమీపస్థానపి - అత్రశత్రూణాంభయ కార్యమోహ మూలోపస్మారో దైన్యధావన ప్రభృతిభిరనుభావైర్వ్యజ్యతే॥౪౧॥సుప్తింలక్షయతి-సుప్తిరితి॥నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేక స్సుప్తిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి-విశ్వేతి॥కాకతీంద్రే-విశ్వైకరక్షాజుషి త్రిభువనైకత్రాణపరాయణే సతి-జుషేఃక్విప్ - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతః- అవతీర్ణభార

త్వాదితిభావః- అతఏవ మురారేః పయోధివృద్ధావపి నిద్రాభంగాభావా త్సుప్తిరిత్యాహ- తదితి ॥ ౪౨॥ విబోధం లక్షయతి -విబోధ ఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోట జృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ విజృంభమాణాః వివర్ధమానాః జృంభాం సర్వాణాశ్చ- ఉన్మిషంత్యుచ్ఛ్వసంతి- నేత్రాణ్యున్మీలయంతి చ, అత్రోత్థమర్థద్వయస్య భేదాధ్యవసాయాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదా మున్నిద్రత్వప్రతీతేర్విబోధ ఇతి భావః॥ ౪౩॥ అమర్షం లక్షయతి- అమర్ష ఇతి॥ అధిక్షేపావ

రేః । తదీయ(?)త్రి చంద్రాతపవర్ధితోపి దుగ్ధాంబుధిర్నైవ భినత్తి నిద్రాం ॥౪౨॥ అథ విబోధః॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృంభాక్షిపరిమార్గకృత్ ॥యథా॥ ప్రతాపరుద్రే నృపమౌళిరత్నే విశ్వంభరాం రక్షతి శిక్షితారౌ । విజృంభమాణాః పరితః ప్రజానాం భాగ్యశ్రియ స్తత్క్షణమున్మిషంతి॥౪౩॥ అథామర్షః॥ అమర్షస్స్వాపరాధేషు చేతః ప్రజ్వలనం మతం ॥యథా॥ అరే భూపాశ్చాపాన్నమయత శిరాంస్యున్నమయత ప్రవృత్తాస్స్వస్త్రీణామహమహమికాపీరవణే। త్వరంతే నః ఖడ్గాః ప్రవిదళనకేళ్యామితి భటా రణాగ్రే గర్జంతి ప్రకటితరుషో రుద్రనృపతేః॥౪౪॥ అథావహిత్థా॥ హర్షాద్యాకారసంగు

మానాదినా స్వాపరాధేషు మనః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతి యావత్ - ఏవంవిధేమర్షే స్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోనుభావా ద్రష్టవ్యాః। ఉదాహరతి- అరే ఇతి ॥ స్వస్త్రీణామప్సరసాం- అన్యోన్యం శ్రేష్ఠాహమిత్యభిమానోహమహమికా - అహమహమికా తు సా స్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహంకార ఇత్యమరః - అహమితి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతితం- తస్య వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః- సంజ్ఞాయాం కన్ ప్రత్యయః - ప్రతిదళనకేళ్యాం ఖండనక్రీడాయాం ॥ ౪౪॥ అవహిత్థాం లక్షయతి- హర్షేతి ॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః - అత్ర శౌర్యస్మితాన్యథా కథనమి

థ్యాద్యైర్యకథాభంగాదయోఽనుభావా ఊహ్యాః ॥ ఉదాహరతి గోత్తీపత్తి ॥ అత్ర కాంచనసుందరీపరిసంగాదాత్మానురాగ ప్రధానాని ప్రియచరితాని శ్రుత్వా పరిహృష్యంతీ లజ్జయాఽఽముఖవికాసాది సంగోపనార్థ మథోముఖీ మహీమాలిఖతీత్యవహిత్థేతి భావః- మహీపృష్ఠమితి - పృష్ఠేనుత్తరపద ఇతి నియమేనేత్వాభావాత్కృతోదిత్యేత్వం-దిహామిథస్స ఇతి మహీకారస్య హ్రస్వః ॥ ౪౫ ॥ ఉగ్రతాం లక్షయతి-దృష్టేతి ॥ అపరాధే పుత్రమిత్ర కళత్రాదిద్రోహరూపే దృష్టే సతి తర్జనోద్వేజన తాడన బంధనాద్యను

ష్ఠితిరవహిత్థేతి కథ్యతే ॥యథా॥ గోంతీపమహిళాణసో ఊణప
ఆవరుండచరిఆఇ । ఆలిహఇఓణఅముహీముంధాచలణేణమ
హిపంఠ ॥ఛా॥ గోత్రస్యం మహిళానాం శ్రుత్వా ప్రతాపరుద్ర
చరితాని । ఆలిఖత్యవనతముఖీ ముగ్ధా చరణేన మహీపృష్ఠం ॥
౪౫ ॥ అథోగ్రతా ॥ దృష్టే పరాధే చండత్వముగ్రతా తర్జనాది
కృత్ ॥యథా॥ ప్రియమానీయమానిన్యా విరహోత్తిర్ణివార్య
తాం । యదేతస్యాః కటాక్షోల్కాపాతైరింమర్మషీకృతః ॥
౪౬ ॥ అథమతిః ॥ తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మ
తిః ॥ యథా ॥ కోసంసఓమహిఅలేచందో ఎంవవీరరుదణరణా
హో । జంసకరంపంసాదో అగాఇఇ అకరతుణతి ॥ఛాయా॥
కస్సంశయో మహీతలే చంద్ర ఏవ వీరరుద్రనరనాథః । యస్య

థావం చండత్వం కార్యముగ్రతేత్యర్థః - కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యాస్సఖీ ప్రియం ప్రతి దూతికాం ప్రేషయతి ప్రియమితి ॥ అత్ర సంతాపజననేన సాపరాధస్యేందోః కటాక్షజ్వాలాభిర్మషీకరణోద్యోగాదుగ్రతేతి భావః ॥ ౪౬ ॥ మతిం లక్షయతి ॥ తత్త్వేతి ॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహాపోహాదిభ్యోఽర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః - అత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద విదగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయోఽనుభావా ద్రష్టవ్యాః ॥ ఉదాహరతి కోసంసఅ ఇతి ॥ అత్ర ప్రియకర సంస్పర్శేంగానామిందుకిరణ సంస్పర్శే చంద్ర

కాంతానామివ ద్రవీభావాదయాంచంద్రివేత్యధ్యవసాయాన్మతిః॥౪౬॥ వ్యాధింలక్షయతి-మనఇతి ॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాద్యభిభవజన్మాశీతో ష్ణజ్వరాదిశ్శీతాళుత్వోష్ణాళుతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః ॥ విరహజన్యం తాపజ్వరముదాహరతి-ప్రతాపేతి॥ఉశామితి శేషషష్ఠీ-నలోకేత్యాదినా కారకషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధాత్ - అత్రఉష్ణాళుతయా హిమవత్ప్రదేశవా సినోపిశత్రుస్త్రీజనస్యహిమాపేక్షేతిమహీయానయం తాపజ్వరఇతిభా వః ॥ ౪౭ ॥ ఉన్మాదంలక్షయతి ఉన్మాదఇతి॥భయసన్నిపాతేష్టవియో గధననాశాదిభిశ్చిత్త విభ్రాంతి రున్మాదఇత్యర్థః - అత్రానిమిత్తస్మితా

కరస్పర్శాదంగానిక్రాంకగత్వంతి॥౪౬॥అథవ్యాధిః॥ మ
నస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వ్యాధిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రస్య దిశాం జిగీషోః ప్రత్యర్థినారీ జనదేహజన్మా ।
స్మరజ్వరోష్మా హిమవత్ప్రదేశాన్వ్యస్తవ్యసీహారకథాః క
రోతి ॥ ౪౭ ॥ అథోన్మాదః ॥ ఉన్మాదస్తుల్యవృత్తిత్వం చేతనా
చేతనేష్వపి ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య జయ ప్రయాణ
భేరీధ్వనౌమూర్ఛతిదిఙ్ముఖేషు। త్రాసాకులా భ్రాంతిముపేత్య
వృక్షాన్పృచ్ఛంతిమార్గంరిపుభూమిపాలాః ॥౪౮॥ అథమ
రణం ॥ మరణం మరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితః ॥ యథా ॥
పిఅవిరహం అసహంతీ వహూఅ ణిఅజీవిఅం ఉవేంఖంతీ। సె
ంవణిజ్జో ణ్హాడంఖిణపవణాసతణుం సమంపేఇ ॥ ఛాయా ॥
ప్రియవిరహమసహంతీవధూర్నిజజీవిత ముపేక్షంతీ ॥ సెవ

సంబంధ ప్రలాప నిర్హేతుకధావనోపవేశనోత్థాన రోదనాదయో నుభా వాభవంతి ॥ భయమూలమున్మాద ముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ స్పష్టమే తత్ ॥ ౪౮ ॥ మరణంలక్షయతి-మరణమితి॥వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహో స్మనసాపాయోహి కార్ఛ్యశ్వాసాద్యనుభావో మరణం । ధనికహేమచం ద్రాద్యనుసారేణ సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగో త్రవివక్షితఇత్యాహ-మరణార్థఇతి॥శారదాతనయస్తు 'మరణాభినయోనా స్తిత్యేతత్కార్ష్యేన వర్ణ్యత'ఇత్యాహ ॥ ఉదాహరతి పిఅతి ॥ సెవ

తే జ్యోత్స్నాం దక్షిణపవనస్య తనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యేతి భావః ॥౫౦॥ త్రాసం లక్షయతి ఆకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం - వినయాదిత్వాత్స్వార్థే ఠక్ ప్రత్యయః - తకారాంతత్వాదిసుసుక్తాంతాత్క ఇతి కాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః- తస్మాద్భయాత్ భయహేతోరిత్యర్థః - విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచ రోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాస ఇత్యర్థః ॥ గర్జితమూలం త్రాసముదాహరతి-పణఅతి॥ ౫౧ ॥ వితర్కం లక్షయతి-సందేహాదితి ॥ ఉపలక్షణం చైతత్ - తేన సందేహ విమర్శాదిజన్యోఽనేకధా సంభావనాత్మా

తే జ్యోత్స్నాం దక్షిణపవనస్య తనుం సమర్పయతి ॥ సాక్షాన్మరణస్యాసంగతత్వాన్నోదాహరణత్వముచితం ॥౫౦ ॥ అథ త్రాసః॥ ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ పణఅకువిఆ చిరేణవి వహుఆ సోఊణ ఘణఘణంథణిఅం । దఇఅం సరహసవలిఆ ఆళింగఇ వేవమాణంగీ॥ ఛాయా ప్రణయకుపితాచిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘనస్తనితం । దయితం సరభసవలితాఽఽలింగతి వేపమానాంగీ ॥ ౫౧॥ అథవితర్కః ॥ సందేహాత్కల్పనానంత్యం వితర్కః పరికీర్తితః॥ యథా॥ గుణైస్తత్రాసక్తం మమ హృదయమన్యన్న గణితం సఖీభిర్వాలోచి క్షితిపతిరసౌ దుర్లభ ఇతి । ఉపాయః కో వా స్యాత్తదధిగమనే ముహ్యతి మనః కియానోఽయం కీదృక్కియ

భ్రూక్షేపశిరః కంపాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-గుణైరితి, గుణైః మహాకులీనతాదిభిః - తత్ర క్షితిపతౌ- అన్యద్దౌర్లభ్యాదికం న గణితం-మదీయహృదయస్య కామాంధత్వాదితి భావః ॥ సఖీభిరతివివేకవతీభిరపీతి భావః-ననుకిం గతోదకసేతుబంధేన - ఇతఃపరం వా ప్రియప్రాప్తావుపాయం చింతయామ ఇత్యుక్తే సోఽపి న ప్రతీయత ఇత్యాహ- ఉపాయ ఇతి॥ తత్ర హేతుమాహ-ముహ్యతి మన ఇతి ॥ మోహోపగమానంతరముపాయశ్చింత్యతామిత్యాశంక్య ఇయత్తయేదృక్తయే చింతయా వా దురవగమత్వేన దుశ్చికిత్సస్య మోహమహావ్యాధేరానంతర్యమపి దుర్లభమేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి ॥ గచ్ఛతా కాలేన స్వయమేవ మోహశాంతేః కింతయా చింతయేత్యాశంక్య కాలావధిరపి దురవబోధ ఏవేత్యాహ కియదవధిరితి ॥ వ్యతికరో వ్యసనం విపత్తిర్మోహ ఇతి యావత్ - ఏవమత్ర సందేహానకల్పనా సంత్యాద్యేతరాః ఇతి భావః ॥ ౫౨ ॥ నను విభావాదివత్సాత్త్వికసంచారిణామపి తత్తత్ప్రస్తావ ఏవ కిమితి నోదాహరణం కృతమత ఆహ తత్రేతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వముపపాదయతి త

దవధికంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్ర సాత్త్వికానాం వ్యభిచారిణాం చానేకరససాధారణత్వాన్న విశేషముపేత్యోదాహరణం కృతం - తథాహి-శృంగారే సర్వేషామనుప్రవేశస్సంభవతి । హాస్యే గ్లానిశ్రమచపలత్వహర్షావహిత్థానాం సంభవః । కరుణే మదధృతివ్రీడాహర్షగర్వౌత్సుక్యోగ్రతాభిర్వినాన్యే సంభవంతి । రౌద్రే గ్లానిశంకాలస్యదైన్యచింతావ్రీడావేగజడతావిషాదసుప్తినిద్రాపస్మారావహిత్థా వ్యాధ్యున్మాదశమత్రాసా న సంభవంతి ॥ వీరే రౌద్రాస్సన్నిర్వేదోధికః । భయానకే అసూయామదధృతివ్రీడాహర్షగర్వనిద్రాసుప్త్యమర్షావహిత్థోగ్రతామతిభిర్వినాన్యే సంభవంతి । బీభత్సేద్భుతే చ చింతాత్రాసాదయో యథాసంభవమూహ్యాః ॥ శాంతే నిర్వేదధృతీ సంభవతః ॥ ౫౩ ॥..............*

అథ శృంగారచేష్టా నిరూప్యంతే.

భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి । లీలావిలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం ॥ మోట్టాయితం కుట్టమితం

థాహీత్యాదినా ॥ ౫౩ ॥ భావాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయో గాత్రారంభాః-ఉభయేప్యనుభావాః- తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చతుర్ధా స్యాన్మనోవాక్కాయబుద్ధిభిరితి - ఏతేషాం యోషిదాలంబనచేష్టారూపాణాం యౌవనజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం - అత స్సంకీర్ణస్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ స్వరూపనిరూపణావసర ఇత్యభిప్రాయేణాహ అథేతి ॥ పరిగణనాదేవా

ష్టాదశవిధత్వేజాతేపి కంఠోక్తిర్మతాంతరేష్వేతేషాముచ్చావచత్వ మ
స్తీతిసూచయితుం। తత్ప్రపంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషుద్రష్టవ్యః ॥
౫౪॥ తత్రభావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృం
గారవిషయః ప్రథమోంతఃకరణవికారోభావఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చిత్త
స్యావికృతిస్సత్వంవికృతేకారణేసతి। తతోల్పావికృతిర్భావో బీజస్యాది

విబ్బోకోలలితంతథా । కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
ఇత్యపి॥ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతాః॥ ౫౪॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యత్వంభావఇత్యభిధీయతే॥ యథా ॥ రుందణ
రేందంస గుణే గాఅఇ బాళంతణంమి విం సంథ। శంజేఇ దర
పుళఇఓ జువఇజణో జొంవణే గాఉం॥ ఛాయా॥ రుద్రనరేం
ద్రస్యగుణాన్ గాయతిబాలత్వేవిప్రబ్ధం । లజ్జతేదరపులకితో
యువతిజనోయౌవనేగాతుం॥ ౫౫॥ అథహావః॥ఈషద్దృష్టవి
కారస్స్యాద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ అత్రైవేష
త్పులకితఇతి ॥ ౫౬ ॥ అథహేలా॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో
హేలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహెూాదు కంసవి
ంఫుడ ఇఇ ముంధే కుణసి వంళహ హింఅప । ఘోసింజఇ
తుహ భాఓ సంవగీణెహిం పుళపహిం॥ఛాయా ॥ మాభవతుక
స్యాపిస్ఫుటమితిముగ్ధేకరోషివల్లభంహృదయే । ఘోష్యతే
తవభావఃసర్వాంగీణైఃపులకైః॥ ౫౭॥ అథమాధుర్యం॥అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరతి॥రుద్రేతి ॥ అత్రయద్యపి ఈషదర్థేదరశబ్దోవ్య
యమితిత్రివిక్రమః-తథాపీషత్త్వమత్వనత్రవివక్షితం- తేనదరపులకితో
దుర్లక్షపులకఇత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దరశబ్దస్యాము
ఖ్యార్థవివక్షాయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి ॥
౫౬॥ హేలాంలక్షయతి సువ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి మేతి॥ ౫౭॥మాధుర్యం
లక్షయతి అభూషణఇతి ॥ అత్రైవోక్తందశరూపకే- సర్వాస్వప్యవస్థా

స్వానుల్బణత్వంమాధుర్యమితి ॥ ఉదాహరతి జితేతి॥ప్రకృత్యాస్వభావే నైవ- నతుప్రయత్నేనేతిభావః - జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తథాభూతం లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా - అత్రస్వాభావికసౌందర్యస్యప్రసాధనవిధినిస్పృహత్వాన్మాధుర్యమితిభావః॥ ౫౮ ॥ ధైర్యంలక్షయతి శీలేతి ॥ ఉదాహరతి కులేతి॥ విషమేవిపద్యపి॥ ౫౯ ॥ లీలాంలక్షయతి ప్రియేతి॥ఉదాహరతి పెచ్ఛహేతి ॥ అత్రలక్ష్మీర్నామ

> షణేపిరమ్యత్వంమాధుర్యమితికథ్యతే ॥ యథా ॥ జితత్రైలో
> క్యలావణ్యాప్రకృత్యాహరిణేక్షణా । కింతుభూషయితుంభ
> త్తేభూషణానితిమేమతిః॥ ౫౮॥ అథధైర్యం॥శీలాస్ఖలంఘనం
> నామధైర్యమిత్యభిధీయతే॥ యథా॥కులవహుఅణం ణజుంజఇ
> మంజాఅలఘుణఖువిసమేవి । రుందణరిదగుణాఉణహేఅఅహ
> ఠాఃకిణుకాదంవ॥ ఛాయా॥ కులవధూనాంనయుజ్యతేమర్యా
> దాలంఘనంఖలుఃషమేపి । రుద్రనరేంద్రగుణాఃపునర్హృద
> యహరాఃకింనుకర్తవ్యం॥ ౫౯॥ అథలీలా॥ ప్రియానుకరణం
> లీలావాగ్భిర్గత్యాథచేష్టితైః॥ యథా ॥ పెంఛహ సహీఓ ప
> సాలంఛీ రంణో పఆవరుందంస । చరిఅఇ అణుకుణంతీ ర
> ంణోసు పఇంవఆ జాఆ॥ ఛాయా॥ ప్రేక్షధసఖ్యపసాలక్ష్మీరా
> జ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య । చరితాన్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞీష్షపతివ్ర
> తాజాతా॥౬౦॥అథవిలాసః ॥ తాత్కాలికోవికారస్స్యాద్వి

కాచిన్నాయికాప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీజాతేత్యర్థః - తస్యాఃపాతివ్రత్యేహేతుత్వముక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భుక్తేతుభుక్తేయా పత్యౌదుఃఖితేదుఃఖితాయది । ముదితేముదితాత్యర్థంప్రోషితేమలినాంబరా।సుప్తేపశ్చాత్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే । నాన్యంకామయతేచిత్తేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావత్యంతమనుకూలారాజ్ఞినిశ్చలాభూదితివ్యజ్యతే॥ ౬౦॥ విలాసంలక్షయతి తాత్కాలికఇతి॥వికారోనేత్రభ్రూవిక్రియాలక్షణాంగవిశేషఇత్యర్థః ॥ ఉదా

హరతి సహేలమితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే(౫-౨)ప్రౌ ఢోదాహరణప్రస్తావే॥ ౬౧॥విచ్ఛిత్తింలక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి ॥ ఉదాహ రతి కస్యేతి॥సాధారణభూషయాప్రక్చందనతాంబూలాదినాపి - కేన కృతమిత్యనేనసౌందర్యస్యవిధాతృశిల్పవైలక్షణ్యంప్రతీయతే- కస్యకృ తఇత్యనేనభోక్తాతదనురూపోనోపలభ్యతఇతి ॥ ౬౨॥ విభ్రమంలక్షయతి

లాసోదయంతేక్షణే॥ యథా॥ సహేలంపశ్యంత్యాఃప్రకృతిసు భగమితిప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥ ౬౧॥అథవిచ్ఛిత్తిః ॥ విచ్ఛిత్తి రతిరమ్యత్వంస్వల్పైరపివిభూషణైః॥ యథా॥ కంసకిపకె ణ కింఅ కాఅఇపురఇంథిఆణసుందే రం । సాహారణభూసావి జం సహి తేంళోంకరమణిం జ॥ ఛాయా॥కస్యకృతేకేనకృతం కాకతిపురస్త్రీణాంసౌందర్యం । సాధారణభూషయాయత్స ఖిత్రైలోక్యరమణీయం॥ ౬౨॥అథవిభ్రమః ॥ విభ్రమస్త్వ రయాకాలేభూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ సోఊణ సహీ ముహాదో దివసో విరతోంతిసంభమేణవహూ।హంథేసు ణూ పురాఇం చలణేసు కుణఇ వళఆఇం ॥ ఛాయా॥ శ్రుత్వాసఖీ ముఖాద్దివసోవిరతఇతిసంభ్రమేణవధూః।హస్తయోర్నూపు రేచరణయోఃకరోతివలయే॥ ౬౩॥ అథకిలికించితం ॥ రోషా శ్రుహర్షభీత్యాదేఃసంకరఃకిలికించితం॥ యథా॥ గేణ్హఇ కా అఇణాహె విఅణంమి పడంవళ్ఖం మిఅంఛిప । వేవఇ తణూవి ణంచఇ భుఉడీఅవి గంగఆవాఅ॥ ఛాయా॥ గృహ్ణాతినరనాథే

విభ్రమఇతి ॥ కాలేప్రియతమసమాగమాదిసమయేత్వరయామదనావే శాదిసంభ్రమేణేత్యర్థః ॥ భూషాణాంహారాంగదాదీనాం - స్థానవిపర్య యోఽస్థానన్యాసఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి సోఊణేతి ॥ శ్రుత్వాసఖీముఖా ద్దివసోవిరతఇతి - ప్రియాసక్తచిత్తతయాస్వయందివసావసానమపినజా నాతీతిభావః- తతస్సంభ్రమేణవధూర్హస్తయోర్నూపురేచరణయోర్వ లయేచకరోతి॥ ౬౩॥కిలికించితంలక్షయతి రోషేతి ॥ ఉదాహరతి గేంణ్హా

ఇతి ॥ అత్ర భయాదివికారాణాం కంపాదీనాం మేళనాత్కిలికించితం॥ ౬౪ ॥ మోట్టాయితం లక్షయతి మోట్టాయితమితి ॥ ప్రియగుణకథనాదౌ స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ॥ మధురా ఇతి॥ పులకానాం ప్రియగుణస్తుతిజనితమాన్మథభావసూచకత్వం భావప్రకాశే॥ గుణాన్గణయతి స్వైరం పీత్వా తే భావమంథరం । రోమాంచోద్గదపదావాక్స్వేదశ్చ కపోలయోః॥ విస్రంభకథనం ముహుస్తత్సమాగమచింతనం । ఏవం గుణస్తుతిభవా భావా మన్మథసూచకా ఇతి ॥ ౬౫ ॥ కుట్టమితం లక్షయతి సమ్మర్ద ఇతి ॥ కేశాధరాదిగ్రహే సత్యపి బహిఃకోపజ

విజనేపటాంచలం మృగాక్ష్యాః। వేపతే తనురపి నృత్యతి భ్రూస
ట్యపిగద్గదావాచా॥౬౪॥అథ మోట్టాయితం॥ మోట్టాయితం
స్యాదిష్టస్య కథాదౌ భావసూచనం ॥ యథా ॥ మహురా ఇ
రుందణరవఇ చరిఆఇ వహూఎ సంసుణంతీఏ । తణుగోవణేణ
పఅడో జహ హోవో ణతహా పుళఏహిం॥ ఛాయా॥ మధురాణి
రుద్రనరపతిచరితాని వధ్వాస్సంశృణ్వంత్యాః॥ తనుగోపనేన
ప్రకటో యథా భావో న తథా పులకైః ॥౬౫॥ అథ కుట్టమితం॥
సమ్మర్దేపి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ యథా॥ నిర్మర్యా
దమనోభవోత్సవకథావిస్రంభకణ్ఠేజపై రంగైర్వ్యాప్నితమాన
సాం ప్రియసఖీమాలోక్య జాతత్రపా । వైయాత్యం నిజమా
త్మవల్లభకృతాం రాగాంధతాం జానతీ సద్యోనమ్రముఖేందు

నకేంతస్సాంద్రానందత్వం కుట్టమితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి నిర్మర్యాదేతి॥ నిర్మర్యాదోఽనర్గళప్రవృత్తో మనోభవోత్సవః కేశాధరగ్రహాదికామకేళిరేవ కథావాదః తస్య విస్రంభకణ్ఠేజపైరుచ్ఛృంఖలత్వసూచకైర్నఖదంతపదాదిద్వారైరితి భావః - స్తంబకణ్ఠయోరమిజపో రిత్యచ్ప్రత్యయే తత్పురుషే కృతిబహులమితి సప్తమ్యా అలుక్ - వైయాత్యం ధార్ష్ట్యం - ఆత్మవల్లభకృతాం తత్సంబంధినీమిత్యర్థః - కరోత్యర్థస్య ధాత్వర్థసామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం - రాగాంధతాం విశృంఖలవిహారహేతుభూతామితి భావః - అత్ర లిఖంతీతి వర్తమానాపదేశేన తత్కారణభూ

తాయాలజ్జాయాఅవిరామస్సూచ్యతే- అత్రాభూతపూర్వసంభోగచిహ్నసాక్షాత్కారేణవిస్మయమానాం ప్రియసఖీం ప్రత్యాధునామందాక్షకంథరత్వేనాజ్ఞాతచర కేశాధరాదిగ్రహ దుఃఖితయా తాదాత్వికసుఖాతిభూమిసూచనాత్కృష్టమితమితిభావః॥౬౬॥బిబ్బోకంలక్షయతి॥ మనాగితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినా దయితేష్వనాదరకరణంబిబ్బోకఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అయిసఖి - త్వయ్యవిరతకోపాయాం లక్ష్మ్యాదినాయికాసు నానావిధవిహారైః ప్రేయసీపదంలభమానాసతవపునర్నావకాశోలభ్యతె ప్రియోహి ప్రియాణికథ

రిందువదనాక్షోణీంలిఖంతీస్థితా॥౬౬॥అథబిబ్బోకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపేబిబ్బోకోనాదరక్రియా॥యథా॥ లక్ష్మీస్స
య్యనిర్భరంవిహరతాంక్షోణీభుజాలంబనక్రీడాం నైవజహా
తుకించసతతంవాణీముఖేతిష్ఠతు । జ్ఞాతంరుద్రనరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైః ప్రియవ్యాహారైః కృతమేవదూతి
మదనస్యాపాయసన్నహ్యతు ॥౬౭॥ అథలలితం ॥ సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పదన్యాసక్రీ
డారణితమణిమంజీరరశనం సహేలంవ్యావల్గత్కరవలయ
నిక్వాణసుభగం । స్మితజ్యోత్స్నావీచీతరళవచనంరుద్రనృప
తేఃపురంధ్రీణామాసీదనురహసిసేవావిలసితం ॥ ౬౮ ॥ అథ

యతీత్యేవం ప్రియప్రేషితయా దూత్యాకథితే మానగ్రంథిగ్రథితహృదయతయామరణేపికృతసంకల్పాయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయికాయావచనమేతత్-అతఏవాయంబిబ్బోకఇతిభావః॥౬౭॥ లలితంలక్షయతి సుకుమారేతి॥ఉదాహరతి పదేతి ॥అనుగతం రహోనురహసమితిప్రాదిసమాసః - అనుగతంరహోఽస్మిన్నితి బహువ్రీహిర్వేతిపదమంజరీకారః-అన్వవతప్తాద్రహసఇతి సమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- అత్రాంధ్రనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాం మణిమంజీరాదిశింజితమంజులస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహేలపదాభ్యామాలాపానాం మందహాసమధురత్వకథనేనచ సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥

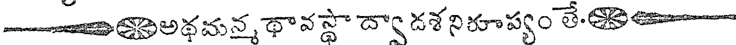
౬౮॥కుతూహలంలక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ అధి
రూఢసింధురమారూఢగజం-రచితసంక్రమత్వరాః కృతగతివేగాః - ఉ
త్స్రప్తలీలాగతయ ఇత్యర్థః- తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణం హర్మ్యాగ్రా
రోహణంకుతూహలాత్కుర్వతే॥ ౬౯ ॥ చకితంలక్షయతి చకితమితి॥
ఉదాహరతి॥అవిజ్ఞాతేతి॥పశ్చాద్భాగే పాదన్యాసమాంద్యేన అవిజ్ఞాతం
ప్రియానవగత మాయాతం స్వస్యాగమనం యస్యతంతథోక్తం - హసి
తుంపరిహసితుంపరిహాసార్థమిత్యర్థః- ఆళ్యాఃసఖ్యావ్యకథితంస్వమాత్మా
నంహఠాద్యదృచ్ఛయాఉత్పశ్యంత్యాః ఆసీనైస్తిష్ఠంత ఊర్ధ్వేక్షమవలో
క్యంతఇతిభావః- అతఏవచకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోత్కంఠాభ్యా

కుతూహలం॥కుతూహలంరమ్యదృష్టౌచాపలం పరికీర్త్యతే॥
యథా॥వీరరుద్రమధిరూఢసింధురం ద్రష్టుమంధ్రి నగరీపురం
ధ్రియః । కుర్వతేరచితసంక్రమత్వరా స్తుంగ సద్మశిఖరాధి
రోహణం॥౬౯॥అథచకితం॥చకితంభయసంభ్రమః॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతంస్వమకథిత మాళ్యాపిహసితుం హఠాదు
త్పశ్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః। విలాసానుద్వేలా ను
దితమదనాన్వీత్యసుతనోస్తథైవప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి ॥౭౦॥ అథవిహృతం॥విహృతంప్రాప్తకాలస్య
వాక్యస్యాకథనంహ్రియా ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యభు

మసకృదావృత్తనిమీలనోన్మీలనా ఇత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఊర్ధ్వంప్ర
సారితాపాంగాశ్చ దృశో యస్యా స్తథోక్తాయాః - తల్లక్షణంభావప్ర
కాశే - మీలనోన్మీలనావృత్తిర్యత్రతచ్చకితంవిదుః । అపాంగయోరూ
ర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాన్ - తాత్కాలికోవికార
స్స్యాద్విలాసోదయితేక్షణఇత్యుక్తలక్షణాన్వీక్ష్య - తథైవఆలింగనాది
సత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః - పునఃప్రత్యేతుం గత్వాపునరాగంతు
మిత్యర్థః - సర్వోపిమదనమహోత్సవశ్చకితసుఖస్యషోడశీమపికళాం
నార్హతీతిభావః ॥౭౦॥ విహృతంలక్షయతి విహృతమితి ॥ప్రాప్తకాల
స్యావసరోచితస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాం

వక్షస్స్థితాం-అమునా స్తనద్వయేన-స్పృశ ఆలింగేత్యర్థః - ఇతీత్థమాశిష ముక్త్వేతి శేషః - సాభిమానం సఖీవచనస్యేష్టత్వాత్స కృత్రిమకోపమి త్యర్థః-పశ్యతి-నపునః కిమపి బ్రూతే లజ్జయేతి భావః ॥ ౭౧॥ హసితం లక్షయతి ఆకస్మికమితి ॥ యౌవనాదివికారజం - నతు హాస్యవద్వేషభాషాదివికా రజమిత్యర్థః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహర తి ॥ జహేతి ॥ అత్ర యౌవనజన్యేన మదనోద్దీపకేన మృగాక్షీహసితేన ప్రి యమనోరథః పృథులీభవతీతి భావః ॥ ౭౨ ॥.......................*

జాంతరస్థాం కల్హారమాలా మమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయే
పత్రలిపిం లిఖంతీం సఖీం వధూః పశ్యతి సాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథ హసితం ॥ ఆకస్మికం తు హసితం యౌవనాదివికారజం ॥
యథా ॥ జహ జహ హసఇ మిఅంఛీ జోంవణళంఛీఏ సింఖిఅ
మహురం । తహ తహ కుసుమే సుసరా విఅసంతి పిఅంస ఆసా
అ ॥ ఛాయా ॥ యథా యథా హసతి మృగాక్షీ యౌవనలక్ష్మ్యా
శిక్షితా మధురం । తథా తథా కుసుమే షుశరా వికసంతి ప్రియ
స్యాశా చ ॥ ౭౨ ॥ ....*

అథ మన్మథావస్థా ద్వాదశ నిరూప్యంతే.

అథ శృంగారస్యాంకురితత్వపల్లవితత్వ కుసుమితత్వఫలిత త్వ హేతవో ద్వాదశావస్థా నిరూప్యంతే ॥ చక్షుః ప్రీతిర్మనః సంగస్సంకల్పోథ ప్రలాపితా । జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జా త్యాగోథ సంజ్వరః ॥ ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చర మం విదుః । అవస్థా ద్వాదశ మతాః కామశాస్త్రానుసారతః ॥

ఇత్థం రససామగ్రీం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమనిమిత్తభూతా ద్వాదశావస్థా నిరూపయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ శృంగారస్యేతి సామర్థ్యాదయోగాఖ్యవిప్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః- కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేన అలంకారశాస్త్రే సంఖ్యాసంజ్ఞాదౌ విశేషోస్తీతి సూచ్యతే- అతఏవోక్తం భావప్రకాశే- దశధా మన్మథావస్థా భేదాద్ద్వాదశధాపి వా । ఇచ్ఛోత్కంఠాభిలాషశ్చ చింతా స్మృతిగుణస్తుతీ । ఉద్వేగోథ ప్రలాపస్స్యాదున్మా

దోవ్యాధిరేవచ । జాడ్యంమరణమిత్యాద్యే ద్వ్యైకైశ్చిద్వర్జితేబుధైరితి॥ అన్యేతు॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరఃకృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశేత్యాహుః తదేతదాహ కేచిదితి ॥౭౩॥ ఆసాంక్రమేణ లక్షణోదాహరణేదర్శయతి॥ఆదరాదిత్యాదినా ॥ తత్ర ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ సాదరం ప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి॥ సహీతి ॥ అత్రరాజ్ఞోనేత్రోత్సవత్వాదిప్రతిపాదనేనతద్ద

కేచిత్తుదశావస్థా ఇతికథయంతి॥ఆసాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥౭౩॥ఆదరాద్దర్శనంచక్షుష్ప్రీతిరిత్యభిధీయతే ॥ యథా॥
సహీ ఏసో రుందణిడ ణఅణాణ అతంకిఓంసఓ జాఓ ।
మఅణోవ ముంతిమంతో చందోవిఅ ముంకళంఛణో పుంణో॥
ఛాయా ॥ సఖిఏషరుద్రనృపోనయనయోరతర్కితోత్సవోజా
తః । మదనఇవమూర్తిమాంశ్చంద్రఇవముక్తలాంఛనఃపూ
ర్ణః ॥౭౪॥ అథమనస్సంగః॥మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంచి
త్తస్యవిశ్రమః ॥ యథా ॥ సఇ మహ మణోవిళంగఇరుంద
ణరేందమి కీస కువిఆఓ । తేంణఅహంవి విముంకా సహిఓ
తుమ్హేసు కావంతా ॥ఛాయా॥ సదామమమనోవిలగతిరుద్ర
నరేంద్రేకస్మాత్కుపితాః । తేనాహమపివిముక్తా సఖ్యోయు
ష్మాసుకావార్తా॥౭౫॥అథసంకల్పః॥ సంకల్పోనాథవిషయో
మనోరథఉదాహృతః ॥ యథా॥ దరహాసిఅగంభిణాంఙ్కి సిణే

ర్శనేత్యాదరఃప్రతీయతే॥౭౪॥మనస్సంగంలక్షయతి మనఇతి॥ సర్వదా ప్రియవిశ్రాంతచిత్తత్వం మనస్సంగఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ సఇతి॥ (సఇ సదా । ఇత్సదాదిష్వితిసూత్రేణాత్రాకారస్య ఇకారాదేశః)కస్మాత్కుపితాః - యూయమితిశేషః - తేనాహమపివిముక్తా - సన్నిహితాపీతిభావః - సఖ్యోయుష్మాసుకావార్తా - వ్యవహారాస్విత్యభావః - తస్మాన్నమేయుష్మదుపాలంభభాజనత్వమితిభావః ॥ ౭౫ ॥ సంకల్పంలక్షయతి సంకల్పఇతి॥ఉదాహరతి దరేతి॥దరహాసితం మందస్మితం తద్గర్భితాఃసం

భోగోత్ప్రేక్ష్యసూచకానీత్యర్థః ॥ కటాక్షైర్హాసగర్భైశ్చ సంభోగోత్ప్రేక్ష్యభావనేతివచనాత్ - స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని- స్నేహో నామ మార్దాన్తఃకరణత్వం-తదుక్తం- మనసోయద్ద్రవీభావో విషయేష్వనుమత్వతః । భయశంకావసానాత్మా స ఏవ స్నేహ ఉచ్యత ఇతి - తత్ప్రకర్షో రాగః-తదుక్తం- దుఃఖమప్యధికం చిత్తే సుఖత్వేనైవ రజ్యతే । యేన స్నేహప్రకర్షేణ స రాగ ఇతి కథ్యత ఇతి॥ రుద్రనృపవిలోకితాని కదామయి నిపతంతి॥ ౭౮॥ ప్రలాపం లక్షయతి॥ ప్రలాప ఇతి॥ ప్రియగుణస్తుతిః ప్రలాప ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ తహేతి॥ తథానిపుణో విదగ్ధః-కృత్యవస్తుషు చతుర ఇత్య

హసిణింధాఇ రాఅభరిఆఇ । రుండణివఇళోఇఆఇ కాహేణు
మమంమి ణివడతి ॥ ఛాయా ॥ దరహసితగర్భితాని స్నేహ
స్నిగ్ధాని రాగభరితాని । రుద్రనృపవిలోకితాని కదానుమయి
నిపతంతి॥ ౭౮ ॥అథ ప్రలాపః ॥ ప్రలాపః ప్రియసంశ్లిష్టగుణా
లాప ఉదాహృతః ॥ యథా॥ తహణిఉణో తహమహురో త
హసుహఓ తహఅ సోంమసంభాఓ ॥ ఎంకో రుందణివో
విఅఇది గోంఠీసో ఢమహిళాణ ॥ఛాయా ॥ తథానిపుణస్తథా
మధురస్తథా సుభగస్తథా చ సౌమ్యస్వభావః । ఏకో రుద్ర
నృపఏవేతిగోష్ఠీ ప్రౌఢమహిళానాం॥ ౭౯॥ అథ జాగరః ॥ జా

ర్థః-తథామధురః ప్రియదర్శనః ప్రియంవదో వా- తథా సుభగో గంభీరగుణో నాయకవిశేషః-తల్లక్షణం వక్ష్యమాణః - తథా సౌమ్య స్వభావస్సుశీలః-ఏకో రుద్రనృపఏవేతిగోష్ఠీ ప్రౌఢమహిళానాం- సర్వత్ర తథాశబ్దః పూర్వానుభవపరః-అత్ర నిపుణాదిగుణయోగాత్ ప్రతాపరుద్ర ఏవాస్మాకమభిగమ్య ఇతి ప్రౌఢాంగనాః ప్రసంగం కుర్వంతీతి భావః - అత ఏవోక్తం భావప్రకాశే - మహాదయో మహాభాగ్యః కృతజ్ఞో రూపవాన్ యువా । మానీ సుశీలస్సుభగో విదగ్ధో వంశసంభవః । అహార్నిద్రో మధురవాగభిగమ్యో భవేత్ స్త్రియా ఇతి (రుద్దణివో విఅ - రుద్రనృప ఏవ - విఅ వేఅ అవధారణే-ఇత్యవధారణార్థే- విఅ - వేఅ - ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాతితౌ ।)॥ ౭౯ ॥ జాగరం లక్షయతి జాగర ఇతి ॥ ఉదాహరతి

గమిఅమితి ॥ గమితంకథంకథమపిదినం - ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరి తిభావః ॥ చంద్రాతప దుస్సహానిశా - అతఏవ దీర్ఘా - నిద్రాపినోపై తి - స్వప్నసమాగమస్యాపిపరిపంథీజాగరహతకో జాగర్తీతిభావః ॥౭౮॥ కార్శ్యమాహ॥ కార్శ్యమితి ॥ఉదాహరతి చంద్రాస్యేతి ॥ అంగులీయ కమితి-జిహ్వామూలాంగులేశ్ఛ ఇతిఛప్రత్యయస్యార్థే కన్ప్రత్యయః - కేయూరితమంగదీకృతం॥ నాయికాహ సఖీతి॥ ప్రేమ్ణాం ప్రేమాదీనాం ప్రియవిషయగత్యవస్థావిశేషాణామిత్యర్థః - తదుక్తం-ప్రేమామానః ప్ర

గరస్తువినిద్రత్వం॥యథా॥గమిఅం కహంకహవి దిణం చంపాదవ
దూసహా ణిసా దీహా। మఅణోవి పుంఖిఅసరో ణిందావి ణి
వ్వోవి ణోవఇ॥ఛాయా॥ గమితంకథంకథమపిదినం చంద్రా
తపదుస్సహానిశాదీర్ఘా।మదనోపి పుంఖితశరో నిద్రాపిన్నృపో
పినోపైతి ॥౭౮॥ అథ కార్శ్యం ॥ కార్శ్యమంగస్య తానవం॥
యథా ॥ చంద్రాస్యే కథమంగులీయకమిదం కేయూరితం తే
సఖి ప్రేమ్ణాం ప్రేయసి వైభవై స్సఖిలుఠో భూమే స్సపత్న్యే
యతః । జ్ఞాతం మానిని కాకతీయనృపతౌ సక్తాసి సత్యం శుభే
శ్యామాంగీం సఖిలుఠిరాం రచయతే త్వాం తాం చ శైలస్త
నీం॥౭౯॥అథారతిః॥అన్యత్రాప్రీతిరరతిః ॥ యథా॥దూసేఇ

ణయసేస ఉహూరాగోను రాంగిశ్చ।అంకురపల్లవకలికాకోరకఫలభోగ భాగయం క్రమశఇతి ॥ సప్తమీశౌండైరితిపదార్థలాభః ॥ సఖీప్రేమవిషయమపృచ్ఛతి సఖిలుఠఇతి ॥ నాయికోత్తరమాహ భూమేరితి॥ యతఇతిసార్వవిభక్తికస్తసిః - యేనాహంభూమేస్సపత్న్యేభవేయం సఇత్యర్థః॥ సఖీనాయికాభిప్రాయముద్ఘాటయతి జ్ఞాతమితి ॥ నాయికాంగీకరోతి ఆలీతి ॥ భూకల్పాయాస్తవాపిసర్వథాతద్వదేవోపభోగో భవిష్యతికిమితేన కార్శ్యేనేతిసఖీనాయికాముపలాలయతి-శుభ ఇతి ॥ శ్యామాంగీం యౌవనయుక్తాంగీంఅన్యత్రకృష్ణాంగీం- శైలస్తనీం శైలసదృశస్తనీం-అన్యత్ర స్తనాయమానశైలామిత్యర్థః ॥ ౭౯॥ అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి॥ ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ఉదాహరతి ॥ దూసేఇ

తి॥సుభగత్వమితి-సుభగో నామ నాయకవిశేషః-తదుక్తం॥ సపత్నీనఖదం
తాదిచిహ్నాంయః ప్రియస్య దృశ్యతే । సస్మార్యమాణమానేర్ష్యస్సుభగస్సోఽభిధీ
యతఇతి - అతఏవాత్ర విషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేనాప్రియమా
స్వకత్వం ద్రష్టవ్యం॥౮౦॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘిపతి ॥ లంఘిత
మహిమా సమయః-సురతవ్యతిరిక్తకాలేలజ్జా స్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చందసింతి ణిందఇ మళఅణిలంస మాహంప । ఊసవపరం
ముహీసా సుహాఅ తుమం కిం ణు మంతేసి॥ఛాయా॥ మాషయ
తిచంద్రస్పృష్టింనిందతిమలయానిలస్యమాహాత్మ్యం । ఉత్స
వపరాఙ్ముఖీసా సుభగత్వం కింను మంత్రయసె॥౮౦॥అథలజ్జా
త్యాగః॥వ్రీడాత్యాగోథనిర్లజ్జా॥లఘిఅమహిం ళాం సమఅతహాభ
ణిఅ మఅణదుంవిణోదావ|జహ సోఊణ గురుఅణో ఓసర
ఇ విళంజిఓ మారం॥ఛా॥ లంఘితమహిళాసమయం తథాభ
ణితంమదనదుర్వినీతయా । యథాశ్రుత్వాగురుజనోపసరతి
విలజ్జితోమారం॥౮౧॥అథజ్వరః॥ తాపాధిక్యం జ్వరోమతః॥
యథా॥ మోహసిసిరోవఆరా వహుఆ విరహంజరేణ గరు
ఏణ। దాణిం రుందణరేసర కాఖిఇ తుహ దంసణామఅం
ఛా॥మోఘశిశిరోపచారావధూర్విరహజ్వరేణ గురుణా । ఇ
దానీంరుద్రనరేశ్వరకాంక్షతితవదర్శనామృతకం॥ ౮౨ ॥ ఉ
న్మాదమరణయోః ప్రాగేవోదాహరణందర్శితం ॥౮౩॥ అథ
మూర్ఛా ॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యేంద్రియని

తేచుంబనాదికమిహోదానీమేవకర్తవ్యమిత్యాదికంతథాశబ్దార్థః ॥౮౧॥
జ్వరంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౮౨ ॥ అవస్థాద్వయం
వ్యభిచారిప్రస్తావఏవోదాహృతమిత్యాహ ఉన్మాదేతి॥ స్థాయిభావసహ
కారిత్వేనోపాధినా సంచారిత్వంగసాస్వాద నిమిత్తత్వేనోపాధినా అవ
స్థాత్వంచేతివివేకః॥౮౩॥ మూర్ఛాంలక్షయతి మూర్ఛేతి ॥ బాహ్యేంద్రి
యాణాంచక్షురాదీనాంనిమీలనంస్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత

ఏవాభ్యంతరేఽప్రవృత్తిః శూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి చింతంతీఏఇతి ॥ శూన్యాయాః చింతయా శూన్యాంతఃకరణాయా ఇత్యర్థః - అత్ర మూర్ఛాయా మోహాఖ్యసంచారిసమానయోగక్షేమత్వేనోన్మాదాదివదుదాహరణాతిదేశాద్గత్వేఽపి పృథగుదాహరణం చమత్కారవిశేషద్యోతనాయేతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౭౪ ॥ అథ రసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమానుసారేణ భావపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాం దర్శయతి॥ అథేత్యాదినా॥ తత్ర సంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావే హేతుమాహ సంభోగస్యేతి॥ ౭౫॥ ఉదాహరతి రహ ఇతి ॥ రహః ప్రత్యాసన్నే ఽజనముపగతే-ప్ర

మీలనాత్ ॥యథా॥ చింతంతీఏ ణరేంద దంతు హిఅఅంతిత
మిఅంఠిఏ । కరణాఇం బాహిరాఇం విసంతి అంభంతరంవి సుంణా
ఏ॥ ఛాయా॥ చింతయంత్యా నరేంద్ర ద్రష్టుం హృదయస్థితం
మృగాక్ష్యాః। కరణాని బాహ్యాని విశంతి అభ్యంతరమపి శూన్యా
యాః॥ ౭౪ ॥ ❁ అథ శృంగారః॥ స ద్వివిధః । సంభోగో విప్రలం
భశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్త
యోరితి శృంగారతిలకే ॥ సంభోగస్య పరస్పరావలోకనసం
భాషణాలింగన చుంబనాద్యనేక వ్యాపారమయత్వేనానం
త్యాదేకవిధత్వేన గణనాకృతా ॥ ౭౫ ॥ యథా ॥ రహః ప్రత్యా
సన్నే హృదయదయితే రుద్రనృపతౌ నివృత్తా మానాజ్ఞా విరళ
మపి లజ్జావిలసితం । కిమన్యత్తైర్గోప్యం బహిరబహిరానందమ

దయదయితే ప్రాణవల్లభే - మానః కోపవిశేషః - స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోఽన్యాసంగిని ప్రియే ఇతి లక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞా తత్ప్రవశత్వమిత్యర్థః - లజ్జావిలసితమపి విరళం నివృత్తమిత్యర్థః - సురతసమయే స్త్రీణాం ప్రాగల్భ్యభూషణత్వాదితి భావః - అత్ర విస్రంభవిహారః క్రోధనోర్లజ్జామానయోర్నివృత్తికథనాదుత్కర్షాదోపనర్దస్సంవృత్త ఇతి సూచ్యతే॥ తత్ఫలమాహ॥ కిమితి॥ అవక్తవ్యం తేనాస్తీత్యర్థః - బహిరబహిరానందమస్ప్రణః - విగళితవేద్యాంతరత్వేనాపరిచ్ఛిన్నానందమయ ఇత్యర్థః॥ అత ఏవాలోకికోఽయం స్మరావేశో దుర్నిశ్చయస్వరూప ఇత్యాహ కోఽపీతి॥ కిం బహునేత

హాసినీమానయోస్సామరస్యం సమజనీత్యాహ॥నృపేణేతి ॥ ఏకాంకరోతివి
కయతి-వికశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతా ద్వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ
ద్వేతివర్తమానప్రత్యయః - అత్ర హృదయదయితపదోదితేనాలంబన
విభావేనరహశ్శబ్దసూచితైరుద్దీపనవిభావై ర్ధ్యాననివృత్తివ్యంగ్యైర్హర్షాది
వ్యభిచారిభిరనురక్తి సిద్ధైస్తంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషంప్రాప్తొర
త్యాఖ్యస్థాయిభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతి వేదితవ్యం ॥౮౬॥ వి
ప్రలంభంవిభజతే॥విప్రలంభ ఇతి ॥౮౭॥ తత్రాద్యం లక్షయతి అభిలా
షఇతి ॥ అయోగపూర్వానురాగాద్యపరపర్యాయో విప్రలంభవిశేషోభి
లాషఇత్యర్థః ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి॥అన్యోన్యభాషణమిష్టాలాపరూ
పంతతోనంగవిలాసగోష్ఠీ నర్మకథాప్రసంగఇత్యర్థః- సార్ధంశయ్యాస

నృణఃస్మరావేశఃకోపి ప్రియసఖి నృపేణైకయతిమాం ॥౮౬॥
విప్రలంభః పునరభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
చతుర్విధః ॥౮౭॥ అభిలాషోనామ సంభోగాత్ప్రాగనురా
గః ॥ యథా ॥ అన్యోన్యభాషణమనంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
చ సార్ధముపదానిమనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధముదయద్బ
హుళానురాగంలభ్యేతరుద్రనృపతేరవలోకితంవా ॥ ౮౮ ॥

మాశయనంచేత్యర్థః-సంజ్ఞాయాంసమజనీత్యాదినా క్యప్ప్రత్యయః - అత్ర
యద్యపి శేరతేస్మిన్నిత్యధికరణవ్యుత్పత్త్యా శయ్యాశబ్దః ఖట్వాపరోనశయన
పరః- తథాపి భృత్యాదిశబ్దవదత్రాపి భావానువృత్త్యా భావార్థత్వమప్య
భిమేనేకవిరిత్యనుసంధేయం-మనోరథానామాపదాన్యస్థానాని - అవిష
యా ఇత్యర్థః ॥ మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి ॥ సప్రేమాయన్మిథో
యూనోర్భిన్నరూఢంభావబంధనమిత్యుక్తలక్షణేన ప్రేమ్ణానువిద్ధం యుక్తం
తథా ఉదయన్నుద్దీప్యమానో బహుళానురాగో యత్ర తత్తథోక్తం రాగో
నువృత్త్యావిచ్ఛిన్నమనురాగ ఉదాహృత ఇతి- రతేరేవావస్థావిశేషాః ప్రే
మాదయ ఇత్యుక్తం రసార్ణవే-అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభాగ
యంక్రమశః । ప్రేమామానస్స్నేహః ప్రణయోరాగోనురాగశ్చేత్యు
క్తేః-పత్రాద్యదృశమవలోకితం వా-లభ్యేత-ప్రార్థనాయాం లిఙ్ ॥౮౮॥ ఈ

ర్ష్యావిప్రలంభం లక్షయతి॥ నాయికస్యేతి॥ స్వప్రియస్యాన్యాసక్తభావా న్నాయికాంతరాసక్త్యాద్దర్శనశ్రవణానుమానైరుపలబ్ధాదితి శేషః - అన్యథేర్ష్యానుదయాదితిభావః - చిత్తవిక్రియా ఈర్ష్యామానరూపేత్యర్థః- అతఏవోక్తం దశరూపకే- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానో న్యాసంగిని ప్రియే। శ్రుతే వానుమితే దృష్టే ఈర్ష్యాకోపస్స ఉచ్యత ఇతి- అతఏవాయమీర్ష్యావిప్రలంభః స్త్రీణామేవ న పురుషాణామితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం హేమచంద్రేణ- ఈర్ష్యామానః స్త్రీణామేవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ లక్ష్మీరితి॥ అత్ర నేత్రాననబాహ్యవాసిన్యః శ్రీవాణీధరణ్యో యథాక్రమం త్వదాలోకన సంభాషణ లీలాకర్షణాని ప్రతిబధ్నంతి కాకతినాథోయం పునర్నేతథా కితవః తస్మాన్నేతత్ప్రమానః కార్య ఇత్యర్థః- కైతవాభావోత్ర నాయక

ఈర్ష్యా నామ నాయకస్యాన్యాసక్తభావాచ్చిత్తవిక్రియా॥
తయా విప్రలంభో యథా ॥ లక్ష్మీరస్య విలోచనాబ్జవసతిస్సే
ర్ష్యా త్వదాలోకనే వక్త్రస్థా చ సరస్వతీ న సహతే సాకం త్వ
యా భాషణం। లీలాకర్షణ విఘ్నకృత్త్వయి మహీ బాహుస్థి
తా కాకతిక్షోణీంద్రో న హి కైతవాని సుభగే మానేన కిం తావ్య
సి ॥ ౮౯ ॥ విరహో నామ లబ్ధసంయోగయోర్నాయికానా
యకయోః కేనచిత్కారణేన పునః సమాగమకాలాంతిరోపః॥
యథా ॥ అంగేషు జీర్ణేషు విభూషణానాం వ్యత్యాసమార్గోపి

విశేషవాచినా సుభగశబ్దేన సూచ్యతే- తల్లక్షణముక్తం భావప్రకాశే - సపత్నీనఖదంతాదిచిహ్నం యస్యాం న దృశ్యతే। విస్మార్యమాణమానేర్ష్యస్సుభగస్సోభిధీయత ఇతి- అతఏవ ఖారవిణాప్యుక్తం - కః ప్రియే సుభగమానిని మానః ఇతి ॥ ౮౯॥ విరహవిప్రలంభం లక్షయతి॥ విరహ ఇతి ॥ నాయికయోః స్త్రీపుంసయోః - కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమానపర్యాయాసంగ ఇతి భావః - నాయకయోర్నిర్నిమిత్తో విప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యాయో విరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తదుక్తం రససుధాకరే - పరస్పరమాజ్ఞోల్లంఘనం ప్రణయమాన ఇతి - అయం పునర్ద్వయోరపి భవతి ॥ తత్ర స్త్రీవిరహముదాహరతి॥ అంగేష్వితి ॥ వ్యత్యాసమార్గః అంగులీయకా

దినాంకటకాదిస్థానేషు ధారణాదితి భావః - ముహూర్తశోభీ అనంతరము తి కార్య్యసంభవేన తత్రాపి తేషామనవస్థానాదితి భావః - పరికర్మ్మరీతిః ప్రసాధనప్రకారః । కిమన్యదితి ॥ కార్య్యాంతరస్య వృథావిలంబనహేతుత్వాదితి భావః - ఏవంపుంవిరహేప్యుదాహార్య్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలంభం లక్షయతి యూనోరితి॥ ఉదాహరతి ॥ సేవ్య ఇతి ॥ నిఖిలేతరభూపాలవద్వీరరుద్రం స్వప్రియా అపి సేవంతాం నామ - అకించనైరప్యాదరణీయేషూత్సవదివసేష్వపి తేనోపలబ్ధా అభూవన్నితి యూయమపి ఇత్యర్థః- ఇత్థమనులపంతీనామితి శేషః - దివసాయుగంతి-యుగకల్పాభవంతీత్యర్థః-యుగప్రాతిపదికాదాచారక్విబంతాద్వర్తమానే లట్ - రాత్రయస్తు దురతివాహా ఏవేతి భావః ॥ ౯౧ ॥ త్రిధా రసాభాస ఇత్యుక్తం-

ముహూర్తశోభీ । సఖ్యస్తదాస్తాం పరికర్మ్మరీతి రానీయతాం
రుద్రనృపః కిమన్యత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనోర్దేశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః । తేన విప్రలంభో యథా ॥ సేవ్యస్తు రుద్రనృపతి
ర్నిఖిలైర్నృపాలై రభ్యుత్సవేషు సులభానహి వల్లభా నః । ఇ
త్థం కలింగ సుదృశాం విరహార్తితాపా దంగానియాంతి తను
తాం దివసా యుగంతి ॥ ౯౧॥ రసాభాసో యథా॥ ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషు కపోతపాళ్యాం పారావతీం రమణచుంబిత చంచు
కోటిం।ఆవిర్భవత్సురతకూజిత రక్తకంఠీమాలోక్య కాకతివిభు
స్స్మితమాతనోతి॥౯౨॥భావోదయో యథా ॥ ముగ్ధేకస్తవవ

తత్ర తిర్య్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి ॥ వలభీషు గోపానసీషు కపోతపాళ్యాం విటంకే చ-రమణచుంబితచంచుకోటిం - అతఏవావిర్భవత్సురతకూజితామయతోన్మద్యన్మణితాం - రక్తకంఠీం మధురస్వనాం - అత్ర తిరశ్చోః పారావతయోః కలాకౌశలాభావేన తదీయశృంగారస్య విభావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వం ద్రష్టవ్యం-రసఏవాయం నాభాస ఇతి కేచిత్ - తదుక్తం విద్యాధరేణ- విభావాదిసంభవోహి రసం ప్రతి ప్రయోజకో న విభావాదిజ్ఞానం తతశ్చ తిరశ్చామప్యస్త్యేవ రస ఇతి - భేదాంతరాణాముదాహరణమన్యతోవగంతవ్యం ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధ ఇతి॥ ముగ్ధే పుంసి రతి ఇతి సంబోధ్య సఖీ పృచ్ఛతి ॥ అథ నాయి
కోత్తరమాహ మనోజన్మేతి ॥ శపథవిశేషేణ సఖీమత్ర ప్రత్యాయయతి
శప ఇతి॥ శప ఉపాలంభన ఇత్యాత్మనేపదం- వాచా శరీరస్పర్శనముపాలం
భ ఇతి వృత్తికారః- శ్లాఘహ్నుఙ్స్థేత్యాదినా సఖ్యా ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థీ॥ పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి॥ అత్ర మనసి- తస్య మనోభవః ॥ నాయికా
ప్రతివక్తి అపరమితి॥ జన్మభూమిస్నేహాదన్యత్ర మపి నాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాం ద్వితీయః క ఇతి సఖీ పృచ్ఛతి కోన్య ఇతి ॥ తత్ప్రతిబింబాద
న్యః కోపి నాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥ పునస్సఖ్యాహ నిపుణ ఇతి॥ జానాసి

త్రతే హృది మనోజన్మైవ నాన్యశ్శపే సఖ్యై తస్య కిమత్ర కా
ర్యమపరం కిం జన్మసద్మాదరః॥ కోన్యస్తత్ప్రతిబింబవిన్నిపుణో
జానాసి కామాధికః ప్రేయాన్రుద్రనృపస్తవేతి కథితా నమ్రా
ననాభూద్వధూః॥ అత్ర లజ్జాయా ఉదయః ॥౯౩॥ భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్వం పురుషోత్తమస్తవ పతిః శ్రీవీరరుద్రో నృ
పః స్పృష్టో వామంబుజవిష్టరస్య సదృశోర్యోగశ్చిరాత్సంభృతః
తస్మాత్కృత్రిమమప్యసాంప్రతమిదం వాం వైమనస్యం మ
నాగిత్యాలీం ప్రణతాం విలోక్య వికసద్వక్త్రాంబుజా మానినీ॥
అత్ర కోపస్య ప్రశమః॥ ౯౪॥ భావసంధిర్యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రస్య దిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైః పటహప్రణాదైః
ప్రియానులాపైశ్చ తథా భటానాం రోమాంచవర్మావృతమం

ప్రతారణప్రకారమితి శేషః- నమ్రాననా లజ్జయేతి భావః ॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అంబుజవిష్టరస్య కమలాసనస్య- సదృశోః స
మానయోః - తస్మాత్ - వాం యువయోః వైమనస్యం మనాగల్పం కృత్రి
మం బాహ్యమపీత్యర్థః- అసాంప్రతమయుక్తం- యతో న పునరేతి- గతం చ
తురం వయ ఇతి భావః- ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - ప్రణతామాలీం సఖీం విలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజా భ్రుకుటివైవర్ణ్యాదికోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః
కోపశ్శాంత ఇతి భావః॥ ౯౪॥ భావసంధిముదాహరతి- ప్రతాపేతి॥ ప్రియా
ణాం ప్రేయసీనామనులాపైరనురాగతరంగితైస్తత్కాలోచితవచనా

క్రమేడితైశ్చ-అత్ర పరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారాశ్రితయోర్హర్షయోస్సవి
ర్ధయోస్సంబంధకథనాద్భావసంధిరేవ చర్వణాస్పదమిత్యర్థః ॥ తదేతదా
హ-అత్రేతి॥ ౯౧॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ నిందంత్వితి - ప్రాప్తకా
లే లోట్ - అద్యత్వే అస్మిన్ సరణావసర ఇత్యర్థః - అనేనాకార్యకరణమూ
లా లజ్జా వ్యజ్యతే॥ ప్రియతమ ఇతి. అత్ర ప్రియస్యాలభ్యే కింవా భాగ్యం నిమి
త్తమితి భాగ్యాకథనాద్విమర్శమూలో వితర్కః-అనుసృతమితి॥ అత్ర కిమర్థం
వా గురుజనానుమతిర్నాభూదితి కార్పణ్యోక్త్యా దైన్యం ధ్వన్యతే - ప్రి
యాన్వయనార్థం కా వా సఖీ ప్రేష్యత ఇతి సహాయాన్వేషణేనానుభావేన
ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణమూలో విషాదో వ్యజ్యతే ॥ కిమితి ॥ ప్రసిద్ధమితి -
స్వదుర్వినీతత్వవైభవమితి శేషః - అత స్తన్మూలానర్థోత్ప్రేక్షాలక్షణా
శంకేయమితి భావః॥ అచిరాదితి॥ స్వాః స్వకీయశ్ఛందోభిప్రాయా

గమాసీత్ ॥ అత్ర వీరశృంగారకృతయోర్హర్షయోస్సంధిః ॥
౯౨॥ భావశబలతా యథా ॥ నిందంత్వద్య కులస్త్రియః ప్రియ
తమో లభ్యస్సుఖం కేన వా భాగ్యేనానుసృతం న కిం గురుజనైః
కా వా సఖీ ప్రేష్యతే । కిం లోకస్య భవేత్ప్రసిద్ధమచిరాత్ స్వ
చ్ఛందమంకం కదా రోక్ష్యామి స్థిరతా కదా హ్యా ని భవేద్యాత

స్మిన్నరమణీతి తత్స్వచ్ఛందం-స్వేచ్ఛయేత్యర్థః- అంక. ప్రియస్యేతి శేషః
అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యం ప్రతీయతే ॥ స్థిరతేతి- అత్ర హృద
యస్థైర్యాకాంక్షయా నైస్స్పృహ్యలక్షణా ధృతిరవధార్యతే - యాతవ్యో
భిసరణీయ ఏవ ప్రియః ఇత్యనేన తత్త్వనిర్ధారణాత్మికా మతిరితి ॥ అత్ర లజ్జా
దీనామష్టానామపి భావానామన్యోన్యమర్దకతయా సమావేశాద్భావ
శబలతేత్యర్థః- అత్ర లజ్జా వితర్కేణ బాధ్యతే - దైన్యం విషాదేన-శంకా
ఔత్సుక్యేన - ధృతిర్మత్యైవమన్యోన్య బాధ్యబాధకభావేన ద్వంద్వ
శో భవంతి భావశబలతాంతర్గత్వా మతేరేవ ప్రాధాన్య మాదధా
నా పరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః-తదేతదభిసంధాయాహ అత్రేతి ॥ అ
త్రానాదేరప్యౌత్సుక్యస్యాదిత్వేనోపాదాన మన్యేషామౌత్సుక్యజీవిత
త్వసూచనార్థమిత్యనుసంధేయం- అత్ర లజ్జాదీనామభిసరణ విరోధిత్వా

ద్బాధ్యత్వంవితరాసాదీనాంతుతదభావాద్బాధకత్వమితివివేకః - నను-ప్రి
యాళనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవరమితిన్యాయేన లజ్జాదీనాంబాధ్యా
నామనుపాదానమేవశ్రేయఇతినశంకనీయం - విరోధినామపిరసాదీనా
మాధికారికరసదార్ఢ్యార్థమంగత్వేనోపనిబంధనవదత్రాపి తదుపాదాన
స్యన్యాయ్యత్వాత్ - తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః - వివక్షితేరసేలబ్ధప్రతి
ష్ఠేతువిరోధినాం । బాధ్యానామంగభావంవాప్రాప్తానాముక్తిరచ్ఛలేతి-అతోవిక్తభావోదయాదీనాంరాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవత్క-
దాచిదంగిత్వమప్యంగీక్రియతే - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - ముఖ్యేర
సేపితేంగిత్వంప్రాప్నువంతికదాచనేతి ॥ ౯౬ ॥ భావమేళనవిసంగా
ద్రసమేళనమప్యుదాహర్తుంప్రతిజానీతే అథేతి॥ తత్రశృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ఆసన్నఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే (౧౮)

వ్యపేవప్రియః॥అత్రౌత్సుక్యాదీనాంశబలతా ॥ ౯౭ ॥ అథర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్రశృంగారకరుణయోస్సంక
రోయథా॥ఆసన్నేపిమహాత్మనఇతి ప్రాగభిహితశ్లోకః
౯౭॥అథరౌద్రబీభత్సయోస్సంకరోయథా॥ పీత్వామాంసో
పదంశమితిప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥ఏవమన్యదపియథాసంభవ

మధ్యమకైశిక్యుదాహరణే ॥ ౯౭ ॥ బీభత్ససంకీర్ణం రౌద్రముదాహరతి
పీత్వేతి॥వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకేతృతీయాంకే (౩౩) అత్రోదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయో ర్విశ్రాంతిధామత్వేన చర్వణా
యాంప్రథమభావిత్వాత్ప్రాధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయో
స్తదుపస్కారకత్వేనాంగత్వమితివివేకః - అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-
రసాఃకార్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవపరస్పరం।ప్రథమంయోరసః ఖ్యాతః
సప్రధానోభవిష్యతీతి - నన్వయమంగభూతోరసః పరిపోషమప్రాప్తః
ప్రాప్తోవా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ - నద్వితీయః-ఉపస్కార్యత్వే
నాంగత్వభంగాత్-తస్మాదయుక్తారససంకరవాచోయుక్తిరితిచేన్నైవం
పరిపోషలాభేపికస్యచిత్కదాచిదుపస్కారత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః-సంభూతాన్యపి రసాంతరాణి స్వనిష్ఠ

వాదిసామగ్ర్యాంస్యావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపోషాణి చమత్కార గోచరతాం ప్రతిపద్యంతే తథాపి సచమత్కారస్త్వేవ పరితుష్యన్న విశ్రామ్యతి కింతుచమత్కారాంతరమనుధావతీతి - అంగాంగిభావేన ర్వ్యత్రయమేవభంగ్యంగీకరణీయా-తదుక్తమాచార్యైః - గుణఃకృతాత్మసంస్కారః ప్రధానమనువజ్యతే। ప్రధానస్యోపకారేహి తథాభూయసివర్తతఇతి॥తచ్చాంగత్వంస్వాభావికంరూపకాదిబలాదారోపితంచేత్యాదివిశేషాస్తత్స్వతోద్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి ॥ ౯౭॥అయం చరసోలౌకికాలౌకికభేదేనద్వివిధః-తత్రాద్యః కదలీరసాలాది ఫలాస్వాదజన్యానందసదృశఃకార్యశ్చ-ఇతరోబ్రహ్మానందస బ్రహ్మచారీ నిత్యశ్చ ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అత్రేతి ॥ రసోలౌకికః - నాయకానుకార్యోరామాదిరాశ్రయోయస్యసతథోక్తః - ఏవకార ఆశ్రయాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థః-యద్యేవంసామాజికానాంపౌనఃపున్యేనాభినయావేక్ష

ముదాహార్యం ॥౯౮॥ అత్రరసోనాయకాశ్రయఏవ యదిప
రంనిపుణనటచేష్టయాతథావిధకావ్యశ్రవణబలేనచ సామాజి
కైస్సాఽఽస్వాద్యతే - తదాపరగతస్యాపిరసస్యసమ్యగ్భా

ణకావ్యశ్రవణకౌతుకమున్మత్తచేష్టితంస్యాదతఆహ యదిపరమితి॥ శిల్పవిన్నాయకాదీనాంతాదాత్మ్యాపత్తిభావకః। చతుర్విధాభినయాభిజ్ఞో నటో భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్యచేష్టయాభినయేన తథావిధస్య గుణాలంకారపరిష్కృతరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్యకావ్యస్యశ్రవణబలేన-సమాజస్సభాతత్రసమవేతాస్సామాజికాఃరామాదితన్మయీభవనయోగ్యమనస్కాఃభావకప్రేక్షకాద్య పరపర్యాయాః స్వహృదయాఇత్యర్థః- సంపూర్ణాస్వాదజేస్సమూహవాచినోఘఞంతాత్ సమవాయాన్సమవైతీతిఠక్ప్రత్యయః- తైర్యదిపరం సాఽఽస్వాద్యతే కేవలంస్వసంబంధిత్వేనానుసంధీయతేచేదిత్యర్థః- తర్హిపుత్రాద్యానందదర్శనేపితాదివదతాత్ప్యానందమదేతీతిభావః - అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-యస్తుష్టేతుష్టిమాప్నోతి శోకేశోకముపైతిచ । క్రోధేక్రుద్ధోభయేభీరుస్సశ్రేష్ఠఃప్రేక్షకఃస్మృతఇతి ॥ నకేవలంతత్రతావన్మాత్రం - కింతు

విశేషోఽప్యస్తీత్యాహ॥ పరగతస్యేతి ॥ భావనావిశేషాదానందవిశేష యు
క్త ఏవేతి భావః॥ అథ లౌకికరసస్యాశ్రయమాహ ॥ అథవేతి ॥ మాలత్యా
దిశబ్దేభ్య ఇతి అభినయవేళాయాం నటాదిసముచ్చారితేభ్యః శిష్టకావ్యగ
తేభ్య ఇత్యర్థః- యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ నతు మాలత్యాదివిశేషోల్లేఖనేత్య
ర్థః -ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - స్మృత్యారూఢేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ
విశేషస్మరణమనయోరవినాభావమూలమిత్యనుసంధేయం - నను సామా
జికానాం శ్రూయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయి
కాస్మరణే కిం ప్రమాణమితి న శంకనీయం- కావ్యాదౌ విశేషాణా మవివక్షిత
త్వాత్ - నహి మహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివ ధ్యానదృష్టా రామాదీనా
మవస్థాః ప్రాతిస్వికా నిరూప్యంతే - కింతు రామాదికమాశ్రయతయా పరి
కల్ప్య స్వప్రతిభాప్రభావలబ్ధాస్సర్వసాధారణా ఇతి - తదుక్తం పట్సాహ
స్రీకారేణ-ఏభ్యశ్చ సామాన్యగుణయోగేన రసా నిష్పద్యంత ఇతి- తద్ధి తై

> వనయా పరత్ర నిరతిశయానందజననమవిరుద్ధం॥ అథవా మాల
> త్యాదిశబ్దేభ్యో యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ రావణాదిశబ్దేభ్యశ్చ
> తు మాత్రప్రతీతౌ చ స్మృత్యారూఢేన తత్తద్యోషిద్విశేషే

రపి విశేషమాత్రం విహాయ సామాన్యమేవ కిమితి నోపాదీయత ఇతి న వా
చ్యం-విశేషోపాదానే నైవ శ్రోతౄణామాస్వాదసంభవాత్ - తదుక్తం-
క్రీడతాం మృణ్మయైర్యద్వద్బాలానాం ద్విరదాదిభిః । స్వోత్సాహస్స్వద
తే తద్వచ్ఛ్రోతౄణామర్జునాదిభిరితి-యోషిద్విశేషేణేతి నాయకనయ
నాంతావలోకన నిర్వేదాదీనామప్యుపలక్షణం - యోషిన్మాత్రేణ రసని
ష్పత్తేరభావాత్ -నను భవంతు నామ స్మృతాః స్త్రీపుంసాదయః కథం తై
రసనిష్పత్తిః కథం వా రసస్య సామాజికాశ్రయత్వమితి చేత్ - ఇదమత్రా
నుసంధేయం- సామాజికాస్తావత్ప్రాగ్లౌకికనాయకానురాగాద్యను
మానేన సంస్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నా రామాదీన్ సా
మాన్యాత్మనా స్వసంబంధిత్వేన భావయంతి- తే చ భావితా భావకమనోం
గతే వర్తమానవదవభాసంతే- తదుక్తం భర్తృహరిణా। శబ్దోపహితరూ
పాంస్తాన్ బుద్ధేర్విషయతాం గతాన్। ప్రత్యక్షమివ కంసాదీన్ సాధనత్వే

నమన్యత ఇతి కంసాదీనాం ప్రత్యక్షరూపమివ శబ్దోపహిత రూపమప్యర్థక్రి
యాకారీత్యర్థః - నచ సీతారామాదీనాం స్త్రీపుంసతయా భావనాద
నౌచిత్యం- తేషాం జనకదశరథతనయత్వాది విశేషపరిత్యాగేన స్త్రీపుంస
మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్ - తే చ స్త్రీపుంసాదయో లౌకికా
ఏవ కావ్యాభినయముఖేన విభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్త భావశై
ర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబిం
బితాస్సామాజికనిష్ఠా భవంతి- రత్యాదయోపి లౌకికా ఏవైవంవిధాస్సం
తః స్థాయిభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తా భవంతి- తేమీ విభావాదయస్స
ర్వేపి చిత్రతురగన్యాయేన సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతి విలక్షణ
చర్వణాదిశబ్దవాచ్యాలౌకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాదలౌకికా ఏవ - తన్ని
ష్పాద్యత్వేనాలౌకికస్య రసస్య సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబిత స్థాయి

ణానుకార్యేణ సామాజికాశ్రయత్వమపి న విరుద్ధం। నటస్యాను
కరణమాత్రపరతయా నైవ రసాశ్రయయోగ్యతా। తస్య భా
వకత్వాభ్యుపగమేపి సామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం
ప్రకాశనం తు శిక్షాభ్యాసపాటవేనైవ ఘటతే। రసాదీనాం ప
రస్పరవిరోధేపి కవిప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణే నైకత్ర సమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్మిన్నర్థే వృద్ధసంవాదః ప్రకర
ణాంతే వక్ష్యతే। తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపి న వి
రుద్ధమితి- అపిశబ్దః పూర్వోక్తలౌకికపక్షం సముచ్చినోతి - న పునరలౌకిక
స్యైవాశ్రయాంతరం అసంభావితత్వాత్ - ఆశ్రయాంతరమాశంకమా
నస్తావదేవం ప్రష్టవ్యః- ఆశ్రయః కిమనుకార్యోనుకర్తా వా- నాద్యః- అతీత
త్వాత్ -న ద్వితీయ ఇత్యాహ-నటస్యేతి ॥ అనుకరణమాత్రపరతయా అభిన
యాభినివిష్టచిత్తత్వేన - ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధా
నాత్సామాజికత్వమనుభవతో నటస్యానందపరాధీనస్య కథమభినయప్రకా
శనమత ఆహ-అనుభావాదీనామితి॥ నను తత్ర తత్ర రసాంతరసమావేశో నక
థం ప్రకృతరసభంగహేతురత ఆహ-రసానామితి॥ అపిశబ్దాదవిరోధే కిము వ
క్తవ్యమితి భావః- ప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనేతి-రసానాం మిథో విరోధోస్తు

మావాకస్యచిదంగిత్వాంగికారేణేతరేషాంపరిపోషో భావానాం త్వవిరోధ ఇతి కవిసమయాశ్రయణాదిత్యర్థః-తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - అవిరోధీ విరోధీ వా రసోఽంగిని రసాంతరే। పరిపోషం న నేతవ్యస్తథా స్యాదవిరోధితేతి న కేవలమవిరోధః ప్రత్యుత తథావిధే విషయే సహృదయానాం ప్రహ్లాదాతిశయ ఏవేత్యపి తత్రైవోక్తం॥౯౯॥ ఏకత్ర ప్రబంధే వా వాక్యే వా రసవిరోధ

వశో న విరుద్ధః॥ ౯౯॥ విరోధక్రమః శృంగారతిలకే కథితః॥ శృంగారబీభత్సరసౌ తథా వీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌ తథా హాస్యకరుణౌ వైరిణౌ మిథః॥ రసాత్ప్రసోత్పత్తిరపి మతా॥ తథా చోక్తం శృంగారతిలకే॥ హాస్యో భవతి శృంగారాత్ కరుణో రౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానకః॥ ౧౦౦॥ వ్యభిచారిభావానాం తత్తద్రసానుగుణ్యమేవం ప్రతిపాదితం శృంగారతిలకే॥ తథా హి॥ శంకాసూయాభయం గ్లానిర్వ్యాధిశ్చింతా స్మృతిర్ధృతిః। ఔత్సుక్యవిస్మయావేగావ్రీడోన్మాదౌ మదస్తథా॥ విషాదో జడతా నిద్రావహిత్థా చాపలం స్మృతిః। ఇతి భావాః ప్రయోక్తవ్యాః శృంగారే వ్యభిచారిణః॥ శ్రమశ్చపలతా నిద్రా స్వప్నో గ్లానిస్తథైవ చ। శంకాసూయావహిత్థా చ హాస్యే భావా భవంత్యమీ॥ సంత్రాసో మరణం దైన్యం గ్లానిశ్చైవ భయానకే। అపస్మారో విషాదశ్చ భయం రోగో మృతిర్మదః। ఉత్సాహశ్చేతి విజ్ఞేయా భావా బీభత్ససంభవాః॥ ఆవేగో జడతా మోహో హర్షణం విస్మయః స్మృతిః। ఇతి భావా నిబద్ధవ్యా గసజ్ఞైరద్భుతే రసే॥ వై

క్రమం సస్మృతి వ్యాజేనాహ-శృంగారేతి॥ ప్రసంగాచ్ఛృంగారాదిభ్యో హాస్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి॥ అత్ర బాహ్యార్థసంబంధస్య యథాయోగం సత్త్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసో వికారవిశేషాః శృంగారాదయః ఏతేభ్య ఏవ సత్త్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమావిర్భావసహితేభ్యో హాస్యాదయ ఉత్పద్యంత ఇతి నారదాదయః - వాసుకినోక్తో విశేషో భావప్రకాశే ద్రష్టవ్యః॥ ౧౦౦॥ అథ వ్యభిచారిభావా

నాం వ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా ॥ ౧౦౧॥ అథరస
వదాద్యలంకారప్రచారమారభతే ॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థత్వేన ప్రధానభూ
తఇత్యర్థః-సంపూర్ణః స్వస్వవిభావాదిసామగ్రీపరిపుష్టః - రసాంతరమం
గభూతం-మహాకవిప్రసిద్ధ్యేతి - అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభా
వేనరసత్వాభావేపి మహాకవిభిః రసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

క్యంచింతాతథా గ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్మృతిః । వ్యాధిశ్చక
రుణేవాచ్యా భావాభావవిశారదైః ॥ హర్షోఽసూయాతథా
గర్వఉత్సాహోమదఏవచ । చాపల్యముగ్రతాచేతిరౌద్రే
భావాఃప్రకీర్తితాః। అమర్షః ప్రతిబోధశ్చవితర్కోఽథమతిర్ధృ
తిః। క్రోధోఽసూయాథసంమోహఆవేగశ్చాపహర్షణం । గ
ర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్యమీ ॥ ౧౦౦ ॥ రస
స్సర్వోపిసంపూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతరమితి ॥ భారతీయోక్త
ప్రక్రియయాయద్యప్యేకఏవరసస్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
రససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్రరసాదేరప్రాధాన్యేరసవ
దాద్యలంకారాభవంతి । అన్యాంగత్వేనరసనిబంధనే రసవద
లంకారః । భావనిబంధనే ప్రేయోలంకారః । రసాభాసభా
వాభాసనిబంధనేఊర్జస్వ్యలంకారః। భావశాంతినిబంధనేస
మాహితాలంకారః। తథాభావోదయాదయోఽపి । ఏతదలం
కారసర్వస్వేప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్ప్ర
శమననిబంధనేరసవత్ప్రేయ ఊర్జస్విసమాహితానిభావోద
యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చపృథగలంకారా ఇ
తి।ఏతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవ రసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవివినక్తి-తత్రే
త్యాదినా॥అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా ॥ అయంసరశనో
త్కర్షీపీనస్తనవిమర్దనః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్రంసనఃకరః॥రణ
భువిపతితం భూరిశ్రవసోభుజం దృష్ట్వా తత్ప్రియసీనామయంవిలాపః
అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్శృంగారో లంకారతామాపద్యతే

ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥౧౦-౨॥ అథ ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం రసస్వరూపం శ్లోకక్రమేణ సంగృహ్ణాతి॥ గుణేతి ॥ గుణాలంకారగ్రహణం వృత్తిరీత్యాదీనాముపలక్షణార్థం - తేషాం శ్రియా సంపత్త్యా కృతపరికరో విశిష్టకావ్యప్రతిపాదితః భావాద్యభివ్యక్త ఇత్యర్థః - అత ఏవ స్ఫురన్నాస్వాద్యమానః ప్రాదుర్భావో రసోన్ముఖత్వం యస్య స తథోక్తః - భావవిభవో రత్యాదిస్థాయిభావవర్గః - పరిణమంతావత్-కావ్యాభినయాభినివిష్టస్య సామాజికస్య రసప్రాదుర్భావసమయే నటే రామాదిప్రతీతిదార్ఢ్యముత్పద్యతే-తతస్సామాజికానుకార్యహృదయయోరభేదప్రతీతిః - తతస్సామాజికహృదయం వృత్తిగీతాదినానావిధనాట్యధర్మేష్వభినిమజ్జతి-తతో వేద్యాంతరమతిర్విగళతి - తదానీం లౌకికో రసో యోగివేద్యబ్రహ్మానందసదృశస్స్వయమేవ చర్వణాస్పదం భవతి - యదాహుః- పాత్ర్యాపకథభరివాగానాత్తతస్సంపూరితే రసే । తదాస్వాదభరైకాగ్రో హృష్యత్యంతర్ముఖః

గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవః స్ఫురత్ప్రాదుర్భా
వః క్రమగలితవేద్యాంతరమతిః।సుఖం వా దుఃఖం వా నిబిడయ

తుణాం॥ తతో నిర్విషయస్యాస్య స్వరూపావస్థితో నిజః। వ్యజ్యతే హ్లాదనిష్యందో యేన తుష్యంతి యోగిన ఇతి । ఏతేన సర్వం మనసి నిధాయాహ క్రమగలితవేద్యాంతరమతిరితి - ఇయాంస్తు విశేషః - బ్రహ్మానందానుభవే వేద్యాంతరం కిమపి న స్ఫురతి - రసాస్వాదే తు విభావాదివ్యతిరిక్తవేద్యాంతరనిరాస ఇతి- తర్హి విభావాదిప్రతీతావఖండానందానుభవః కథమితి చేత్సత్యం - ద్రాక్షామధూకఖర్జూరకాశ్మర్యైస్సహయోజితైః । తుల్యాంశైః కల్పితం పూతం శీతం కర్పూరవాసితం । పానకం పంచసారాఖ్యం దాహతృష్ణానివర్తకమిత్యుక్తలక్షణానానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యాయేనేతి బ్రూమః। నన్వానందమూలే శృంగారాదౌ వస్తునామసుఖాస్వాదః- శోకమూలే పునః కరుణే కథమేతదిత్యాశంక్యానుకార్యవిషయే యమాస్వాదవైచిత్రీ న సామాజికవిషయేత్యాహ సుఖం చేతి ॥ అత్రాస్యసూత్రస్య నాటకంవయమేతి న్యాయేన భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్య లౌకికా రత్యాదిభావస్సైవ స భంగ్యా భావవిభావశబ్దేనోచ్యతే - అయం యూనోః స్త్రీపు

సయోస్సుఖంలౌకికశృంగారాదౌ దుఃఖం కరుణేనిబిడయతు దృఢంశరో తు - యేషాం కావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురే వర్ణనీయతన్మయీభవనయోగ్యతా తఏవహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇత్యుక్తలక్షణే సహృదయే తు పూర్ణః పూర్వోక్తరీత్యా విభావాదిసముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః -రసభరః పూర్ణస్య భారత్వం యుక్తమేవేతి భావః-అముం చానందాత్మా బ్రహ్మానంద ఇవ నిరతిశయసుఖస్వరూపః పరిణమతి । నను యద్యేవమానందాత్మకః కథం తర్హి భావకానాం కరుణాత్మకకావ్యశ్రవణే తథావిధాశ్రుపాతాదిర్దృశ్యత ఇతి చేన్నైష దోషః - సంభోగసమయే స్త్రీణామధరదంశనాదౌ కృత్రిమదుఃఖానుభావసీత్కారవదశ్రా ఫ్యాపపత్తేః సుఖేపి దుఃఖవదుపచారః కర్తుమితమితి తల్లక్షణాత్ - యద్యస్యాపి సహజదుఃఖాత్మకత్వం స్యాన్న కోపి సామాజికస్తత్ర ప్రవర్తేత- తతశ్చ కరుణైకరసానాం రామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్స్యాత్ - త

తుయానోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతి పూ
ర్ణో రసభరః ॥౧౦౩॥ రసో వాక్యార్థస్సన్విలసతి పదార్థాః పు

ష్మాద్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాత్మకత్వమేవేతి నిరవద్యం- నను రసాస్స్వాదేవిశేషాభావాత్కథం నవధా విభాగ ఇతి చేత్సత్యం - యథైకస్య బ్రహ్మానందస్య చంద్రకాంతసోపానపంక్తిప్రతిబింబితచంద్రబింబవదుపాధిభేదాదనేకధా కల్పనం తద్వద్(త్రా)పి వ్యంజకవిభావాదిభేదాద్వస్తుత ఏకస్యాపి నానాత్వమితి వేదితవ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ అథైవంవిధో రసః కావ్యాదౌ కేన కారణేన ప్రతీయత ఇత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ రస ఇతి॥ వాక్యార్థ ఇతి ॥ కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసస్యైవ ప్రధానత్వాదితి భావః - తదుక్తం-కవేర్వివక్షాయాయత్ర ప్రాధాన్యం పరికల్ప్యతే । భవేత్స ఏవ వాక్యార్థ ఇతి నిర్ణీయతే బుధైరితి-న చాస్య పదార్థసంసర్గాది రూపవాక్యార్థవన్మతభేదేన వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వం వా సంభవతి- అభిధాలక్షణయోరత్రానవకాశాత్ - తాత్పర్యవిశేషస్తు వ్యంజనాంతర్భూత ఏవేతి ప్రతిపాదితం కావ్యప్రకరణే-అతోయం వాక్యార్థో వ్యంగ్య ఏవేతి వేదితవ్యం - అమీరసవ్యంజకా విభావాద్యాః పునః పదార్థాః యద్యపి విభావాదీనాం స్వస్వ

వాక్యాపేక్షయా వాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీ వా సాత్త్వికో వాపి సంచారీ వాక్యవిత్క్వచిత్। భావో వాక్యార్థతామేతి తత్తద్భావవిశేషత ఇత్యాదినా-తథాపి రసంప్రతిత్యవాంతరవ్యాపారత్వాత్పదార్థవ్యవహారః ఏవంచ పదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీన స్ఫురణతయా రసో వాక్యార్థస్థానీయ ఇతి నిష్కర్షః ॥ రసంప్రతి విభావాదీనామవాంతరవ్యాపారత్వం నిర్వహతి యస్మిన్నితి॥ ఉదితాం విశ్రాంతిం దధతి - కారకజ్ఞాపకభావవైలక్షణ్యేన వ్యంజనధ్వననచర్వణచమత్కారాది శబ్దవాచ్యరసగోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్వం భజంత ఇత్యర్థః - అత ఏవోక్తం లోచనే విభావాదిరత్ర న జ్ఞాపకో నాపి కారకః, అపితు చర్వణోపయోగీతి-అత ఏవాలౌకికత్వమస్యేతి భావః - ఏతచ్చాఘటితఘటనసూచకేన కిల శబ్దేనద్యోత్యతే।అత ఇతి విభావాదివిశ్రాంతేరిత్యర్థః - భావాః స్థాయిభావా ఏవ క్రమేణాంకురితకందలితపల్లవితత్వాది రూపేణ సముదితోన్యోన్య

సరమీ విభావాద్యా యస్మిన్ లదధతి విశ్రాంతిముదితాం । అ
తో భావా ఏవ క్రమసముదితాన్యోన్యవిభవా రసీభావం బిభ్ర
త్యథ చ పటతాంతంతవ ఇవ ॥౧౦౪॥ భావేస్థాయినివర్ధమాన

విభవః స్వస్వపరిపోషో యేషాం తే క్రమసముదితాన్యోన్యవిభవాః యద్యప్యన్యోన్యశబ్దః కర్మవ్యతీహారే ద్విర్భావితః - తథాప్యేవ చిత్యాముక్తార్థయోజనీయః - అథ చ విభావాదిసన్నిధానానంతరమేవేత్యర్థః - చోవధారణే - అనేన వ్యంగ్యవ్యంజకయో రసవిభావాద్యోరస్త్యేవ క్రమః-కింతు శతపత్రపత్రశతవ్యతిభేద వదాశుభావిత్వాన్న సంలక్ష్యత ఇతి సూచితం భవతి - రసీభావం బిభ్రతి పూర్వం వాసనామాత్రావస్థాయినః స్థాయినో విభావాదిమహిమ్నా రసాత్మనా పరిణమంతి-రసాది శబ్దప్రతిపాద్యత్వం చ భజంత ఇత్యర్థః ॥ తత్ర దృష్టాంతమాహ-పటతాంతంతవ ఇవేతి॥ తదుక్తం॥ యథా హి తంతవో వేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాః। పటాత్మనా పరిణతాః పటవాచ్యా భవంతి తే॥ తథైవ స్థాయినో భావా విభావాదిభిరన్వితాః। రసాత్మనా పరిణతా రసవాచ్యా భవంతి త ఇతి ॥౧౦౪॥ అథ నిర్వేదాదీనాం రసపోషకాణా మవస్థానక్రమ మభిదధానః ప్రతిప

థాయ్యర్థం పూర్వోక్తమేవ రసస్యాశ్రయం స్మారయతి భావ ఇతి ॥ వర్ధమానవిభావవిభావాదిభిరితి భావః-యథార్ణవే కల్లోలా ఉత్పద్యంతే విలీయంతే చ తద్వద్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయో నిమజ్జంత్యున్మజ్జంతి చేతి భావః-తదుక్తం-మజ్జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్తే యథార్ణవే । తస్యోత్కర్షం వితన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి । తథా స్థాయిని నిర్మగ్నాహ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః॥ పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తం నయంతి రసాత్మతామితి॥ తతః కిమిత్యత ఆహ నిర్వేదేతి॥ నిర్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయా భావితః ఉత్పాదితః నిజః స్వగోచర ఇత్యర్థః - స్వస్మాదభిన్నస్యాపి స్వరూపస్య స్వస్యైవ విషయీకరణసంభవాత్ -యదాహుః - ఆత్మానమాత్మన్యవలోకయంతమితి- తథాభూతస్స్వాదాతిరేకో లౌకికచమత్కారాత్మా యస్య స తథోక్తస్స రసో ఖండానందాత్మకో భవతి - అయం చ లోకే స్యాత్ లౌకికశ్చేదిత్యర్థః అనుకార్యే రామాదావేవ నాన్యత్ర - నాట్యే

విభావేరత్యాదికే సింధువత్కల్లోలా ఇవ సంభవంతి విలయం
చాయాంతి భావాముహుః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
స్స్వాదాతిరేకో రసో లోకే స్యాదనుకార్య ఏవ కథితో నాట్యే తు

తు అలౌకికశ్చేదిత్యర్థః-సామాజికే కథిత ఇతి- అత్ర రసో నాయకాశ్రయ ఏవేత్యత్రేతి శేషః- అత ఏవోక్తం లోచనే - న చ తద్వ్యతిరిక్తమాధారమపేక్షతే కిం త్వనుకార్యాభిన్నాభిమతే నర్తకే ఆస్వాదయితా సామాజికః- తేన నాట్య ఏవ రసా నానుకార్యాదిష్వితి- ఉక్తం చ శారదాతనయేన-వ్యాపారేణ చ కావ్యస్య తదీయాభినయేన చ । రసాత్మత్వం నీయమానః స్థాయీ స్వాద్యత్వమేష్యతి- సామాజికాదిరేవాస్య రసస్యాశ్రయ ఉచ్యతే । రసస్య వర్తమానత్వాన్నానుకార్యస్య సంభవః । అనుకార్యస్య రామాదేః కాలాతిక్రమదర్శనాత్ । నాతికాంతానుకార్యస్య రసోద్భావనయా కథః ॥ బధ్నాతి కావ్యం యస్తస్మాద్రసస్సామాజికాశ్రయ ఇతి- కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితం న తు ముఖ్యమిత్యాహుః॥ తదుక్తం మహోపాధ్యాయ నరహరిసూరిణా - ఏవం సామాజికసమవేతతాం రసస్యాంగీకృత్య లౌకికతా వర్ణితా పరమార్థతః పునః పరి

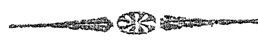
పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్యాస్యరసస్యాధికర ణచింతాకుతోవా నసత్యానంతానందాత్మకేబ్రహ్మణ్యపి పదమాసాదయే దితి - విచారచతురైరనాంకవిభిరనాధారోరసస్సామాజికైఃపరంచర్వ్య తేవిభావాదిభిఃపరంవ్యజ్యతే - యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్యయో గిమనోనివాససంవాదవత్సామాజికాధికరణత్వారోపోపిసహ్యతఇత్యా దిభిర్యుక్తిభిఃప్రతిపాదితమనధికరణత్వమేవసిద్ధాంతః - అతఏవాయంబ్ర హ్మానందఏవ - ఇయాంస్తువిశేషః-బ్రహ్మానందోయోగగమ్యః - అయం తువిభావాద్యనుసంధానగమ్యఇతి- ఇదమపితైనైవోక్తం- సర్వత్రైకై వానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమితివ్యవహ్రియతే - అలౌకికవిభావాద్యభి వ్యక్త్యైకవిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనుసారాదలౌకికోరసఇతి - కథ్యతే - నానావిధ విమలకర్మనిర్మలాంతఃకరణేషు శమదమాదిసాధనసంపన్నేషు

సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయ
శోభూషణేశృంగారశాస్త్రేరసప్రకరణంసమాప్తం*****

శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషునిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్య క్త్యాబ్రహ్మేతిపరమాత్మేశ్వరఇతిశబ్ద్యతఇతి - ఉక్తంచస్వాత్మయోగ ప్రదీపే - యాస్థాయిభావరతిరేవనిమిత్తభేదాచ్ఛృంగారముఖ్యనవనా ట్యరసీభవంతీ । సామాజికాంస్సహృదయాన్నటనాయకాదీనానందయే త్సహజపూర్ణరసోస్మిసోహమితిసంవేదపః॥౧౦౫॥ ....*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
రసనిరూపణంనామచతుర్థంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

దోషప్రకరణమ్.— ౫.

రసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతుభూతగుణాలంకారనిరూపణే ప్రసక్తేపి తదుల్లంఘ్య మధ్యే దోషనిరూపణం సంగమయన్ ప్రతిజానీతే అథేతి ॥ గుణానామిత్యలంకారాణామప్యుపలక్షణం - సమ్యగితి అన్యథావివేకమాత్రస్య ప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః ॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ దోషఇతి ॥ రసాపకర్షద్వారా కావ్యాపకర్షహేతు

> అథ కావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతూనాంగుణానాం సమ్యగ్వివేకాయదోషానిరూప్యంతే॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణం॥ దోషఃకావ్యాపకర్షస్య హేతుశ్శబ్దార్థగోచరః॥ శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహేతూనామపిదోషాణాంశబ్దగతత్వేన అర్థగతత్వేనచ ద్వైవిధ్యం। శబ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచ ద్వైవిధ్యం॥ ౧॥ ...తత్ర పదగతదోషాఃకథ్యంతే ॥ అప్రయుక్తమపుష్టార్థ మసమర్థంనిరర్థకం। నేయార్థంచ్యుతసంస్కారం సందిగ్ధంచాప్రయోజకం ॥ క్లిష్టంగూఢార్థకంగ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం। అవిమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతికృత్తథా ॥ అశ్లీలంపరుషంచేతిదోషాస్సప్తదశస్మృతాః ॥౨॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥

దోషఇత్యర్థః - అతఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే । ముఖ్యార్థహతిర్దోష ఇత్యాదినా - శబ్దార్థగోచరఇత్యేతద్విభాగపరం ॥ ౧ ॥ అత్రరసాదిప్రతీతేర్విభావాద్యర్థమూలత్వాద్విభావాదేశ్చ వాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాంచపదారబ్ధత్వాత్ప్రథమభావితయా తేషాం తద్దోషనిరూపణం ప్రతిజానీతే-తత్రపదగతదోషాఇతి ॥ ౨ ॥ యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణ

మాహ॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావామ్నాతమపి కవిభి రనాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్ర ప్రసిద్ధం శాస్త్రమాత్ర ప్రసిద్ధమిత్యర్థః-మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహః ప్రతిపాద్యతే ॥ స్వసం కేతప్రసిద్ధార్థమితి-సంకేతమాత్రేణ సార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతస్సంస్కా రో వ్యాకరణకృతో యస్మాచ్చ్యుతసంస్కారం॥ విశేషవిధాయకం నభవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే । ప్రకృతానుప
యుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదుచ్యతే । పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిరర్థకము
చ్యతే॥ స్వసంకేతప్రక్లృప్తార్థంనేయార్థంపరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంస్కారముచ్యతే ॥ సందిగ్ధంత
న్మతంయత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృత్। తదప్రయోజకంయ
త్స్యాదవిశేషవిధాయకం॥ క్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూరదూరాయి
తోభవేత్। ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థంపరికీర్త్యతే ॥
పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యతే । యద్రూ
ఢిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీతకముచ్యతే। అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం ॥ విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతం ।
అశ్లీలంయదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడదాయకం ॥ పరుషంనామ
తద్యత్స్యాద్విహితంపరుషాక్షరైః ॥౩॥ అత్రవనవృత్తీనాం
శత్రుస్త్రీణాంవచనేషుదోషాఉదాహ్రియంతె ॥ అప్రయు
క్తంయథా॥ విముఖాదైవతాస్సర్వే తెనోదుశ్చ్యవనాదయః।

తీత్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః॥ అ ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థం సదప్రసిద్ధార్థే ప్రయుక్తం తద్గూఢార్థ మిత్యర్థః - ఏతదేవనిహతార్థమితి కేచిత్ ॥ రూఢేఃప్రసిద్ధేఃప్రచ్యుతం రూఢిపరిచ్యుతం-అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరె ॥ అవిమృష్టః ప్రాధాన్యే నానిర్దిష్టోవిధేయాంశో యత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశం,తదేవాహ గుణీభూ తవిధేయకమితి॥ శిష్టంస్పష్టం॥౩॥ యథాయోగముదాహరతి॥ విముఖా ఇతి

దైవతా ఇతి- బృందారకా దైవతాని పుంసి వేత్యమరః - దుస్సహశ్చ్యవ
నో మునిరస్యేతి దుశ్చ్యవన ఇంద్రః - గృహిణపత్న్యా గృహైర్వా మేధం
తే సంగచ్ఛంత ఇతి గృహమేధినో గృహస్థాః తత్పత్న్యో గృహమేధిన్యః- గృ
హం పత్న్యాం గృహే పి చ। దారేష్వపి గృహాః । జాయాథ గృహిణీ గృహా
ఇతి విశ్వామరహలాయుధాః - మేధృ సంగమే చేత్యస్మాద్ధాతోర్ణినిప్రత్య
యః॥ అత్ర దైవతదుశ్చ్యవనశబ్దయోర్యథాక్రమం లింగానుశాసనశబ్దా
నుశాసనాభ్యాం తయోరపి కవీనామనాదరాద్దుష్టత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥
ఏకైకోదాహరణవివక్షాయాం పదదోషద్వయమేతత్ - సముదాయవి
వక్షాయాం తు వాక్యదోషోయం- విరోధినో దుశ్చ్యవనాది దైవతా ఇత్య

అరణ్యా గృహమేధిన్యో యైర్భయం హంత కల్పితాః ॥ అత్ర దై
వతా ఇతి పుంలింగప్రయోగః। దుశ్చ్యవన ఇతీంద్రపరత్వేన
కవిభిరప్రయుక్తః ॥౪॥ అపుష్టార్థం యథా ॥ వ్యూఢాష్టాగాఢ
బాహూనా మమీషామీదృశాం దశాం । కథం సహామహే ధి
గ్ధిక్ఖిన్నం హంత జీవితం ॥ అత్ర వ్యూఢబాహుద్వయానామితి
వివక్షితే అష్టాగాఢబాహూనామిత్యనుపయుక్తం। ఏతదేవా
విమృష్టవిధేయాంశస్యోదాహరణం। బాహుద్వయస్య వైయ
ర్థ్యే విధేయే తస్యోపసర్జనత్వం ప్రతీయతే ॥౫॥ అసమర్థం యథా

క్తే సమాసదోషః- అప్రయుక్తాదీనాం త్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకా
రాదిభిరంగీకృతత్వాదితి ద్రష్టవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవ
మూహనీయం॥౪॥ వ్యూఢేతి॥ అష్టాగాఢం ద్వయం తద్విశిష్టా బాహవ స్తథో
క్తా ఇతి మధ్యమపదలోపీసమాసః - జీవితమితి ధిక్శబ్దయోగే ద్వితీయా - త
స్యానిత్యవీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యే ద్విర్భావః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం
దర్శయతి అత్రేతి ॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ - ఏతదేవేతి॥ వ్యూఢబా
హుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అత్ర దుర్దశాప్రస్తావే బాహూద్దేశేన
విధేయస్య వైయర్థ్యస్యాన్యపదార్థప్రధానబహువ్రీహివృత్తిపదార్థత్వే
న గుణీభావాదవిమృష్టవిధేయాంశాఖ్యోదోష ఇత్యర్థః॥ ౫ ॥ విహాయేతి॥
అత్రాంబుధరశబ్దస్య సముద్రే శాస్త్రప్రసిద్ధిరేవ న తు వాచకశక్తిః అతో

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రేతి ॥౬॥ లాఘవార్థమనర్థకాదిచతుష్టయమే
కేనశ్లోకేనోదాహరతి విహాయేతి॥ అత్ర వై శబ్దో ద్యోత్యస్య కస్యచిదప్య
ర్థస్యాన్వయాభావాత్పాదపూరణమాత్రప్రయోజకత్వేన నిరర్థకో వై శ
బ్ద ఇత్యాహ - అత్ర వై ఇతీతి ॥ అత్ర వాక్యసంధేర్వైకల్పికత్వాద్యా
దేశాభావః - యమకేషు నిరర్థకం న దోష ఇత్యుక్తం హేమచంద్రేణ ॥ వ్య
త్యస్తనవేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన వనప్రతీతిర్లక్షణయేతి వక్తవ్యం - త
స్యాం చ కుశలాదివన్న రూఢిర్నిమిత్తం - నాపి గంగాయాం ఘోష ఇత్యాది
వత్ప్రయోజనం - కింతు స్వసంకేతమాత్రం - అతస్తత్రాశక్తేయం లక్ష

ణా ॥ విహాయ వసుధామేనాం చతురంబుధరావృతాం । క్వ ను
గంతవ్యమస్మాకమరణ్యేప్యసుఖా స్థితిః ॥ అత్ర జలధిపరత్వేనాం
బుధరపదమసమర్థం ॥౬॥ అనర్థకనేయార్థచ్యుతసంస్కారసం
దిగ్ధాని యథా ॥ విహాయ చ గృహాంస్తాన్వై వ్యత్యస్తనవవృత్తి
యః । కదా భవిష్యతే వాసః కటకేషు మహీభృతాం ॥ అత్ర వై
ఇతి నిరర్థకం । వ్యత్యస్తనవశబ్దేన వనప్రతీతిస్స్వసంకేతమా
త్రాయత్తేతి నేయార్థకం । భవిష్యత ఇతి భవతేరాత్మనేపది
త్వం శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధమితి చ్యుతసంస్కారం । మహీభృతాం క
టకేషు వాస ఇత్యనేన రాజ్ఞాం నగరేషు వాస ఉత పర్వతానాం
నితంబేష్వితి సందేహాత్సందిగ్ధం ॥౭॥ అప్రయోజకక్లిష్టే య
థా ॥ హంత వర్త్మామహే వజ్రిఘట్టనాత్ప్రాక్ చలాత్మసు । న

జోపేక్షణీయా ॥ నిరూఢా లక్షణాః కాశ్చిత్సామర్థ్యాదభిధానవత్ । క్రి
యంతే సాంప్రతం కాశ్చిత్కాశ్చిన్నైవ త్వశక్తితః ॥ ఇత్యాచార్యైస్త
స్యా నిషిద్ధత్వాత్ ॥ అతో నేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ వ్యత్యస్తనవ
శబ్దేన వనప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి ॥ ప్రాప్త్యర్థస్యైవ భవతే
రాత్మనేపదిత్వం న సత్తార్థస్యేతి వైయాకరణాః - అతోస్య చ్యుతసం
స్కారత్వమిత్యాహ భవిష్యత ఇతి ॥ సందిగ్ధమభినీయ దర్శయతి మహీభృ
తామితి ॥ అత్ర భృఞః పాలనధారణార్థత్వానుశాసనం కటకం వలయే
సానౌ రాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానం చ సందేహబీజమితి భావః ॥౭॥

హంతేతి। వ్యుత్క్రమేణ లక్షణం యోజయతి అత్రేత్యాదినా॥౭॥ శోణితేతి ॥ గ్రామ్యప్రయుక్తౌ పామరవ్యవహారమాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః - విపూర్వస్య దగ్ధశబ్దస్య నిపుణార్థత్వా ద్దాహం ప్రత్యవాచకత్వా దన్యార్థమిత్యాహ విదగ్ధేతి॥౮॥ అప్రతీతికముదాహరతి మనూపదేశా ఇతి॥ యథా

భస్వదశనారాతిధ్వజాగ్రజవిరోధిషు ॥ అత్ర నభస్వదశనాస్సర్పాస్తేషామరాతిర్గరుడః స ఏవ ధ్వజో యస్యేతి విష్ణుస్తస్యాగ్రజ ఇంద్రస్తస్య విరోధిషు పర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతేరతిదూరత్వాత్ క్లిష్టం। పర్వతేషు వర్తనం దుఃఖావహమితి పరిక్లృప్తే వజ్రిఘుష్టనాత్వారిక్ చలాత్మస్వితి పర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్తత్వాదప్రయోజకం॥౭॥ గూఢార్థగ్రామ్యార్థాన్యార్థాని యథా॥ శోణితాబ్జదృశః కామం శ్యామగల్లకటిస్థలాః। విదగ్ధహృదయా శ్శోకవహ్నేనారాజకన్యకాః ॥ అత్ర శోణితశబ్దస్య రుధిరే ప్రసిద్ధస్య పాటలవర్ణపరత్వేన ప్రయోగో గూఢార్థం। గల్లకటిశబ్దౌ కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తౌ। విదగ్ధహృదయా ఇతి విశేషణం దగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం ॥౮॥ అప్రతీతికం యథా॥ మనూపదేశాః క్వ గతాః కులాచార్యైరుపదితాః। అత్ర మనుశబ్దో మంత్రపరత్వేన మంత్రశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ ఇత్యప్రతీతికం ॥౯॥ విరుద్ధమతికృద్యథా ॥ అంబికారమణస్యాంఘ్రిసేవావ్యర్థా కథంభవేత్ । రాజ్ఞామకార్యమిత్రాణాం వినాశం సముపేయుషాం॥ అత్రాంబికారమణశబ్దాన్మాతృసంభోగకారిణః ప్రతీతిః॥ అకార్యమిత్రశబ్దాదకార్యేషు మిత్రాణీతి ప్రతీతిః। వియోగదుఃఖపరతయాప్రయు

లోకవ్యవహారప్రసిద్ధం గ్రామ్యం తథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికమిత్యర్థః- కులాచార్యైరిత్యనేన సంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే ॥౯॥ అంబికారమణస్యేతి॥ వినాశం వియోగదుఃఖమిత్యర్థః ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి అత్రేత్యాదినా॥ కార్యం ప్రయోజనం వినామిత్రాణి నిరుపాధికబంధవ ఇతి వివక్షితే అకార్యేష్వనుచితకర్మసు మిత్రాణీతి విరుద్ధబుద్ధ్యుత్పా

దనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేతపదమిష్టస్థానం ఏతేషాంస్వభర్తృగణానాంనీచసాధనమల్పసైన్యం-సహాయసంపత్తిరాప్తిరిత్యర్థః- సాధనంసర్వంఏతామాత్రే సైన్యేసిద్ధాపధేగతావితివిశ్వః- పరోత్సర్గఃపరకర్తృకత్యాగః- ఉత్సర్గోవర్జనేత్యాగఇతివిశ్వః॥

క్తాద్వినాశశబ్దాన్నాశప్రతీతిరితివిరుద్ధమతికృత్॥ ౧౧ ॥ అమంగళవ్రీడాజుగుప్సాప్రతీతికరం త్రివిధమశ్లీలం యథా॥అభిప్రేతపదావాసఃకదానస్సంభవిష్యతి । నీచంసాధనమేతేషాంపరోత్సర్గైకజీవినాం ॥ అత్రాభిప్రేతపదావాస శబ్దాత్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥నీచంసాధనమిత్యనేనతుచ్ఛమెహనప్రతీతేర్వ్రీడాకరత్వం॥పరోత్సర్గైకజీవినామిత్యత్రోత్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేర్జుగుప్సాకరత్వం॥౧౨॥ పరుషంయథా ॥ మతః కాంతారవృత్తీనాంకాన్తార్థార్థిత్వమర్థినః॥అత్ర కాన్తార్థార్థిత్వమితిపరుషవర్ణారబ్ధత్వం ॥౧౩॥ అథవాక్యదోషాః ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమత్ ।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్నలింగవచనే ద్వే చన్యూనాధికోపమే। భగ్నచ్ఛందోయతిభ్రష్టమశరీరమరీతికం॥విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాచ్యవర్జితం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥పతత్ప్రకర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ ।చతుర్వింశతి రుచ్యంతేదోషా వాక్యసమాశ్రితాః॥ ౧౪॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం చ॥శబ్దశాస్త్రవిహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే॥ యథా శత్రువాక్యేషు॥నసంశ్రయిష్యామహే హంసహింతకా వైరిణం

త్రివిధమశ్లీలంయోజయతి అభిప్రేతేత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ మత ఇతి ॥ కాన్తార్థార్థిత్వం ధన్యతాభిలాషిత్వం-పరుషైః కఠినైరసానుగుణత్వేనశ్రుతికటుభిర్వర్ణైః సరేఫద్వితీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్యర్థః ॥౧౩॥పదదోషానంతరంవాక్యదోషానుద్దేశపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాందర్శయతి॥అథేత్యాదినా ॥౧౪॥ నేతి॥ అస్త్రైర్నిమంత్రినముపతిష్ఠంపాంతకాసనం

దభిదధతీతి వార్తికకారమతం-తదుక్తం - యుగపదధికరణవచనేద్వంద్వ ఇతి - తన్మతేయశశ్శబ్దేనాపియుగపద్యశఃప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాపశబ్దేనాపి - ఏవంసూర్యాచంద్రమసావిత్యత్రాపిద్రష్టవ్యం - తథాచమిథోన్వయేశాబ్దోపిక్రమభంగోనసంభవతీతిచేన్నైషదోషః - సర్వదా కేవలపదానామేకైకార్థవాచకత్వాద్ద్వంద్వపదానామపి మతభేదేనతథాభావాత్ ప్రాయేణసర్వేషామస్యైవమేవవ్యుత్పత్తేరత్రాప్య లౌకికానేకార్థవాచకత్వనిబంధనమక్రమం బాధిత్వాక్రమస్యైవజాగరూకత్వాత్ - యదాహపదమంజరీకారః - ప్రాథ్మ్యేత్యాదౌయుగపదధికరణవ

పితుశ్శబ్దప్రయోగపవక్రమభంగః॥ ౧౭॥ అథవిసంధి ॥ విసంహితోవిరూపోవాయస్యసంధిర్విసంధితత్ ॥ యథా॥ శౌర్యాణిఈదృశాన్యాసన్పృథ్వ్యైశ్వర్యంక్వాగతం ॥ అత్ర శౌర్యాణిఈదృశానీతివిసంధి । పృథ్వ్యైశ్వర్యమితిసంధివైరూప్యం ॥ ౧౮॥ అథపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యేతుతద్వాక్యంపునరుక్తిమత్ ॥ యథా॥ జీర్ణకాననసంకీర్ణేఽంధ్యేకాననవృత్తయః ॥ అత్రకాననసంకీర్ణేకాననవృత్తయఇతిపునరుక్తిమత్ ॥ ౧౯ ॥ అథవ్యాకీర్ణం॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేచమిథోన్వయే॥ యథా॥ సుఖార్థినోమహీపాలావర్తధ్వం కాకతీశితుః । ఆజ్ఞామురసిబిభ్రాణాశ్శిరసేకోశ్రడముద్రికాం ॥

చనతాయాంద్వంద్వేపిక్రమస్యప్రతీతేస్సపవనియామకఇతి ॥ ౧౭ ॥ విసంహితఇతి ॥ విగతాసంహితావర్ణానాంపరస్పరసన్నికర్షోయత్రసవిసంహితః విశ్లిష్టఇత్యర్థః- విరూపః కర్ణకఠోరఇత్యర్థః ॥ శౌర్యాణిఈదృశానీత్యత్రసవర్ణదీర్ఘాభావాద్విశ్లేషః - నచాత్రవ్యాకరణవిరోధః - వాక్యసంధేర్వైకల్పికత్వాత్ - తదుక్తం-సంహితైకపదేనిత్యానిత్యాధాతూపసర్గయోః।నిత్యాసమాసేవాక్యేతుసావివక్షామపేక్షతఇతి॥ ౧౮॥ పునరుక్తమాహ॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యఇతి ॥ శబ్దమాత్రపౌనరుక్త్యేత్వలంకారత్వమర్థమాత్రపౌనరుక్త్యేదోషత్వంవక్ష్యతి॥ ౧౯॥ వ్యాకీర్ణమితి ॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకంవా

క్యంవాక్యసంకీర్ణమిత్యర్థః॥ సుఖాద్ధిరిత్యాది ॥ క్రీడాముద్రికాం కాకతీయస్య జన
నాహముద్రాం-దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారణస్యేతి భావః- తదుక్తం - ప
ద్యము:గులిపిచ్ఛేదఉరోవిన్యస్తకరతరం । తన్నానుకరణంచేటిదాస్యమె
తద్వృత్తద్వయమితి ॥ ౨౦ ॥ మానేనేతి ॥ అత్ర వాక్యద్వయపదానాంమిథ
స్సంకీర్ణత్వాద్వాక్యసంకీర్ణమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౨౧ ॥ శైలేష్వితి ॥ వ
న్యైః కందమూలఫలాదిభిః-సోచ్ఛ్వసితాస్సప్రాణాః - అత్రబంధుమ

అత్ర క్రీడాముద్రికాముర సిశిరస్యాజ్ఞాంబిభ్రాణా ఇతి సంబం
ధః॥ ౨౦॥ అథవాక్యసంకీర్ణం ॥ వాక్యాంతరపదైః కీర్ణం వా
క్యసంకీర్ణముచ్యతే॥ యథా॥ మానేనమహతానస్మాభిర్వనేవ
త్రైరినత్రస్తతాం । వింధ్యస్యజీవితంతనోజాతమద్యతృణంకృ
తం॥ అత్రమహతామానేనయత్తృణవత్రైరినకృతంతదద్య
వింధ్యస్యావనేత్రస్తతాంనోజీవితం జాతమితివాక్యద్వయపదా
నామన్యోన్యసంకీర్ణతా॥ ౨౧॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణంత
ద్భవేద్యత్రనసంపూర్ణఃక్రియాన్వయః ॥ యథా॥ శైలేష్వ
స్మాకమావాసోవన్యైఃసోచ్ఛ్వసితావయం । పృథ్వీగైర్బంధు
మతశ్చాస్మాన్పశ్యన్నాతాప్రమోదతాం॥ అత్రశైలవాసా
వన్యవృత్తీనస్మద్బాంధవాన్పశ్యన్నితి వివక్షితసంబంధోనసం
పూర్ణః॥ ౨౨॥ అథవాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితంయస్య
మధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ ॥ యథా॥ జ్ఞాత్వావ్యంధ్రిపురీం
ద్రస్యక్రీడాగ్నిమతిదుస్సహం । యద్వానలంఘ్యతేదైవం
తస్మిన్నిపతితావయం ॥ అత్రాతిదుస్సహంక్రోధాగ్నింజ్ఞా

త్వేతిచశబ్దేనాస్మదర్థవిశేషణతయా శైలవాసవన్య వృత్తీసముచ్చీయే
తే- తత్రదర్శనక్రియాయా అస్మదర్థద్వారాబంధుమత ఇత్యనేనైవసం
బంధోనశైలవాసవన్య వృత్తిభ్యామితిక్రియాన్వయా పరిపూరణాదపూ
ర్ణమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥ ౨౨॥ తదితి॥ వాక్యేనవాక్యాంతరేణగర్భి
తంసంజాతగర్భంవాక్యంవాక్యగర్భితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణం స్పష్టం॥
నన్వత్రవాక్యార్థస్యాపివాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయదోషత్వసంభ

వేపివాక్యార్థప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రా యపాఠ ఇత్యనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవమూహ్యం ॥ ౨౩ ॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోర్లక్షణోదాహరణే దర్శయతి ॥ యత్రే త్యాదినా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మన ఇత్యత్రోపమానోపమేయయో ర్భిన్నలింగత్వేపి ముఖం చంద్ర ఇవేతివత్సహృదయానాముద్వేగాభావా

త్వాపిత స్మిన్నపతితావయమితి వాక్యమధ్యే యద్యానలంఘ్య తైద్వైవమితి వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥ ౨౩ ॥ అథభిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనా భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః ॥ ద్వయోరుదాహరణం యథా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మనో ఽముష్యవభూభుజః । గిరిణేవాంధ్రనృపతి ధ్వజిన్యాక లుషీకృ తం ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గంభీరమితి భిన్నవచనం । గిరిణేవధ్వ జిన్యేతి భిన్నలింగం ॥ ౨౪ ॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యత్రోప మానమధికం న్యూనం వాస్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికోప మం పూర్వం న్యూనోపమమతః పరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ ముదాహరణం ॥ శ్యామశ్యామముఖాః కాంతాః కాననే మాళ వేశితుః । గ్రీష్మేనద్య ఇవ మ్లానపద్మోత్పలబిసావిలాః ॥ అత్ర శ్యామశ్యామముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నదీ షు మ్లానపద్మత్వమాత్రం వక్తవ్యం । మ్లానోత్పలబిసావిలా ఇ త్యధికం ॥ న్యూనోపమం యథా ॥ హరాంగరాగసుభగా నగ రేషు యథావయం । తథైవ సర్ఘురాకీర్ణా విభాంతి ధరణీభృ

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం- అత ఏవోక్తం దండ్యాచార్యేణ॥ నభి న్నలింగవచనే న చ న్యూనాధికే తథా । ఉపమాదూషణాయాత్రో ద్వేగో న ధీమతామితి। తదేతన్మనసి నిధాయాహ ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గం భీరమితి భిన్నవచనమితి॥ ౨౪॥ యత్రేతి ॥ అత్రోపమాశబ్దః కరణవ్యుత్ప త్త్యా ఉపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూన విశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తేన సాధారణధర్మాధిక్యే ధికోపమం

తన్న్యూనత్వేన్యూనదోషమమితి ఫలితం ॥ ఉభయోరుదాహరణం సుగమం॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితి॥ భగ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం - యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః - భ్రష్టా యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర - వాహితాగ్న్యాదిష్వితి పరనిపాతః - విన్ధ్యాగస్త్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగ ఇతి ॥ ప్రహర్షిణీవృత్తే తృతీయదశమవర్ణయోర్విచ్ఛేదో విహితః - దముక్తం వృత్తరత్నాకరే ॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి - తత్ర తృతీయవర్ణే తదభావాద్యతిభ్రష్టం - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగశ్చ - ననుక్వచిదవసానేపిలఘుత్వం

తః ॥ అత్ర ప్రహారస్థానేనిర్దిష్టా ఉక్తాలంగలాంగస్థానేపిపినో క్తమితి న్యూనదోషత్వం ॥ ౨౫ ॥ అక్షభగ్నచ్ఛందోయతిభ్రష్టే॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే । యత్ స్థానే యతిభ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే ॥ యథా॥ విం ధ్యాగస్త్యకృతకుటుంబరక్షణస్య కింభద్రం భవతి జనస్య కూ ద్రశస్య ॥ అత్ర విన్ధ్యాగస్త్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగః॥ పా దాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః ॥ ౨౬॥ అథా శరీరం॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥ హంత సమరుణో థాతా క్రీడితలీలాకుట్టిమే । కానసేకంట కాకీర్ణస్థితాన్యాంద్యశిఖానిమాః ॥ అత్ర క్రియాపదం నవి

త్యమితి వచనేన పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వవిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేణ ఛందోభంగ ఇతి చేత్సత్యం - యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంతవర్ణస్య లాక్షణిక గురుత్వేపి శ్రావ్యత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః- ప్రహర్షిణీవైతాలీయవసంతతిలకాదౌ తు వైపరీత్యాదస్త్యేవ దోష ఇతి ప్రాచీనాః ॥ ౨౬ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥ హంతేత్యనుకంపాయాం - పాంద్యశిఖానితి దర్శనక్రియాపేక్షయా కర్మణి ద్వితీయా - అత్ర దర్శనక్రియానుపాదానాత్ - ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి వాక్యలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశయేనాహ ॥ అత్రేతి॥ క్రియాపద రాహిత్యేనా

స్వయమాభాషణాచ్చాననస్వయమిత్యస్యైవ నామాంతరం మతాంతరేణేత్యా
హవిత నేవేతి॥౨౭॥అరీతికమితి- విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః-అఖర్వేతి ॥ అత్రప
ర్ణసారుప్యదీర్ఘసమాసాదినిబంధనాయాః గౌడరీతేః కరుణానుచితా
యాఃనిబంధనాదరీతికం కావ్యమిదోషఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥౨౮॥ వి
సర్గలుప్తమితి-లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ ఓత్వమితి ॥ స్థానేనా ఇత్యాదౌ పరంప
రయాపి సర్జనీయస్థానికస్య యకారస్య - లోపో వ్యోర్వలీతి లోపవిధానా

హితం॥ఏతదేవానన్వయమాఖ్యాయ్యందూషణం ॥ ౨౭ ॥ అథారీతి
కం ॥ రసాననుగుణారీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే। అఖర్వగర్వ
దుర్వారదోరర్గళనరర్గళాః। హాబంధువర్గాస్సర్వేపి కృతాం
తాతిథయఃకృతాః॥అత్రకరుణేనుచితోవర్ణాడంబరః ॥౨౮॥
అథవిసర్గలుప్తం ॥ ఓత్వంలోపోవిసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గ
కం ॥ యత్రవిసర్గోబహుధాఓత్వంలోపంవాప్రాప్నోతిత
ద్విసర్గలుప్తం ॥యథా ॥వ్యర్థోమనోరథో యాతో జాతో
వాసోధ్రువోమరా । స్థానేనాదీనాహతాజీర్ణా వనాంతేష్వ
ద్యశావయం॥౨౯॥ అథాస్థానసమాసం ॥ అపదస్థసమాసం
తత్సమాసోయత్రనోచితః ॥యథా ॥ కుతోవైముఖ్యాసాస్మా
సుబ్రహ్మణఃపరమాత్మనః। ఇత్యుగ్రతరభ్రామ్యద్భ్రుకుటీ
కుటిలాననాః॥అత్ర వేధసేక్రుధ్యతాంనృపాణాముక్తౌనసమా
సః।కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసః ॥౩౦ ॥ అథ
వాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తంస్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వా

ల్లుప్తవిసర్గత్వం- వ్యర్థోమనోరథఇత్యాదౌతు- యద్యపివిసర్జనీయస్యస
త్వాదిసంధికార్యవశాద్గుణేసత్యోత్వమేవనలోపః - తథాపివిసర్గాదర్శ
నాల్లుప్తవిసర్గవ్యవహారఇతిద్రష్టవ్యం-యదాహురాచార్యాః- అదర్శనం
లోపఇతి॥౨౯॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః ॥ కుతఇ
తి॥పరమాత్మనఃకఠినహృదయస్య॥ వేధసేక్రుధ్యతామితి - క్రుధద్రుహే
త్యాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-నసమాసఇతి- క్రోధవ్యంజకఇతిశేషః
కింత్వితి-కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యక్రోధస్యాభావాదితిభావః ॥౩౦॥ దుర్ధ

శామితి॥ అత్ర జీవితస్య హేయత్వం వివక్షితం - తచ్చ దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామపీత్యపిశబ్దప్రయోగే వివలభ్యతే నాన్యథా- అతస్తదభావాద్వాచ్యవర్జితాఖ్యోయం దోష ఇత్యాహ॥ అత్రేతి ॥౩౧॥ సమాప్యేతి ॥ సమాప్తస్య వాక్యస్యాపి శేషణద్వారా పునరుపాదానే సమాప్తపునరాత్తం॥ తదేతత్ప్రయోజయతి- అత్రేతి॥ పతత్ప్రకర్షమపి యోజయతి అథేతి॥ తదుక్తమ్॥ ప్రాప్య గా

చ్యవర్జితం ॥యథా॥ దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామస్మాకం జీవితం మతం ॥ అత్ర దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామపీత్యపి శబ్దో వక్తవ్యో నోక్తః ॥౩౧॥ అథ సమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం చ॥ సమాప్య పునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం। పతత్ప్రకర్షం తత్ప్రాహుః ప్రకర్షో యత్ర విశ్లథః ॥ ద్వయోరుదాహరణం॥ ధావన్త్యగ్రేషు సంభ్రాన్త్యా త్వద్రిపూణాం త్వత్తురఙ్గమాః । విన్ధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామః తుభ్యద్ధ్యల్లీకపత్రీషు ॥ అత్ర విన్ధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామ ఇతి సమాప్య తుభ్యద్ధ్యల్లీకపత్రీష్వితి పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం ॥ తథా భ్రాన్త్యా త్వద్రిపూణాం త్వత్తురఙ్గమా ధావన్త్యగ్రేష్వితి వక్తవ్యేన తథోక్తమితి పతత్ప్రకర్షతా ॥౩౨॥ అథ సంబంధవర్జితం॥ సంబంధవర్జితం తత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయో హతః ॥యథా॥ భద్రాసనాని వృషకస్తూరీణి చ మహీరుహాః । దుర్దశా రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాః పునరహో వయం ॥ అత్ర రాజ్యే భద్రాసనాని వృషదిత్యాదిసంబంధో నోక్తః॥ ౩౩ ॥ అథాధికపదం ॥ యత్రాధికపదోక్తిస్స్యాత్తదాధికపదం మతం॥ యథా ॥ విముక్తావ

దనాః- తదపేక్షయా కరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్పూర్వముపాదానం మృగాణాం పునరపకృష్టత్వాత్పశ్చాదేవోచితం- తథాపి మృగాణాం పూర్వముపాదానే ప్రకర్షభ్రంశాత్పతత్ప్రకర్షమితి భావః॥౩౨॥ సంబంధేతి ॥ సంబంధేనేష్టయోగేన వర్జితం సంబంధవర్జితం - ఏతదేవ కేచిదభవన్మతయోగమాహుః ॥ భద్రాసనానీతి ॥ అత్ర దుర్దశా రాజ్యశబ్దస్సమాసే గుణీభూత ఇతి న తదర్థో భద్రాసనాదిభిస్సంబధ్యత ఇత్యాహ- అత్ర రాజ్య ఇతి॥ ౩౩॥ వి

ముక్తాఇతి ॥ అత్రాధికమంశంవివినక్తి అత్రేతి ॥ వ్యాధైస్సహా
షితంవింధ్యేహంతవల్కలధారిభిరిత్యత్రాస్వాభిరితి పదస్యన్యూనత్వా
న్న్యూనపదంనామదోషోద్రష్టవ్యః ॥ ౩౩ ॥ బహువచనప్రక్రమభంగము
దాహరతి। గుహాఇతి॥ ౩౫॥అథార్థదోషాణా ముద్దేశపూర్వకం లక్షణో

ల్లక్షైరేతావనాంతేషూర్జరస్త్రియః । సుధాంశు మండలా
కారరూపక్రమవిపాండురాః ॥ అత్ర సుధాంశుమండలాకా
ర ఇత్యేతావతా పరిపూర్ణేమండలాకారవిపాండురత్వే రూ
పక్రమ ఇత్యధికం ॥ ౩౪ ॥ అథభగ్నప్రక్రమం ॥ప్రక్రాంత
నియమత్యాగేభగ్నక్రమమిహోచ్యతే ॥యథా ॥ గుహాగ్ర
హాణిశబరాబాంధవావింధ్యభూఃపురీ । సరితోదీర్ఘికాః క్షిప్త
మాఃక్రీడాఃకాననానినః ॥ అత్రబహువచనతయా ప్రథమం
ప్రక్రమస్య వింధ్యభూః పురీత్యేకవచనోక్తేః ప్రక్రమభంగిష్టం ॥
౩౫ ॥ అథార్థదోషాః ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంససంశయమ
పక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచ పరుషం విరసంతథా ॥
హీనాధికోపమేస్యాతామసదృశోపమంతథా । అప్రసిద్ధో
పమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి॥ అశ్లీలంచ విరుద్ధంచతథా
సహచరచ్యుతం ॥ ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థసమాశ్ర
యాః ॥ ౩౬ ॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ సముదా
యార్థశూన్యంయదపార్థంతత్ప్రకీర్త్యతే ॥యథా ॥ కుతశ్శు
ష్యదపానద్యఃకావార్తాచోళమండలే। ఘనాస్సహస్రంశేష
స్య భారఃకతికులాచలాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయ
తే॥ ౩౭॥అథవ్యర్థం॥యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యర్థం
పరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ నిర్మలంకులముద్వేలంశౌర్యంవః ప్రథి

దాహరన్నేవదర్శయతి అథేత్యాదినా ॥ ౩౬ ॥ సముదాయార్థశూన్యంవా
క్యార్థశూన్యం॥కుతఇతి॥ శుష్యదపాశ్శుష్యజ్జలాః - బహుక్త్వారిత్యాదినా
సమాసాంతోఽప్రత్యయః - అత్రదశదాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వా
దపార్థత్వం॥ ౩౭ ॥ నిర్మలమితి ॥ అత్రరాజసేవావిధావైశ్వర్యాదిలో

భవతు-లాదిప్రశంసాయా నిష్ప్రయోజకత్వాద్వ్యర్థ మేతదిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౩౮॥ ఉక్తాభిన్నార్థకమితి-పునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ౩౯॥ కరికుంభావితి॥ అనర్ఘరాఘవే - విజయేతాంరామలక్ష్మణౌ కుంభకర్ణమేఘనాదావిత్యత్ర వైరివాక్యైకకర్తృకర్మసందేహాపిసదోషః- నాయకాభ్యుదయసూచకతయాతత్రైవకవిసంరంభవిశ్రాంతేః॥ ౪౦॥ హంతేతి-ఏషాదే- వ్యాదాయవివృత్య-వనేష్వంతర్వణం-భక్త్యైకత్వయాభావః - ప్రసిఃంతత

తథయశః । కిమిత్యంధ్రిపతేః పాదపీఠం పాంథ్యా నసేవతే ॥
అత్ర నిర్మలంకులమిత్యాదిప్రశంసా సేవా కర్తవ్యేత్యుపదేశే నోపయుజ్యతే॥ ౩౮॥ అథైకార్థం॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం యత్పునః పదకార్థం తన్నిగద్యతే॥ యథా॥ విశీర్ణం శతధా చేతో మూర్ఛితాన్యేత్య బాలకాః । శిశూన్న శ్చేతనాః ప్రెప్య ఖండితం శతశోకసః॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్థయోరభిన్నార్థత్వం॥ ౩౯॥ అథ ససంశయం॥ వాక్యార్థసంశయోయత్ర తత్ససంశయమిష్యతే॥ యథా ॥ కరికుంభౌ స్తనావద్య జయేతాం తౌ సుతాంగతౌ। లతాపుష్పిణ్యః స్త్రీణాం హాసం తిష్ఠాన సతాంగతాః॥ అత్ర కరికుంభయోః స్తనయోః శ్చ లతానాం పుష్పిణీనాం చ కర్తృకర్మత్వసంశయః॥ ౪౦॥ అథాపక్రమం॥ యత్ర ప్రాగ్వాపరీభావవిహతి స్తదపక్రమం ॥ యథా ॥ హంతేత్యాదాయసక్తాణి నిద్రాంత్యంతర్వణం స్త్రియః । తృప్తాస్తత్పతిభిస్సైరస్త్యాశిశుయంత్య స్తథా క్రమం ॥ అత్ర నిద్రోత్తరకాలీన

త్వాదినానాత్వం॥ తత్పతిభిః సక్తైపతిభిః- శిశుయంత్యస్తథాక్రమమితి -తృణం గ్రసిత్వా భవంతోపి జీవంత్విత్యస్మానుపదిశంత్య ఇవేత్యర్థః- అత్ర నిద్రావృత్తివ్యాదానయోర్లోకే ప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యం విహతమిత్యపకక్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతివిహితేన క్త్వాప్రత్యయేనేతి శేషః- ననువృత్తిం వ్యాదాయస్వపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ క్త్వాప్రత్యయానుపపత్తిరితి చోదయిత్వా అనంతరభావిస్వపనాపేక్షయా పూర్వ

కాలత్వాసంభవాన్నానుపపత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే- తథైవవ్యాఖ్యాతం కైయటేన - యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పూర్వకాలతా తథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షం వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి - అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం - వ్యాదానాత్పూర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయా పౌర్వాపర్యవిఘాతాదస్త్యేవాపక్రమదోషోత్రేతిహృదయం॥౪౧॥భిన్నలక్షణే సంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథభిన్నం ॥ సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ మానంఘాలేషులాటానాంనధాత్రా లిఖితా లిపిః।యదస్మాకంకుటుంబానిపిపీడంతిమరుస్థలే ॥ అత్ర మరుస్థలనివాసవిషాదస్య ఫాలస్థలగత లిప్యభావస్యాచన సంబంధః॥ ౪౨॥ అథాతిమాత్రం ॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాభూదేకార్ణవం విశ్వమితిసంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానిమ్నగాఃకృతాః॥అత్రాశ్రుభిర్జగదేకార్ణవమిత్యత్యుక్తిః॥ ౪౩॥ అథపరుషం ॥ అతిక్రూరార్థసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యః క్రియంతామగ్నికాఇమే ॥ అత్రఫలానియాచమానాన్ శిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్నఃపశ్యతామృతవర్షిభిః । శోచిత్వాలమితిక్లిష్టాః కిరాతైశ్చపలసుభ్రువః ॥ అత్రపురుషవి

దర్శయతి అత్రమరుస్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతుమద్భావోనవాస్తవఇతిభావః॥ ౪౨॥ మాభూదితి ॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేప్యసంఖ్యానద్యఃప్రవృత్తాఇత్యతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషానాతిశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౪౩॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి ॥ ఇమేఫలాని యాచమానాఇత్యర్థః ॥ ౪౪ ॥ చంద్రాననాఇతి॥ శోచిత్వాలంనశోచితవ్యమిత్యర్థః - అలంఖల్వోరిత్యాదినాక్త్వా

ప్రత్యయః-ఇత్యుక్తత్వ-క్లిష్టోక్తాన్వితాః - [illegible] దిత్యా
ద్యస్యశ్లోకః [illegible] నిషేధః-క్లిశ్యత్ర [illegible] రోగ [illegible] - [illegible]
భోగప్రార్థనంవిరసమితి- [illegible] - [illegible] త్రం
ధ్వన్యాచార్యైః-అనౌచిత్యాదృతే [illegible] ॥
హీనమితి॥ జాత్యప్రమాణే [illegible]
అతఏవ [illegible] - జాతి
హీనముదాహ [illegible] శునకైరితి। ప్ర [illegible] హీనోదాహరణంతు- [illegible]
వత్తానుమానిత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం॥ ౪౬॥ [illegible] ముదాహరతి అమీత్యాది ॥

రోగఖిన్నానాం స్త్రీణాం వనచరైస్సంభోగప్రార్థనం
విరసం॥ ౪౫॥ అథహీనోపమం॥ హీనంయత్రోపమానంస్యా
త్తద్ధిహీనోపమంమతం॥ యథా॥ శునకైరివసారంగా భవ
ద్భిర్నిహతా ద్విషః । క్వగతంపౌరుషంతద్వః కానసైకనివా
సినాం॥ అత్రశునకైరివభవద్భిరితిహీనోపమం ॥ ౪౬ ॥ అ
థాధికోపమం॥ యత్రోపమానమధికంతద్భవేదధికోపమం॥
యథా ॥ అమీపాఠేసరస్తీరంబకాస్సిశ్చలమూర్తయః । మ
హర్షయఇవాస్మాభిరద్యసోపక్రమాః కృతాః ॥ అత్రబకామ
హర్షయఇవేత్యధికోపమం॥ ౪౭॥ అథాసదృశోపమం ॥ య
దతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం ॥ యథా ॥ ఏషవిం
ధ్యాచలస్సాంద్రకుంజోచ్ఛలితనిర్ఝరః । ఫాలేక్షణస్ఫుర

పాఠేసరస్తీరస్యపాఠేసరస్తీరం-పాఠేమధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః
ప్రమాణాధికోదాహరణంతు-పాతాళమివనాభిస్తఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం -
అత్రసర్వత్రసాధర్మ్యేణచమత్కారాయవివక్షితార్థస్యశునకాదిభిః ప్ర
తిపత్తిపరిపోషణేనకదర్థీకరణాదనౌచిత్యేనదోషత్వమితిభావః- అతఏవో
క్తంకావ్యప్రకాశే- ఉపమానస్యజాతిప్రమాణగతంన్యూనత్వమధికతా
వాతాదృశ్యనుచితార్థత్వందోషఇతి॥ ౪౭॥యదితి ॥ నహ్యత్రవింధ్యవిరూ
పాక్షయోస్తద్ధర్మయోశ్చ వహ్నినిర్ఝరయోస్సాదృశ్యప్రసిద్ధిరస్తి -
నచధర్మిణోర్ధర్మద్వారాసాదృశ్యంధర్మయోశ్చధర్మిద్వారేతి వాచ్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బధ్నామి కావ్యశశినం వితతార్థరశ్మిమిత్యత్ర వామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయ దోషో దురుత్తర ఇతి ॥ తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ-అత్ర కుంజేతి॥ ౪౮ ॥ ౪౯ ॥ హేతోర్వినేతి ॥ హేతునా వినేత్యర్థః - పృథగ్వినేత్యాదినా పంచమీ ॥ మౌక్తికాంకిత ఇతి ॥ కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమౌక్తికాంకిత ఇత్యర్థః - ముధానుధావనమితి - ప్రియాలంకారమౌక్తికాంకిత ఇతి భ్రాంత్యేతి భావః- పదవీయం న భవతీతి-అత్రేతి శేషః - హేతురనుక్త ఇతి - అ

ద్వహ్నిశిఖాటోప ఇవేశ్వరః ॥ అత్ర కుంజోచ్చలితనిర్ఝరస్య వింధ్యాచలస్య ఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నేరీశ్వరస్య చ మిథో నసాదృశ్యం ॥ ౪౮ ॥ అథాప్రసిద్ధోపమం ॥ అప్రసిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమం మతం॥ యథా॥ బాష్పాంబుక్లిన్ననేత్రాణి ముఖాన్యంగ ద్విషద్దృశాం । హిమదూషితపత్రాణి కుముదానీవ నిస్మృదాం ॥ అత్ర ముఖానాం కుముదాన్యుపమానతయా కవిలోకేన ప్రసిద్ధాని॥ ౪౯ ॥ అథ హేతుశూన్యం ॥ హేతోర్వినార్థకథనం హేతుశూన్యం ప్రచక్షతే ॥ యథా ॥ ముధానుధావనం జాతం మార్గేస్మిన్మౌక్తికాంకితే । అన్వేష్టుమన్యతో యామి పదవీయం న సుభ్రువః॥ అత్ర సుభ్రువః పదవీయం న భవతీత్యత్ర హేతురనుక్తః ॥౫౦॥ అథ నిరలంకృతి ॥ అలంకారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యతే॥ యథా॥ ఆఘ్రాయ సురభేర్యోనిమున్మత్తైర్దీర్ఘమేహనైః । మహోక్షైర్లంబమానాండైర్విష్వగ్వ్యాకులితం వనం ॥ అత్ర న కశ్చిదలంకారః -

భ్యున్నతా పురస్తాదవగాఢా జఘనగౌరవాత్పశ్చాదిత్యాద్యుక్తలక్షణవదపత్రపాభావాదిరూపో హేతురనుక్త ఇత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ ఆఘ్రాయేతి॥ మహోక్షైః పుంగవైః అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః - విచ్ఛిత్తివిశేషాభావాదితి భావః - వర్ణ్యమానవస్తుస్వభావస్తు గ్రామ్యధర్మతయా సహృదయశ్లాఘానధిరోహన్న స్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తం చక్రవర్తినా - స్వభావోక్తిర్బుధోన్నేయవస్తుస్వాభావ్యవర్ణనమితి - తదేత

నాహ శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి॥ ౫౧ ॥ అశ్లీలార్థస్యేతి॥ అశ్లీలార్థస్య అమంగళజుగుప్సా వ్రీడబుద్ధి జనకస్యేత్యర్థః - తత్ర వ్రీడబుద్ధిజనకస్యాశ్లీలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యాపీతి ॥ అత్రపర్యాయైరప్యస్యార్థస్యానువచనాత్స్వగవినిమయానభిజ్ఞోక్తపదదోషాదశ్లీలాదముష్య భేదః ఇతరభేదద్వయస్యోదాహరణం స్వయమూహనీయం ॥ ౫౨॥ విరుద్ధమితి॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన విద్యాన్యస్వభావాదయో గృహ్యంతే- నేదీయానంతికతమః - అస్యథోత్తరదేశే జలసమౌజనన్యసహితే లవణోదస్యాసంభవేన విరోధాభావాదితిభావః - శామయిష్యతీతిచురాదిణిచ్యుపధావృద్ధిః - శమయిష్యతీతిపాఠే చంద్రమతే

శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః॥౫౧॥అథాశ్లీలం ॥ అశ్లీలార్థస్యకథనమశ్లీలంపరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపిపూర్వమేవోదాహరణం ॥౫౨॥ అథవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధందేశకాలాదివిరుద్ధంబహుధోచ్యతే ॥యథా॥ దిశ్యుత్తరస్యాంనేదీయానుద్వేలోలవణార్ణవః।మరుదేశేపిగంగానః పిపాసాం శామయిష్యతి ॥ అత్రదిశ్యుత్తరస్యాంలవణార్ణవఇతిదిగ్విరోధః-మారౌగంగేతిదేశవిరోధః ॥ అరణ్యామహిషాదగ్రవిషాణోదరజన్మనాం । మహాత్యస్త్వపిముక్తానాం స్త్రియోముక్తావిభూషణాః ॥ అత్రమహిషవిషాణేభ్యోముక్తానాంజన్మేతిలోకవిరోధః-ఏవంవిరుద్ధాంతరమప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథగహాచ

మితార్థస్యాః-మరుదేశఇతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అఖ్యైమూల్యామహాత్యపి ముక్తామయాని విభూషణాని యాసాంతాః ముక్తావిభూషణాః (గుంజావిభూషణా ఇతి పాఠాంతరం) అత్ర - కరీటుజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతుశుక్త్యుద్భవమేవభూరి ఇతివచనాద్గజాదీనామేవ ముక్తాకరత్వంప్రసిద్ధంనాన్యేషాం - తస్మాన్మహిషవిషాణానాంముక్తాకరత్వంలోకవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి॥విరుద్ధాంతరంవిద్యావిరుద్ధాదికం ॥ యథా ॥ సదాస్నాత్వానిశీథిన్యాం సకలంవాసరంబుధః । నానావిధానిశాస్త్రాణి వ్యాచష్టేచశృణోతిచ ॥ అత్రరాత్రిస్నానం ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం-ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩॥ శాంత్యేతి॥శ్రుతధిషణాభ్యాంశాంతి

శ్రితాలంకృతత్వేనసర్వేషామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టా భ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోర్లజ్జామన్మథసమవేతయోః కతిపయో పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యా జీవంతిశాత్రవా ఇత్యే తత్తుసర్వాపకృష్టత్వాత్సర్వేభ్యస్సహచరేభ్యో భిన్నమితిద్రష్టవ్యం॥ రసేతి। భావాస్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాగృహ్యంతే- తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ తా - దుష్టైవేతి - రసప్రతీతె ర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువి ధానా ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదే ర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభిన్నం॥ ఇతంసహచరభిన్న మతుల్యానాంనిబంధనే ॥
యథా ॥ శాంత్యా శ్రుతంహ్రియానారీ మన్మథేనరతోత్స
వః । శ్రుతేనధిషణావన్య వృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాః॥ అత్ర
శ్రుతధిషణాభ్యాంనారీరతోత్సవయో రపకృష్టత్వాత్ సహ
చరభిన్నం- ఏవందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యాని ॥
రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టైవ ॥౫౮॥.........

ఇతివిద్యానాథకృతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రేదోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్రివాఙ్మన సగోచరస్యాపి బ్రహ్మానందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంన దోషః - ఏవంబ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్యాపివిభావాద్యనుసం ధానానంతరభావినశ్చర్వ్యమాణస్య వాచ్యత్వా నుపపత్తావపి సహకా రివైకల్యేపిపరోక్షతయాప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవా చ్యత్వేనకోపిదోషఇతిద్రష్టవ్యం॥౫౮॥ ....

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః పెద్దయా ర్యస్యానుజేనకుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యా ఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే దోషనిరూపణం నామపంచమం ప్రకరణమ్***

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

గుణప్రకరణమ్—౬.

ఇత్థంయథాసంభవందోషాన్నిరూప్య తత్ప్రతిభటభూతగుణ నిరూపణంప్రతిజానీతే ॥అథేతి ॥ తత్రగుణాస్త్రయఇతిభామహాదయః - దశేతి వామనాదయః - చతుర్వింశతిరితిభోజరాజః - తత్రభోజరాజమతేనో-

అథగుణానిరూప్యంతే ॥ శ్లేషఃప్రసాదస్సమతా మాధుర్యంసు
కుమారతా।అర్థవ్యక్తిరుదారత్వం తథాకాంతిరుదాత్తతా ॥
ఓజస్సౌశబ్ద్యతాప్రేయా నౌర్జిత్యమథవిస్తరః । సమాధిస్సౌ
క్ష్మ్యగాంభీర్యేసంక్షేపోభావికంతథా ॥ సమ్మితత్వంతథా
ప్రౌఢీరీతిరుక్తిస్తథా ॥ ౧ ॥ ఏషాంమధ్యేకేషాంచిద్దో
షపరిహారకత్వేనగుణత్వం - కేషాంచిత్పునరుత్కర్షహే
తుత్వాద్గుణత్వం - తత్రయేష్వేవ చారుత్వాతిశయహే
తవస్తేపరముత్కృష్టాః - దుష్టత్వపరిహారహేతూనాం గుణ
త్వంనసర్వసమ్మతం - యేతుదోషాభావతయా గుణత్వమి
చ్ఛంతి తేషామేవసౌకుమార్యాదయోగుణత్వేన సమ్మతాః॥
౨ ॥ శ్రుతికటురూపదోష నిరాకరణాయ సౌకుమార్యంస
మ్మతం - గ్రామ్యదోష నిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృతా-
అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తి స్స్మృతా - న్యూనాధికపదని
రాకరణాయసమ్మితత్వంమతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థ
ముదాత్తతాస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయౌర్జిత్యంమతం

ఉద్దేశమాహ-శ్లేషఇత్యాది ॥౧ ॥ ఏషాంమధ్యేకేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వమితి-తథాపి-కేషాంచిన్మతే-ఉత్కర్ష హేతుత్వాత్ కావ్యోత్కర్షహేతుత్వాదితిభావః॥ ౨॥కో దోషః కేనగుణేనపరిహ్రియత ఇత్యాకాం-

ఛాయామాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది॥ ౩॥ ఏషాంగుణానామితి - సంఘ
టనాశ్రయత్వే సతి చారుతాహేతవో గుణా ఇతి వక్ష్యమాణ సామాన్యల
క్షణానామితిభావః॥ మిథ ఇతి ॥ సంశ్లిష్టానిమసృణానిపదాని యస్యేతి స్వ
భావ స్తత్తా॥ నిసర్గ శ్లేషమాహ బహూనామితి-తదుక్తం వామనేన - యు

పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా - క్లిష్టపరిహారాయ ప్రసా
దో మతః-అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా - చ్యుతసంస్కా
రపరిహారార్థం సౌశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రమభంగ నిరాకరణా
య సమతా మతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయాన్మతః-
ఏవం యథాసంభవం కేషాంచి ద్దోషపరిహారకత్వేన గుణ
త్వం ॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥మిథ
స్సంశ్లిష్టపదతా శ్లేష ఇత్యభిధీయతే ॥ బహూనాంపదానా
మేకపదవదవభాసమానత్వం శ్లిష్టత్వం ॥యథా ॥ శ్రీమత్కా
కతివీరరుద్రముఖలక్ష్మాపాలకాళిస్ఫురన్మాణిక్య ద్యుతిరంజి
తాంఘ్రిమఖిల ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం । విశ్వత్రాణనిద్ర
మక్షయగుణ జ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్ప
వైభవమముంస్తోతుంవయం నేశ్మహే ॥ అత్రపాదసమయేప
దానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్ శ్లేషః ॥ ౪॥ అథప్రసా
దః ॥ ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్సప్రసాదో నిగద్యతే ॥ యథా ॥
ప్రతాపరుద్రదేవోయంభాతిలక్ష్మీపతిస్స్వయం । యేనాస్య
లోచనే ఫుల్ల పుండరీకమనోహరే ॥ అత్ర ఝడిత్యర్థసమర్ప
కపదత్వాత్ప్రసాదః ॥ ౫ ॥ అథసమతా॥అవైషమ్యేణభణ
నం సమతా సా నిగద్యతే ॥యథా ॥ వదాన్యతరుమంజరీసురభ

త్రైకపదవద్భాంతి పదానిసుబహూన్యపి ।అనాలక్షితసంధినిస్శ్లేషఃపర
మోగుణ ఇతి ॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్స్నేతిలౌకిక
చంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః॥౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతి ప్ర
తాపేతి ॥ ఝడిత్యర్థసమర్పక పదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయక
క్లిష్టవిపర్యయోక్తిః ॥ ౫॥ వదాన్యతరవఃకల్పవృక్షాః - తన్మంజర్య ఇవ

మఖరోమోమనోహారాః - శ్రవఃపారణం శ్రోత్రసంతర్పణం - సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవః- అమృతమాధుర్యన్యక్కరణచాతుర్యవిత్తాః - వియచ్చరతరంగిణీవిహారమూర్మిశర్మస్పృశః మందాకినీకల్లోలకల్పా ఇత్యర్థః - పాదచతుష్టయేపితుల్యావర్ణనాదితి - అనేన ప్రక్రమభంగః పరిహృతః ॥ ౬ ॥ యశశ్శ్రియ ఇతి॥ దిశామిత్యనేన స్త్రీప్రతీతేస్తాసామధోమధ్యోర్ధ్వదేశేషు నితంబస్తనశిరోధ్యవసాయో యుజ్యతే - ఉరోజ

యాఃశ్రవఃపారణంగుణావికథతేసతాం జగతి వీరరుద్రప్రభోః । సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవో వియచ్చరతరంగిణీవిహారదూర్మిశర్మస్పృశః ॥ అత్రపాదచతుష్టయే పితుల్యవర్ణనాత్సమత్వం ।౬ ॥ అథమాధుర్యం॥ యాపృథక్పదతా వాక్యే తన్మాధుర్యం ప్రకీర్త్యతే॥యథా ॥ యశశ్శ్రియః కాకతిభూపతేర్దిశాం నితంబబింబేషు దుకూలరీతయః । ఉరోజయోర్మౌక్తికహారవిభ్రమాశ్శిరస్సు జాతీకుసుమస్రగుజ్జ్వలాః ॥ అత్రవాక్యే పాదసమయేపి పృథక్పదత్వప్రతీతేర్మాధుర్యం ॥౭॥ అథసుకుమారత్వం ॥ సుకుమారాక్షరప్రాయంసౌకుమార్యంతదుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామసానుస్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనిష్యందసుందరీవదనేందుభిః । నగరేకాకతేంద్రస్యదివాప్యా భాతి చంద్రికా ॥౮॥ అథార్థవ్యక్తిః॥ యత్తుసంపూర్ణవాక్యత్వమర్థవ్యక్తింవదంతితాం॥ యథా॥భాగ్యంమధ్యమలోకనిష్ఠమధునాధామైనాస్యసంరక్షితాఃజాతఃకాకతివీరరుద్రనృపతిర్నా

రోరితి స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రా యోగేతి వా మసనవచనాద్ద్వివచనోపపత్తిః - అత్రమాధుర్యే పృథక్పదత్వందీర్ఘసమాసాభావఇతివామనః ॥౭॥సుకుమారేతి॥సౌకుమార్యమపరుషత్వమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ అర్థవ్యక్తిరితి॥ తద్ధితాంతత్వోపచారః - తదుక్తం-యదార్థవ్యక్తిహేతుత్వంసోర్థవ్యక్తిస్స్మృతోగుణఇతి ॥ భాగ్యమితి॥ మధ్యమలోకనిష్ఠం మధ్యమలోకాధీనం - యద్వాత్రివిక్రమావతారస్యకాకతివిభోః కిమనేనసంకో

చేనేత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వేనా పరిపూర్ణానా మశరీరాదీనాందో
షాణాంప్రత్యుదాహరణత్వం దర్శితం - నచాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః-పరిపోషాభావలక్షణయోగేన తేషామప్యపు
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణాపుష్టార్థస్యతు నిరాకాం
క్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యాభావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహర
ణత్వమితిద్రష్టవ్యం॥౯॥అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావే చిరంతనచిత్రచ్ఛా
యేవప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యంసైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం
ఔజ్జ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణంగుణవిపశ్చితః।పురాణచిత్రస్థానీయంతే
నహీనంకవేర్వచ ఇతి॥జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం ॥౧౦॥

స్సీమశౌర్యోదయః । యద్వ్యాప్తీర్హ్యపివిష్టపానిదధతేధస్యత్వ
మంశోహరేర్యత్సాదౌదవతీర్యకాకతికులేస్వైరం సముజ్జృం
భతే ॥ అత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపరి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః ॥౯॥ అథకాంతిః॥అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరితీష్యతే ॥యథా॥ జేతుఃకాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦ ॥ అథౌదార్యం॥వికటాక్షర
బంధత్వమార్యైరౌదార్యమిష్యతే ॥ యథా ॥ జగ్ధ్వాభూ
యాంసిమాంసాన్యహమహమికయా బద్ధగార్ధ్యాస్సపీత్వా

ఔదార్యంనామవికటాక్షర బంధత్వం - తచ్చనర్తనబుద్ధ్యుత్పాదకపద
విన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్యకథయంతిహ్యుదారతాం।
వైచిత్ర్యంనప్రపద్యంతే యయాశూన్యాః పదక్రమాః ॥ పశ్చాదివగతి
ర్వాచఃపురస్తాదివవస్తునఇతి ॥జగ్ధ్వేతి॥ అన్యోన్యంప్రతిశ్రేష్ఠోహమిత్య
భిమానోహమహమికా- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతి
తం-తస్యవీప్సాయాంద్విరుక్తిః-సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః - పృషోద
రాదిరితిసుభూతిచంద్రః- గర్ధఏవగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదౌప
మ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః- తద్బద్ధంయైస్తేబద్ధగార్ధ్యాః- స
మానాపీతిస్సపీతిఃసహపానం-సపీతిః(స్త్రీ)తుల్యపానమిత్యమరః - సమా

సమస్యచ్ఛందసీత్యాదినా సమానశబ్దస్య సభావః - ఛాందసత్వేపి బాణాది
ప్రయోగమహిమ్నా లోకేపి న విరోధ ఇత్యాహ దశటీకాసర్వస్వకారః-
సమానస్య ఛందసీత్యత్ర సమానస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాషా
యామపి సపక్షాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహ వృత్తికారః - పదమంజరీకార
స్తు యోగవిభాగాంగీకారే తస్య నిత్యత్వాత్ సమానజాతీయశబ్దప్రయో
గో న స్యాత్ -అస్తి చ ప్రయోగః - తస్మాత్ సపక్షాదిశబ్దేషు సదృశార్థస్య
సహశబ్దస్య పక్షాదిభిరస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహౌ సహశబ్దస్య వోప
సర్జనస్యేతి సభావః-భాష్యవార్తికయోస్తు యోగవిభాగో నోపన్యస్త ఇ
త్యపోచత్ - యదత్ర యుక్తం తద్గ్రాహ్యం - అర్థవ్యక్తిలక్షణమష్టసంఖ్య

మప్రస్యోచ్చైః స్తరార్థవ్యక్తిలక్షణ భవకటత్కారరౌద్రా
గ్రదంష్ట్రాః । సంబిభ్రాణాః క్షుపాటోత్కటద్విపగళితవసాని
ర్ఘరాంతర్నదీష్ణాస్తూర్వంత్వా యోధనోర్వ్యై భయమవ
నిభృతాః కందరస్సైన్యైశ్స్పృష్టాః ॥౧౧॥ అథోదాత్తతా॥ శ్లా
ఘ్యైర్విశేషణైర్యోగో యస్తు సా స్యాదుదాత్తతా॥ యథా॥
బృంహమాణగజాకీర్ణా హ్రేషమాణహయాకులా । సంక్రీడ
త్స్యందనా క్ష్వేడభటా రుద్రవిభో చమూః ॥౧౨॥ అథౌజః॥
ఓజస్సమాసభూయస్త్వం॥ యథా ॥ ఉద్దామద్విరదౌఘమదా
సలహరీసౌరభ్యలోభభ్రమద్భృంగశ్రేణినిబద్ధఝంకృతిక

ష్టః - కటత్కారోనుకరణశబ్దః - క్షుపాస్స్వటంతీతి క్షుపాటాః నక్తంచ
రాః భూతభేతాళాదయః- నద్యాం స్నాంతీతి నదీష్ణాః కుశలాః - సుపీతి
యోగవిభాగాత్కప్రత్యయః-నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశల ఇతి షత్వం॥౧౧
శ్లాఘ్యైరితి॥ శ్లాఘ్యైరుచితైః - బృంహణాదీనాం గజాదీనామేవోచిత
త్వాదితి భావః - వైపరీత్యేనానౌచిత్యమనేన పరిహృతమిత్యనుసంధేయం-
బృంహమాణేతి చానశంతో యం నశానజంతః - బృంహేః పరస్మైపదిత్వా
త్ -క్ష్వేడభటేతి పచాద్యజంతపాఠో న క్ష్వేడద్భటేతి శత్రంతపాఠః - త
స్యాత్మనేపదిత్వాదిత్యాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం(నాటకప్రకరణద్వితీ
యాంకే చెల) అనుచితార్థపరిహారకో యం గుణః ॥౧౨॥ ఉద్దామేతి॥ వా

కాలాని కృతాని వాచాలితాని- శబ్దాయమానానీత్యర్థః - భూమవిభవో మహిమాతిశయః - ప్రియాభవంతీతిప్రియంభావుకాః - కర్తరిభువః ఖిష్ణుచ్ఖుకఞావితి ఖుకఞ్ప్రత్యయః - అత్ర వీరరుద్రవిద్విషాం గజాంతలక్ష్మీర్మాహాత్మ్యంచప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౩ ॥ సుపాంతిఙాంచేతి - సుబంతతిఙంతవిశేషాణామిత్యర్థః కూలముద్వహంతీతికూలముద్వహాః - కథా యైస్తైర్దిగంతప్రసిద్ధైరిత్యర్థః-ఉదికూలేరుజివహోరితిఖశ్ ప్రత్యయః అభ్రంకషంతీత్యభ్రంకషాఃతైరుత్కృష్టైరిత్యర్థః - సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకషఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః - వైభవై రైశ్వర్యైః - శోభనాప్రజా యాసాంతా స్సుప్రజసః - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయో రిత్యసిచ్ప్రత్యయః- ప్రజారక్షన్నితి హేతౌ శతృప్రత్యయః - రక్షణేన హేతునేత్యర్థః-

లావాచాలితప్రాంగణాః । నిస్సీమప్రథమానభూమవిభవా రంభప్రియంభావుకా మోదంతేభువి వీరరుద్రనృపతే ర్విద్విడ్గృహశ్రేణయః॥ ౧౩ ॥ అథసుశబ్దతా ॥ సుపాంతిఙాంచవ్యుత్పత్తిస్సౌశబ్ద్యంపరికీర్త్యతే॥యథా॥ ఆశామండలకూలముద్వహకథైరభ్రంకషైర్వైభవైరక్షన్సుప్రజసఃప్రజాస్త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః । దుష్టానాం భువినిగ్రహంతు మనఘైరాఢ్యంభవిష్ణుర్గుణైర్భూమ్నాసంచరతేద్యకాకతికులే రుద్రావతారోహరిః ॥౧౪॥ అథప్రైయః॥ ప్రైయఃప్రియత

అతఏవ త్రిభువనక్షేమంకర ప్రక్రియో విశ్వజనీనవ్యాపారఇత్యర్థః - క్షేమప్రియమద్రేణ్వితిఖశ్ ప్రత్యయః - గుణైశ్శౌర్యాదిభి రాఢ్యోభవతీత్యాఢ్యంభవిష్ణుః - కర్తరిభువఇతిఖిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - దుష్టానాంనిగ్రహంతుం-జాసినిప్రహణేత్యాదినా కర్మణిషష్ఠీ - భూమ్నామహిమ్నా సంచరతే-సముస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - ఇత్థమత్రసౌశబ్ద్యం నామగుణః-తస్యచ్యుతసంస్కారపరిహారార్థత్వవచనమయుక్తం - అనభిహితగుణభావేనాపశబ్దాభావమాత్రేణతత్పరిహారసంభవాత్-అత్ర తుసకలసచేతశ్చేతశ్చమత్కారకారిపశిష్టపద ప్రయోగేణచారుతాహేతుత్వసంభవాదస్త్యేవస్వతంత్రంగుణత్వమితి ॥౧౪॥ ప్రైయఇతి॥ చా

టూక్త్యా ప్రియోక్త్యా ॥ దాక్షిణ్యం సరళత్వం - దక్షతా మేవ ప్రకారితా - ధౌరేయతా ధురంధరత్వం - ధురో యడ్ఢకౌ పఠితి ఢక్ ప్రత్యయః - నిర్మూలోత్కీలితేషు జనపద ప్రాతిపక్ష్యం ప్రియసఖ్యక్తం ॥ ౧౫ ॥ ఓజస్విత్వమితి ॥ గాఢ బంధత్వమితి - విసంధినైఽలక్షణ్యే నేత్యభావః ॥ ఉన్మీలతేత్యాదిశ్లోకో వ్యాఖ్యాతః (కావ్యప్రకరణే ౨౧) శబ్దచిత్రే ॥ ౧౬ ॥ వృత్త్యంతేతి ॥ అత్ర తు

శాఖ్యానం చాటూక్త్యా యద్విధీయతే ॥ యథా ॥ దాక్షిణ్యం త్వ
యి దక్షతా త్వయి దయా త్వయ్యున్నతత్వం త్వయి ప్రాగ
ల్భ్యం త్వయి పౌరుషం త్వయి కలా సంపత్త్వయి శ్రీస్త్వయి ।
ఔదార్యం త్వయి ధీరతా త్వయి జగద్ధౌరేయతా చ త్వయి శ్రీ
మత్కాకతినాథపాలయ భువం వైరించకల్పాశతం ॥ ౧౫ ॥
అథౌర్జిత్యం ॥ ఔర్జిత్యం గాఢబంధత్వం ॥ యథా ॥ ఉన్మీలత్తు
లదక్షిణేతి ప్రాగభిహితః శ్లోకః ॥ ౧౬ ॥ అథ సమాధిః ॥ సమా
ధిరన్యధర్మాణాం యదన్యత్రాధిరోపణం ॥ యథా ॥ వృత్త్యం
తే మధుసింధుం కుశలమనుసరంత్యాకరాం ఛ్ఛంకరాద్రిం చా
టూక్త్యా నానయంతే ముహురరసవిందం చంద్రమస్తే హాసం
తి । వైధాత్రీం యా నహం సావళిః కానుకృపయా స్వాగతం
వ్యాహరంతీ లోకేషు త్రిష్వపీషు ప్రభవతి మహతీ పీఠరుద్ర
స్యకీర్తిః ॥ ౧౭ ॥ అథ విస్తరః ॥ సమర్థనప్రపంచోక్తిరుక్తస్యార్థ
స్య విస్తరః ॥ యథా ॥ లోకేషు త్రిషు కాకతీశ్వరగుణాన్ స్తో
తుం ముహుర్వీక్షితుం శ్రోతుం బహ్వభినందితుం చ ఫణినామే
కః క్షమో నాయకః । యద్వక్త్రాణి సహస్రమస్య కృతినో య
ద్వై సహస్రం దృశః స్తావన్త్యేవ శ్రుతయః ఫణా దశశతాన్యత్యద్భు

తలప్రశాఖాదేశ్చేతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీర్తావధిరోపణాత్సమాధిః ॥ ౧౭ ॥ సమర్థనేతి ॥ విస్తర ఇతి సమర్థనప్రపంచనస్యోక్తేరాత్మకత్వేన - ప్రథనే వావశబ్ద ఇతి ఘఞ్ః ప్రతిషేధే బూడాదేం విత్యప్రత్యయః - సతుశబ్దస్య విస్తర ఇత్యమరః ॥ లోకేష్వితి ॥ అభినందితుమనుమోదితుం ॥ స్తోత్రాదిష్ఫణిపతిసామర్థ్యం సమర్థయతే యదితి - యస్మాత్కారణాదిత్యర్థః -

అతఏవేదంన కావ్యలింగం హేతువాచకవిభక్త్యాదేరశ్రవణఏవ తస్యో
త్థానాదితి॥౧౮॥ యావదితి॥ యావంతోఽర్థాయావదర్థమితి తద్ధితాంతే
నవిగ్రహః-తదుక్తంహరదత్తేన - యావదిత్యవ్యయంచాస్తి తద్ధితాంత
శ్చవిద్యతే।అతోనిత్యసమాసేపితద్ధితాంతేనవిగ్రహఇతి- యావదవధార
ణఇత్యవ్యయీభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం-అభిధే
యాపేక్షయాయత్తైరేకమపిపదంనన్యూనంనాప్యధికం తత్సమ్మితమిత్య
ర్థః॥కాకతీయేతి॥గతమేతత్॥౧౯॥ధ్వనిమత్త్వముదాహరణేయోజయతి

తాండోళనే॥౧౮॥ అథసమ్మితత్వం॥ యావదర్థపదత్వంతు
సమ్మితత్వముదాహృతం॥యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
చందనచర్చనం । దిగంగనావితన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥
౧౯॥అథగాంభీర్యం॥ ధ్వనిమత్తాతుగాంభీర్యం॥ యథా॥
విషంకాయేయకేగంగా కీర్త్యాదిగ్వసనాఽరిషు । ఇందుర్ముఖేచ
రుద్రస్యకాకతీయస్యదృశ్యతే॥ అత్రశంకరస్య కంఠేవిషం
మౌళౌ గంగాకటిస్థలేదిగ్వస్త్రంశిరసిచంద్ర ఇతిధ్వన్యతే॥
౨౦॥అథసంక్షేపః॥ సంక్షిప్తార్థాభిధానం యత్తత్సంక్షేపః
ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ వంశోఽస్తికాకతీయానాం తత్రాస
న్బహవోనృపాః। తేషాంభాగ్యవివర్తోయంవీరరుద్రోనరేశ్వ
రః॥ అత్రాతివిస్తరకథనయోగ్యస్యార్థస్యసంక్షేపోక్తేస్సం
క్షేపః॥౨౧॥అథసౌక్ష్మ్యం॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దా
నాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతే॥యథా॥అధ్యధః పరిసంశ్లిష్టాష్ఠాకృ
ఇణ్భూధాతవస్సదా। వర్తంతేకాకతీయేంద్రే కర్తర్యస్య

అత్రశంకరస్యేతి॥౨౦॥వంశఇతి॥ భాగ్యవివర్తోభాగ్యపరిపాకః॥౨౧॥
అంతరితి॥ సమీచీనోజల్పస్సంజల్పోవివక్షితార్థః సోంతఃకృతోగర్భితో
యత్రతద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసౌక్ష్మ్యమిత్యర్థః॥ అధ్యధః
పరిశబ్దైస్సంశ్లిష్టాస్సంబద్ధాఃప్రాక్ప్రయుక్తాధ్యాదిశబ్దాఇత్యర్థః- ష్ఠాగతి
నివృత్తౌ - డుకృఞ్కరణే-భూసత్తాయాం - ఇత్యేతేధాతవోభూవాద
యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణాశ్శబ్దవిశేషాః ష్ఠాకృఇణ్భూధాతవః - కాకతీ

యేంద్రియసహాకర్తరివర్తంతే- కర్తృవాచిన ణ్వతిజాదిప్రత్యయాన్దధ
తీత్యర్థః - అన్యత్రకర్మణికర్మవాచినోయగాదిప్రత్యయాన్దధతీత్యర్థః-
ఏతచ్చనకేవలాప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యేతి:యమేనకేవల ధాతోః ప్రయో
గాభావాత్ - లఃకర్మణిచ భావేచాకర్మకేభ్యఇతిప్రత్యయానామేవక
ర్తృకర్మాభిమర్శనదర్శనాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం:ఫలితమాహ॥ అత్రాధతిష్ఠతీ
త్యాది ॥౨౨॥ ప్రౌఢిరితి॥పరిపాకోవైచిత్రీవిశేషః ॥వీప్సేతి॥వీప్సాద్వి
ర్భావః-నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదోపచారాత్ - ఆమ్రేడితంద్విస్త్రి

త్రకర్మణో ॥ అత్రాధితిష్ఠతి అహంకరోతిపరిభవతీత్యంతస్సంజ్ఞ
ల్పరూపత్వాత్సౌక్ష్మ్యంభవతి ॥౨౨॥ అథప్రౌఢిః॥ప్రౌఢ
రుక్తేఃపరిపాకఇతికావ్యవిదోవిదుః॥ యథా॥ వీప్సావర్త్మభవ
స్య చంద్రముకుటస్యావృత్తిరామ్రేడితం ద్వైత్యారేః ప్రతి
బింబనంసురగిరేరిందోస్సముత్తేజనం । కర్ణాదేఃపునరుక్తవ
స్సురతరోస్సర్వస్వహాపిహ్రియాస్సార్థనో రితితరన్త్రయాం
తికవయశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభుం॥౨౩॥ అథోక్తిః ॥ విదగ్ధభణితి
ర్యస్యామక్తింతాంకవయోవిదుః ॥ యథా॥దింతాకమళా

సంతీరంఽహోతుమహాసుహాఅచింతచరిఅంస । భాసంతో వి తు
మం తకువలఅలంఛి వసాహేసి ॥ ఛాయా॥ దృష్టకమలా
సక్తిరాజ్ఞస్తవసుభగచిత్రచరితస్య । భాస్వానపిత్వంతాం
కువలయలక్ష్మీంప్రసాధయసి॥౨౪॥అథరీతిః ॥ యథోపక్రమ
నిర్వాహారీతిరిత్యభిధీయతే।యథా ॥ వక్ష్మాణాన్నేవతేరా

రుక్తం-ప్రతిబింబనంప్రతిబింబః ॥ సముత్తేజనం శాణోల్లీఢత్వం-సర్వ
త్రద్వితీయబ్రహ్మాదిరూపత్వమిత్యర్థః - అత్రవీరరుద్రే విరించివీప్సాద్యా
రోపలక్షణవైచిత్రీవశాత్ప్రౌఢిః ॥౨౩॥ దిక్స్థితి ॥ కమలాసక్తిఃపక్షే క
మలాయామన్యత్రకమలేష్వాసక్తిః - కువలయలక్ష్మీంభూమండలలక్ష్మీం
అన్యత్రోత్పలసంపదం - అత్రరాజ్ఞశ్చంద్రస్యాపికమలాసక్తిః భాస్వ
తస్సూర్యస్యాపికువలయప్రసాధనమిత్యేవంరూపాయాంవిదగ్ధభణితావ
క్తిఃపరిస్ఫుర్యతే॥౨౪॥వక్ష్మాణాన్-సంధ్యాదీన్-సంధిరాద్వివిగ్రహా

యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః షడ్గుణా ఇత్యాహుః షడ్రిపూన్ కామక్రోధాదీన్ - షడ్దర్శనాని పాణినీయప్రభృతీన్యుక్తాని - షడ్బలాని మౌలాదీని తదుక్తం సోమేశ్వరేణ - మౌలం భృత్యం తథా మైత్రం శ్రైణిమాటవికం బలం। అమిత్రమపరం షష్ఠం సప్తమం నోపలభ్యత ఇతి - అత్ర పాదచతుష్టయేప్యాదౌ షట్పదోపాదానాద్యథోపక్రమనిర్వాహేణ పతత్ప్రకర్షపరిహారిణీ రీతిర్ద్రష్టవ్యా ౨౫॥ భావత ఇతి ॥ భావః ప్రేమాత్రాస్తీతి భావికం ॥ స్వామిన్నితి పుత్రం ప్రతి జనకస్యోక్తిః ॥ భావికం యోజయతి అత్ర ప్రేమేతి ॥౨౬॥ గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహావరోహౌ దీర్ఘాక్షరప్రా

జాం షడ్రిపూనవమన్యతే । షడ్దర్శనాన్యుపాదత్తే షడ్బలాని చ
వీక్షతే ॥౨౫॥ అథ భావికం ॥ భావతో వాక్యవృత్తిర్యా భావి
కం తదుదాహృతం ॥యథా॥ స్వామిన్ స్తాతకులోత్తంస వీరరు
ద్ర జగత్ప్రభో । పుత్రిణాం ధురమేషాహం పుత్రేణారోపిత
స్త్వయా ॥ అత్ర ప్రేమరూపభావవశాత్ స్వామింస్తాతేతి
వాక్యవృత్తిః॥౨౬॥ అథ గతిః ॥ గతిర్నామ స్వరవ్యక్త్యా స్వ
రారోహావరోహయోః ॥యథా॥ ప్రకాశ్యైత్రైలోక్యే సత
తమతులైః కాకతివిభోర్మహోభిర్నిస్సీమైర్దినకర కరాటో
పపటుభిః। తమః కృత్స్నం శోకజ్వలదనలరోచిః పరిచయం దధ
త్స్వప్యుద్వేలత్యరినృపమనస్స్వేవ సతతం॥ అత్ర పూర్వార్ధే
దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వాత్స్వరస్యారోహః। (ఉత్తరార్ధే అవరో
హః) ॥౨౭॥ ఏషాం గుణానామర్థగతత్వమపి కేచిదిచ్ఛంతి -

యత్వమవరోహో వైపరీత్యం ॥ ప్రకాశ్య ఇతి ॥ నిస్సీమైరితి సూర్యాదితేజోవ్యతిరేకోక్తిః - వీరరుద్రతేజసి విశ్వవ్యాపిని తమసో వైరిహృదయాన్యేవావకాశ ఇత్యాహ తమ ఇతి॥ తత్రాగ్నిసంనిధానేపి - తమసో న బాధ ఇత్యాహ - శోకేతి॥ దధత్స్వపీత్యపిశబ్దో విరోధసూచకః - దుఃఖితాముఖ్యాంచేతి పరిహారః - ఉద్వేలతి విజృంభతే - అత్ర పూర్వార్ధ ఇత్యనేనచోత్తరార్ధే హ్రస్వాక్షరప్రాయత్వాదవరోహ ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥౨౭॥ ఏతేషాం గుణానాం శబ్దభేదేనార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తం వామనేన - ఏత ఏవాజః ప్రసాదప్రభృతయో బన్ధగుణా ఇతి ॥ స్వమతమాహ ప్రాఞ్చామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతి బహూనాం పదానామేకపదవద్భాసమానత్వాదిలక్షణశ్లేషాదావష్టగతత్వస్య దర్శితత్వాదితిభావః - సర్వస్యేతి - ఉద్భటాదిమతానువాదత్వేనేతి భావః - అనయైవభంగ్యేతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవేత్యర్థః - అన్యథేతి - ఆశ్రయభేదాభావఇత్యర్థః - ననుకథమేతదుపపద్యతే - కావ్యశోభాయాః కర్తారో ధర్మాగుణాః తదతిశయహేతవస్త్వలంకారా ఇతి వామనేన స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితిచేన్నైతత్సాధీయః వికల్పాసహత్వాత్ - ఇదంహితద్దర్శనరహస్యం - రీతిరాత్మాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

> ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవగుణానాం - తదుక్తమలంకారసర్వస్వే । సంఘటనాధర్మత్వేనశబ్దార్థధర్మత్వేనచగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి - అనయైవభంగ్యా గుణాలంకారాణాంనిరూపితస్స్వరూపభేదః - అన్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకరత్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం - తదుక్తం రుద్రభట్టేన యోహేతుః కావ్యశోభాయాస్సోలంకారః ప్రకీర్త్యతే । గుణోపితాదృశోజ్ఞేయోదోషస్స్యాత్తద్విపర్యయఇతి ॥ అతో

గుణశ్లిష్టపదరచనా - సావైదర్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా - తత్రసర్వగుణవిశిష్టావైదర్భీ - కతిపయగుణశ్లిష్టాగౌడీయాపాంచాల్యావితి - తత్రసర్వగుణానాంమిళిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలరీత్యోరవ్యాప్తిః - కతిపయానాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్రప్రత్యుతత్యుగ్రైరుచ్చైః ప్రాజ్యాః పోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమః ఇత్యాదౌపద్యత్రోర్గ్నిమానిత్యాదిశుష్క - శాస్త్రానురూప్యేణ కావ్యస్యాపి - తేజోవ్యంజన్నేషాదిసంభవేనాతివ్యాప్తిస్స్యాత్ - తస్మాన్నగుణానాంతన్మతే కావ్యశోభాకరత్వం - నచతన్మూలమలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి ॥ స్వమతేభిమతస్వమ్యతించదర్శయతి యోహేతురితి ॥ ఉపసంహరతి అతఇతి

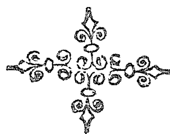
స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తమితి ॥ భేదకత్వేనేతిభావః-ఏతచ్చోద్భటాదిమతమవలంబ్య శ్లేషాదీనాం మాధుర్యాదావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం- వస్తుతస్తుభామహాది మతేనాంతర్భావేశ్లేషాదిగుణానాం రసధర్మత్వ మలంకారాణాం తుశబ్దార్థధర్మత్వమితి విస్పష్టఏవస్వరూపభేదఇతిరహస్యం - అతఏవస్వయమేవోక్తవాన్ కావ్యగుణానాంసంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తం॥౨౮॥

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే గుణప్రకరణంసమాప్తం.

ప్రకరణే-హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో గుణాస్తత్రశౌర్యాదయఇవస్థితాః। ఆత్మాత్రవ్యంగ్యావహఇతి॥౨౯॥......

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీథినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే.
గుణనిరూపణంనామషష్ఠంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్—౭.

పరిశేషాలంకారనిరూపణంప్రజానీతే అథేతి॥ శ్లో॥ అత్రైతేలంకారాశ్ఛేకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసౌ । యమకంపునరుక్తవదాభాసో లాటోపలాలితః ప్రాసః ౧. చిత్రమథోపమానన్వయోపమేయోపమాస్మరణం। రూపకపరిణామాద్యాః సందేహభ్రాంత్యపహ్నవోల్లేఖాః ౨. ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీతథాసహోక్తిర్వినోక్తిశ్చ । ఉక్తిస్సమాసవక్రస్స్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమాన తదతద్గుణావిరోధాపశేషశ్చ । అధికోవిభావనాథో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ స్యాతాం ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమోథోతుల్యయోగితా । దీపకం ప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతోనిదర్శనా ౫. వ్యతిరేకశ్లేష పరికరాక్షేపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం.

అథగుణనిరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంతే ॥ అలంక్రి
యతేనేనేతిచారుత్వహేతురలంకారః - తథాచోక్తం కావ్య
వ్యాజస్తుతిః । అప్రస్తుతప్రశంసాచపర్యాయోక్తం ప్రతీపకం ౬. అనుమానంకావ్యలింగం న్యాసోర్థాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యాపత్తినే పరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్తచార్థాద్యా సమాధిర్భావికంప్రత్యనీకం । వ్యాఘాతపర్యాయసూక్ష్మోదాత్తఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమాలైకావలీచమాలాదీపకసారకౌ । సంసృష్టిసంకరౌచేతిపంచాశత్ప్రతిరీరితాః ౯. రసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహితమథోదయః । భావస్యసంధిశ్శబల్యంద్వ్యశీతిరితిమేమతాః ౧౦. .... *

ఏతేషామలంకారశబ్దవ్యుత్పత్త్యైతత్సామాన్యలక్షణం లభ్యతే అలంక్రియతేనేనేతి- అనియమేనరసఇతిశేషః - అక్షరరచనాకౌశలేన జ్ఞాయామితికరణేఘఞ్ప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాంగుణానాముప ...

సంభవాత్తైభ్యో వైలక్షణ్యం సూచ్యతే ॥ అస్మిన్నేవార్థే పృథగసంపాదమాహ ఉపకుర్వంతీతి ॥ యేఽఙ్గద్వారేణ శబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వారేణ తమంగినం రసం సంతం విద్యమానముపకుర్వంతీత్యనేన రసాభావేపి చిత్రకావ్యే శబ్దార్థవైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసాయిత్వమలంకారాణామితి సూచ్యతే- తేఽలంకారాః కంఠాదీనాముత్కర్షాధానద్వారేణ హారాదయ ఇవ సంయోగవృత్త్యా వర్తంత ఇత్యర్థః- న కేవలమేవ సతి రసేఽనుప్రాసోపమాదిభిః స్వాశ్రయభూతౌ శబ్దార్థావేవోపస్క్రియంతే కింతు తద్ద్వారా తద

ప్రకాశే ॥ ఉపకుర్వంతి తం సంతం యేఽఙ్గద్వారేణ సంశ్రితాః। హారాదివదలంకారాస్తేఽనుప్రాసోపమాదయ ఇతి ॥ యథా కరచరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభిస్తత్తదలంకారతయా ప్రసిద్ధైరవయవ్యేవాలంక్రియతే తథా శబ్దార్థావయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయా ప్రసిద్ధైరవయవీభూతం కావ్యముపస్క్రియతే ॥ ఆశ్రయాశ్రయిభావేనాలంకార్యాలంకారభావో లోకవత్కావ్యేపి సమ్మతః చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానామలంకారాణాం చాశ్రయభేదాద్భేదవ్యపదేశః - సంఘటనాశ్రయా గుణాః శబ్దార్థాశ్రి

అలంకారవిభాగః

తాస్త్వలంకారాః॥ ౧ ॥ తత్ర ప్రథమం శబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రైవిధ్యమలంకారవర్గస్య- అర్థాలంకారాణాం చాతుర్విధ్యం - కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రతీయమానోప

వయవీభూతం కావ్యమపీత్యేతల్లౌకికదృష్టాంతేనాహ యథేతి ॥ ఆశ్రయాశ్రయిభావేనేతి - సంయోగమాత్రేణేతి శేషః - లోకే మూలభూతస్సంయోగో ముఖ్యః- అత్ర త్వనిత్యత్వసాధర్మ్యాదౌపచారిక ఇతి భేదః ॥ అథాలంకారవిభాగం కరిష్యమాణస్తదుపయోగితయోద్భటాదిమతేనోక్తమేవ గుణాలంకారభేదమనువదతి॥ చారుత్వహేతుత్వేపీతి॥ ౧ ॥ ఇత్థమలంకారస్వరూపం నిరూప్య తద్విభాగమాహ తత్ర ప్రథమమితి ॥ శబ్దాలంకారా అనుప్రాసాదయః- అర్థాలంకారా ఉపమాదయః- ఉభయాలంకారా లా

టానుప్రాసోభయసంసృష్ట్యాదయః - ఏతేషాంతు ద్వ్యేపి కావ్యశోభాహే
తుత్వే శబ్దార్థోభయాలంకారవ్యవస్థా యథామాత్రయాశ్రయిభావ ఏవప్ర
మాణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః - అన్వయవ్యతిరేకావితి కావ్యప్రకాశ
కృతః- కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః - కేచిద్వస్తుప్ర
తీయమానా ఇతి - సమాసోక్తిపర్యాయోక్త్యాక్షేపవ్యాజస్తు
త్యుపమేయోపమానన్వయాతిశయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్ర
శంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషు ప్రతీయమానం వస్తు కావ్యోప
స్కారతాముపయాతి - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమ
దుల్లేఖాపహ్నవోత్ప్రేక్షాస్మరణతుల్యయోగితా దీపకప్రతివ
స్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాశ్లేషేషు ఔ
పమ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితభావోద
యభావసంధిభావశబలతాసు రసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉప
మావినోక్త్యర్థాంతరన్యాసవిరోధవిభావనోక్తగుణనిమిత్త
విశేషోక్తివిషమసమచిత్రాధికాన్యోన్యకారణమాలైకావలీ
వ్యాఘాతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసార యథాసం
ఖ్యార్థాపత్తిపర్యాయ పరివృత్తి పరిసంఖ్యా వికల్పసముచ్చ
యసమాధిప్రత్యనీకప్రతీపవిశేషనిమీలన సామాన్యాసంగతిత
ద్గుణాతద్గుణవ్యాజోక్తి వక్రోక్తి స్వభావోక్తిభావికోదాత్తే
షు సహృదయహృదయాహ్లాది స్ఫుటం ప్రతీయమానం నాస్తి॥
౨॥ అత్రేత్థమలంకారకక్ష్యావిభాగః ॥ సాధర్మ్యం త్రివిధం-
భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం
చేతి- ఉపమానోపమేయయోస్స్వతో భిన్నత్వాచ్ఛాబ్దమేత
న్నవాస్తవం - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాప
హ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం- దీపకతుల్య

కారః- రసభావాదిర్వ్యజ్యత ఇతి గుణీభూతవ్యంగ్యత్వేన ప్రతీయత ఇత్య
ర్థః॥ ౨ ॥ చతుర్థావిభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగం ప్రతిజ్ఞాపూర్వ
కమాహ- అత్రేతి॥ ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ కక్ష్యావిభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాలంకారాణాం వర్గశో విభాగ ఇత్యర్థః ॥ ఏతదభేద
ప్రధానత్వం శాబ్దమారోపితం న వాస్తవం నస్వాభావికం॥ ౩॥ అథాలంకా

యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమా సహోక్తిప్ర
తీపవ్యతిరేకాః భేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః- ఉపమానన్వ
యోపమేయోపమాస్మరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా- ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోః అధ్యవసాయమూలే- వి
భావనావిశేషోక్తివిషమచిత్రాసంగత్యన్యోన్య వ్యాఘాతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాం విరోధమూలతా - యథాసంఖ్యపరి
సంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయానాం వాక్యన్యాయమూ
లతా - పరివృత్తిప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్య
దాత్తవినోక్తయో లోకవ్యవహారమూలాః - కావ్యలింగాను
మానార్థాంతరన్యాసానాం తర్కన్యాయమూలతా - కారణ
మాలైకావళీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యమూ
లాః- వ్యాజోక్తివక్రోక్తిమీలనాన్యపహ్నవమూలాని - స
మాసోక్తిపరికరౌ విశేషణవైచిత్ర్యమూలౌ ॥ ౩ ॥ అథా
లంకారాణాం పరస్పరవైలక్షణ్యం నిరూప్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వేప్యారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్భేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః - ఆరో
పవిషయస్య సందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహభ్రాంతి
మదపహ్నవానాం పరస్పరం భేదః - సాధర్మ్యమూలత్వేపితు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యః సాధర్మ్య
స్య వాచ్యత్వాదుపమానన్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే -
సాధర్మ్యస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్ర
తివస్తూపమయోర్భేదః- వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవివేకార్థం మిథో వైధర్మ్యమాహ ॥ అథాలంకారాణాం
పరస్పరవైలక్షణ్యం నిరూప్యత ఇత్యాదినా ॥ ....*

శ్లిష్టస్యముదాహరణప్రస్తావవివస్పష్టీభవిష్యతీతి నేహవివిచ్యతే ॥ ౮ ॥
ఉక్తానామలంకారాణాం పీఠికాంవిధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తౌ

త్యంప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతయోర్భేదః - ప్రస్తుతాప్ర
స్తుతానాం స్వతస్త్వ సహస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీప
కయోర్భేదః - ఉపమానస్యప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
పమోత్ప్రేక్షయోర్భేదః - అర్థసామ్యశబ్దసామ్యాభ్యాముప
మాశ్లేషయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయయోర్భేదాభేదా
భ్యాముపమానన్వయయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయభావస్య
పర్యాయయోగపద్యాభ్యాముపమేయోపమోపమయోర్భే
దః- అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాం సాప్రస్తుతప్రశం
సా సమాసోక్త్యోర్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్యయోరుభయోఃప్ర
స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
ప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్షధర్మతాద్యభావాత్కావ్యలింగస్యా
నుమానాద్భేదః - సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధౌ సా
మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్న్యూనగుణతిరోధానేమీ
లనకం- అన్యవ్యవచ్ఛేదతాత్పర్యాభావాదుదాత్తాలంకార
స్యపరిసంఖ్యాతోభేదః - కాకతాలీయన్యాయాత్కార్య సాధనే
కారణాంతరోపనిపాతే సమాధిః - అహమహమికయా కార్య
సాధనే బహూనాం కారణానాముద్యమే ద్వితీయస్సముచ్చ
యః- నిహ్నవస్యవాచ్యత్వ గమ్యత్వాభ్యామపహ్నవవ్యాజ
స్తుత్యోర్భేదః - అన్యేషాంభేదస్స్పష్టఏవ- యద్యపివ్యాజోక్తి
మీలనసామాన్యైఃకథంచిత్సాదృశ్యమస్తి- తథాప్యవివక్షిత
త్వాన్నసాదృశ్యమూలేషుగణనా ॥ ౮ ॥ ....*

శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరం శబ్దార్థయోర్మధ్యే శబ్ద
తి॥ అథేతి ॥ తత్ప్రాథమ్యే హేతుమాహ శబ్దస్యేతి ॥ అత్ర ప్రతీతిప్రా
ర్థ్యకత్వాదర్థప్రతీతేశ్శబ్దస్యప్రతీతావంతరంగత్వం తేన తస్య ప్రాథ

న్యాత్ ప్రాథమ్యమితి భావః ॥ ప్రథమం తావచ్ఛబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రివిధం పౌనరుక్త్యం - తత్రాద్యే కేవలస్వరపౌనరుక్త్యస్య చారుతా హేతుత్వాభావా ద్వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసముదాయపౌనరుక్త్యంచ చారుతాహేతుః - తత్రాద్యమపి సంఖ్యానియమే ఛేకానుప్రాసో వైపరీత్యే వృత్త్యనుప్రాస ఇతి సర్వస్వకారః - తదనుసారేణ ఛేకానుప్రాసం లక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టో వర్ణవిన్యాసో రసాద్యనుగతో హి యః । సోనుప్రాసస్స చ ఛేకవృత్త్యుపాధిగతో ద్విధేతి - గృహచరాఃపటీకస్యగాదయశ్ఛేకా ఇతి కేచిత్ - విదగ్ధా ఇతి సర్వస్వకారాదయః - తదు

స్యార్థం ప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారాన్నిరూప

ఛేకానుప్రాసః

స్వాంతే॥ భవేదవ్యవధానేన ద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః॥ఆవృత్తిర్యత్ర సబుధైశ్ఛేకానుప్రాస ఇష్యతే ॥ యత్రావ్యవహితయోర్వ్యంజనయుగ్మయోర్ద్వయోః పౌనరుక్త్యం తత్ర ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ మహీమహీనవిభవే ధత్తేత్వేషమం కరేకరే। రాజన్యజన్యాజయినా రాజా రాజద్గుణోదయః ॥ ౧ ॥

వృత్త్యనుప్రాసః

ఏకద్విప్రభృతీనాం తు వ్యంజనానాం యదా భవేత్ । పునరు

పలాలితోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీప్సాప్రత్యయా - నేనయత్ర ద్వయోర్వ్యంజన యుగ్మయోరవ్యవధానే నావృత్తిః స ఛేకానుప్రాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి మహీమితి ॥ అహీనవిభవే పణీంద్రసదృశ ఇత్యర్థః - కరేబాహౌ రాజన్యాః క్షత్రియాః - రాజశ్శోభరా ద్యదికే యత్ప్రత్యయః - జన్యం యుద్ధం - అత్ర పాద చతుష్టయేపి వ్యంజన యుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౧॥ సంఖ్యానియమేన ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథా వృత్త్యనుప్రాసమాహ ఏకేతి॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్ త్రిచతురాదిసంగ్రహః- అత్ర త్రికస్య వ్యంజనస్యాసకృదావృత్తౌ వైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్యతే

వ్యవహారస్తు సకృదేవ - అన్యథా ఛేకానుప్రాసస్స్యాత్ - వ్యవధానేత్వ
సకృదావృత్తావపి న విరోధః - త్ర్యాదీనాంతు సకృదసకృద్వా వ్యవధానే
నావ్యవధానేన వా ఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వృత్తిశబ్దేన వైదర్భ్యాదయో వివ
క్షితాః - తదుపలక్షితోనుప్రాసో వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి ॥ రేరే
ఇతి ॥ యోత్స్యధ్వేహ న యోత్స్యధ్వే యది - యూయం సంప్రహారణ స్వస్థానాత్తోః
కస్త్వశిల్పక్ - లభ్యమతు యుష్మదమితి - హ్యావిమాక్షురుకేనార్ధ్యసం
గలభేదినా । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హత ఇతి స్మరణాది
తి భావః । కాంతారపతన్ - అరణ్యనివాసవతః - తరక్షునికరాత్ మృగాదన
సమూహాత్ - మర్మరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్చ భోదరహ్ యుద్ధమర
ణమేవ శ్రేయ ఇతి భావః - అత్ర సకృత్ క్షకారావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రా

త్తిరసకృన్నానావృత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే ॥ యథా ॥ రేరే కున్త్ర
మహీక్షితః క్షణమితః శ్రీకాకతిత్రాపతే ర్యత్క్షుద్వంద్వజినీం
మరీకసుభటాం ప్రాక్షిప్తకాక్షేయకైః ॥ యోత్స్యధ్వే యది
లభ్యామక్షయపదం కాంతారపతన్ మృథాత్యాభ్యక్షుచ్చర
త్తరక్షునికరాత్త్రాస్య రక్షాకుతః ॥ ౨ ॥ యమకం పౌన

రుక్త్యే తు స్వరవ్యంజనయోర్ద్వయోః ॥ ఛేకానుప్రాసే వృత్త్య
నుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యమానుషంగికం - యమకే తు

సః - ఏవమన్యేపి భేదాస్సూర్యశతకాదౌ ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩ ॥ వ్యంజనమాత్ర
పౌనరుక్త్యాశ్రయాలంకారద్వయముక్త్వా స్వరవ్యంజనసముదాయ
పౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి ॥ నను మహీమహీనవిభ
వ ఇత్యాదౌ ఛేకానుప్రాసే యుధిష్ఠిరం ద్వైతవనే వనేచర ఇత్యాదావే
కదాసాదృశ్యలక్షణే వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యసంభవా
త్కథం తత్ర వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్య పరిహరతి ॥ ఛేకాను
ప్రాస ఇతి ॥ అనుషంగాదాగతమానుషంగికం అన్వాచయశిష్టం అభ్యుచ్చ
య ఇత్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయోర్ద్వయోరిత్యత్ర స్వరసహితవ్యంజనేతి ము
ఖ్యానుపదలోపి సమాసో వివక్షిత ఇతి వ్యాచష్టే యమకేత్వితి ॥ తచ్చ యమ్య

మానానాంపాదైకదేశానా మాదిమధ్యాంత గతత్వేనానేక విధమిత్యా
హ- తస్యేతి ॥ ఏతచ్ఛ్లోకార్ధపాదయమకానామప్యుపలక్షణం - సర్వే
ష్వేతే భేదాశ్చిరంతనై రేవబహుధా ప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నే
హ ప్రపంచ్యంతె॥తత్రై కముదాహరతి॥ప్రతాపఇతి ॥ మహోమ్మహిమా ఆ
ధిక్యంయస్య తేజసో మహోమహిమా తేజసః- కాకతీంద్రస్యప్రతాపః - ప
ద్మేష్టమహోంపత్మప్రియోత్సవాం - అహిమ తెజస ఉష్ణాంశోః శ్రియంద
ధాతి॥ అత్రద్వితీయపాదస్యచతుర్థేయమనాత్సందష్ట యమకంనామయ
మక భేదః- తదుక్తమన్యత్ర - అత్రయమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక
త్వం- విహాగాఃకదంబమురభావిహాగా ఇత్యత్రై కస్యసార్థకత్వ మితర

స్వరయోర్వ్యంజన యుగ్మయో రావృత్తిః । తస్యాదిమ
ధ్యాంతగతత్వేనబహవో భేదాః ॥ తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రి
యతే ॥ ప్రతాపః కాకతీంద్రస్య మహోమహిమ తేజసః । శ్రి
యందధాతి పద్మేష్టామహోమహిమ తేజసః॥౩॥ యతార్థః ప్ర

——❋ పునరుక్తవదాభాసః ❋——

ముఖేకించిద్భాసతే పునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకా
రస్సనతాంమతః ॥ యతార్థః పునరుక్తవదాభాసతెఅన్వ
యవేళాయామన్యథాభవతి సపునరుక్తవదాభాసోలంకారః-
అర్థాలంకారత్వేప్యస్య శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితత్వా చ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం। కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యతోభయోరనర్థక
త్వం - ఏవం సర్వేష్వపి యమకేషు ప్రకారత్రయంయథాసంభవం ద్రష్ట
వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితా నలంకారానభిధాయార్థ పౌనరుక్త్య
మూల మలంకార మాహ ॥ యతేతి ॥ యతాలంకారెఅర్థః ప్రముఖె
ప్రథమంపునరుక్తవత్ పునరుక్తేనతుల్యం అతఏవకించిత్- మప్యనన్వితం
భాసతె- పరమార్థతస్త్వన్యథాపర్యవస్యతీత్యర్థః- అర్థపౌనరుక్త్యస్య
ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిష్కృష్య వ్యాచష్టే యతార్థ ఇత్యాది
నా॥ నన్వస్యశబ్దాలంకారప్రస్తావె కాసంగతిరతఆహ॥అర్థేతి॥అర్థపౌన
రుక్త్యాదేవార్థాశ్రితత్వాదర్థాలంకారత్వేసత్యపీత్యర్థః - శబ్దపౌన

క్షత్రియత్వాదితి పర్యాయశబ్దాశ్రితత్వాద్విశేషః - అనేనైతచ్ఛబ్ద
స్య పర్యాయశబ్దేష్వప్యేతత్ కథనాత్ పర్యాయాదౌ వ్యాపారకం శబ్దపౌనరుక్త్యం
ద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి॥ అయమర్థః జిష్ణుః - క్షితిభుజామిన్ద్రః దోః
రాజాగ్రణీః - శ్రీపతిస్సర్వశ్రేష్ఠః - పురుషోత్తమః పురుషశ్రేష్ఠః - భాస్వాన్
దీప్తిమాన్ - మార్తాణ్డవత్ స్ఫురత్తేజా స్ఫురత్ప్రతాపః - అత్ర జిష్ణ్వాదీనా
మిన్ద్రాది పర్యాయ ప్రయోగేణ ప్రథమాభాసమానస్య పౌనరుక్త్య
స్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయాం సాన్యథా పర్యవసానాత్పునరుక్తవ
దాభాసత్వమితి భావః - కేచిత్తు నైవమాహుః - భాతి పునరుక్తవదాభాసః స్థి
రత్వాయామిత్యత్ర పర్యవసన్న ప్రతిభాసేన ప్రకాశ తేజస్త్వైకార్థ్యవత్ భా
రతత్వస్యైకస్య దానత్యాగశబ్ద పరివృత్త్యసంభవాచ్ఛబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావే లక్షణం కృతం॥ యథా ॥ జిష్ణురిన్ద్రః క్షితిభుజాం
శ్రీపతిః పురుషోత్తమః । భాస్వాన్మార్తాణ్డస్ఫురత్తేజాః కాకతీం

—* లాటానుప్రాసః *—

ద్రిరాజతే ॥ ౪॥ అథోభయపౌనరుక్త్యాలంకారః కథ్యతే॥
శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం యత్ర తాత్పర్యభేదవత్ । స కావ్య
తాత్పర్యవిదాం లాటానుప్రాస ఇష్యతే ॥ యత్ర శబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రం న స్వరూపభేదస్తత్ర లాటానుప్రాసః॥

త్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నర్థే తనుశబ్దపరివృత్తౌ
నాయమలంకార ఇతి శబ్దాశ్రయత్వం - వపుశ్శబ్దపరివృత్తౌ నాలంకారత్వ
హానిరిత్యర్థాశ్రయత్వం అత ఉభయాలంకారోఽయమితి - తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ పునరుక్తవదాభాసోఽభిన్నాకారశబ్దభాక్ । ఏకార్థతై
వ శబ్దస్య తథా శబ్దార్థయోరయమితి॥ ౪॥ శబ్దార్థయోరేకైకపౌనరుక్త్య
మూలానలంకారానభిధాయోభయపౌనరుక్త్యమూలమలంకారం ప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అథేత్యాదినా ॥ శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం ప్రరూఢ
దోషః - తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం తాత్పర్యభేదవదితి - అనేన యమకవ్యావర్తకశ్శ
బ్దార్థయోస్స్వరూపభేదాభావః ఫలిత ఇతి వ్యాచష్టే యతేరితి॥ లాటజనోప
లాలితోఽనుప్రాసో లాటానుప్రాసః - నను లాటదేశజన్యః కశ్చనోపకారః

కావ్యస్యేతి గోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణాఇతి॥ అస్మావీరరుద్రసంబంధినీ అత్ర ద్వితీయగుణాదిశబ్దానాముత్కర్షలక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అత్రోజ్జప త్రనయనే నయనేనిమీల్యేత్యాదౌ విభక్త్యాదేరపౌనరుక్త్యేపి శబ్దార్థపౌనరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అతఏవాయం పదాశ్రయః ప్రాతిపదికాశ్రయశ్చేతి - ద్వేధా లాటానుప్రాస ఇతి సర్వస్వకారః - ఉద్భటేనాప్యుక్తం - స్వరూపార్థావిశేషేపి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్। శబ్దానాం ప్రకృతీనాం వా లాటానుప్రాస ఇష్యత ఇతి। నను - యుద్ధేర్జునోర్జున ఇవేత్యత్రైకస్యైవోపమానోపమేయత్వలక్షణేఽనన్వయాలంకారేపి శబ్దార్థపౌనరుక్త్యసంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవ కిం నేష్యతే - సత్యం.- యద్యప్యనన్వయేర్థపౌనరుక్త్యమాత్రం లక్షణం- తథాపి నిర్దేశప్రతినిర్దేశయోరైకరూప్యాభావే పర్యాయప్రక్రమదోషప్రసంగాదానుషం

యథా॥ గుణా గుణాస్తే గణ్యంతే యే రుద్రనృపమాశ్రితాః। నీ
తిర్నీతిరసౌ తస్య లక్ష్మీర్లక్ష్మీశ్చ కథ్యతే ॥౫॥ పద్మాద్యాకా

చిత్రాలంకారః పద్మబంధాదిః

రహేతుత్వే వర్ణానాం చిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర
బంధాదయః॥ తత్రాష్టదళపద్మబంధో యథా॥ యా తా యస్యా
'స్వమగ్రానతిమిహ కనకాస్థానసక్తాసనా యా యా నాసక్తా

గికం శబ్దపౌనరుక్త్యం- అత్ర తూభయపౌనరుక్త్యమప్యవశ్యకమేవేతి విషయభేదాన్నకోపి విరోధః - తదుక్తం- అనన్వయే చ శబ్దైక్యమౌచిత్యాదానుషంగికం। అస్మింస్తు లాటానుప్రాసే సాక్షాదేవ ప్రయోజకమితి॥౫॥ చిత్రం లక్షయతి పద్మేతి॥ న చ శ్రావణానాం వర్ణానాం పద్మాద్యాకారహేతుత్వం న ఘటత ఇతి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్సంస్కారకాణాం లిప్యక్షరాణామాక్షేపాత్- తేషాం ముఖ్యవర్ణాభేదేన లోకవ్యవహారాదస్య శబ్దాలంకారత్వం - పద్మాదిబంధేషు కర్ణికాదిస్థానవిశేషేషు వర్ణానాం పౌనరుక్త్యాత్ పౌనరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం చ ద్రష్టవ్యం॥ యా తేతి॥ కనకాస్థానే సువర్ణమయసభామంటపే సక్తం స్థితమాసనం సింహాసనం అయతి ప్రాప్నోతి. కనకాస్థానసక్తాసనా యా - అయతేః కర్మణ్యణ్ ప్రత్యే

యః- యథా నేమురగాదిన్యాసక్తాన్యాసనాని కల్యాయనాదీని తత్రస్థితి
తి యథా నాసక్తాసనస్థా- రాజ్యోత్సవః రణేషు లక్ష్మీరస్తీత్యాగమః - అభ్యాసే
నవరివయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుఖేనజ్ఞాయత ఇతి సుజ్ఞానా - కృత్యల్యుటో
బహుళమితి కర్మణి ల్యుట్ - మాగాస్వయం వవైచిత్ర్యం యస్యాస్సాభి
భ్యాససుజ్ఞానమాయా- అనుపాసకానాం మదవబోధస్వరూపేత్యర్థః-
మానం ప్రాజ్ఞానాం జ్ఞానాతీతి మానజ్ఞా - సభాయాం సాధవస్సభ్యాః - సభా
యాయ ఇతి య ప్రత్యయః- తే శోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా- సంపన్నపై
వసభ్యాత్రయత్వాదితి భావః-జానంతీతి జ్ఞాః- వేకినః- ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క
ప్రత్యయః- తత్రాపి రక్తా- గీయత ఇతి గేయం గానం తేన సహానురక్తత ఇతి స
గేయా- స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః- యథా గేసక్తా సంబద్ధా సమృద్ధైవ
వతత్రాపి కారాదితి భావః - రతిం స్వపి న యాభిరతిం భక్తిం జానాతీతి రతి

సనస్థా సుఖయతు కమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా । యా మాన
జ్ఞా సుసభ్యా క్షితిపతితిలకజ్ఞాతి రక్తా సగేయా యా గేసక్తా రతి
జ్ఞా సుకృతిషు ఫలితగాత్రీ సుసన్యాయ తాయా ॥ ౯॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్య జగతాం నాథస్య భద్రశ్రి
యోదితస్వారబ్ధనిజప్రతాపజనితాం భాక్తృద్ధరాం యచ్ఛతః ।

జ్ఞా - అతఏవ సుకృతిషు విషయే ఫలితైర్గాత్రీసుసన్యైః కార్యైరాయతో ము
హా- అయమర్థభావహావిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - స్వభక్తానాం గాత్రమాది
సంపాదనేన ప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః - ఏవంవిధాయా లక్ష్మీర్యస్య
విభోః ఆసమగ్రామతి సంపూర్ణామానతిం వశ్యత్వం యాతా- సాకమలా
లక్ష్మీస్త్వాం క్షితిపతితిలకం వీరరుద్రం ఇహైవలోకే జన్మని వా సుఖయతు సుఖి
వంతం కరోతు॥ అయమష్టదళపద్మబంధః॥ ఉద్ధారస్తు॥ కర్ణికాదిలిఖితస్వర్ణా
క్రమాద్ధితుని దితుచ। సకర్ణికా సత్రదితుని విదితుతు ఇ కర్ణికా ॥ ప్రవే
శనిర్గమాభ్యాం తు ద్వితీయే స్యుశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేన తా నాద్యేన ళే న్యత్ర
త్వనంతరాణితి॥ ౯॥ చక్రబంధముదాహరతి॥ లక్ష్మీతి ॥ కోశాగారనియుక్త
యేవలక్ష్మ్యావీక్షిత వైభవస్య విచారితైశ్వర్యస్య భద్రశ్రియః కల్యాణ
మూర్తేరిత్యర్థః- ఆరబ్ధస్సంవర్ధితః -భాక్తృద్ధరాం భాసురభావం నిజప్రతా

పినదిక్షు,సూర్యకృత్యంకుర్వతఇత్యర్థః - రాజత్వాలనేనసముత్కర్షంగతేన నమోదితాత్మేఽనశ్వైరసమోదితస్వరూపే భుజే - అతఏవయోగ్యాశ్రితత్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంస్థిరానిశ్చితస్థైర్యేత్యర్థః - ధరాభూమిర్నిత్యం భాతి॥ ఉద్ధారస్తు ॥ బధ్వాతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్మహాక్షరం। త్రయాణాం షట్పాదానాందశకం కర్ణికాక్షరం॥ ఆదితస్స్వస్వతుర్యాశైస్త్రయఃపాదాశ్చతుర్థగాః। వర్ణాష్టష్ఠాంత్యమారభ్యసంపదంతేంతిమాక్షరైః॥ మధ్యేద్వ్యాద్వ్యావిసం వాదౌషడరేష్వక్రమాద్భవేత్ । చతుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణైస్వర్ణసంకపివర్జ్యయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహరతి॥ ఓజస్యఇతి॥ ఓజోబలంతత్రసాధురోజస్యః ప్రబలః - యద్వాఅహార్యాచినాఓజస్యశబ్దేనఅహాసక్రోలక్ష్యతే - తేనఓజస్యేసూర్యసదృశే

నిత్యంరుద్రజనాధిపస్యజయినోభాతిప్రకాశంస్థిరారాజత్వా
లసమోదితాత్మనిభుజేయోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా ॥ అత్రచక్ర
బంధేజనాథస్యవీరరుద్రయశఇతిప్రతీయతే ॥ ౭ ॥ నా
గబంధోయథా ॥ ఓజస్యేగుణదేవే విభవతిమహిమత్యాజి
తాన్యప్రతాపే విద్యావద్భిర్నేతర్యనుహరిచరితం విశ్వవి
స్తారభాజి। వైరివ్రాతాభజంతేవనమతికుటిలవ్యాళయోదే

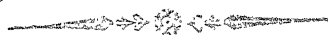
ఇత్యర్థః - ఓజసోహానిర్యస్మాదితివ్యుత్పత్త్యాయస్యఛాందసత్వేపిరూఢ్యేని వతాత్వాదివదస్యభాషాయాంప్రయోగోద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజితాన్యేషాం ప్రతాపోయేనతస్మిన్ తథోక్తేవిద్యాభిర్వేదవేదాంగాదిభిర్వర్తే శ్రేష్ఠేఉర్వ్యాధికంహరిచరితమభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశఇత్యర్థః - నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీతివిశ్వవిస్తారభాక్ తస్మిన్విభవతివిభాసతి - అతికుటిలవ్యాళయోవైరివ్రాతాఃశత్రుసంఘాః దేహవిద్ధాఃరణే విద్ధదేహాస్సంతోవన్యైర్జంతుభిర్వ్యాళైర్మృగైస్సహ - క్షతిఃక్షయఃతద్వతీ-వివిధేనానావిధదుఃఖభాజనఇత్యర్థః- అవాగ్యనుదకేఅధ్వనిమరుదేశఇత్యర్థః- అపస్త్రీభూమిర్నవాస్యారిత్యమరః- స్థానభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవసంభజంతేసేవంతే॥ ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణిచతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖా

స్య దళాంతరాళేష్వన్యథా నోక్తే గృహీష్యతే ॥౧. విజయతుకుండలీ కటాక్ష
ర్షే ద్విత్రాగై ర్యథాక్రమం । ద్వితీయభాగాద్విబాహ్యః సరోజయద్విక్తే
దేబుభః ॥౨. శిక్షకృత్యుషణా పృష్ఠాబాణసా కల్పయేత్తథా । అంతరాళ్లే
ష్వయాపూర్వాత్సందంశాన్యర్యథాబుథః ॥౩. నష్టాన్యత్ర స్థలాన్యత్ర కో
ష్ఠకాణాం వహేత్ । సంఖ్యానాం చతుష్కం చకంకంతత్స్యైకైక పంచభిః ॥౪.
అన్యత్ర స్యాన్ష్ఠానాం సేకరేఖాముహూర్త్యబిల్ । అథేనానాసదస్రమ్యుత
మాప్త్వానత్వైర్యత్ప్రపృత్యానాదిష్టక్షయతిబిట కిం జంతు ఖడ్గస్థానకథాజః ॥

ఇతి విద్యానాథకృతే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణం సమాప్తం.

స్థాః పాదచతుష్టయగాః ॥౫. అవశిష్టైస్త్రివృత్తాదికుండలేష్వప్రకటితం ।
యత్తైవంస్యాత్తథావర్ణాః షడ్విశంశ్చ సేత్యృస్మాత్ ॥౬. త్రింశదష్టా
వింశతశ్చ పద్వింశతిరసక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుగళా
క్షరేః ॥౭. సర్వమేతన్నిదానాంతస్సంగృహీతం మహాత్మభిః ॥ విద్యానాథే
మండలితం స్వమంగం స్వైనత్రైలా వేష్టయేద్భంగిభంగం । ఖడ్గాదిగ్వత్సగతిపుచ్ఛ
మహాస్థి ప్రతిస్వనాక్యః షష్ఠాదిః సంశీబంధ ఏవ ఇతి ॥౮॥ ************

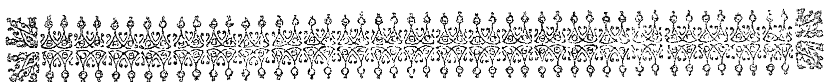
ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ

కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే

ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే

శబ్దాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమంప్రకరణం

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే

అర్థాలంకారప్రకరణమ్.——౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమవసరప్రాప్తత్వాదర్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణే నిమిత్తమాహ తత్రేతి ॥ తత్ర అర్థాలంకారేష్విత్యర్థః - అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితి వాచ్యౌపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యౌపమ్యానాం చ రూపకాదీనాం అ

——* ఉపమాలంకారః *——

అథార్థాలంకారాః ॥ తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమా నిరూప్యతే ॥ స్వతస్సిద్ధేన భిన్నేన సమ్మతేన చ ధర్మతః॥ సామ్యమన్యేన వర్ణ్యస్య వాచ్యం చేదేకదోపమా ॥ యత్ర స్వతస్సిద్ధేన స్వతోభిన్నేన సహృదయసమ్మతేనాప్రకృతేన సహ ప్రకృతస్య ధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యం చేద్భవతి తత్రోపమా ॥ ౧ ॥ స్వతస్సిద్ధేనేత్యనేనోత్ప్రేక్షావ్యావృత్తిః- ఉత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్రనృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంభూమిభుజాం యశః సిదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః । రత్నాకరదక్షిణగాజలాభజనితామందప్రమోదోద్ధతా త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషు విద్యోతతే ॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాసప్ర

న్యేషాం చ సాదృశ్యమూలానాం మిలనాదీనాం నిదానభూతత్వాదిత్యర్థః॥ సామ్యమిలక్షయతి స్వత ఇతి॥ ధర్మతో గుణక్రియయోరన్యతరేణేత్యర్థః - సామ్యమిత్యనేన కార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వం ద్రష్టవ్యం ॥ అత్రానుషంగాధ్యాహారాదిభిశ్శిష్టమంశం పూరయన్ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ౧॥ వ్యావృత్త్యాదికం తు స్వ

యమేవన్యస్తీకరిష్యతి ॥౨॥ న్యూనోపమాదిః॥ న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహః॥ సహృదయసమ్మతిం దర్శయతి ఉదన్వానితి॥ఉదన్వానుదధిః చేతనపాతనాత్సాధుః- ధురంధరాఃతిథా రేవోధురంధరః- ధురో యక్షాణాఃఅధిక్ ప్రత్యయః-క్నాత్యాశా రేయమితిశివభాగవతః స్వమాసః ॥ ౩ ॥ ధర్మేత్యాదినేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యమితి-శబ్దసామ్యమూలత్వాత్తస్యేతి భావః ॥ వ్యాసక్త్యంశ్లేషమా

భాయాః కవిప్రౌఢోక్తి సిద్ధత్వాన్నోపమా శంకావకాశః)
స్వతోభిన్నేన్యేనేనానన్వయవ్యావృత్తిః - అనన్వయే ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనేత్యనేన న్యూనోపమావ్యావృత్తిః ॥యథా॥ ఉదన్వానివగంభీరస్సువర్ణాద్రిరివోన్నతః । దక్షేహభాతిసంగ్రామధీరేయః కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముద్రసువర్ణాద్రిదిగ్గజానాముపమానత్వం యోగ్యమిత్యనవద్యేయం ॥౩॥ ధర్మేత్యాదినేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యం ॥తథాహి॥ నీరాజయంత్యత్ర పురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రాననా గోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం పురస్త్రియో నీరాజయంతి మేరుం రజన్య ఇవేత్యుపమా - గోత్రపతిమితి విశేషణార్థస్య సామ్యాభావాత్-గోత్రశబ్దేన రాజపక్షేకులప్రతీతిః- మేరుపక్షే పర్వతప్రతీతిః- తథా చంద్రాననా ఇతి స్త్రీపక్షే చంద్ర ఇవాననం యాసామితి సమాసః - రాత్రిపక్షే చంద్ర ఏవాననం యాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేన నోప

మముదాహరతి ॥నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలే శబ్దసామ్యేప్యుపమైవేతి కావ్యప్రకాశకారః- తదుక్తం - సకలకలం పురమేతజ్జాతం సంప్రతిసుధాంశుబింబమివేత్యాది శబ్దమాత్రసామ్యేపి సాయుక్తైవేతి - అలంకారసర్వస్వకారః పునరస్మిన్నేవోదాహరణే గుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం నోపమాప్రయోజకమపితూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషఏవావసేయమిత్యవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాఘుతయా

శ్లేషపర్యాయం నోపమేత్యాహ। అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యేతి ఉపమానేనోపమేయస్యేత్యర్థః। లోకోయమితి॥ అతోఽపమానోపమేయ భావస్యైవ పరిత్యాగాత్ప్రతీపాలంకారఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ధర్మ్మఇతి॥ అత్రైకదాసామ్యస్యాప్యర్థమాత్రమేవప్రత్యుదాహరణం - తావతైవోప

మాప్రాప్తిః-కింతు శ్లేషఏవ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య మిత్యనేనప్రతీపాలంకారో వ్యావర్త్యతే ।తథాహి॥ లోకో యమువిశేషజ్ఞః కింపర్త్మః కస్యకథ్యతే । యత్రాకతినరేంద్రే ణసుమేరురుపమీయతే ॥ అత్రాప్రకృతస్య మేరోః ప్రకృతే నరాజ్ఞా సాదృశ్యమితిప్రతీపాలంకారోనోపమా ॥౫॥ ఏకదా సామ్యమిత్యనేనఉపమేయోపమా వ్యావృత్తిః ॥తథాహి॥ ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మ్మఇవస్థితః । కామస్తావివతౌకామ ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మోర్థఇవఅర్థోధర్మ ఇవేత్యనేక దాఇవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యం ప్రతిపాద్యతఇత్యుపమేయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనేనప్రతీయమానోపమ్యానాం రూపకసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నువతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసహోక్తివ్యతిరేకనిదర్శనానాం వైలక్షణ్యం ॥ తథాహి ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్దామోగ్రసతే రాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుదయోస్సామానాధికరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యా సాదృశ్యంలక్ష్యతఇతినోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేషనవమోహరిరిత్యతిరమందసంపత్సంకిమేష దశమః ప్రజాపతి రపూర్వసర్గశ్రమః । కిమేషహరిరుద్రయోర్ద్ధరణ-చుంచు రేకాదశశ్చిరాదితివిలోక్యతే జగతి కాకతీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మేయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్ -ద్వితీయంపునరభ్యుచ్చయః - తదేవాభిప్రేత్యోక్తం-ధర్మార్థకామానామితి ॥౬॥ వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయా సాధర్మ్యస్యగమ్యత్వం కేషుచిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహీత్యాదినా

ఉదాహరణస్థా నాయకాదయస్స్వస్వప్రకరణ ఏవ వ్యాఖ్యాస్యంతే॥ ౭॥ ఉపమాయాస్స్వరూపముక్త్వా విభాగమాహ సా ప్రథమమితి ॥ పూర్ణా లుప్తా చ ఉపమా ద్వేధేతి ॥ ఉపమీయతే సదృశీక్రియతే యేనోత్కృష్టగుణేన తదుపమానం చంద్రాది - ఉపమీయతే యదపకృష్టగుణం తదుపమేయం

స్వతస్సిద్ధప్రసిద్ధానాం చ పరస్పరాభేదప్రతీతౌ సందేహాని బంధనాన్యర్థానుసరణాత్సాదృశ్యమూలకస్యతే - తత్ర సందే హాలంకారః॥ కాకతీయనృపభోగః కీర్తిభిర్భవేద్వా ప్రకోటరః। దివా పి చంద్రికాబుద్ధ్యా చకోరా యాంతి సత్వరమ్ ॥ అత్ర కీర్తౌ వి భవే చంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినా న సంభవతీతి సాదృశ్యాత్సముత్థభ్రాంతిమదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృ హమిత్యఖిలా నరేంద్రాశ్శ్లాఘ్యాతిభూమిరితి వీరభటాః విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీమనిశం స్తువంతి॥ అత్ర నగర్యాం తత్తత్పదార్థారోపస్సాదృశ్యాదృతే న సంభవతీతి సాదృశ్యకల్పనామూలోల్లేఖాలంకారః ॥ వీరరుద్ర స్యభూపాలజయస్తంభాయమానస్య తేజసః । ధరాధరా రాజగిరియం భాతి నవమూర్తిరుద్ధతా ॥ అత్రోత్ప్రేక్షితాం చ నమూర్తిత్వస్య లోకప్రసిద్ధానాపత్తేరిత్యుపపన్నాసే నాగోపనసాదృశ్యమూలత్వ మేతత్సాదృశ్యమూలోపాదపన్నాః ॥ ఏవం తుల్యయోగితాది ష్వపి సాదృశ్యగమ్యత్వాన్నోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వేభ్య స్సాదృశ్యమూలేభ్యో విలక్షణేయముపమా ॥ ౭॥ సా ప్రథమం ద్విధా - పూర్ణాలుప్తా చేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణధ ర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగే పూ ర్ణా । ఏకస్య ద్వయోస్త్రయాణాం వా లోపే లుప్తా । పూ

ముఖాది- సాధారణో ధర్మో గుణః క్రియా వా - సాదృశ్యప్రతిపాదకా య థవాదయః- చతుర్ణామేతేషాం కంఠోక్త్యా పూర్ణేత్యర్థః॥ కతిపయలోపే లు ప్తేత్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపశ్శాస్త్రీయస్సాంకేతికశ్చ॥ తత్రాద్యం విభ క్తౌ పూర్ణేతి॥ సప్రత్యా సాదృశ్యప్రతిపాదనాశ్చాశ్రితాః- అర్థతస్సాన్నిధ్య

ర్థః॥ శ్రౌతీం లక్షయతి సాక్షాదితి॥ ఆర్థీం లక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-
సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః - నను యథేవాదిశబ్దానాం సదృశాదిశబ్దవ
త్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాత్ కేవలసాదృశ్యపరత్వం వక్తవ్యం - త
థా సతి ముఖం చంద్ర ఇవేత్యత్ర ముఖం చంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్స్యాత్ -
ఏవంచ దశ దాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతీతి చేత్సత్యం - య
థా రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత్ర గుణభూతరాజవిశేషణభూతా షష్ఠీ అనుశాసనబ
లాదుభయనిష్ఠసంబంధమాత్రమభిదధానాపి తద్ద్వారా ప్రధానభూతం
పురుషమప్యాక్షిపతి - తదుక్తం హరిణా - ద్విష్ఠోప్యసౌ పరార్థత్వాద్గుణేషు
వ్యతిరిచ్యతే। తత్రాభిధీయమానస్సన్ ప్రధానేప్యుపయుజ్యత ఇతి - ఏవముప

మాద్వివిధా శ్రౌతీ ఆర్థీ చేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రతిపాద
కయథేవాదిశబ్దానాం ప్రయోగే శ్రౌతీ - ధర్మివ్యవధానేన
సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ సంకాశనీకాశప్రతీకాశా
దిశబ్దనాం ప్రయోగే ఆర్థీ - ద్వే అపి వాక్యసమాసతద్ధితగత
త్వేన త్రివిధే - ఏవం పూర్ణోపమా షట్ప్రకారా - లుప్తోపమా ఏ
కోనవింశతిభేదా - తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి సదృశార్థే
విహితస్య వతేరుపాదానే ఆర్థీ - తత్ర తస్యేవేతి వార్థే విహి
తస్య వతేరుపాదానే శ్రౌతీ । అత ఏవ సాదృశ్యార్థే విహితస్య వ
తేః ప్రయోగే ధర్మ్యుపాదన ఏవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ

ర్మానవిశేషణభూతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యా సాదృశ్యం బోధయం
తోపి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్తాత్పర్యేణ సాదృశ్యపతి వర్తంతే - ఏవం చ యథే
వాదిశబ్దానాం శ్రుత్యా సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ - సదృశా
దిశబ్దానాం అర్థాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే ఆర్థీతి వివేకః - త
యోః పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యమాహ ॥ ద్వే ఇతి ॥ ఏకోనవింశతి భేదేతి వ
క్ష్యమాణప్రకారేణేతి శేషః - వతిప్రత్యయ భేదా దుపమాభేద ఇత్యాహ -
తేన తుల్యమిత్యాదినా ॥ తత్ర శ్రౌత్యా విశేషమాహ అత ఏవేతి ॥ అతో
స్మాదేవాన్వయసౌకర్యాదితి సంబంధః - కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణో
దాహరణే మేదినీభానరూపస్య సమానధర్మస్యోపాదానమేవాన్వయసౌక

ర్యాఽస్యాథా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాం శ్రౌత్యాం ధర్మోపాదాన
మావశ్యకమితి భావః - కల్పబాదిప్రయోగేష్వితి - ఈషదసమాప్తావితి
విహితానాం కల్పబ్దేశ్య దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపక్తివిహి
తస్య బహుచ్ప్రత్యయస్య చ ప్రయోగ ఇత్యర్థః - అర్థైర్వేతి - ధర్మిణ్యప
థానే నైవసాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥౮॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్ర యథా
శబ్దప్రయోగాదయం వాక్యగా శ్రౌతీ చ ॥౧॥ భాస్వానివేతి ॥ కథమియం
సమాసగేత్యాశంకాయామాహ। ఇవేన సహ నిత్యసమాస ఇతి - ఇవేన

ర్మ్యాతద్ధితగాశ్రౌతీలుప్తా నాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగే త్వార్థ్యే
వ॥౮॥ అథోదాహరణాని ॥ వాక్యగాపూర్ణా శ్రౌతీ యథా॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయుగే బాహోర్యయా తే యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతే భుజాయాం
యథా । దోర్దండే చ యదుక్షితేస్స్వపిలసచ్చాపోర్వ్యయథా ద్వా
పరే విస్రబ్ధాద్యకలా తథైవ రమతే కోణ్యాం ప్రభుర్త్తర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగాపూర్ణా శ్రౌతీ యథా ॥ భాస్వానివోద్యన్నద
యాద్రిశృంగీభద్రాసనస్థోఽపరపీరరుద్రః । ఉత్సవశ్రీతావం
ధ్రిపురిజనానాం నేత్రాబ్జజాడ్యం శమయత్యశేషం॥ అత్ర భా
స్వానివేతి ఇవేన సహ నిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగాపూర్ణా
శ్రౌతీ యథా॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిగ్గజేభవత్ । భు
జే ప్రతాపరుద్రస్య ధురీణే భాతి మేదినీ ॥౩॥ వాక్యగాపూర్ణా ఆ
ర్థీ యథా ॥ తైస్తైర్మహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజ

సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వార్త్తికాదితి
శేషః ॥౨॥ కూర్మవదితి ॥ తత్ర తస్యేవేతి సప్తమీసమర్థాదివార్థే వతి
ప్రత్యయః - అత ఏవేయం తద్ధితగా శ్రౌతీ - ధురం వహతీతి ధురీణో ధురంధ
రే- ఖస్సర్వధురాదిత్యత్ర ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ ఖప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమా తస్య సత్యం గంగాభుజంగవదితి తస్యేవేతి వతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
తైస్తైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వ్యాపీకూపతటాకాదినిర్మాణైరిత్య
ర్థః - ప్రజారంజనవైభవైః చోరాదినివారణపూర్వకైః పాలనవిశేషైః

త్యర్థః - అత్ర దాశరథేస్సమాన ఇతి వ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానాదార్థీ యముపమా వాక్యగతా చ ॥౧॥ తాదృగితి ॥ హారిదీశ్వరేణ దిక్పతినా సదృశో హారిదీశ్వరసంకాశ ఇతి నిత్యసమాసః - స్యాదుత్తరపదేత్వమీ । నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరకోశే నిభాదిశబ్దానాముత్తరపదనియమాత్ - అత ఏవ సమాసగతేయమార్థీ ॥౨॥ హేమాచలవదితి ॥ ఔన్నత్యాదౌ మేర్వాదితుల్యం భాతీత్యర్థః - అత్ర తేన తుల్యమితి విహితస్య

నవైభవైశ్చ । విరాజతే సంప్రతి కాకతీయలక్ష్మీపతిర్దాశరథేస్సమానః ॥౧॥ సమాసగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా ॥ తాదృక్ప్రాలనసామర్థ్యసంపదా కాకతీశ్వరః । హారిదీశ్వరసంకాశశ్శాస్తి మధ్యమవిష్టపం ॥౨॥ తద్ధితగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా ॥ హేమాచలవదౌన్నత్యే గాంభీర్యే క్షీరధుసింవత్ । ప్రతాపే భానువద్భాతి వీరరుద్రనరేశ్వరః ॥ ఏషూదాహరణేషు ఉపమేయోపమానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకాని చత్వారి నిబద్ధానీతి పూర్ణత్వం ॥౬॥ అథ లుప్తోపమాయా ఉదాహరణాని ॥ అనుక్తధర్మా వాక్యగా శ్రౌతీ లుప్తా యథా ॥ యథా రుచాం స్వామిని చక్రవాకో యథా వసీవారరుచా చకోర్యః । యథా ప్రసూనస్తబకైర్భ్రమర్యస్తథా ప్రజాః కాకతివీరరుద్రే ॥౭॥ అనుక్తధర్మా సమాసగా శ్రౌతీ లుప్తా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య పాదపీఠమనారతం । ఆరాధయంతి భూపాలాః ప్రణతా దేవతామివ ॥౮॥ అనుక్తధర్మా వాక్యగా ఆర్థీ లుప్తా యథా ॥ కా

వతేః ప్రయోగాదార్థీయం తద్ధితగతా ॥ ఏషూదాహరణేషూపమానాదిచతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఏష్వితి ॥౬॥ అథ లుప్తోదాహరణేషు ప్రథమం ధర్మానుపాదానేనచోదాహరణాని క్రమేణాహ యథేత్యాది ॥ రుచాం స్వామిని సూర్యే - వీరరుద్రే వర్తంత ఇతి శేషః - అత్ర ప్రతాపాహ్లాదసారస్యానాం ధర్మాణామనుపాదానం ॥౭॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర పాదపీఠదేవతయోస్సమానో ధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్తధర్మా తద్ధిత శ్రౌతీ లుప్తా నాస్తీత్యుక్తం ॥౮॥ కాకతేతి ॥ దంభోళిర్ని

స్యైవ శేషః స్పష్ట ఇతి సర్వత్ర వ్యాఖ్యానమితి గమ్యతే ॥౯॥ శత్ర్వితి॥ అత్ర ప్ర
తాపరాజస్య శీలం కాసమానాం-వై భవ ఇత్యనో క్తం ॥౧౦॥ ప్రతాపరుద్ర
౧ ॥ కందర్పకల్ప కందర్పసదృశం- కాపసంపదేకదేశః - ఉపమానసమా
సోకల్పప్రత్యయః - ఇయమేకలోపా లుప్తా పంచవిధా ॥౧౧॥ అకర్తరిలో
పలుప్తాం క్రమేణోదాహరతి ॥ దుర్ధానాం పియతీత్యాదినా ॥ అత్రోప
మానాదాచారే ఇతి క్యచ్ప్రత్యయః-క్యచి చేతి కారః - ధాతోస్తత్ప్రసా
ర్ఘ్యంగమ్యతే - అంభోధిమధ్యాన్తనిపానపతీత్యత్ర నాకేత్ర

కలధౌతాద్రిసత్రప్రస్థానపటహధ్వనిం । తుల్యం లక్ష్మీకటాక్షైస్తే
మైత్రీం జ్ఞాన్యంతేరీక్షిణీ కీర్త్యః ॥౯॥ అనుక్తధర్మ్యాసమాసగా
అర్థీ లుప్తా యథా॥ శత్రుత్వప్తీమేకశిలానిధానాం వసోప్యకసా
రాసదృశీనావేత్య । సమం క్ష్మాపాభుజకాకేలియుక్తాజ్యప్ర
తాపాంజనమమస్యమానాః॥౧౦॥అనుక్తధర్మాసద్ధితగా అర్థీలు
ప్తా యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతెర్జగన్మోహితతేజసః। కందర్ప
కల్పనాకారం పశ్యంత్యంధప్రరంధ్రయః॥ ఏషూదాహరణే
షు ధర్మస్యానుపాదానం ॥౧౧॥ అనుక్తధర్మ్యేనాదికర్మక్య
చా లుప్తా యథా॥ దుర్ధాన్ పిపాస్యంభోజైర్నసైతాంసియతీక్షమాధ
రాః। ప్రతాపరుద్రదేవస్యయశోవైశద్యవైభవం॥౧౨॥ అ
నుక్తధర్మ్యవాదికాధారక్యచా లుప్తా యథా ॥ క్రీడాద్రీయతి
గోత్రశైలశిఖరేష్వాస్థానసద్మాయతి ద్వీపేష్వద్ధిషు దీర్ఘికీయతి
హరిత్స్వక్షాంతగేహీయతి। ఉద్యానీయతి సానుపర్వతతటీరా

క్రాంతం కర్మద్వయం - తత్రోపమానకర్మణాం సంగృహీతత్వాత్తదుపేక్ష.
యాసాపకర్మకో ధాతుః-తదుక్తం - ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వ
ర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోకర్మికా క్రియేతి - క
ర్మాంతరాపేక్షయా తు సకర్మక ఏవ-యథాహ భగవాన్ భాష్యకారః - ద్వే
హ్యత్ర కర్మణీ - ఉపమానకర్మోపమేయకర్మ చేతి - ఉపమానకర్మాంత
ర్భూతముపమేయసకర్మణా సకర్మకో భవతీతి - ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥
౧౨॥ క్రీడాద్రీయతీతి॥ ఆస్థానసద్మసభామండపః - దీర్ఘికాః క్రీడాస్థ

రాంసి- సీమపర్వతో లోకాలోకః- సువర్ణాచలో మేరుః - క్రీడాపర్వతాదిష్వివ కులపర్వత శిఖరాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధర్మ్యం గమ్యతే-అధికరణాచ్చేతి వచనాత్ క్యచ్ ప్రత్యయః - క్రీడాద్రీయతీత్యత్ర అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః - అన్యత్ర యథాయోగం టిలోపేక్యచిచేతీకారః ॥౧౩॥ పశ్యంతీతి ॥ ఆత్మజం పుత్రమివ దృష్ట్వా ఆత్మజదర్శం-ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - ఉపమానే కర్మణి చేతి ణముల్ప్రత్యయే కషాదిత్వాత్సర్వత్ర పశ్యంతీత్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యాదీనామిందుమందాకినీ ముఖ్యానాం చోపమానోపమేయ భావే నైర్మల్యామె

ణ్యో సువర్ణాచలే ప్రాసాదీయతి వీరరుద్ర నృపతేస్స్ఫారః ప్రతాపోదయః ॥౧౩॥ అనుక్తధర్మ్యాదిః కర్మణముల్ లుప్తా యథా ॥ పశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందుమమరస్రోతస్వినీం సత్సఖిదర్శం క్షీరపయోనిధిం ప్రియసుహృద్దర్శం గిరిం రాజతం । లీలాదర్పణదర్శమన్యదమలం తారాదిహారావలీదర్శం ఖేలతి వీరరుద్రనృపతేః కీర్తిర్జగద్వ్యాపినీ ॥౧౪॥ అనుక్తధర్మ్యావాదిః కర్తృణముల్ లుప్తా యథా ॥ నృపేషు శిక్షావిధిదండచారం కాంతాసు పుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసు చాలంబనయష్టిచారం చరత్యయం రుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అనుక్తధర్మ్యావాదిః క్విప్ లుప్తా యథా ॥ సుధాప్రవాహతి సతామసతాం కాలకూ

టసాధర్మ్యమూలమితి గమ్యతే ॥౧౬॥ నృపేష్వితి ॥ శిక్షావిధేర్దండః శిక్షావిధదండ ఇతి తాదర్థ్యే అశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః - సఇవ చరిత్వా తచ్చారమితి ఉపమానే కర్మణి చేతి చకారాత్కర్తరి ణముల్ - కషాదిత్వాచ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్ర భీషణోద్దీపనవిశ్రాంతిభూమిత్వానాం క్రమేణ సమానధర్మత్వమున్నేయం ॥౧౫॥ సుధేతి ॥ గుణజ్యోత్స్నా విజృంభితం కర్తృ - సుధాప్రవాహ ఇవాచరతి సుధాప్రవాహతి - తద్వచ్ఛ్లాఘ్యమిత్యర్థః- కాలకూటమివాచరతి కాలకూటతి -తద్వదసహ్యమిత్యర్థః సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా చార ఇత్యేక ఇత్యాచారే క్విప్ప్రత్యయః- అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

ద్వాచకస్య క్విపప్రత్యయలోపాది వాదిలోపాచ్చ ద్విలోపః - క్యజాదౌ తు ప్రత్యయప్రవణాదేకలోప ఏవేత్యాహ - ఏద్యానాక్షస్తు కర్తరి క్యజాదా వస్తునా సాధర్మ్యాంతరోద్యానస్య నాశక్త్యా కథంచిదాచారస్యాభక్ష్యం - కర్మణి క్యజాదౌ తూపమానోపమేయగతో ధర్మః శ్యామాది రేవ సమానధర్మో నాచా రమాత్రం తస్యాన్యస్యత్వాత్ ఇతి సన్యమానః క్వజాదావపి ద్విలోప ఇ త్యాహ ఏషూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానమితి ॥ ఏతదేవ వివినక్తి అంభోధీనిత్యాది॥ ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతి గమ్యమానార్థ ఇత్యర్థః - ఏతద్వ ర్గోదాహరణ సమస్తమద్ఘాటిత ధావళ్యాది సాధారణ ధర్మస్యాప్యుపలక్ష ణం- తస్యాలుప్తత్వమితి ప్రయుక్తత్వమిత్యర్థః- యదాహాత్రైయటః- గ

టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్య గుణజ్యోత్స్నాయివిజృంభితం ॥ ఇతి దశోదాహరణాని॥ ఏషూదాహరణేషు ద్వయోరనుపాదానం॥ అంభోధీన్ దుగ్ధార్ణవీయతీత్యత్ర కర్మక్యచి దుగ్ధార్ణవానివక రోతీతి- గోత్రశిఖరేషు క్రీడాద్రీయతీత్యాధారక్యచి క్రీడా ద్రిష్వివవర్తత ఇతి - చంద్రమాత్మజదర్శం పశ్యంతీతి కర్మణ ములి ఆత్మజమివ పశ్యంతీతి- శిఖావిధికుండచారం చరతీతి కర్తృ ణముళి శిఖావిధికుండ ఇవ చరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతి తస్యాలు ప్తత్వం ॥ ౧౬ ॥ అనుక్త ధర్మి వాదిః కర్తృక్యచాలు ప్తా యథా॥ జ్యోత్స్నాయంతి సుధీయంతి చందనీయంతి సర్వ

గమ్యమానార్థస్యాప్రయోగ ఏవ లోప ఇతి - క్విబంతోదాహరణం తు సర్వ సంప్రతిపన్నత్వాన్నవివృతమితి ద్రష్టవ్యం॥ ౧౬॥ క్వచిత్త్రిలోపే లుప్తా మాహ అనుక్తేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మస్యాస్తీతి ధర్మి ఉపమేయం - తచ్చే వాదిశ్చానుక్తా యత్రాసావనుక్తధర్మివాదిః - అనుక్తోపమేయేవాదిరి త్యర్థః- ధర్మలోపస్తు ప్రసిద్ధః - కర్తృక్యచేతి - యత్ర క్యచ్ప్రత్యయే ప్ర కృతిభూతస్యోపమానస్య కర్మణః కర్తైవోపమేయం తేనేత్యర్థో ద్రష్టవ్యః- కేవలకర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యైవాభావాత్॥ తేనలుప్తాముదాహరతి జ్యో త్స్నాయంతీతి ॥ జ్యోత్స్నామివాత్మానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మన ఉపమే యస్యైవాదేస్సాధర్మ్యస్య నైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిలోపే లు

త్తైయమితిభావః- ఆచారసాధర్మ్యవాదినాంతు న్యలోపఏవ- తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - క్యచి వాచ్యస్య ఉపమేయాదితి - న నకీర్తిసహాయాత్మయ ఇత్యుపమేయోపాదానం- ఉపమానాపేక్షయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్ - న చైతదనుసారేణ జ్యోత్స్నీయంతీత్యత్ర జ్యోత్స్నా ఇవాచరంతీతి సమానవిభక్తికత్వకల్పనముపపద్యతే- కర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వాత్ - శుభ్రా ఇతి సమానధర్మోపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తివిశేషణత్వేనతత్ప్రత్యయోపక్షీణత్వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౭ ॥ పునరపిధర్మవాదిలోపేలుప్తామాహ శేషాయత ఇతి॥ శేష ఇవాచరతీతి శేషాయతే-కర్తుః క్యజ్లోపశ్చేతి క్యజ్ప్రత్యయే జాతే ఆత్మనేపదం-అత్రోపమానకర్తురంతర్భూతత్వాదుపమేయకర్తృకత్వమితిభావ్యాకారః - అత్ర

తః। ప్రతాపరుద్రనృపతేశ్శుభ్రాః కీర్తిసహాయాః॥ అత్ర కీర్తీనాం స్వరూపముపమేయం॥ ౧౭॥ అనుక్తధర్మవాదిః కర్తృక్యజాలుప్తా యథా ॥ శేషాయతే మహీం వోఢుం కల్పశాఖాయతేఽర్థినాం। ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే ద్విషాం ॥ ౧౮ ॥ అనుక్తోపమానా వాక్యగాలుప్తా యథా ॥ వదాన్యోనాన్యోఽస్తి త్రిజగతి సమోరుద్రనృపతే ర్గుణశ్రేణీశ్లా

మహీవహనలక్షణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్- లుప్తశాఖాయత ఇత్యాది కమేణోదాహరణం- శేషాయత ఇత్యేతదేకలోపస్యేతి వివేకః - అతఏవాస్య ప్రకరణాదుత్కర్షః- అతఏవంకర్తృణముల్క్విపిచ సమానధర్మస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం ద్రష్టవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్ర ఇత్యత్ర సామాన్యాప్రయోగఏవ సామానాధికరణ్యాత్సమాసస్సంభవతి-తదుక్తం హరిణా - వ్యాఘ్రశబ్దోయదాశౌర్యాత్పురుషాద్ధి వర్తతే। తదాధికరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తిసంభవః। శూరశబ్దప్రయోగే తు వ్యాఘ్రశబ్దో వ్యపేక్షితః। భిన్నేఽధికరణే వృత్తేస్తత్ర నైవాస్తి సంభవ ఇతి - అతోత్ర ధర్మలోపాదివాదేరభావాచ్చానుక్తధర్మవాదిస్సమాసగాలుప్తేత్యేష భేదోత్ర ప్యుపస్థితస్య భావాదున్నేయః ॥ ౧౮ ॥ ఉపమానానుక్తౌ వాక్యసమాసగతత్వేనోదాహరణద్వయం క్రమేణాహ వదా

స్యేతి ॥ గతమేతత్ ॥ రుద్రనృపతేస్సహో వదాన్య ఇత్యుపమేయ వాచకసమానధర్మాణాం ప్రయోగః - ఉపమానం తు నోక్తం ॥ ౧౯ ॥ వీరరుద్రసమ ఇతి సమాసేనోపమేయవాచకయోః ప్రయోగః - రంజనాద్రాజేతి సాధర్మ్యకథనం ॥ ౨౦ ॥ పూర్వవద్ధర్మోపమానానుక్త్వాపుదాహరణస్యయమాహ లోక ఇతి ॥ కీర్త్యాతుల్యం న భవంతస్తిష్ఠతి పి నాస్తీత్యర్థః-అత్ర సాధర్మ్యసమాసయోరనుపాదానం - యస్యాస్సూర్యవి

ఘూపహితమహాదిశానయశః । సమంతాదుస్మాత్త్రైర్వరద
మదగంధైస్సంభ్రమః క్రియంతే యస్య ద్విజజనమణి గృహా
ప్రాంగణభువః ॥ ౨౧ ॥ అనుక్తోపమానా సమాసగాలుప్తా
యథా ॥ వీరరుద్రసమో రాజా నాస్తి నాస్త్యేవ భూతలే ।
యస్యధర్మానుబంధేన కలిః కృతయుగీకృతః ॥ ౨౨ ॥ అనుక్తధ
ర్మోపమానావాక్యగాలుప్తా యథా ॥ లోకే కాకతివీరరుద్ర
నృపతేరుద్దామభూమప్రియః కీర్త్యా కార్తికకౌముదీ ధవళ
యాతుల్యం న కించిత్క్వచిత్ । యస్యాస్సర్వవిజృంభితస్తత
విషాం గ్రావాంవిలోక్యాధునా కంఠాలింగనమాశితుస్త్వితమతే
నీరంధ్రమద్రిస్సదా ॥ ౨౩ ॥ అనుక్తధర్మోపమానా సమాస
గాలుప్తా యథా ॥ ప్రతాపశ్రీతుల్యం క్వచిదపి న భూతం న చ భ
వన్నభావి త్రైలోక్యేకిమపి జయినః కాకతివిభోః । యథాలో
కాలోకక్షితిధరతటేష్వర్యదృషదః ప్రకాశం తేనాక్తం దివసము
దితరోచిః పరిచయాః ॥ పూర్వోదాహరణద్వయే వదాన్యో

జృంభితైః యస్యాః కీర్తేర్మాధుర్యాతిశయ ఇత్యనేన సాధర్మ్యోపాదానమితి న శంకనీయం- తస్య వాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతు మాధుర్యమేవ సాధర్మ్యం వివక్షితం- న కౌముదీధవళత్వాదికమిత్యనేన సూచ్యతే ॥ ౨౧ ॥ ప్రతాపేతి ॥ లోకాలోకక్షితిధరతటేషు పాశ్చాత్యేష్వపీతి భావః - అర్యదృషదస్సూర్యకాంతాః - దేశతః కాలతశ్చ పరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్రతాపశ్రీతుల్యం నాస్తీత్యతోऽత్రోపమేయవాచకయోరేవోపాదానం ॥ ఏషూదాహరణేష్వన్యయోరేకైకస్య మంత్ర్యయోశ్చ ద్వయోర్వాపి పినష్టే

పూర్వేతి॥ అత్రోదాహరణ చతుష్టయే ప్రతీపాలంకార సాంకర్యం వార యతి ఏష్వితి॥ ఆక్షేపఉపమానస్య కైమర్థ్యేనకథ్యతే। యద్వోపమే యభావస్యాత్తత్ప్రతీపముదాహృతమితి లక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా పి ప్రతీపస్యేహానుప్రవేశాభావాన్న తత్సాంకర్య శంకా కళంకావకాశ ఇతిభావః॥౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురివ ఉష్ణముష్ణభానూష్ణ మిత్యత్ర వాచకమాత్రలోపాదేకలోపేలుప్తాసమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్వాత్ దుష్టాదిశబ్దానాం తథాత్వేనసా మాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా సమాపాతుప్పర్వం సామాన్య

నాన్యోక్తేతిరాజేతి శబ్దాభ్యాంవితరణ శీలత్వప్రజారంజక త్వసాధర్మ్యముక్తం- అనంతరోదాహరణద్వయే ధర్మస్యా ప్యనుపాదానమితిభేదః ॥ ఏషుచతుర్షూదాహరణేషునప్ర తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప మేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ- యత్రోపమేయస్యాధిక్యవివ క్షయాఉపమానత్వముచ్యతే తత్రైవప్రతీపాలంకారః॥౨౨॥ అనుక్తైవాదిః సమాసగాలుప్తాయథా ॥ అసతాముష్ణభానూ ష్ణంసతాంశీతాంశుశీతళం । ప్రతాపరుద్రదేవస్య చరితంవి శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మైవాద్యుపమానాసమాసగా లుప్తాయథా॥ కాకతీంద్రోరణేభాతిభీమసేనపరాక్రమః । కింత్వదుశ్శాసనాస్సర్వేయస్య ప్రత్యర్థిపార్థివాః॥అత్రభీమ సేనస్య పరాక్రమఇవ పరాక్రమోయస్య సభీమసేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః ॥ ౨౩॥ సమాసే త్రిలోపముదాహరతి కాకతీంద్రఇతి॥ భీమసేనపరాక్రమఇవనుస్సహః పరాక్రమోయస్యాసౌభీమసేనపరాక్రమః॥ అత్రవిశేషమాహ కింత్వి తి॥ దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజఃతత్సహితాభీమసేనప్రత్యర్థినః - వీరరు ద్రవైరిణస్తుతద్రహితాఇతి ప్రాతీతికోర్థః - దుష్టం శాసనంస్వవి షయంయేషాంతేదుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేనభవంతీత్యదుశ్శాసనాః- సర్వేపిసుసాధాఇత్యర్థః॥త్రిలోపందర్శయతి అత్రేతి॥ ధర్మైవాద్యుప

మానలుప్తేతి - ధర్మేవాద్యోర్ద్వయోర్మానార్థత్వాల్లుప్తత్వం - ఉపమానస్యతు వార్తికాదిభిర్భావః - తథాహ - సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిరుత్తరపదలోపశ్చేతి వార్తికం - అస్యార్థః - సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం - ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమాసస్య తస్య శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః - పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య చలోపఇతి - ఏతేనేదం ఫలితం - అత్రోపమానశబ్దేన ముఖ్యోపమానఘటితస్యభీమసేనపరాక్రమస్యగ్రహణం - భీమసేనో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్యభీమసేనపరాక్రమ ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేనబహువ్రీహిః - భీమసేనపరాక్రమ ఇవ మస్సహః పరాక్రమో యస్యేతి - తతః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య ముఖ్యోపమానపరాక్రమశబ్దస్య లోపఇతి - తేనధర్మేవాద్యుపమానానాం లోపాత్త్రిలోపవతీ సమాసగా॥ అత్రాయం సంగ్రహః ॥శ్లో॥ సమాసగే వాదిలోపే స్యాదేకావృత్తి

రాక్రమః ఇతి ధర్మేవాద్యుపమానలుప్తా ॥ ఇతి లుప్తోపమా
దర్శితాః ॥౨౮॥ అథసాధారణధర్మోపాదానే ద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్య సకృదుపమానోపమేయగతత్వేన నిర్దేశః
ఉభయగతత్వేన పృథగుపాదానంచ। పృథగుపాదానంచ

వాక్యగే। ద్వేలోపఉపమానస్య వాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుక్తౌ పంచచైకలోపేష్టౌ మిళితాభిదాః । కర్మాధారక్యచాకర్మకర్తృణముల్లాక్విపౌ౨. క్యజాకర్తర్యుపమితవృత్త్యాచేవాదిధర్మయోః । అనుక్తౌ సప్తధర్మోపమానలోపే సమాసగా౩. వాక్యగా వద్విధేత్యేవం ద్విలోపేనవకీర్తితాః । క్యచోపమానాన్యలోపే స్యాదేకాన్యాసమాసగా౪. ఉపమేయాన్యలోపే ద్వేస్యాతామేవం త్రిలోపగే । లుప్తాభేదామిళిత్వాస్యురేవమేకోనవింశతిః౫. పూర్ణాభిస్సహవక్ష్యస్తుభేదాస్స్యుః పంచవింశతిః॥ ద్వాత్రింశత్యాం ధర్మలోపే న్యాఅర్థ్యాస్సప్తదశస్మృతాః౬. కుత్రచిత్కర్తృణములితథాచారక్విపిక్యజి। ఏకలోపేపిలుప్తాస్యాద్ధర్మోపాదానసంభవాదితి౭. ॥ ౨౮ ॥ సమానధర్మోపాదానే సర్వభేదసాధారణం విశేషమాహ అథేతి॥ ద్వితీయం ద్వైధావిభజతి పృథగితి॥ తత్రాద్యం లక్షయతిస

కస్యేతి॥ ద్వితీయం లక్షయతి ద్వయోరితి॥ ద్వయోః-సదృశయోరితి శేషః తేన ధర్మాపేక్షో వస్తుప్రతివస్తుభావః- ధర్మ్యపేక్షస్తు బింబప్రతిబింబభావ ఇతి ఫలితం ॥ నృపా ఇతి॥ అత్ర సమానధర్మస్య సకృన్నిర్దేశం యోజయతి అత్రేతి ॥౨౫॥ ద్విర్ధా నిర్దేశ ఇతి ఉపమానగతత్వేనోపమేయగతత్వేన చేతి భావః॥ వంశ ఇతి॥ పరిష్కృత ఇత్యత్ర- సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణ ఇతి

వస్తుప్రతివస్తుభావేన బింబప్రతిబింబభావేన చ ద్వివిధం। ఏకస్యార్థస్య శబ్దద్వయేనాభిధానం వస్తుప్రతివస్తుభావః-ద్వయోరర్థయోర్ద్వయోరుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః॥ సకృన్నిర్దేశో యథా ॥ నృపాః ప్రణతమూర్ధానః సేవంతే కాకతీశ్వరం । అసాధూనాం వినేతారం గురుం శిష్యా ఇవాభితః ॥ అత్ర నరేశ్వరాణాం శిష్యాణాం చ ప్రణతమూర్ధాన ఇతి సకృదేవ సాధర్మ్యముక్తం - తథా అసాధూనాం వినేతారమితి రాజ్ఞో గురోశ్చ తుల్యధర్మత్వం సకృదేవోక్తం॥౨౫॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేన ద్విర్ధా నిర్దేశో యథా॥ వంశోఽయం కాకతీయానాం వీరరుద్రేణ భూషితః। అన్వవాయః కకుత్స్థానాం రామేణేవ పరిష్కృతః ॥ అత్ర భూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకార్థప్రతీతేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥౨౬॥ బింబప్రతిబింబభావో యథా॥ స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః। హాటకాద్రిరివాభాతి శృంగసంగీందుమండలః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్రమండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్సాదృశ్యమితి బింబప్రతిబింబభావః (వస్తుతోఽభిన్నయోరప్యుపమానోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథ

సుదాంగమేవత్వం- అత్ర సంబంధిభేదేన భూషిత పరిష్కృతశబ్దాభ్యాం సమానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౨౬॥ స్ఫురదితి॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రస్యేందుమండలం ప్రతిబింబతయా నిర్దిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్స్వరూపతస్సాదృశ్యాభావాద్విశేషణసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్యసాదృశ్యమితి వక్తవ్యం॥ స ఏవ బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యాహ అత్రేతి॥౨౭॥

ప్రకారాంతరేణ విభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తాని వస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చ విషయా యస్యాస్సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశవర్తిత్వ మేకదేశవర్తినీ ॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి ॥ మరుత్వానింద్రః- తపోవనత్వే ధ్వనితే భసంజ్ఞాయాం పదకార్యం న భవతి- యూయ ఇతి యుతోక్త్వత్వం - ఇయమనేకేవోపమేతి కేచిత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగేణానుక్త్యాపత్తేరేకైవాలమితి విద్యాధరః ॥ ౮౭॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥

సమానానాం బింబప్రతిబింబభావత్వాలంకారికసమయః)

౮౭ ॥ అపరమపి ద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య సమస్తవస్తువిషయా ఏకదేశవర్తినీ చేతి ॥ యథాక్రమముదాహరణం ॥ విభాతి భూర్ద్యోతితకాకతీంద్రప్రవుకీరాజస్యమరావతీవ । పౌరాః ప్రభం తే త్రిదశా ఇవర్ద్ధింధత్తైన రుద్ర్యాసనవపీ రరుద్రః ॥ ఏషా సమస్తవస్తువిషయా ॥ ౮౮ ॥ ఏకదేశవర్తినీ యథా ॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వా తురంగమైర్వీచిభిరూర్మిభిర్వా । నానాయుధైర్వ్యాళజలగ్రహైర్వా బలం త్రిలింగాధిపతేర్దురాపం ॥ అత్ర త్రిలింగాధిపతేర్బలం సముద్ర ఇవేత్యర్థాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం ॥ ౮౯ ॥ మాలారూపేణాప్యయమలంకారో దృశ్యతే ॥ యథా ॥ కుందతి కుముదతి హంసతి హారతి హరతి తుషారకరతి । కైలాసతి చ యశశ్శ్రీవైశద్యం వీరరుద్రస్య ॥ అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్మాలాత్వం ఉపమాయాం ॥ భేదాభేదసాధారణస్య సాధర్మ్యస్య

ద్విపైరితి ॥ ధరణీధరైర్మైనాకాదిభిః సర్వత్ర వాశబ్ద ఇవార్థే - వా స్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేపి సముచ్చయ ఇతి విశ్వః - త్రిలింగాధిపతేరంధ్రదేశాధీశ్వరస్య- నాటకేష్వప్యుక్తిరుక్తా॥ ౮౯ ॥ ఏకస్యైవోపమేయస్య బహూపమానోపాదానే మాలోపమా తాముదాహరతి కుందతీతి ॥ సర్వత్రాచారే క్విప్ప్రత్యయః ॥ సాధర్మ్యం త్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానం భేదాభేదప్రధానం చేతి - తత్రాద్యం వ్యతిరేకాదౌ ద్వితీయం రూపకాదౌ తృతీయమత్రేత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహ భగవాన్ వ్యాఖ్యాకారః ॥

యత్ర కించిత్సామాన్యం కశ్చిచ్చ విశేష స్తతో౽పమానోపమేయభావ ఇతి॥ ఫణితిరివమతిర్మతిరివ చేష్టాచేష్టేవకీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్యతో ద్రష్టవ్యమిత్యాహ ఏవమితి॥ ౩౭॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలేష్వపమానం తరం ప్రతీయమానవస్తుక యోరేకవాక్యాశ్రయ మనన్వయంలక్షయతి ఏకస్యేతి॥ ఏకస్యైవోపమానోప మేయభావాదనన్వర్థ్యయం సంజ్ఞా॥ వాచ్యాభిప్రాయేణోపమేయస్యైవద్వితీయసదృశనివృత్తిలక్షణవ్యం గ్యాభిప్రాయేణోప మానత్వ మన్యేతీ గ్యాభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే యత్రద్వితీయేతి॥ ఉదాహరతి సంత్వితి॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం - ఏవం భేదాంతరంయథాసంభవముదాహార్

అనన్వయాలంకారః

ర్యం॥ ౩౦॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వేనన్వయోమతః॥ యత్రద్వితీయ సబ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థ మేకస్యైవోప మానోప మేయభావో నిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః॥ యథా॥ సంతులోకేసువర్ణాద్రిరత్నాకరసుధాకరాః। తథాపివీరరుద్రోయంవీరరుద్ర ఇవస్వయం॥ ౩౧॥ పర్యాయేణద్వ

ఉపమేయోపమాలంకారః

యో స్తస్మిన్నుపమేయోపమామతా॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోప మేయిత్వపరామర్శః॥ యథా॥ ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధ

ర్మైః కింతైరితిభావః॥ ౩౧॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేనవాక్యభేదాశ్రయముపమేయోపమాలంకారంలక్షయతి పర్యాయేణేతి॥ పర్యాయోయౌగపద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః॥ తచ్ఛబ్దస్యప్రకృతానన్వయపరామర్శంవారయతి తస్మిన్నితి॥ ద్వయోరుపమానోపమేయభావవినిమయోయస్యామపమేయోపమాలంకారఇత్యర్థః- ఉపమేయేనోపమా ఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం॥ ధర్మఇతి॥ అత్రవాక్యభేదేనద్వయోరేవోపమానోపమేయభావాత్తృతీయసబ్రహ్మచారి నివృత్తిలక్షణంవస్తుప్రతీయతే- అత్రపూర్ణశ్రీరితిధర్మస్యసాధారణ్యంసచవస్తుప్రతివస్తునిర్దేశేనాపిదృశ్యతే॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనాస్సచ్ఛాయావదనాంబుజాః॥

నాహోస్యంగనా ఇవా భాంతి యత్ర వాస్య ఇవాంగనా ఇతి ॥ ౩౨॥ భేదాభేద
ప్రధానేషు పరిశేషాత్స్మరణం లక్షయతి సదృశేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥
అన్యశబ్దార్థమాహ సదృశవస్త్వంతరేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృ
తిబీజస్య బోధకా ఇతి న్యాయేన సదృశానుభవాత్పూర్వానుభవజనితసం
స్కారోద్బోధే సతి సదృశవస్త్వంతరస్మృతిః స్మరణాలంకార ఇత్యర్థః- సా
దృశ్యవ్యతిరిక్తనిమిత్తే నాతాప్రియసంగోదం వ్యంగయానిమిత్త ఇత్యాదౌ
నాయమలంకారః- న చేదమనుమానం అవినాభావాభావాత్ ॥ ఉదాహ

ర్శ్య ఇవ స్థితః । కాంతస్త్వాం వివశో కాంత ఇవ గుప్రసరేశ్య ॥ ౩౨॥

స్మరణాలంకారః.

సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యతే ॥ యత్ర సదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవస్త్వంతర పరామర్శో జాయ
తే తత్ర స్మరణాలంకారః॥ యథా॥ రాజ్ఞా ప్రతాపరుద్రేణపా
లితేయం వసుంధరా । హరిశ్చంద్ర నలాదీనాం పార్థివానాం స్మర
తి భూభుజాం ॥ అత్ర నలనహుషాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపరుద్రం రక్షితారం ప్రాప్తవత్యా మేదిన్యాః పూర్వ
రాజస్మరణం ॥ ౩౩ ॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారాః ప్రదర్శితాః - సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

రూపకాలంకారః

వః- తత్రాపి ప్రధానత్వాత్ప్రథమం రూపకం నిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్య స్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్య

రతి రాజ్ఞేతి॥ భూభుజామిత్యత్ర-అధీగర్థదయేశాం కర్మణి షష్ఠీ॥ ౩౩॥
అథవృత్తానుకథనపురస్సరం ప్రకృతకసంగతిమాహ భేదాభేదేతి॥ ఆరోప
గర్భా-అభేదప్రధానా ఇత్యర్థః- తేషు రూపకస్య సంగతిమాహ తత్రాపీతి॥
అభేదప్రధానేష్విత్యర్థః - ప్రాధాన్యాదితి - ఆరోపమూలాలంకారబీజ
భూతత్వేనేతి భావః॥ తస్య లక్షణమాహ ఆరోపేతి ॥ అన్యతాప్యర్థధర్మా
రోప ఆరోపః- తద్విషయస్య ముఖాదేరతిరోహితరూపిణః అతిరస్కృతస్వ
రూపస్య- సస్వభావాదిత్యాదిన్యత్యయః- ఆరోప్యమాణం చంద్రాదిరుప

రంజకంతాదారోప్య ప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రారోపస్యతావతైవ చరి
తార్థత్వా న్నపునః పరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవిషయేతి
భావః - యదేవంవిధంతద్రూపకం - ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియత
ఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం - తత్తోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోయ
తః। ఆరోపణేనక్రియతే తేనైతద్రూపకంమతమితి॥ విశేషణకృత్యమాహ

మాణంతద్రూపకంమతం ॥ అత్రారోపవిషయస్యేత్యనేన అ
ధ్యవసాయగర్భస్యోత్ప్రేక్షాదే రనారోపమూలానాంచోప
మాదీనాంవ్యావృత్తిః - అతిరోహితరూపిణఇత్యనేనసందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సందేహా
లంకారేవిషయస్యసందిహ్యమానతయాతిరోధానం - భ్రాం
తిమదలంకారేభ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్య
లంకారేఅపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం - ఉపరంజకమి
త్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః - పరిణామేఆరోప్యమా
ణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్వయోనప్రకృతోపరంజకత్వే
న - అతస్సాదృశ్యమూలేభ్యః సర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం॥త
స్యప్రథమంత్రైవిధ్యం - సావయవంనిరవయవంపరంపరితం
చేతి - సావయవంద్వివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివ
ర్తిచేతి - నిరవయవంద్వివిధం - కేవలంమాలారూపంచేతి - పరం
పరితస్యాపి శ్లిష్టనిబంధనత్వేనాశ్లిష్టనిబంధనత్వేనచ ద్వైవి
ధ్యం - తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయాచాతుర్వి
ధ్యం - ఏవమష్టవిధోరూపకాలంకారః॥ అథోదాహరణాని॥ య
త్రావయవానా మవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబ
ధ్యతే తత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం ॥ యథా ॥ యాత్రా

అత్రారోపవిషయస్యేత్యాదినా॥ తస్యవిభాగమాహ తస్యప్రథమమిత్యా
దినా॥ సమస్తవస్తువిషయం లక్షయతి యత్రేతి॥ ఆరోపవిషయావదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ ఉ
దాహరతి యాత్రేతి ॥ అత్రయాత్రాప్రావృషీత్యాదావవయవరూప

ణం యశఃకందళా ఇత్యవయవినిరూపణం - నను యశాంసి కందళా ఇవేత్యుప
మితసమాసః ప్రాప్నోతి యశాంస్యేవ కందళా ఇతి రూపకసమాసో
పి- ఉభయోస్సాధక బాధకాభావాత్ సందేహసంకర ఏవాయం తేన
రూపకమేవేతి కథం నిర్ణీయత ఇతి చేత్ - సత్యం- జగదానందా ఇతి సామా
న్య ప్రయోగసంభవాన్నోపమితసమాసః - కింతు మయూరవ్యంసకాది
త్వాద్రూపకసమాస ఏవ తేన రూపకమేవేదం నోపమా-ఏవముత్తరత్రాపి
సాధక బాధకయోరుద్భావనం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౮ ॥ ఏకదేశవివర్తిరూ
పకం లక్షయతి యత్రేతి॥ ఉపలక్షణమేతత్ తేన యథా యోగమవయవా

ప్రాప్య ప్రతాపరుద్రనృపతే ర్నిస్సాణధారాధరే వైరిక్ష్మాపతి
గర్వపర్వతభిదాభీమం ముహుర్గర్జతి । శత్రుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్జాతానయా సర్వతో వర్ధంతే హరిదంతవేశ్మజగ
దానందా యశఃకందళాః ॥ ౩౮ ॥ యత్రావయవనిరూపణాద
వయవినో రూపణం గమ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ య
థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళశ్శౌర్యాకరః కాకతివీ
రరుద్రః । వికస్వరైర్వ్యాసనయా త్రిలోకీం గుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి ॥ అత్రావయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేన నృపతేః కల్పశాఖిత్వం నిరూప్యతే - తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం ॥ ౩౯ ॥ యథా వా ॥ మథితాద్వైరివారాశేస్త్వద్భుజామం
దరభూభృతా । జాతా ప్రతాపరుద్రస్య కీర్తిర్లోకానధినోత్య
మూః ॥ అత్ర వైరిజనస్య వారాశిత్వరూపణేన భుజస్య మంద

వయవినో రేకదేశస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యామేకదేశవివర్తిరూపక మి
తి లక్షణం యథోదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ అత ఏవాహ కావ్యప్రకాశకారః
శ్రౌతా ఆర్థాశ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తి తదితి - ఏకదేశవిశేషేణవ
ర్తనాదేకదేశవివర్తీత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి ॥ ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాళో వశీకృతదిఙ్మండలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః - స్థైర్యాసె
త్యాదినా వకప్ప్రత్యయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణం గమ్యత ఇ
త్యాహ అత్రేతి॥ ౩౯॥ ఉదాహరణాంతరమాహ మథితాదితి॥ స్వారోక్ష

దాహరణే అవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యగమ్యత్వం - అత్రత్వవ యవస్యాపీతిభేదః ॥ నిరకాసయద్రవిమపేతవసుంపియదాలయాదపరది గ్గణికేత్యత్రరవిశబ్దేనవిటప్రతీతేరవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వేప్యేక దేశవివర్తిరూపకత్వంద్రష్టవ్యం ॥ ౩౫ ॥ నిరవయవంలక్షయతియత్రేతి॥ పూర్వతో౽వయవమాత్రే౽న్యతో౽వయవాంతరేచ రూపణాభావాన్ని రవయవమితిభావః॥ అతైకస్యారోపవిషయస్యైక మేవారోప్యమాణం చేత్కేవలమనేకంచేన్మాలేతిద్వేధా ॥ తత్రాద్యముదాహరతి యాతో

రాద్రిత్వ రూపణేనచజాతాయాః కీర్తేస్సుధాత్వమర్థాదాప
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ ౩౫ ॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతి స్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రే౽పితదేవ ॥ త
త్ర కేవలంయథా ॥ యాతో౽రంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
క్ష్వేడితామ్రేడితైర్నిస్సాణధ్వనిభిస్స్ఫుటంప్రవిదళద్రోదః
కటాహాంతరైః॥ క్షుబ్ధేష్వబ్ధిషుకంపితేషుగిరిషు౽త్రైవవ
ముంచంత్యసూన్ భీతాః కాకతివీరరుద్రనృపతేఃప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసఃకటాహత్వంనిరూప్యతే ॥ ౩౬ ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంమౌళివిభూషణప్రగమ
లాదిక్కుంజరశ్రోత్రరోమాస్ఫారంచామరభూషణం ధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్। వ్యోమ్నఃకౌముదితానముజ్జ్వ
లహరంముక్తాకలాపోభువఃస్ఫారః కాకతివీరరుద్రయశ సాం
జాగర్తివిస్ఫూర్జితం ॥౩౭॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రక్ష్వేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః - రోదోబ్రహ్మాం డమేవకటాహఃపాత్రవిశేషః- క్షుబ్ధేషుక్షుభితేష్విత్యర్థః- వ్యాఖ్యాత మేతద్రసప్రకరణే(౪) ॥౩౬॥ద్వితీయముదాహరతి ॥రాజ్ఞామితి॥ గంగా భాగీరథీ-విస్ఫూర్జితంవిజృంభణంఅత్రైకస్య యశసోమాల్యాద్యారోప్య మాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం ॥౩౭॥ పరంపరితంలక్షయతి రూపకే తి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తంఅతఏవపరంపరాస్యసంజాతాపరం

పరితమిత్యన్వయః- ఏకరూపకసాపేక్షం రూపకం పరంపరితమిత్యర్థః- తేనా నేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావో స్యేత్యాహ రూపకద్వయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ మండలాగ్రః ఖడ్గ ఏవ విధుంతుదో రాహుః- రాజమండలం క్షత్రియసమూహ ఏవ రాజమండలం చంద్రబింబం - అత్ర మండలాగ్ర విధుంతుదత్వారోపణం రాజకమండలస్య రాజమండలమితి శ్లిష్టరూపకేణైవ ప్రయుక్తమితి కేవలశ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥౩౯॥ పద్మేతి ॥ పద్మాయా లక్ష్మ్యా ఉల్లాస ఏవ పద్మానాముల్లాసః తత్ర సహస్రభానుస్సూర్యః స స్వర్గస్యైకమార్గ ఏవ నభస్తో నక్షత్రమార్గః - తత్ర చక్యాంబుధి క్ష్మాభృత్సు క్షమాధరాః క్ష్మాభృత్పక్షచ్ఛేదన ... - త

రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాత్ సమస్త
వస్తువిషయేఽంతర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితంయథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవస్య మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమో
ద్దామో గ్రసతే రాజమండలం ॥౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥ పద్మోల్లాససహస్రభానురసకృత్స్వర్గచక్రాంబుధిః
క్ష్మాభృత్పక్షభిదాశనిః కువలయాలంకారరాకాశశీ। నిత్యోద్య
త్సుమనోవికాససురభిః కల్యాణసంపత్సురక్షోణీభృద్భువనా
శ్రయాంబుధిరయం శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥౪౦॥ అశ్లిష్టకేవలప
రంపరితంయథా ॥ కాకతీయస్య మద్ధాబ్ధైర్యశో లీలామహాబా

ద్భిదాయామశనిః కులిశం-కువలయస్య భూమండలస్యైవ కువలయానాముత్పలానామలంకారే రాకాశశీ పూర్ణిమాచంద్రః - సుమనోవికాసో విద్వదాహ్లాద ఏవ సుమనోవికాసః పుష్పవికాసః- తస్య సురభిర్వసంతః- కల్యాణసంపన్మంగళసంపత్తిరేవ కల్యాణసంపత్ అక్షయస్వర్ణసమృద్ధిః - కల్యాణమక్షయస్వర్ణం కల్యాణం మంగళేపి చేతి విశ్వః - తస్యాస్సురక్షోణీభృత్సువర్ణాచలః- భువనం లోక ఏవ భువనముదకం తదాశ్రయస్యాంబుధిః - అత్ర వీరరుద్ర ఏవ సహస్రభానురిత్యాద్యారోపపూర్వకస్య పద్మోల్లాసప వపద్మోల్లాస ఇత్యాద్యారోపస్య శ్లేషనిబంధనస్యానేకధా నిబంధనాచ్ఛ్లిష్టమాలాపరంపరితం॥౪౦॥ కాకతీయస్యేతి॥ దశాంగాలముద్రజటిలిదరూ-

లముద్రజటాటోపాయమానాంతాస్తథోక్తాః - దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా ఇత్యర్థః - అభ్రంకషేత్యభ్రంకషఉచ్ఛ్రాయోయాసాంతాస్తథోక్తాః - ఉదితూలేరుజినపాః - సర్వకూలాభ్రేత్యాదినాఉభయత్రఖశ్ ప్రత్యయః - అత్రయశోలీలానాంమహార్మిత్వరూపణంకాకతీయస్యదుగ్ధార్ణవత్వరూపణాధీనమిత్యశ్లిష్టకేవలపరంపరితం ॥౮౧॥ దోరాశీవిషేతి॥ వాతానాంసమూహోవాత్యా - ధూమానాంసమూహోధూమ్యా ఉభయత్ర - పాశాదిభ్యోయఇతియప్రత్యయః - విలాసశిఖినీక్రీడామయూరీ - అర్గళావిజృంభః - అత్రకృపాణలతాయాం జిహ్వాత్వస్యానేకరూపస్యభుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీతత్వాదశ్లిష్టమాలా పరంపరితం

ర్మ్యయః । దిక్కూలముద్రజాటోపాఃఖలంత్యభ్రంకషోచ్ఛ్రా
యాః ॥౮౧॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంయథా ॥ దోరాశీవిష
జిహ్వాయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యాగ్నిసల
ధూమ్యయాజయరమామోహావిలాసభ్రువా । సంహృత్య
స్థగిణీవిలాసశిఖినీసంవాసయష్ట్యా జగత్ప్రాసాదార్గళయా
కృపాణలతయారుద్రోనృపః క్రీడతి ॥౮౨॥ అశ్లిష్టమాలాప
రంపరితంవైధర్మ్యేణాపిసంభవతి ॥యథా॥ త్రాసాంధకా
రమధ్యాహ్నాఃకైతవాతపరాత్రయః । జయంతివీరరుద్రస్య
రణప్రాంగణకేళయః॥ ఏవమష్టవిధస్యాపిరూపకస్యవాక్యస

సర్వత్రచాత్రహేతుహేతుమద్భావోయమలంకారసర్వస్వకారమతేనోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తువిపరీతమవోచత్ - యదత్రయుక్తంతద్గ్రాహ్యం ॥౮౨॥ వ్యతిరేకేణాప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అశ్లిష్టేతి ॥ త్రాసఏవాంధకారస్తస్యమధ్యాహ్నాః - శక్తస్య తస్యత్రాసాసంభవాదితి భావః - కైతవంకపటమేవాతపస్తస్యరాత్రయః - ధర్మ్యరోధిత్వాత్తస్యేతిభావః - ఏతచ్చముఖచంద్రఇత్యాదౌసమాసగతం ముఖమేవచంద్రఇత్యాదౌవాక్యగతం - అతష్షోడశైతేభేదాః ॥ తత్రావశిష్టాభేదాఅన్యతోద్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥అత్రారోప్యమాణస్యధర్మిత్వాల్లింగసంఖ్యయోర్వైషమ్యేపి జటావల్లీలాలంబినః కపిలాదావాగ్న

యఇత్యత్రైకస్యైకస్మిన్నేవానేకత్వమనేకవిషయారోపాత్ - తదుక్త
మలంకారసర్వస్వే - అత్ర చారోప్యమాణస్య ధర్మిత్వాద్బహిష్ఠలింగసం
ఖ్యాకత్వేఽపి క్వచిత్స్వతోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్య విషయసంఖ్యానుప్ర
త్యేకమారోపాదితి ॥ ౮౩ ॥ రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధర్మ్యేణ పరిణామం లక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వ ఇతి విషయసప్తమీ - ప్రకృతోపయోగార్థమిత్యర్థః - ఆరోప్యమాణం
చంద్రాదికమారోపవిషయాత్మతయా ముఖాదిరూపతాదాత్మ్యేన స్థితం ముఖ
చంద్రేణ రాజశ్యామస్యేత్యత్ర ప్రకృతోపయోగాంశమారోపస్య వివక్షి
తత్వాత్ - వస్తుతో ముఖస్యైవ తాపశాంతినిమిత్తత్వేన తాదాత్మ్యాభా

మాసగతత్వేన షోడశభేదా భవంతి॥౮౩॥ ఆరోప్యమాణమారో

పరిణామాలంకారః

పవిషయాత్మతయా స్థితం । ప్రకృతస్యోపయోగిత్వే పరిణామ
ఉదాహృతః ॥ ఆరోప్యమాణం ప్రకృతోపయోగిత్వేనేన రూపా
లంకారవ్యావృత్తిః - తస్య సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాం ద్వైవిధ్యం॥ సామానాధికరణ్యేన పరిణామో యథా ॥ శ
శ్వత్ప్రసాధనవిధానకృతాభిలాషానత్రైర్భుజం తిలకుబ్జైర
వనీపవర్గాః । శ్రీవీరరుద్రనృపతేః కకుభాం పతేషు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్య ప్రకృతోపయోగాభావాదితి భావః - అతః ప్రకృతమనప
హ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్మనా పరిణమతీతి పరిణామాలంకార
ఇత్యర్థః - ఏవం చ యత్రారోపస్య తాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయి
తయా ప్రకృతమపహ్నుత స్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నం భవతి త
స్మాద్రూపకాత్పరిణామస్య వైలక్షణ్యం దర్శితం - తదుక్తం చక్రవర్తినా-
విషయ్యాకారమారోప్యవిషయస్థగనం యదా । రూపకత్వం తదా తత్రరం
జనేన సమన్వయః। యదా తు విషయో రూపాత్స్వస్మాదప్రచ్యుతో భవేత్ ।
ఉపయుక్తః పరాకారం పరిణామస్తదా మత ఇతి ॥ అస్య ద్వైవిధ్యమాహ
తస్యేతి॥ఆద్యముదాహరతి శశ్వదితి ॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః -
అత్రారోపేణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నా యాఽప్రకృతాయా

స్స్రజో ముకుటధారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అత్ర విషయవిషయిణోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సామానాధికరణ్యం ॥ ౪౪ ॥ కిరీటేతి॥ అత్ర చ పూర్వవత్పరిణామ ఉద్భావనీయః - కింతు మయూఖజాలపుష్పాంజల్యోర్విషయ విషయిణోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్యమితి విశేషః ॥ నను ప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోః కో భేద ఇత్యాశంక్య ఆరోప్యమాణస్య పాదానానుపాదానాభ్యాం భేద ఇత్యాహ సమాసోక్తావితి ॥ ౪౫ ॥ ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకం సందే

యాం ప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౪౪ ॥ వైయధికరణ్యేన
పరిణామో యథా ॥ కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
పుష్పాంజలిమర్పయంతే। ఫలార్థినో రుద్రనరేంద్రపాదపీఠాం
తసీమాన మరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వే ప్యవాచ్యత్వాన్న పరిణామేంతర్భా

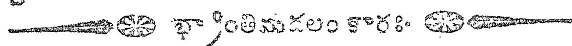
సందేహాలంకారః

వః ॥ ౪౫ ॥ విషయో విషయీ యత్ర సాదృశ్యాత్కవిసమ్మ
తాత్ । సందేహగోచరౌ స్యాతాం సందేహాలంకృతిశ్చ సా ॥
సా త్రివిధా- శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చేతి ॥ సం
దేహమాత్రపర్యవసాయినీ శుద్ధా యథా ॥ కిమేష నవమో హ
రిత్పతిరమందసంపత్పదం కిమేష దశమః ప్రజాపతిరపూర్వస
ర్గక్రమః । కిమేష హరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్శ్రిరాదితి

హాలంకారం లక్షయతి ॥ విషయ ఇతి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేన స్థాణుర్వా పురుషో వేతి సందేహస్యాలంకారతా వ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యోత్కర్షార్థం కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకార ఇత్యర్థః॥ తస్య త్రైధావిభాగమాహ సేతి ॥ ఆద్యముదాహరతి కిమితి॥ హరిత్పతిర్లోకపాలః- ప్రజాపతిర్బ్రహ్మా- ఉర్వరోద్ధరణచుంచుః క్షోణీరక్షణదక్షః - అత్ర సంపదాదిసాదృశ్యాద్వీరరుద్రలోకపాలాది కోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వా చ్ఛుద్ధోయం సందేహభేదః- నను నవమాదిపదవిరహే కేవలలోకపాలాదీనామారోప్యమాణ

త్వసంభావాదస్తుసందేహః- నవమూర్తిపదప్రయోగేనలోకపాలాదీనాం వీరరుద్రత్వేనసంభావనామత్వేప్రతీయమానసందేహ ఇతిచేన్నసత్యం - అస్తుసంభావనమారోపోవా - యత్రకోటిద్వయాలంబిత్వం తత్రసందేహ ఏవేతిస్వమతం- ఏవంవిధస్థలేకేచిదుత్ప్రేక్షాప్రయోగస్సందేహ ఇత్యాహుః- ఉత్ప్రేక్షైకదేశత్వాదిత్యన్యే స్వమతంతావదస్మిన్నస్పష్టం॥౮౬॥ ద్వితీయముదాహరతి కాలాహిరితి ॥ భోగంసర్పశరీరం- కాలభ్రూకుటిరంతకభ్రూభంగః- కాలోగ్రానలః ప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమపద్ధతిః ధూమరేఖా- ధూయతేకంప్యతే - అత్రకాకతీయకంఠస్థసర్పాదిరూ

విలోక్యతేజగతి వీరరుద్రోజనైః ॥ ౮౬ ॥ నిశ్చయగర్భోయథా ॥ కాలాహిఃకిమయంమృణాళమృదులంభోగంనధత్తేపునః కాలభ్రూకుటిరేషకిన్నుముఖఏవోజ్జృంభతేసాపునః । కాలోగ్రానలధూమపద్ధతిరసౌకింసాపునర్ధూయతే నైవేతి వికల్ప్యతేప్రతిభటైరుద్రస్యకాకతీయకః॥ ౮౭ ॥ నిశ్చయాన్తోయథా ॥ కింకల్పద్రుమమంజరీ సహి జ ఇమౌకింవా పయోరాశయః స్వర్ధేనోరథవా కిముజ్జ్వలతరాశ్చింతామణేస్స్ఫూర్తయః । కింవాసిద్ధరసోర్మయశ్చిరమితివ్యాహృత్య నిశ్చిన్వతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః స్మేరాః కటాక్షా

భ్రాంతిమదలంకారః

ఇతి॥౮౮॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరో

పతయాసందిహ్యమానహానాశరీరాదివిశేషాదర్శనేనసర్పాది నిషేధనిశ్చయేపి కాకతీయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోయంసందేహః ॥ ౮౭॥ తృతీయముదాహరతి కిమితి ॥ సిద్ధరసోర్మయః సుధారసకల్లోలాః - వ్యాహృత్య కల్పద్రుమమంజరీత్యాదిరూపేణసందిహ్య- స్మేరాఃస్మితప్రభానాః సానుగ్రహాఇత్యర్థః- కటాక్షాఇతి నిశ్చిన్వతే-అతఏవనిశ్చయాంతోయంసందేహః - వీరరుద్రకరుణావలోకనవిషయాస్సర్వేసమృద్ధాభవంతీతిభావః ॥ ౮౮ ॥ అతద్రూపస్య తద్రూపత్వేన [illegible] భ్రాంతిమంతమలంకారమాహ కవీతి ॥ [illegible]

తస్మింస్తద్ధర్మోఽస్యాస్తీతి భ్రాంతిమాన్ - కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రాకరణికం ప్రత్యప్రాకరణికత్వేనోపలంభో భ్రాంతిమానిత్యర్థః - ఏతేనసాదృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతాది భ్రాంతేర్నాలంకారత్వమితి దర్శితం- దోషమూలాయాస్తు కిము తేతి భావః॥ ఉదాహరతి కాకతీయేతి॥ వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్త బ్రహ్మాండే - అత్రకీర్త్యాం చంద్రికానుభవాద్భ్రాంతిః॥ ౪౯॥ సాదృశ్యాద్వస్త్వంతరప్రతీతిసామ్యాద్భ్రాంతిమదనంతరమపహ్నుతింలక్షయతి నిషిద్ధ్యేతి ॥ అన్యారోపేఽఆరోప్యమాణప్ర

త్యమాణానుభవో యత్ర స భ్రాంతిమాన్మతః॥ యథా॥ కాక
తీయవిభోః కీర్తి విభవే వ్యాప్తరోదసి । దివాపి చంద్రికాబు
ద్ధ్యా చకోరా యాంతినిర్వృతిం ॥ ౪౯ ॥ నిషిద్ధ్యవిషయంసా

అపహ్నవాలంకారః

మ్యాదన్యారోపే హ్యపహ్నుతిః ॥ తస్యాస్త్రైవిధ్యం - అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వ
ప్రతిపాదనంచ- ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ ఉద్వేలచ్చతుర
ఙ్గవీకలకలో నాయం చమూడంబరో నేదం దుందుభిగర్జితం త్రి
పురజిత్కల్పాంతఘర్ఘారవః । ఇత్థం రుద్రనరేంద్రధాటిషు
మహీభారావనమ్రీభవచ్ఛేషా శేషశిరస్సు విస్మితమథభ్రాంతం
దిగీశైరపి॥ ౫౦॥ ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా ॥
సర్వాం కాకతివీరరుద్రధరణీనాథచ్ఛలేనక్షితిం పాతుం మ
ధ్యమలోకపాల పదవీం ప్రాప్తస్స్వయంభూశ్శివః । నైవం

తీతాపీత్యర్థః- తస్యాస్త్రైవిధ్యంవివినక్తిఅపహ్నుత్యారోపఇత్యాది ॥ ఉద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నవః - నేదందుందుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారోపః- నరేంద్రధాటిష్వితికృదికారః - తల్లక్షణంతు- శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । ః జిగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసా ధాటీతినిగద్యత ఇత్యాహుః॥ ౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్ర ఛలశబ్దేనాయం ధరణీనాథః - కింతు స్వయంభూశ్శివఇతి రాజ్ఞో సత్యత్వంప్రతిపాద్యతే॥ తదేవసమర్థయతె నైవమితి॥ విషమావలోకనంనిగ్రహదృష్టిః అన్యత్ర

తృతీయనయనదృష్టిః - వైరిపురై రసంఖ్యైస్త్రిభిశ్చ కర్తృభిర్భస్మీభూ
తైః కథంజాతంజజ్ఞే - భూభృద్గణైరాజసమూహైః- అన్యత్ర భూభృతా
శైలానేనగణైః ప్రమథైశ్చ కథమువాగ్భూతంస్యాగ్భూత మిత్యుభయత్ర
భావోక్తః - ఈశ్వరస్యగిరీశత్వాత్ప్రమథాధిపత్వాచ్చేతిభావః॥ ౫౧॥
ఆరోపగర్భమపరి శేషాదుల్లేఖంలక్షయతి ॥ అర్థేతి ॥ అర్థేనప్రయోజనేన
యోగోర్థిత్వం లిప్సేతియావత్ - రుచిరభిరుచిః - శ్లేషః ప్రసిద్ధః-ఏతైస్స
మస్తైర్వ్యస్తైర్వాయథాయోగం గ్రహీతృగతైరేకస్య వస్తునో నానార్థ
త్వయోగాదనేకధోల్లేఖనంనిర్ధారణముల్లేఖాలంకార ఇత్యర్థః - సర్వా
లంకారవ్యావర్తకే న గ్రహీతృభేదాదిత్యనేన విషయభేదోప్యుపలక్ష్యతే॥

చేద్యోపమానలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతైర్జాతం వైరిపు
రైః కథంకథమువాగ్భూతంచభూభృద్గణైః॥ ౫౧॥ అర్థయోగ

॥ ఉల్లేఖాలంకారః ॥

రుచిశ్లేషైరుల్లేఖనమనేకధా । గ్రహీతృభేదాదేకస్య సఉల్లే
ఖస్సతాంమతః॥రుచ్యర్థయోగాభ్యాంయథా ॥ లక్ష్మీనివాస
గృహమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్శౌర్యైకభూమి ఖనిరిత్యరి వీరవ
ర్గాః । విద్యావిహారపదవీతిచలబ్ధవర్ణాశ్శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
నిశంస్తువంతి॥౫౨॥ శ్లేషేణయథా ॥ ఉగ్రస్సపత్నేషుగుణేషు
భాస్వాన్రామః ప్రతీకేషురణేషుభీమః । లీలాసులక్ష్మ్యాః
పురుషోత్తమశ్చేత్యాచక్షతేరుద్రనృపంకవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యైకభూమేఃపరాక్రమాతిశయస్య ఖనిరాకరః- లబ్ధవర్ణాః
విద్వాంసః- అత్రైకస్యాఃకాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాది ధర్మయోగా
న్నరేంద్రాదిగ్రహీతృభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాస గృహా
దిరూపతయానేకధోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥౫౨॥ ఉగ్రఇతి ॥ సపత్నేషుశత్రు
షు ఉగ్రఃకపర్దీక్రూరశ్చ - గుణేషుభాస్వాన్సూర్యస్తేజస్వీచ - ప్రతీకే
ష్వంగేషురామోదాశరథిరభిరామశ్చ- లక్ష్మ్యాలీలాసు పురుషోత్తమో
విష్ణుఃపురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీతృభేదాభావేపిసపత్నాదివిషయభే
దాచ్ఛ్లేషేణోగ్రత్వాద్యనేకధర్మోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౫౩॥ అభేదప్రతిప

త్తే రవిశేషి ప్యారోపా దధ్యవసాయస్యోత్కృష్టత్వా దారోప మూలానంతరమధ్యవసాయ మూలా లంకారప్రస్తావ ఇత్యాశయేనాహ అథేతి ॥ మూలభూతమధ్యవసాయం నిరూపయతి విషయేతి ॥ ఏకతరపరిశేషో మాభూదిత్యన్యథా వ్యాచష్టే సద్వివిధ ఇతి ॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః- అన్యథా విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయ ఇతి సర్వసంప్రతిపన్నేనస్వయమపిపూర్వోక్తేనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - యదా విషయిణో సత్యత్వం తదాధ్యవసాయ స్సాధ్యః - యదావిషయస్యాసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతివివేకః-తథాహి - యదా చంద్రాది విషయిగతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధం ముఖం ముఖత్వేనజానన్నేవ నూనమిదం చంద్ర ఇతి ప్రయుక్తే - తదా విషయీ చంద్రో ముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తు పరమార్థతస్సత్య ఏవ.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

అథాధ్యవసాయగర్భాలంకారద్వయం నిరూప్యతే ॥ విషయ
విషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః-
సద్వివిధః- విషయినిగరణేనవిషయనిగరణేనచ ॥ యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతర్కితం । ప్రకృతం హి భవేత్

ఏవం సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తే రసంభవాన్నూనమాదికల్పైర్విషయిణోపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయ స్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ ప్రాధాన్యం - యదాతుముఖ పద మనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయుక్తే-తదా వస్తుతోసత్యస్యాపి విషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వ నిమిత్తస్య ముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్య వస్తుతస్సత్యస్యాప్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభిమతస్య నిగీర్ణత్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇత్యత్రాధ్యవసిత ప్రాధాన్య మిత్యాదిసర్వ మలంకారసర్వస్వే తద్వ్యాఖ్యాయాం చ సంజీవిన్యాం ప్రపంచితం-తత్సర్వమనేనైవ గతార్థమితినేహ విస్తరః క్రియతే- తత్ర సాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం లక్షయతి యత్రేతి ॥ అన్యదప్రకృతం తస్య ధర్మో గుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబంధాత్ప్రకృతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతర్కితం సంభావితం యత్ర

భవేత్తామిత్యుత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే యత్రే
తి॥ తస్యా విభాగమాహ సేతి॥ వాచ్యాం లక్షయతి సంభావనేతి ॥ అత్రా
దిశబ్దేన మన్యే శంకే ధ్రువమిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణద్ర
వ్యాణాం గౌశ్చలతి శుక్లో ధీర్ఘ ఇత్యేవమాదినా మధ్యవసాయ విషయత్వే
నోత్ప్రేక్షావిషయత్వేన ద్వివిధా వాచ్యా ప్రతీయమానా చ ప్రత్యేకం
చతుర్విధేత్యష్టవిధా జాతేత్యర్థః- తేషాం జాత్యాదీనాం - అష్టవిధేతి ప్ర
త్యేకమితి శేషః - నిమిత్తద్వైవిధ్యేనాస్యా ద్వాత్రింశద్భేదా భవంతీత్యా
హ అధ్యవసాయస్యేతి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాం విశేషమాహ నిమిత్తే

ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షతే ॥ యత్రాప్రకృతగుణ
క్రియాసంబంధాత్ ప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
త్ప్రేక్షా- సా ద్వివిధా- వాచ్యా ప్రతీయమానా చ- సంభావ
నా ప్రతిపాదకానాం నూనం ధ్రువం ప్రాయ ఇత్యేవమాదీ
నాం ప్రయోగే వాచ్యా - అప్రయోగే తు- ప్రతీయమానా-
జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాం చతుర్ణా మధ్యవసాయవిష
యత్వేన సా ద్వివిధా ప్రత్యేకం చతుర్విధా- తేషాం భావాభా
వరూపతయా ద్వైవిధ్యే అష్టవిధా - అధ్యవసాయస్య గుణనిమి
త్తత్వేన క్రియానిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకం షోడశ
ప్రకారా। నిమిత్తస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామేవ। ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయామి
వాద్యనుపాదానే నిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేక్షాయా

స్యేతి ॥ అన్యత్రైతదభావే హేతుమాహ ప్రతీయమానేతి ॥ మహిలాస
హంసభరిఏ తుహ హిఅఏ సుహఅ సా అమాఅంతీ । దిఅహం అణణ్ణసర
ణ్ణా అంగం తణుఅం వి తణుఏహి ॥ ఛాయా ॥ మహిలాసహస్రభరితే తవ
హృదయే సుభగ సా అమాంతీ । దివసమనన్యశరణా అంగం
తనుకంపి తనుతేహి ॥ ఇత్యత్ర మహిలాసహస్రభరితే తవ హృదయే
అమాంతీత్యుత్ప్రేక్షా ప్రతీయమానా ఇవాదిప్రయోగాభావాత్ - త
స్యాశ్చాంగతనూకరణం నిమిత్తం యది నోపాదీయేత తదా తస్యా నిష్ప్రమా

ణకత్వంస్యాదిత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరేణ త్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా దీనామితి ॥ యదాజాతిస్వరూపముత్ప్రేక్ష్యతే తదాతస్యభావాభావ రూపతయాద్వివిధస్యోపాత్తగుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్చాతుర్విధ్యం- నిమిత్తానుపాదానేతు తత్కృతభేదాభావాద్ద్వైవిధ్యమేవ - ఇత్థంషోఢాజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షా - ఏవంక్రియాగుణద్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిళిత్వా చతుర్వింశతిస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాభేదాః- హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్యమేవేతి ద్వాత్రింశత్ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాం సర్వత్ర నిమిత్తోపాదాననియమాన్నిమి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా- జాత్యాదీనాంస్వరూపేణ హేతురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వే బహువిధత్వం-వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫలయోరుత్ప్రేక్షావిషయత్వే నిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యే అనుపాత్తే సాధనత్వేన నిర్దేశో నాన్వయం పుష్ణాతి - తథా సాధనేఅనుపాత్తే సాధ్యత్వేన నిర్దేశోపి-తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్- హేతూత్ప్రేక్షాయాంఫలం నిమిత్తంతస్యానుపాదానే కం ప్రతి హేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలోత్ప్రేక్షాయాంసాధనంనిమిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతే రపారే కీర్తిసాగరే । మగ్నాదురీశదుష్కీర్తి సంగాదివజగత్త్రయీ ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్యమజ్జనస్యానుపాదానే సంగాదితి హేతూత్ప్రేక్షా

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వే షట్చత్వారింశద్భేదాః- ఏవం షణ్ణవతిర్భేదా ఇత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమముదాహరణేన హృదయంగమీకర్తుమారభతే తథాహీత్యాదినా ॥ హేతూత్ప్రేక్షాయాంఫలంనిమిత్తంఫలోత్ప్రేక్షాయాంహేతుర్నిమిత్తం - ఏవంచనిమిత్తనైమిత్తికయోరన్యతరోపాదానేన్వయపోషాభావాదుభయోపాదాననియమేననిమిత్తోపాదానంనియతమేవేతిభావః॥ ప్రతాపేతి ॥ అస్య

శ్యస్య కృశేనాన్యస్యాఽహితత్వాదితి భావః॥ ౨౪ ॥ జయశ్రీత్యాదిస్పష్టం ౨౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థం భేదగణనామాహ అతస్త్వేత్యాదినా ॥ నిగదవ్యా నశోభామావహతి॥ ౨౪॥ యథావా॥ జయశ్రీర్వాసపత్న్యస్య వికాసాయైవ భానుమాన్। ప్రతిబింబమిషాత్పద్మం ప్రవిశత్యంఘ్రి భూభుజః॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్య భానుమత్ప్రవేశస్యానుపాదానే జయశ్రీవాసకమల వికాసాయైవేతి ఫలోత్ప్రేక్షణను సమీచీనం-అతస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాయామేవ నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం॥ ౨౫ ॥ అతస్త్వేత్థం వాచ్యోత్ప్రేక్షాయా భేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా ౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ స్వరూపోత్ప్రేక్షా ౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా ౩. ఉపాత్త క్రియా నిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా ౪. అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా ౫. అనుపాత్త నిమిత్తజాత్య భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా ౬. ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావహేతూత్ప్రేక్షా ౭. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ౮. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతూత్ప్రేక్షా ౯. ఉపాత్త క్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతూత్ప్రేక్షా ౧౦. ఉపాత్త గుణనిమిత్తజాతిభావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి భావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౩. ఉపాత్తక్రియా నిమిత్త జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౪. ఏవం చతుర్దశ భేదా జాత్యుత్ప్రేక్షా॥ అనేనైవ క్రమేణ గుణక్రియాద్రవ్యోత్ప్రేక్షాపి పరిగణనీయా - ఏవం చ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాః షట్పంచాశద్భేదాః - ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాస్త్వష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్రస్వ ఖ్యానమేతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయా భేదాష్టకస్యాన్యత్వే నిమిత్తమాహ ॥ అత్రేతి ॥ యథా నిమిత్తస్యోపాదానే నిమిత్తభేదాద్భేదస్త

థానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి॥ గమ్యత్వేనానుపాదానాది తి భావః- అతఏవ తత్ర గుణక్రియారూపనిమిత్తభేదనిబంధనస్య విచ్ఛిత్తివిశేషస్యానుత్పన్న పుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఏకఏవ భేదోఽగణ్య ఇత్యాహ॥ గుణరూపత్వేనేత్యాది॥ గుణక్రియయోరితి న తు జాతిద్రవ్యయోరివ కేవలాత్ ప్రేక్షావిషయత్వమితి భావః॥*॥ యథాయోగముదాహరతి॥ కీర్తిరిత్యాది॥ పిదధతీ ఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరు

> రూపోత్ప్రేక్షాయామపినిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమిత్తస్య గమ్యత్వే గుణరూపత్వేన క్రియారూపత్వేన చ చారుత్వవిశేషాభావాదేక ఏవ భేదో గమ్యతే- గుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షావిషయత్వముత్ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం- ప్రాచామలంకారప్రబంధేషు షణ్ణవతి భేదోత్ప్రేక్షేతిగణనామాత్రం చారుత్వాతిశయస్తు షట్పంచాశత ఏవ భేదానాం- తత్ర యథాసంభవముదాహరణాని ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్ర నృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాం భూమిభుజాం యశః పిదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితా మందప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషు విద్యోతతే॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః- త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకావకాశః॥ ౫౬ ॥ ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః- అట్టహాసోట్టహాసః-స్వసహాసోర్వేతి పాక్షికో ప్రత్యయః- ఏషా ప్రమోదగుణనిమిత్తా జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా - అత్రాట్టహాసప్రభాయాస్స్వతస్సిద్ధత్వేపి త్రైలోక్య సంబంధిత్వేన కవికల్పితత్వాన్నోపమావకాశ ఇత్యాహ త్రైలోక్యేతి॥ అతఏవ- అత్ర ఇవశబ్దోపి సంభావనావాచకో నోపమావాచకః- తదుక్తం చక్రవర్తినా - యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి । తదోపమైవ యేనేవశబ్దస్సాధర్మ్యసూచకః। యదా పునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

త్రైవ యేనేవశబ్ద స్సంభావనాపర ఇతి ॥ ౪౬ ॥ పీర స్యేతి ॥ ప్రియావ ల్లభా ప్రేయసీ యస్య ప్రియవల్లభస్య - పులకమంజరీ వేత్యుత్ప్రేక్షా యామితి జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయామిత్యర్థః - క్రియారూపమితి నిమిత్తమితి శేషః ॥ ౪౭ ॥ ప్రతాపరుద్ర స్యేతి॥ అత్ర వాచనదీపికే వేతి

పోత్ప్రేక్షా యథా ॥ వీరస్య రుద్రనృపతేః ప్రియవల్లభస్య
రాజ్యాభిషేకసలిలై స్సరసీకృతాయాః । సద్య స్సముచ్ఛ్వసిత
సాంద్రపరాగరేఖాక్షోణ్యాః ప్రమోదపులకాంకురమంజరీవ ॥
అత్ర పులకాంకురమంజరీ వేత్యుత్ప్రేక్షాయాం సరసీకర
ణం క్రియారూపం నిమిత్తం ॥ ౪౭ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య నఖేందు
కాంతిః ప్రణామభాజాం పదయో ర్నృపాణాం । లలాటలగ్నా
విధి నిర్మితాయా వర్ణావళే ర్వాచన దీపికేవ ॥ అత్ర దీపికే
వేతి జాతివచనాజ్జాతిరుత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౮ ॥ ఉపాత్తగు
ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రస్య గుణామృతోర్మిధౌతా విరాజంత్యమలీకృతాంగాః । ప్ర
క్షాళితాత్యుద్ధతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభి స్స్వచ్ఛతరా భ
వంతి ॥ ౪౯ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా
యథా ॥ దిశాం జేతు ర్విశ్వప్రథితమహసో రుద్రనృపతేర్జయ
ప్రస్థానోద్యత్ఖురతురగసంమర్దజనితం । రజఃకృత్వా ప్రత్త
ప్రతిబలమసూర్యామివదివం ప్రతాపాఖ్యానన్యే దిశిదిశి వి
ధత్తే దినకరాన్ ॥ అత్రాసూర్యామితి జాత్యభావః ॥ ౫౦ ॥ జా
తిహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ ఉదారకీర్త్యా భుజయా ప్రతాప
రుద్రస్య విశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరా కోమలశయ్య

జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తం నోపాత్తం ॥౪౮॥౪౯॥ దిశామితి॥ రజఃకర్తృ- దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్ర జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా అనుపాత్తనిమిత్తా ॥ ౫౦ ॥ఉదారేతి॥ ఉదారకీర్త్యా ఉదారస్వభావయా- గోత్రమహీధ్రనాసంకులపర్వతనివాసం-విస్మృతేతి -

గతిబుద్ధీత్యాదినాఽణ్యంతకర్త్ర్యా విశ్వంభరాయాః కర్మత్వం - తస్మిన్నభి
ధేయే కర్మణి క్తః - ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణః ఇతి వచనాత్ - అత్ర శయ్యాయామేవేతి
జాతిభావహేతూత్ప్రేక్షాయాః పర్వతనివాసవిస్మరణం ఫలం నిమిత్తం ॥
౬౧ ॥ భూమావితి ॥ నిర్వ్యాజం నిరుపాధికం త్యాగవైభవమౌదార్యాతిశ
యో యస్య సః తథోక్తం - కాకతీశానం సృష్టవానితి ఫలం ప్రత్యకల్పవృ
క్షత్వాదివేతి జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ॥౬౨॥ నూనమితి॥ భుజయో

రేవ విస్మారితా గోత్రమహీధ్రవాసం ॥ అత్ర శయ్యాయామేవేతి
జాతిహేతుత్వం ॥౬౧॥ జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥
భూమౌ కల్పవృక్షత్వాదివధాతా విచింతయన్ । సృష్టవా
న్కాకతీశానం నిర్వ్యాజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృ
క్షత్వాదితి జాత్యభావస్య హేతుత్వం ॥౬౨॥ జాతిఫలోత్ప్రే
క్షా యథా॥ నూనం విశ్వంభరాధారస్తంభీభవితుమాయతౌ।
వీరరుద్రనరేంద్రస్య భుజావాజానులంబినౌ ॥ అత్ర స్తంభీభ
వితుమితి జాతేః ఫలత్వం ॥౬౩॥ జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా య
థా ॥ పశూనవధ్యానాలోక్య శత్రవః కాకతీశితుః। ప్రాయే
ణామానుషత్వాయ తృణవృత్తిం సమాశ్రితాః ॥ అత్రామా
నుషత్వాయేతి జాత్యభావస్య ఫలత్వం ॥౬౪॥ క్రియాస్వరూ
పోత్ప్రేక్షా యథా ॥ శ్రీకాకతీయనృపతేర్ద్విషదంగనానాం
శ్వాసోర్మిభిః స్ఫుటదివమర్మ్మరితాంతరాళాః । తాసాం నివాసవిధ
మేకృతయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దధతీవ మరోర్వనాం

రాజానులంబిత్వం పురుషస్య భాగ్యలక్షణం - తదుక్తం నాటకే తృతీయేం
కే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలోత్ప్రేక్షాయా మా
యతత్వగుణో నిమిత్తం ॥౬౩॥ పశూనితి ॥ అత్రామానుషత్వాయేతి జా
త్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియా నిమిత్తం
ఏవముత్తరత్రాపి తాదర్థ్య ప్రతిపాదకచతుర్థ్యాదిశ్రవణే ఫలత్వం తృతీ
యాదివిభక్త్యా సామర్థ్యేన వా హేతుత్వం చేత్యాదికమూహనీయం ॥౬౪॥
శ్రీకాకతీయేతి ॥ మర్మరః పర్ణధ్వనిః - అథ మర్మరః స్వనితే వస్త్రపర్ణానా

పిత్యనరః-తద్వంతికృతాన్యంతరాళాని యేషాం తేతథోక్తాః - ఇతిసుజని మిత్తకథనం దానోత్ప్రేక్షాయాం ॥ ౬౫ ॥ విముఖ ఇతి॥ ప్రతీశాః-ప్రత్యర్థి భూపతీః- చికురేషు కేశేషు- నిమిత్తాత్కర్మసంయోగే సప్తమీ-వికర్షతీతిక్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాంనిమిత్తం - ఏవంనిమిత్తానుపాదానేప్యుదాహార్యం ॥౬౬॥ రాజ్ఞామితి ॥ పరిమ్లానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం॥ క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రతిజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణమత్రదృశ్యత ఇత్యస్యతోలిఖ్యతే॥ † కపోలఫలకావస్యాఃకథంభూతావ

తాః ॥ ౬౫ ॥ క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షాయథా॥ విముఖేసతి కాకతిక్షితీంద్రవనసీమాపికఠోరకంటకాగ్రే । చికురేషువికర్షతిప్రతీశానదదానైవనిజాంతరప్రవేశం ॥ అత్రాదదానేతిక్రియాస్వరూపాభావః ॥ ౬౬॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షాయథా ॥ రాజ్ఞాంగర్వాంకురోద్భేదాఃపరిమ్లానావాదినేదినే । కాకతీంద్ర ప్రతాపార్కదీప్రోష్మాభిభవాదివ ॥ అత్రాభిభవాదివేతిక్రియాహేతుత్వం॥౬౭॥ (క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయథా॥ కపోలఫలకావస్యాఃకథంభూతౌ తథావిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంక్షామతాం గతౌ) ॥క్రియాఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ దంభోలిసంరంభమహాజిగోపఃప్రస్థానభేరీనినదోంధ్రభర్తుః । లీనానివాన్వేష్టుమరాతివర్గాన్విగాహతేశైలగుహాంతరాణి ॥౬౮॥ క్రియాభావఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః

థావిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంక్షామతాంగతావితి - అత్రదర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాక్షామతాగమననిమిత్తా॥౬౭॥దంభోలీతి॥ మహాజిర్మహాయుద్ధం- అన్యాభిభవఇతియావత్ - దంభోలిసంరంభమేవమహాజింగోపయత్యాచ్ఛాదయతీతితథోక్తః - తిరస్కృతాశనిధ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షాగుహాంతరగాహనక్రియానిమిత్తా ॥౬౮॥ సీమాద్రీతి ॥ సీమాద్రిర్లోకాలోకః-క

† కపోలఫలకావితిశ్లోకః కేషుచిన్మూలపుస్తకేష్వపిదృశ్యతే.

ల్పితశ్చంద్రికాయా ఇవార్ఘ్యః పూజావిధిర్యేషాం తాః తథోక్తాః చంద్రికా సదృశానిత్యర్థః - యశోగానస్యాంధకారాసంస్పర్శః ఫలం ॥౮౯॥ చకాస్తీతి॥ ప్రకృతిషు ప్రజాసు ప్రసాదగుణస్య మూర్తిమద్విశేషణాదుత్ప్రేక్షాలాభః - నిమిత్తమత్ర నోక్తం॥౯౦॥ ప్రతాపేతి॥ అన్యత్ర ధర్మిణి ధర్మ్యంతరోత్ప్రేక్షా - అత్ర తు భూయాపే ధర్మిణ్యాస్మ ప్రశాంతిలక్షణో ధర్మ ఉత్ప్రేక్ష్యతే - తత్ర శీతలాంగత్వం నిమిత్తముపాత్తం॥౯౧॥ జయేతి॥ వి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్ఘ్యాః । శ్రీవీరరుద్రస్య యశో విలాసాః గాయంత్యసంస్పృష్టమివాంధకారం॥ అత్రాసంస్పృష్టమివేతి క్రియాభావస్య ఫలత్వం ॥౮౯॥ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ చకాస్తి కాకతీంద్రస్య కృపాలోకనవిభ్రమః। ప్రకృతిష్వపి సర్వాసు ప్రసాద ఇవ మూర్తిమాన్॥ ౯౦ ॥ గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య మహాభిషేకపయః కణైః శీతలితాఖిలాంగా। ప్రశాంతభారార్తఫణీంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్మేవ విభాతి పృథ్వీ ॥ అత్ర ప్రశాంతోష్మేతి గుణాభావః ॥౯౧॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ జయశ్రియా మాశ్రయతాముపైతి శ్రీవీరరుద్రస్య రణే కృపాణః। జయశ్రియం వైరిమహీపతీనాం సముత్సుకో హర్తుమసూయయేవ ॥ అత్రాసూయయేవేతి గుణహేతుత్వం ॥౯౨॥ గుణాభావహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ జాతావయం సంప్రతి వీరరుద్ర నరేంద్ర గంభీరిమ గుల్ఫదఘ్నాః । ఇత్యప్రమోదాదివ జీవనేషు మాలిన్యమంభోనిధయో భజంతే॥ అత్రాప్రమోదా

ష్టవస్తుసంగ్రహాలేశతోపితస్యాన్యత్రావస్థానం న సహత ఇతి భావః - అత ఏవోపాత్తనిమిత్తేయం గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥౯౨॥ జాతా ఇతి॥ పార్శ్వనిస్సృతౌ పాదగ్రంథీ గుల్ఫౌ తద్దఘ్నాః తత్ప్రమాణాః - ప్రమాణే ద్వయసజిత్యాదినా దఘ్నచ్ప్రత్యయః - నరేంద్ర గంభీరిమ్ణో గుల్ఫదఘ్నాః - తదపేక్షయాతిస్వల్పగాంభీర్యా ఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషు వృత్తిషు చ మాలిన్యం కార్ష్ణ్యం క్లిష్టత్వం చ భజంతే - అత్రాప్రమోదాదివేతి గుణహేత్వ

భావోత్ప్రేక్షాయాం న శ్లేషో బాధకః- కింత్వంగమేవ- తదుక్తం రుచకేన -
ఏవమర్థాశ్రయాపి ధర్మవిషయే శ్లిష్టశబ్దహేతుకా క్వచిద్దృశ్యత ఇతి -
చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిచ్ఛ్లేషభాగ్ధర్మాంశ గతే నైషా న బాధ్యత ఇ
తి ॥౧౩॥ ఆశిషామితి ॥ విషధూమ్రాణాం విషమలినానామాశిషాం దం
ష్ట్రిణాం - ఆశీరురగదంష్ట్రయామితి విశ్వః ॥ గుణగాననిమిత్తాం గుణభా
వఫలోత్ప్రేక్షాం యోజయతి అత్రేతి ॥౧౪॥ అరణ్యేతి ॥ శరణే గృహే సా
ధుశ్శరణ్యాః-తద్రహితా అశరణ్యా అనాథా ఇత్యర్థః - అవైరార్థమివేతి వి
లాసవిముఖామృగాంగనా విలాసినీర్విలోక్య వైరాయంతే తన్నిషేధార్థ

దివేతి గుణాభావస్య హేతుత్వం ॥ ౧౩ ॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా
యథా॥ ఆశిషాం విషధూమ్రాణాం నైర్మల్యార్థమివోత్సుకాః॥
భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్య గుణాన్ గాతుం సుధాముచః ॥ అత్ర
నైర్మల్యార్థమితి గుణస్య ఫలత్వం ॥ ౧౪ ॥ గుణాభావఫలోత్ప్రే
క్షా యథా ॥ అరణ్యవాసోచితబాంధవా మృగీష్వవైరార్థ
మివాశరణ్యాః । త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
లోచనవిభ్రమేషు ॥ అత్రావైరార్థమితి గుణాభావస్య ఫల
త్వం ॥౧౫॥ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా॥ నవోస్యమస్మి
న్పరిపూర్ణ తేజసి త్యక్త్వా నభః శోణితలావతీర్ణః। అనందయన్నిం
దురివస్వధామ్నా విభాతి లోకే నవకాకతీంద్రః ॥౧౬॥ ద్రవ్య
స్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ అనన్యసాధారణదానశౌం
డే సద్యః కృతార్థీభవదర్థిసార్థే । శ్రీకాకతీంద్రే భువి రాజమా

మివేత్యర్థః-విభ్రమవిముఖత్వమత్ర నిమిత్తం ॥౧౫॥ నవేతి॥ అస్మిన్నభసి -
నవో గుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రేందోః శోణితలావతీర్ణస్య కవి
కల్పితత్వాదుత్ప్రేక్షావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం చ॥౧౬॥ అనన్యేతి ॥
దానశౌండో బహుప్రదః - స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్ర
దః ఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణత్వమద్ధా ద్దాన ఇతి లభ్యతే - ఉభ
యోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వా తాదృశదానే శౌండో
మత్తః నిస్సీమవితరణే నిర్విచార ఇత్యర్థః - పారిజాతస్త్వవదేక ఏవ తస్యారా

జరూపతయా భూలోకే వర్తమానత్వాత్తుర్యతో దివః పారిజాత ఇతి భావః॥ ౭౭॥ ప్రతాపేతి ॥ క్ష్మాభృత్పక్షవిజృంభితం వైరిభూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్ర పర్వతపక్షవిజృంభణం- అత ఏవాపరేణైవ వజ్రిణేతి శ్లేషాంగా ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధర్మ్యశ్లేషైకదేశ ఏవ స్యాత్ అర్థసాధర్మ్యస్యేంద్రస్యాసిద్ధతయా ప్రతీతేరుపమైవ- తత్ప్రయోగే తు ప్రకృతో రాజైవాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతే తస్యైవశబ్దేన సాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యుత్ప్రేక్షైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగే తు సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరప్య

నేద్యోః పారిజాతేన పినాకృతేవ ॥ అత్ర దివః పారిజాతాభావ ఉత్ప్రేక్ష్యతే ॥౭౭॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవేన క్ష్మాభృత్పక్షవిజృంభితం । సమున్మూలితమామూలాదపరేణైవ వజ్రిణా ॥ ౭౮ ॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్ప్రేక్షా యథా ॥ కాకతీయప్రతాపోష్మవిలీనాంగేన మేరుణా । అసువర్ణాచలేనేవ విరించిర్వ్యాకులీకృతః ॥ అత్రాసువర్ణాచలేనేతి హేత్వభావః ॥౭౯॥ ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దుర్గార్ణవశతాయేవ కైలాసాచలకోటయే । నూనం ప్రతాపరుద్రేణ యశోదతుం ప్రసాధితం ॥ అత్ర దుర్గార్ణవశతాయేతి ద్రవ్యస్య ఫలత్వం ॥౮౦॥ ద్రవ్యాభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్య జయప్రస్థానసంభవం। రజఃపిహితదిగ్గో

ప్రయోగే రూపకమిత్యాదివిశేషా యథాసంభవమూహనీయాః॥ ౭౮॥ కాకతీయేతి॥ విలీనాంగేన ద్రవీభూతావయవేన - అసువర్ణాచలేన సువర్ణాచలాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినో నఞః క్రియాసాపేక్షత్వే నాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతి జ్ఞాపకాత్క్వచిత్సమాస ఇష్యతే - యదాహ కైయటః - అసమర్థనఞ్సమాసస్య క్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయానపుంసకస్యేతి ప్రసజ్యప్రతిషేధ ఆశ్రీయత ఇతి ॥౭౯॥ దుర్గార్ణవేతి ॥ నూనమిత్యేతద్ద్వితీయోత్ప్రేక్షాసాధకం ॥ ౮౦ ॥ వీరరుద్రేతి॥ ఆకాశస్యాభావో నిరాకాశం- అర్థాభావేఽవ్యయీభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయీభా

వాదతోఽత్ర ప్రపంచమప్యూహ్యమిత్యభావః ॥ కస్తూరీతిలకంతి ఫాలఫలకే దేవ్యా ముఖాంభోరుహే ఇత్యాదావుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షా- యత్రోత్ప్రేక్షైవ కపిచ్ఛలేనముక్తాస్తబకో సేవనిథా తిసింధురిత్యాదౌ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షే త్యాదికంతు స్వయమూహనీయమిత్యాహ ఏవమితి॥ ౮౯ ॥.........*

ఇత్థం సాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం(ఉ)క్త్వా సిద్ధాధ్యవసాయమూలామతిశయోక్తిం లక్షయతి విషయస్యేతి ॥ యత్రవిషయ్యేవప్ర కృతత్వం ప్రాధాన్యేనోపనిబధ్యతే- ప్రాధాన్యేనేతి శేషః. కుతః - విషయస్య ప్రకృతస్యముఖాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగీర్ణత్వాదిత్యర్థః - ఇద మత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయే త్రయం సంభవతి విషయో విష

శం నిరాకాశ మవస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశా భావాదేత్యర్థః ॥ ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహా ర్యం ॥౮౧॥ ఇత్యౌపమ్యగర్భాలంకారవివేచనం.........*

అతిశయోక్త్యలంకారః

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే ॥ యత్రసా తిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితా ॥ యత్రకవిప్రౌ ఢోక్త్యా విషయతిరోధానేన విషయీనిబధ్యతే సాతిశయో క్తిః। తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం॥ భేదేఅభేదః అభేదేభేదః సంబంధే అసంబంధః అసంబంధే సంబంధశ్చేతి ॥ కార్యకారణయోః పౌ

యా అధ్యవసానవ్యాపారాత్మకం స్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యనిగీర్ణ త్వేనస్వరూపప్రతిపత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నకుత్రాపి ప్రాధాన్య శంకావకాశః - నూనమాదిశబ్దైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేతూ త్ప్రేక్షాదర్శితా - నూనమాదిశబ్దాప్రయోగే విషయిణఏవప్రాధాన్యేఅ ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి- అతఏవోక్తం రుచకేన- అధ్యవ సితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి - ఇదంరజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి ॥ విభాగమాహ తస్యాఇతి॥ న నుపంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్య సంభవాత్కథంచాతుర్విధ్యమిత్యా శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కావ్యప్రకాశకారోక్త వైషయ్యంత్వ

స్యమపాధ్యాయై రేకావళీతరళే సమాహితమితి నేహ ప్రపంచ్యతే ॥*॥ క్రమేణోదాహరతి స్థానఇతి ॥ కల్పతరోరుదధేరుత్పత్తిరుచితా కింతులక్ష్మీసోదరస్యామర్త్యోపయోగినస్తస్యేదముద్భుతమితిభావః ॥ ౧ ॥ ఔన్నత్యమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్ర రాజమేర్వాదిసంబంధినోరౌన్నత్యాదోర్వాస్తవాభేదేప్యన్యదేవేత్యాదినా కాల్పనికో భేదః- ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ ॥అత్రేతి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతిరత ఆహ స్వత ఇతి ॥ స్వతస్సిద్ధం యదౌన్నత్యం తదేవాన్యదేవేతికవిప్రౌఢోక్త్యా సాతిశయం- అతస్స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోః ఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాద్వ్య
తిరిక్తైవ - కింతు ప్రౌఢోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరితిక
థ్యతే॥*॥తత్ర భేదే అభేదో యథా ॥ స్థానేకల్పతరుర్జాతః కాక
తీయకులోదధేః।లక్ష్మీపతిరసౌచిత్రం సత్యరూపమహాత్మ
వః॥అత్ర ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః॥౧
అభేదే భేదో యథా॥ ఔన్నత్యం మహదస్యదేవమహితః కోప్యే
షగంభీరిమా కావ్యన్యాససరణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవబా
హ్వోః ప్రథా। సర్వం నూతనమేవ రుద్రనృపతేర్జానే న తన్ని
ర్మితౌ సామగ్రీ చతురాననేన కియతీ కీదృక్ప్రమా కల్పితా॥అ
త్రౌన్నత్యాదేర్వాస్తవాభేదేపి భేదః కల్పితః- స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయః॥

వయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయో న పునః ఫలినోః తయోర్వాస్తవ భేదేసత్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ -తదుక్తంచక్రవర్తినా - అభేదాధ్యవసాయోహ్యఫలేతిశయనాదిహ।న పునః ఫలినోస్తత్ర భేదే భేదో న సిద్ధ్యతీతి - కించ ప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరన్యత్వయోరేవాభేదాధ్యవసాయో న రాజ కల్పవృక్షయోః అన్యథాపకత్రఫలయోరధ్యవసాయో న్యత్ర ఫలినోరితి వైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచ ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయ ఇతి యత్పూర్వముక్తం తత్ఫలగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితి ద్రష్టవ్యం ॥౨॥ శిలేతి॥యథాచింతా

రత్నాదికం శిలాత్వాదిదోషదుష్టం తథా సర్వమపి జగదితి దుష్టేయం బ్ర
హ్మస్సృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్పృశేదితి దత్ర దేవస్య బ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేప్యసంబంధకథనం ॥ అత్రాప్యధ్యవసాయం సంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టినేతి॥ అయంచ స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయా
ధ్యవసాయమూలత్వాదత్ర ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మన్నితి హరివాక్యమేతత్ । వి
రించిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి ॥ అధిక్రియా జగత్సర్గనాధికారః ॥ పిష్టం

౨॥ సంబంధే అసంబంధో యథా॥ శిలాం చింతారత్నం గరుకనక
శాఖీ పశుగణాః యద్ధేనుస్సర్వం జగదపి తథా దోషవిధురం । న
సృష్టిర్వైధాత్రీ తదిహ చతురశ్రీః కథమియం స్పృశేద్దేవం రు
ద్రం సకలగుణసామ్రాజ్యనిలయం॥ అత్ర విధాతృసృష్టిసంబం
ధేప్యసంబంధ ఉక్తః। అతీతబ్రహ్మసృష్టినైశ్వరేణాతాద్భేదా
ధ్యవసాయః ॥ ౩ ॥ అసంబంధే సంబంధో యథా॥ బ్రహ్మన్నైగుగి
రాక్యతేపి కిమిదం నైవంవిధాస్తే మునః స్వామిన్నస్యనాధిక్రి
యాద్యఫలితా యద్వీరరుద్రః కృతః । మిథ్యాకిన్నుని కథ నైత్రి
జగతస్త్రాణాయ మత్సృష్టితః శంభుః కిం త్వనవతీర్ణవానితిక
థాజాతా హరిబ్రహ్మణోః॥ అత్ర హరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
ష్ఠ్యసంబంధేపి సంబంధ ఉక్తః॥ శంభునా సహ కాకతీంద్రస్య
అభేదాధ్యవసాయః ॥౪॥ కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా ॥ మాతః కథం కాకతినాథదృ
ష్టేరగ్రే సగాః కామశరాః పతంతి। తద్రూపలావణ్యజితః స్మ
రోపి నూనం గతః కింకరతామముష్య॥ అత్ర కార్యభూతస్య స్మ

ర్విరించికథనమన్యథాకరోతి మిథ్యేతి ॥ అత్ర లౌకికానన్యత్వాదిగుణయు
క్తమేనం బ్రహ్మాపి నిర్మాతుం న శక్నోతీతి భావః ॥ అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రేతి ॥ పూర్వవదభేదాధ్యవసాయ ఇత్యాహ శంభునేతి॥
౪॥ పంచమం భేదముదాహరతి మాతరితి ॥ కామశరపీడా మసహమా
నాయాః కస్యాశ్చిన్మాత్రా సహ వచనం- తస్య కాకతీంద్రస్య- అభూష
ణేపి భూషితవద్భాసమానః ఆకారో రూపం లావణ్యం కాంతివిశేషః - అన

యోర్లక్షణముక్తం- అముష్య కాకతేంద్రస్య ॥ కారణంపూర్వమపరం కార్యమితి సర్వత్రనియమః కవిప్రౌఢోక్త్యా తద్విపర్యయోఽలంకారత త్వాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అవిరళవిలోలజలదః కుటజార్జుననీపసురభివనవాతః । అయమాగచ్ఛతి కాలో హంతహతాః పథికగేహిన్యః॥ ఇత్యాదికార్యకారణయోరాగపద్యమపి పౌర్వాపర్యవిపర్యయ ఏవేతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౫ ॥ సహోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ సహార్థేనేతి ॥ సహశబ్దస్యార్థో యస్య తేన సహార్థేన తత్పర్యాయేణ చేత్యర్థః- అనేనసార్థంవిహరాంబురాశేరిత్యాదౌ సహోక్తిమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యుక్తమతిశయోక్తితఇతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిః పూర

రశరపాతస్య కారణభూతాత్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వకాలత్వముక్తం॥ ౫॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణే అతిశయో

సహోక్త్యలంకారః

క్తిహేతుకా సహోక్తిర్నిరూప్యతే॥ సహార్థేనాన్వయో యత్ర భవేదతిశయోక్తితః। కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహోక్తిరితీష్యతే ॥ యత్ర భేదే అభేదరూపతయా కార్యకారణపౌర్వాపర్య విపర్యయరూపయా చాతిశయోక్త్యా ఏకస్య ప్రాధాన్యేనాన్వయే అపరస్య సహార్థేన సంబంధే ఉపమానోపమేయభావః కల్ప్యతే తత్ర సహోక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ఏకస్య ప్రాధాన్యేనాన్వయ ఇతి - యథాపుత్రేణ సహాగతః పితేత్యాదౌ పితురాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వదితి భావః - అపరస్య సహార్థేన సంబంధ ఇతి- తత్రైవ పుత్రాదివదితి భావః- ఉపమానోపమేయభావః కల్ప్యత ఇతి - సహయుక్తేఽప్రధాన ఇత్యప్రధానే తృతీయావిధానాత్తదంతస్య గుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య ప్రాధాన్యాదుపమేయత్వం చ కల్ప్యత ఇత్యర్థః - అతఏవాత్ర భేదప్రధానం సాధర్మ్యమితి ద్రష్టవ్యం - సహశాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివ శాబ్ద ఏవాయం గుణప్రధానభావో నవాస్తవః - పిత్రా సహాగతః పుత్ర ఇత్యపి సువచత్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చాత్ర కాల్పనికో న వాస్తవ ఇత్యత్ర నిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి ॥ తదాత్మతా అప్రకృతరూపతా ॥ ఉదాహరతి అంధ్రేతి ॥ అత్ర దివ్యమాల్యానీవ ఖడ్గధారాః కంఠేషు పతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోపమేయభావస్య ద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతనసాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వం చోపమానోపమేయయోస్సహార్థప్రయుక్త గుణప్రధానభావ నిబంధనం చేత్యాద్యున్నేయం॥ అత్ర కార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్య సహార్థసంబంధేన ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాన్న తదాత్మతా ॥*॥ కార్యకారణపౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహోక్తిర్యథా ॥ అంధ్రక్ష్మాభృత్సుభటాసిధారా రణేషు నీలోత్పలపత్రభాసః । పతంతి కంఠేష్వరిభూపతీనాం సాకం సురస్త్రీజనముక్తమాల్యైః ॥ అత్ర కృపాణపతనోత్తరకాలభావినో దివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితి పౌర్వాపర్యవిపర్యయః॥ ౬ ॥ భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిమూలా శ్లేషగర్భాభేదాధ్యవసాయరూపా చారుత్వాతిశయ హేతుర్యథా ॥ దినే దినే రుద్రనరాధిపస్య ప్రతాపలక్ష్మీరుదయం ప్రయాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతరాళా వివస్వతా సార్ధమనింద్యభాసా ॥ అతోఽభ్యుదయం ప్రయాతీతి శ్లేషేణోదయపర్వతా

వినోక్త్యలంకారః

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః ॥ ౭ ॥ అథ సహోక్తిప్ర

కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వముపపాదయతి అత్రేతి॥ ౬ ॥ దినే దిన ఇతి॥ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోఽత్ర సహోక్తిమూలమిత్యాహ అతోఽభ్యుదయమితి॥ కుముదదళైస్సహ సంప్రతి విఘటంతే చక్రవాకమిథునానీత్యత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయో మూలం - అత్ర విఘటనం సంబంధిభేదాద్భిన్నం న తద్విఘటత్వమిత్యాహ సర్వస్వకారః- ఉద్భిన్నం సహ కాశికస్య పులకైరిత్యాదావియం మాలయాపి దృశ్యతే- అత్ర కర్మసాహిత్యాత్సహోక్తిః పూర్వత్ర కర్తృసాహిత్యాదితి

భేదః॥ ౭॥ వినోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ వినేతి॥ యత్ర సంబంధియత్కించిద్వస్తు వినా అన్యస్య ప్రతిసంబంధినో రమ్యతా శోభనత్వం అరమ్యతా అశోభనత్వం వా పరాభవేన్నివర్తేత సా వినోక్తిరిత్యర్థః॥ ఫలితం వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ రమ్యమరమ్యతారహితం అరమ్యం రమ్యతారహితం వేత్యర్థః॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యుత్క్రమం పరిహరన్ విభజతి సేతి॥ రమ్యత్వాభావోఽరమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః- కస్మింశ్చిత్సతి కస్యచిద్రమ్యత్వమరమ్యత్వం వేతి పధిముఖేనాపి విచ్ఛిత్తివిశేషానాస్తీత్యేవమభిధాన

తి పక్షురూపా వినోక్తిర్నిరూప్యతే॥ వినా సంబంధియత్కించి
ద్యతాఽన్యస్య పరాభవేత్। అరమ్యతా రమ్యతా వా సా వినో
క్తిరితిస్మృతా॥ యత్ర కస్యచిదసన్నిధానాద్వస్తు రమ్యమర
మ్యం వా భవేత్సా వినోక్తిః। సా ద్వివిధా అరమ్యతా రమ్యతా
చేతి॥*॥ అరమ్యతా యథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణన
యా వినా। కీదృశీ కావ్యరచనా సంశృణుధ్వం కవీశ్వరాః॥ అ
త్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యశ్రియా మశోభన
త్వముక్తం - అనేన కావ్యశోభామిచ్ఛద్భిః కవిభిః ప్రతాపరు
ద్రగుణా వర్ణయితవ్యా ఇతి విధిరేవ ప్రకాశ్యతే॥౮॥ రమ్యతా
యథా॥ కళాపూర్ణో నిత్యం జయతి జగతీందౌ త్రిజగతో వపుష్మ
త్యానందే విమలవిభవే రుద్రనృపతౌ। వినా లక్ష్మప్రాప్య ప్ర
తిదివసపూర్ణాం నిజతనుం ప్రకాశస్స్యాదిందుర్యది దివి భవే

మితి ద్రష్టవ్యం-తదుక్తం - సదసత్త్వనివృత్తిశ్చేన్నివృత్తావన్యస్య వర్ణ్యతే। తదా ద్విధా వినోక్తిస్స్యాద్ద్వివిధరత్ర ఫలం భవేదితి॥*॥ అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ కీదృశీ- రమ్యా న భవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వం వ్యాఖ్యాతం॥ అలంకారఫలం విధిమాహ అనేనేతి॥౮॥ ద్వితీయముదాహరతి కళేతి॥ జగతీందౌ భూలోకచంద్రే-రుద్రనృపతౌ కళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైః ప్రతీయమానేన చంద్రాదుత్కర్షేణ జయతి సతి - ఇందుః కళంకరాహిత్యేన నిత్యం పూర్ణః - ప్రకాశత ఇతి ప్రకాశః ప్రకాశమానో దివి యది స్యాత్ - భూలోకే త్వేతత్సన్నిధానేన తథావిధోఽపి న శోభత ఇతి భావః - సచం

ప్రోపసుభగో భవేదత్యశోభనత్వాభావకథనం। తదేవాహ ॥ అత్రేతి॥ సహోక్తివినోక్త్యోస్సహార్థవినార్థయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా ముదాహరణమలంకారసర్వస్వాదౌ ద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమాసోక్తింలక్షయతి విశేషణానామితి। స్పష్టం-సమాసేన సంక్షేపేణార్థద్వయకథనాత్సమాసోక్తిః ॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే నవితి ॥ యత్రసకృదుచ్చారితశబ్దేనార్థద్వయం ప్రతీయతే తచ్ఛ్లిష్టం - యత్రోభయత్రప్రవృత్తినిమిత్తైక్యంతత్సాధారణం - యత్రౌపమ్యగర్భసమాసవిశేషత్రయణంతదౌపమ్యగర్భం - తేనసమాసోక్తిస్త్రిధా ॥*॥ త[త్రా]ద్యంభేదః

త్స్పేపిసుభగః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రప్రకాశమానే చంద్రస్య
సకలంకేనవినాశోభనత్వముక్తం । సకలగుణశాలినః ప్రతి
పక్షస్యపురస్తాత్తాదృశగుణవత్త్వమైవరస్యాన్నాన్యథేతి॥ ౯ ॥

సమాసోక్త్యలంకారః

విశేషణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య
గమ్యత్వే సా సమాసోక్తిరిష్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతంగమ్యతే సా సమాసోక్తిః॥ త్రివిధం-శ్లిష్టవిశే
షణసామ్యంసాధారణమౌపమ్యగర్భం చేతి ॥*॥ శ్లిష్టవిశేషణ
సామ్యంయథా॥సద్యోవిశ్లథమేఖలాం పులకితాం మృద్నాంగసుం
బిభ్రతీ రాగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికాం గృహ్ణాతి కంఠేప్య
రీన్ । తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమీలితాక్షాశ్చిరం

ముదాహరతి సద్య ఇతి। విశ్లథా ప్రయోగానుకూలా మేఖలా కంఠరజ్జుర్యస్యాస్తాం తథోక్తాం శిథిలకాంచీగుణాం చ - పులకాశ్ఛాయా అస్యాస్సంజాతాః పులకితా రోమాంచితా చ - తాం- బిభ్రతీ కుటిలాం రణావహాం చ- తద్యోగాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తానువృత్తా రక్తా చ- వస్వరూపంయేషాం తేతథోక్తాః అతఏవవివశాః పరవశాః - అన్యత్ర తద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్త భావేనఅనురక్తత్వేనవివశాః మీలితాక్షాః - మూర్ఛయాసుఖపారవశ్యాచ్చ - తథా మీలితాన్యంతఃకరణాని గతమనసోవిగలితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ - కామపినక్షుమయోగ్యాం - ప్రా

ఘోదమక్తావమంగళత్వేనాశ్లీలత్వాదితిభావః - భావస్థితింపశ్చ భావవికారం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్ర కామపివక్తు మశక్యాంభావస్థితిం ప్రేమానుబంధంభజంతి ॥ అత్రశ్లిష్టవిశేషణసామర్థ్యాత్ఖడ్గలతాయామపరిపునాయికానాయకవ్యవహారసమారోపఇత్యాహ అత్రేతి ॥౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి వీతేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రవీతవ్రీడాదివిశేషణానాముభయత్రైకార్థత్వంసామ్యం - తద్బలాద్భూరుహాణాంశృంగారనాయకవ్యవహారసమారోపఇత్యాహ అత్రేతి ॥ వ్రీడవ్యయాదిధర్మసమారోపో

ఖానాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి ॥ అత్రవిశ్లథమేఖలాపులకితామితిశ్లిష్టవిశేషణ మహిమ్నాకృపాణలతికాయానాయికాత్వప్రతీతిః- అనురక్తభావవివశా ఇత్యాదివిశేషణద్వారారిభూపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః ॥ ౧౦ ॥ సాధారణవిశేషణేనయథా॥ వీతవ్రీడముపాస్తమానముదయద్వైస్వర్యమావిష్కృతస్వేదం నిర్భరగాత్రవేపథుమిళన్మూర్ఛం గళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయంచకాకతిమహీనాథస్మరోద్వేజితాభూపాశ్శైలగుహాసుయాంతి విజనంభీత్యా సమాలింగితాః ॥ అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలాద్భీత్యాసమాలింగితాఇతినృపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః॥౧౧ ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా॥ భృతాత్మగుణరత్నౌఘైఃపూర్ణస్సౌజన్యవారిణా । ప్రతాపరుద్రనృపతిర్ధత్తేవిశ్వంభరాత్రి

త్రనిమిత్తం-ద్వ్యామాలిలింగముఖమాశుదిశాంచుచుంబేత్యత్ర ఈషణాగ్నాయువనాయకవ్యవహారారోపేఆలింగనాది కార్యసమారోపః కారణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మకార్యయో రన్యతరారోపంవినా వ్యంజనవ్యాపారోద్భేదనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్ - ఏవంచద్వ్యతిరయోభేదోద్వివిధోజాతః ॥ ౧౧ ॥ తృతీయముదాహరతి భృతాత్మేతి॥ గుణారత్నానీవేత్యుపమితసమాసస్య గుణాఏవరత్నానీతిరూపకసమాసస్యచసాధకబాధకాభావాత్సందేహసంకరః ॥ తతోగుణసదృశైరత్నైరితి మధ్యమపదలోపిసమాసః ఏవముత్తరత్రాపి - ఇత్థమౌపమ్యగర్భవిశే

వణసామ్యేనప్రతీయమానత్వేసముద్రస్యాప్రస్తుతప్రతీతేస్సమాసోక్తిః- ఏత
తో౽పిసమాససమాసేసాధకమస్తి- యథా - దంతప్రభాపుష్పచితాలోలా
క్షీచారుహాసినీ । కేశపాశాలిబృందేనసువేషాహరిణేక్షణేత్యత్రసువేష
త్వం-తతో౽పిసమాససమాసానంతరంమధ్యమపదలోపిసమాసో ద్రష్టవ్యః -
తథాచతృతీయశ్లేషస్యాపిద్వైవిధ్యం సిద్ధమిత్యేవంపంచ ప్రకారాస్సమా
సోక్తిః - తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవంశ్లిష్టవిశేషణసముత్థాపి
తైకా-సాధారణవిశేషణసముత్థాపితాధర్మకార్యసమారోపాభ్యాం ద్వి
ధా - ఔపమ్యగర్భవిశేషణ సముత్థాపితా రూపమా సంకరసమాసా
భ్యాంద్విధేతి- యత్ర శరీరస్యాపిద్యోన్నయనైకపయోదజ్యాప్యానరీత్య
ణాదికంరూపకేసాధకమస్తి- తత్రైకదేశవర్తిరూపకమేవ నసమాసో
క్తిరిత్యాదివిశేషాఅపితత్రైవద్రష్టవ్యాః ॥౧౨॥ విశేషాంతరమాహ అ
త్రేతి ॥ వ్యవహారసమారోపఏవాత్రకారణంరూపసమారోపవ్యవచ్ఛేదా

యం ॥ ౧౨ ॥ అత్రసమాసోక్తౌసర్వత్రవ్యవహారసమారోప
ఏవజీవితం। సచతుర్విధః। లౌకికేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమా

ర్థః-తథాహి - యదావిశేషణసామ్యేనప్రస్తుతంప్రస్తుత విశేష్యత్వేన
ప్రతీయతే నతుప్రయుజ్యతే తదానివృత్తి యౌగికత్వేనాపరిత్యక్తస్వ
రూపస్యప్రస్తుతస్యరాజాదేర్విశేషణసామ్యావగమితే నాప్రస్తుతసము
ద్రత్వాదిధర్మేణవిశిష్టతయాప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః - యదాత్వ
ప్రస్తుతమపివిశేష్యంప్రయుజ్యతే తదాతత్ప్రస్తుత మర్థం స్వేనరూపేణ
రూపవంతంకృత్వాస్వస్వభవతి-ప్రస్తుత మపిస్వరూపకపరిత్యజ్యాప్రస్తుత
తారూప్యముపగృహ్ణాతి - అతస్తత్ర రూపసమారోపఏవ - తదుక్తం॥
అప్రస్తుతంప్రతీతంచేద్భేదకాంశైకసామ్యతః । వ్యవహారంసమారోప్య
ప్రస్తుతేన్యగ్భవత్యథ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతం స్వ
యం సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా ॥ స్యాద్విశే
ష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతంవేష్యంరూప
కాలంకృతిస్తదేతి - అతో౽ప్రస్తుతస్యప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారస
మారోపఏవేతిభావః॥తంచతుర్ధావిభజతి సఇతి ॥*॥ వస్తునిజాత్యాదౌ క్ర

మేణోదాహరతి సప్తాంగేతి ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదు
ర్గబలానిసప్తాంగాని తద్గోచరయాదానలక్ష్మ్యాత్యాగవైభవేన విరాజి
తః-అదేయమస్యకిమపినాస్తీతిభావః - అన్యత్రసప్తాంగానికరాదీని త
త్రస్ఫురంత్యాప్రవంత్యా దానలక్ష్మ్యామదవైభవేన విరాజితః-తదు
క్తం॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చనేత్రాభ్యాంచమదస్రుతిరితిపాల
కావ్యే-కరాత్ నాసారంధ్రాదిత్యర్థః- భద్రాత్మామంగళమూ
ర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణంతుగజశాస్త్రేప్రతీయతే- సర్వభూమే
రీశ్వరస్సార్వభౌమః-తస్యేశ్వరఇత్యణ్ప్రత్యయః - అనుశతికాదిత్వాదు
భయపదవృద్ధిః- తత్తాంచక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాందిగ్గ

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
థాశాస్త్రీయవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపోలౌ
కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః॥ * ॥ య
థాక్రమముదాహరణాని ॥ సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్మీ
విభ్రాజితః । ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్మాతనుతేసార్వభౌమ
తాం ॥ అత్రలౌకికేప్రకృతవస్తునిలౌకికస్యసార్వభౌమనా
మధేయస్యదిగ్గజస్యవ్యవహారప్రతీతిః॥ ౧౩ ॥ తథా॥గురుప్ర
మాణేననిజేనసద్యస్త్రిదశస్మృతోద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ । ప్ర
తాపరుద్రస్యసమిత్యుదగ్రేఖడ్గేసహాఖండనపండితత్వం ॥

జవిశేషత్వంతనుతే- అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రేఅప్రకృతభద్రగజవ్యవ
హారసమారోపః ॥ ౧౩ ॥ లౌకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
పముదాహరతి గుర్వితి॥ గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిశుభాయవి
శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః- ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయామావహాఇతి త
ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్- గౌ
రవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షధర్మతావైశిష్ట్యనిబంధనంద్రష్టవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
శత్రోః ప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధం హేతురనుమానంచేతిఇకారోకా
రయోశ్శ్లేషః - ఉద్యదితిశత్రుప్రయోగప్రారంభఏవానయోఃపరా
భవఇతిలభ్యతే- సమితియుద్ధేసభాయాంచ ఖండనపండితత్వంవిదారణ

కౌశలం అన్యత్ర దూషణనైపుణ్యం । అత్ర ప్రతిభాసామ్యాదైక్యం తదంతికే
ప్రతీయతే ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయే వస్తుని శాస్త్రీయస్య వస్తునో వ్యవహారసమారో
పముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్యార్థస్య శ్లాఘయా
కథనేన గురూణాం శ్లాఘ్యానాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్య
మభిముఖీకరణసౌభాగ్యం తస్య పదవీ స్థానమిత్యర్థః - పదేపదే ప్రతిపదం
శ్రుతిగ్రాహ్యా శ్రోత్రైః గ్రాహ్యం శ్రుతిగ్రాహ్యం కిమప్యనిర్వచనీయం - త
త్వం మాధుర్యరూపం కలయంతీ ధారయంతీ - శ్రుతిసౌభాగ్యశోభి [illegible]
త్వేన శ్లేషాదిగుణసాహిత్యేన చ ప్రబంధశ్రీః [illegible] -
ప్రబంధశ్రీః కావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే - బుధశ్రేణీ
విదగ్ధపరిషత్ - నిపుణమధికమత్యంతం సమాస్వాదయితుం ప్రభవతి - అధి
కారస్య ఫలస్యానుకూల్యలక్షణత్వాత్ప్రసాదయిత్రీ [illegible] భిధాతారి నాన్యత్ర

అత్ర లౌకికే కవిర్ద్వైతరూ— శాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారో
పః ॥ ౧౪ ॥ తథా ॥ అపూర్వార్థశ్లాఘాగురుభణితసారస్యప
దవీశ్రుతిగ్రాహ్యం తత్వం కిమపి కలయన్ప్రతిపదం । ప్రబం
ధశ్రీర్వీరక్షితిపతికవీనాం విజయతే బుధశ్రేణీమాన్యాంసినిపు

ణః-అపూర్వాణామర్థానాం చోదనైకసమధిగమ్యత్వేన ప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిహోత్రాదీనాం శ్లాఘయా కథనేన గురూణాం శ్రే
ష్ఠానాం భణితానాం విధివాక్యానాం యత్సారస్య సదర్థవాదప్రయుక్తం
ప్రవర్తనాత్మకత్వం తస్య పదవీ స్థానం విద్యాదివిచారసరణిరితి నేత్యర్థః - శ్రు
తిశబ్దేన ప్రత్యేకదేశో గృహ్యతే - తేన శ్రుతిగ్రాహ్యం లిఙ్గాది ప్రత్యయ
వేద్యం - అత ఏవ కిమప్యలౌకికం తత్వం శ్రేయస్సాధనతారూపం ధర్మం - అ
త ఏవోక్తమాచార్యైః - శ్రేయస్సాధనతా హ్యేషాం నిత్యం వేదాత్ప్రతీ
యతే । తాద్రూప్యేణ చ ధర్మత్వం తస్మాన్నేంద్రియగోచర ఇతి- పద్యతే
గమ్యతే ప్రామాణ్యాదికమేభిరితి పదాని న్యాయాః - ప్రతిపదం సహస్రై
ణాపి న్యాయైరిత్యర్థః - కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతారూపేణ ప్రతిపాదయం
తీత్యర్థః - మీమాంసేతి గమ్యతే- తదుక్తమాచార్యైః - ధర్మే ప్రమీయ
మాణే హి వేదేన కరణాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయి

ష్యతీతి - యస్యాం మీమాంసాయాం బుధత్రైణీనిగమనిరుక్తాదివిద్యాని ష్ణాతవిద్వత్సంఘసభాధికర్తృం ప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాదితి భావః- తదుక్తం జిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాస్యైకోపనీతస్య ద్వితీయాపరితశ్రుతేః। జ్ఞాతవిద్యాంతరస్య న్యాయామీమాంసాపురస్సరేతి-అథవామతాంతరేణార్థాంతరం తు - క్రియాది వ్యతిరిక్తం స్థాయికార్యం ప్రమాణాంతరాగోచర మపూర్వం - తదుక్తం శౌరికానాథేన - క్రియాదిభిన్నం యత్కార్యం వేద్యం మానాంతరైర్న తత్ । అతో మానాంతరాపూర్వమపూర్వమితిగీయత ఇతి - తదేవార్థో వాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్ -తదుక్తం కార్యస్యైవ ప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వం చ యుజ్యత ఇతి - ఏవమాదేశ్లాఘాకథనం తత్ప్రధానానాం గురుభణితానాం నిబంధన వివరణాది ప్రభాకరగ్రంథానాం యత్నాస్య[illegible]ప్రసన్నగంభీరత్వం తస్యోపనీష్ఠానం తథా

ణామధికర్తృం ప్రభవతి ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయే వస్తుని తం
త్రంసాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౫॥ తథా॥ సా
లంకారా లసద్వర్ణా సగుణా రసనిర్భరా। భావానుబంధినీ భాతి
భారతీ కాకతీశ్వరే ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రీయే వస్తుని భార

వీథగ్రంథయుక్తేత్యర్థః- శప్రగాప్రహ్య. లిఙాదివాచ్యం-ఏవం కార్యాత్మకేహ్యర్థైర్యస్పష్టం తేలిఙాదయ ఇతి శౌరికోక్తేః - కిమపి లౌకికం తత్త్వం-కార్యత్వేన నియోజ్యం చ స్వాత్మని ప్రేరయన్నసౌ । నియోగ ఇతి మీమాంసానిష్ణాతైరభిధీయత ఇత్యుక్త లక్షణనియోగాపర పర్యాయం ధర్మం ప్రతిపదం కిలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి అత్రాలంకారేతి । తంత్రశాస్త్రమత్ర భాట్టం ప్రాభాకరం చేత్యుభయం వివక్షితం ॥ ౧౫ ॥ శాస్త్రీయే వస్తుని లౌకిక వ్యవహార సమారోపముదాహరతి సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చ సహితా సాలంకారా-లసద్వర్ణా మధురాక్షరా మనోజ్ఞకాంతిశ్చ - సగుణా శ్లేషాదిగుణయుక్తా గాంభీర్యాదిగుణయుక్తా చ - రసేన శృంగారాదినా అనురాగేణ చ నిర్భరా పూర్ణా- కాకతీశ్వరే విషయే- భావో భిప్రాయః ప్రేమా చ - తస్యానుబంధో విచ్ఛేదాభావః- తద్వతీ- భారతీ వాణీ-నాయికా చ గమ్యతే ॥ న

ను యత్ర శ్లిష్టవిశేషణసామ్యం తత్ర శ్లేష ఏవాలంకారః కస్మాన్న భవతీత్య
త్రాహ సమాసోక్తావితి ॥ అప్రకృత విశేష్యస్యాపి పృథగుపాదానే శ్లే
షః - తదభావాదత్ర న శ్లేషత్వమితి భావః ॥ ౧౬ ॥ వక్రోక్తేస్సంగతిపూ
ర్వకం లక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యమిత్యాదినా ॥ అన్యథోక్తస్య - కేనచి
దితి శేషః- అన్యథా యోజనమితి - అపరేణేతి శేషః ॥ తదితరాన్యైరిష్టే

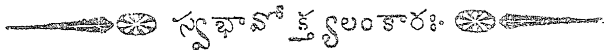
త్యర్థత్వాల్లౌకికనాయికావ్యవహారసమారోపః ॥ సమాసోక్తౌ
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోరుపాదానాభావాన్న శ్లేషో
శేషః॥ ౧౬ ॥ (అన్యేషామస్యాలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

వక్రోక్త్యలంకారః

శ్లేషగర్భత్వవిశేషాద్వక్రోక్తిరుచ్యతే ॥ అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్య కాక్వా శ్లేషేణ వా భవేత్ । అన్యథా యోజనం యత్ర
సా వక్రోక్తిర్నిగద్యతే ॥ యత్ర కయాచిద్వక్త్రా కేనచిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథా వినతయా యోజనా
క్రియతే సా వక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వే కథంచిత్త్వం భవత్యపి
ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారేష్వభిద్యతే ॥ *॥ కా
క్వా యథా ॥ బహువంళ్ళహాహు రాఅ సహి తంస సిరి
ఒమిణేంఛరాసంతీ । ణూణా సిరిఏవి తుహ అహాంబ కిణల
హుపసి॥ ఛాయా॥ బహువల్లభః ఖలు రాజా సఖి తస్య శ్రియాం
నిర్భరాసక్తిః । న్యూనా శ్రియాపి త్వం తేనాన్యేనం కిన్నులఘు
యసి॥ అత్ర త్వమపి శ్రియా న్యూనగుణా న భవసి । అతస్త్వ
య్యపి నృపతి రాసక్త ఏవ కిమిత్యాత్మానం లఘూకరోషీతి కా
యతే ఇతి॥ సర్వేభ్యో భేదమాహ ఉక్తీతి॥ వక్రత్వే వైచిత్ర్యం-సంభవ
త్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వితి శేషః- విచ్ఛిత్తిమాత్రవాచినో వక్రశబ్దస్యో
క్తివిశేషపర్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితి భావః ॥ *॥ కాకుమూలాం వ
క్రోక్తిముదాహరతి బహ్వితి ॥ (అప్పాణమిత్యత్ర- ఆత్మనిపఇతిసూత్రేణ
ఆత్మశబ్దేయుక్తవర్ణస్య పకారాదేశః) అత్ర ప్రథమార్ధే నాయికయా సంభా
వితస్యాత్మన్యూనత్వస్య ద్వితీయార్ధే నఖ్యా శ్రియా న్యూనేత్యత్ర కాక్వా

నిషేధరూపోజనాద్వక్రోక్తిః ॥ ౧౭ ॥ శ్లేషమూలాముదాహరతి కఇతి ॥ అత్ర సఖీనాయికయో రుక్తిప్రత్యుక్తికతయా నవవాక్యాని యోజనీయాని- రాజా నృపశ్చంద్రశ్చ · క్షోణీభృత్తిలకో రాజశ్రేష్ఠః పర్వతోత్తమశ్చ- రుద్రదేవః ప్రతాపరుద్రోఽపరుద్రశ్చ - సత్యమాత్థ బ్రూషే-గోత్రసారోద్భవా సత్కుల ప్రసూతా పర్వత రాజపుత్రీ చ - అపహాసప్రధానా వాచోయస్యాస్తస్యానుపహాసవాచి- విరహం వియోగమః కించి స్వ్యస్మరత్ ॥ ౧౮ ॥ వక్రోక్తివిపర్యయేణ స్వభావోక్తిం లక్షయతి స్వభావేతి ॥ యత్ర చారు సమ్యగగ్రామ్యం - యథావదన్యూనాతిరేకేణ వస్తునో వర్ణ

క్యా ప్రతీయతే ౧౭ ॥ శ్లేషేణ యథా ॥ కస్తే సుందరి వర్తతే
హృది సదా రాజా కిమిందుర్న హి క్షోణీభృత్తిల కస్సుమేరుర
యికిం నో రుద్రదేవో విభుః । ఈశః కిం సఖి సత్యమాత్థ సుభగే
త్వం గోత్రసారోద్భవేత్యాళ్యాం ఖల్వపహాసవాచి విరహం

కించిద్వధూర్వ్యస్మరత్ ॥ ౧౮ ॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారుయ
థావద్వస్తువర్ణనం ॥ యత్ర చారుతయా వస్తునో యథావద్వ
ర్ణనం నిబధ్యతే సా స్వభావోక్తిః ॥ యథా ॥ మదశ్చ్యుతాన
ర్తితకర్ణతాళముద్ధూతమూర్ధ్నా త్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ
స్తేన గజేన జాతో నిత్యోత్సవః కాకతివీరరుద్రః ॥ ౧౯ ॥ అథో

క్రియాసంస్థానరూపస్య వస్తునః స్వభావస్య కవిప్రతిభైకగోచరస్య వర్ణనమసౌ స్వభావోక్తిః - అతఏవేయం గ్రామ్యం నాలంకార ఇత్యుక్తం దోషప్రకరణే ॥ ఉదాహరతి మదేతి ॥ మదశ్చ్యుతా మదస్రావిణా-నర్తితకర్ణతాళం యథా భవతి తథా - ఉద్ధూతమూర్ధ్నా కంపితకుంభస్థలేన-త్రిభిః పదైః స్థితం స్థితిర్యస్య తేన త్రిపదస్థితేన - అగ్రంచాసౌ హస్తశ్చేత్యవయవావయవినోరభేదవివక్షయాం విశేషణసమాసః-యదాహ వామనః - హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి - అత్ర క్రియాస్వభావవర్ణనం- ఏవం వర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం ॥ ౧౯ ॥ వ్యాజోక్తేస్సంగతిమాహ ॥ ఉక్తీతి ॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥

ప్రకాశం నిగూఢపరం తస్మిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమిత్యర్థః - అత్ర వస్త్వం
తరప్రక్షేపరూపస్య వ్యాజస్య వచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి
క్షోణీతి ॥ సర్వాణ్యంగాని వ్యాప్నోతీతి సర్వాంగీణః - తత్సర్వాదేరితి ఖ
ప్రత్యయః ॥ అత్ర నిగూఢః క్షోణీపాణిగ్రహణజన్యో హర్షో రోమహర్షణ
ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యత ఇత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

వ్యాజోక్త్యలంకారః

క్తిస్సా స్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్సా సముద్భి
న్నం వస్తు యత్ర నిగూహ్యతే ॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తు సామర్థ్యా
త్ప్రకృత్యైవ నిగూహనార్హం స్యాత్ కేన చిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్య
తే సా వ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ క్షోణీపాణిగ్రహణసమయే సం
మదాద్రోమహర్షే సర్వాంగీణే నృపతితిలకః కాకతీయాన్వ
యేందుః । ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైః కిన్ను రాజ్యాభిషేకః కర్త
వ్యస్స్యాదితి మృదుహాసన్వీక్షతే మంత్రివృద్ధాన్ ॥ అత్ర క్షో
ణీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్తతయా హృత్ప్ర
తాపస్య ప్రచ్ఛేదనమహాభిషేకసలిలశైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛా
ద్యతా మంత్రిణో వీక్ష్యంతే॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్త్యనంతరం కించి

మీలనాలంకారః

త్సామాన్యాన్మీలనముచ్యతే ॥ మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంత
రనిగూహనం ॥ యత్ర వస్తునా వస్త్వంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి
స మీలనాలంకారః ॥ స ద్వివిధః - సహజేనాగంతుకతిరోధాన
మాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి ॥ యథాక్రమముదాహ
రణే॥ ఉద్వేలైః కాకతిపురవరుద్రనృపతేర్దోర్దండదర్పస్ఫూర్జితైర్య
తయా గాంభీర్యేణాచ్ఛాదితస్యాపి హర్షస్య స్ఫుటమహోత్సవస్య ప్రకాశ
నం లక్షణాంతఃపాతీతి రహస్యం॥ ౨౦॥ మీలనం సంగమయతి వ్యాజోక్తి
తి॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునాఽపకృష్టవస్తునిగూహనం మీ
లనమిత్యర్థః॥ అతఏవ సమానసామాన్యనిబంధనాత్సామాన్యాదస్య భేదోఽ
ద్రష్టవ్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి ఉద్వేలైరితి

జవిస్ఫూర్జితైః భుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషు వర్జిత యుద్ధప్రాంగణేష్విత్యర్థః- వాహితాగ్న్యాదిష్వితి పరనిపాతః॥ లక్షణం యోజయతి అతేరితి॥ ౨౧ ॥ ఆగంతునా సహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతం భయమంతర్భయం ఆకారగోపనేనానభివ్యక్తమిత్యర్థః- తస్మాద్ధేతోః- భూమిభుజాం సం

గ్రప్రాంగణవర్జితేషు పతిషు క్ష్మాపి ప్రలీనాత్మసు । విష్వక్కీర్తిప్ర
తరస్మరజ్వరజుషామంగే ద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లక్ష్యతే వథిమహానూష్మా చిరం మారవః ॥ అత్ర సహజేన రిపు
కామినీగతేన స్మరానలోష్మణా మార్గవశాదాగంతుకో మరుదూ
ష్మా తిరోధీయతే॥ ౨౧॥ తథా॥ ప్రతాపరుద్ర స్వభుజప్రభావా
దంతర్భయాద్భూమిభుజామజస్రం । స్వేదాశ్రుకంపాద్య
దయేప్యనంగగోష్ఠ్యాం స్త్రియః ప్రేమ్ణి న విశ్వసంతి ॥ అత్ర భ
యజనితేన కంపాదినాగంతుకేన సహజస్య ప్రేమజనితస్య కం

సామాన్యాలంకారః

పాదేస్తిరోధానం॥ ౨౨ ॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన యత్ర వ
స్త్వంతరైకతా। యత్రైకస్య వస్తునో గుణసామ్యేన వస్త్వం
తరైకాత్మ్యం భవతి స సామాన్యాలంకారః ॥ యథా కైలాస
దుగ్ధార్ణవయానహంసేష్వలక్షితేష్వంధ్రనరేంద్రకీర్త్యా । త్ర
యః పుమాంసః ప్రథమేష్వయంతే స్వసేవకాన్ సంభ్రమ
తో విలోక్య ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రకీర్త్యాం జగత్సు విజృంభితా
యాం కైలాసప్రభృతీనాం విమలవస్తూనాం తదైకాత్మ్యం॥

బంధిని ప్రేమ్ణివిషయే న విశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపి స్వేదాదీనాం భయానుభావత్వశంకయేతి భావః॥ ౨౨॥ మీలనసాధర్మ్యాత్తదనంతరం సామాన్యం లక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్ర గుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య వస్తునో ప్రస్తుతవస్త్వంతరైకాత్మ్యం నిబధ్యతే తత్సమానగుణ సంబంధాత్సామాన్యమిత్యర్థః॥ కైలాసేతి ॥ ప్రథమే పుమాంసః శివకేశవవిరించాః సంభ్రమతః సంభ్రాంత్యాతః క్వచిదప్యనవతిష్ఠమానాః స్మయంతే

కుందం హసంతి॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి । ౫౬ । తద్గుణం సంగమ-
య్య లక్షయతి తద్గుణ ఇతి ॥ మీలనే వస్త్వంతరనిగూహనం ఇహాప్యనే
నిగూహితస్యాన్యగుణేనోపరాగ ఇత్యనయోర్భేద ఇతి సర్వస్వకారహృద

తద్గుణాలంకారః

౭౭ ॥ ఇతరగుణస్వాదానాతిశయా సా స్యాత్తద్గుణ ఉచ్యతే ॥
తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర
స్వాత్మనస్స్వగుణం పరిహాయ సన్నిహితవస్తునః ప్రకారోత్కృ-
ష్టగుణస్స్వీక్రియతే స తద్గుణాలంకారః॥ యథా॥ ప్రతాపరు-
ద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నావిజృంభితైః । నమన్నృపతిమా-
ణిక్యమాలాశ్శుచయః కృతాః ॥ అత్ర ప్రణమతాం భూపతీ-
నాం పద్మరాగముకుటాః స్వాంశోణప్రభాం ముక్త్వా కాకతి-
పతిరుద్రపదనఖజ్యోత్స్నాగతం ధవళిమానముద్వహంతిస్మ॥

అతద్గుణాలంకారః

౭౮॥ తత్సాన్నిధ్యవత్త్వాదతద్గుణో న గృహ్యతే॥ సతి హేతావన్య-
గుణాస్వీకారస్స్యాదతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానరూపే హే-
తావసత్యప్యన్యగుణస్వీకారో నాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానం సమయా జగత్యటతి తద్ఫాలాట్టహాసోజ్జ్వలే
దైత్యారిం పరితస్తదంగవిలసన్నీలద్యుతిద్యోతితే । బ్రహ్మా-
ణం నికషా చ తత్తనుమిళత్స్వర్ణప్రభాభాస్వరే పుణ్యైర్వీరన-
రేంద్ర కీర్తివిభవస్స్వామేవ శుభ్రాం ఛవిం ॥ అత్ర హరహరి-
విరించీనాం సమీపవర్తిష్వపి జగత్సు తత్తన్నానాప్రభాసమగ్రి-
ష్వపి నిరంతరం విహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసో నిరంకు-
శః స్వకీయ ఏవ ధవళిమా విజృంభతే॥ ౭౭॥ అతద్గుణే కించిత్ప్రి-
యం - తస్యాప్రకృతస్య గుణో(త్రా)స్తీతి తద్గుణః॥ ఉదాహరణం స్పష్టం॥
౭౮॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్సాన్నిధ్యేత్యాదినా ॥ ఈశానమితి॥ అత్రే-
శానాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టే జగతి కీర్తివిభవః స్వవర్ణమజహాదే-
వాటతీత్యర్థః॥ అత ఏవాతద్గుణ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

ఖితః పరిశిష్ట ఇత్యాదినా ద్వితీయా॥౨౫॥ విరోధం సంగమయతి అసద్గుణత్వ॥ విరోధస్య సత్యపి సన్నిధానేన్య గుణాస్వీకారాభావలక్షణస్యేత్యర్థః॥ లక్షయతి ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అత్ర విశేషతో విభాగమాహ తత్ర జాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయో భేదా ఇతి జాత్యా సహైతస్యా విరోధస్య జాతేరేతయా విరోధేన గతార్థత్వాదితి భావః - ఏవం యథోత్తరమేకైకన్యూనతా ద్రష్టవ్యా-అత్రాయం సంగ్రహః ॥ శ్లో॥ క్రమాజ్జాతి గుణద్రవ్యక్రియాణాం తత్తదాదిభిః - విరోధే దశ భేదాస్స్యు

విరోధాలంకారః

క్రాంతత్వాద్విరోధస్య విరోధాలంకారో నిరూప్యతే ॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర ప్రథమమాభాసతయా ప్రతీతో విరోధః పర్యవసానే పరిహ్రియతే స విరోధాలంకారః ॥ తత్ర జాతేర్జాత్యాదినా సహ విరోధే చత్వారో భేదాః । క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యైస్సహ విరోధే త్రయో భేదాః। గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధే ద్వౌ భేదౌ । ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణ సహ విరోధ ఏకో భేదః ॥ ఏవం దశ విరోధభేదాః॥ *॥ జాతేర్జాత్యా క్రియయా చ విరోధో యథా ॥ పద్మాకరోపి విలసతి సతతమజడాశయోయముర్వీశః । విమలతరవారిధారాప్యసిర్వైరిక్షితిశతాపకరీ ॥ అత్ర పూర్వార్ధే జాత్యోర్విరోధః- కమలాకరోప్యజడాశయ ఇతి విరోధాత్। ఉత్తరార్ధే జాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా

శ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥ *॥ పద్మాకర ఇతి ॥ పద్మాకరస్సరోప్యజడాశయ ఇతి - లడయోరభేదాజ్జడాశయో జలస్థానం న భవతీతి విరోధస్య లక్ష్మీనివాసోయమమందబుద్ధిరితి పరిహారః - విమలతరా అతినిర్మలా వారిధారాపి తాపకరీతి జాతిక్రియయోర్విరోధస్య తరవారిరాయుధవిశేషః తస్య ధారా కోటిరితి పరిహారః- సర్వత్రాపి శబ్దో విరోధద్యోతకః - నాయమహాద్భటానామివ విరోధబాధకశ్శ్లేషః కింతు శ్లేషవిరోధయోః రంగాంగిభావేన సంకర ఇత్యాశయేనాహ అత్ర శ్లేషమూలో విరోధ ఇతి ॥ ఉత్తరత్రా

[illegible] విరోధ ఇతి ప్రత్యయః॥ ౨౬॥ అనుదీర్ణ [illegible]
[illegible] సార్వభౌమోపి [illegible] ఇతి జాతి గుణయోర్విరోధః స
ర్వ [illegible] నిరహంకార ఇతి [illegible] — భాస్వానపి
కళానిధిశ్చంద్ర ఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః [illegible]
కల ఇతి పరిహ్రియతే॥ ౨౭॥ ధర్మస్యేతి॥ [illegible]
[illegible] త్రివర్గః [illegible] త్రి [illegible]
[illegible] గోచర [illegible] సమాధానం [illegible]

యాః సంతాపకరణమనోజ్ఞాత్ । అత్ర [illegible] ॥
౨౬॥ జాతేర్గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధో యథా॥ అకలంకస్య
భావోపి భాస్వానపి కళానిధిః । వీరరుద్ర నరేంద్ర యుష్మ
ద్భుతానాం విహారస్థలాః ॥ అత్ర సార్వభౌమ నాదికజా-
తిగుణయోర్విరోధః । భాస్వానపి కలానిధిరితి జాతిద్రవ్యయో
ర్విరోధః॥ కలానిధేరేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం। అత్రాపి శ్లేషమూల
తా॥ ౨౭॥ క్రియాయాః క్రియయా విరోధో యథా॥ ధర్మస్య
సామర్థ్యమహింసాభంగముఖ్యాదయాన్ కాకతీయచంద్రః । త్రి
వర్గసాధారణగోచరోపికరోతి కామద్విషి భావమార్ద్రం॥ అ
త్ర త్రివర్గసాధారణవృత్తేర్ధర్మార్థయోః అహింసాభంగకరణం కా
మారౌ స్నేహకరణంచ విరుద్ధం ॥ ౨౮॥ క్రియాయా గుణద్ర
వ్యాభ్యాం విరోధో యథా ॥ ఏష జిష్ణువిహారోపి గోత్రవాత్స
ల్యలాలసః । కరోతి కమలోల్లాసం రాజాప్యంధ్రనరేశ్వ

తేస్య త్రిగణః పరస్పరమితి భావః- కామద్విషి కామపురుషార్థద్వేషిణి స్మర
హరే చ॥ అతఏవ క్రియయోర్విరోధస్సమాధీయత ఇత్యాహ అత్ర త్రివర్గే
తి ॥ పూర్వత్ర ద్వయోరపి విరోధనోక్తిః తత్త్వమత్ర పునరేకస్యైవ [illegible]
వః॥ ౨౮॥ ఏష ఇతి॥ జిష్ణోరింద్రస్య విహార ఇవ విహారో వ్యాపారో యస్య స
తథోక్తః- తథాపి గోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతానురక్త ఇతి క్రియాగు
ణౌ విరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారః కులానుకూలశ్చేతి సమాధిః - రాజా
చంద్రోపి కమలోల్లాసం కరోతీతి విరోధస్య క్రియాద్రవ్యగతస్య నృపతిస్స

ష్మ్మవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్జంతఇతి॥(న్తమాణౌశత్ఫశౌనచోరితిశత రిన్తాదేశః-సలాహణిజ్జోసీత్యత్ర - అఃఙ్మ్యాశ్లాఘయోరితిశ్లాఘాశబ్దేయు క్తవర్ణస్యవిప్రకర్షణఃపూర్వస్యఅకారయుక్తతాచేతివేదితవ్యం)॥ ३०॥ జ్వలదితి ॥ ప్రతాపరౌద్రోపిజైవాతృకశ్చంద్ర ఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరో

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్య మతిక్రియాగుణ యోర్విరోధః- కమలోల్లాసంకుర్వన్నపి రాజేతిక్రియాద్ర వ్యయోర్విరోధః- అత్రాపిశ్లేషమూలతైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య గుణేనవిరోధోయథా ॥ రంజితోభువణమిఅ రాఎంతిజపసలా హణింజోసి । రుందణరిదకహసారంతావిఅ పడురాజాఅ ॥ ఛాయా॥ రంజయన్భువనమపిరాజేతి యయాశ్లాఘనీయో సి। రుద్రనరేంద్రకథంసారక్తాపిచపాండురాజాతా ॥ అత్ర రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః ॥ ३० ॥ గుణస్యద్రవ్యేణ విరోధోయథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరౌద్రోపి కాకతీయనరేశ్వ రః।భూత్వాజైవాతృకో భాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥అత్ర ప్రతాపరౌద్రోపిజైవాతృకఇతి గుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥ ३१॥ ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధోయథా ॥ విభాతికాకతీంద్రో యంరుద్రోపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేష కథ్యతేపురు షోత్తమః॥३२॥ ఏవందశభేదాదర్శితాః॥ అయమశ్లేషేణాపి భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభుజః। స ర్వాంగతాపినీజాతాప్రతిపక్షమహీభృతాం ॥ అత్రస్వభావ శిశిరాపితాపినీతివిరోధః ॥ ३३॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాతృకఆయుష్మానితిపరిహారః॥३१॥ విభాతీతి॥ రుద్రోపిచతురాన నోబ్రహ్మేతిజిష్ణురింద్రోపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితి చంద్రవ్యయోర్విరో ధఃరుద్రఇతినామాదిభిఃప్రసిద్ధైరర్థాంతరైఃపరిహ్రియతే॥ ३२॥ స్వభా వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరశ్లిష్టయోర్విరోధోవిషయభేదేనప రిహ్రియతే ॥ ३३॥ విరోధమూలేష్వనేకభేదంవిశేషమాహ అథేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకం పరిమితం వస్తు యుగపదేవానేకగోచ
రం తథా కించిద్వస్త్వారభమాణస్తేనైవ యత్నేనాశక్యవస్త్వంతరమారబ
భత ఇతి త్రయో విశేషభేదా ఇత్యర్థః॥*॥ క్రమేణోదాహరతి నలేతి॥ అ
ధునాపి నలాదీనామభావసమయేపీత్యర్థః - నలాదిసదృశకీర్తిరయం రాజే

విశేషాలంకారః

ష్యంతే॥ ఆధారరహితాధేయమేకం చానేకగోచరం। అశ
క్యవస్తుకరణం విశేషాలంకృతిస్త్రిధా॥ యత్రాధారమంత
రేణాధేయాని బధ్యంతే స ఏకో విశేషః। ఏకస్యానేకగోచర
త్వే ద్వితీయో విశేషః - ప్రకృతాదశక్యవస్త్వంతరకరణే తృ
తీయః॥*॥ యథాక్రమముదాహరణాని॥ నలనహుషదిలీపధ
ర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితా యశశ్శ్రియః। అనుదినమిధు
నాప్యపేత్య మైత్రీం విలసతి కాకతి వీరరుద్రకీర్త్యా॥ అత్ర
ప్రాచాం భూపతీనామాధారభూతానాం తిరోధానేప్యాశ్రి
తానాం కీర్తేరవస్థానం॥ ౩౪॥ యథా వా॥ పశ్యంతో భయవి
హ్వలాః ప్రతినృపాః పశ్చాత్పురః పార్శ్వయోరప్యంతర్బ
హిరంధ్రిపాద్ధిపఘటాంతర్ద్విస్తకాష్ఠేయకం। నిస్సీమోల్బణ
ధావనవ్యతికరప్రభ్రష్టదోరాయుధాస్త్రైలాస్త్రైల ఘటంతి
కంపవిగళద్గాంభీర్యశౌర్యశ్రియః॥ అత్ర భయభ్రాంతా
నాం శత్రునృపతీనాం ప్రతాపరుద్రనృపతిరేకోప్యనేకత్ర ప్ర
తీయతే॥ ౩౫॥ తథా చ॥ అపారకరుణానిధేస్సదసి వీరరుద్రప్ర
భోః ప్రసాదమధురక్రమాలంఘితయత్రదృష్టిజనే। అతీంద్ర
మతికిన్నరాధిపమనేకలోకోన్నతం సకింకరమధితిష్ఠతి త్రిభువ

విభావః॥ రాజయతి అత్రేతి॥ ౩౪॥ పశ్యంత ఇతి॥ ధావనవ్యతికరః పలాయ
నసంబంధః - కంపేతి - కంపేన విగళంత్యో యస్మాత్ప్రవ్యవత్పతంత్యో గాం
భీర్యశౌర్యశ్రియో యేషాం తే తథోక్తా ఇత్యతిశయోక్తిః॥ రాజయతి అ
త్రేతి॥ ౩౫॥ అపారేతి॥ సదస్యాస్థానే యత్ర జనే సాధారణే - ప్రసాదమధు
రక్రమా ప్రసన్నేత్యర్థః॥ దృష్టిర్గతిః నజనం సర్వాధికోల్లోకోత్తరసన్నా

లౌకికం వైభవమనుభవతీత్యర్థః - అత్ర పృథగ్జనే౽పి ప్రసాదమారభమాణా దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతే కిల కిముత విశిష్టేజన ఇత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే॥౩౮॥ సంగతిపూర్వకమధికం లక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥ తస్య ద్వైధా విభాగమాహ॥ సఇతి॥*॥ ఆద్యముదాహరతి స్తోకఇతి॥ స్వైరసంచారస్య స్వేచ్ఛావిహారస్య హేలాయా విస్రంభస్య సంకోచాత్

నే న సగర్వాధికః ॥ అత్ర సాధారణో౽జనః ప్రతాపరుద్రదృష్టి
ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకిం న లభత ఇత్యర్థశక్త్యవస్త్వంతరకర

అధికాలంకారః

ణం ॥ ౩౮ ॥ ఆధారాధేయవైచిత్ర్యాదధికాలంకారో ని
గద్యతే॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
భావో౽ధికో మతః । యత్రాశ్రయాశ్రయిణోరానురూ
ప్యం నాస్తి సో౽ధికాలంకారః - సద్వివిధః ఆశ్రయస్యాల్పత్వమ
హత్త్వాభ్యాం ॥*॥ ప్రథమో యథా॥ స్తోకే బ్రహ్మాండరం
ధ్రే విపులతరతయా స్వైరసంచారహేలా సంకోచాదేకరా
శీభవదతనురుచా కాకతీంద్రస్య కీర్త్యా । ఏతైః ప్రాలేయపృ
థ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీశీతభానుక్షీరాంభోరాశిముఖ్యైః ప్ర
కటితమధునాతద్ఘనీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్యారోదః
మహారస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్య ప్రతాపరుద్రయశసో వైపు
ల్యం॥ ౩౯॥ ద్వితీయో యథా ॥ క్వాపి క్వాపి కళింగమాళవమ
హారాష్ట్రాంగవంగాదయో భూపాస్తే దృశసైన్యవైభవ స
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాః కాకతివీరరుద్రనృపతే

ప్రాలేయపృథ్వీధరాదిభిస్తద్ఘనీభావరూపం ప్రకటితం - అత్రాధారే బ్రహ్మాండే అల్పతమే ఆధేయాయాః కీర్తేరాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్తత్రతత్ర పిండీభూతాః కీర్తిఖండా ఏవామీ సతుహినాచలప్రభృతయ ఇత్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ ౩౯ ॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి॥ వ్యూహానాం మకరాదిసంజ్ఞితానాం సేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రపంచస్య శ్రియా సమృద్ధ్యా నిస్సీమేషు ద్వైతబలశాలిధో కళింగమాళవాదిసే

నాస్యేవార్థమాగతాస్సరితఇవసముద్రేయత్రకుతా(ఽ)పికోణే విలీయంత
ఇత్యర్థః - అత్రా(ఽ)ధారస్యాధిక్యమాధేయస్యాల్పత్వంచన ప్రమాణవిరు
ద్ధం - కింతుమహాహ్లాదనసుధ్యైధిబాకటకళశఇవనానురూపం - అతఏవోక్త
మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి ॥౩౮॥ అనానురూప్యసారూ
ప్యాదధికానంతరం విభావనాంతద్విపర్యయరూపాంవిశేషోక్తిం చోదా
హరణలాఘవార్థంయుగపల్లక్షయతి కారణేనేత్యాదినా ॥ యదికారణ
మాత్రేణవినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతే తదావిరోధోదుష్పరిహారస్స్యాత్ -

ర్వ్యాత్రహప్రపంచత్రియామ్యాని స్సీమేంబలవారిధౌ విపక్షతేపూ
ర్తింనకోణెప్యహో ॥ అత్రా(ఽ)శ్రయస్య ప్రతాపసముద్రస్యై
న్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగ ప్ర
భృతిరాజకానీకినీనామల్పత్వం॥౩౮॥ కారణేనవినాకార్యస్యో

అథవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ.

త్పత్తిస్స్యాద్విభావనా । తత్సామగ్ర్యా(ఽ)మనుత్పత్తిర్విశేషో
క్తిర్నిగద్యతే ॥ యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్ప
త్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా-యత్ర (కారణ) సాకల్యేసత్యపి
కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః ॥*॥ యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రేణపరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । త
మాంస్యరాత్రిణాపిసముద్భవంతితేజాంసి ఘస్రే(ఽ)ప్యపినోద్భ
వంతి ॥ అత్రతమఃప్రాదుర్భావస్యప్రసిద్ధకారణంరాత్రిః-

కారణాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్కార్యస్యేతి - అతస్తత్పరిహా
రార్థమాహప్రసిద్ధేతి ॥అతఏవవైశిష్ట్యేనకార్యస్యభావనాద్విభావనా -
సాకల్యఇతి - కారణానామితిశేషః- అత్రా(ఽ)పివిరోధపరిహారార్థంసామ
గ్రీవైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాంకార్యోత్పత్త్యావిరోధః - విశేషో
క్తౌకారణసత్తాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధా దేకైక
విరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః॥ *॥ ఉదాహరతిప్రతాపేతి ॥ అ
విద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణం యేషాంతాన్యరాత్రిణి తమాంస్యంధ
కారామోహాశ్చ-ఘస్రేషుదినేష్వపితేజాంసిప్రకాశావివేకాశ్చ॥యో

జయతి అత్రేతి ॥ అత్ర తయోస్సాంద్ర్యావిధ్యేష్వభేదాధ్యవసాయాదేకత్వమతిశయోక్త్యా - సా చాస్యామవ్యభిచారిణీతి న తద్బాధేనాస్యా ఉత్థానం - అపి తు తదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చ సర్వే స్వే ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౭ ॥ అసంగతేస్సంగతిపూర్వకం లక్షణమాహ కార్యేత్యాదినా ॥ ధూమాగ్న్యోరివ కార్యకారణయోస్సమానదేశత్వం న్యాయసి

తయా వినాపి తస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా అప్రసిద్ధం కారణం శో
కార్యస్యైవ - తథా అహస్కరవికిరణేషు సత్స్వపి తేజసోనుత్ప
త్తిరితి-అత్ర నిష్ప్రతాపత్వాదినిమిత్తమస్త్యేవ ॥ ౩౮ ॥ కార్య

అసంగత్యలంకారః

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే ॥ కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వే సత్యసంగతిః ॥ యత్రైకదేశవర్తినోరపి కార్య
కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబధ్యతే సా వసంగత్యలంకారః ॥
యథా ॥ బిభ్రత్యుర్వీధురాం గుర్వీం వీరరుద్రనరేశ్వరే । భ
వంత్యతితరాం శశ్వన్నమ్రాస్సామంతమౌళయః ॥ ౪౦ ॥
అత్ర రాజ్ఞి భూభారః శత్రుషు నమనమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

విచిత్రాలంకారః

చిత్రం నిరూప్యతే ॥ విచిత్రం స్వవిరుద్ధస్య ఫలప్రాప్త్యర్థము
ద్యమః ॥ యత్ర స్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగః క్రియతే
స విచిత్రాలంకారః ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య పతేరగ్రే దూ
రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతి హస్తిభ్యస్తావదారోఢుమనర్గ
ళం ॥ అత్రారోఢుమవరోహంతీతి విపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం-తదన్యథాకృతం చేదుచితసంగతినివృత్తేరసంగతిర్నామాలంకారః ॥ *॥ ఉదాహరతి ॥ బిభ్రతీతి ॥ స్పష్టం ॥ ౪౦ ॥ విచిత్రం సంగమయన్ లక్షయతి విరోధేత్యాది ॥ స్వస్య హేతోర్విరుద్ధస్య విపరీతస్య ఫలస్య ప్రాప్త్యర్థముద్యమ ఉత్సాహో వా విచిత్రాలంకారః- న చాయం విషమాద్యభేదేంతర్భవతి - ఇహ హి స్వనిషేధాయైవ పరిత్యంగమయతి - విషమే తు వ్యత్యయ ఇతి భేదస్య రుచకేనోక్తత్వాత్ ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ దోవాజయతి అత్రేతి॥

తం ॥ అన్యోన్యస్యోపకారయతి అత్రేత్యాదినా ॥ ఉపో[illegible]
నం ॥ క్రియాద్వారకమితి - సాక్షాత్పరస్పరజన్యజనకభావస్యావిరుద్ధత్వా
దితి భావః ॥*॥ ఆలోహ తేతి ॥ అ(త్ర)లంకారద్వారాపుప్రభ(ద్రా)సన
యోరన్యజనకభావత్వాహ అత్రేతి ॥ ౯౧ ॥ సంగ్రహాద్యం[illegible]
ఘటయతి విరుద్ధేతి ॥ కారణకార్యోత్పత్త్యర్థః - అనర్థస్య[illegible]

అన్యోన్యాలంకారః

ప్రయత్నః ॥ ౯౧ ॥ అథాన్యోన్యం[illegible]
ధమాలతా ॥ తదన్యోన్యం[illegible]
నాభవేత్ ॥ యత్ర పరస్పరం క్రియాద్వారకముత్పాదో
త్పాదకత్వం తదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా ॥ ఆలోహతా
ప్రద్యునరేశ్వరేణ[illegible] శోభితా[illegible] ॥ అనుహ్యాతేనా
జ్వలకత్వభాజా[illegible] లక్ష్మీసనికాంబిభర్తి ॥ అత్ర ప్రతా
పప్రభ(ద్రా)సనయోరన్యోన్యాలంకారా లంకార్యత్వం ॥

విషమాలంకారః

౯౨ ॥ అథవిరోధమూలో విషమాలంకారః కథ్యతే ॥ విరుద్ధకార్య
స్యోత్పత్తిర్య(త్రా)నర్థస్యాభవేత్ ॥ విరూపఘటనాచాసౌ
విషమాలంకృతి(స్త్రి)ధా ॥ యత్ర కారణాద్విరుద్ధకార్యస్యోత్ప
త్తిస్తదేకం విషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వితీ
యం - విరూపయోర్వస్తునోస్సంఘటనేతృతీయం ॥*॥ తత్ర
ప్రథమం యథా ॥ రాజ్ఞః కాకతివీరరుద్రనృపతేఃఖడ్గాత్తమా
లప్రభామద్యాతాం శరదిందుకాంతిధవళాం కీర్తిః ప్రయాస
శ్యతాం ॥ లోకానాంమురవైరిపాదకమలాబ్జాతాం విలస
ద్గాంతిశ్రీత్వా సంప్రతిపన్నయా ద్వితీయతి ప్రాప్తాను
తి శేషః ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ అనుగతో భావో దార్ష్టాంతిక
ధర్మోయస్యాస్సానుభావో దృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతస్య
ష్టాంతం లోకానాం మనో విస్మయాద్వారమతి - అద్వితీయమేవ వస్తువిస్మ
యావహం నపునస్సద్వితీయమితి భావః - జనస్సావిరామేత్యాదినా[illegible]

యాదితిపంచమీ॥ యోజయతి అత్రేతి ॥౪౩॥ ద్వితీయోదాహరణంస్ప ష్టం॥౪౪॥తృతీయముదాహరతి క్వేతి ॥ అశివవృత్త్యా నామమంగళచరితా నామేకనిలయః - ప్రేక్షంప్రేక్షంపునఃపునఃప్రేక్ష్య - ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ ద్విర్భావః-దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథార్థేవ్యయీభావః - అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్యఇతిసమాసాంతః॥ ౪౫॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగ

భావంమనః ॥ అత్రనీలవర్ణాత్ఖడ్గాదిందుధవళస్య యశసస్స ముత్పత్తిః॥౪౩॥ ద్వితీయంయథా॥ ఆస్తాంజయాశారిపుభూప తీనాం సంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర స్యవిలోకనేనభ్రశ్యంతిజీవైస్సమమాయుధాని ॥ అత్రసము రోద్యోగఫలస్యన కేవలం జయస్యానుత్పత్తిర్యావజ్జీవితభ్రం శరూపానర్థోత్పత్తిరపి ॥౪౪॥ తృతీయంయథా॥క్వభూపాలా స్తాదృగ్విభవమహనీయ ప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితి రశివవృత్త్యేకనిలయా । ఇతిప్రేక్షంప్రేక్షంవనభువిరిపూణా రుద్రనృపతేఃప్రతాపంశ్లాఘంతే శబరపురవీరాఃప్రతిదిశం ॥ అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవ నప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఏవంవిరోధగర్భా లంకారానిర్ణీతాః ॥౪౫॥ అధునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

———*సమాలంకారః*———

కారోనిరూప్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూప యోః॥ యత్రాన్యోన్యానురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ వింజాఓ సఅలాఓ లంఛిపస మం పఆవరుందంమి। సంఘటిఊణ సుసరిసం హెబూణ్ణ కఅ ంఛో సంఅబన్ధా ॥ఛాయా॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యాస్సమంప్ర ణయే సమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ వి షమవైధర్మ్యాదితివిషమతృతీయభేదవైధర్మ్యాదిత్యర్థః - అయంచాలం కారస్సంబధ్యమాన వస్తునోఃశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధఇత్య నుసంధేయం ॥*॥ విజ్జాఓఇతి॥ (స్త్రీ)యాంశసఉదోతావితి- (స్త్రీ)లింగేవి

ద్యుశబ్దైవర్తమానస్యశసఃటాదేశః) - అత్రశ్లాఘ్యయోర్లక్ష్మీసరస్వత్యోర్యోగః॥ అశ్లాఘ్యయోస్తు ॥ ధాతాత్రింబఫలాస్వాదే కాకలోకోఽపి కల్పితఇత్యాదౌద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ గమ్యౌపమ్యాలంకారాన్ ప్రస్తౌతి అథేతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాసాక్రియాంతుల్యయోగితామాహ ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమిత్యుభయత్రసంయోజ్యంవ్యాచష్టే యత్రేతి॥ తుల్యస్యయోగోఽస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచ ప్రస్తు

తాపరుద్రే । సంఘటయిత్వాసుసదృశంభవతికృతార్థస్స్వయంబ్రహ్మా ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేసకలకళానాంలక్ష్మ్యాశ్చయోగః॥ ౪౬॥ అథగమ్యమానౌపమ్యాలంకారవర్గప్రస్తా

——❀ తుల్యయోగితాలంకారః ❀——

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాం కేవలంతుల్యధర్మతః । ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రకేవలప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వాసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా॥ *॥ ప్రస్తుతానాం యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసినిరుద్రదేవేకీర్తయస్తద్విషదంగనాశ్చ । అనారతం కాంతివిశేషభాజః ప్రతిక్షణంపాండురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తీనాంద్విషదంగనానాంచప్రాకరణికత్వం- పాండురతాంభజంతఇతిసమానధర్మః॥ ౪౭॥ అప్రాకరణికానాంయథా ॥ కూర్మేంద్రపన్నగాధీశాహరితశ్చారికులాద్రయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తాః కాకతీంద్రేమహీంభృతి ॥ అత్రకూర్మేంద్రప్రభృతీనామప్రాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రత్యేకంగుణేన క్రియయాచ సంబంధేచతుర్విధా ॥ * ॥ తత్రకేవలప్రస్తుతవిషయాంగుణాశ్రయాముదాహరతి ॥ భద్రాసనేతి॥ ౪౭॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మేంద్రేతి ॥ హరితశ్చారిణోదిగ్గజాః- ఏవముభయత్రక్రియాశ్రయత్వేనాప్యుదాహార్యం - నను ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యౌపమ్యస్య కథమతోఽవగతిరిత్యతఆహ అత్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్య కేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

చిదుపమేయత్వస్యకల్ప్యమానత్వాదితి భావః॥ ౭౮ ॥ అథప్రస్తుతాప్రస్తు
తసమాసాశ్రయందీపకమాహ ప్రస్తుతేతి॥ అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం
సామస్త్యమత ఏవౌపమ్యంవాస్తవమితి తుల్యయోగితాతోవిశేషః - గ
మ్యత్వంపునరస్య పూర్వవదత్రాపి ఇవాద్యభావాత్ - పాత్రికరణికా
పాత్రికరణికమధ్యేకుత్ర చిన్నివిష్టస్సమానోధర్మః పశ్వర్థానుష్ఠితః ప్రయా
నిస్సారతాంప్రాప్తా ఇతిసమానధర్మః - అత్ర గమ్యమానౌప

దీపకాలంకారః.

మ్యంనవాస్తవంకింతువైవక్షికం॥ ౭౮ ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతా
నాంతుసామస్త్యేతుల్యధర్మతః । ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర దీ
పకంతన్నిగద్యతే ॥ యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంసమస్తానా
మేవసమానధర్మసంబంధేనౌపమ్యంగమ్యతే తద్దీపకం- తస్య
ధర్మస్యఆదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యం॥ * ॥ ఆదిదీపకం
యథా ॥ భాఇఅతేఅకఅజుఅరహుఉలదీవేణసోరిణాతేతా।
దావారోతవజణిణాకలిజుఅవీరరుందేణ॥ ఛాయా ॥ భాతినలే
నకృతయుగంరఘుకులదీపేనశౌరిణాత్రేతా। ద్వాపరస్తపో
జనినాకలియుగంవీరరుద్రేణ ॥ అత్రయథానలరామధర్మపు
త్రైఃకృతత్రేతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుద్రేణకలి
యుగంశోభత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౭౯ ॥ మధ్యదీపకం
యథా ॥ భా ఊరహింఏసళిహీరా అఇజోణ్హాఇపుణిమాచ
దో; సుంతీపక్ఖలహావోకింతీఏపఆవరుద్ధదోపి॥ఛాయా॥ భా
గీరథ్యాజలనిధీరాజతేజోత్స్నయాపూర్ణిమాచంద్రః। శుత్రి

జాదిః పురోడాశస్యేవేతరాంశస్యోపకరోతి- అతఏవ దీపసాదృశ్యాద్దీప
కమిత్యుచ్యతే-సంజ్ఞాయాంచేతీవార్థేకన్ప్రత్యయః- అత్రవిశేషమాహ
తస్యేతి ॥ ఆదిమధ్యాంతగతత్వేనఆదిమధ్యాంతవాక్యగతత్వేనేత్యర్థః॥
*॥ భా ఇతి॥రఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తపసోజనిరుత్పత్తిర్యస్య తే
నతపోజనినాధర్మపుత్రేణ-అత్ర భాతీతిసమానధర్మస్యాది వాక్యగతత్వా
దాదిదీపకం॥౭౯॥ భా ఊరహిఎ ఇతి ॥ అత్ర రాజత ఇత్యస్య ద్వితీయవాక్య

...త్రత్వాన్మధ్యదీపకం॥ ౫౦॥ సురేతి॥ అత్ర రక్షణస్యాంతవాక్యగతత్వా
దంతదీపకం॥ ఏషూదాహరణేష్వనేకకారకగతత్వే నైకక్రియాదీపకం-
ఏవమనేకక్రియాగతత్వే నైకకారకమపి దీపకమస్తి॥ యథా॥ సాధూనా
ముపకర్తుం లక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయసా గంతుం। నకుతూహలికస్య మనశ్చ
రితం చ మహాత్మనాం శ్రోతుమితి॥ ౫౧॥ అనంతరాలంకారయోస్సంగతి
మాహ అథేతి। సమానధర్మస్య పదార్థగతత్వాద్దీపక తుల్యయోగితే పదా
ర్థాలంకారౌ భవతః కీర్త్యాత్రతాపయోర్పి॥ అత్ర భాగీరథ్యా
దిభిస్సముద్రార్యథా యథా రాజంతే తథా కీర్త్యాత్రతాపయో
ర్రాజత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౦॥ అంతదీపకం యథా॥
సురలోకం సురనాథో నరలోకం వీరరుద్రనరనాథః।
ఫణిలోకం ఫణినాథో రక్షతి నిరుపద్రవోద్యోగం॥ ఛాయా॥
సురలోకం సురనాథో నరలోకం వీరరుద్రనరనాథః। ఫణిలో
కం ఫణినాథో రక్షతి నిరుపద్రవోద్యోగం॥ అత్ర యథా సురలో
కఫణిలోకౌ సురనాథఫణినాథాభ్యాం రక్షితౌ తథా వీరరుద్రే
ణ నరలోకో రక్ష్యత ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౩॥ అథ పదార్థ
గతాలంకారద్వయానంతరం వాక్యార్థగతమలంకారద్వ

—* ప్రతివస్తూపమాలంకారః *—

యం నిరూప్యతే॥ యత్ర సామాన్యనిర్దేశః పృథగ్వాక్యద్వయే
యది। గమ్యౌపమ్యాశ్రితా సా స్యాత్ప్రతివస్తూపమా యథా॥
యత్ర వస్తుప్రతివస్తుభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్య
తే తేన గమ్యౌపమ్యా ప్రతివస్తూపమా। సా సాధర్మ్యవైధ
ర్మ్యగతే - తన్నిరూపణానంతరం తదారబ్ధవాక్యార్థమాలాలంకారద్వ
యముచ్యత ఇత్యర్థః తత్రాపి సాధర్మ్యోక్తిర్ద్వ్యంతరంగవస్తుప్రతివస్తుభావ
మూలాం ప్రతివస్తూపమామాహ యత్రేతి॥ ఫలితో వ్యాచష్టే యత్రవ
స్త్వితి॥ గమ్యౌపమ్యేతి ఇవాద్యప్రయోగాదితి భావః - అన్యథైయముప
మైవస్యాదితి హృదయం - తేన ప్రతివస్తుప్రదానాద్వాక్యార్థముపమానసామా
న్యం యస్యాం సా ప్రతివస్తూపమేత్యన్వర్థనామేయం॥ తస్యా ద్వైవిధ్యమా

హ సాధర్మ్యేతి॥ *॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి మంథానేతి ॥ అత్ర సంబం
ధిభేదేన క్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమానధర్మస్యకథనా ద్వస్తుప్రతివస్తు భా
వః॥౫౨॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి ప్రతాపేతి॥ పటీయానతిపటుః॥౫౩॥
దృష్టాంతంలక్షయతి యత్రేతి॥ ద్వయోస్సదృశయోరర్థయోరుపాదా
నంబింబప్రతిబింబభావ ఇత్యుక్తం - అత్రాపి ఇవాద్యపాదానేపూర్వ

ర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధా ॥ *॥ ప్రథమా యథా॥ మంథాదాచలఏ
వైకః క్షమస్సింధువిలోడనే । ప్రతాపరుద్రఏవైకః శక్తశ్శ
త్రువిలోడనే ॥ అత్ర యథా సముద్రవిలోడనే మంథనాచలః
క్షమః-తథా శత్రువిలోడనే ప్రతాపరుద్రశ్శక్త ఇత్యౌపమ్యం
గమ్యతే॥౫౨॥ ద్వితీయా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రఏవైకః పటీ
యాన్ జనరంజనే। చంద్రాదృతే క్షమో నాన్యశ్చకోరపరితో
షణే॥ అత్ర చంద్రేణ యథా చకోరపరితోషణం క్రియతే తథా
వీరరుద్రేణ జనరంజనం క్రియత ఇతి వైధర్మ్యేణౌపమ్యంగమ్య

——* దృష్టాంతాలంకారః *——

తే। ౫౩॥ యత్ర వాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే। సా
మాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతో నిగద్యతే ॥ యత్ర బింబ
ప్రతిబింబభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్యతే సదృష్టాం
తాలంకారః సోపి సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ద్వివిధః॥ *॥ ఆ
ద్యో యథా ॥ క్షోణీం బిభ్రతు భూభృతః కతిపయే కాపి ప్రతి
ష్ఠా పునః స్వర్ణాద్రేర్దిగధీశవాసనగరీసందిగ్ధకుంజశ్రియః ।
రాజానో జనరంజనం విదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోప్యు

వదుపమైవస్యాదితి ద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోక్త్యోర్యత్ర సదృష్టాంత
ఇత్యర్థః ॥*॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి క్షోణీమితి ॥ భూభృతః పర్వతాః-
దిగధీశానామింద్రాదీనాం వాసనగరీత్వేన సందిగ్ధాః సందేహవిషయీ
కృతాః కుంజశ్రియో యస్య తస్య తథోక్తస్య - తత్ర కుంజేష్వేవ నగరబు
ద్ధిరుదేతీతి భావః - సంపూర్వ్యకో దిహిః సకర్మకోపి దృశ్యతే-యథా నానుప
లబ్ధే న నిర్ణీతేర్థే న్యాయః ప్రవర్తతే అపితు సందిగ్ధ ఇతి - జగత్త్రయధురా

యాం ధౌరేయాభ్యాం ధురంధరాభ్యాం దోర్భ్యాం శాలతే ప్రాప్త్యైన తథోక్తస్య ధౌరేయశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి కాకతీంద్రేతి ॥ ౫౫ ॥ నిదర్శనాయాస్సంగతిమాహ అథేతి ॥ అత్ర బింబప్రతి బింబభావోభ్యుచ్చయః ॥ లక్షణమాహ అసంభవదితి ॥ ఉపమానధర్మస్యో

న్యో మహిమా జగత్త్రయధురాధౌరేయదోశ్శాలినః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య మేరోశ్చ బింబప్రతిబింబభావాదౌపమ్యం గమ్యతే ॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణ యథా ॥ కాకతీంద్రకృపాదృష్టి మాత్రాజ్జాగ్రతి సంపదః । తావదబ్జాని నిద్రాంతి యావన్నోదేతి భానుమాన్ ॥ అత్ర యథా భాస్వదుదయమాత్రేణ పద్మాని సమున్మీలంతి తథా ప్రతాపరుద్రదయావలోకనమాత్రేణ సంపదస్సంభవంతీతి వైధర్మ్యేణ బింబప్రతిబింబనం ॥ ౫౫ ॥

నిదర్శనాలంకారః

అథ గమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారో నిరూప్యతే ॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతిబింబక్రియాగమ్యా యత్ర సాస్యాన్నిదర్శనా ॥ యతోపమానధర్మస్యోపమేయగతత్వేనాబద్ధస్యాన్వయాసంభవాత్తత్సంబంధార్థం బింబప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే సైకా నిదర్శనా ॥ తద్విపర్యయే ద్వితీయా నిదర్శనా ॥ ప్రథమా యథా ॥ రిపుతిమిరముదస్యోదారరత్నసింహాసనస్థస్త్రిభువనమహనీయః కాకతీయక్షితీశః । వహతి మహితపద్మోల్లాసిలీలామభిఖ్యాముదయశిఖరిచూడాచుంబినస్తిగ్మభానోః ॥ అత్ర తిగ్మభానోరభిఖ్యాయాః ప్రకృతే అసంభవాదభిఖ్యాసదృశీమభిఖ్యాం

ఉపమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వాసంబంధాసంభవాద్వాక్యార్థసంబంధాన్నిదర్శనా ద్వివిధేత్యర్థః ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ తద్విపర్యయ ఇతి ॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః ॥ రిపుతిమిరమితి ॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః ప్రాచీనపర్వతాగ్రవర్తినస్తిగ్మభానోః పద్మోల్లాసిలీలాం లోకానందిస్వరూపామభిఖ్యాం శోభాం వహ

తి॥ యోజయతీ అత్రేతి ॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥ అత్రోపమేయధర్మస్యోపమానే అసంభవాత్ప్రతిబింబక్రియాక్షేప ఇత్యాహ ॥ అత్ర యశ ఇతి ॥ ౫౭॥ అత్ర చ విశేషాంతరమాహ· క్వచిదితి॥ కాకతీంద్రేతి॥ అలాక్షాభ్యామలక్తకరహితాభ్యాం- పూర్వం రాజ్యసమయ ఇత్యర్థః - సంభవద్వాక్యార్థసంబంధాపి యమనైవాంగీకృతా- తదుక్తం- అభవన్వస్తుసంబంధో భవన్వా యత్ర కల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వం కథ్యతే సా నిదర్శనేతి- ఉదాహరణం తు॥ చూడామణిపదే ధత్తే యో దేవం రవిమాగతం । సతాం కార్యాతిథేయీతి బోధయన్ గృహమేధిన ఇతి - అత్ర చక్రవర్తివ్యాచక్రే

హతీతి బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపః॥౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య ఉపమానే అసంభవాద్యథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్య యశోవైశద్యసంపదః । లక్ష్మం తే క్షీరవారాశి లీలాదర్పణమండలే॥ అత్ర యశోవైశద్యస్య దుగ్ధార్ణవే అసంభవాత్సాదృశ్యోపగమేన బింబప్రతిబింబనం గమ్యతే ॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశాదాక్షిప్తయా ప్రాప్త్యా బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపో యథా ॥ కాకతీంద్ర ద్విషత్కాంతా ధావంత్యః ప్రతికాననం । పత్న్యాః ముంచంత్యలాక్షాభ్యాం స్థలరక్తోత్పలశ్రియం ॥ అత్ర ముంచంతీతి నిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పలశ్రీప్రాప్తిరా

వ్యతిరేకాలంకారః

క్షిప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ

బోధయన్నితి కారీషాగ్నిరధ్యాపయతీతివద్గిరిగృహమేధినో బోధనక్రియాసమర్థాం కరోతీతి తత్సమర్థాచరణేన చ ప్రయోగాత్సంభవతి వస్తుసంబంధ ఇతి తత్తత్సదృశబోధనాక్షేపః - సైషా సర్వాపి పదార్థవృత్తిః । వాక్యార్థవృత్తిర్యథా ॥ త్వత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్తకమార్జనం । ఇదం శ్రీఖండలేపేన పాండురీకరణం విధోరితి - న చాయం దృష్టాంతః - అత్ర వాక్యయోస్సాపేక్షత్వాత్ యత్ర నిరపేక్షవాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబభావస్స దృష్టాంతః - యత్ర సాపేక్షవాక్యద్వయే సా నిదర్శనేతి మహాన్ననయోర్భేదః అత్ర మాలావైచిత్ర్యమపి ద్రష్టవ్యం॥౫౮॥ అథ గమ్యౌప

ష్యప్రస్తావాద్వ్యతిరేకం లక్షయతి భేదేతి॥ భేదో వైలక్షణ్యం తత్ప్రధా
నం సాధర్మ్యం గమ్యత ఇత్యర్థాత్ స్వాతన్త్ర్యేణ వ్యాచష్టే - యత్రేతి ॥ ఉదాహ
రతి॥ దినకృతీతి॥ రాగోనురాగః సకాంతిప్రకాశాలాంఛనముం కుకువలదేన
ఘూతమండలేన కమలయాలక్ష్మ్యాచ అభేదాధ్యవసితైః కువలయకమలై
రావృతప్రకాశ ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం.
ఉపమానాదుపమేయస్యాల్పత్వపక్షే సహృదయహృదయానన్దకో
దాహరణం నోక్తం - భేదస్య యులక్షణం తు సర్వస్య కాదాచిత్సారాదలిర

యోః॥ ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్య ఉచ్యతే॥ యత్రో
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేన న్యూనత్వేనవా ప్రతిపాదనే
న భేదప్రధానం సాధర్మ్యముపగమ్యతే స వ్యతిరేకాలంకారః॥
* ॥ యథా ॥ దినకృతికుముద్వత్యోర్నరాగః శశినః పరాంచప
రం సరోరుహాణి । కువలయకమలావృతప్రకాశః ప్రభవతి
త్వయి హృత్ప్రితాపదుర్రః॥ అత్ర రవిశశినోః రసంభవేన సర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయభూతస్య ప్రతాపరుద్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలావృతప్రకాశ ఇతి శ్లేషసముత్థాపితో వ్య

— శ్లేషాలంకారః —

తిరేకః॥ ౫౯॥ అథ శ్లేషాలంకారో నిరూప్యతే ॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం । శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాప్యస్యదోనాం త్వే ॥ యత్ర కేవలప్రకృ

హాస్యం-తదీయోదాహరణం తు కావ్యప్రకాశకారస్సముదాహరియత్ - త
త్ప్రకారో వ్యతిరేకప్రపంచస్తత్రైవ ద్రష్టవ్యః. ఉపమానాత్యదన్యస్య
వ్యతిరేకస్సఏవ సంజ్ఞితల్లక్షణమేవ సాధీయః॥ ౫౯ ॥ వ్యతిరేకస్య శ్లేషగ
ర్భత్వాత్ తత్ప్రసంగానంతరం శ్లేషం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం లక్షయతి అథేతి॥
యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్శబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తం చేత్ శ్లిష్టపదోపనిబంధః కృతశ్చేదిత్యనే
నోపమావ్యవచ్ఛేదః - అయం శ్లేషాలంకారః - అత్రాప్యవాంతరభేదా కేవలప్ర
కృతశ్లేషః కేవలాప్రకృతశ్లేషశ్చేత్యాదయః - సర్వత్ర శ్లిష్టత్వమితి శేషః

విశేష్యేషుచశ్లేషఇత్యర్థః - అంత్యేఉభయశ్లేషే నసర్వత్రశ్లిష్టత్వం కింతువిశేషణేష్వేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశబ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగః॥తదేతదాహ అత్రేతి॥ అనూభయశ్లేషపవవిశేష్యశ్లిష్టత్వేధ్వనిశంకానేతరభేదద్వయఇత్యత్ర కింనియామకమతఆహ కేవలప్రకృతయోరితి ॥ ఆద్యభేదద్వయేవిశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేఅర్థద్వయస్యప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వా విశేషాద్వాఅభిధాయా అకుంఠితసంచారిత్వాత్ ప్రస్తుతాప్రస్తుతౌ ద్వావప్యర్థౌవాచ్యావేవ - అతోనాద్యభేదద్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవకాశఇత్యాకాం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కథ్యతేతత్రప్రకారద్వయేవిశేషణవిశేష్యశ్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతవిషయేంత్యభేదేవిశేషణమాత్రశ్లిష్టతా । విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశబ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చఏకశబ్దగోచరత్వేతునధ్వనిశంకా । అతార్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేన వావైషమ్యాభావాదభిధైవసమర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేతు అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిపత్తిర్వ్యంజన వ్యాపార యత్తైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్రకాశే॥అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే । సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవంత్రి

ష్వామాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేత్వితి॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతార్థఏవాభిధాంనియచ్ఛతినాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్యనవాచ్యత్వమితిభావః ॥ ననుమాభూద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యత ఇత్యతఆహ అప్రస్తుతేతి ॥ అర్థాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వేవృద్ధసమ్మతిమాహ అనేకేతి॥ అనేకార్థస్యాక్షాదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయోగోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తై రర్థనిశ్చాయకై ర్వాచకత్వేనియంత్రితేప్రస్తుతపరత్వేననియమితేసతి- అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరప్రతీతికృద్వ్యాపృతిరంజనంవ్యంజనవ్యాపారఇత్యర్థః ॥ తదేవమితి

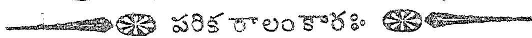
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతశ్చేత్యర్థః - అయంచశ్లేషః ప్రకారాంతరే ణాపి త్రివిధః- తథాహి-జతుకాష్ఠన్యాయేన సభంగపదశ్లిష్టశ్లేషః - ఏకనా ళావలంబిఫలద్వయన్యాయేనాభంగపదోర్థశ్లేషః ఉభయనిబంధేనోభ యశ్లేష ఇతి - కావ్యప్రకాశకారః పునరిమమర్థశ్లేషం శబ్దశ్లేషమేవోక్త్వా ఽన్యథార్థశ్లేషమవోచత్ - తద్వివేకస్తు తత్రైవ ద్రష్టవ్యః ॥*॥ కేవలప్ర కృతశ్లేషముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ నీలకంఠకలాపాంకే నాయూరగపింఛచి హ్నే- స్ఫురంతీ అబ్జమణేః కౌస్తుభస్యానవద్యస్య తస్మిన్మాధవే సకల తిథిః ప్రతిపదాదిః రాజ్ఞః పూజావిధిం ధత్తే - నీలః కంఠో యస్యాసౌ నీలకంఠః శివః క లాః షోడశ పాతీతి కలాపశ్చంద్రోఽంకశ్చిహ్నం యస్య స తథోక్తః ఉభయో ర్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీ అబ్జమణేశ్చంద్రకాంతస్య ద్యుతిరితి ద్వి ధాశ్లేషః ॥*॥ తత్ర కేవలప్రాకరణికయోర్యథా ॥ రాజ్ఞః

పూజావిధిం ధత్తే సకలోఽమాధవే తిథిః । నీలకంఠకలాపాంకే
స్ఫురదబ్జమణిత్విషి ॥ అత్ర పూజావిషయతయా హరిహర
యోః ప్రాకరణికత్వం ॥౬౧॥ అప్రాకరణికయోర్యథా ॥
సదృశః కాకతీంద్రోఽయం మహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
హీతసన్మార్గస్ఫురత్కటకసంపదాం ॥ అత్ర మహాకులానాం
హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాం కులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

ద్యస్య తస్మిన్నుమాధవే సకలా తిథిః పూజావిధిం ధత్తే- తదాద్యాస్తిథయో ద్వయోరిత్యమరః - సర్వాస్వపి తిథిషు హరిహరౌ పూజనీయావిత్యర్థః - సకలోమాధవే తిథిరిత్యత్ర సభంగపదత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషత్వం అన్యత్రాభం గపదత్వాదర్థశ్లేషత్వంచ యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥౬౦॥ కేవలాప్రకృ తశ్లేషముదాహరతి సదృశ ఇతి ॥ శిరసా గృహీతో గౌరవేణ స్వీకృతస్స న్మార్గస్సాధుమార్గో యేషాం తే తథోక్తాః - స్ఫురంత్యః కటకానామలంకా రాణాం సంపదో యేషాం తే తథోక్తాః- ఉభయోర్విశేషణసమాసః- మహా త్కులం యేషాం తే మహాకులాః - తే చ తే మహీభృతో రాజానో హరిశ్చం ద్రాదయః పర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతః సన్మార్గో నభోమార్గో యేషాం తే తథోక్తాః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదో యేషాం తేషాం మహతాం

కులమహీభృతాంకులపర్వతానాంచసదృశః ॥౮౧॥ ఉభయశ్లేషముదాహరతి విజితేతి॥ విజితారిపురోవిర్జితశత్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ - మూర్త్యావిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళా పార్వతీచ యస్యసః - రాజమౌళీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరుద్రయోర్విశేష్యయోఃపృథగుపాదానంఅతఉభయశ్లేషః ॥౮౨॥ సంగతిపూర్వకంపరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగర్భా - వ్యంగ్యస్యవాచ్యోన్ముఖత్వేనవాచ్యాతిశాయిత్వాభావాత్పరికర

ప్రాకరణికత్వం ॥౮౧॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్యథా ॥ విజితారిపురోమూర్త్యావిలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥ అత్రప్రతాపరుద్రరుద్రయోః ప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం ॥ ౮౨ ॥ విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే ॥ యత్రాభిప్రాయగర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా ॥ తత్రాభిప్రాయవిదుషాంసపరికరోమతః ॥ యత్రవిశేషణానాంసాభిప్రాయాణాంనిబధ్యంతేసపరికరాలంకారః॥*॥ యథా॥ రాజ్ఞోయాదవవంశపార్థివమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్వంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతోమానైకవిత్తస్యచ । సద్యోగణపతేర్నరేంద్రనాయకచమూనాథేనకేనాప్యధిష్ఠితస్యాచరితాని సేవణపతేర్జానాతిసాగౌతమీ ॥ అత్రరాజ్ఞఇత్యేవమాదివిశేషణాన్యుత్ప్రాస

ఇత్యస్వర్థోలంకారః ॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞఇతి ॥ రాజ్ఞోసతుయస్యకస్యచిత్-యాదవవంశపార్థివమణేర్మహాకులీనస్యనమ్లేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియోనేకధావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాఖ్యాతరణగంధస్య-త్వంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతోనైకాకినః - మానైకవిత్తస్యనతుయథాకథంచిత్ప్రాణపరాయణస్య సేవణపతేఃకేనాప్యంధ్రచమూపతినా అధిష్ఠితస్యసతః-ఆచరితాన్యాయోధనస్యాన్యప్రసాదీని-సాకబళితసేవణపతిసర్వస్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం ఉత్ప్రాసగర్భా

న్యూనప్రాయగర్భాణీత్యర్థః ॥౬౩॥ గమ్యత్వం ప్రస్తావాత్పరికరానంతరం విశేషగమ్యత్వాశ్రయమాక్షేపం లక్షయతి విశేషేతి ॥ యతో౽క్తస్య వక్ష్యమాణస్య వా ప్రాకరణికత్వేన నిషేద్ధుమిష్టస్య అత ఏవ నిషేధానర్హస్య యో నిషేధో విశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతి స ఆక్షేప ఇత్యర్థః॥ తస్య చతుర్ధా భాగమాహ ఉక్తవిషయ ఇత్యాదినా ॥ తతో౽

అథాక్షేపాలంకారః

గర్భాణి ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్య వక్ష్యమాణస్య వాభవేత్ ।నిషేధాభాసకథనమాక్షేపస్స ఉదాహృతః ॥ యత్ర విశేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవక్ష్యమాణయోః ప్రాకరణికయోర్నిషేధాభాసః కథ్యతే స ఆక్షేపాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయే వస్తువా కథనం వా నిషిధ్యతే - వక్ష్యమాణవిషయే కథనమేవ నిషిధ్యతే । తత్రాపి సామాన్యరూపేణ ప్రతిజ్ఞావిశేషరూపేణ నిషేధః। అంశోక్త్యావంశాంతరస్య వా నిషేధః।ఏవం చతుర్విధో యమాక్షేపః ॥*। క్రమేణైషాముదాహరణాని ॥ నరేంద్రమౌళే న వయం రాజసందేశహారిణః । జగత్కుటుంబినః కశ్చిన్న శత్రురితి కథ్యతే ॥ అత్ర రాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తానవయం సందేశహారిణ ఇతి వస్తునిషేధః । స చానుపపద్యమానః సంధివిగ్రహకాలోచితకైతవవచనపరిహారేణ తత్త్వవాదిత్వే పర్యవసితః । సర్వజగత్పాలకస్య తవ శత్రుభావేన నాలోకనీయా రాజానః కింతు భృత్యరూపేణ సంరక్షణీయా ఇత్యేవమాదివిశేషమాక్షిపతి ॥౬౪॥ కథననిషేధో యథా ॥ వయమశరణా ఇత్యేషోక్తిః కథం ఘటతే జగత్త్రితయశరణ త్రాయు

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరతి నరేంద్రేతి ॥ అజాతశత్రోః కిమర్థం సంధివిగ్రహకారిణ ఇతి భావః॥ వస్తునిషేధం యోజయతి అత్రేతి ॥ తత్ఫలం విశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహారిత్వనిషేధో౽నుపపద్యమానస్సన్న స్మదీయా రాజానో భృత్యరూపేణ భరణీయా ఇత్యాదివిశేషం బోధయతీత్యర్థః॥౬౪॥ కథననిషేధముదాహరతి వయమితి ॥ సర్వేషాం నాథేర

క్షుకేన మహార్ఘ్యచత్వయి దీప్యమానే - సర్వాంతర్యామితానామస్మాకమ శరణాస్త్రియస్య ప్రణతా ఇత్యాదీనివచనానివ్యర్థానీత్యర్థః ॥ యోజయతి అత్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యః కథననిషేధః తస్మాదాభాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యా నిషేధస్య ప్రమోహాభావాదాభాసత్వమితిభావః ॥౨౫॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేష నిషేధ

స్యాస్స్యాన్నితిస్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారణావతౌత్వయి ప్రణతా ఇతి త్రిభువనసమహార్ఘ్యేఽర్ధం ప్రతాపమహీపతే ॥ అత్ర వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూపాదవశ్యంపరిపాలనీయత్యాదివిశేషః ప్రతీయతే ॥ ౨౫ ॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ కథననిషేధో యథా॥ విజ్ఞాపయామస్తే కించిత్కతీయకులోద్వహ । విజ్ఞాప్యతే కిమథవా సర్వజ్ఞైరక్షకేత్వయి॥ అత్ర విజ్ఞాపయామ ఇతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసాత్పర్యథావయం రక్షణీయా ఇతి విశేష ఆక్షిప్యతే ॥౨౬॥ అంశోక్త్వాంశాంతరస్య నిషేధో యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య యమిద్ధతేజా దైవం చ తద్విక్రమదత్తహస్తం । యాయం చ తూలోపమసారభాజస్తద్యుక్తమేవం యదివాకిముక్తైః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో మహీయాన్ యా యామల్పా ఇత్యంశోక్త్యా యది వా కిముక్తైరిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేన సర్వథా ప్రణామైః ప్రసాదనీయోఽయం న తు ప్రాతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితి శత్రుస్త్రీవచనభంగ్యా విశేష ఆక్షిప్యతే॥ ౨౭ ॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామ ఇతి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధే సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయ ద్వితీయార్ధే వయం రక్షణీయా ఇతి విశేషబోధార్థం విశేషకథన నిషేధాభాసః ॥౨౬॥ అంశోక్త్వాంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలం తూలోపమసారభాజో నిస్సారా ఇత్యర్థః - తదేవం యుక్తమిత్యంశోక్త్యా కిముక్తైరిత్యంశాంతరనిషేధః తస్య వ్యంగ్యం విశేషమాహ॥ సర్వథేతి ॥౨౭॥ ఆక్షేపాంతరము

పక్షిపతిసమానేతి ॥ సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్యర్థః ॥ తదేవాహ యథా చేతి ॥ అనుపపత్తివశాదిష్టనిషేధస్యైవానిష్టవిధేరప్యాభాసత్వాదాక్షేపత్వమితిభావః ॥ ఉదాహరతి నాథేతి ॥ అనిష్టవిధ్యాభాసం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౬౮ ॥ అథ గమ్యత్వప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుత్యాభాసత్వప్రసంగేనాక్షేపానంతరం వ్యాజస్తుతిం లక్షయతి నిందయేతి ॥ యత్ర నింద

యాఽనిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేప ఇత్యభ్యుపగమ్యతే । యథా చ ఇష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయాఽఽభాసత్వం తథాఽనిష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయాఽఽభాసత్వం ॥ యథా ॥ నాథ ప్రతాపరుద్రస్య సేవాం త్యజసి చేత్త్యజ । అరణ్యగృహమేధిన్యా రీతిరభ్యస్యతే మయా ॥ అత్రానిష్టభూతం ప్రతాపరుద్రపాదసేవాత్యజనం తద్రిపుకామిన్యా విధీయతే । స విధిరనుపపద్యమాన ఆభాస ఏవ పర్యవస్యతి । అరణ్యగృహమేధిన్యా రీతిరభ్యస్యత ఇత్యనేన విధ్యాభాస ఏవోపబృంహితః ॥ ౬౯ ॥ అథ

——* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *——

గమ్యప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిరుచ్యతే ॥ నిందయా వాన్యయా యత్ర స్తుతిరేవావగమ్యతే । స్తుత్యా వా గమ్యతే నిందా వ్యాజస్తుతిరసౌ మతా ॥ యత్ర నిందాకథనముఖేన స్తుతిర్గమ్యతే ఏకా సా యత్ర చ స్తుతిముఖేన నిందా గమ్యతే సా ద్వితీయా వ్యాజస్తుతిః ॥*॥ క్రమేణ యథా ॥ కాకతీయవిభో కీర్త్యా కిం వా క్ష్మా ధవళీకృతం । యత్తదీయారివక్త్రేషు దృశ్యతే కాళిమా మహాన్ ॥ ౭౦ ॥ స్తుత్యా నిందా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరహో సాహసికా ద్విషః । యద్విశంత్యుదధీన్ శైలానాగో

యా స్తుత్యా వా వాచ్యయా ప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథాక్రమం స్తుతిర్నిందా వా గమ్యతే సా వ్యాజేన వ్యాజరూపా వా స్తుతిరితి ద్వివిధాఽన్వర్థా వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః ॥ కాకతీయేతి ॥ విశేషనిషేధే శేషాభ్యనుజ్ఞానమితి న్యాయేనారివక్త్రవ్యతిరిక్తం విశ్వం కీర్త్యా ధవళీకృతమితి నిందయా స్తుతిర్గమ్యతే ॥ ౭౦ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర శత్రూణాం సాహసప్రశం

నయాభీరుత్వంవ్యజ్యతే ॥ ౭౦ ॥ స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్తుత్యనంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి ॥ యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకథనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః- అత్రగమ్యగమక
యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుత యోర్నియామకం సంబంధమాహ సారూప్యే
తి॥ ఆదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావఃకార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే -
తేషామేవార్థాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా
ర్యంకారణంసరూపంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్యకథనా
హంతిసమంతతః ॥ ౭౧॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

❁ అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః ❁

శంసోచ్యతే ॥ అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే॥
అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినియంత్రితా ॥ యత్ర
సారూప్యేణ సామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా
ప్రస్తుతకథనా త్ప్రస్తుతప్రతీతి స్తత్రా ప్రస్తుతప్రశంసా ।
అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిరిత్యనేనసమాసోక్తివ్యావృత్తిః ।
నచకార్యాత్కారణప్రతీతావనుమానాదిత్యాశంకా ॥ అ
నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయో ర్ద్వయో
రపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనేనపర్యాయోక్తస్య
వ్యావృత్తిరపి । నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యసి
ద్ధ్యంగత్వాత్ ॥*॥ తత్రసారూప్యేణయథా॥ ఆశాసుప్రశ

స్ప్రతీయత ఇతి పంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః ॥ నచేయంసమాసోక్తి స్త
ద్విపర్యయేణప్రవృత్తేరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి ॥ కార్యాత్కారణప్రతీ
తిభేదస్యానుమానేంతర్భావం వారయతి ॥ నచేతి॥అతఏవపర్యాయోక్త
వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి ॥ తత్రాప్యుభయోఃప్రకృతత్వాదితిభా
వః॥వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమతఆహ నచేతి ॥ తత్ర హేతుమాహ ప్రతీ
యమానస్యేతి ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా
యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి
వాచ్యసిద్ధ్యంగంనామగుణీభూతవ్యంగ్యంనప్రధానమతోన ధ్వనిరితిభా

వః ॥*॥ తత్ర సారూప్యేణోదాహరతి ఆశ్వాస్యేతి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యో నివర్తితపరిమళప్రచారేభ్యో జరత్తరుభ్యో జీర్ణవృక్షేభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేన ప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంతస్సారూ
ప్యేణ ప్రతీయతే- సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం- వైధర్మ్యాదినిబంధనా
స్త్వన్యతో ద్రష్టవ్యాః ॥౭౧॥ యశస్వినీతి ॥ అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య

మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధం భ్రమరగణైర్జరత్తరుభ్యః ।
పున్నాగో నవనవసౌరభప్రసూనైరామోదం దిశతి నివాస
మారభధ్వం ॥ అత్ర భ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేన సర్వాస
సంపూర్ణవిభవానుర్వీశ్వరాన్విహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీ ప్రతాపరుద్రః ఏక ఏవ సర్వేషాం విదుషాం సే
వ్య ఇతి ప్రస్తుతం ప్రతీయతే ॥౭౧॥ సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా ॥ యశస్వినీ పద్మభవస్య సృష్టిరుత్పాదయిత్రీ నృపశేఖరా
ణాం । తత్పాలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యో జాతశ్చిరాన్మధ్యమ
లోక ఏషః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య గుణమహత్త్వే ప్రస్తుతే
సామాన్యమభిహితం ॥౭౨॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతిపత్తిర్య
థా ॥ దంతుమణాపిణ పెంఖఇ ణభణఇ వంతు సకోఊహాలా
ఏ । పరిసాసఆవిణంపసఇ వణిఏకీకిసీసింఠీ ॥ ఛాయా ॥ ద్రష్టు
మనా అపి న పశ్యతి న భణతి వక్తుం సకౌతూహలాపి । స్ప్రష్టుమాశ
యాపి న స్పృశతి వనితా యాః కీదృశీ సృష్టిః ॥ అత్ర ముగ్ధానాం
నవసంగమే మహతీ లజ్జేతి సామాన్యే ప్రస్తుతే విశేషాభిహితః ॥
౭౩॥ కార్యాత్కారణప్రతీతిర్యథా ॥ గాఢా ఇవార్ణవా జా
తా నీచా ఇవ మహోద్రయః । మహిమవతరత్యస్మిన్నాకతీయకు
లేశ్వరే ॥ అత్రార్ణవాదీనాం గాధత్వాదిభిః కార్యభూతైర
వృత్తాంతవర్ణనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమప్రతీ
తిః ॥౭౨॥ దట్ఠుమణాపీతి ॥ అత్ర దర్శనాద్యుత్కంఠాయామప్యదర్శనాదీ
నాం ప్రస్తుతానాం లజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాం లజ్జాత్వమౌపచారికం ॥ ౭౩ ॥ గాఢా ఇతి ॥ అ

త్రా ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయాప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర
గాంభీర్య ప్రతీతిః ॥ ౮౪ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్రా ప్ర
స్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతింయోజయతి అత్రేతి ॥ అత్ర
వాచ్యస్యసంభవా ద్యుపాధిభేదాద్భేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా
నీత్యాహ ॥వాచ్యేతి॥ వాచ్యస్యసంభవే ప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని ॥
అసంభవేతు॥ కస్త్వంభోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాఖోటకమి

ప్రస్తుతైః కారణభూతం ప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
తే ॥ ౮౪॥ కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృప
తేర్ధరిత్రీకల్పశాఖినః । జాతాభయిక్రూపాదృష్టిః కింవావిస్మ
యాన్ సఖే ॥ అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవ
సీతికార్యంపృచ్ఛతే సవిస్మయాయసుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్రకృపాదృష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయరూపతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంద్రష్ట

పర్యాయోక్తాలంకారః

వ్యాః॥ ౮౫॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే ॥ కా
రణంగమ్యతేయత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుత
త్వేనసంబద్ధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే॥ యత్రప్రస్తుతస్యై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుత మేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యా
యోక్తం ॥*॥ యథా ॥ ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వా
జిఘ్రాసరాః । ప్రక్షాళయంతిగాత్రాణి కాకతీయచమూచ
రాః ॥ అత్రరిపునగరదీర్ఘికావారివిహారేణ ప్రతాపరుద్రచ

త్వాదా వచేతనేన సహ ప్రశ్నోత్తరికానుపపన్నేతివాచ్యస్యాసంభ
వః-ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౮౫ ॥ కారణగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యా
యోక్తంలక్షయతి కారణమితి ॥ ప్రస్తుతాదిత్యేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్య
వచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణకార్యాదిద్వారా ప్రతీయమానస్యకారణస్యవర్ణ
నంపర్యాయోక్తమిత్యర్థః ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి॥ శుద్ధాంత
దీర్ఘికాస్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీషు ॥ అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్యైవ కారణస్య ప్రతీతిం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౭౬ ॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరమస్ఫుటప్రతీయమానం ప్రతీపాలంకారం లక్షయతి ఆక్షే
పఇతి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యస్య సిద్ధేః కిమర్థమసమానమిత్యాక్షేప
ఏకం ప్రతీపం - యత్ర సిద్ధోపమానస్యానికర్షార్థముపమేయత్వకల్పనా తద్ద్వి
తీయం-ఉభయత్రాప్యుపమేయస్యోపమానప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్య
పదేశః ॥ * ॥ కీర్త్యేతి ॥ అత్ర కీర్త్యైవ చంద్రభారోద్వహనాన్న వ్యర్థత్వం

మాచరకర్తృకేణ కార్యభూతేన సమరప్రారంభ ఏవ స్వ
పురాణి విహాయ పలాయితాః ప్రతినృపా ఇతి కారణం ప్రతీయ

ప్రతీపాలంకారః

తే ॥ ౭౬ ॥ అథ ప్రతీపం ॥ ఆక్షేప ఉపమానస్య కైమర్థక్యే
న కథ్యతే । యద్వోపమేయస్యాద్యత్వం తత్ప్రతీపముదాహృ
తం ॥ యత్ర ఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాక్షే
పః క్రియతే తదేకం ప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వం కల్ప్యతే తద్ద్వితీయం ॥*॥ ఆద్యం యథా ॥ కీర్త్యా ప్రతాప
రుద్రస్య విలసంత్యాం దిగంతరే । కిమర్థముదయత్యేవ నిర్లజ్జశ్శ
శలాంఛనః ॥ ౭౭ ॥ ద్వితీయం యథా ॥ కాకతీయకులలక్ష్మీపతేరే
ష న సంశయః । అనేన కథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపమీయతే ॥ ౭౮ ॥

అనుమానాలంకారః

అథ తర్కన్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ సాధ్యసాధ
ననిర్దేశస్త్వనుమానముదీర్యతే ॥ రూపకహేతుకత్వేన కలా-

ప్ర ఇత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥ కాకతీయేతి ॥ అతోఽపమానత్వేన ప్రసిద్ధస్య సుమేరో
ర్నికర్షార్థముపమేయత్వం కల్పితం- కాకతీంద్రస్యోపమానత్వే వివక్షా ప్ర
యోజికా ॥ ౭౮ ॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గమధికరోతి అథేతి ॥ త
త్రాపి ప్రాధాన్యాదనుమానమాదౌ లక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య
ధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపక్షే సత్త్వం విపక్షా
ద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రూపత్రయసహితో హేతుస్సాధనం యత్ర సాధ్య
ప్రతీతయే సాధనం నిర్దిశ్యతే సోఽనుమానాలంకార ఇత్యర్థః ॥ తత్రానుమా

నవైలక్షణ్యం దర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి ॥*॥ ఉదాహరతి రజోధూమ ఇతి ॥ యాత్రైవశుచిసమయ ఆషాఢమాసో గ్రీష్మ ఇత్యర్థః - అత్ర క్రోధాగ్నేస్సాధ్యే రజోధూమః ఖడ్గభువస్స్ఫులింగాశ్చ లింగం సర్వసంప్రతిపన్న రూపత్రయసంపన్న యోర్ధూమాగ్న్యో రూపకగర్భత్వాదనుమానాలంకారత్వం ॥ ౭౯ ॥ అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరం కావ్యలింగమాహ హేతోరితి ॥ వాక్యార్థహేతుకం విశేషణగత్యా పదార్థహేతుకం వా కావ్యలింగం ద్వివిధమిత్యర్థః - కావ్యగ్రహణం తర్క-వైలక్షణ్యార్థం -

నుమానవైలక్షణ్యం ॥*॥ యథా॥ రజోధూమస్సేనావ్యతికరభవో యత్ర స్ఫురతి స్ఫులింగా ద్దృశ్యంతే భటఘటితకౌక్షేయకభువః । తతోఽనన్యో యాత్రాశుచిసమయజో రుద్రనృపతేః ప్రభూతః కోపాగ్నిర్దహతి రిపుభూపాలనగరీః ॥ ౭౯ ॥ అథ కా

కావ్యలింగాలంకారః

వ్యలింగం ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతం ॥ యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేన పదగతత్వేన వా ప్రతిపాద్యతే తత్కావ్యలింగం ॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్ర ఇత్యేషా కాపి పంచాక్షరీ శుభా । హృది యాం బిభ్రతో భూపా వశీకుర్వంతి సంపదః ॥ అత్ర వాక్యార్థగతో హేతుః ॥ ౮౦ ॥ పదార్థగతో యథా ॥ మ్లానాభిర్భూభృతాం ఫాలలిపిరుచ్ఛ్వసితా పునః । ప్రతాపరుద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితా ॥ అత్ర పూర్వం పరిమ్లానాయా భూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర

తేన వ్యాప్తిపక్షధర్మతాదయో నక్రియంత ఇతి రుచకః- అత ఏవానుమానాదస్య వైషమ్యమితి లభ్యతే ॥*॥ ప్రతాపేతి॥ అత్ర సంపద్వశీకరణే వాక్యార్థే ప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీ ప్రాశస్త్యలక్షణో వాక్యార్థో హేతుః ॥ ౮౦ ॥ మ్లానేతి॥ అత్ర శత్రుభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే నరేంద్రనఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితత్వపదార్థో హేతుః ॥ యత్ర నఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితత్వాదితిత్వే తలాదిశిరస్కతయా పదార్థస్య హేతుత్వేనోపాదానే వాక్యార్థహేతుకే హేతుత్వప్రతిపాదక యచ్ఛబ్దాదిప్రయోగే చ నాలంకారః- త

దా హేతుహేతుమద్భావస్యలౌకికత్వేనవిచ్ఛిత్తివిశేషాభావాత్ - యత్రరూపాత్తస్యహేతుత్వం యథోదాహృతేవిషయేతత్రనకశ్చిద్విరోధ ఇతిసర్వస్వరహస్యం-తదేతన్మనసినిధాయాహ ॥ తస్యవిశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిరితి ॥ ౮౧ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతరమర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి కార్యేతి ॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ ప్రకృతసమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్యప్రకృతస్య యత్సమర్థనముపాదానంతత్పూర్వత్వేనప్రతీతిరిత్యనుమానవ్యవచ్ఛేదః - సమర్థ్యసమర్థకభావేసమానేపికాటస్థ్యేనహేతుత్వాత్కావ్యలింగాద్భేదః ॥ న

తాపదుద్రనరేంద్రచరణనఖచంద్రికాసేచనంహేతుః । తస్యవిశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిః ॥౮౧॥ అథార్థాంత

అర్థాంతరన్యాసాలంకారః

రన్యాసః॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాంపరస్పరం।సమర్థనంయత్రసోర్థాంతరన్యాసఉదాహృతః ॥ యత్రకార్యకారణభావేనసామాన్యవిశేషభావేనవా ప్రకృతసమర్థనం క్రియతేసోర్థాంతరన్యాసః ॥ * ॥ కార్యకారణభావేనయథా॥ భూపాః ప్రతాపరుద్రస్యనతాభవతహోన్నతాః । ఉన్నతాన్నమయత్యేషనతానున్నమయత్యపి ॥ అత్రఫలరూపేణోన్నత్యేనమ్రత్వకారణంసమర్థితం ॥౮౨॥ సామాన్యాద్విశేషసమర్థనంయథా ॥ ఉద్వేజితారుద్రనరేశ్వరస్యరణాపదా

ను కాటస్థ్యేనహేతుత్వంసామాన్యవిశేషభావఏవ - నతుకార్యకారణభావే అతస్తత్రకాగతిరితిచేల్లక్షణాంతరమస్తు యథాయోగమన్యత్రవాంతర్భవత్వితిసమాధేయం- తదుక్తంచక్రవర్తినా ॥ అప్రతీతప్రతీతాప్త్యాదనుమానవ్యవస్థితిః । పదార్థాద్వాథవాక్యార్థాన్నిర్దిశేసతి హేతుతః।సమర్థనంప్రతీతస్యకావ్యలింగద్వయంమతం । భవేదర్థాంతరన్యాసస్తాటస్థ్యేహేతుభావతః । కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తంలక్షణాంతరమితి॥*॥ఉదాహరతి॥భూపాఇతి ॥ కార్యేణకారణసమర్థనంయోజయతి అత్రేతి॥౮౨॥ఉద్వేజితాఇతి॥రణైరేవాపదానైరద్భుతకర్మభిః ॥ సామా

న్యేనవిశేషస్సమర్థ్యత ఇత్యాహ అత్రభీతస్యేతి ॥౮౩॥ దుష్టోపీతి॥ అత్ర విశేషేణసామాన్యసమర్థనం యోజయతి అత్రప్రతాపేతి ॥ కారణేనకార్యసమర్థనంకావ్యలింగం తద్భ్యాతత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహ కార్యేతి వైధర్మ్యేత్రయణేప ఉద్భేదాద్రష్టవ్యాః ॥౮౪॥ తర్క-పరిశుద్ధబుద్ధేరేవ మీమాంసాయా మధికారాత్తన్న్యాయమూలానంతరమేతన్న్యాయమూలానాం ప్రస్తా

నైః ప్రతిపక్షభూపాః । బిభ్యత్యమీ చిత్రమచేతనేభ్యో భీతస్యసర్వంభయకారినూనం ॥ అత్రభీతస్య సర్వంభయకారీతి సామాన్యమచేతనేభ్యో రిపుభూపాభిభ్యతీతివిశేషం సమర్థయతి॥౮౩॥ విశేషాత్సామాన్యసమర్థనంయథా ॥ దుష్టోపిమహతాం సంగాద్భవత్యేవహి సజ్జనః । ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య కలిఃకృతయుగాయతే॥అత్రప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమ్నా కలిఃకృతయుగసదృశ ఇతివిశేషేణసామాన్యసమర్థనం ॥ కార్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగంతద్భ్యాతమితతన్నోక్తం । అతఃప్రకారత్రయమర్థాంతరన్యాసస్య ॥౮౪॥ తర్క-న్యాయమూలాలంకారానంతరం వాక్య

——* యథాసంఖ్యాలంకారః *——

న్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే ॥ ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాంపూర్వంపశ్చాద్యథాక్రమం । అనూద్దేశో భవేద్యత్రతద్యథాసంఖ్యమిష్యతే ॥ యత్రయేనక్రమేణోద్దిష్టాఃపదార్థాస్తెనైవక్రమేణానూద్దిశ్యంతే తత్ర యథాసంఖ్యాలంకారః ॥ *॥ యథా॥ గాంభీర్యమాన్నత్యమనర్ఘశత్వం ప్రతాపరుద్రే సమవేక్ష్య ధాతా । అంభోనిధిష్వద్రిషుదిగ్గజేషుసృష్టింప్ర

పణిత్యాహ తర్కేతి॥యథాసంఖ్యంలక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి॥పూర్వం నిర్దిష్టాఉద్దిష్టాఃపశ్చాన్నిర్దేశోనూద్దేశః- తేనాత్రపూర్వపశ్చాత్పదేస్ఫుటార్థేవ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహం దేవయజ్యయేత్యాద్యనుమంత్రణమంత్రవ ద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూద్దేశస్సయథాసంఖ్యాలంకారఇత్యర్థః॥*॥గాంభీర్యమితి ॥ సముద్రాదిభ్యోధికమస్యగాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణసముద్రాదీనామనుదే శాద్యథాసంఖ్యాలంకారః-క్రమాలంకారోయమితికేచిత్ ॥౮౫॥ వాక్యవిదామర్థాపత్తిశ్చన్యాయఇతికృత్వా సంప్రత్యర్థాపత్తింలక్షయతి ఏకస్యేతి॥యత్రైకస్యవస్తునఃకస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తేః- కిముతైవర్త్తే ముత్యం-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః - తన్న్యాయతః అన్యద్వస్తువస్త్వంతరమాపతేత్ సాఅర్థాపత్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యథాదండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితంతద్వ

యాసైకఫలామనుంస్త ॥౮౫॥ ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్ర

అర్థాపత్త్యలంకారః

వస్త్వన్యథాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తి రలంక్రియా ॥ యత్రకస్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌ తత్సమానన్యాయాత్కైముత్యేనార్థాంతరమాపతతిసోర్థాపత్తిరలంకారః॥న చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్ ॥

*॥ యథా ॥ సమంతాదుద్వేలైర్వివిధహయధాటీ కలకలై ర్జగత్యాంక్రాన్తాయాం వ్యాజనివిధురస్సేవణపతిః । మనాక్క్రోధోదంచద్భ్రుకుటికుటిలేరుద్రనృపతౌ నృపాణామన్యేషాం విఫలితరుషాంకైవగణనా ॥౮౬॥ అపిచ॥ త్రైలోక్యసారోపిసువర్ణశైలః ప్రతాపరుద్రేణనృపేణతుల్యం । తులాంసమారోఢుమపూర్ణఏవమహీభృతాంకాగణనేతరేషాం॥ అత్రప్రతా

తస్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌ తత్సముద్ధ్యరూపాత్సమానన్యాయాదర్థాంత తరమాపతతిసోర్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః - అతఏవసర్వస్వసూత్రం - దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి ॥ అనుమానాంతర్భావంవారయతి నచేతి ॥*॥ ఉదాహరతి సమంతాదితి॥ అత్రప్రాకరణికసేవణపతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంతమప్రాకరణికమాక్షిపతి ॥౮౬॥ త్రైలోక్యేతి॥తులాంసాదృశ్యంమహీభృతాంరాజ్ఞామద్రీణాంచ- అత్రాక్షేప్యాక్షేపకయోరుభయమహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాకరణికత్వం - మహీభృతామిత్యత్రశ్లేషోవిశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాపేక్ష్యుదాహార్యం ॥౮౭॥ పరిసంఖ్యాం లక్షయతి ఏకస్యేతి॥ ఏకస్య వస్తునో నేకత్రైకదా యుగపత్ప్రాప్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేకత్ర నియమనం పరిసంఖ్యేత్యర్థః - ఏతేన విధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః పాక్షికే సతి - తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతి గీయత ఇతి మీమాంసకోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృత ఇతి ద్రష్టవ్యం - ఏవ వర్జనే నకస్యచిద్వర్జనేన కుత్రచిత్సంఖ్యానం వర్జనీయత్వేన గణనం

పరుద్రాపేక్షయా మేరావప్యసౌ శేష్యేషాం మహీభృతా
మర్థాదసారత్వం కైముత్యాదాపతతి ॥౮౭॥ ఏకస్యవస్తునః

అథ పరిసంఖ్యాలంకారః

ప్రాప్తావనేకత్రైకదా యది । ఏకత్ర నియమస్సా హి పరిసంఖ్యా నిగద్యతే॥ యత్రైకం వస్తు యుగపదనేకత్ర సంభావ్యమానం ఏకత్రైవ నియమ్యతే సా పరిసంఖ్యా ॥ సా ప్రథమం ద్విధా ప్రశ్నపూర్వికా తదన్యథా చేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్వర్జనీయస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యం ॥ * ॥ తత్ర శాబ్దవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికా యథా ॥ కిం మండనం త్రిలోక్యాః కాకతితిలకో న హాటకక్షితిభృత్ । స్తోతవ్యః కస్సుధియాం రుద్రనరేంద్రో న మందరః క్షితిభృత్ ॥౮౮॥ అర్థవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికా యథా ॥ కిం వాడ్యో మవితానం లోకానాం కాకతీయకులకీర్తిః । కిం సౌఖ్యం వసుమత్యా రుద్రనరేంద్రస్య భుజవాసః ॥౮౯॥ అప్రశ్నపూర్వికా శాబ్దవర్జనీయా యథా॥ రాగో ధర్మైన విషయసుఖసంగతిస్తత్సభాయాం న స్త్రీ

పరిసంఖ్యేత్యస్యార్థోయం ॥ తస్యా విభాగమాహ సేతి ॥ తయోరితి ప్రశ్నపూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమితి॥ అత్ర మండనత్వేన ప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం కంఠోక్త్యా వర్జయిత్వా కాకతీంద్రే నియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికా పరిసంఖ్యేత్యర్థః-ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం ॥౮౮॥ కిం వేతి ॥ అత్ర వర్జనీయస్య చంద్రికాదేరార్థత్వం॥౮౯॥ రాగ ఇతి॥ అత్యుద్యోతే ॥ అ

త్రవిషయసుఖాదివర్జనీయం శాబ్దం ప్రశ్నస్తు నాస్తి ॥౯౦॥ భూరేవేతి ॥ న స్వర్గాదిరిత్యర్థవర్జనీయా ప్రశ్నరహితా పరిసంఖ్యా ॥౯౧॥ క్షోణీమితి బలిసద్మని పాతాళే - అహిభయం సర్పభయం స్వపక్షప్రభవం భయం చ-మహీభుజాం మహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయమిత్యర్థః- త్రిదివే గోత్రభిత్-ధా ఇంద్రప్రసంగః కులఘాతుకప్రసంగశ్చ॥ అత్రాభ్యుచ్చయమాహ అలంకారస్యేతి ॥౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాం ప్రశ్నప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాం వ్యసనమనిశం నీతిశాస్త్రే న గాఢం। కీర్త్యాం నిత్యార్జనచతురతా నార్థజాతే వినోదో విద్యాభ్యాసేన చ పరిజనే యస్య దేవస్య రాజ్ఞః ॥౯౦॥ అర్థవర్జనీయా అప్రశ్నపూర్వికా యథా॥ భూరేవ భువనం దేవః స్వయంభూరేవ పార్థివః। ప్రజ్ఞాపరుద్రవైకశిత్రైవ నగరీషు ఖా ॥౯౧॥ క్షోణీం రుద్రనరాధీశే రక్షతి క్షతవిద్విషి। బలిసద్మన్యహిభయం త్రిదివే గోత్రభిత్-ధా ॥ అలంకారస్యాస్య శ్లేషేణ చారుత్వాతిశయః ॥౯౨॥ ఉత్తరాత్ప్ర

ఉత్తరాలంకారః

శ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా। బహుధా చ నిబధ్యేతే తదుత్తరముదీర్యతే ॥ యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్రశ్న ఉన్నీయతే తదేకముత్తరం। చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్తరం ప్రశ్నప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ॥ *॥ క్రమేణ యథా ॥ కిమద్య వ్యుత్పత్తిస్తవ సుజన లోకవ్యవ

నంతరముత్తరం లక్షయతి ఉత్తరాదితి ॥ యత్రోత్తరాదుపనిబధ్యమానః ప్రశ్న ఉన్నీయతే తదేకముత్తరం - న చేదమనుమానం పక్షధర్మత్వానిర్దేశాభావాత్ - తథా ప్రశ్నపూర్వకం లోకోత్తరముత్తరం బహుధా నిబధ్యతే తదపరం సకృచ్చారుత్వం నాస్తీతి బహుధాగ్రహణం - నేయం పరిసంఖ్యా తద్వదత్ర వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ॥ *॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి ॥ సుజనలోకవ్యవహృతా సాధుజనప్రసిద్ధా వ్యుత్పత్తిర్ధార్మికత్వాదిజ్ఞానం తవాద్య కిం - యదద్య తవ చ జ్ఞాతవ్యం

భవతీతి శేషః ॥ కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవతీత్యర్థః- ఉన్మార్గాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదో నిర్మలో నిరుపాధిక ఇత్యర్థః-మహీదేవా బ్రాహ్మణాశ్చ ఉచ్చైర్ద్విధైర్విభవారంభైరైశ్వర్యవిజృంభణైర్ముదితాః॥ అతో ऽత్రోత్తరాత్ప్రశ్నోన్నయనం యోజయతి అత్రేతి॥౯౩॥ద్వితీయముదాహరతి కిణ్ణ్వితి ॥ అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

హ్యాతాయదద్యజ్ఞాతవ్యం ప్రభవతి యదా రుద్రనృపతిః। తదా
రభ్యోన్మార్గా జయతి విశదో ధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చోచ్చై
ర్ద్వివిధవిభవారంభముదితాః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో యదా
ప్రభవతి తదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠా మహీదేవా అపి తథా
విధసంతోషభాజః । కిమధునా పృచ్ఛసీత్యుత్తరాత్కిం ప్రతా
పరుద్రరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కిం సుఖినో భూసురా ఇ
త్యున్నీయతే ప్రశ్నః ॥౯౩॥ ద్వితీయా యథా॥ కిం ఖు ధణం కులవి
జ్జా కోలాహెయూ సంజణేణ సహవాసో। కా ణ అరీ ఏలఅసిలా కో
రాఆ వీరరుందణరణాహో॥ ఛాయా॥ కిం ను ధనం కులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనేన సహవాసః । కా నగరీ ఏకశిలా కో రాజా వీర
రుద్రనరనాథః ॥౯౪॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప

వికల్పాలంకారః

ఉచ్యతే ॥ విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా॥య
త్ర తుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయోర్యుగప
త్ప్రాప్తావేకస్యా సంభవస్తత్ర వికల్పః । ఔపమ్యచారు
త్వం ॥*॥ యథా ॥ భూపాలాః క్రియతాం మూర్ధ్నాం ధను
షాం వా వినమ్రతా । పాదచ్ఛాయాంధ్రనాథస్య వింధ్యాద్రే

వమవివక్షితత్వాద్బహుధా ప్రశ్నోత్తరనిబంధనాదుత్తరాలంకారః॥ ౯౪॥వికల్పం సంగతిపూర్వకం లక్షయతి వాక్యన్యాయే ఇత్యాదినా ॥ తుల్యప్రమాణవిశిష్టత్వాత్తుల్యబలయోరేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ విరుద్ధత్వాద్యౌగపద్యాసంభవే వికల్ప ఇత్యర్థః ॥ లౌకికవికల్పాద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి ఔపమ్యచారుత్వమితి ॥*॥ భూపాలా ఇతి ॥ పాదచ్ఛాయా చరణ

ఛాయయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వతచ్ఛాయయా- అత్ర శ్లేషోపి శేషః॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్య సంగతిమాహ వికల్పేతి॥ లక్షణమాహ గుణేతి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియాణాంచ వ్యస్తానాం సమస్తానాం వా యుగపదవస్థానం స సముచ్చయాలం

ర్యాని షేవ్యతాం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రే ప్రభవతి రాజ్ఞాం సంధివిగ్రహాభ్యాం తుల్య బలప్రమాణాభ్యాం శిరోనమనధనుర్నమనయోర్యుగపదేవ ప్రాప్తౌ తయోర్విరుద్ధత్వా ద్యౌగపద్యాసం

సముచ్చయాలంకారః

భవే ద్వికల్పః॥ ౯౫॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయో నిరూప్యతే ॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృతః ॥ యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచ దర్శనాదీనాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలంకారః ॥ *॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతౌ భద్రాసనముపేయుషి । సతాం ప్రసన్నం హృదయ మసతాం కలుషం మనః॥ ౯౬॥ క్రియాసముచ్చయో యథా ॥ పెంఛఇ ఇమణరిదో పవిసఇ ణఅణో అగలఇ మాణో అ। ఘుంణఇ ఇ ణో అసుంణ కిపిఏదఉ వహూ సహిఆఓ॥ ఛాయా ॥ ప్రేక్షతే ఇమాం నరేంద్రో ప్రవిశతి మదనశ్చ గళతి మానశ్చ। ఘూర్ణతే యస్యాశ్చ క్రియాన్యాంకి మేతత్ప్రశ్యత సఖ్యః ॥ ఏతే భిన్నవిషయత్వే ఉదాహరణే॥ ౯౭॥ ఏకవిషయత్వే యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తి మహితః శ్రీవీరరుద్రప్రభోః సేవార్థం చిరయాత్సు కాకతిపురే భూపేషు తద్దోష్ఠితః । ద్వారం యాంతి విలోక యంతి పురతో నిశ్వాసమాతన్వతే పశ్యంతి

కార ఇత్యర్థః॥ *॥ విషయభేదేన గుణసముచ్చయముదాహరతి॥ ప్రతాపేతి॥ ౯౬॥ తత్రైవ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి॥ పేచ్ఛ-ఇతి॥ ౯౭ ॥ విషయభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయ ముదాహరతి త్రైలోక్యేతి ॥ తద్దోషితః ప్రోషితభర్తృకాః - ఉత్కంఠయా ద్వారం యాంతి పురతో విలోకయంతి యావద్దృష్టిః ప్రసరతీతి భావః - నిశ్వాసమాతన్వతే ప్రియమద్య

ష్ట్వా చింతయేతి భావః - జ్వరేణ శుష్యంతి ముహ్యంతి జడీభవంతి ఇతి కర్తవ్య
తామూఢమనసో భవంతీత్యర్థః - యద్వా మోహమూర్ఛయోస్సంచార్య
వస్థాభేదేన భేదః - అత్రావస్థా నామ వివక్షితః క్రమః ॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియ
యోస్సామస్త్యేన సముచ్చయమాహ దేవ ఇతి ॥ మాద్యద్దంతీత్యాదీని చ
త్వారి ప్రయాణక్రియావిశేషణాని - అత్ర కంపః క్రియా - అన్యే గుణాః ॥
౯౯ ॥ సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక
పోతేతి ॥ పురా కిల కుత్రచిత్స్థలే లుబ్ధకేన ప్రసారితే జాలే చిత్రగ్రీవో నామ
కశ్చిత్కపోతరాజః సపరివారో ధాన్యలోభాదాగత్య బద్ధః - పరస్పరం సం

ప్రలపంతి యాంతి తనుతాం ముహ్యంతి మూర్ఛంతి చ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్త్యేన యథా ॥ దేవ కాకతివీరరుద్రనృప
తౌ జైత్రప్రయాణోన్ముఖే మాద్యద్దంతి చలత్పదాతి విచలద్వా
జి ప్రధావద్రథం । విచ్ఛాయాననమాకులాక్షముదయత్కా
ర్పణ్యమావిర్భవత్కంపం భ్రామ్యతి సర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యర్థిభూభృద్గణః ॥ ౯౯ ॥ ఖలేకపోతన్యాయేన బహూనాం కా
ర్యసాధనే । కారణానాం సముద్యోగస్సద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకం కార్యం సాధయితుమహమహమికయా బ
హూనాం కారణానాముద్యమః సోపి సముచ్చయ ఏవ యుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్ ॥ యథా ॥ శుభ్రం యశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేపి సంభూయ జాలేన సహోడ్డీయ లుబ్ధకాదృశ్యతాం
గత్వా కుత్రచిత్ప్రదేశే హిరణ్యకనామ్నో మూషికరాజాన్మిత్రాత్పా
శచ్ఛేదం లబ్ధ్వా సపరివారస్స్వగృహం ప్రవిష్ట ఇతి పంచతంత్రకథాం మన
సి నిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథా పాశచ్ఛేదం ప్రతి సర్వే
షాం కపోతానాముద్యమః ఏవం కస్యచిత్కార్యస్య సాధనే బహూనాం
కారణానాముద్యమే సోపి సముచ్చయ ఏవేతి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అహ
మహమికా వ్యాఖ్యాతా ॥ సముచ్చయత్వే హేతుమాహ యుగపదితి ॥ అ
స్యైవ తత్కరమితి సంజ్ఞాంతరం - తదుక్తం - తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్ య
త్రాన్యత్తత్కరం భవేదితి ॥ ఉదాహరతి శుభ్రమితి ॥ సద్యోగే చేదము

దాహరణం-శుభ్రత్వేన శోభనస్య యశసో లోకోత్తర రీతిసంపాదనే శౌ
ర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వృత్తాదిభి స్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారా
స్స్మరమార్గణాః ప్రియతమే దూరే మనోఽప్యుత్సుక మిత్యాదౌ స్మరమార్గ
ణానాం దుర్వారత్వేనాశోభనానాం తాదృశైరేవ ప్రియతమాదిభి స్స
ముచ్చయ ఇత్యత్రాసద్యోగః - ప్రియతమాదీనాం స్వతశ్శోభనత్వేఽపి వి
రహివిషయత్వేనాత్రాఽశోభనత్వం జ్ఞేయం ॥ శశీదివసధూసరో గలిత
యౌవనా కామినీత్యాదౌ శశినశ్శోభనస్యాపి దివసధూసరత్వాదశోభన
త్వేన సదసతస్తాదృశైరేవ కామినీప్రభృతిభి స్సముచ్చయ ఇతి సదసద్యో
గోఽత్ర ద్రష్టవ్యః- ఇతి త్రివిధోఽయం సముచ్చయః ॥ ౧౦౦॥ తతఽరసాద్య

చ్చవృత్తం విద్యానవద్యా విమలం కులం చ । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్య లోకోత్తరాం రీతిముదంచయంతి ॥ అత్ర యశః
ప్రభృతీనాం లోకోత్తరరీతి సంపాదనే ప్రత్యేకం హేతుత్వే
పి యుగవత్ఖలేకపోతన్యాయసంబంధః ॥౧౦౦॥ అథ సమాధిరు

సమాధ్యలంకారః

చ్యతే ॥ ఏకస్మిన్కారణే కార్యసాధనేఽన్యప్రాపతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్స సమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్ కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాళీయతయాన్యత్కారణ

శ్యాత్తదనంతరం సమాధిం లక్షయతి ఏకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥
కేనచిదారబ్ధస్య కార్యస్య కాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధిరిత్యర్థః ॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దౌ కాక
తాళసమవేతక్రియావాచినౌ తేన కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాక
తాళమితీవార్థే సమాసాచ్ఛతద్విషయాదిభిజ్ఞాపకాత్సుప్సుపేతి సమాసః
ఉభయతోఽపి సేయం క్రమేణ దేవదత్తాగమనం దస్యూపని పాతశ్చ తేన
దేవదత్తదస్యుసమాగమః కాకతాళసమాగమసదృశ ఇతి లభ్యతే - తతః
కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి ద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్ఛత ద్విష
యాదితిఛప్రత్యయః - యథాపతతా తాళఫలేన కాకవధః తద్వదుపనిపతి
తైర్దస్యుభిర్దేవదత్తస్య వధ ఇత్యర్థః - యదాహ భగవాన్ భాష్యకారః -

ఏవంతర్హి ద్వావిమావర్థౌ కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళం కాక తాళమివ కాకతాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన- తత్ర కాకాగమనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళపతనం దస్యూపనిపాతస్య తాళేన చ యః కాకస్య వధస్స దేవదత్తస్య దస్యునా వధస్యోపమానమితి వధాదిః కాకతాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యత ఇతి - తేన కాకతాళీయం నామాతర్కితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః - ఏవం చానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధానసర్వకారణాత్సముచ్చయాద్భేద ఇతి

మాగత్య తత్కార్యం సుకరం కరోతి స సమాధ్యలంకారః ॥

*॥ యథా ॥ రణాంగణే రుద్రనరేంద్ర రోషశమాయ రాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషు యద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్య స పక్షపాతః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రనరేంద్ర క్రోధశాం
త్యర్థం రణాగ్రే ప్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషు వా
యువశాత్కాకతాళీయతయా పతితైః తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథ లోకన్యాయమూలాలం

——— భావికాలంకారః ———

కారాన్నిరూప్యంతే॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్షత్వేన లక్షితే।
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వం భవతి స భావికాలంకారః ॥ న చ భూతభావినోః ప్రత్య
క్షవదవభాసో విరుద్ధః అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయా భావికానాం
ద్రష్టవ్యం॥*॥ ఉదాహరతి రణాంగణ ఇతి ॥ అత్ర క్రోధశాంతౌ స్తుతిః ప్రధానకారణం- వక్త్రేషు వాయువశాత్తృణపతనం కాకతాళీయమితి సమాధిః॥ ౧౦౧ ॥ లోకన్యాయమూలేషు చమత్కారాతిశయనిదానం భావికం లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధకవిసందర్భేణేతి శేషః॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ భావః కవేరభిప్రాయః శ్రోతరి ప్రతిబింబత్వేనాస్తీతి భావికం - నను సంబంధో వర్తమానం చ గృహ్యతే చక్షురాదినేతి న్యాయేన భూతభావినోః ప్రత్యక్షవదవభాసో విరుద్ధ ఇత్యాశంక్య పరిహరతి న చేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాం సహృదయా

నాం భావనోదయాత్సంస్కారోద్బోధాత్ ॥ నచేవం యుక్తమిత్యాహ
తథా చేతి ॥ భావనాయాః పునరితి భావనావిషయాణామసత్యభూతవస్తూ
నామిత్యర్థః- చేతసి సహృదయహృదయే- నిదర్శనాన్నితరాం దర్శనాత్
అపరప్రత్యయేన ధార్యమాణత్వాదిత్యర్థః- ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘ
టత ఏవేతి - యథా లౌకికానామింద్రియైర్వర్తమానసంబంధార్థసాక్షా
త్కారః - యథా వా యోగినామైకాగ్ర్యశీలత్వజయా భావనయాతీంద్రి
యార్థసాక్షాత్కారః - తథా కావ్యతత్త్వవిదాం కావ్యతత్త్వగతాత్యద్భు
తత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థసాక్షా
త్కారో యుజ్యత ఏవేత్యర్థః । అత్ర దృష్టాంతమాహ యథేతి ॥ పాంథస్య
పథికస్య- విరహిణ ఇత్యర్థః- పథో ణ నిత్యమితి ణప్రత్యయః- కామినీభావన

హృదిభావనోదయాత్ । తథా చ భావనాయాః పునః పునశ్చే
తసి నిదర్శనాత్ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘటత ఏవ। యథా పాం
థస్య కామినీభావనయా తస్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం । న
చేయం స్వభావోక్తిః - తస్యాం వస్తుస్వభావస్య యథావద్వ
ర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా ఆహార్యత్వస్త్వభూతత్వేన । నా
పి రసవదాద్యలంకారః తత్ర విభావానుభావాద్యనుసంధా

నయా కామినీధ్యానేన తస్యాః కామిన్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం - తదు
క్తం- సాక్షిగతస్యైకలికోయమద్వైతవాద ఇతి ॥ నచేయం స్వభావోక్తావం
తర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుత ఇత్యాకాంక్షాయాముభయోర్వైలక్షణ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్వభావస్య లౌకికవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యేత్య
ర్థః - యథావదన్యూనాతిరిక్తత్వేన వర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా
సాధారణ్యేన సహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యర్థః- ఇహ భావికే
తు అత్యద్భుతత్వేన లోకోత్తరాణాం వస్తూనాం స్ఫుటతయా సాక్షాత్త్వేన
ప్రతీతిరితి భేద ఇత్యర్థః - అత ఏవ రసవదాదౌ నాంతర్భావ ఇత్యాహ నాపీ
తి ॥ తత్ర హేతుమాహ తత్రేతి ॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేన సహ
హాద్వైతజ్ఞానవన్మమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైత ఇత్యాది వి
శేషపరిహారాత్సాధారణ్యేన సహృదయసంవాదిప్రత్యయో నేత్యర్థః ॥ కసా

దేర్భావ్యత్వం స్వాన్యత్వమిత్యర్థః నత్వత్యద్భుతత్వేనేతి- యథాభావి
కే భూతభావినోరత్యద్భుతార్థయోః స్సర్వక్షవత్త్వాత్ స్ఫుటత్వేనప్రతీతి ర్నసా
ధారణ్యేనతద్వదత్రనభవతీత్యర్థః॥ నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః
ప్రత్యక్షత్వే నాధ్యవసాయాదివా దేరభావాచ్చప్రతీయమానోత్ప్రేక్షా
కుతోనస్యాదతఆహ నచేయముత్ప్రేక్షేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అతీతేతి॥
నహ్యప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతే కింతర్హి కావ్యార్థవిద్భిః ప్ర
త్యక్షం దృశ్యత ఇతినోత్ప్రేక్షేతి భావః॥ ననుభూతభావినోః ప్రత్యక్షత్వే
భ్రాంతిమదలంకారః కింనస్యాదతఆహ నచాయమితి॥ తత్ర హేతుమా

నైషైవరసాదేర్భావ్యత్వం నత్వత్యద్భుతత్వేన। నచేయము
త్ప్రేక్షా - అతీతానాగతయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
భావాత్ । నచాయం భ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా
అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకా
రః ॥*॥ యథా ॥ ధ్వజాగ్రే కాకతీంద్రస్య భాతి క్రోడాకృతి
ర్హరిః। మృద్బిందురివదంష్ట్రాగ్రే యస్యాలక్ష్యత మేదినీ ॥ అ
త్రాష్టాదశద్వీపయుక్తాయా మేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రే మృద్బిం
దురూపతేతి అత్యద్భుతవర్ణనయాతథావిధభావనాయాం ప్ర

——* ప్రత్యనీకాలంకారః *——

త్యక్షవత్ప్రతీతిసంభవః॥౧౦౨॥ అథ ప్రత్యనీకాలంకారః ప్రతి
పాద్యతే॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే సుదుష్కరే। య స్తదీ

హ భావనాయా ఇతి ॥ కావ్యతత్త్వవిదాం భూతభావివస్తుసాక్షాత్కార
సామగ్రీ భావనా తస్యా అభ్రాంతిరూపత్వాత్ - భ్రాంతిం రూపయతి జ
నయతీతి భ్రాంతిరూపా తస్యా భావస్తత్త్వం తదభావాత్ భ్రాంతిజనక
త్వాభావాదిత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపి భావనామహిమ్నా న ప్రత్య
క్షత్వహానిరితి భావః॥ కంటకశోధనముపసంహరతి అత ఇతి ॥ యదన్యదవ
శిష్టం తత్సర్వమలంకారసర్వస్వే ద్రష్టవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర
ఇతి॥ క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౨॥ లోకన్యా
యమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యనీకం లక్షయతి బలిన ఇతి॥ ప్రతీకార ఇతి ఉప

సర్గస్య ఘుణ్యమనుష్యే బహుళమితిదీర్ఘః॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ అనీకస్య సైన్యస్య ప్రతినిధిః ప్రత్యనీకం తత్తుల్యత్వాదిద మపి ప్రత్యనీక మిత్యర్థః- ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్రయోజనం॥ *॥ కాకతీయేతి ॥ తత స్య కాకతీయస్య గభీరిమ్ణా గాంభీర్యేణ సనాభిం సుహృదం - జ్యోతిర్గణపదే త్యాదినా సమానశబ్దస్య సభావః ॥ అస్యాలంకారత్వమాహ అత్రేతి ॥ ౧౦౩॥ పూర్వమేవ సంగత్యా వ్యాఘాతం లక్షయతి యేనేతి॥ యేనోపా

యతిరస్కారః ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే। యత్ర ప్రబలస్య ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారో భవతి తత్ప్రత్యనీకం ॥ * ॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహోష్మన్య కల్పితస్వమహిమా బడబాగ్నిః । తద్గభీరిమసనాభిమజస్రం బాధతే నిధిమపాంబహిరంతః॥ అత్ర సాదృశ్యహేతుకం తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాధితంవస్తు

అథ వ్యాఘాతాలంకారః

తేనైవ క్రియతేన్యథా । అన్యేనతదలంకారో వ్యాఘాత ఇతి కథ్యతే ॥ యద్వస్తు యేన కేనచిత్కర్త్రా యేన సాధనేన సాధితం తద్వస్తు తేనైవ సాధనేన అన్యేన కర్త్రా యదన్యథా క్రియతే సవ్యాఘాతః॥*॥ యథా ॥ కాకతీయాభిజాతో యం నాభిజాతాధికస్థితిః । దోర్భ్యాం లబ్ధోదయాన్ భూపాంస్తాభ్యామనుదయాన్ సృజన్॥ ౧౦౪ ॥ అథలోకన్యాయమూలాలంకారనిరూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారో నిరూప్యతే ॥ క్రమేణై

యేనయద్వస్తు సాధితం కేనచిత్కర్త్రేతి శేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేనకర్త్రా తద్వస్తు అన్యథా క్రియతే చేత్స వ్యాఘాతోలంకార ఇత్యర్థః॥ *॥ కాకతీయేతి ॥ కాకతీయాభిజాతః కాకతీయకులోద్భూతః - నాభిజాతో బ్రహ్మేతతోధికాస్థితిర్యస్య సతథోక్తః - దోర్భ్యామీశ్వరబాహుభ్యాం లబ్ధోదయాన్ భూపాన్ రాజన్యాన్ - బాహూ రాజన్యః కృత ఇతి శ్రుతేః- తాభ్యాం దోర్భ్యామనుదయాననుదయరహితాన్ సృజన్నితి నిష్పాదకస్య నిష్పాదితవస్తువ్యాహతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥ ౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేన పర్యాయం లక్షయ
తి క్రమేణేతి ॥ ఏకస్యానేకత్ర వర్తనమనేకస్యైకత్ర వర్తనం చేతి ద్విధా
పర్యాయాలంకారః - ఉభయోస్య క్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః
క్రమేణ వ్యవచ్ఛేదః ॥*॥ దంష్ట్రాయామితి ॥ మహానాకిటేర్యాయావరాహ
స్య - పాతళలోకేశితుః ఫణభృతశ్శేషస్య - సర్వధురాంవహాతీతి సర్వ

——* పర్యాయాలంకారః *——

ఏకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది । ఏకస్మిన్నథవానేకం ప
ర్యాయాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర క్రమాదేకమాధేయమనేకస్మి
న్నాధారే వర్తతే స ఏకః పర్యాయః - న చాత్ర విశేషాలంకా
రః. తత్రైకస్యానేకత్ర యుగపద్వర్తనం - అత్ర క్రమేణ। తథా
ఏకస్మిన్నాధారే అనేకమాధేయం వర్తతే స ద్వితీయః పర్యా
యః। న చాత్ర సముచ్చయాలంకారః - తత్రాప్యేకత్రానె
కేషాం యుగపద్వర్తనం అత్ర క్రమేణ ॥*॥ యథా ॥ దంష్ట్రా
యాం మహానాకిటేర్భగవతో దేవస్య శౌరేః పురా పశ్చాత్త
త్కమఠే ఫణభృతః పాతాళలోకేశితుః । అద్యోర్వీపతిశేఖ
రస్య మహతి శ్రీకాకతీయప్రభోర్బాహౌ సర్వధురీణసారమ
హితే బద్ధోత్సవా మేదినీ ॥ అత్రైకస్యా మేదిన్యాః క్రమాదనే
కత్ర వర్తనం ॥౧౦౫॥ ద్వితీయః ॥ యేషాం ముఖే నిజవధూసవి
ధే స్పృహాణాం శౌర్యోక్తయస్సమభవన్నభిమానగర్భాః । తే
షాం ప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాం తత్రైవ దీనవచనాని స
ముద్భవంతి ॥౧౦౬॥ అథ సూక్ష్మాలంకారో నిరూప్యతే ॥ అసం

ధురీణః - ఖస్సర్వధురాదితి ఖప్రత్యయః - విశ్వధురీణేతిపాఠే అత్రైవ ఖ ఇతి
యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః ॥ ఏకస్యానేకత్ర వర్తనం యోజయతి అత్రే
తి ॥౧౦౫॥ యేషామితి ॥ నిజవధూసవిధే యోషిన్మధ్యే - అభిమానగర్భా గర్వ
గుంభితాః - తత్రైవ ముఖే - దీనవచనాని త్రాయస్వేత్యాదివాక్యాని స
ముద్భవంతి - అత్రైకస్మిన్ముఖే శౌర్యోక్తీనాం దీనవచనానాం చ క్రమేణ
వృత్తిః ॥ ౧౦౬ ॥ ఏకత్రానేకవృత్తిప్రసంగే నైకస్య సంలక్షితత్వాత్ సంల

క్షితత్వ సంబంధా త్పర్యాయానంతరం సూక్ష్మం లక్షయతి అసంలక్షి తే
తి॥ అసంలక్షితస్య స్థూలబుద్ధ్యనామసంవేద్యస్య సూక్ష్మస్యేంగి ' కారా
భ్యాం తీక్ష్ణబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్య ప్రకాశో విదగ్ధం ప్రతి ప్రకాశనం యత్ర స
సూక్ష్మాలంకార ఇత్యర్థః॥ వ్యాచష్టే విదగ్ధేతి ॥ ఇంగితాకారయోర్లక్షణ
మాహ చక్రవర్తీ॥ ఆకృతివ్యంజితా శ్చేష్టా ఇంగితం బుద్ధికారితాః । ఆకారః
పునరామ్నాతస్తాపి వా బుద్ధికారితాః ॥ తథా॥ తారాపుటభ్రూ దృష్ట్యాదే
ర్వ్యాకారానింగితం విదుః । ఆకారాస్సత్వజా భావా ఆద్యా బుద్ధ్యాపరే న్యథే
తి ॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వితి ॥ అత్ర మూత్యాస్సంకేతసమయ జిజ్ఞాసా

సూక్ష్మాలంకారః

లక్షితసూక్ష్మార్థ ప్రకాశస్సూక్ష్మ ఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్ర జ్ఞే
యస్యార్థస్య య త్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూ
క్ష్మాలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ గురుఅణసవిహంమివహూఅ
ంతహాణణరిదపేసిఆదూఈ। సంవగేసుసహాసకంథూరివిలేపణ
కుణఇ॥ ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్దృష్ట్వా నరేంద్రప్రేషి
తాం దూతీం। సర్వాంగేషు సహాసం కస్తూరీవిలేపనం కరోతి॥ అ
త్ర కస్తూరీవిలేపనేన తిమిరసమయస్సంకేతకాల ఇతి ప్రకాశితః॥

ఉదాత్తాలంకారః

౧౦౬॥ అథోదాత్తాలంకారః కథ్యతే॥ తస్యాపి లోకన్యాయమూ
లత్వైవానంతర్యకారణం॥ తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తువ
యాంతదీయేన భ్రూభంగాదినేంగితేనోపలభ్య ప్రగల్భవధ్వా రాత్రిసమ
యస్సంకేతకాల ఇతి కస్తూరీవిలేపనేన ప్రకాశ్యతే ॥ వక్త్రస్యందిస్వేద
బిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వా భిన్నం కుంకుమం కాపి కంఠే । పుంస్త్వం తన్వ్యా వ్య
వ్యంజయంతీ వయస్యా స్మిత్వా పాణౌ ఖడ్గరేఖాం లిలేఖత్యత్ర స్వేదబిం
దునిమిత్త కుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితం పురుషాయితం పాణౌ కృపా
ణలేఖనేన పురుషైకయోగ్యేన ప్రకాశ్యత ఇత్యాకారనిబంధన స్సూక్ష్మః ॥
౧౦౭॥ ఉదాత్తమాహ అథేతి॥ తస్య సంగతిమాహ తస్యేతి ॥ లక్షణమా
హ తదితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినః కవిప్రతిభా ప్రా

స్తైశ్వర్యశాలిన ఇత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ॥*॥ రమ్యామితి ॥ ఆ
సేదివాంసః ప్రాప్తాః- కలభాః బాలగజాః - మోదంత ఇతియత్ తత్
త్యాగలీలాయితం త్యాగలీలా- లోహితాదిక్యషంతాద్భావే క్తః ॥ అంగ
భూతమహాపురుషచరితం చోదాత్తం॥యథా॥ తదిదమరణ్యం యస్మిన్ దశ
రథవచనానుపాలనవ్యసనీ । నివసన్ బాహుసహాయశ్చకార రక్షః క్షయం
రామః ॥ అత్రారణ్యవర్ణనీయే రామచరితమంగత్వేన వర్ణితమితి మతాం
తరానుసారేణ సర్వస్వకారః - తథాహి-యత్ర రసాదయో వాక్యార్థీ
భూతాస్తత్ర రసవదాదయోలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికా భామ
హోదయః - తన్మతే యథా వాక్యార్థీభావాదంగభూతో రసాదిస్తథాంగ
భూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్మకో ద్వితీయోదాత్త ఉపపద్యతే - ధ్వని
దర్శనే తు కావ్యాత్మనో రసాదేః ప్రాధాన్యదశాయామలంకార్యత్వా

ర్ణ్యతే యత్ర మహాసమృద్ధిశాలినో వస్తునో వర్ణనం క్రియతే తత
తోఽదాత్తాలంకారః ॥*॥ యథా॥ రమ్యామేకశిలాభిధాననగరీ
మాసేదివాంసో బుధాః సౌవర్ణేషు గృహేషు రత్నరచితద్వా
స్తోరణేషు స్థితాః । ఆగుహ్యాంగణమేదినీషు కలభాః క్రీడోత్సు
కానగ్నకాన్మోదంతే యదవేక్ష్య రుద్రనృపతేస్త్యాగలీలాయి

దలంకారభావో నోపపద్యతే-తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః ॥ రసభావతదా
భాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । ధ్వనేరాత్మాంగిభావేన భాసమానో వ్యవ
స్థితః ఇతి - యత్ర రసస్వరూపే వస్తుమాత్రే లంకారతా యోగ్యే వాక్యా
ర్థీభావేన ప్రధానేంగభూతా రసాదయస్తత్ర రసవదాద్యలంకారా ఏవ -
తదపి తైరేవోక్తం - ప్రధానేన్యత్ర వాక్యార్థే యత్రాంగం తు రసాద
యః॥ కావ్యే తస్మిన్నలంకారో రసాదిరితి మే మతిరితి- తదా ద్వితీయోదాత్త
స్యావిషయ ఏవ నాస్తీతి సర్వస్వహృదయం - అత ఏవ ధ్వనిదర్శనానుసారివి
ద్యానాథోపి ద్వితీయముదాత్తం నాంగీచకారేతి రహస్యం ॥ నన్వేవంత
ర్హి రసవదాదయః కిమితి నాంగీక్రియంత ఇతి చేన్నైవం - రసప్రకరణ ఏవ త
త్స్వరూపనిరూపణాత్ - కింతూదాహరణమలంకారప్రకరణే భవిష్యతీతి
ప్రతిజ్ఞాయ కేన వాభిప్రాయేణేహ నోదాహృతం అస్మాభిస్తు తత్రైవ ది

జ్యైత్రముదాహృతమితి నేహ పునః ప్రయత్యతే ॥ ౧౦౮ ॥ సమృద్ధికార్య త్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాం పరివృత్తిముదాత్తానంతరం నిరూపయతి అథేతి॥ సమానన్యాయాత్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి ॥ కించిద్దత్వాకస్యచిదాదానం వినిమయః - సమస్య సమేన న్యూనస్యాధికేన అధిక

పరివృత్త్యలంకారః

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అథ సమానన్యాయాత్ పరివృత్తిర్నిరూప్యతే॥ సమన్యూనాధికానాం చ యదా వినిమయో భవేత్ । సాకం సమాధికన్యూనైః పరివృత్తిరసౌ మతా ॥ సమన్యూనాధికానాం సమాధికన్యూనైర్వినిమయః పరివృత్తిః- సమేన సమపరివృత్తిర్న్యూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తిశ్చేతి ॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచో వాచో దత్వా కాకతిభూభుజే । అతో లభంతే కవయస్సహస్రం గంధసింధురాన్ ॥ అత్ర వచసాం గంధసింధురాణాం చ సమత్వం ॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా॥ ఉపాయనం గజాశ్వాది కృత్వా సర్వేఽపి భూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్య లభంతే సుస్థిరాం కృపాం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాదుపాయనాదేరాదీయమానస్య ప్రతాపరుద్రకృపాలసితస్యైవాధిక్యం ॥ ౧౧౦॥ అధికేన న్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణ రణే జితాః ప్రత్యర్థిభూభుజః। దత్వా భూమిం కిరాతేభ్యో లభంతే వల్కలాదికం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయమానస్య వల్కలాదేర్న్యూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అథ శృంఖలాన్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే ॥ పూర్వపూర్వం ప్రతి

స్యన్యూనేన వినిమయ ఇతి త్రేధా పరివృత్తిః ॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిముదాహరతి సుధేతి ॥ అతః కాకతీంద్రాత్ - గంధసింధురాన్ గంధగజాన్- లక్షణముక్తం నాటకే ॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపాయనమితి ॥ ౧౧౦ ॥ అధికేన న్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ ౧౧౧॥ అనంతరాలంకారచతుష్టయస్య సంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి ॥ ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వేకారణ మాలేత్యర్థః ॥ తథావ్యాచష్టే యదేతి ॥*॥ విద్యయేతి॥విద్యాదయోవినయాదీన్ప్రతిహేతవః ॥ ౧౧౨ ॥ ఈషదేతద్వైపరీత్యాదేకావళీంలక్షయతి యత్రేతి ॥ పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచద్వైవిధ్యమను

కారణమాలాలంకారః.

యదాహేతుస్స్యాదుత్తరోత్తరం। తదాకారణమాలాఖ్యమలంకరణముచ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరోత్తరంప్రతిహేతుతాంభజతె సకారణమాలాఖ్యోలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ విద్యయావినయోత్కర్షోవినయేనగుణార్జనం । గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమోయంకాకతీశ్వరే ॥౧౧౨॥ య

ఏకావళ్యలంకారః.

త్రోత్తరోత్తరేషాంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ । విశేషణత్వకథనమసావేకావళీమతా ॥ యత్రపూర్వపూర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతె సఏకావళ్యలంకారః ॥యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనగరీసుజనైరుపశోభితా। సుజనాస్స్ఫీతవిభవైర్విభవాస్థైర్యశాలినః ॥ ఏతత్ స్థాపనేనోదాహరణం॥౧౧౩॥అపోహనేనాపిభవతి ॥యథా॥ నతద్రాజ్యం ప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రియః । నతాః ప్రజాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః ॥౧౧౪॥ యదా

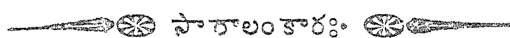
మాలాదీపకాలంకారః.

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం। ప్రత్యుత్కర్షా

భవతీత్యేకావళీంద్విధాకరోతి ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ అత్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్య సుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేషణత్వంభజతె॥౧౧౩॥ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి ॥ అత్రరాజ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేన విశేషణత్వం భజతె ॥౧౧౪॥ పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్షహేతుత్వే

నైకావళీముక్త్వా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వ పూర్వస్యోత్కర్షహేతుత్వే మాలాదీపకమాహ యదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి ॥ అత్ర భాగ్యాతిశయాదిభిర్మహ్యాదీనాముత్కర్షః క్రమేణవిధీయతే ॥ ౧౧౫॥ పరిశేషాత్సారంలక్షయతి ఉత్తరోత్తరమితి ॥ జగత్స్వితి ॥ అత్ర జగదపేక్షయా వసుధాయా

వహత్వం తేన్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్ర పూర్వపూర్వస్య ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వం స మాలాదీపకాలంకారః॥ *॥ యథా॥ భాగ్యభూమా మహీం ప్రాప్తః కాకతీం ప్రభుజం మహీ । భుజః ప్రతాపమతులం ప్రతాపస్య జగత్త్రియం॥౧౧౫॥ ఉత్త

సారాలంకారః

రోత్తరముత్కర్షః సారాలంకార ఉచ్యతే॥ యథా ॥ జగత్సు వసుధా భాతి తస్యామేకశిలాపురీ । కాకతీయాన్వయస్తత్ర తస్మిన్ రుద్ర నరేశ్వరః ॥ సకలభువన సారభూతం ప్రతాపరుద్రం విషయీకుర్వతః చిరాదస్యాలంకారస్య సార ఇత్యన్వర్థాభిధానం॥ ౧౧౬॥ ....*

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే అర్థాలంకారప్రకరణం
సమాప్తమ్.

ఉత్కర్షః- తదపేక్షయా ఏకశిలాయా ఇత్యాదిక్రమేణోత్కర్షో రుద్రనరేశ్వరే విశ్రామ్యతి॥ ౧౧౬॥ ....*

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరి సూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే అర్థాలంకార
నిరూపణం నామాష్టమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్.—౯.

ఏకైకాలంకారనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి॥ ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహభావేకిం పార్థక్యేనపర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాలంకారాంతరత్వం సిద్ధాంతయతి ॥ యథేతి ॥ హిరణ్మయానాం సౌవర్ణానాం-దాండినాయనాదిసూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః-పృథఙ్మిథస్సంబంధా

అథసంసృష్టిసంకరౌనిరూప్యేతే॥ యథాలౌకికానామలంకారాణాంహిరణ్మయానాం మణిమయానాంచపృథక్సౌందర్యహేతూనామన్యోన్యసంబంధేన చారుత్వాతిశయోదృశ్యతే తథైవకావ్యాలంకారాణాం ~~రూపకాదీనాం~~ మిథస్సంబంధేనసౌందర్యాతిశయః ప్రతీయతే। సచసంబంధోద్వివిధః-సంయోగరూపస్సమవాయరూపశ్చేతి - సంయోగే మిశ్రతిలతండులన్యాయః- సమవాయేమిశ్రక్షీరనీరన్యాయః- తిలతండులన్యాయేనసంబంధేసంసృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేనసంబంధేసంకరః - అనయోః పృథక్చారుత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారధురంధరత్వం - నతుపూర్వోక్తాలంకారశేషతా ॥

భావేపిసౌందర్యహేతూనాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తథైవ రూపకాదీనామిత్యర్థః-సౌందర్యాతిశయహేతోస్సంబంధస్యద్వైవిధ్యమాహ సచేతి ॥ ఉత్కటభేదస్సంయోగరూపః అనుత్కటభేదస్సమవాయరూపఇత్యర్థః-ఆద్యేతిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః-ద్వితీయేక్షీరనీరన్యాయేనసంకరః-అనయోః పృథగుపాదానంపూర్వశేషత్వమిత్యర్థః-

తత్ర ప్రథమముత్కటత్వేన నిబంధనాత్ సంసృష్టిం లక్షయతి తిలేతి॥ తస్యాస్త్రైధావిభాగమాహ సేతి॥ * ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి శుంభదితి॥ శుంభత్సంభ్రమం దీవ్యమానసంరంభా యే గంధసింధురా గంధగజాః తద్ధురయా తద్ద్వారేణ నిర్ద్దారితం నిర్భిన్నముర్వీతలం యైస్తే తథోక్తాః- త్వంగద్భిః ప్లవమానైః తుంగతురంగమైః ప్రతిభయా భయంకరాః -

సంసృష్టిః

తత్ర ప్రథమం సంసృష్టిర్నిగద్యతే ॥ తిలతండులసంశ్లేషన్యాయాద్యత్ర పరస్పరం । సంశ్లిష్యేయురలంకారాస్సా సంసృష్టిర్నిగద్యతే ॥ యత్ర తిలతండులన్యాయేన పరస్పరసంబద్ధా రూపకాదయో భవంతి సా సంసృష్టిః ॥ సా త్రివిధా శబ్దాలంకారగతత్వేనార్థాలంకార గతత్వేనోభయాలంకార గతత్వేన చ ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధసింధురధురానిర్ద్దారితోర్వీతలా స్త్వంగత్తుంగతురంగమప్రతిభయా రాక్షస్యందనస్యందనాః । తీవ్రారంభసముద్యదుద్భటభటాటోపస్ఫుటద్దిక్తటా నిస్సీమాః ప్రసరంతి రుద్రనృపతే శైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ అత్ర ఛేకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ కాకతీయచమూర్ధత్తే మహిమానముదన్వతః। గ్రసతే యాద్విషద్భూపధ్వజినీస్తటినీరివ ॥ అత్ర నిదర్శనోపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨ ॥ ఉభయసంసృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

త్రాక్షస్యందనాః శీఘ్రధావనాః స్యందనా రథా యేషు తే తథోక్తాః - అత్ర ధురధురాభటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోఽన్యత్ర వృత్త్యనుప్రాసశ్చ సంసృజ్యతే ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి కాకతీయేతి ॥ ఉదన్వతో మహిమానం ధత్త ఇత్యత్రాసంభవద్ధర్మయోగే న ప్రతిబింబకరణాక్షేపాన్నిదర్శనా - తస్యాస్తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చ పరస్పరనైరపే

ఖ్యాత్సంసృష్టిః॥౨॥ఉభయసంసృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥ సంకరంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబంధఃససంకర ఇత్యర్థః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥*॥క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకానాంవైరిభూపాలరాజధానీనాం అన్యత్ర పర్వతనితంబానాం - ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ర్దండోమండలాగ్రైణమండితః। దృశ్యతేసమరేవీరైరుత్ఫణః
ఫణవానివ॥అత్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః ॥౩॥

అథ సంకరః

అథసంకరోనిరూప్యతే ॥ క్షీరనీరనయాద్యత్ర సంబంధస్స్యాత్పరస్పరం ॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః ॥

యత్రక్షీరనీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి ససంకరః । తస్యాంగాంగిభావేన సందేహే నపకవాచకానుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం॥ *॥తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో యథా॥ ఉద్యద్బృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్రమైఃక్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్విహారాఇవ । శత్రుస్త్రీబహులాశ్రువృష్టిశమితక్ష్మాచక్రతాపో దయా యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే ॥ అత్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాధ్యతఇతి సజాతీయ

సమస్తైః - కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రుస్త్రీబహులాశ్రువృష్ట్యైవ శమితః క్ష్మాచక్రతాపోదయో భూమండలసంతాపాతిశయో యాసుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణభూభారోవతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రేతి ॥ ఉపమాప్రసాధ్యతఇతి - రూపకత్వేద్విపఘటారూపవిషయస్థగనేకాదంబినీరూపోపమానస్యైవసవిశేషణత్వంనోపమేయస్య --అతోధికోపసంహారాదో

షస్స్యాత్-తస్మాదుపమా ప్రసాధ్యత ఇతిభావః - యాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపఘటాకాదంబినీత్యస్యా అనుగ్రాహకత్వాదంగత్వం - అతో నయోరంగాంగిభావేన సంకరః - అంగినోరన్యోన్యంచమత్కారహేతుత్వాన్మిశ్రణేతి గాపణీయకం ద్రష్టవ్యం - తర్హి ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేన సమాసేనోపమాలాభ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ కాదంబినీవద్ద్విపఘటేతి ॥ ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరితి సమాసః॥ అభ్యుచ్చయమాహ క్షోణీభృదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకశబ్దేన శత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాచ్ఛ్లేషః- ఉభయో

> యోరంగాంగిభావః - కాదంబినీవద్ద్విపఘటేతి సమాసాశ్రయణాత్ క్షోణీభృత్కటకోపరోధే త్యత్రశ్లేషమూలాతిశయోక్తిః ॥౪॥ విజాతీయసంకరో యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య కృపాణధారా ప్రత్యర్థిపాలేషు పతత్యమందం । ప్రక్షాళనాయేవకృతస్యధాత్రా తద్వర్తినో దుర్లిపికల్మషస్య॥ అత్రప్రక్షాళనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షయా దుర్లిపికల్మషస్యేత్యత్ర రూపకం ప్రసాధ్యత ఇతి విజాతీయయో రంగాంగిభావః ॥౫॥ ఏకవాచకానుప్రవిష్టసంకరో యథా ॥ విజితారిపురో మూర్త్యావిలసత్ప

రభేదాద్వ్యవసాయాచ్ఛ్లేషమూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఇయంచద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయా అంగం - తేనాతిశయోక్త్యనుగృహీతయాతయా యాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమానుగ్రాహ్యత ఇతి ఫలితం ॥౪॥ విజాతీయసంకరముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ కృపాణస్య ధారాకోటిరుదకధారాచ-అమందం అనల్పం - తద్వర్తినః ప్రత్యర్థిపాలవర్తినో దుర్లిపిరేవకల్మషం పంకం తస్య ప్రక్షాళనాయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - అత్ర ప్రక్షాళనయోగ్యస్యకల్మషస్య ప్రాధాన్యం రూపకేణైవలభ్యతే - నాన్యథేత్యుత్ప్రేక్షయా రూపకం ప్రసాధ్యత ఇతి రూపకోత్ప్రేక్షయోర్విజాతీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౫॥ ఏకవాచ

కానుప్రవిష్టం సంకరముదాహరతి విజితేతి॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ విజితారిపుర ఇత్యత్ర శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదర్థసామ్యం - విలసత్సర్వమంగళ ఇత్యత్ర తదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం- తావుపమాశ్లేషావేకస్మిన్నివశబ్దేనుప్రవిష్టౌ తస్యోభయోపకారిత్వాదితి భావః॥౬॥ సందేహసంకరముదాహరతి జాతఇతి ॥ యోజయతి అత్రకులాంబుధావిత్యాదౌ సమాసద్వయసంభవాదితి- మయూరవ్యంసకాదీనాం చాకృతిగణత్వాద్రూపకోపమిత

శ్చ సుమంగళః। భువి శంభురివాభాతి కాకతీయనరేశ్వరః॥ అత్ర విజితారిపుర ఇత్యర్థసామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వమంగళ ఇతి శబ్దసామ్యాత్ శ్లేషశ్చ - తౌ శంభురివేత్యేకస్మిన్నివశబ్దేనుప్రవిష్టౌ ॥ ౬ ॥ సందేహసంకరో యథా॥ జాతః ప్రతాపరుద్రేందుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ। దత్తే జనచకోరాణాం ప్రసాదజ్యోత్స్నయామృతం। అత్ర కులాంబుధావిత్యాదౌ రూపకోపమయోస్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయ ఏవాంబుధిః కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయసంభవాత్ - నచాత్ర సాధకం బాధకం వా ప్రమాణమన్యతరస్యాస్తీతి సందేహ ఏవ పర్యవస్యతి- సాధకబాధకప్రమాణసంభవే తు సందెహనివృత్తిః ॥*॥ అత్ర సాధకం యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేః పారిజాతాత్సముద్భవాః। వతంసయంతి దిఙ్నార్యో మధురాః

సమాసద్వయసంభవాదిత్యర్థః - నన్వత్రామృతదానస్య చంద్ర ఏవ ప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్ర ఏవేందురితి రూపకమేవ నోపమేతి చేన్నైవం - ఔపచారికస్యామృతదానస్య ప్రతాపరుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయా బాధకాభావాత్। తేనాత్ర రూపకోపమయోస్సందేహ ఏవ పర్యవస్యతీత్యాహ నచేతి॥ సాధకమనుకూలం బాధకం ప్రతికూలం - తత్సద్భావే సందేహ ఏవ నివర్తత ఇత్యర్థః ॥ తర్హి కుత్ర సాధకం కుత్ర వా బాధకమిత్యాకాంక్షాయాం క్రమేణ దర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్రనృపతిరూపాత్పారిజా

తాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర - వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయో రిత్యకారలోపః) అత్ర వతంసీకరణం మంజర్యేవానుగుణమితి రూపకపరిగ్రహే సాధకమిత్యాహ అత్రేతి॥ తతో ఽప్యుత్కలకమాహ వతంసీకరణేనాభేదప్రతీతిరితి-నపునరుపమాయామివ భేదాభేదప్రతీతిరితి భావః॥౭॥ బాధకం దర్శయతి కాకతీంద్రస్యేతి॥ దిక్షు నిస్సాణధ్వనౌ విజృంభితే వ్యాత్తే సతి - ప్రతిపక్షబలమేవార్ణవో వ్యాకులీకృతాని కలుషీకృతాని సత్త్వాన్యంతఃకరణాని ప్రాణినశ్చ యస్య స తథోక్తః॥ బాధకం యోజయతి అత్రేతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్ర కీర్తయ ఏవ మంజర్య ఇతి రూపకాలంకారే వతంసయంతీతి సాధకం ప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్రతీతిః॥౭॥ బాధకం యథా॥ కాకతీంద్రస్య నిస్సాణధ్వానే దిక్షు విజృంభితే। వ్యాకులీకృతసత్త్వో ఽభూత్ప్రతిపక్షబలార్ణవః॥ అత్ర ప్రతిపక్షబలార్ణవ ఇత్యుపమాయాం వ్యాకులీకృతసత్త్వ ఇతి బాధకం ప్రమాణం - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యనుశాసనేన సామాన్యప్రయోగస్యోపమాబాధకత్వాత్ - అతః పారిశేష్యాద్రూపకాలంకారః। ఏవం యథాసంభవమన్యేషామలంకారాణాం సంసృష్టిసంకరౌ బోద్ధవ్యౌ తత్ర తత్ర ప్రబంధేషు॥౮॥ ***************

ప్రతిపక్షబలమర్ణవ ఇవేత్యుపమితసమాసస్య వ్యాకులీకృతసత్త్వ ఇతి సామాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాత్పారిశేష్యాద్రూపకమేవేత్యర్థః - అలంకారాంతరసంకరసంసృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ద్రష్టవ్య ఇత్యాహ ఏవమితి॥ వివేకినామేతావతైవేతరదపి సుబోధమితి విస్తరభీరుభిరస్మాభిరుపరమ్యత ఇతి సర్వమవదాతం॥౮॥ ....*

జగతి నిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం వరఫణితిపరీక్షా యుజ్యతే సజ్జనానాం। తదిహ మమ నిబంధే దూషణం భూషణం వా భవతి యదపి దృష్టం తద్ధ్యవశ్యం విమృశ్యం॥... ... ... *

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోల చలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహామహోపాధ్యాయకృతౌ ప్రతాప రుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రేమిశ్రాలంకా రప్రకరణం సమాప్తం.......................*

వ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ నవమం ప్రకరణం...*

ప్రతాపరుద్రీయంనామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

